МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Засновник
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Берестейський, 54/1
адреси електронної пошти: documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua,
тел.: (044) 371-6112
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1525 від 09.05.2024 року (ідентифікатор медіа - R30-04590)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (просп. Берестейський, буд. 54/1, м. Київ, 03057, documents@kneu.edu.ua, office@kneu.edu.ua, тел. +380 (66) 650-89-80).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у кластері Право (D8 Право, D9 Міжнародне право)

Рекомендовано до друку Вченою радою «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Протокол № 11 від 31 серпня 2026 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; *Е. С. Дмитренко,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Л. О. Кожура,* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Н. В. Ортинська,* доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; *О. Г. Стрельченко,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; *В. Г. Фатхутдінов,* доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; *В. Г. Чорна,* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Д-р Войцех Войтила,* доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технолого-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний сайт видання: kyivchasprava.kneu.in.ua

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, італійська, польська, литовська.

ISSN 2786-5037 (Print)
ISSN 2786-5045 (Online)

© КНЕУ, 2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Адаскалиця К. К. ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВИЛ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ……9

Бичков І. Г. ЧИ МОЖЛИВА ЗАМІНА ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУДДІВ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПЕРСПЕКТИВА?……15

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Ласько І. М. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ……23

Слободянюк П. Л. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІВ: ДОСВІД НОРВЕГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ……29

Хмарук Т. В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ТА УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ……36

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Баранкова В. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗОВОЇ СИЛИ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ – ДОКУМЕНТІВ……42

Бєлкін Л. М., Юринець Ю. Л., Бєлкін М. Л. МАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА БОРГИ КОМУНАЛЬНИХ УНІТАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ……51

Бойко В. Б., Котвяковський Ю. О. СПАДКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ЗА ЗАКОНОМ ТА ЗАПОВІТОМ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ……61

Гейнц Р. М., Мироненко І. В. КОМЕРЦІЙНЕ НАЙМЕНУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ В КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ……68

Ізбаш О. О. ОБ'ЄКТИ, ЗГЕНЕРОВАНІ ШІ, ТА ПРАВО SUI GENERIS ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС……75

Махно А. О., Музика Л. А. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ САНКЦІЙНИХ ОБМЕЖЕНЬ: ПЕРСПЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ……82

Оленюк А. А. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВЛАСНИКІВ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ……90

Чернобай О. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ……98

Яркіна Н. Є. АВТОРСЬКО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДИЗАЙНЕРСЬКИХ РІШЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ (ПРАКТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)……106

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Вергелес О. А. ПРАВОВА ПРИРОДА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ……114

Коваленко Т. О., Ризун Я. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЗЕМЕЛЬ, ПОШКОДЖЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ……122

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бедратий Ю. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ……129

Бурченко Ю. В. САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СУЧАСНІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ……137

Войтовський В. С. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ОБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ……146

Гайдай С. С. ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ФІСКАЛЬНО-КОМПЕНСАЦІЙНОГО ДОСВІДУ……152

Гуржій А. В. ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА КЛЮЧОВІ ВРАЗЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ МЕДІАБЕЗПЕКИ……160

Зінов'єв Н. Е. СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ……167

Іщенко М. В., Васильченко Ю. В. ЕВАКУАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ……174

Кікена П. І. КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ЗАСОБИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ МУЗЕЇВ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ……184

Кобко Є. В. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ: КООРДИНАЦІЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄС, НАТО……191

Лапка О. Я., Носенко О. В., Тихомиров Д. О. ПРИНЦИПИ КРИЗОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……199

Медвідь Л. П., Кривенко О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ……208

Некрасова Н. І. СЕРТИФІКАЦІЯ МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ……216

Ovieian H. V. AGRICULTURAL SUPPORT ADMINISTRATION IN POLAND AND ESTONIA: TRANSFERABLE INSTITUTIONAL AND DIGITAL PRACTICES FOR UKRAINE……223

Островський С. О. ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ РЕГІОНІВ, ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ……231

Подолян Ю. О. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД У СФЕРІ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ……237

Савранчук Л. Л. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ……244

Савчук Д. Г. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ……250

Сидорук А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ……258

Співак М. В., Дубіна О. М. ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОНОВЛЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ……266

Умрихіна І. О., Кіблик Д. В., Чепеляк В. С. АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ПРИСТРОЇВ ДЛЯ ВІДСТРІЛУ ПАТРОНІВ, СПОРЯДЖЕНИХ ГУМОВИМИ ЧИ АНАЛОГІЧНИМИ ЗА СВОЇМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ МЕТАЛЬНИМИ СНАРЯДАМИ НЕСМЕРТЕЛЬНОЇ ДІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ……274

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Демідов І. І. ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НА РІВЕНЬ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ……282

Кочерган А. О. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ (СТ. 437 КК УКРАЇНИ): ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ……291

Рокунь С. В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ……301

Рощина І. О., Кришевич О. В. ПЕРЕДАЧА АБО ЗБИРАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ СЛУЖБОВУ ІНФОРМАЦІЮ, ЗІБРАНУ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ, КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, У СФЕРІ ОБОРОНИ КРАЇНИ:

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ……309

Сміх В. В. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ УБИВСТВАМ ……317

Тарнаруцька А. В., Ніколаєнко Т. Б. КІБЕРЗЛОЧИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВУ……322

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Жигилій Д. Л., Гнатюк А. Ю. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У СПРАВАХ ПРО КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)……328

Ісланкін С. М. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПЛАНУВАННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ……336

Мельник А. М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ БПЛА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ……341

Нагорний А. М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У МІСЦЯХ ВЕДЕННЯ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ……349

Різниченко К. В. ҐЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ……356

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Анісова О. І. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ В УКРАЇНІ……363

Антончик Ю. С. МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ……374

Боровик Л. А. РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОПОВІДАЧА ООН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ МЕДІА……380

Волченко Н. В., Данько Ю. І., Ніфатова О. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ БІЛКІВ У ЄС ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ……385

Драчов О. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ……395

Панченко І. М. КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ СУДЕН МІЖНАРОДНИМ МОРСЬКИМ КОНВЕНЦІЯМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА ТА ЗАХИСТУ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА……405

Тараненко М. М. УРЯДИ В ЕКЗИЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ, МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ……413

Шевченко Л. А. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОНОМІЇ ВОЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ……420

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Adaskalytsia K. K. EVOLUTION OF THE NORMATIVE CONSOLIDATION OF LEGAL DRAFTING TECHNIQUE RULES IN INDEPENDENT UKRAINE……9

Bychkov I. H. IS THE REPLACEMENT OF JUDGES' PROFESSIONAL LEGAL CONSCIOUSNESS BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE POSSIBLE: REALITY OR PROSPECT?……15

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Lasko I. M. ACADEMIC INTEGRITY AS A CRITERION OF THE QUALITY OF EDUCATIONAL ACTIVITY: A LEGAL ANALYSIS……23

Slobodianiuk P. L. EUROPEAN STANDARDS OF THE ADMINISTRATION OF JUSTICE AND PROFESSIONAL ETHICS OF JUDICIARY: THE EXPERIENCE OF NORWAY AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE……29

Khmaruk T. V. KEY AREAS FOR IMPROVING THE PROCEDURE FOR REVIEWING AND ADOPTING DECISIONS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: LESSONS FROM EUROPEAN UNION COUNTRIES……36

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Barankova V. V. ENSURING THE EVIDENTIARY VALUE OF NOTARIAL ACTS – DOCUMENTS ……42

Belkin L. M., Iurinets Yu. L., Belkin M. L. PROPERTY LIABILITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES FOR THE DEBTS ARISING FROM THE FINANCIAL OBLIGATIONS OF MUNICIPAL UNITARY ENTERPRISES……51

Boiko V. B., Kotviakovskyi Yu. O. INHERITANCE OF LAND PLOTS BY LAW AND WILL: FEATURES OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE……61

Heints R. M., Myronenko I. V. COMMERCIAL NAME AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF THE UPDATED CIVIL CODE OF UKRAINE……68

Izbash O. O. AI-GENERATED OBJECTS AND SUI GENERIS LAW UNDER UKRAINIAN AND EU LAW……75

Makhno A. O., Muzyka L. A. PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS UNDER SANCTIONS RESTRICTIONS: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS PERSPECTIVE……82

Olenyuk A. A. CERTAIN ISSUES IN THE REALISATION OF RIGHTS AND INTERESTS HOLDERS AND WAYS TO ADDRESS THEM……90

Chernobai O. V. SOME ISSUES OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMING THE LEGAL REGIME OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX……98

Yarkina N. Ye. COPYRIGHT PROTECTION OF DESIGN SOLUTIONS: DISTINCTIVE FEATURES AND ADVANTAGES (A PRACTICAL LEGAL PERSPECTIVE)……106

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Verheles O. A. LEGAL NATURE OF LEGAL LIABILITY IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION OF A LAND PARCEL……114

Kovalenko T. O., Ryzun Ya. V. FEATURES OF THE LEGAL FRAMEWORK GOVERNING THE RESTORATION OF CERTAIN CATEGORIES OF LAND DAMAGED BY MILITARY ACTIONS IN UKRAINE……122

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bedratyi Yu. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF STATE REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL MODEL……129

Burchenko Yu. V. SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL WELL-BEING OF THE POPULATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL PROVISION: CONTEMPORARY DOCTRINAL APPROACHES……137

Voitovskyi V. S. CHARACTERISTICS OF VETERAN POLICY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION: DOCTRINAL ANALYSIS OF LEGAL CATEGORIES……146

Haidai S. S. DOCTRINAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TORT OBLIGATIONS IN THE FIELD OF LAND USE: INTEGRATION OF INTERNATIONAL AND NATIONAL FISCAL AND COMPENSATION EXPERIENCE……152

Gurzhii A. V. CONTENT, STRUCTURE AND KEY VULNERABILITIES OF THE SOCIO-ECONOMIC DIMENSION OF MEDIA SECURITY……160

Zinoviev N. E. SUBJECTS ENTITLED TO EXERCISE DISCRETIONARY POWERS……167

Ishchenko M. V., Vasilchenko Yu. V. CIVILIAN EVACUATION WITHIN THE ADMINISTRATIVE-LAW MECHANISM FOR THE PROTECTION OF PERSONS AFFECTED BY ARMED CONFLICT……174

Kikena P. I. CONTROL AND SUPERVISION AS INSTRUMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF MUSEUMS AND MUSEUM AFFAIRS……184

Kobko Ye. V. THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF COUNTERING HYBRID THREATS: COORDINATION WITH LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF EU AND NATO MEMBER STATES……191

Lapka O. Ya., Nosenko O. V., Tykhomyrov D. O. PRINCIPLES OF CRISIS COMMUNICATION IN THE PUBLIC SPHERE UNDER MARTIAL LAW……199

Medvid L. P., Kryvenko O. V. ADMINISTRATIVE-LEGAL FORMS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS REGARDING THE PROTECTION OF PERSONS AFFECTED BY ARMED CONFLICT……208

Nekrasova N. I. CERTIFICATION OF MEDICAL DEVICES AS AN INSTRUMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HEALTHCARE IN UKRAINE……216

Ovieian H. V. AGRICULTURAL SUPPORT ADMINISTRATION IN POLAND AND ESTONIA: TRANSFERABLE INSTITUTIONAL AND DIGITAL PRACTICES FOR UKRAINE……223

Ostrovskyi S. O. PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE RECOVERY OF REGIONS, TERRITORIES AND INFRASTRUCTURE……231

Podolian Yu. O. STATE CONTROL AND SUPERVISION IN THE SPHERE OF VALUATION ACTIVITY: ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT……237

Savranchuk L. L. ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL TRANSFORMATION OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM IN UKRAINE UNDER DECENTRALIZATION AND MARTIAL LAW……244

Savchuk D. G. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF SOURCES OF FINANCING OF OPERATIONAL UNITS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES……250

Sydoruk A. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITAL TRANSFORMATION OF HEALTHCARE IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES……258

Spivak M. V., Dubina O. M. TRANSFORMATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR COUNTERING CYBER THREATS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: UPDATING THE POWERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE……266

Umrykhina I. O., Kiblyk D. V., Chepeliak V. S. ADMINISTRATIVE AND TORT-BASED REGULATION OF THE CIRCULATION OF DEVICES FOR FIRING CARTRIDGES LOADED WITH RUBBER PROJECTILES OR PROJECTILES WITH SIMILAR PROPERTIES THAT CAUSE NON-LETHAL EFFECTS: CURRENT STATUS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT……274

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Demidov I. I. THE IMPACT OF THE FULL-SCALE INVASION ON THE LEVEL OF VIOLENT CRIME IN UKRAINE……282

Kocherhan A. O. THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME OF AGGRESSION (ARTICLE 437 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): PROBLEMS OF NORMATIVE DEFINITION AND LEGAL QUALIFICATION……291

Rokun S. V. USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS……301

Roshchina I. O., Kryshevych O. V. TRANSFER OR COLLECTION OF INFORMATION CONSTITUTING OFFICIAL INFORMATION GATHERED IN THE COURSE OF OPERATIONAL-INVESTIGATIVE, COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES, IN THE FIELD OF NATIONAL DEFENSE: CRIMINAL-LAW CHARACTERIZATION AND DISTINCTION FROM CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY..... 309

Smikh V. V. ON THE QUESTION OF THE PRINCIPLES OF STATE CRIMINAL-LEGAL POLICY TO COMBAT INTENTIONAL MURDER..... 317

Tarnautska A. V., Nikolaienko T. B. CYBERCRIME: CURRENT CHALLENGES FOR CRIMINAL LAW..... 322

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Zhyhylii D. L., Hnatiuk A. Yu. PROBLEMATIC ISSUES OF THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES IN COLLABORATION CASES (BASED ON COURT PRACTICE MATERIALS)..... 328

Islankin S. M. CRIMINALISTIC FORECASTING AS AN EFFECTIVE METHOD FOR PLANNING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES..... 336

Melnyk A. M. FOREIGN EXPERIENCE IN THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES (UAVS) IN THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS..... 341

Nahornyi A. M. FOREIGN EXPERIENCE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN AREAS OF ACTIVE HOSTILITIES..... 349

Riznychenko K. V. GENESIS OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW OF UKRAINE..... 356

INTERNATIONAL LAW

Anisova O. I. PROBLEMATIC ASPECTS OF THE SYSTEMATIZATION OF SOURCES OF LEGAL REGULATION OF THE ENFORCEMENT OF INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AWARDS IN UKRAINE..... 363

Antonchyk Yu. S. YOUTH AS A SUBJECT OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION..... 374

Borovyk L. A. THE ROLE OF THE UN SPECIAL RAPPORTEUR ON ENSURING MEDIA FREEDOM..... 380

Volchenko N. V., Danko Yu. I., Nifatova O. M. LEGAL REGULATION OF ALTERNATIVE PROTEINS IN THE EU AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE..... 385

Drachov O. V. INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR REGULATING THE GLOBAL FINANCIAL MARKET IN THE CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH AND FINANCIAL STABILITY..... 395

Panchenko I. M. CONTROL OF VESSEL COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL MARITIME CONVENTIONS AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING SAFETY OF NAVIGATION AND PROTECTION OF THE MARINE ENVIRONMENT..... 405

Taranenko M. M. GOVERNMENTS IN EXILE IN INTERNATIONAL LAW: CRITERIA OF LEGITIMACY, INTERNATIONAL RECOGNITION AND FUNCTIONAL CAPACITY..... 413

Shevchenko L. A. THE RULE OF LAW AND THE IMPLEMENTATION OF AUTONOMY OF THE WILL IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW..... 420

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.134
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.1

Адаскалиця К. К.,
доктор філософії з галузі знань «Право», адвокат
Національної асоціації адвокатів України
ORCID: 0000-0003-2716-9343

ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВИЛ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено еволюцію нормативного закріплення правил юридичної техніки в Україні протягом періоду незалежності держави. Обґрунтовано, що нормативне закріплення правил юридичної техніки є важливою передумовою забезпечення реалізації принципу верховенства права, насамперед у контексті дотримання вимог принципу правової визначеності. Встановлено, що вимоги сформульовані у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, об'єктивно зумовлюють необхідність існування належної системи юридико-технічних правил, здатних забезпечити відповідну якість нормативно-правових актів.

Проаналізовано основні етапи розвитку законодавчих підходів до нормативного закріплення правил юридичної техніки. Розглянуто проєкт Закону України «Про нормативно-правові акти», прийнятий Верховною Радою України у 2000 році, але не введений у дію внаслідок застосування права вето Президентом України, а також встановлено його значення для розвитку нормативного регулювання питань юридичної техніки. Досліджено історію розроблення та розгляду проєкту Закону України «Про закони і законодавчу діяльність», який протягом 1997–2006 років неодноразово приймався парламентом, однак щоразу не набував чинності. Обґрунтовано висновок про його переважну орієнтацію на регулювання процедурних аспектів законотворчої діяльності за відсутності належної уваги до питань формалізації законодавства.

Окрему увагу приділено аналізу проєкту Закону України «Про нормативно-правові акти» 2010–2012 років, який містив розгорнуту систему положень щодо юридичної техніки та передбачав комплексне врегулювання вимог до структури, термінології, оформлення та системної узгодженості нормативно-правових актів. Встановлено, що зазначений законопроєкт став однією з найбільш змістовних спроб нормативного закріплення правил юридичної техніки до прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність».

Зроблено висновок, що прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» у 2023 році стало найбільш вагомим досягненням у сфері нормативного закріплення правил юридичної техніки за весь період незалежності України. Незважаючи на те, що станом на червень 2026 року цей Закон ще не введений у дію, він є найбільш комплексною та концептуально завершеною спробою законодавчого врегулювання правотворчої діяльності та юридико-технічного забезпечення формалізації нормативного матеріалу. Перспективним напрямом подальшого розвитку відповідного законодавства визначено систематичне узагальнення доктринальних напрацювань і втілення результатів наукових досліджень у конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно закріплених правил юридичної техніки.

Ключові слова: *юридична техніка, правотворча діяльність, нормопроєктувальна техніка, нормативно-правові акти, верховенство права, правова визначеність, законотворча діяльність, формалізація права.*

Adaskalytsia K. K. Evolution of the normative consolidation of legal drafting technique rules in independent Ukraine

Abstract. The article examines the evolution of the normative consolidation of legal drafting technique rules in Ukraine throughout the period of the state's independence. It is substantiated that the normative consolidation of legal drafting technique rules constitutes an important prerequisite for ensuring the implementation of the

© Адаскалиця К. К., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

principle of the rule of law, primarily in the context of compliance with the requirements of the principle of legal certainty. It is established that the requirements formulated in the case law of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights objectively necessitate the existence of an appropriate system of legal drafting rules capable of ensuring the proper quality of normative legal acts.

The main stages in the development of legislative approaches to the normative consolidation of legal drafting technique rules are analyzed. Particular attention is paid to the draft Law of Ukraine "On Normative Legal Acts," adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2000 but never brought into force due to the exercise of the presidential veto. Its significance for the development of the normative regulation of legal drafting technique issues is highlighted. The article also examines the history of the drafting and consideration of the draft Law of Ukraine "On Laws and Legislative Activity," which was repeatedly adopted by Parliament between 1997 and 2006 but failed to enter into force on each occasion. It is argued that this legislative initiative was primarily focused on regulating procedural aspects of law-making while paying insufficient attention to issues of legislative formalization.

Special attention is devoted to the analysis of the 2010–2012 draft Law of Ukraine "On Normative Legal Acts," which contained an extensive system of provisions on legal drafting technique and envisaged comprehensive regulation of requirements concerning the structure, terminology, formatting, and systemic coherence of normative legal acts. It is established that this draft law constituted one of the most substantive attempts to provide normative consolidation of legal drafting technique rules prior to the adoption of the Law of Ukraine "On Rule-Making Activity."

The article concludes that the adoption of the Law of Ukraine "On Rule-Making Activity" in 2023 represented the most significant achievement in the field of normative consolidation of legal drafting technique rules throughout the entire period of Ukraine's independence. Despite the fact that, as of June 2026, this Law has not yet entered into force, it constitutes the most comprehensive and conceptually complete attempt to regulate rule-making activity and provide legal drafting support for the formalization of normative material. A promising direction for the further development of the relevant legislation is identified as the systematic generalization of doctrinal achievements and the implementation of research findings into specific proposals aimed at improving the normatively established rules of legal drafting technique.

Key words: *legal drafting technique, rule-making activity, legislative drafting technique, normative legal acts, rule of law, legal certainty, legislative activity, formalization of law.*

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку національної правової системи України, євроінтеграційних процесів, цифровізації правотворчої діяльності та зростання вимог до якості нормативно-правового регулювання особливого значення набувають питання юридичної техніки як методологічної основи правотворчої діяльності. Практика Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини послідовно пов'язує ефективність правового регулювання з дотриманням принципів верховенства права та правової визначеності, що, своєю чергою, актуалізує необхідність існування чітких і загальнообов'язкових правил юридичної техніки. Водночас історія розвитку вітчизняного законодавства свідчить про тривалий та складний процес пошуку оптимальної моделі нормативного закріплення таких правил, який супроводжувався численними законодавчими ініціативами, значна частина яких так і не була реалізована. Прийняття у 2023 році Закону України «Про правотворчу діяльність» стало важливим етапом у становленні відповідного правового регулювання, однак питання еволюції підходів до нормативного закріплення правил юридичної техніки, їх змісту та перспектив подальшого розвитку залишаються недостатньо комплексно дослідженими у вітчизняній юридичній науці. У зв'язку з цим комплексне дослідження історії становлення та розвитку правового регулювання юридичної техніки в незалежній Україні є актуальним з теоретичної та практичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти юридичної техніки, правотворчої діяльності та проблем правового забезпечення формалізації законодавства були предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Значний внесок у розвиток відповідної проблематики зробили Т. О. Дідич, Н. М. Оніщенко, Л. Р. Наливайко, С. В. Бобровник, В. Б. Скоморовський, П. М. Рабінович, Ю. С. Шемшученко, М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та інші вчені. Водночас питання еволюції нормативного закріплення правил юридичної техніки в незалежній Україні, зокрема в контексті аналізу законодавчих

ініціатив щодо правотворчої діяльності та формалізації нормативно-правових актів, не отримали достатньої наукової уваги, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Метою статті є дослідження еволюції нормативного закріплення правил юридичної техніки в незалежній Україні шляхом аналізу основних законодавчих ініціатив у сфері правотворчої діяльності, виявлення закономірностей розвитку відповідного правового регулювання та обґрунтування необхідності нормативно закріплення правил юридичної техніки для забезпечення ефективності правотворчої діяльності й реалізації принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Від часу здобуття незалежності України спроби нормативного закріплення правил юридичної техніки здійснювалися неодноразово. Водночас рівень та форма їх нормативного закріплення тривалий час не створювали належних передумов для обов'язкового застосування відповідних правил, зокрема у сфері законотворчої діяльності. Першим законодавчим актом, який передбачав нормативне закріплення правил юридичної техніки та був прийнятий Верховною Радою України, став Закон України «Про правотворчу діяльність». Однак навіть цей закон, попри його прийняття у 2023 році, станом на момент підготовки цієї статті до публікації (червень 2026 року) не введений у дію [1, Розд. XIV].

Водночас нормативне закріплення правил юридичної техніки має важливе значення для практичної реалізації закріпленого у статті 8 Конституції України принципу верховенства права, невід'ємною складовою якого відповідно до усталених доктринальних підходів і практики Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини є принцип правової визначеності [2, аб.4 п.2.1; 3, ст.8; 4, с. 178–179].

Так, Конституційний суд України вказує, що «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [2, аб.4 п.2.1].

В свою чергу Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях послідовно наголошує на необхідності забезпечення доступності, чіткості, точності та передбачуваності законодавства як невід'ємних складових стандарту «якості закону» (quality of law). Хоча Суд безпосередньо не вимагає нормативного закріплення правил юридичної техніки, сформульовані ним підходи об'єктивно актуалізують потребу в існуванні належної системи юридико-технічних правил, здатних забезпечити відповідність нормативно-правових актів зазначеним вимогам. Відтак нормативне закріплення правил юридичної техніки може розглядатися як один із важливих інструментів реалізації принципів верховенства права, правової визначеності та належного урядування у сфері правотворчої діяльності [5, п. 31; 6, п. 27; 7 п. 35].

Для прикладу в справі «Hashman and Harrup v. the United Kingdom» ЄСПЛ зазначає «норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою точністю, щоб особа могла регулювати свою поведінку» [5, п. 31]. В справі «Kruslin v. France» Суд наголосив, що закон має бути доступним, передбачуваним та сформульованим достатньо чітко для адресатів [6, п. 27]. А в справі «Cantoni v. France» ЄСПЛ зазначив, що закон повинен дозволяти особі передбачати наслідки своєї поведінки, а рівень необхідної точності залежить від змісту нормативного акта та кола його адресатів [7, п. 35]. Своєю чергою, для того щоб закон відповідав вимогам, сформульованим у практиці Європейського суду з прав людини, правила юридичної техніки формалізації законодавства мають бути не лише належним чином розроблені на доктринальному рівні, а й нормативно закріплені. Лише за таких умов вони набудуть загальнообов'язкового характеру та зможуть виконувати функцію нормативного орієнтира під час здійснення правотворчої діяльності.

На законодавчому рівні однією з перших спроб комплексного врегулювання питань правотворчої діяльності став Закон України «Про

нормативно-правові акти», проєкт якого було внесено до Верховної Ради України 5 січня 1995 року та прийнято парламентом 13 січня 2000 року. Водночас зазначений Закон так і не набрав чинності у зв'язку із застосуванням до нього Президентом України права вето у 2001 році. Окрему увагу в цьому акті було приділено питанням юридичної техніки. Зокрема, розділ IV Закону містив положення щодо нормопроєктувальної техніки, а статті 93–96 встановлювали вимоги до мови, стилю та термінології нормативно-правових актів [8, ст. 82–92].

Поряд із розробленням та прийняттям Закону України «Про нормативно-правові акти» тривали також спроби законодавчого врегулювання правотворчої діяльності шляхом прийняття Закону України «Про закони і законодавчу діяльність». Характерною особливістю його законодавчої долі стало те, що впродовж 1997–2006 років Верховна Рада України чотири рази приймала відповідний закон, у тому числі тричі з урахуванням пропозицій Президента України, однак кожного разу до нього застосовувалося право вето [9].

Водночас аналіз останньої редакції проєкту Закону України «Про закони і законодавчу діяльність» свідчить про те, що він практично не містив безпосередніх правил формалізації права. Зокрема, стаття 28, яка мала назву «Основні вимоги до закону. Мова закону», фактично не встановлювала конкретних юридико-технічних вимог до мови нормативного акта. У її положеннях були відсутні не лише питання щодо обов'язковості викладення законів державною мовою, а й будь-які вимоги стосовно дотримання правил юридичної термінології, граматики, стилістики чи інших елементів законодавчої техніки. Це дає підстави стверджувати, що, попри задекларовану мету впорядкування законодавчої діяльності, зазначений законопроєкт був переважно орієнтований на регулювання процедурних аспектів законотворчості, а не на нормативне закріплення правил юридичної техніки формалізації права [10, ст. 28].

Чергова спроба законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із системою нормативно-правових актів та правилами їх підготовки, була здійснена у 2010–2012 роках у межах роботи над новим проєктом Закону України «Про нормативно-правові акти». Зазначений законопроєкт передбачав, зокрема, визначення системи та ієрархії нормативно-правових актів, порядку їх розроблення і прийняття, а також встановлення єдиних вимог до нормопроєктувальної техніки. Водночас, незважаючи на тривалий розгляд у Верховній Раді України та значний обсяг запропонованого регулювання, зазначена законодавча ініціатива так і не була реалізована, а відповідний закон не був прийнятий парламентом [11].

Що стосується питань нормопроєктувальної техніки, то в зазначеному законопроєкті їм було приділено значно більше уваги порівняно з проєктом Закону України «Про закони і законодавчу діяльність». Якщо останній фактично обмежувався однією статтею, присвяченою вимогам до мови закону, то проєкт Закону України «Про нормативно-правові акти» (2010–2012 років) містив сімнадцять статей, спрямованих на врегулювання різних аспектів нормопроєктувальної техніки. Зокрема, у ньому були визначені вимоги до термінології, системної узгодженості, оформлення, а також інші правила юридичної техніки, покликані забезпечити належну якість нормативного матеріалу [10, ст. 28; 12, ст. 8-24].

Важливим етапом розвитку правового регулювання правотворчої діяльності стало внесення у червні 2021 року до Верховної Ради України проєкту Закону України «Про правотворчу діяльність» № 5707. За результатами проходження всіх стадій законодавчого процесу зазначений закон було прийнято Верховною Радою України та підписано Президентом України у 2023 році. Водночас, як уже зазначалося вище, станом на червень 2026 року цей Закон так і не був введений у дію [1].

Попри це, прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» слід розглядати як визначну подію в історії становлення правового регулювання правотворчої діяльності в Україні. Вперше на рівні закону було здійснено комплексне нормативне закріплення значної кількості правил юридичної техніки формалізації права. При цьому відповідні положення стосуються як нормативно-правових актів у цілому, так і окремих структурних елементів нормативного матеріалу, зокрема норм права. Таким чином, законодавцю

вдалося створити найбільш комплексну та системну модель нормативного закріплення питань юридичної техніки за весь період незалежності України.

Додатковим аргументом на користь ефективності обраного підходу є відносна стабільність положень зазначеного Закону. Так, з моменту його прийняття і до червня 2026 року зміни до нього вносилися лише двічі. Для законодавчого акта, який регулює настільки складну та фундаментальну сферу суспільних відносин, така стабільність може розглядатися як свідчення загальної якості його нормативного змісту та виваженості закладених у ньому правових конструкцій.

Проведений аналіз попередніх спроб законодавчого врегулювання правотворчої діяльності також дає підстави стверджувати, що Закон України «Про правотворчу діяльність» став найбільш успішною та найбільш концептуально завершеною спробою нормативного закріплення засад правотворчої діяльності та правил юридичної техніки в Україні. На відміну від попередніх законопроєктів, зазначений Закон пройшов усі стадії законодавчого процесу та отримав належне нормативне оформлення.

Водночас подальше вдосконалення правового регулювання правотворчої діяльності не повинно обмежуватися лише прийняттям відповідного закону. Наступним кроком має стати формування ефективного механізму періодичного оновлення та розвитку нормативно закріплених правил юридичної техніки з урахуванням новітніх наукових досягнень, потреб правозастосовної практики та тенденцій розвитку правової системи. У цьому контексті особливого значення набуває необхідність систематичного узагальнення доктринальних напрацювань у сфері юридичної техніки та їх втілення у конкретні законопроєктні пропозиції.

Одним із перспективних напрямів такої діяльності може стати проведення регулярних наукових конференцій, круглих столів та інших фахових заходів, присвячених проблемам юридичної техніки та правотворчої діяльності. Узагальнення результатів таких наукових дискусій дозволить забезпечити належний зв'язок між юридичною наукою та правотворчою практикою, а також сприятиме подальшому вдосконаленню правового регулювання правотворчої діяльності в Україні.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що еволюція нормативного закріплення правил юридичної техніки в незалежній Україні характеризувалася тривалим пошуком оптимальної моделі правового регулювання правотворчої діяльності. Починаючи з середини 1990-х років законодавцем неодноразово здійснювалися спроби нормативного врегулювання відповідних питань шляхом розроблення проєктів законів «Про нормативно-правові акти» та «Про закони і законодавчу діяльність», однак жодна з них не призвела до законодавчого закріплення правил юридичної техніки. Водночас проведений аналіз свідчить про поступове ускладнення та вдосконалення підходів до розуміння ролі юридичної техніки у правотворчій діяльності, що знайшло своє відображення у збільшенні обсягу та деталізації відповідних положень. Кульмінацією зазначеного процесу стало прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», який уперше на рівні закону комплексно закріпив значний масив правил юридичної техніки формалізації. Це дає підстави розглядати його як найбільш завершену та концептуально цілісну спробу нормативного врегулювання відповідних питань за весь період незалежності України. Разом із тим подальший розвиток законодавства у цій сфері потребує систематичного узагальнення доктринальних напрацювань, результатів правозастосовної практики та їх подальшого втілення у конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно закріплених правил юридичної техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 12.06.2026).

2. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 р. № 2-р/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text (дата звернення: 12.06.2026).

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР#Text (дата звернення: 12.06.2026).

4. Верховенство права : Доповідь, схвалена Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційською комісією) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Право України. 2011. № 10. С. 168–184.

5. Hashman and Harrup v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights of 25 November 1999. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58365 (дата звернення: 11.06.2026).

6. Kruslin v. France : Judgment of the European Court of Human Rights of 24 April 1990. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57626 (дата звернення: 11.06.2026).

7. Cantoni v. France : Judgment of the European Court of Human Rights of 11 November 1996. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58068 (дата звернення: 11.06.2026).

8. Про нормативні правові акти в Україні : проєкт Закону України від 11 грудня 1997 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0923&skl=4 (дата звернення: 11.06.2026).

9. Про закони і законодавчу діяльність : проєкт Закону України № 0894 від 22 липня 1998 р. / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0894&skl=5 (дата звернення: 13.06.2026).

10. Текст статей законопроекту Закону України «Про закони і законодавчу діяльність» з пропозиціями Президента від 22.02.2006 р. / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12103&pf35401=86767 (дата звернення: 15.06.2026).

11. Про нормативно-правові акти : проєкт Закону України № 7409 від 01 грудня 2010 р. / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (дата звернення: 15.06.2026).

12. Про нормативно-правові акти : проєкт Закону України № 7409 від 01 грудня 2010 р. (Текст законопроекту до другого читання 17.10.2012.) / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=39123&pf35401=236607 (дата звернення: 16.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.129
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.2

Бичков І. Г.,
кандидат юридичних наук, суддя
Ковпаківського районного суду м. Суми
ORCID: 0009-0002-2459-5371

ЧИ МОЖЛИВА ЗАМІНА ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУДДІВ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПЕРСПЕКТИВА?

Анотація. У статті проведено дослідження процесу впровадження новітніх інформаційних технологій у сферу сучасного правосуддя. Метою статті є дослідження розвитку концепції електронного суду та електронних засобів доказування з точки зору професійно-правової свідомості суддів та перспектив щодо можливої заміни людини-судді штучним інтелектом з його інформаційно-андроїдними технологіями. Проаналізовано законодавчий процес розвитку електронного суду в Україні та нормативно- процесуальне закріплення поняття «електронні докази». В статті проводиться думка про те, що «електронний суд» сприяє боротьбі з корупцією у сфері правосуддя, оскільки в ході такого процесу відсутнє безпосереднє спілкування і особиста безпосередня взаємодія між сторонами судової справи, кожна із яких зацікавлена в позитивному для неї результаті. Такий підхід підвищує авторитет суду, який на сьогодні за даними соціологічних опитувань має доволі низький рейтинг. В той же час в роботі підкреслюється, що «довіра до суду» є змістовно ємким поняттям, оскільки воно охоплює як професіоналізм, так і моральності кожного судді, які формуються на основі його внутрішнього переконання. В той же час яких би висот у технологічному розвитку не досягло інформаційне суспільство, штучний інтелект, андроїдно-роботизовані системи замінити людину-суддю вони не зможуть, як не зможуть замінити процес правозастосування, висновки експертів у галузі права, оскільки вони завжди будуть виконувати лише допоміжно-правову роботу як у сфері доказування так і правозастосування.

В роботі підкреслюється, що саме високий рівень професійно-правової свідомості суддів, їх моральність і культура, психологічна стійкість і внутрішня ідеологія є основою до впровадження панування права в суспільстві, а відтак підмінити суддю-професіонала за рахунок електронного формату правосуддя, електронних засобів доказування, експортних висновків галузі права неможливо. Крім того, заміна «живого» судді «штучним» буде суперечити морально-етичним принципам суспільства, за якими штучне творіння не може судити свого творця, оскільки в іншому випадку це вказуватиме на наявність у електронно-цифрового програмного продукту остаточної юридичної влади над людиною-творцем. На відміну від людини-судді штучний інтелект працює за рахунок сформованих алгоритмів, навчальних даних та статистичних моделей і не має моральних та емпатичних критеріїв оцінки засобів доказування, а відтак штучний інтелект не несе відповідальності за згенеровані ним висновки.

Ключові слова: *професійно-правова свідомість суддів, правозастосування, суспільна правосвідомість, електронний суд, електронні докази, висновки експерта, правосуддя, засоби доказування, справедливість, штучний інтелект.*

Bychkov I. H. Is the replacement of judges' professional legal consciousness by artificial intelligence possible: reality or prospect?

Abstract. The article examines the process of introducing modern information technologies into the field of contemporary justice. The purpose of the article is to examine the development of the concept of the electronic court and electronic means of evidence from the perspective of judges' professional legal consciousness and the prospects for the possible replacement of a human judge by artificial intelligence with its information-and-android technologies. The legislative process of the development of the electronic court system in Ukraine and the procedural and regulatory consolidation of the concept of «electronic evidence» are analyzed. The article argues that the «electronic court» contributes to combating corruption in the field of justice, since this process eliminates direct communication and personal interaction between the parties to court proceedings, each of

© Бичков І. Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

whom is interested in obtaining a favorable outcome. Such an approach increases the authority of the judiciary, which currently has a rather low level of public trust according to sociological surveys. At the same time, the paper emphasizes that «trust in the court» is a concept with substantial content, as it encompasses both the professionalism and morality of each judge, which are formed on the basis of their inner conviction. At the same time, regardless of the level of technological development achieved by the information society, artificial intelligence and android robotic systems cannot replace a human judge, just as they cannot replace the process of law enforcement or expert legal opinions, since they will always perform only auxiliary legal functions both in the field of evidence and law enforcement.

The paper emphasizes that a high level of professional legal consciousness of judges, their morality and culture, psychological stability, and internal ideology constitute the foundation for establishing the rule of law in society. Therefore, it is impossible to replace a professional judge through electronic justice formats, electronic means of evidence, or expert legal conclusions. Moreover, replacing a «living» judge with an «artificial» one would contradict the moral and ethical principles of society, according to which an artificial creation cannot judge its creator, since otherwise this would mean granting ultimate legal authority over humans to an electronic-digital software product. Unlike a human judge, artificial intelligence operates on the basis of established algorithms, training data, and statistical models and lacks moral and empathetic criteria for evaluating evidence; therefore, artificial intelligence does not bear responsibility for the conclusions it generates.

Key words: *professional legal consciousness of judges, law enforcement, public legal consciousness, electronic court, electronic evidence, expert opinions, justice, means of proof, fairness, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Історія правосуддя засвідчує той факт, що процесуальний механізм послідовностей судових засідань, назва процесуальних документів, сторін, процесуальних принципів та інститутів тощо мають природно-однотипний характер, а відтак вони притаманні різногалузевому правосуддю не лише нашої держави, а і всіх держав світу. В той же час це не означає того, що формат судових засідань, засобів доказування як і сам механізм правозастосування є назавжди статичним і незмінним. Навпаки. Розвиток комп'ютерно-інформаційних технологій, роботизованих (андроїдних) систем, штучного інтелекту сприяють розвитку нової форми суспільного спілкування, яка має свій електронний формат, який стрімко набуває своєї суспільної адаптації і з цих підстав поступово починає проникаючи в одну із найконсервативніших структурованих суспільних систем, якою є сучасне правосуддя. Саме на основі такого розвитку ми сьогодні отримали електронний суд, а процес доказування все більше наповнюється електронними доказами. Штучний інтелект сьогодні стає допоміжно-консультативною платформою для суду. Здається, що позиції класичного суду як історичної основи правосуддя починають слабнути, а притаманна суддям професійно-правова свідомість може бути замінена професійно-інтелектуальною складовою роботизованої системи. При цьому, висновки експертів у галузі права можуть бути замінені штучним інтелектом, а відтак правозастосування норм права та судової практики може перейти в цифровий формат електронного правосуддя. Разом з тим сучасна реальність поки що не засвідчує той факт, що електронний формат судових процесів, штучний інтелект, різного роду роботизовано-андроїдні технології можуть навіть у середньостроковій перспективі замінити людину-суддю, яка наділена природною самосвідомістю, розумінням суті суспільної моралі, природи тих чи інших суспільних відносин, звичаїв та народних традицій. Все це є основою до формування професійно-правової свідомості суддів як живого широкоформатного мислення з можливістю аналітичної, професійно-правової оцінки тих чи інших фактів та обставин. І все це охоплюється набуто-усвідомленими знаннями суддів, які ґрунтуються на життєвій практиці та життєвому досвіді, обумовленому культурологічною основою живої людини. Електроні роботизовано-андроїдні технології, штучний інтелект, не дивлячись на їх потужний об'єм інформаційно-електронної пам'яті, що є привабливим і для сфери правосуддя, все ж ніколи не зможуть мати абсолютно точної сумісності із свідомістю людини-судді, оскільки основою правосуддя з точки зору його справедливості є внутрішнє переконання людини-судді, обумовлене перш за все його людською професійно-правовою свідомістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійно-правової свідомості людини-судді та гіпотетичних можливостей

щодо послаблення її безпосереднього впливу на правосуддя за рахунок введення в нього великої частки сучасних інформаційно-електронних технологій, на жаль, присвячено небагато наукових робіт, серед яких зокрема є роботи Н. В. Кушакової-Костицької (2013), І. О. Ізарова (2014), В. Г. Іванова, М. Г. Любарського, М. В. Гвозенка (2015), Л. М. Нікольської (2022), Л. В. Кожевнікової (2023), М. М. Ясинка (2025) та ін. В той же час питання професійно-правової свідомості суддів на фоні інформаційних технологій, штучного інтелекту, які сьогодні проникають у сферу сучасного правосуддя, все частіше і частіше зіштовхуються із суспільною думкою про те, чи можлива заміна людини-судді новітніми інформаційними платформами чи роботизовано-андроїдними технологіями, штучним інтелектом тощо? Сьогодні цим питанням майже не присвячено наукових робіт, хоча проблема безумовно має місце. Від так вона потребує наукової дискусії з цього непростого питання.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяв широкому їх впровадженню у сферу сучасного правосуддя. Це стало беззаперечним фактом, оскільки жодне судове провадження, незалежно від його галузевої підвідомчості сьогодні не обходиться без таких понять як «електронний суд», «електронний доказ», «електронне фіксування судового процесу», «відеоконференція», «електронний кабінет», «електронна копія судового рішення», «електронний підпис» тощо. Це означає, що електронні технології поступово починають набувати все більшої і більшої ваги, запроваджуючись не лише у сферу судового доказування, його фіксації, відеоконференцій, а і дають можливість до створення нової «повнокровної» форми правосуддя, якою є електронний суд. У зв'язку з цим виникає закономірне питання: а чи можлива заміна людини-судді з її професійно-правовою свідомістю, зміст якої формується на суспільно-природній основі, штучним, роботизовано-андроїдним форматом з його об'ємною електронно-накопичувальною різнокластерною інформацією?

Можливо, на сьогодні це питання ще видається як суто риторичне і занадто дискусійне, але тенденції розвитку інформаційних технологій, технологій у сфері супер-штучного інтелекту, квантових технологій вказують на те, що виключити з обговорення це питання вже неможливо, оскільки те, що ще вчора здавалося неможливим, сьогодні вже набуває реальних обрисів. Ми не говоримо про те, що це вже буде завтра, але сьогодні є необхідність у розумінні межової допустимості штучного розуму у сферу сучасного правосуддя з тим, щоб не бути поглиненим, навіть випадково, цифровим інтелектом розумної машини. Сьогодні ми можемо говорити про те, що принцип безпосередності, усності, принцип живої змагальності сторін, принцип верховенства права з його природною справедливістю і роль суду з його професійно-правовою свідомістю не відходять на другий план. Більш того, сьогодні роль суддів як організаторів, керівників і контролерів судових засідань ще більше посилюється, а вимоги до їх професійно-правової свідомості лише підвищуються. І в цьому плані технічний звукозапис судового засідання, режим відеоконференцій, електронні засоби доказування, електронні позови, відзиви, відповіді на відзив заперечення, клопотання, електронні підписи тощо кожного разу потребують пильної уваги в першу чергу з боку суддів. І це є першою проблемою для електронного правосуддя, оскільки збереження інформації від її навмисного чи ненавмисного пошкодження чи її деформації або знищення під час кібератак чи несанкціонованого проникнення в систему правосуддя тощо потребує з одного боку персональної відповідальності всіх працівників суду, в тому числі і суддів, а з іншого така система повинна мати надійну систему електронного захисту, яка в той же час потребує свого постійного оновлення.

Суспільство сьогодні не може ігнорувати розвиток інформаційний-технологій, штучного інтелекту, як не може ігнорувати такий розвиток і сфера державного, муніципального управління, судова, правоохоронна системи тощо.

Саме з цих підстав 12 грудня 2003 року ООН було прийнято Декларацію про «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття» [1]. Дану декларацію було підтримано і Комітетом Міністрів Ради Європи в його Рекомендаціях у сфері

розвитку електронної демократії 18 лютого 2009 року [2].

21 грудня 2003 року Європейський Союз прийняв «Стратегію електронного правосуддя на 2014-2018 роки», метою якої було запровадження єдиного інформаційного простору у сфері електронного правосуддя з широким впровадженням відеоконференцій, системи безперервного та безпечного обміну судовими документами між судами [3].

В 2012 році в Україні було розроблено Концепцію «Електронний суд» [4], а також Концепцію галузевої програми щодо інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи [5].

В розвитку концепції «Електронний суд» 31 травня 2013 року Державною судовою адміністрацією було видано наказ № 72 «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу (на сьогодні він втратив чинність) [6], а 20 травня 2015 року було затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015-2020 роки [7], яку було розвинуто і продовжено в подальшому Указом Президента від 11 червня 2021 р. № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» [8].

Отже, концепція щодо розвитку електронного суду набула своєї практичної реалізації не лише у форматі електронного судового засідання, але і у форматі електронних доказів, поняття яких закріплено сьогодні в ч. 2 ст. 76 ЦПК України, де окрім класичних видів засобів доказування містяться і електронні засоби доказування, під якими розуміється «інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.» (ст. 100 ЦПК України).

На думку О. В. Мороза електронні докази – це нематеріалізована форма фіксування інформації, яка створена інтелектуально за допомогою технічних засобів і розміщена на різних матеріалізованих електронних носіях [9, с. 137-138].

Питання «Електронного суду» та електронних доказів є непростим як з точки зору організації судового процесу, так і ідентифікації електронних засобів доказування, механізму їх збору та оцінки, допустимості їх у сферу доказового процесу. В той же час все це, у своїй сукупності, вказує на те, що в Україні є явний тренд на «зміну ландшафту» сьогоднішнього правосуддя, який спрямований перш за все у сферу електронної оперативності та ефективності судових процесів. В той же час оперативність та ефективність електронного правосуддя жодним чином не зможе замінити професійно-правову свідомість суддів з їх природно-вольовою складовою, оскільки штучний інтелект, навіть при наявності супер-мовної його моделі все одно не буде мати своєї усвідомлено-вольової складової. Це завжди буде згенерований електронний алгоритм. І хоча сьогодні законодавець поступово починає формувати певні складові електронного правосуддя, але їх суть в першу чергу спрямована на прискорення динаміки та ефективності правосуддя, і в той же час його мета полягає у мінімізації безпосереднього спілкування сторін із судом з метою послабити можливість корупційних проявів у сфері правосуддя.

Історія засвідчує, що суспільство тисячоліттями запроваджувало різні форми і методи боротьби з корупцією в правосудді: від тілесних покарань суддів, штрафів, до їх смертної кари. Практика показала, що ці та інші традиційні методи боротьби з корупцією, які історично культивувалися в суспільстві, не є достатньо ефективними, оскільки безпосереднє надмірне спілкування суддів із учасниками судового процесу завжди залишає по собі певний спектр для корупційного прояву. І хоча корупційний прояв часто обумовлений високим рівнем своєї утаємниченості, але реальність все ж засвідчує, що видимість таких проявів у сфері правосуддя проявляється у нелогічних текстах вироків, судових рішень, постанов та ухвал як з точки зору правозастосування, так і з точки зору результатів розгляду судових справ. Отже «корупція має свою живучість не тому, що змінюються суспільні відносини, чи змінюються назви посад… а тому, що

питання моральності, справедливості починає нівелюватися в обмін на матеріальні блага, які сприймаються чиновниками як безмежне джерело насолоди, вважаючи, що саме таке благо і є тим щастям для них самих та членів їх сімей» [10, с. 659]. Ось чому високий рівень професійно-правової свідомості людини-судді є ключовою складовою сучасного правосуддя.

На думку А. Закалюка саме в цьому в Україні існує актуальна суспільна проблема, яку можливо розв'язати шляхом поліпшення якісної професійної освіти та підбору якісного складу суддів, що є основою до запобігання фактів недоброчесності, неупередженості, відхилення від норм закону при відправленні правосуддя [11].

На цій проблемі сконцентрована вся увага і судово-правової реформи України, оскільки вона сьогодні стає ключовою вимогою Європейського Союзу на шляху вступу України до ЄС. Так, в 23 розділі першого кластера: «Судова влада та основоположні права» зазначається, що перед Україною стоїть вимога щодо системної та ефективної боротьби з корупцією у сфері правосуддя, що є основою до євроінтеграційної мети України [12]. Рівень суддівського професіоналізму в Україні дійсно є доволі високим, але він не є гарантією до формування у суддів високої морально-суспільної свідомості, високого рівня професійної справедливості та неупередженості, професійної чесності та непідкупності, що є основою для внутрішньо-свідомісного переконання суддів. Саме ці, нажаль, вразливі місця професійно-правової свідомості суддів на сьогодні є проблемними і часто унеможливлюють ухвалення вироків, постанов чи судових рішень на основі принципу верховенства права, справедливості, чесності та неупередженості.

Отже ухвалюючи судове рішення суддя, по суті, «сповідується» перед учасниками судового процесу та перед суспільством, що саме таке його рішення є законним, обґрунтованим та справедливим, оскільки воно пронизано духом права, моралі та ідеями верховенства права.

Безумовно, увесь цей комплекс суспільно-правових цінностей неможливо виміряти терезами. Суддя проявляє такі цінності на основі своєї аналітичної роботи, яка в подальшому набуває своєї публічності у змісті судових рішень, формуючи авторитет суду. В той же час авторитет суду – це комплексне поняття, яке не може зводитись виключно до соціологічних опитувань. Звісно, такі опитування відображають певний тренд суспільства, але не є визначальним. Авторитет суду формується за рахунок впровадження суддями своєї професійно-правової свідомості в матерію правосуддя. Саме така матерія, яка насичена професійністю, психологічною врівноваженістю, логічністю і неупередженістю суджень, щоденно оповиває процес розгляду цивільних, земельних, сімейних, трудових, житлових, господарських та кримінальних справ. При цьому судді у кожній справі кожного дня ставлять перед кожною із сторін спору, обвинуваченими, потерпілими одне і те ж запитання: Чи довіряєте Ви суду?

Поняття «довіра до суду» є доволі широкоформатним поняттям. Воно охоплює в собі як питання поваги до суду, так і питання його професійності, психологічної витримки, судової етики та культури спілкування. Навряд чи слушно про це говорити по відношенню до штучного інтелекту у разі розгляду ним судових справ, оскільки ціннісна складова поняття «довіра до суду» в цьому разі повністю нівелюється. Всі ці питання є надзвичайно важливими, оскільки вони є ключовими для правосуддя. Ось чому ми говоримо про те, що особа звертаючись до суду, йде до нього перш за все за справедливістю, оскільки саме по собі «законодавство не здатне усувати причини соціальних аномалій – воно здатне лише створювати умови для нормального життя людей» [13, с. 15].

В той же час у Звіті Європейської комісії про Україну 2025 р. зазначається, що рівень довіри громадськості до судової системи залишається дуже низьким [14]. Так, опитування громадської думки, яке було проведено Київським міжнародним інститутом статистики в період з 15.05.2025 по 03.06.2025 р. показало, що судам довіряє лише 17,3 % опитаних, недовіряє ж 71,1% респондентів [15, с. 38]. Таким чином незалежність, неупередженість, доброчесність суддів, їх моральність і професійність не можуть бути замінені виключно штучним електронним правосуддям з тих підстав, що

такий формат судочинства можна вважати таким, який не підриває довіру до суду. Це не так. Навіть виключно електронний формат правосуддя, за відсутністю в ньому природно-свідомісної волі людини-судді буде піддаватись ще більшій суспільно-правовій критиці, ніж це має місце сьогодні. Судді самі своїми знаннями, своєю повсякденною як суспільною поведінкою, так і професійною працею, своєю внутрішньою ідеологією формують поняття довіри суспільства до судової системи, що об'єктивно не буде притаманним для штучного правосудді. І це є важливо, оскільки практика показує, що саме суди своїми рішеннями, постановами та вироками нівелюють ту суспільну напругу, яка постійно виникає на рівні тих чи інших суспільних відносин, зберігаючи в такий спосіб суспільну єдність. Саме у зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у чесному та справедливому діалозі права і його правозастосування, правосуддя і суспільства, кожного судді і справи, яку він розглядає.

Такий «суспільно-правовий статус суду вимагає від нього певної як професійної, так і суспільної репутації, яка вбирає в себе цілу систему цінностей як статутного, так і природного права. При цьому, в першому випадку мова іде про принципи як матеріального, так і процесуального права, які є політико-правовою базою, яку сповідує держава і відповідно до якої діє увесь механізм правозастосування, а в другому випадку природне право з його принципами чесності, справедливості, моральності підкреслює його раціональність, формуючи собою суспільно-правову свідомість по відношенню як до права, так і правозастосування» [16, с. 30].

Отже, замінити діючу людину-суддю за рахунок штучно-електронного формату правосуддя неможливо, ні за рахунок супер-штучного інтелекту, ні за рахунок електронних експертиз, які сьогодні виконуються штучним інтелектом, не дивлячись на те, що метою кожного експерта як і метою суду є точне встановлення тих чи інших юридично значимих фактів з письмовим їх обґрунтуванням в першому випадку експертом, а в другому – судом, досліджуючи таким чином в одній і тій же справі одні і ті ж факти, даючи їм оцінку: експерти – з наукової точки зору, суд – з точки зору права та практики його правозастосування. Безумовно, як експерти, так і судді своїми висновками впливають на зміст судового рішення. При цьому жоден з них не є зацікавленим в предметі спору чи в певному суб'єкті, учаснику судового процесу.

І хоча дослідження експерта і суду полягають у констатації того чи іншого факта, пов'язаного з пошуком нових відомостей (знань), які неможливо отримати в інший спосіб, але різниця між цими фахівцями в тому, що «місія експерта полягає в тому, щоб просвітити суд в галузі тих чи інших знань» [17, с. 12], а місія суду – в їх оцінці і співвідношенні до змісту досліджених ним засобів доказування.

Отже судова експертиза – це не підміна знань суду як і не є підміною процесуальних дій суду по встановленню тих чи інших фактів. Це спеціальні наукові дослідження, які проведені певним спеціалістом, в тому числі і з застосуванням штучного інтелекту з метою отримання знань по встановленню тих чи інших фактів чи обставин, дій чи подій, дій чи бездіяльності, а відтак експертиза є засобом доказування, висновки якої оцінюються судом у контексті з іншими засобами доказування. Безумовно це вимагає від суду професійного підходу до оцінки висновків судової експертизи на предмет її законності, належності, допустимості та достовірності.

В той же час висновок експерта в галузі права є відомостями по алгоритму правозастосування у сфері аналогії закону чи аналогії права, аналізу змісту норм іноземного права. Безумовно, це є приватною науково-обґрунтованою думкою, спрямованою у сферу правозастосування в конкретній судовій справі. Вона не є доказом, оскільки носить виключно тлумачно-нормативний характер і не пов'язана з певним аналізом і оцінкою тих чи інших засобів доказування. Разом з тим, висновки експертів в галузі права жодним чином не підміняють професійно-правову свідомість суддів. Вони лише дають реальну можливість розглянути процес правозастосування з підстав різного його підходу з тим, щоб дати найточнішу юридичну кваліфікацію тим чи іншим спірним правовідносинам.

Висновки. Сучасне правосуддя є однією із найскладніших і найдискусійніших систем, які урегульовують суспільні відносини, що

набули спірного характеру. Центром такого урегулювання є людина-суддя, яка виконувала такі функції тисячоліттями. Сьогодні ж на фоні стрімкого розвитку інформаційних технологій, штучного інтелекту, потужної квантової комп'ютеризації, андроїдних технологій, які починають свою експансію у сферу різноформатних суспільних відносин, в тому числі і у сферу правосуддя, дають підстави гіпотетично допускати, що такі технології в перспективі можуть замінити людину-суддю. До цього нашу думку підштовхує ціла система інформаційно-процесуальних інститутів, які вже апробовані і діють в сучасному правосудді. Відеоконференції, різноформатні електронно-процесуальні документи (позови, відзиви, відповіді на відзив, заперечення, судові рішення, ухвали, виконавчі документи), електронні докази, електронні підписи, електронні кабінети тощо формують собою електронний формат правосуддя.

В той же час це не означає того, що природно-психологічна складова внутрішнього переконання суддів, яка формується за рахунок професійно-правової свідомості, в основі якої лежить природна емоційна воля людини-судді, може бути замінена штучним інтелектом. Безумовно, інформаційні технології, навіть будучи посиленими штучним інтелектом, ніколи не будуть спроможними оволодіти природно-емоційною складовою, яка притаманна людині-судді, навіть якщо штучний інтелект і буде переважати її об'єм правових знань та знань судової практики. Штучний інтелект так і залишиться хорошою допоміжною професійно-інформаційною платформою, яка у своїй основі не зможе набути такі складні емоційно-психологічні категорії якими є співчуття, віра, верховенство права, чесність, моральність тощо.

Отже, суддівська професійно-правова свідомість – це не просто догматично-статична категорія, яка може формуватись штучним інтелектом, це завжди жива емоційно-правова свідомість людини-судді, обумовлена внутрішньою моральністю, справедливістю, чесністю та неупередженістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття: декларація ООН від 12 грудня 2003 року. URL: https://old.apitu.org.ua/wsis/dp?utm_source (дата звернення: 06.06.2026).

2. Стороженко Л. «Recommendation of the Committee of of Ministers to member states on electronic democracy» як глобалізаційний орієнтир нетократичного публічного управління. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Випуск 5(71). С. 93–99.

3. Draft Strategy on European e-Justice 2014–2018. *Official Journal of the European Union* (2013/C 376/06). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj%3AJOC_2013_376_R_0007_01 (дата звернення: 08.06.2026).

4. Концепція електронного суду України: розробка ДП «Інформаційні судові системи». Київ, 2012. 30 с. URL: https://ukbs.org.ua/files/koncept_digital_ukr.pdf (дата звернення: 11.06.2026).

5. Концепція галузевої програми щодо інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи / Судова влада України –офіційний веб-сайт. URL: https://od.court.gov.ua/tu16/info_suddi/conzepcia (дата звернення: 11.06.2026).

6. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: Наказ Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72 / Судова влада України –офіційний веб-сайт. URL: https://rh.lv.court.gov.ua/sud1317/obmin (дата звернення: 11.06.2026).

7. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/276/2015 (дата звернення: 11.06.2026).

8. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#n10 (дата звернення: 11.06.2026).

9. Мороз О. В. Докази та доказування у спорах, що виникають із правовідносин оренди земель сільськогосподарського призначення: дис. … д-ра філос. у галузі 081 Право. Суми, 2025. 293 с.

10. Ясинок М. М., Ясинок Д. М. Корупція: історія, національне та міжнародне законодавство у її протидії та боротьбі. Development vectors: synergy of law, social guarantees, and geospatial dimensions of sustainable

development : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2026. С. 649–663. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-649-2-34

11. Закалюк А. П. Наукове обґрунтування законодавчого регулювання порядку добору та рекомендації до призначення кандидатів на посаду судді. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 3 (54). С. 222–233.

12. Інформаційна довідка щодо переговорного розділу 23 «Судова влада та основоположні права» (у контексті ефективності судової системи та боротьби з корупцією). URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33514.pdf (дата звернення: 16.06.2026).

13. Костенко О. В чому причина тотальної кризи «академічної доброчесності» сьогодення? *Юридичний вісник України* (16-31 грудня 2025 р.). № 26 (1559). С. 15.

14. Ukraine Report 2025: European Commission Staff Working Document (SWD (2025) 759 final). Brussels, 4.11.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf (дата звернення: 17.06.2026).

15. Кулик О., Наумова І., Лубенець І. Кримінальна ситуація в Україні в першому півріччі 2025 р. *Юридичний вісник України* (16-31 серпня 2025 р.). № 17 (1550). С. 35–40.

16. Ясинок Д. М. Професійно-правова свідомість суддів та її вплив на правозастосування в усіх видах правосуддя. *Current Challenges in the Development of Law and Public Management and Administration* : International scientific conference (Riga, the Republic of Latvia, March 4–5, 2026.). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2026. С. 29–31. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-674-4-6

17. Jukier R. The Impact of the Legal Traditions n Quebec Procedural Law: Lessons from Quebec's New Code of Civil Procedure. *La Revue du Barreau Canadien. 2015.* Vol. 93. P. 1–39.

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:37
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.3

Ласько І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцентка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-8303-7161

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті обґрунтовано розуміння академічної доброчесності як критерію якості освітньої діяльності. Дослідження ґрунтується на положеннях Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX, введеного в дію 31 липня 2026 року, а також на нормах законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту». Показано, що зв'язок доброчесності з якістю освіти має нормативну природу, оскільки в основі обох законодавчих визначень лежить категорія результатів навчання, задля досягнення яких провадиться освітня діяльність і довіру до яких забезпечує доброчесність. Установлено, що чинне законодавство закріплює систему забезпечення академічної доброчесності як складову внутрішньої системи забезпечення якості освіти, унаслідок чого дотримання доброчесності набуває значення нормативно визначеного параметра якості, а не лише етичної вимоги до окремих суб'єктів академічної діяльності. Окрему увагу приділено розмежуванню понять якості освітньої діяльності та якості освітньої послуги, а також розширенню кола зобов'язаних осіб, яких чинний Закон визначає як суб'єктів академічної діяльності. Запропоновано трирівневу модель доброчесності як критерію якості, у якій, на відміну від наявних у літературі класифікацій за суб'єктами та середовищами впливу, рівні виокремлено за функцією доброчесності в забезпеченні якості, а саме ціннісно-цільовий, процедурний та інституційний. Обґрунтовано, що запроваджена законодавцем категорія інституційних порушень академічної доброчесності підтверджує розуміння доброчесності як системного показника якості закладу освіти. Окремо надано цивільно-правову характеристику доброчесності у сфері надання освітніх послуг, у межах якої її дотримання постає як елемент належного виконання освітнього зобов'язання. Зроблено висновок про те, що вимога академічної доброчесності виконує функцію внутрішнього обмеження ринкової моделі освіти, оскільки не дозволяє звести освітню діяльність до простого надання оплаченого результату. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання під час розбудови закладами освіти внутрішніх систем забезпечення якості та подальшого вдосконалення законодавства у сфері освіти.

Ключові слова: *академічна доброчесність, суб'єкти освітньої діяльності, освітня послуга, освітня діяльність, якість освітньої послуги, якість освітньої діяльності, законодавство у сфері освіти, результати навчання.*

Lasko I. M. Academic integrity as a criterion of the quality of educational activity: a legal analysis

Abstract. The article substantiates the understanding of academic integrity as a criterion of the quality of educational activity. The study is based on the provisions of the Law of Ukraine On Academic Integrity No. 4742-IX of 18 December 2025, which entered into force on 31 July 2026, as well as on the norms of the Laws of Ukraine On Education and On Higher Education. It is shown that the connection between integrity and the quality of education has a normative nature, since the category of learning outcomes underlies both legislative definitions, for the achievement of which educational activity is carried out and the trust in which is ensured by integrity. It is established that the current legislation enshrines the system of ensuring academic integrity as a component of the internal system of quality assurance in education, so that compliance with integrity acquires the meaning of a normatively defined parameter of quality rather than merely an ethical requirement addressed

© Ласько І. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

to individual subjects of academic activity. Particular attention is paid to distinguishing the concepts of the quality of educational activity and the quality of the educational service, as well as to the broadened circle of obliged persons whom the current Law defines as subjects of academic activity. A three-level model of integrity as a criterion of quality is proposed, in which, unlike the classifications by subjects and environments of influence available in the literature, the levels are distinguished by the function that integrity performs in ensuring quality, namely the axiological and teleological, the procedural, and the institutional. It is argued that the category of institutional violations of academic integrity introduced by the legislator confirms the understanding of integrity as a systemic indicator of the quality of an educational institution. The civil-law characterisation of academic integrity in the sphere of the provision of educational services is provided separately, within which compliance with integrity appears as an element of the proper performance of an educational obligation. It is concluded that the requirement of academic integrity performs the function of an internal limitation of the market model of education, since it does not allow educational activity to be reduced to the mere provision of a paid result. The practical significance of the results lies in the possibility of their use in the development of internal quality assurance systems by educational institutions and in the further improvement of education legislation.

Key words: *academic integrity, subjects of educational activity, educational service, educational activity, quality of the educational service, quality of educational activity, education legislation, learning outcomes.*

Постановка проблеми. Питання якості освіти належить до центральних у сучасному освітньому праві, оскільки саме якість визначає здатність освіти виконувати покладені на неї суспільні функції та забезпечувати довіру до її результатів. Тривалий час академічна доброчесність розглядалася переважно в етичній площині як стандарт поведінки учасників освітнього процесу, а її зв'язок із якістю освіти мав здебільшого декларативний характер. Ухвалення Закону України «Про академічну доброчесність» від 18 грудня 2025 року № 4742-IX [1] та його введення в дію з 31 липня 2026 року суттєво змінили це становище, оскільки законодавець уперше на рівні спеціального закону вбудував забезпечення академічної доброчесності у систему забезпечення якості освіти. Ця обставина зумовлює потребу теоретичного переосмислення співвідношення двох категорій та обґрунтування академічної доброчесності саме як критерію якості освітньої діяльності.

Актуальність проблеми посилюється тим, що норми нового Закону лише набувають практичного застосування, а доктринальне осмислення його положень у зазначеному аспекті перебуває на початковому етапі. Відсутність усталеного теоретичного підходу до розуміння доброчесності як параметра якості ускладнює як правозастосування, так і розбудову закладами освіти власних внутрішніх систем забезпечення якості, у структурі яких доброчесність відтепер посідає самостійне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки дослідження виконано в межах правничої науки, першочергову увагу привертають праці правознавців. Зв'язок доброчесності із забезпеченням якості освіти, її правову природу, а також еволюцію та перспективи юридичного регулювання розробляли, зокрема, Я. Тицька [2], В. В. Миргород-Карпова зі співавторами [3], О. Бернацький [4] та І. В. Лисенко зі співавторами [5]. Окремий напрям, пов'язаний із впливом штучного інтелекту на доброчесність, досліджували В. І. Гришко і Б. С. Киричук [6]. Ширший педагогічний та міждисциплінарний пласт досліджень розглядає доброчесність переважно як запоруку та складник якості освіти, торкаючись питань оцінювання, рівневої природи її впливу, зарубіжної практики та викликів штучного інтелекту. Його представляють праці таких авторів, як О. С. Іванова, О. В. Горицька, Т. Г. Шаповалова [7], С. В. Горчинський, М. І. Софілканич, І. Ф. Горбенко [8], Н. В. Партико, І. М. Смирнова, Т. М. Житомирська [9], С. О. Шестакова, О. В. Сухомлинова, О. М. Задоріна [10].

Попри значну кількість праць, присвячених доброчесності як складнику якості освіти, наявна доктрина має два обмеження, які й окреслюють питання цього дослідження. По-перше, переважна більшість опрацьованих праць написана до ухвалення Закону України «Про академічну доброчесність», тому їхні дефініції та переліки порушень спираються на попередню редакцію законодавства. Ідеться не лише про хронологію. Чинний Закон відмовився від поняття «учасники освітнього процесу» на користь ширшого поняття «суб'єкти академічної діяльності». Він поширив вимоги доброчесності, зокрема вперше, на вступників, а також на суб'єктів освітньої та наукової діяльності і на наукову (науково-технічну) діяльність загалом. Для оцінювання якості ця зміна має

значення, оскільки вона розширює коло осіб, чия доброчесність впливає на якість результатів навчання та наукових досягнень, і охоплює не лише окремого здобувача, а й надавача освітньої послуги, чим посилює інституційне прочитання доброчесності як показника якості.

Серед відомих праць, що вже враховують положення нового Закону, можна назвати лише дослідження Л. Медвідь та А. Медвідь [11], яке виконане в економічному, а не правовому профілі. По-друге, жодне з розглянутих досліджень не аналізує доброчесність як критерій якості освітньої діяльності та не дає її цивільно-правової характеристики у площині надання освітніх послуг, на заповнення чого і спрямована ця стаття.

Метою статті є теоретичне обґрунтування академічної доброчесності як критерію якості освітньої діяльності на підставі чинного законодавства України, виокремлення рівнів, на яких доброчесність функціонує як показник якості, та розкриття цивільно-правової характеристики доброчесності у сфері надання освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок між якістю освіти та академічною доброчесністю має нормативну природу і випливає зі змісту відповідних законодавчих визначень. Закон України «Про освіту» розуміє освітню послугу як комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість і спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [12]. Академічну доброчесність Закон України «Про академічну доброчесність» визначає як сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності [1]. В основі обох категорій лежать результати навчання, оскільки освітня послуга орієнтована на їх досягнення, а академічна доброчесність забезпечує довіру до цих результатів та до наукових і творчих досягнень.

Із наведеного співвідношення випливає засаднича теза дослідження. Академічна доброчесність не є зовнішнім етичним додатком до освітньої діяльності, а становить внутрішню умову автентичності того результату, заради якого ця діяльність провадиться. Сфальсифікований або несамостійно здобутий результат навчання формально може бути оформлений, проте він не відповідає своєму призначенню, бо за ним не стоїть реальна компетентність здобувача освіти. Тому порушення доброчесності означає, що мети освітньої діяльності не досягнуто навіть за формально бездоганного дотримання її процедур. Такий висновок узгоджується з позицією дослідників, які розглядають доброчесність як «запоруку забезпечення якості освіти», а недоброчесність як «серйозну загрозу забезпечення якості освіти» [7, с. 86, 91]. На нашу думку, ця обставина потребує окремої уваги, оскільки саме вона дозволяє кваліфікувати доброчесність як критерій якості, а не лише як етичну вимогу до поведінки учасників академічної діяльності.

Тут потрібно зробити термінологічне уточнення, яке має значення для точності подальшого викладу. Нормативним орієнтиром для оцінювання є категорія якості освіти та якості освітньої діяльності, тоді як поняття освітньої послуги має вужчий, переважно цивільно-правовий зміст. Законодавство послідовно розмежовує ці терміни, тому в основу теоретичної конструкції варто покласти саме якість освітньої діяльності, розглядаючи освітню послугу як її договірний вимір.

Ключове значення для обґрунтування має частина перша статті 12 Закону України «Про академічну доброчесність». Ця норма зобов'язує заклади освіти та наукові установи мати визначену внутрішніми актами систему забезпечення академічної доброчесності, що ґрунтується на її цінностях, принципах і правилах, та прямо визначає таку систему складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти [1]. Тим самим законодавець нормативно поєднав дві категорії, які раніше співвідносилися переважно на доктринальному рівні, і надав тезі про доброчесність як параметр якості пряме законодавче закріплення. На нормативний характер цього зв'язку зверталася увага у порівняльно-правових дослідженнях ще до ухвалення профільного Закону, де доброчесність кваліфікували як «один з елементів системи забезпечення якості освіти» [3, с. 138]. Вважаємо, що саме тут проходить межа між попередньою доктриною, яка обстоювала цей зв'язок теоретично, та чинним регулюванням, яке надало йому нормативної визначеності.

Наведений висновок вписується в загальну конструкцію забезпечення якості освіти. Закон України «Про освіту» [12] відносить академічну доброчесність до сфери забезпечення якості освіти та розміщує відповідні норми поряд із положеннями про систему забезпечення якості. Закон України «Про вищу освіту» у межах внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти окремо передбачає забезпечення дотримання академічної доброчесності працівниками та здобувачами вищої освіти, зокрема створення дієвої системи запобігання та виявлення академічного плагіату [13]. Відповідні положення профільних законів було приведено у відповідність із Законом України «Про академічну доброчесність» із дня введення його в дію.

Нормативне закріплення доброчесності у структурі забезпечення якості засвідчує зміну її правового статусу. Доброчесність перестає бути виключно вимогою до індивідуальної поведінки і набуває значення системного параметра, за станом якого можна судити про якість освітньої діяльності закладу загалом. Преамбула вищезгаданого Закону підсилює цей висновок, оскільки визнає академічну доброчесність важливою передумовою провадження якісної освітньої та наукової діяльності і здобуття якісної освіти.

У літературі вплив доброчесності розрізняють за суб'єктами та середовищами, виокремлюючи індивідуальний, інституційний, системний та академічний виміри [7, с. 88]. У цьому дослідженні запропоновано інший поділ, підставою якого є не суб'єкт впливу, а функція, яку доброчесність виконує в забезпеченні якості. За цією ознакою академічну доброчесність як критерій якості освітньої діяльності розглянуто на трьох взаємопов'язаних рівнях, а саме ціннісно-цільовому, процедурному та інституційному.

На ціннісно-цільовому рівні доброчесність визначає відповідність фактично досягнутих результатів навчання їх нормативному розумінню. Якість освіти означає відповідність результатів установленим вимогам, а доброчесність гарантує, що ці результати є справжніми. Базові цінності доброчесності, серед яких чесність, довіра, справедливість і відповідальність, утворюють ту аксіологічну основу, без якої оцінка якості втрачає предмет, оскільки оцінюванню підлягає реальна, а не вдавана компетентність. Саме тому в літературі обґрунтовано, що «свідомий рівень академічної доброчесності є індикатором відповідності сучасним освітнім вимогам» [8].

На процедурному рівні доброчесність реалізується у вимогах до створення, виконання та оцінювання академічних творів і навчальних робіт. Особливе значення тут має інститут доброчесного оцінювання, порушенням якого Закон «Про академічну доброчесність» визнає недоброчесне оцінювання, тобто свідоме порушення визначених вимог, що призвело до завищення або заниження оцінки результатів академічної діяльності. Об'єктивність оцінювання належить до обов'язків суб'єкта освітньої діяльності і є однією з важливих умов забезпечення доброчесності [7, с. 91]. Тому недоброчесне оцінювання становить дефект якості самої освітньої діяльності, а не лише порушення з боку окремої особи.

Зарубіжна практика пов'язує оцінювання зі стандартами якості ще виразніше, оскільки, згідно з Кодексом Британії щодо якості вищої освіти, присудження кваліфікації допускається лише тоді, коли досягнення запланованих результатів навчання «продемонстровано через процеси оцінки, які є справедливими, дійсними та надійними» [3, с. 140].

На інституційному рівні доброчесність характеризує спроможність закладу освіти забезпечувати якість через власні механізми. Закон України «Про академічну доброчесність» запроваджує самостійну категорію інституційних порушень академічної доброчесності, до яких належать, зокрема, бездіяльність щодо розбудови системи та механізмів забезпечення доброчесності, безпідставне залишення без розгляду повідомлень про порушення, невжиття заходів для виявлення порушень і реагування на встановлені факти [1]. Поява цієї категорії показує, що недотримання доброчесності може бути дефектом інституційним, а отже характеризувати неналежну якість освітньої діяльності закладу як такого. Цей рівень безпосередньо пов'язаний з упровадженням політики якості у внутрішню культуру закладу, адже, як зауважують дослідники, заклади вищої освіти «сприяють поширенню принципів академічної доброчесності

перш за все за допомогою упровадження політики якості у внутрішню культуру закладу» [8].

Оскільки освітня послуга має визначену вартість і може ґрунтуватися на договорі, дотримання доброчесності можна розглядати також як елемент належного виконання зобов'язання обома сторонами освітніх відносин. Здобувач освіти зобов'язаний виконувати навчальні завдання самостійно у межах, визначених умовами завдання, а суб'єкт освітньої діяльності зобов'язаний забезпечити доброчесне та об'єктивне оцінювання. Порушення цих обов'язків набуває значення неналежного виконання договору про надання освітніх послуг, причому недоброчесне оцінювання є порушенням саме з боку надавача послуги.

Наближення доброчесності до договірної конструкції простежується і в доктрині, де сформовану доброчесність тлумачать як «домовленість (пряму або приховану) між усіма суб'єктами академічної спільноти … про недопустимість заборонених законом та совістю вчинків, спрямованих на отримання неправомірних переваг в освітньому процесі» [10, с. 88]. На нашу думку, саме це спостереження потребує окремого опрацювання, оскільки воно наближає доброчесність до розуміння як елемента взаємних зобов'язань учасників освітніх відносин, тоді як її цивільно-правова характеристика у площині надання освітніх послуг залишається нерозробленою.

На цьому рівні виникає суперечність, яку варто пояснити. Логіка послуги тяжіє до задоволення замовника та надання оплаченого результату, тоді як логіка доброчесності інколи вимагає протилежного, зокрема негативного оцінювання або відмови визнати результат. Тому вимога доброчесності виконує функцію внутрішнього обмеження суто ринкової моделі освіти і не дозволяє звести освітню діяльність до простого надання оплаченого блага. Це означає, що якість освітньої діяльності не є тотожною задоволеності споживача послуги, а вимірюється передусім достовірністю результатів навчання.

Цивільно-правова характеристика доброчесності у сфері надання освітніх послуг у наявній літературі залишається практично не розробленою, що відкриває окремий напрям подальших досліджень.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків. Академічна доброчесність у чинному законодавстві України набула значення нормативно закріпленого критерію якості освітньої діяльності. Таке закріплення випливає з частини першої статті 12 Закону України «Про академічну доброчесність», яка визначає систему забезпечення доброчесності складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти, а також з преамбули цього Закону, що визнає доброчесність передумовою якісної освітньої діяльності.

Доброчесність як критерій якості розглянуто на трьох рівнях, виокремлених не за суб'єктами чи середовищами впливу, як прийнято в літературі, а за функцією, яку доброчесність виконує в забезпеченні якості. Ціннісно-цільовий рівень забезпечує автентичність результатів навчання, процедурний охоплює вимоги до виконання робіт і доброчесного оцінювання, а інституційний характеризує спроможність закладу освіти забезпечувати якість власними механізмами. Саме на інституційному рівні діє запроваджена законодавцем категорія інституційних порушень доброчесності, яка дає підстави розглядати доброчесність як системний показник якості закладу.

У цивільно-правовій площині дотримання доброчесності постає як елемент належного виконання освітнього зобов'язання. Водночас вимога доброчесності виконує функцію внутрішнього обмеження ринкової моделі освіти, оскільки не дозволяє звести освітню діяльність до простого надання оплаченого результату.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні доброчесності як нормативно закріпленого критерію якості освітньої діяльності, у побудові трирівневої моделі доброчесності за функцією в забезпеченні якості та в наданні цивільно-правової характеристики доброчесності у сфері надання освітніх послуг. Перспективними напрямами подальших досліджень є аналіз практики застосування Закону № 4742-IX, розроблення методики оцінювання стану академічної доброчесності як показника якості освітньої діяльності та поглиблене опрацювання цивільно-правових аспектів доброчесності у відносинах з надання освітніх послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. Відомості Верховної Ради України. 2026. № 13. Ст. 35.

2. Тицька Я. Академічна доброчесність та академічна відповідальність у забезпеченні якості освіти. Теорія держави і права. 2018. № 11. С. 192–195. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/6f7ec1ec-332f-4d80-9d9a-52415e5f0e6d/download (дата звернення: 28.07.2026).

3. Миргород-Карпова В. В., Руденко Л. Д., Шлапко Т. В. Академічна доброчесність в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Право.ua. 2022. № 3. С. 138–145. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.3.20 (дата звернення: 28.07.2026).

4. Бернацький О. До питання етико-правової природи академічної доброчесності в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 4 (92). С. 75–86.

5. Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Гаряєва Г. М. Юридичне регулювання академічної доброчесності в Україні: еволюція і перспективи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 103–112. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.16 (дата звернення: 29.07.2026).

6. Гришко В. І., Киричук Б. С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 85, т. 2. С. 305–310. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.2.45 (дата звернення: 29.07.2026).

7. Іванова О. С., Горицька О. В., Шаповалова Т. Г. Академічна доброчесність як запорука забезпечення якості освіти. Перспективи та інновації науки. 2022. № 3 (8). С. 84–97. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-3(8)-84-97 (дата звернення: 29.07.2026).

8. Горчинський С. В., Софілканич М. І., Горбенко І. Ф. Якість української освіти й академічна доброчесність: вплив застосування штучного інтелекту. Академічні візії. 2023. Вип. 20. DOI: 10.5281/zenodo.8022979. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/407 (дата звернення: 29.07.2026).

9. Партико Н. В., Смирнова І. М., Житомирська Т. М. Академічна доброчесність в епоху штучного інтелекту: виклики та можливості для здобувачів освіти. Інноваційна педагогіка. 2025. Вип. 72. С. 265–268. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/72/55.pdf (дата звернення: 30.07.2026).

10. Шестакова С. О., Сухомлинова О. В., Задоріна О. М. Академічна доброчесність: практика дотримання у зарубіжних країнах. Молодь і ринок. 2023. № 9 (217). С. 87–91. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.287676 (дата звернення: 30.07.2026).

11. Медвідь Л., Медвідь А. Академічна доброчесність як важлива передумова якісної освітньої діяльності. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2026. Вип. 1. С. 131–148. DOI: 10.35774/ibo2026.01.131 (дата звернення: 30.07.2026).

12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

13. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.962(481:477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.4

Слободянюк П. Л.,
кандидат юридичних наук, суддя
Шевченківського районного суду міста Києва
ORCID: 0009-0008-8016-9741

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІВ: ДОСВІД НОРВЕГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Активна інтеграція провідних європейських стандартів правосуддя та суддівської етики позиціонується ключовою умовою успішної євроінтеграції України. У даному контексті досвід Норвегії, як держави з максимальним рівнем довіри до судової влади, репрезентує ефективні підходи до попередження конфлікту інтересів та відкритості, а також моделі неформальної інституціоналізації етики, що на сьогодні активно імплементуються в українську судову систему. Метою дослідження є аналіз сучасних європейських стандартів здійснення правосуддя та професійної етики суддів та перспектив його впровадження в українських реаліях, зокрема, на прикладі досвіду Норвегії. У статті виділено основні аспекти норвезького досвіду в досліджуваній сфері, серед яких – самоврядування та незалежність, прозорість та комунікація, деонтологія, наявність ефективної системи оцінювання. З'ясовано, що у Норвегії управління судами здійснюється незалежним Адміністративним управлінням судів, що фактично вповні виключає ризики корупції та політичного тиску на кар'єру судді. Окрема увага приділена питанням деонтології у європейській практиці функціонування судової системи, тобто концептам етики честі та довіри: зокрема, встановлено, що вони базуються на презумпції довіри суспільства, внутрішній культурі, глибокій повазі до верховенства права. З'ясовано, що норвезький Кодекс етики норвезької преси гармонійно співіснує зі стандартами відкритості суду, дозволяючи збалансувати свободу слова та таємницю нарадчої кімнати. Обґрунтовано ключові аспекти перспективного впровадження норвезького досвіду в Україні як адаптації європейських стандартів в галузі: оновлення та інтеграція етичних норм у форматі Кодексу суддівської етики, формування ефективної системи дій в умовах потенційного конфлікту інтересів, розвиток системи тренінгів та навчання з метою підготовки суддів комплементарно сучасним вимогам. Доведено, що норвезька модель правосуддя, за умов коректної імплементації до українських реалій, дозволить підвищити рівень довіри суспільства до правосуддя, посилити незалежність судової влади, вповні виконуючи вимоги євроінтеграції.

Ключові слова: *правосуддя, професійна етика суддів, європейська практика, стандарти, етичні норми, деонтологія, прозорість.*

Slobodianiuk P. L. European standards of the administration of justice and professional ethics of judiciary: the experience of Norway and prospects of its implementation in Ukraine

Abstract. Active integration of leading European standards of justice and judicial ethics is positioned as a key condition for successful European integration of Ukraine. In this context, the experience of Norway, as a state with the maximum level of trust in the judiciary, represents effective approaches to preventing conflicts of interest and openness, as well as models of informal institutionalization of ethics, which are currently being actively implemented in the Ukrainian judicial system. The purpose of the study is to analyze modern European standards of the administration of justice and professional ethics of judges and the prospects for its implementation in Ukrainian realities, in particular, using the example of the experience of Norway. The article highlights the main aspects of the Norwegian experience in the studied area, including self-government and independence, transparency and communication, deontology, and the presence of an effective evaluation system. It was found that in Norway, the management of courts is carried out by an independent Administrative Board of Courts, which actually completely eliminates the risks of corruption and political pressure on the career of a judge. Special attention is paid to the issues of deontology in the European practice of the functioning of the judicial system, that is, to the concepts of ethics of honor and trust: in particular, it was established that

© Слободянюк П. Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

they are based on the presumption of public trust, internal culture, and deep respect for the rule of law. It was found that the Norwegian Code of Ethics of the Norwegian Press harmoniously coexists with the standards of openness of the court, allowing to balance freedom of speech and the secrecy of the deliberation room. The key aspects of the prospective implementation of the Norwegian experience in Ukraine as an adaptation of European standards in the field are substantiated: updating and integration of ethical norms in the format of the Code of Judicial Ethics, the formation of an effective system of actions in conditions of a potential conflict of interest, the development of a system of training and education to prepare judges in a manner complementary to modern requirements. It is proved that the Norwegian model of justice, if correctly implemented in Ukrainian realities, will allow to increase the level of public trust in justice, strengthen the independence of the judiciary, fully fulfilling the requirements of European integration.

Key words: *justice, professional ethics of judges, European practice, standards, ethical norms, deontology, transparency.*

Постановка проблеми. Норвегія – держава європейської спільноти з максимальним рівнем довіри до судової влади, що репрезентує ефективні моделі неформальної інституціоналізації етики. Судова система Норвегії становить особливий інтерес до впровадження в практиці суддівства в Україні, так як вона користується високим кредитом довіри громадян, адже останні беруть безпосередню участь у правосудді як народні засідателі та журі (присяжні) у кримінальному процесі. Позитивно впливає на довіру до судової системи також положення про відкрите судове засідання без будь-яких попередніх клопотань як громадянам, так засобам масової інформації. Система юстиції Норвегії побудована на засадах ефективності, дерегуляції та відновного правосуддя. Міністерство юстиції Норвегії координує всі питання, які стосуються превенції, розслідування, досудового та судового провадження, медіації, пробації, а також виконання покарань.

У рамках активного євроінтеграційного поступу України, необхідною умовою якого є укріплення судової системи та інтеграція провідних європейських галузевих концептів, досвід Норвегії потребує особливої уваги та розширеного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуваним питанням були присвячені концептуальні публікації Д. Дімітрова (D. Dimitrova) [1], В. Решота (V. Reshota) [2], С. Бевілаква (S. Bevilacqua) [3]. Автори зауважують на важливості професійної юридичної етики для незалежності судової влади, розглядають європейські стандарти адміністративного судочинства. С. Афанасенко (S. Afanasenko) [4] встановлено, що судовий експерт – стовп довіри до правосуддя: інституційні, етичні та процесуальні виміри.

Наукові пошуки галузевих дослідників зосереджені на сучасних кращих практиках у досліджуваній сфері. Зокрема, А. Кнежевич Бойович (A. Knežević Bojović та ін.) [5], А. Скочилас, В. Пйонтек (A. Skoczylas, W. Piątek) [6] аналізують міжнародні стандарти судової етики та пастки поверхового юридичного перенесення, а також аспекти призначення суддів до адміністративної судової системи. Актуальними вбачаються публікації К. Терзіду (K. Terzidou) [7], К. Шипулова (K. Šipulová та ін.) [8], М. Фабрі (M. Fabri) [9], де проводиться поглиблене дослідження використання штучного інтелекту в судовій системі та його дотримання права на справедливий суд, шукають шляхи до кращого розуміння ролі суддів в управлінні судовою системою.

Не применшуючи досягнень вчених, необхідно відзначити низький рівень дослідженості професійної етики суддів та перспектив його впровадження в українських реаліях, що потребує додаткових зусиль теоретико-практичного наукового спрямування.

Мета статті полягає у розширеному аналітичному дослідженні сучасних європейських стандартів здійснення правосуддя та професійної етики суддів та перспектив його впровадження в українських реаліях, зокрема, на прикладі досвіду Норвегії.

Виклад основного матеріалу. У цілому міжнародні стандарти суддівської етики стали формуватися в Європі доволі пізно, лише у XX столітті. У 1993 р. Європейська асоціація суддів (European Association of Judges) прийняла Хартію суддів у Європі (Judges' Charter in Europe), що переважно орієнтує держави й судові системи на забезпечення незалежності, об'єктивності, професійної спроможності (компетентності) суддів, не торкаючись

етичних питань [11]. У 1998 р. було прийнято Європейську хартію про статут для суддів [10], яка також не стала власне кодексом поведінки суддів та юридично обов'язковим документом у рамках Ради Європи. У той же час Хартія встановила правила, що забезпечують компетентність, незалежність і неупередженість, тобто те, чого громадяни законно та обґрунтовано чекають від будь-якого судді.

Рада Європи сприймає як аксіому суворе дотримання суддями принципів професійної етики [2; 9]. У зв'язку, з цим етичні питання найчастіше роз'яснюються в окремих рекомендаціях. Так, були встановлені основні цілі запровадження та дотримання етичних стандартів [13; 14]. Насамперед, це гарантії в індивідуальному та інституційному аспектах: обов'язки суддів захисту прав і свобод людини; захист незалежності самих суддів та судової влади загалом [3; 7; 11].

Сформована у 2000 р. при Раді Європи Консультативна рада європейських суддів – КСЕС (Consultative Council of European judges/ CCEJ) – ухвалила Висновок № 1 щодо стандартів незалежності суду та незмінності суддів, направивши його до Комітету міністрів Ради Європи. Потім було прийнято Висновок № 3 про принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів [15], де зроблено акцент на принципах етики та високого стандарту професійної поведінки суддів, що базуються на потребі підтримання високого ступеня довіри громадян до правосуддя. Положення Висновку № 3 підтверджено у низці міжнародних документів, зокрема у Декларації «Судді та прокурори в демократичному суспільстві» («Декларація Бордо») [12], з урахуванням коментарів до неї.

У листопаді 2002 р. КСЕС виступив із Висновок для Комітету Міністрів Ради Європи, який спеціально роз'яснює принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів, а також норми етики, що відмежовують несумісну з посадою поведінку і неупередженість [16]. Крім того, Європейська хартія визнає права суддів бути членами професійних організацій та висловлювати думку. Ці права дозволяють зберегти суддів як членів суспільства та не створюють між ними бар'єри [5; 12]. У 2010 р. у спеціальних рекомендаціях [17] серед ключових питань зовнішньої та внутрішньої незалежності та неупередженості суддів, ефективності здійснення правосуддя названо і суддівську етику (п. 72). Рекомендації вказують на те, що судді у професійній діяльності керуються етичними засадами [7; 14]. Врешті, у 2010 р. Рада європейських суддів Ради Європи прийняла Велику хартію суддів [4], де зафіксовано базові засади професійної роботи суддів та функціонування судової системи загалом.

Базуючись на вище викладених основах європейських стандартів здійснення правосуддя та професійної етики суддів, судова система Норвегії має низку відмінних рис. Першочергово, Національна судова адміністрація як орган судового самоврядування кооперує із Міністерством юстиції Норвегії у питаннях судового провадження. Скандинавська модель судової та пенітенціарної систем часто є об'єктом критики, оскільки процес відновного правосуддя націлений не на суворе покарання злочинця, що характерно, наприклад, для британської судової системи, а на відновлення та перевиховання винного [3; 8; 15].

Судова система Норвегії побудована на принципі територіальності та включає три ланки. Найвищим органом судової системи є Верховний суд Королівства. Апеляційні суди є судами другої інстанції, а окружні виконують функцію судів першої інстанції. На відміну від судової системи України, у Норвегії немає спеціалізації процесу, судів і, відповідно, суддів. Отже, судді всіх інстанцій можуть розглядати справи різних категорій. Питання спеціалізації судової системи в Україні стало предметом дискусії у зв'язку з актуальною судовою реформою. Варто зазначити, що законопроект № 1497 про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо удосконалення принципів організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів передбачав реформування системи спеціалізованих судів, включаючи питання щодо ліквідації господарських судів, але так і не було прийнято.

У Норвегії проблему спеціалізації у судовому процесі вирішують народні засідателі, які не є професійними суддями, а експертами у сфері діяльності. Народні засідателі та судді

мають рівну кількість голосів для прийняття рішення, таким чином, у колегії, яка складається з одного професійного та двох непрофесійних суддів, рішення може бути прийняте народними засідателями, які не є професійними суддями. Разом з тим, практика прийняття колегіальних рішень характеризується єдністю позиції [10].

Таким чином, незважаючи на відсутність законодавчого регулювання, судова система Норвегії користується високим кредитом довіри громадян, оскільки саме вони беруть участь у правосудді як народні засідателі та журі (присяжні) у кримінальному процесі. Позитивно впливає на довіру до судової системи також положення про відкрите судове засідання без будь-яких попередніх клопотань як громадянам, так і засобам масової інформації.

Кримінальний процес у Норвегії є усним, не існує прискорених порядків розгляду справ, на відміну від особливих порядків провадження в суді першої інстанції, передбачених главою 30 Кримінального процесуального кодексу України. Таким чином, суд розглядає всі докази, призначає експертизи та допитує свідків у судовому засіданні. Незважаючи на усний характер, норвезький кримінальний судовий процес є ефективним. Першочергово – завдяки єдинству судової практики.

На відміну від України, у Норвегії абсолютно всі суди виконують конституційну функцію надання висновку щодо відповідності законів та підзаконних актів Конституції Королівства та норм міжнародного права. Щодо розгляду справ у порядку касації, слід зазначити, що до Верховного суду Норвегії потрапляє лише обмежена кількість справ, які «мають значення поза цією суперечкою або є важливими з інших причин». Функцію касаційного фільтра виконує Апеляційний комітет у Верховному суді Королівства. Чинить правило меншості: справу допускають, якщо на цьому наполягає хоча б один суддя з колегії, саме тому Верховний Суд Норвегії має можливість сконцентруватися на забезпеченні єдності судової практики.

В Україні затримки в процесі розгляду справ у результаті передачі їх на повторний розгляд становлять серйозну проблему – саме її законодавець спробував вирішити у законопроекті № 1497. Згідно з проектом, Верховний Суд України при перегляді справи не може надіслати його на новий розгляд, а тому наділений повноваженнями у разі потреби дослідити докази та встановлювати обставини.

З 1999 року судова адміністрація Норвегії ініціювала програму досудового вирішення цивільних спорів (медіацію). Роль медіатора у такому процесі відіграє суддя, який пропонує сторонам медіацію. В даний час близько 40% цивільних справ вирішуються у процесі медіації, що дозволяє значно зменшити навантаження на суди та підвищити ефективність процесу.

Національний сервіс медіації (Konfliktrdet) спільно з Міністерством юстиції Норвегії ініціював проект медіації у сфері ювенальної юстиції, який імплементується у чотирьох міських судах Норвегії. Він націлений на відновлення особистості підлітка, який вчинив злочин до 18 років, за рахунок застосування медіації в кримінальному процесі та альтернативного супроводу підлітка координаційною групою експертів поліції, юстиції, сервісу медіації, громадських організацій та сервісу пробації. Гуманізація ювенальної юстиції є пріоритетною сферою реформування в Норвегії спільно з питанням реформи поліції та місткості в'язниць.

Процедура призначення суддів у Норвегії являє собою професійний конкурсний відбір, що реалізовується спеціальною Радою з питань призначення суддів (Domstoladministrasjonen), котра працює автономно від Міністерства юстиції. Усіх професійних суддів офіційно призначає Король Норвегії за поданням Уряду. Сама процедура відбувається в кілька ключових етапів:

1) формування вимог до кандидатів: зокрема, кандидат має бути громадянином Норвегії, мати вищу юридичну освіту (ступінь магістра права) та бездоганну репутацію; окрім того, судді Верховного суду повинні бути віком від 30 років, для інших судів віковий ценз становить 25 років;

2) оцінювання та відбір: Рада з питань призначення суддів має розглянути всі подані заяви, провести індивідуальні співбесіди та перевірити рекомендації; після оцінки Рада складає рейтинг із трьох найкращих кандидатів і направляє його Міністру юстиції;

3) офіційне призначення: Міністр юстиції передає рекомендацію на розгляд Уряду (Королю в Державній раді), після чого Король офіційно призначає кандидата, рекомендованого на першому місці за результатами професійного відбору.

Доцільно зазначити, що судді в Норвегії призначаються пожиттєво, водночас діє обов'язковий виклик на пенсію після досягнення сімдесятирічного віку.

У Норвегії відсутня посада «замісника судді» або «тимчасового судді» в тому розумінні, як це прийнято в деяких інших країнах. Натомість судова система Норвегії використовує інститут «заступників суддів» (dommerfullmektig), що є унікальною та важливою частиною судової практики. Власне, «заступники суддів» – це молоді юристи, які призначаються на посаду для здобуття досвіду, при цьому наділяючись повноцінними повноваженнями професійного судді та отримуючи повноваження розглядати справи самостійно. Щодо вимог до посади, кандидати повинні мати ступінь магістра права, бути громадянами Норвегії та мати високі академічні результати.

«Заступника судді» призначають на строк до трьох років. При цьому вони мають такий самий захист від звільнення, як і постійні судді. Зважаючи, що практична діяльність віднесена виключно до судів першої інстанції (окружних судів – tingrettene), чимало «заступників судді» після завершення терміну стає постійними суддями або продовжує кар'єру в якості адвокатів.

Окрім професійних суддів, у норвезьких судах також активно залучаються народні засідателі (lay judges), яких призначають місцеві ради на чотири роки для участі в розгляді справ разом із професійним суддею.

Підсумовуючи, доцільно виділити основні аспекти норвезького досвіду, які є надзвичайно актуальними для України:

1) самоврядування та незалежність – управління судами здійснюється незалежним Адміністративним управлінням судів, що повністю виключає політичний тиск на кар'єру судді;

2) деонтологія (етика честі та довіри): етичні правила базуються, насамперед, на внутрішній культурі, глибокій повазі до верховенства права та презумпції довіри суспільства;

3) прозорість та комунікація: судді в Норвегії є більш відкритими до медіа, а норвезький Кодекс етики норвезької преси гармонійно співіснує зі стандартами відкритості суду, дозволяючи збалансувати свободу слова та таємницю нарадчої кімнати;

4) система оцінювання: комітети з питань етики функціонують як органи надання консультацій та допомоги суддям, а не лише як каральні інституції.

В Україні стандарти етики формалізовані та є обов'язковими для виконання всіма професійними суддями. Основними кроками адаптації європейських стандартів до українських реалій вбачаються: впровадження та оновлення етичних норм у форматі Кодексу етики на основі Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та урахуванням детального Коментаря до Кодексу суддівської етики, розробленого Радою суддів; інтеграція міжнародних стандартів до програм Національної школи суддів України для підготовки суддів відповідно до сучасних вимог. Орієнтація на скандинавську модель правосуддя дозволить Україні не лише виконати вимоги євроінтеграції щодо посилення незалежності судової влади, а й підвищити рівень довіри суспільства до правосуддя.

Висновки. Для успішної євроінтеграції України необхідним є впровадження досвіду провідних європейських стандартів правосуддя та суддівської етики. Досвід Норвегії, як держави з максимальним рівнем довіри до судової влади, репрезентує ефективні підходи до попередження конфлікту інтересів та відкритості, а також моделі неформальної інституціоналізації етики, що на сьогодні активно імплементуються в українську судову систему. Ключовими аспектами норвезького галузевого досвіду вбачаються прозорість та комунікація, самоврядування та незалежність, деонтологія, наявність ефективної системи оцінювання. Особливої важливості набувають питання деонтології – концепти етики честі та довіри – у європейській практиці функціонування судової системи, що базуються на презумпції довіри суспільства, внутрішній культурі, глибокій повазі до верховенства права.

Основними аспектами інтеграції норвезького досвіду в Україні вбачаються формування

ефективної системи дій в умовах потенційного конфлікту інтересів, оновлення та інтеграція етичних норм у форматі Кодексу суддівської етики, розвиток системи тренінгів та навчання з метою підготовки суддів комплементарно сучасним вимогам. За умов коректної імплементації до українських реалій, норвезький досвід дозволить посилити незалежність судової влади, підвищити рівень довіри суспільства до правосуддя.

Перспективні дослідження мають бути зосереджені на розробленні пропозицій щодо вдосконалення концепції впровадження європейських стандартів здійснення правосуддя та професійної етики суддів в реаліях повоєнної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Dimitrova D. The Importance of Professional Legal Ethics for the Independence of the Judiciary. *Perspectives of Law and Public Administration*. 2024. Vol. 13(4). Pp. 616-622.

2. Reshota V. European standards of administrative justice. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*. 2023. Vol. 77. Pp. 203-212.

3. Bevilacqua S. A. Common ethical standards for defenders before the Court of Justice of the European Union. In *Research Handbook on the Sociology of Legal Ethics.* Edward Elgar Publishing, 2025. Pp. 130-145. https://doi.org/10.4337/9781800880566.00016

4. Afanasenko S. The judicial expert–a pillar of trust in justice: institutional, ethical and procedural dimensions. In *Expertul judiciar–stâlpul încrederii în actul de justiţie*, 2025. Pp. 387-395.

5. Knežević Bojović A., Matijević M. V., Glintić M. International Standards on Judicial Ethics and the Pitfalls of Cursory Legal Transplantation. In *Balkan Yearbook of European and International Law 2021*. Cham: Springer International Publishing, 2022. Pp. 163-184. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97431-2_8

6. Skoczylas A., Piątek W. Judges' Appointments to the Administrative Judiciary: How to Guarantee Knowledge and Experience to Adjudicate Disputes in the Area of Administrative Law?. *ELTE Law Journal*. 2023. Vol. 1. Pp. 55-70. https://doi.org/10.54148/ELTELJ.2023.1.55

7. Terzidou K. The Use of Artificial Intelligence in the Judiciary and its Compliance with the Right to a Fair Trial. *31 Journal of Judicial Administration*. 2022. Vol. 154. https://ssrn.com/abstract=4495715

8. Šipulová K., Spáč S., Kosař D., Papoušková T., Derka V. Judicial Self-Governance Index: Towards better understanding of the role of judges in governing the judiciary. *Regulation & Governance*. 2023. Vol. *17*(1). Pp. 22-42. https://doi.org/10.1111/rego.12453

9. Fabri M. From court automation to e-justice and beyond in Europe. *International Journal for Court Administration*. 2024. Vol. *15*(3). DOI: 10.36745/ijca.640

10. Judges' Charter in Europe (European Association of Judges). 1997. DAJ/DOC(98)23. https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/Judges-charter-in-europe.pdf

11. Council of Europe. European Charter on the Statute for Judges and Explanatory Memorandum. Strasburg, 8 – 10 July, 1998/ DAJ/Doc(98)23. https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/European-Charter-on-Statute-of-Judges_EN.pdf

12. Opinion N 12 (2009) of the CCJE and Opinion N 4 (2009) of the CCPE to the Attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Relations between judges and prosecutors in a democratic society (Bordeaux Declaration «Judges in a Democratic Society and an Explanatory Note»). https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-no. -12-on-the-relations-between-judges-and-prosecutors-in-a-democratic-society

13. Magna Carta of Judges (Fundamental Principles). Adopted by CCEJ at 11th plenary meeting. Strasburg, 17 – 19 November 2010. https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/MagnaCarta.pdf

14. Recommendation (94) 12 of the Committee of Ministers to member states on the independence, efficiency and role of judges on October 13, 1994. *Council of Europe. Committee of Ministers.* https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/12-recommendation-no-r-94-12-member-states-independence-efficiency-and-role-judges-1994

15. Conclusion CCJE N 3 to the Committee of Ministers on the principles and rules governing the professional conduct of judges from 19 November 2002. https://www.yargitay.gov.tr/documents/hakimlerinetikvesorumlulugu.pdf

16. Conclusion The Consultative Council of European Judges (CCJE) to the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular, ethics, incompatible with the office of the behavior and impartiality. Strasbourg, 19 November 2002. https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/eng/28.11.22/3%20Opinion%20%282002%29%203%20of%20the%20

Consultative%20Council%20of%20European%20Judges%20n%20the%20principles%20and%20rules%20governing%20judges%E2%80%99%20professional%20conduct.pdf

17. Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe (2010), «On the independence, efficiency and accountability of judges».Recommendation CM. Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers to member states on judges' independence, efficiency and responsibilities (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th Meeting of the Ministers' Deputies). https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805afb78%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.565.2
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.5

Хмарук Т. В.,
аспірант
Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
заступник Острозького міського голови
ORCID: 0000-0001-8155-8724

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ ТА УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті здійснено аналіз проблемних аспектів нормативно-правової регламентації процедури розгляду та прийняття рішень Конституційним Судом України. Встановлено нагальну потребу у внесенні змін до чинного законодавства в контексті дискреційних повноважень вітчизняного органу конституційної юрисдикції, впорядкуванні процедури визначення черговості розгляду конституційних скарг та конституційних звернень, створенні єдиного реєстру рішень та висновків КСУ, що дасть змогу доступу до їх аналітичного опрацюванням науковцям в сфері конституційного права, а також експертам в галузі прав, в тому числі під час розробки змін до законодавства України. Встановлено, що в умовах протидії корупційним проявам надзвичайно важливим є недопущення зловживання органами державної влади принципами стримувань та противаг, а тому необхідно запровадити процедуру перегляду Великою палатою рішень прийнятих Сенатом шляхом їх оскарження (подання відповідної скарги або звернення, у випадку якщо суб'єкт оскарження чи звернення вважає, що його право не дотримано в повному обсязі). Запропоновані конкретні пропозиції до удосконалення Закону України «Про Конституційний Суд України» в частині нормативно-правового регулювання процедури розгляду та прийняття рішень. Проаналізований досвід країн Європейського Союзу в контексті розгляду та ухвалення рішень органами конституційної юстиції. Визначені конкретні напрямки удосконалення вказаної процедури для Конституційного Суду України, враховуючи досвід Німеччини, Іспанії, Італії та Франції. Зокрема, до придатних для адаптації належать інструменти, що доповнюють поіменне голосування, інститут окремої думки та повноваження Суду у сфері виконання його актів без зміни встановлених законом кваліфікованих порогів ухвалення рішень.

Ключові слова: *Конституційний Суд України, рішення Конституційного Суду України, забезпечувальний наказ, Секретаріат Конституційного Суду України, Велика палата, конституційне провадження, європейський досвід конституційної юстиції.*

Khmaruk T. V. Key areas for improving the procedure for reviewing and adopting decisions by the Constitutional Court of Ukraine: lessons from European Union countries

Abstract. The article analyzes problematic aspects of the legal regulation governing the procedure for the review and adoption of decisions by the Constitutional Court of Ukraine. It identifies an urgent need to amend current legislation regarding the discretionary powers of the national body of constitutional jurisdiction, to streamline the procedure for determining the order in which constitutional complaints and constitutional appeals are reviewed, and to establish a unified register of the Court's decisions and opinions. Such a register would enable scholars of constitutional law and legal experts to access and analytically process these materials, including when drafting legislative amendments. It has been established that, in the context of countering corruption, it is crucial to prevent state authorities from abusing the principles of checks and balances; therefore, a procedure must be introduced allowing the Grand Chamber to review decisions made by the Senate through an appeal process (involving the submission of a complaint or petition whenever the aggrieved party believes their rights have not been fully upheld). Specific proposals are put forward to improve the Law of Ukraine "On

© Хмарук Т. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the Constitutional Court of Ukraine" regarding the legal regulation of the procedure for the consideration and adoption of decisions. The experience of European Union countries is analyzed in the context of the consideration and adoption of decisions by bodies of constitutional justice. Specific areas for improving the aforementioned procedure for the Constitutional Court of Ukraine have been identified, drawing on the experience of Germany, Spain, Italy, and France. In particular, mechanisms suitable for adaptation include tools that complement roll-call voting, the institution of the dissenting opinion, and the Court's powers regarding the enforcement of its rulings-all without altering the statutory qualified thresholds for decision-making.

Key words: *Constitutional Court of Ukraine, decision of the Constitutional Court of Ukraine, interim order, Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, Grand Chamber, constitutional proceedings, European experience of constitutional justice.*

Процедура розгляду та ухвалення актів Конституційним Судом України отримала назву конституційне провадження за аналогією із класичними процесами, які відбуваються в судах загальної юрисдикції. Закон України «Про Конституційний Суд України» регламентує конституційне провадження таким чином, що можна виокремити окремі послідовні процедури його здійснення: звернення до КСУ; прийняття звернення; відкриття конституційного провадження; розгляд конституційного звернення; а також особливості провадження щодо розгляду конституційної скарги та провадження у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою [1].

Одним із головних напрямків удосконалення конституційного провадження є недопущення зайвої дискретності у повноваженнях КСУ щодо можливого впливу на формування законодавства, шляхом перебирання на себе частини повноважень законодавчого органу в процесі визнання тих чи інших положень законодавства конституційними.

В цьому контексті найбільш показовим та дискусійним з точки зору розмежування повноважень органів державної влади є Рішення Конституційного суду України від 27.10.2020 № 13-р/2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. Фактично цим Рішенням КСУ визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними): п.п. 6, 8 ч. 1 ст. 11, п.п. 1, 2, 6-10-1, 12, 12-1 ч. 1, ч. 2-5 ст. 12, ч. 2 ст. 13, ч. 2 ст. 13-1, ст. 35, абз. 2, 3 ч. 1 ст. 47, ст.ст. 48-51, ч. 2, 3 ст. 52, ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII зі змінами; ст. 366-1 Кримінального кодексу України.

Фактично КСУ «доходить висновку про неконституційність окремих положень Закону 1700, що стосуються повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції в частині контрольних функцій (контролю) виконавчої влади над судовою гілкою влади, а саме: повноважень та прав Національного агентства з питань запобігання корупції, уповноважених осіб та уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції, особливостей врегулювання конфлікту інтересів, що виник у діяльності окремих категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, обліку та оприлюднення декларацій, контролю та перевірки декларацій, встановлення своєчасності подання декларацій, повної перевірки декларацій, моніторингу способу життя суб'єктів декларування, додаткових заходів здійснення фінансового контролю, відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» [2]. Вказане рішення демонструє те, що КСУ, вирішуючи питання про неконституційність наведених вище нормативних актів, приймає позицію тих осіб, які звернулися до нього із відповідним конституційним зверненням, тобто народних депутатів, і жодним чином не враховує такі принципи як принцип суспільної необхідності, принципи національної безпеки, суспільного балансу тощо.

Констатуємо, що не зважаючи на формальну аполітичність вітчизняного органу конституційної юстиції, Конституційний Суд України відіграє надважливу роль у функціонуванні політико-правової системи нашої держави, оскільки здатен своїми рішеннями опосередковано впливати на результат всеукраїнських виборів (на прикладі президентських виборів 2019 року) або ж визначати законність

призначення главою держави дострокових виборів до українського парламенту, тим самим надаючи додаткові важелі впливу для різних політичних гравців з Офісу Президента України або Верховної Ради України.

Щодо дискреційних повноважень, то тут необхідно навести одразу два аспекти вирішення цієї проблеми. Так, відповідно до частини «с» статті 7 Рекомендацій № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи від 07 лютого 1995 року, передбачається необхідність забезпечити право особи на оскарження рішення будь-яких органів судової гілки влади, арбітражних чи третейських органів особливо, щодо тих справ, які заслуговують на такий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону, або у тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу [3].

На наше стійке переконання КСУ повинен мати можливість перегляду рішення або власного, або рішення КСУ поперечного складу особливо у випадках, коли прийняте КСУ рішення викликає надзвичайний суспільний резонанс, як у випадку із Рішенням від 27.10.2020 № 13-р/2020. За таких обставин існує необхідність запровадити процедуру перегляду Великою палатою рішень прийнятих Сенатом в межах однієї каденції КСУ. При цьому, на відміну від порядку зміни правової позиції КСУ, передбаченого в ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України», нами пропонується запровадити механізм перегляду в межах однієї справи. Віддалено та за правовою природою це нагадує порядок перегляду рішення судів в апеляційній/касаційній інстанції, але такий перегляд відбувається межах юрисдикції КСУ. Ініціатором такого перегляду може виступати виключно суб'єкт конституційного подання чи конституційного звернення, або та ж сама особа, яка подала конституційну скаргу. Для цих потреб доцільно доповнити частину 2 статті 35 Закону України «Про Конституційний Суд України» пунктами 10 та 11 наступного змісту:

«10) перегляду рішень прийнятих Сенатом за результатом розгляду питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у випадку надходження конституційної скарги щодо відповідності Конституції України (конституційності) тих самих законів/закону України (їх окремих положень), які вже були предметом конституційної скарги, за результатами розгляду якої Сенатом прийняте відповідне рішення;

11) перегляду рішень прийнятих Великою палатою Конституційного Суду України одного скликання за результатом розгляду питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у випадку надходження конституційної скарги з тих же самих підстав протягом року після винесення відповідного рішення в цьому ж складі Конституційного Суду України».

Системний аналіз положень Закону України «Про Конституційний Суд України» розкриває низку процедурних недоліків та неточностей в роботі КСУ. З цього приводу досить слушно висловлюється Венеціанська комісія, яка у своєму другому Терміновому висновку CDL-AD(2020)039-e звернула увагу Верховної Ради України на ряд проблемних аспектів організаційного, процедурного, змістовного та функціонального характеру у діяльності КСУ, що потенційно можуть бути унормовані шляхом законодавчого врегулювання (наприклад, щодо: законодавчого урегулювання розбіжності судової практики, сформованої сенатами КСУ; необхідності законодавчої деталізації та конкретизації важливих частин процедурних аспектів КСУ особливо в тій частині, що створюють права або обов'язки для фізичних осіб; покращення рівня правової аргументації Суду в частині належної аргументації та мотивування кожного законодавчого положення, визнаного Судом неконституційним та ін.) [4]. Вбачаємо за можливе подолання такої проблеми за рахунок наступного: 1. По-перше, доцільно забезпечити Велику палату функціями з систематизації практики Сенату, перевірки рішень Сенату, підготовку узагальнення практики КСУ з окремих питань. Всі ці повноваження певною мірою доводять необхідність та доцільність запровадження процедури апеляційного перегляду актів Сенату Великою палатою, а також можливість ревізії Великою палатою рішень та висновків КСУ попереднього скликання; 2. По-друге, важливо створити єдиний реєстр рішень та

висновків КСУ, що дасть змогу доступу до їх аналітичного опрацюванням науковцям в сфері конституційного права, а також експертам в галузі прав, в тому числі під час розробки змін до законодавства України.

Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні внести доповнення до ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо порядку призначення справ до розгляду, нівелюючи таким чином можливість штучного розподілу та визначення порядку їх розгляду, що свідчитиме про певну зацікавленість осіб. Відтак, на нашу думку доцільно доповнити ст. 61 вказаного вище Закону частиною 8 наступного змісту: «8. Черговість відкриття конституційного провадження Колегією, Сенатом та Великою палатою визначається наступним чином з урахуванням чередування категорій справ: в першу чергу відкривається конституційне провадження у випадках передбачених статтею 55 цього Закону; в другу чергу відкривається конституційне провадження у випадках передбачених пунктом другим частини першої статті 51 цього Закону; пунктами три-чотири частини першої статті 53 цього Закону; в третю чергу відкривається конституційне провадження у випадках передбачених пунктом першим частини першої статті 51 цього Закону; пунктом першим частини першої статті 53 цього Закону; в четверту чергу відкривається конституційне провадження у випадках передбачених пунктами першим, другим, п'ятим, шостим частини першої статті 53 цього Закону. Черговість відкриття конституційного провадження передбачена пунктом першим цієї статті дотримується в тому числі у випадку одночасного надходження різних категорій конституційних скарг, звернень, конституційного подання, але із обов'язковим дотриманням чередування категорій таких скарг, звернень, подань, що виключає можливість постійного відкладання розгляду тих чи інших категорій відповідних скарг, звернень, подань та забезпечує паритетність доступу суб'єктів конституційного звернення до конституційного провадження».

Крім того, у контексті нашого дослідження, особливе значення відіграє аналіз досвіду країн Європейського Союзу в удосконаленні процедур розгляду та ухвалення рішень органами конституційної юстиції, що надає цінні уроки та ідеї, які можуть бути корисними для реформування подібних процесів в Україні. У державах Європейського Союзу єдиної моделі ухвалення рішень органами конституційної юстиції не сформовано.

Німецька модель процедури розгляду та ухвалення рішень органом конституційної юстиції характеризується таємницею наради та публічністю окремої думки. Федеральний конституційний суд Німеччини складається з двох сенатів, кожен з яких є правомочним за присутності щонайменше шести суддів. Нарада залишається закритою, а ухвалене рішення викладається письмово та мотивується. Суддя, який не погодився з рішенням більшості або його мотивуванням, може викласти окрему думку; закон допускає також оприлюднення співвідношення голосів [6]. Отже, конфіденційність нарадчої кімнати не поширюється на сам факт юридичної незгоди та аргументи, якими вона обґрунтована.

Іспанська модель розгляду та ухвалення рішень органом конституційної юстиції характеризуються окремою думкою та процесуальним контролем за виконанням такого рішення. Органічний закон 2/1979 передбачає, що Пленум Конституційного суду може ухвалювати рішення за присутності не менше двох третин його фактичного складу. Голова та судді вправі викласти *voto particular* щодо результату розгляду або його мотивування. Така думка приєднується до акта, а щодо рішень і декларацій публікується разом із ним в офіційному бюлетені [7]. Окремою рисою іспанської моделі є ст. 92 Органічного закону, за якою Конституційний суд контролює фактичне виконання своїх актів, може визначити відповідального за виконання, встановити необхідні заходи та вирішувати питання, що виникають на стадії виконання. Для України цей механізм становить інтерес як модель процесуального супроводу рішення після його ухвалення.

Італійська модель розгляду та ухвалення рішень органом конституційної юстиції передбачає колегіальність за неповного складу Суду. Конституційний суд Італії не публікує індивідуальних окремих думок суддів [5]. У розгляді та ухваленні рішення беруть участь судді, присутні на всіх засіданнях у відповідній справі;

рішення приймається абсолютною більшістю поданих голосів, а за їх рівності перевагу має голос голови. Внутрішні правила визначають і послідовність голосування: суддя-доповідач голосує першим, голова – останнім.

Французька модель розгляду та ухвалення рішень органом конституційної юстиції передбачає єдність рішення та таємницю голосування. Конституційна рада Франції не передбачає оприлюднення окремих думок її членів [5]. На членів Ради поширюється обов'язок зберігати таємницю нарад і голосування [8]. Рішення ухвалюються більшістю голосів, а в разі їх рівного розподілу вирішальним є голос голови. На відміну від Німеччини та Іспанії, французька модель не персоніфікує розбіжності, що виникли під час наради, і представляє ухвалений акт як єдину позицію органу. Для України відтворення такого підходу потребувало б відмови від уже закріпленого права судді Конституційного Суду на окрему думку. Практичне значення французького досвіду полягає радше у чіткому розмежуванні публічності остаточного рішення і конфіденційності процесу його внутрішнього формування.

З огляду на вищевказаний досвід органів конституційної юстиції країн Європейського союзу можливо сформулювати декілька напрямків удосконалення процедури розгляду та ухвалення рішень Конституційним Судом України. Так, зокрема, перший напрям стосується фіксації результату голосування. У рішеннях Великої палати та сенатів доцільно прямо зазначати кількість суддів, які брали участь у розгляді справи, та співвідношення голосів «за» і «проти». Це не потребує розкриття змісту наради і не змінює закритого характеру відповідної частини пленарного засідання. Чинні правила поіменного голосування та окремого підписання рішення суддями, які голосували на його підтримку і проти нього, дають змогу встановити таке співвідношення, однак не передбачають його відображення як окремого елемента рішення. Німецьке регулювання, яке допускає зазначення співвідношення голосів, підтверджує сумісність такого підходу з таємницею суддівської наради.

Другий напрям полягає у нормативному розмежуванні збіжної, розбіжної та частково розбіжної окремих думок. Закон може зберегти родове поняття «окрема думка», тоді як у Регламенті Суду доцільно визначити її вид залежно від співвідношення індивідуальної позиції судді з ухваленим рішенням. Збіжна думка означатиме підтримку результату за іншого або додаткового мотивування; розбіжна – незгоду з результатом; частково розбіжна – незгоду з окремою частиною результату або його обґрунтуванням.

Третій напрям стосується виконання рішень. Стаття 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» дозволяє Суду встановлювати порядок і строки виконання рішення, покладати на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення його виконання та вимагати письмове підтвердження. Водночас окремого процесуального механізму розгляду питань, які виникають у разі спору щодо способу, обсягу або належності виконання, Закон не передбачає. Іспанська модель, за якою Конституційний суд вирішує питання, що виникають на стадії виконання його актів, може бути використана для запровадження в Україні спеціальної процедури контролю за реалізацією рішення.

Новизна запропонованого підходу полягає не у перенесенні до України однієї з національних моделей конституційної юрисдикції, а у функціональному доборі окремих процедурних механізмів з урахуванням уже сформованої української системи. До придатних для адаптації належать інструменти, що доповнюють поіменне голосування, інститут окремої думки та повноваження Суду у сфері виконання його актів без зміни встановлених законом кваліфікованих порогів ухвалення рішень.

Окрім цього, констатуємо, що в умовах протидії корупційним проявам надзвичайно важливим є недопущення зловживання органами державної влади принципами стримувань та противаг, а тому необхідно запровадити процедуру перегляду Великою палатою рішень прийнятих Сенатом шляхом їх оскарження (подання відповідної скарги або звернення, у випадку якщо суб'єкт оскарження чи звернення вважає, що його право не дотримано в повному обсязі). Такий собі механізм «апеляційного» оскарження, який за аналогією свою ефективність продемонстрував в межах антикорупційного судочинства, передбачатиме можливість коригування правових позицій КСУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n596

2. Рішення Конституційного суду України від 27.10.2020 № 13-р/2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text

3. Рекомендація R (95) 5 Комітету міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 07.02.1995 № R (95) 5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text

4. Ukraine – Urgent opinion on the Reform of the Constitutional Court, endorsed by the Venice Commission on 11 December 2020 at its 125th online Plenary Session (11-12 December 2020), CDL-AD(2020)039-e. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)039-e

5. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on Separate Opinions of Constitutional Courts. CDL-AD (2018) URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD (2018) 030rev-e

6. Act on the Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BVerfGG). Federal Ministry of Justice; Federal Office of Justice. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfgg/englisch_bverfgg.html

7. Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre, del Tribunal Constitucional. Boletín Oficial del Estado. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23709

8. Ordonnance n° 58-1067 du 7 novembre 1958 portant loi organique sur le Conseil constitutionnel. Conseil constitutionnel. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/fondements-textuels/ordonnance-n-58-1067-du-7-novembre-1958-portant-loi-organique-sur-le-conseil-constitutionnel

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.6

Баранкова В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-1355-2897

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗОВОЇ СИЛИ НОТАРІАЛЬНИХ АКТІВ – ДОКУМЕНТІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню доказової сили нотаріальних актів – документів як складової їх правової дії у системі латинського нотаріату, умов її утворення та правил визначення.

Констатовано, що в результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила та доказовість (доказова сила).

Виснувано, що доказовість (доказова сила) може розглядатися як здатність нотаріально посвідчених документів підтверджувати наявність або відсутність певних юридично значущих фактів у межах юрисдикційних процесів щодо розгляду цивільних справ органами цивільної юрисдикції, передусім, в межах судового розгляду. Наголошується, що набуття нотаріальним актом – документом доказової сили є наслідком набуття ним юридичної сили (юридичної вірогідності), позаяк наявність офіційної сили нотаріальних актів визначається об'єктивно й безпосередньо для всіх нотаріальних актів – документів як наслідок реалізації нотаріусами державних повноважень, а певні складові елементи доказової сили встановлюються суб'єктивно органом цивільної юрисдикції (переважно судом) та оцінюються у взаємозв'язку з іншою інформацією, що має доказове значення у певній юридичній справі.

Обґрунтовано, що умовами набуття доказової сили нотаріальних документів виступають: дотримання процесуального порядку їх утворення, що визначається правилами вчинення нотаріальних дій, в межах яких вони постановлюються нотаріусом; дотримання вимог до процесуального оформлення таких документів; дотримання правил їх реєстрації; набуття нотаріальним актом офіційної сили. Доказова сила передбачає володіння нотаріальним актом як доказом такими якостями як належність, допустимість, достатність та оцінюється судом у зв'язку з іншими доказами у справі.

Визначено, що постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії не можна вважати єдино можливим доказом звернення до нотаріуса.

Доведено необхідність закріплення у законодавстві України правила про заборону оспорювання змісту нотаріально посвідченого правочину, а також порядку проведення нотаріального посвідчення за допомогою показань свідків, що не були присутніми під час вчинення нотаріальної дії і не можуть свідчити про обставини та дотримання порядку її вчинення.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріальна діяльність, нотаріальна дія, нотаріальне посвідчення, нотаріальний акт – документ, латинський нотаріат, юридична сила нотаріальних актів, доказова сила нотаріальних актів.*

Barankova V. V. Ensuring the evidentiary value of notarial acts – documents

Abstract. The article examines the evidentiary value of notarial acts, documents, as a component of their legal effect within the Latin notarial system, the conditions for its formation, and the rules of definition.

It is stated that as a result of notarization, notarial acts acquire legal force, the constituent elements of which are official force and evidentiary (evidentiary force).

It is concluded that evidentiary (evidentiary value) can be considered as the ability of notarized documents to confirm the existence or absence of certain legally significant facts in jurisdictional proceedings concerning the examination of civil cases by civil jurisdiction authorities, primarily in court proceedings. It is emphasized that

© Баранкова В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

a notarial act-document acquires evidentiary value as a consequence of acquiring legal force (legal probability), since the official force of notarial acts is determined objectively and applies directly to all notarial acts-documents as a result of notaries exercising state powers. At the same time, certain elements of evidentiary value are established subjectively by a civil jurisdiction authority (primarily a court) and assessed together with other evidence relevant to a particular legal case.

It is substantiated that the conditions for a notarial document to acquire evidentiary force are: compliance with the procedural requirements governing its preparation, which is determined by the rules for performing notarial actions, within which they are decreed by a notary; compliance with the requirements for the procedural execution of such documents; compliance with the rules of their registration; the entry into force of the notarial deed. Evidentiary value presupposes the possession of a notarial deed as evidence of such qualities as relevance, admissibility, sufficiency and is assessed by the court in conjunction with the other evidence in the case.

It is determined that the resolution on refusal to perform a notarial act cannot be considered the only possible evidence of applying to a notary.

It is proved that the legislation of Ukraine should establish a rule prohibiting challenges to the content of a notarized transaction, as well as establishing a procedure prohibiting notarization based on the testimony of witnesses who were not present during the performance of the notarial act and are therefore unable to testify to the circumstances of, or compliance with, the procedure for its performance.

Key words: *notary, notarial activity, notarial action, notarial certification, notarial deed – document, Latin notary, legal force of notarial acts, evidentiary value of notarial acts.*

Постановка проблеми. У країнах, де панує система писаного права та, відповідно, континентальний нотаріат, однією з його конститутивних функцій є забезпечення безспірності та доказової сили прав, фактів та документів, що набувають нотаріального посвідчення. Нотаріальні акти – документи, постановлені в межах нотаріального провадження, набувають юридичної сили, складовими якої є офіційна та доказова сила. Водночас українське нотаріальне законодавство не розкриває змісту цих понять та не відтворює повністю таку ознаку латинського нотаріату як перевага нотаріальних документів як доказів. Саме тому сьогодні є потреба наукового обґрунтування правил, що утворюють такі переваги, та можливості їх унормування у законодавстві України з огляду на потреби правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення нотаріальних актів та загальної наукової характеристики їх правової дії були предметом дослідження в теорії нотаріального процесу та висвітлювалися у роботах таких авторів як Нелін О. І., Дякович М. М., Дергільова О. Г., Серветник А.Г., Снідевич О.С, однак здебільшого в аспекті розробки понятійного апарату нотаріального права та вивчення елементів нотаріальної діяльності. Визначення поняття юридичної сили нотаріальних актів та її складових дотепер є дискусійним питанням, а співвідношення доказової та офіційної сили нотаріальних актів, правил утворення їх переваг в аспекті правового значення нотаріальних актів у системі латинського нотаріату не були окремим предметом наукових досліджень.

Метою даної роботи є визначення та характеристика такого елементу правової дії нотаріального посвідчення у системі латинського нотаріату як доказова сила нотаріальних актів – документів, визначення умов її набуття та формулювання пропозицій стосовно новелізації українського нотаріального та цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У теперішній час існують два типи нотаріальних систем, де форми організації та функціонування нотаріату є різними залежно від того, яку роль та значення у сфері реалізації прав визнає за нотаріатом та чи інша держава, маючи ту чи іншу систему права.

Першу групу складають нотаріальні органи англосаксонських країн (Англія, США тощо), до компетенції яких входить лише посвідчення документів та підписів [1, с. 413; 2, с. 154]. Наприклад, в англійських судах посвідчений нотаріусом документ не володіє повною юридичною силою доказу та потребує перевірки фактів, викладених в правочині. З метою забезпечення основного принципу цивільного обігу – свободи правочинів – передбачена можливість користуватися будь-якими доказами. Сторони, що укладають контракт, перебувають “віч-на-віч” і, навіть передбачуючи заздалегідь можливі конфлікти з приводу виконання такої угоди, покладаються на суд, який повинен буде вирішити виниклий в подальшому спір.

Другу групу складають нотаріальні органи країн латинського, так званого “писаного”, права, де з метою скорочення чисельності справ, що розглядаються судами, визнається особлива важливість письмових доказів, в яких фіксуються юридичні умови укладення різних правочинів. У літературі неодноразово справедливо зазначалося, що кількість удових спорів у країнах латинського типу значно менша, ніж у країнах англосаксонського типу [3, с. 26].

Аналіз Закону України “Про нотаріат” (далі – Закон) дозволяє виснувати, що він орієнтований на класичну модель нотаріату. Відповідно до ст. 1 Закону нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріально посвідчений правочин у випадку спору щодо його правовідносин у суді полегшує стороні можливість довести свої права, позаяк зміст прав і обов’язків сторін, дійсність їх підписів, час здійснення договору офіційно підтверджені нотаріальним органом, внаслідок чого є достовірними, безспірними.

Надання юридичної вірогідності правам, фактам та документам як зміст нотаріальної діяльності при вчиненні нотаріальних дій має своїми наслідками офіційну та доказову силу нотаріального посвідчення, проте ані поняття юридичної сили, ані поняття офіційної та доказової сили у нотаріальному законодавстві України не унормовуються. Також, як зазначалося у літературі, категорія «юридична сила» по відношенню до судових доказів не використовується у нормах цивільного процесуального законодавства України [4, с. 12] і у науці нотаріального права є поняттям дискусійним.

Деякі автори ототожнюють поняття юридичної та офіційної сили. Так, на думку О. Снідевича, під юридичною силою нотаріального акта слід розуміти властивість нотаріального акта діяти, його юридичне значення у правовідносинах, здатність породжувати правові наслідки у вигляді виникнення, зміни та припинення правовідносин, а також місце нотаріального акта в системі інших правових актів. У вітчизняній правовій науці джерело юридичної сили нотаріального акта справедливо лежить у площині його аутентичності, характерної актам нотаріуса системи латинського нотаріату [5, с. 172]. Погоджуючись у цілому з таким підходом, все ж таки вважаємо, що поняття юридичної, офіційної та доказової сили нотаріальних актів слід розмежовувати, бо вони не є тотожними і кожне з них володіє власним змістом, а тому є наукова необхідність у визначенні їх співвідношення.

Вважаємо, що в результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила та доказовість (доказова сила).

Визначаючи співвідношення понять юридичної, офіційної та доказової сили, слід виснувати, що вони не є тотожними, позаяк категорія юридичної сили є більш широкою за своїм змістом, ніж категорія доказової сили. Можна стверджувати, що набуття нотаріальним актом – документом доказової сили є наслідком набуття ним юридичної сили (юридичної вірогідності). Офіційна сила нотаріального посвідчення проявляється у правовому обороті в цілому, у позасудовій сфері добровільної реалізації цивільних прав за розсудом суб’єктів цивільних, а іноді й управлінських, адміністративних правовідносин, наприклад, при реєстрації набутих прав або місця проживання. Доказова ж сила нотаріального посвідчення, нотаріальних актів – документів діє у сфері, передусім, класичних судових юрисдикційних процесів (цивільному, господарському, кримінальному) при розгляді відповідних судових справ, а також у інших юрисдикційних процесах.

Іншими словами, офіційна сила нотаріальних актів має свої прояви та діє при реалізації цивільних суб’єктивних та адміністративних прав у безспірній сфері. Доказова ж – під час розгляду юридичних спорів органами цивільної юрисдикції. Відповідно, наявність офіційної сили нотаріальних актів визначається об’єктивно й безпосередньо для всіх нотаріальних актів – документів як наслідок реалізації нотаріусами державних повноважень, а певні складові елементи доказової сили встановлюються суб’єктивно органом цивільної юрисдикції (переважно судом) та оцінюються у взаємозв’язку з іншою інформацією, що має доказове значення у певній юридичній справі.

Підтримуємо позицію тих авторів, що у теорії цивільного процесуального права розглядають доказову силу як значущість певного засобу доказування у сукупності доказів по справі [6, с. 143], розглядаючи достатність доказів як їх властивість, що характеризує не один, окремо взятий доказ, а їх сукупність [7, с. 372].

Доказова сила або, як її ще називають в юридичній літературі – вага доказів розглядається науковцями як критерій здатності доказу підтримати правильний за законами логіки умовивід щодо існування певної обставини з певною вірогідністю [8, с. 95].

Не можна погодитися із пропозиціями ототожнення доказової сили із переконливістю доказів [9, с. 12], позаяк зміст доказової сили є більш широким, ніж переконливість. Переконливість є складовою доказової сили, при цьому доказова сила нотаріальних актів є наслідком реалізації державних повноважень, якими наділені нотаріуси, і утворюється як наслідок надання нотаріальним актам офіційної сили, а переконливість є відбиттям суб'єктивної позиції суду у певній судовій справі.

Доказова сила нотаріальних актів може розглядатися як здатність нотаріально посвідчених документів підтверджувати наявність або відсутність певних юридично значущих фактів у межах юрисдикційних процесів щодо розгляду цивільних справ органами цивільної юрисдикції, передусім, в межах судового розгляду. Умовами набуття доказової сили нотаріальних документів виступають: дотримання процесуального порядку їх утворення, що визначається правилами вчинення нотаріальних дій, в межах яких вони постановлюються нотаріусом; дотримання вимог до процесуального оформлення таких документів; дотримання правил їх реєстрації; набуття нотаріальним актом офіційної сили.

Доказова сила нотаріально посвідчених документів утворюється в результаті реалізації державних повноважень, делегованих нотаріусам, і лише за умови дотримання процесуального порядку вчинення нотаріальної дії та постановлення відповідного нотаріального акту.

Доказовою силою внаслідок реалізації нотаріальних повноважень можуть наділятися різні за своїм характером нотаріальні документи: нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій, склад яких передбачено ст. 48 Закону, та документи, що відповідно до ст. 47 Закону подаються для вчинення нотаріальних дій і фіксують волевиявлення їх заінтересованих учасників (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). Доказову силу документи другої групи набувають лише за умови вчинення на них нотаріального акту у вигляді напису (посвідчувального, виконавчого, про заборону відчуження тощо). Відповідно, самі нотаріальні акти – документи за формою викладення можна поділити на дві групи: а) нотаріальні акти, що становлять собою окремий самостійний документ (наприклад, нотаріальне свідоцтво, постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії) та б) нотаріальні акти, що викладаються безпосередньо на текстах документів, що подані заінтересованими учасниками нотаріального процесу або складені на їх прохання за допомогою нотаріуса.

У тих випадках, коли нотаріальний акт – документ викладається на поданому заінтересованою особою або складеному нотаріусом на прохання заінтересованої особи посвідчуваному документі, вони утворюють єдиний цілісний доказ і набувати чи втрачати офіційну та доказову силу можуть, відповідно, лише разом. Наприклад, в разі визнання недійсним договору купівлі – продажу, вчинений на ньому нотаріальний акт – посвідчувальний напис також втрачає чинність. У випадку ж, коли нотаріальний акт є самостійним документом, оспорюється та скасовується саме його чинність та доказова сила (наприклад, визнається недійсним свідоцтво про право власності на спадкове майно).

Крім того, як докази у цивільній справі можуть виступати й документи нотаріального діловодства. При цьому учасники процесу у своїх клопотаннях часто навіть не визначають вид доказу, порушуючи приписи п. 1. 2 ст. 84 ЦПК, а суд, попри це, такі клопотання задовольняє. Аналіз судової практики свідчить, що така ситуація є розповсюдженою. До прикладу, ухвалою Малиновського районного суду м. Одеси було витребувано у нотаріуса

не письмові документи – докази з конкретним найменуванням, а інформацію по спадковій справі [10], ухвалою Новомиколаївського районного суду Запорізької області – матеріали спадкової справи [11], ухвалою Шишацького районного суду Полтавської області – копію спадкової справи [12] тощо. Зауважимо, що така правова ситуація не має за підґрунтя положення закону, адже, витребовуючи матеріали нотаріальної справи в цілому, або не визначаючи вид та найменування документу, що витребовується, учасники правозастосовної практики ігнорують приписи ч. 2 ст. 84 ЦПК та фактично перекладають відповідальність за формування доказового матеріалу у справі на нотаріуса – особу, яка, здебільшого, навіть не є учасником такої справи.

Доказова сила передбачає володіння нотаріальним актом як доказом такими якостями як належність, допустимість, достовірність та оцінюється судом з огляду на достатність у зв'язку з іншими доказами у справі.

Належність нотаріального документу як доказу означає його здатність підтвердити чи спростувати своїм змістом факти, що перебувають у межах доказування цивільної справи. Обґрунтування належності нотаріальних актів є обов'язком учасників справи, саме вони у своїх письмових заявах мають висвітлити зв'язок між доказом та певним юридичним фактом, що підлягає доказуванню.

Допустимість нотаріальних актів як доказів пов'язана з дотриманням процесуального порядку їх отримання, а також їх можливістю підтверджувати факти, що потребують доказування. Зазначимо, що у встановлених законом випадках нотаріальне посвідчення правочинів (наприклад, договорів відчуження нерухомості, шлюбного договору, заповіту тощо) є єдино допустимим засобом доказування.

З проявами забезпечення допустимості пов'язана й реалізація головної конститутивної риси латинського нотаріату, до системи якого належить й нотаріат України, а саме правила, відповідно до якого нотаріально посвідчені документи володіють повною доказовою силою і не можуть оспорюватися показаннями свідків. Фактично у всіх країнах латинського нотаріату визнається особлива важливість письмових доказів, передусім, тих, що попередньо набули нотаріального посвідчення [13, с. 146; 14, с. 153; 15, с. 9].

Вирішення зазначеного питання на законодавчому рівні є нагальною проблемою унормування нотаріату та нотаріальної діяльності й в Україні, позаяк, за справедливим твердженням М. Дякович, від того, який напрям щодо визначення місця і ролі нотаріального акта обере законодавець України, буде залежати і подальший розвиток інституту нотаріату як незалежного носія публічної влади, як однієї із юрисдикційних форм захисту прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин [16, с. 21].

Правовим підґрунтям для вирішення питання про унормування цієї риси латинського нотаріату у вітчизняному законодавстві є норми цивільного процесуального, а також матеріального права.

Так, у Цивільному кодексі України передбачено вимоги обов'язковості нотаріального посвідчення деяких видів правочинів у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін (ч. 1 ст. 209 ЦК). Так, наприклад, нотаріального посвідчення має набувати договір купівлі-продажу нерухомого майна (ст. 657 ЦК), договір довічного утримання (ст. 745 ЦК), заповіт (ст. 1247 ЦК) тощо. У разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину та договору, такі правочин та договір є нікчемними (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220 ЦК). Встановлюючи наведені правила, законодавець дбав про забезпечення системи сталих правових гарантій для суб'єктів таких правочинів, охорони та запобігання порушення належних їм суб'єктивних цивільних прав ще на етапі укладення правочинів, розглядаючи нотаріат як необхідну складову системи таких гарантій. Крім того, правила ст. 218 ЦК передбачають, що у разі недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або спорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Нотаріальне посвідчення правочинів гарантує законність їх умов та змісту, відповідність

останнього намірам та волевиявленню суб'єктів, що має своїм наслідком стабільність та безконфліктність таких правових відносин, зменшує ймовірність виникнення щодо них спорів. У тих же випадках, коли спори все-таки виникають та становлять предмет судового розгляду, нотаріальне посвідчення забезпечує можливість доведення тих юридичних фактів, що входять до предмету доказування у справі.

Поряд із цим відповідно до ч. 2 ст. 89 ЦПК жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Чи слід розуміти зазначені правила як відсутність певних переваг нотаріально посвідчених документів як доказів у цивільних судових справах?

Вочевидь, положення, що розглядаються, мають тлумачитися як визначена у законі необхідність однаковою мірою дотримуватися правил подання, збирання, дослідження та оцінки будь-яких доказів. Дотримання цих приписів закону забезпечує такі якості доказів як їх належність та допустимість й гарантує можливість доведення існування або відсутності юридичних фактів, встановлення яких є необхідним для вирішення справи по суті. Поряд із цим оцінка доказів як обов'язковий елемент процесу доказування і мисленнєва діяльність суду передбачені цивільним процесуальним законодавством саме для того, щоб суд визначив переваги одних доказів стосовно інших, визначив які саме з усіх засобів доказування будуть прийняті судом і взяті до уваги, а які – ні, на підставі яких можна вважати юридичні факти встановленими, а які – нічого не доводять у даній справі. Саме тому у процесуальній літературі справедливо зазначалося, що доказова сила не є наперед визначеною законом, але без сумніву при оцінці судом на підставі внутрішнього переконання одні докази будуть мати більше доказове значення порівняно з іншими [17, с. 110].

Судова практика у цьому аспекті сьогодні є суперечливою. Наприклад, рішення Голопристанського районного суду Херсонської області у справі про визнання договору дарування недійсним ґрунтується, зокрема, й на показаннях свідків, що не були присутні під час вчинення нотаріального посвідчення правочину. При цьому суд виснував, що сам по собі факт прочитання позивачкою тексту оспорюваного договору дарування та роз`яснення нотаріусом суті договору не може бути підставою для відмови в задоволенні позову про визнання цього договору недійсним, оскільки, зважаючи на попередні домовленості з відповідачем, позивач в силу похилого віку та стану здоров`я помилялась відносно визначення природи договору а також прав та обов`язків учасників договору [18].

Як бачимо, у предметі доказування перебувають юридичні факти, що складають порядок вчинення нотаріальної дії щодо посвідчення договору дарування, проте суд поклав у підставу правових висновків поведінку позивача як до, так і після нотаріального посвідчення й встановлював зазначене з урахуванням показань свідків. Аналогічну ситуацію можна побачити і у справі, що розглянута Святошинським районним судом м. Києва 15 серпня 2022 р. [19].

Поряд із цим у інших справах суди обґрунтовано включають до предмету доказування обставини дотримання процесуального порядку вчинення конкретної нотаріальної дії щодо посвідчення правочину й реалізації обов'язків нотаріуса та, відповідно, по-іншому оцінюють належність та допустимість доказів. Так, Коростишівським районним судом Житомирської області під час розгляду справи про визнання недійсним договору дарування було встановлено, що за договорами дарування відповідно житлового будинку та земельної ділянки від 16.07.2014 року ОСОБА_1 передала безоплатно у власність ОСОБА_2 житловий будинок АДРЕСА_1 та земельну ділянку площею 0,0931 га що розташована за цією ж адресою. Вказані договори посвідчено приватним нотаріусом Житомирського районного нотаріального округу, підписано сторонами та зареєстровано в реєстрі відповідно за № 515 та № 516, особи сторін встановлено, їх дієздатність та належність ОСОБА_1 житлового будинку, земельної ділянки перевірено. Сторони за цими договорами підтверджують, що ними особисто прочитано увесь текст цих договорів на українській мові, оскільки вони володіють українською мовою, а також, що

укладання цих договорів відповідає їх дійсним намірам і щодо кожної з умов договорів заперечень немає, і у тексті договорів зафіксовані усі істотні умови, ними однаково розуміється значення, зміст, умов договорів, їх правові наслідки для кожної із сторін, права та обов`язки сторін, про що свідчать їх особисті підписи на цих договорах (пункти відповідно 17 та 16 вищевказаних договорів дарування).

Постановляючи рішення про відмову у задоволенні позову у цій справі, суд обґрунтовано зауважив, що допитані за клопотанням позивача свідки не обізнані про обставини укладення оспорюваних правочинів [20].

У іншій судовій справі за позовом про визнання недійсним заповіту Дзержинський районний суд м. Харкова, відмовляючи у задоволенні позову також зазначив, що доводи позивача у тексті позовної заяви про те, що заповіт є недійсним з огляду на показання свідків по іншій судовій справі № 645/10160/15-ц про визнання недійсним договору дарування, у яких вони зазначали, що заповідач після смерті бажала, щоб квартира була поділена між двох дочок, є безпідставними з огляду на не доведення зв`язку між вказаними показаннями свідків та психічним станом ОСОБА_11 [21].

Закон «Про нотаріат» (ч. 1 ст. 3) наголошує, що нотаріус на здійснення нотаріальної діяльності уповноважується державою, і цей факт безпосередньо й забезпечує офіційну та доказову силу нотаріальних актів – документів.

Саме професійна, незалежна та неупереджена діяльність нотаріуса, що вчинюється у встановленому законом процесуальному порядку, утворює необхідні правові гарантії охорони та захисту цивільних прав, що реалізуються у межах нотаріального провадження. Отже, у випадку розгляду цивільної справи за вимогами, обґрунтованими порушенням процедури вчинення нотаріальних дій, до предмету доказування не мають входити обставини, що відбувалися до або після нотаріального посвідчення, а це, своєю чергою, унеможливлює дослідження показань свідків про такі обставини як неналежних доказів.

Поряд із цим у царині судочинства не можна вважати постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії єдино можливим доказом звернення до нотаріуса, позаяк ані цивільне, ані нотаріальне, ані цивільне процесуальне законодавство не містять правил обмеження допустимості будь-яких інших засобів доказування на підтвердження цього факту, а отже, вони можуть і мають використовуватися сторонами справи, прийматися та досліджуватися судом.

Достовірність нотаріальних актів – документів як доказів означає забезпечення можливості на підставі їх дослідження встановити дійсні обставини справи. Аналіз достовірності нотаріальних актів – документів з боку суду має ґрунтуватися на таких підставах як дотримання процесуального порядку вчинення нотаріальної дії, належна компетенція нотаріального органу, безпомилкове формування тексту документу та дотримання вимог до його передбачених законодавством реквізитів, а також належно проведеною реєстрацією.

Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Висновки. Отже, нотаріально посвідчений правочин у випадку спору щодо правовідносин у суді полегшує стороні можливість довести свої права, позаяк зміст прав і обов'язків сторін, дійсність їх підписів, час здійснення договору офіційно підтверджені нотаріальним органом, внаслідок чого є достовірними, безспірними. В результаті нотаріального посвідчення нотаріальні акти набувають юридичної сили, складовими елементами якої є офіційна сила та доказовість (доказова сила).

Доказова сила нотаріальних актів може розглядатися як здатність нотаріально посвідчених документів підтверджувати наявність або відсутність певних юридично значущих фактів у межах юрисдикційних процесів щодо розгляду цивільних справ органами цивільної юрисдикції, передусім, в межах судового розгляду. Умовами набуття доказової сили нотаріальних документів виступають: дотримання процесуального порядку їх утворення, що визначається правилами вчинення нотаріальних дій, в межах яких вони постановлюються нотаріусом; дотримання вимог до процесуального оформлення таких документів; дотримання правил їх реєстрації; набуття

нотаріальним актом офіційної сили. Доказова сила передбачає володіння нотаріальним актом як доказом такими якостями як належність, допустимість, достатність та оцінюється судом у зв'язку з іншими доказами у справі.

Головною конститутивною рисою латинського нотаріату, до системи якого належить й нотаріат України, є правило, відповідно до якого нотаріально посвідчені документи володіють повною доказовою силою і не можуть оспорюватися показаннями свідків. Вирішення зазначеного питання на законодавчому рівні є нагальною проблемою унормування нотаріату та нотаріальної діяльності й в Україні. Положення частини 2 ст. 89 ЦПК щодо того, що жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили не можна вважати підґрунтям відсутності певних переваг нотаріально посвідчених документів як доказів у цивільних судових справах. Натомість вони мають тлумачитися як визначена у законі необхідність однаковою мірою дотримуватися правил подання, збирання, дослідження та оцінки будь-яких доказів.

Наведене дозволяє стверджувати, що законодавство України в цілому відтворює досліджуваний стандарт системи латинського нотаріату у матеріально-правовому аспекті. Що ж стосується правила щодо доказової сили нотаріальних актів – документів, то воно, вочевидь, не набуло відповідного унормування. Можна виснувати про необхідність закріплення у законодавстві України правила про заборону оспорювання змісту нотаріально посвідченого правочину, а також порядку проведення нотаріального посвідчення за допомогою показань свідків, що передають суду доказову інформацію стосовно фактів, які відбувалися до або після, а не під час вчинення нотаріальної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гамаль І. А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 411-418. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_56

2. Бондарєва М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3 – 4. С. 153 – 159.

3. Гончарова А., Шестак О. Особливості правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності: український та європейський досвід. *Правові горизонти (Legal horizons)*. Суми. 2019. С. 16 – 27. DOI: http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p16

4. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 14 вересня 2020 р. С. 12-15. URL: https://hdl.handle.net/11300/21861

5. Снідевич О. С. Теоретичні проблеми юридичної сили нотаріального акта у доктрині нотаріального процесу України. *Право України.* 2020. № 9. С. 170-182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_9_14

6. Сафонова Т.Р., Моісеєнко Д.М. Електронні докази як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* Вип. 71. 2022. С. 141 – 145. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.23. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/24.pdf

7. Вапнярчук В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. Вип. 68. 2015. С. 362 – 375. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c12f06fc-4993-41ec-8bfd-e966ff54fd55/content

8. Пільков К. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 86-99. DOI: https://doi.org/10.32849/2663- 5313/2020.4.14.

9. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 14 вересня 2020 р. Одеса. Фенікс. 2020. С. 12-15. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6c4ea7b2-aac7-486d-8dfb-ab413aee7275/content.

10. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 10 вересня 2024 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/121486035

11. Ухвала Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 25 липня 2023 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/112422114

12. Ухвалою Шишацького районного суду Полтавської області від 28 лютого 2023 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109256163

13. Бондарєва М. Особливості організації системи нотаріальних органів в країнах латинського нотаріату. *Право України.* 2006. № 4. С. 146 – 149

14. Мартинюк О.А. Специфіка організації нотаріальної діяльності в країнах із нотаріальними системами англосаксонського та латинського типів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 2. с. 152-156. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/32.pdf

15. Дергільова О.Г. Нотаріальні акти в системі правових актів сучасного права: загальнотеоретичне дослідження. Автореф. канд. дис. Одеса. 2017. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6db36af5-0713-4b22-9f18-43a50a4e66da/content.

16. Дякович М. М. Нотаріальний акт як інструмент охорони (захисту) прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 20–27. URL: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_9_4

17. Каламайко А. Ю. Процесуальне значення електронного підпису в доказовій діяльності. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 107-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2015_1_17

18. Рішення Голопристанського районного суду Херсонської області від 26 березня 2021 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/96090463

19. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 15 серпня 2022 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/106392739

20. Рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 6 травня 2022 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/104498411

21. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 15 квітня 2025 р. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126819733

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 346.2:352.07:347.51
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.7

Бєлкін Л. М.,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
адвокат індивідуальної практики
ORCID: 0000-0001-8672-8147

Юринець Ю. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Київського національного університету будівництва та архітектури
ORCID: 0000-0003-0281-3251

Бєлкін М. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
адвокат
ORCID: 0000-0003-0805-9923

МАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА БОРГИ КОМУНАЛЬНИХ УНІТАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджуються проблеми майнової відповідальності органів місцевого самоврядування за борги комунальних унітарних підприємств. Актуальність дослідження обумовлена поширеною практикою, коли органи місцевого самоврядування, реалізуючи повноваження власника комунального майна, шляхом передачі активів, зміни майнової структури підприємств або інших управлінських рішень фактично унеможливлюють звернення стягнення на майно боржника та виконання зобов'язань перед кредиторами.

У роботі проаналізовано правову природу субсидіарної відповідальності як механізму захисту майнових інтересів кредиторів комунальних підприємств. Досліджено судову практику Верховного Суду щодо можливості покладення відповідальності на органи місцевого самоврядування у випадках, коли їхні рішення призвели до втрати підприємством можливості виконувати свої зобов'язання.

Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини щодо відповідальності держави за борги юридичних осіб.

Обґрунтовано, що правовий механізм субсидіарної відповідальності органів місцевого самоврядування за борги комунальних підприємств був сформований через взаємозв'язок положень статей 77 і 78 Господарського кодексу України. Доведено, що втрата чинності Господарським кодексом України не змінила сутності правового регулювання, оскільки аналогічні положення містяться у Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб».

Зроблено висновок, що можливість притягнення органів місцевого самоврядування до субсидіарної відповідальності є необхідним елементом забезпечення балансу між автономією комунального підприємства як юридичної особи та гарантіями ефективного захисту прав кредиторів. Такий механізм також виконує превентивну функцію, запобігаючи використанню публічним власником організаційно-майнових інструментів для уникнення виконання зобов'язань створених ним підприємств.

Ключові слова: *комунальне унітарне підприємство, органи місцевого самоврядування, субсидіарна відповідальність, боргові зобов'язання, банкрутство, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини*.

© Бєлкін Л. М., Юринець Ю. Л., Бєлкін М. Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Belkin L. M., Iurinets Yu. L., Belkin M. L. Property liability of local self-government bodies for the debts arising from the financial obligations of municipal unitary enterprises

Abstract. The article examines the problems of property liability of local governments for the debts of municipal unitary enterprises. The relevance of the study is due to the widespread practice when local governments, exercising the powers of the owner of municipal property, by transferring assets, changing the property structure of enterprises or other management decisions, actually make it impossible to enforce the debtor's property and fulfil obligations to creditors.

The paper analyzes the legal nature of subsidiary liability as a mechanism for protecting the property interests of creditors of municipal enterprises. The case law of the Supreme Court is studied regarding the possibility of imposing liability on local governments in cases where their decisions have led to the loss of the enterprise's ability to fulfil its obligations.

Special attention is paid to the practice of the European Court of Human Rights regarding the state's liability for the debts of legal entities.

It is substantiated that the legal mechanism of subsidiary liability of local governments for the debts of municipal enterprises was formed through the interrelation of the provisions of Articles 77 and 78 of the Economic Code of Ukraine. It is proven that the loss of force of the Economic Code of Ukraine did not change the essence of legal regulation, since similar provisions are contained in the Law of Ukraine "On the Peculiarities of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transitional Period and Associations of Legal Entities".

It is concluded that the possibility of bringing local governments to subsidiary liability is a necessary element of ensuring a balance between the autonomy of a municipal enterprise as a legal entity and guarantees of effective protection of creditors' rights. Such a mechanism also performs a preventive function, preventing the public owner from using organizational and property instruments to avoid fulfilling the obligations of the enterprises created by him.

Key words: *municipal unitary enterprise, local governments, subsidiary liability, debt obligations, bankruptcy, Supreme Court, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Ситуація, за якої органи місцевого самоврядування не вживають належних заходів щодо погашення боргів створених ними комунальних підприємств, а навпаки – здійснюють передачу майна (активів) та господарської діяльності іншим суб'єктам господарювання, передають майно у концесію або вчиняють інші дії, спрямовані на унеможливлення звернення стягнення на майно чи доходи за борговими зобов'язаннями, є досить поширеною практикою в Україні.

Унаслідок таких дій майнові інтереси кредиторів залишаються фактично незахищеними навіть за наявності судових рішень, ухвалених на їх користь [1]. Водночас ч. 1 ст. 619 Цивільного кодексу України [2] передбачає інститут субсидіарної відповідальності, тобто додаткової відповідальності іншої особи поряд із відповідальністю безпосереднього боржника.

Таким чином, визначення правових можливостей притягнення органів місцевого самоврядування до майнової відповідальності за зобов'язаннями створених ними комунальних підприємств є актуальним завданням як для правової доктрини, так і для судової практики. Аналіз судової практики в історико-правовому аспекті свідчить про наявність правових механізмів такого захисту інтересів кредиторів, хоча їх застосування судами не є однозначним та потребує подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу та особливостей господарювання комунальних унітарних підприємств досліджувалися у незначній кількості наукових праць [1, 3–5]. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема відповідальності органів місцевого самоврядування за результати господарської діяльності створених ними комунальних підприємств досі не отримала належного висвітлення у вітчизняній господарсько-правовій доктрині. Більшість наукових підходів до цієї проблематики сформовано на основі аналізу судової практики.

У контексті цього дослідження особливого значення набуває висновок, викладений у роботі [4], відповідно до якого управління комунальними підприємствами здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень ***територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання комунального сектору економіки***. Водночас дослідження історико-правового розвитку судової практики

у цій сфері ускладнюється тим, що із серпня 2025 року, після втрати чинності Господарським кодексом (далі – ГК) України [6], формально змінилася нормативна база функціонування комунальних підприємств. При цьому необхідно враховувати, що правове регулювання відповідних правовідносин не було припинене, оскільки ключові положення щодо відповідальності комунальних унітарних підприємств та органів, до сфери управління яких вони належать, були відтворені у Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [7]. В роботі [8] звертається увага на необхідність наукового осмислення правових наслідків втрати чинності ГК України.

Окремі особливості застосування цього Закону аналізувалися у статті [5], однак переважно щодо підприємств некомерційного сектору.

Метою статті є визначення законних юридичних можливостей покладення майнової відповідальності на органи місцевого самоврядування за борги комунальних унітарних підприємств, а також з'ясування впливу втрати чинності ГК України на відповідне правове регулювання.

Виклад основного матеріалу. Комунальне унітарне підприємство (англ. communal unitary enterprise) – підприємство, що утворюється компетентним органом місцевого самоврядування у розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності та входить до сфери його управління [9, с. 346]. Практика передачі майна комунального підприємства-боржника іншим юридичним особам з метою фактичного унеможливлення звернення стягнення на таке майно не є поодинокою та підтверджується матеріалами судових справ.

Так, у Постанові від 10.03.2020 року у справі № 902/318/16 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду встановив [10], що «*Барська міська рада як власник та засновник Боржника прийняла рішення про передачу всіх майнових активів Боржника іншій юридичній особі, чим позбавила Боржника майна, за рахунок якого він мав отримувати прибуток та розраховуватись із кредиторами …*». Аналогічний підхід був зафіксований Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові від 18.10.2018 року у справі № 923/1297/14 [11], у якій зазначено, що «*Каховською міською радою Херсонської області, як власником майна … вирішено передати з балансу КП «Наш дім» на баланс КП «Каховська керуюча компанія» комунальне майно, яке належало КП «Наш дім» на праві повного господарського віддання… власником не вирішено питання про правонаступництво особи, яка отримала майнові активи боржника*». Наведені обставини свідчать, що органи місцевого самоврядування, реалізуючи повноваження власника комунального майна, можуть створювати ситуації, за яких комунальне підприємство формально зберігає статус юридичної особи, однак фактично позбавляється майнової основи для виконання власних зобов'язань. У таких випадках виникає питання про можливість покладення додаткового обов'язку щодо виконання боргових зобов'язань на орган місцевого самоврядування як суб'єкта, який здійснює управління відповідним підприємством та прийняв рішення, що призвели до втрати підприємством платоспроможності.

У постанові від 24.02.2021 року у справі № 758/10554/16-ц, провадження № 61-17489св20, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду узагальнив підходи Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо можливості визнання держави відповідальною за борги окремих юридичних осіб [12]. Касаційний суд звернув увагу, що відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права. ЄСПЛ у своїх рішеннях виходить із того, що під час вирішення питання про відповідальність держави за дії або бездіяльність юридичної особи необхідно оцінювати не лише формальний статус такої особи за національним законодавством, а й фактичний рівень її інституційної та оперативної незалежності. Серед критеріїв, які враховуються ЄСПЛ, є: юридичний статус підприємства; характер його

діяльності; наявність або відсутність публічних функцій; ступінь державного чи муніципального контролю; обсяг майнової самостійності; роль держави або іншого публічного власника у виникненні неплатоспроможності підприємства. Сам факт існування юридичної особи, відокремленої від держави чи органу публічної влади, не є безумовною підставою для виключення відповідальності такого суб'єкта за Конвенцією.

ЄСПЛ у справі Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and The Former Yugoslav Republic of Macedonia [ВП] зазначив, що держава може нести відповідальність за борги державної компанії навіть у тому випадку, якщо така компанія є окремою юридичною особою, за умови, що вона не має достатньої інституційної та оперативної незалежності від держави, яка могла б виключити відповідальність держави за Конвенцією (цит. за [12]).

Подібна правова логіка застосовується і до випадків, коли держава або орган місцевого самоврядування, використовуючи владні повноваження щодо створеного ним підприємства, фактично позбавляє такого суб'єкта можливості виконувати свої зобов'язання.

У справі «Михайленки та інші проти України» від 30.11.2004 року, заяви №№ 35091/02 та інші [13], ЄСПЛ розглядав питання відповідальності держави за борги державного підприємства, яке формально було самостійною юридичною особою. Суд зазначив, що питання полягає у тому, чи може держава відповідати за борги такого підприємства та за невиконання рішень національних судів, ухвалених на користь заявників.

У пункті 44 рішення ЄСПЛ зазначив: *«Суд погоджується, що Уряд не продемонстрував, що компанія «Атомспецбуд» мала достатню інституційну та операційну незалежність від держави, щоб звільнити державу щодо її дій чи бездіяльності від відповідальності за Конвенцією».*

У пункті 45 цього рішення Суд додатково вказав: «*Суд зазначає, що ні з позиції Уряду, ні з наявних у справі матеріалів не видно, чи були державні заборгованості перед компанією сплачені їй повністю чи частково, що доводить відповідальність держави за забезпечення боргів компанії… Суд доходить висновку, що є достатньо підстав для вирішення питання про те, що з огляду на спеціальні обставини цієї справи держава є відповідальною за заборгованість компанії «Атомспецбуд» перед заявниками, незважаючи на факт того, що компанія була окремою юридичною особою*» [13].

Отже, ЄСПЛ виходить із того, що вирішальним є не лише формальний статус підприємства, а фактичний характер відносин між підприємством і суб'єктом публічної влади, обсяг контролю останнього та його вплив на можливість підприємства виконувати свої зобов'язання. ЄСПЛ визнавав відповідальність держави за борги підприємств у випадках, коли: держава була власником або мажоритарним акціонером підприємства; підприємство виконувало функції публічного характеру; держава або органи влади істотно впливали на діяльність підприємства; дії або бездіяльність публічного власника спричинили неможливість виконання судових рішень. З огляду на це, формальна самостійність юридичної особи не може розглядатися як абсолютний бар'єр для покладення відповідальності на публічного власника.

Разом із тим слід зазначити, що у вітчизняній судовій практиці ці підходи ЄСПЛ не завжди отримували належне застосування. У багатьох випадках посилання на практику ЄСПЛ залишалися лише додатковим аргументом, тоді як основне правове вирішення спору випливало **безпосередньо із норм національного законодавства**. У контексті цієї статті особливе значення має правове регулювання, яке існувало у період дії ГК України.

Відповідно до ч. 10 ст. 78 ГК України, особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначалися відповідно до вимог, установлених цим Кодексом щодо діяльності державних комерційних або **казенних підприємств**, а також інших вимог, передбачених законом. Важливо, що ця норма поширювалася на комунальні унітарні підприємства загалом – незалежно від того, чи мали вони статус комерційних або некомерційних підприємств.

Водночас відповідно до ч. 7 ст. 77 ГК України, казенне підприємство відповідало за своїми

зобов'язаннями лише коштами, що перебували у його розпорядженні. У разі недостатності таких коштів держава в особі органу, до сфери управління якого входило підприємство, несла повну субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями.

Системний аналіз зазначених норм давав підстави для висновку, що у разі недостатності коштів комунального унітарного підприємства можливим є покладення відповідальності за його зобов'язаннями на відповідний орган місцевого самоврядування. Саме така конструкція правового регулювання свідчила про наявність законодавчого механізму субсидіарної відповідальності органу місцевого самоврядування за борги комунального унітарного підприємства за умови недостатності коштів такого підприємства.

Зазначений підхід знайшов підтримку у правових позиціях Верховного Суду. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 року у справі № 5023/4388/12, провадження № 12-102гс18, було сформульовано висновок щодо застосування взаємопов'язаних положень статей 77 і 78 ГК України [15]:

*«**4.6.** … здійснення господарської діяльності комунальним некомерційним підприємством без мети одержання прибутку, на основі матеріальної бази, яка не є його власністю та не включається до ліквідаційної маси в разі банкрутства такого підприємства,* ***зумовлює для законодавця необхідність регулювання спірних відносин у такий спосіб, який би дозволив захистити інтереси можливих кредиторів суб'єкта некомерційної господарської діяльності****.*

4.7. *Таке регулювання здійснено через механізм, закріплений у положеннях статей 77, 78 ГК України.*

4.8. *Відповідно до частини десятої статті 78 ГК України особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених цим Кодексом щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств, а також інших вимог, передбачених законом…*

4.11. *Згідно з приписами частини сьомої статті 77 ГК України казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.*

4.12. *З огляду на зазначене вище, спірні відносини прямо врегульовано за допомогою відсильної норми частини десятої статті 78 ГК України та частини сьомої статті 77 цього Кодексу, що виключає необхідність застосування до таких відносин аналогії закону або права.*

4.13. *При цьому умовою покладення субсидіарної відповідальності на орган місцевого самоврядування за змістом частини сьомої статті 77 ГК України та частини десятої статті 78 цього Кодексу є недостатність коштів, які є у розпорядженні комунального підприємства, що в цій справі було встановлено попередніми судовими інстанціями*».

Наведена правова позиція має принципове значення для досліджуваної проблематики, оскільки Велика Палата Верховного Суду фактично визнала, що обмежений характер майнової самостійності комунального підприємства не може створювати ситуацію, за якої кредитори такого підприємства повністю позбавляються можливості задоволення своїх вимог. При цьому необхідно підкреслити, що зазначений механізм правового регулювання не припинив існування після втрати чинності ГК України. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [7] фактично зберіг аналогічну конструкцію правового регулювання.

Так, відповідно до ч. 10 ст. 60-2 цього Закону особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених законом щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств, а також інших вимог, передбачених законом. Ця норма за змістом відповідає частині десятій статті 78 ГК України. Водночас ч. 8 ст. 9-5 зазначеного Закону передбачає, що казенне підприємство відповідає за

своїми зобов'язаннями лише коштами, наявними у його розпорядженні. У разі недостатності таких коштів держава в особі органу, до сфери управління якого належить таке підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями.

Отже, ключова правова конструкція, яка була закріплена у взаємозв'язку ч. 10 ст. 78 та ч. 7 ст. 77 ГК України, збережена і після його скасування. Це означає, що судова практика щодо субсидіарної відповідальності держави/органів місцевого самоврядування, яка сформована у період дії ГК України, не втратила актуальності, оскільки вона ґрунтувалася не лише на формальному застосуванні окремих норм Кодексу, а на загальній логіці правового регулювання відповідальності публічного власника за діяльність створеного ним підприємства.

Збереження відповідного правового підходу після скасування ГК України має важливе практичне значення, оскільки воно забезпечує правову визначеність для кредиторів комунальних підприємств та виключає висновок про те, що припинення дії одного нормативного акта автоматично усунуло механізм відповідальності органів місцевого самоврядування.

Крім того, статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [16] встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Отже, позиція ЄСПЛ у цей сфері правового регулювання не втратила значення і після втрати чинності ГК України. Таким чином, вивчення судової практики, яка складалася у період дії ГК України щодо субсидіарної відповідальності держави/органів місцевого самоврядування, залишається актуальним і після його скасування, а судова практика залишається релевантною.

Крім того, як зазначалося вище, ЄСПЛ у низці справ визнавав державу відповідальною за борги підприємств незалежно від їх формальної класифікації у внутрішньодержавному праві. Зокрема, відповідні висновки містяться у рішеннях у справах «Михайленки та інші проти України» від 30.11.2004 року, «Лисянський проти України» від 04.04.2006 року, «Кооперативу Агрікола Слобозія-Ханесей проти Молдови» від 03.04.2007 року, «Григор'єв та Какаурова проти російської федерації» від 12.04.2007 року, «Р. Качапор та інші проти Сербії» від 15.01.2008 року. Таким чином, сам факт того, що підприємство відповідно до національного законодавства має статус окремої юридичної особи, не звільняє державу або інший суб'єкт публічної влади від відповідальності за порушення Конвенції у випадку, якщо така юридична особа не володіє достатньою фактичною незалежністю.

У контексті комунальних унітарних підприємств це означає необхідність оцінки не лише їх формального статусу, а й характеру правовідносин із органом місцевого самоврядування, який створив підприємство, сформував його майнову базу та здійснює управління відповідним майном.

У постанові від 10.03.2020 року у справі № 902/318/16 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду сформулював критерії, за наявності яких орган місцевого самоврядування може бути визнаний субсидіарним боржником за зобов'язаннями створеного ним комунального підприємства [10]. Такими обставинами були: створення боржника для здійснення комерційної господарської діяльності із закріпленням за ним майна комунальної власності територіальної громади в особі відповідної міської ради; здійснення боржником господарської діяльності з використанням майна, переданого йому органом місцевого самоврядування, однак без права самостійно розпоряджатися таким майном та без можливості звернення стягнення на нього за вимогами кредиторів; вилучення у боржника всього майна на підставі рішення міської ради. Саме сукупність цих обставин надала Верховному Суду підстави для висновку про можливість покладення субсидіарної відповідальності на орган місцевого самоврядування. Аналогічний висновок був зроблений Верховним Судом у постанові від 18.10.2018 року у справі № 923/1297/14 [11].

Водночас інший підхід, пов'язаний із особливостями спеціального правового регулювання процедур неплатоспроможності, застосований судами у частині справ про банкрутство. Так,

відповідно до ч. 5 ст. 41 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства, ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір таких вимог визначається як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою. У разі банкрутства боржника з вини його ***засновників*** (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для нього вказівки або іншим чином визначати його дії, на таких осіб може бути покладена субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи у разі недостатності її майна. Таким чином, у випадку доведення комунального підприємства органом місцевого самоврядування до банкрутства останній може бути залучений як субсидіарний боржник до погашення боргів банкрута.

Так, у п. 113 Постанови від 13.11.2025 року у справі № 909/252/16 (909/385/23) Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду висновується наступне [17]**:**

«113. *Дослідивши надані учасниками справи докази, апеляційний господарський суд встановив, що за наявності ознак критичної неплатоспроможності Боржника (які були наявні у 2013-2016 роках) та підтвердженої судовими рішеннями заборгованості перед ініціюючим кредитором у цій справі … Рада як засновник Боржника прийняла рішення про вилучення з його господарського відання майна – котелень та їх обладнання, яке використовувалось у основній статутній діяльності Боржника – виробництві та реалізації теплової енергії. Вилучене у 2016 році у Боржника майно було водночас закріплено за іншим комунальним підприємством Ради – КП «Теплоцентр», тоді як у Боржника не лишилось іншого майна, за рахунок якого він міг би здійснювати господарську діяльність з метою отримання прибутку та в подальшому погашення кредиторської заборгованості чи введення процедури санації для відновлення теплопостачального підприємства*».

Водночас застосування положень ч. 10 ст. 78 ГК України у системному зв'язку з ч. 7 ст. 77 цього Кодексу не обмежувалося виключно процедурами банкрутства. Такий підхід може застосовуватися судами також у позовному провадженні, зокрема у спорах щодо стягнення заборгованості із комунальних підприємств. Показовою у цьому контексті є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 05.12.2018 року у справі № 711/3298/17-ц, провадження № 61-29236св18 [18]. У зазначеній постанові Верховний Суд, аналізуючи положення статей 77 і 78 ГК України, виходив із того, що комунальне підприємство здійснює господарську діяльність на основі майна, яке не належить йому на праві власності, а закріплюється за ним відповідно до обмеженого речового права. Саме тому здійснення діяльності комунальним підприємством на матеріальній базі, яка не включається до ліквідаційної маси у випадку банкрутства підприємства, зумовлює необхідність існування спеціального правового механізму захисту інтересів кредиторів. Таким механізмом, на думку Верховного Суду, був взаємозв'язок положень статей 77 і 78 ГК України, відповідно до яких особливості діяльності комунальних унітарних підприємств визначалися через правила, встановлені для державних комерційних та казенних підприємств.

При цьому суд звернув увагу, що умовою покладення субсидіарної відповідальності на орган місцевого самоврядування є недостатність коштів, які перебувають у розпорядженні комунального підприємства. Такий висновок відповідав правовій позиції Великої Палати Верховного Суду, викладеній у постанові від 04.09.2018 року у справі № 5023/4388/12, провадження № 12-102гс18 [15].

Крім того, у цій постанові Верховний Суд врахував практику ЄСПЛ щодо відповідальності публічних утворень за борги юридичних осіб, які формально мають статус самостійних суб'єктів права. Так, у пункті 62 рішення у справі «Єршова проти російської федерації» ЄСПЛ зазначив, що з огляду на публічний характер діяльності підприємства, значний рівень контролю муніципальних органів влади за його майном та рішення органів влади, які

призвели до передачі майна і подальшої ліквідації підприємства, таке підприємство не можна вважати достатньо незалежним від муніципальних органів. Отже органи публічної влади можуть нести відповідальність за діяльність або бездіяльність підприємства, якщо саме їхні рішення або дії фактично визначили неможливість виконання підприємством своїх зобов'язань.

До аналогічного висновку, на підставі ст. 77, 78 ГК України, доходила колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в Постанові від 30.01.2019 року у справі № 711/3306/17, провадження № 61-7375св189 [19].

Разом із тим після прийняття зазначених постанов Касаційний цивільний суд у подальшому фактично відійшов від такого підходу.

Так, у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18.05.2020 року у справі № 711/3288/17-ц, провадження № 61-25288сво18 [20], суд установив, що відповідно до рішення Черкаської міської ради комунальне підприємство фактично припинило здійснення господарської діяльності, не мало джерел для погашення заборгованості із заробітної плати, а його майновий стан не дозволяв виконати зобов'язання перед працівниками. Тобто фактичні обставини справи свідчили про те, що саме рішення органу місцевого самоврядування призвели до втрати підприємством можливості виконувати свої зобов'язання.

Однак, незважаючи на це, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду зробила висновок про відсутність підстав для застосування правових позицій ЄСПЛ у справах «Михайленки та інші проти України» та «Єршова проти російської федерації». Зокрема, Верховний Суд висновував, що з огляду на порядок, встановлений ч. 2 ст. 619 Цивільного кодексу України, до пред'явлення позову до солідарного боржника необхідно отримати відмову у виконанні аналогічного судового рішення до основного боржника [20].

Такий підхід видається дискусійним, оскільки фактично перекладає на кредитора надмірний процесуальний тягар. За цією логікою працівник комунального підприємства повинен спочатку отримати судове рішення про стягнення коштів із підприємства, потім пройти процедуру його примусового виконання та встановлення факту неможливості виконання рішення, після чого звертатися із новим позовом до органу місцевого самоврядування.

Разом із тим, згідно ч. 2 ст. 619 Цивільного кодексу України, до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен **пред'явити вимогу** до основного боржника. Якщо основний боржник **відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу**, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Тобто, у цій правовій конструкції мова йде необов'язково про пред'явлення судової вимоги. Достатньо пред'явити претензію і не отримати її задоволення. Слова «***не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу***» **не свідчать саме про судове рішення.**

При цьому сама можливість ефективного захисту такого права залишається сумнівною, оскільки орган місцевого самоврядування, який фактично створив ситуацію неможливості виконання зобов'язання, не несе жодних негативних наслідків від власних управлінських рішень.

Такий підхід не повною мірою узгоджується зі статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на ефективний засіб юридичного захисту.

Крім того, він суперечить загальній логіці правової позиції Великої Палати Верховного Суду, викладеній у постанові від 04.09.2018 року у справі № 5023/4388/12, відповідно до якої спеціальний правовий статус комунального підприємства не може бути підставою для повного усунення відповідальності власника майна перед кредиторами.

Видається необхідним подальше формування єдиного підходу судової практики у позовному провадженні, у тому числі шляхом перегляду правової позиції, викладеної в постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18.05.2020 року у справі № 711/3288/17-ц.

Натомість факт можливості покладання на орган місцевого самоврядування субсидіарної

відповідальності за борги комунального підприємства – боржника у процедурах банкрутства є важливим чинником стримування органів місцевого самоврядування в маніпуляціях з боргами цих підприємств та ефективним джерелом погашення відповідних боргів.

Висновки. Проблема відповідальності органів місцевого самоврядування за борги створених ними комунальних унітарних підприємств не може вирішуватися виключно через формальне розмежування юридичних осіб. Комунальне підприємство, хоча і є самостійним суб'єктом права, здійснює діяльність на основі майна, власником якого залишається територіальна громада в особі відповідного органу місцевого самоврядування. При цьому саме орган місцевого самоврядування визначає порядок створення підприємства, формує його майнову базу, здійснює управління майном та має можливість приймати рішення, які безпосередньо впливають на його платоспроможність.

Судова практика українського Верховного Суду та ЄСПЛ свідчить, що формальна самостійність юридичної особи не виключає відповідальності публічного власника у випадках, коли підприємство фактично позбавлене необхідної майнової та організаційної незалежності. Особливо важливим є те, що скасування ГК України не припинило відповідного механізму правового регулювання. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» відтворив аналогічну правову конструкцію: діяльність комунальних унітарних підприємств визначається через правила, встановлені для державних комерційних і казенних підприємств, а кредитори казенного підприємства у разі недостатності власних коштів мають гарантію субсидіарної відповідальності органу, до сфери управління якого воно належить. Законодавець, фактично зберігши попередню модель регулювання у новому нормативному акті, підтвердив необхідність існування такого механізму. Інше тлумачення створило б ситуацію, за якої зміна форми законодавчого регулювання дозволяла б публічному власнику уникати відповідальності за наслідки власних управлінських рішень, що суперечило б як принципу правової визначеності, так і практиці ЄСПЛ щодо відповідальності публічних суб'єктів за діяльність юридичних осіб, які перебувають під їх контролем.

Отже, правові висновки Верховного Суду, сформовані у період дії ГК України, зберігають актуальність і після втрати його чинності, оскільки вони ґрунтуються не лише на конкретних положеннях скасованого Кодексу, а на загальному принципі забезпечення балансу між автономією юридичної особи та захистом прав її кредиторів.

Можливість покладення субсидіарної відповідальності на орган місцевого самоврядування за борги комунального підприємства є не лише способом відновлення порушених прав кредиторів, але й важливим превентивним механізмом, який має стримувати використання органами місцевого самоврядування корпоративно-майнових інструментів для уникнення виконання зобов'язань створених ними підприємств.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному обґрунтуванні збереження правового механізму субсидіарної відповідальності органів місцевого самоврядування за борги створених ними комунальних унітарних підприємств після втрати чинності ГК України та збереження правових висновків касаційних судів на користь захисту інтересів кредиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бєлкін Л. Відповідальність органів місцевого самоврядування за борги комунальних підприємств. Вісник адвокатури. 2020. № 10 (67). С. 50-55.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Труш І.В. Комунальне підприємство як учасник внутрішньогосподарських відносин. *Економіка та право*. 2013. № 1. С. 38-42.

4. Тарасевич О., Нестеров Г. Управління комунальними підприємствами міста на засадах удосконалення структури управління персоналом. *Економіка та право*. 2018. № 49(1). С. 157-162. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.157

5. Щербина В., Боднар Т. Проблеми правового режиму майна державних та комунальних закладів освіти. *Економіка та право*. 2026. № 81(2), С. 39-46. DOI https://doi.org/10.15407/econlaw.2026.02.039

6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

7. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174

8. Степанов С.В., Ковбан А.В. Актуальні проблеми скасування Господарського кодексу України. Київський часопис права. 2026. № 1. С. 125-130. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.17

9. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. 2018. 832 с.

10. Постанова від 10.03.2020 р. у справі № 902/318/162 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88324658

11. Постанова від 18.10.2018 року у справі № 923/1297/14Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77748628

12. Постанова від 24.02.2021 року у справі № 758/10554/16-ц, провадження № 61-17489св20, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95344912

13. Рішення Європейського Суду з прав людини від 30.11.2004 року у справі «Михайленки та інші проти України» (Заяви №№ 35091/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02, 35953/02, 36800/02, 38296/02, 42814/02). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_231#Text

14. Рішення Європейського Суду з прав людини від 27.07.2004 року у справі «Ромашов проти України» (Заява № 67534/01). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text

15. Постанова від 04.09.18 р. у справі № 5023/4388/12, провадження № 12-102гс187, Великої Палати Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76381567

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

17. Постанова від 13.11.2025 року у справі № 909/252/16 (909/385/23) Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131908993

18. Постанова від 05.12.2018 року у справі № 711/3298/17-ц, провадження № 61-29236св188 Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78496039

19. Постанова від 30.01.2019 року у справі № 711/3306/17, провадження № 61-7375св189 Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79616034

20. Постанова від 18.05.2020 р. у справі № 711/3288/17-ц, провадження № 61-25288сво1810, Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111464

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.91
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.8

Бойко В. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0003-2339-2847

Котвяковський Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0003-4684-4623

СПАДКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ЗА ЗАКОНОМ ТА ЗАПОВІТОМ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей правозастосовчої практики у сфері спадкування земельних ділянок за законом і заповітом. Автор досліджує співвідношення норм цивільного і земельного законодавства при вирішенні спадкових спорів, об'єктом у яких виступають земельні ділянки. Обґрунтовано, що правове регулювання спадкування земельних ділянок має комплексний характер і має здійснюватися з урахуванням норм цивільного та земельного законодавства.

В статті ґрунтовно проаналізовано правозастосовче значення частин другої та третьої статті 1225 ЦК України у спадкових спорах, яке полягає у переході права власності або права користування земельною ділянкою у разі спадкування житлових будинків, інших будівель, споруд та об'єктів незавершеного будівництва. Зокрема, на підставі аналізу судової практики Верховного Суду встановлено, що при спадкуванні земельної ділянки, призначеної для обслуговування житлового будинку, визначальне значення має співвідношення часток у праві власності на сам об'єкт нерухомості, а презумпція рівності часток співвласників у такому випадку нівелюється. Автор доходить висновку про те, що вирішення судом таких спорів має здійснюватися шляхом комплексного застосування статей 120 ЗК України, 377, 1225, 370 та 319 ЦК України. При цьому, правозастосовчим орієнтиром для суду у справах даного виду є принцип єдності юридичної долі земельної ділянки і розташованої на ній нерухомості, який випливає із наведених вище статей.

Автором проаналізовано запропоновані зміни до проекту нового Цивільного кодексу України, та зроблено висновок, що виключення норм частин 2 та 3 статті 1225 ЦК України не вплине на юридичну визначеність у досліджуваному виді правовідносин, оскільки відповідні правовідносини й надалі регламентуватимуться загальними положеннями цивільного та земельного законодавства.

У статті обґрунтовано підхід, за яким спадкоємець має право звернутись за судовим захистом у разі невідповідності площі заповіданої йому земельної ділянки тій, яка необхідна належної експлуатації успадкованого об'єкта нерухомості та просити визнати за ним право власності на земельну ділянку у достатньому розмірі. Вказаний підхід сприятиме формуванню послідовної й передбачуваної судової практики у сфері спадкування земельних ділянок.

Ключові слова: *спадкування земельних ділянок, спадкування за заповітом, спадкові спори, земельна ділянка, спадкові правовідносини, принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та нерухомого майна, правозастосування, спадкоємець, спадкодавець.*

Boiko V. B., Kotviakovskyi Yu. O. Inheritance of land plots by law and will: features of law enforcement practice

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of law enforcement practice in the field of inheritance of land plots by law and by will. The author examines the correlation between the provisions of civil and land legislation in resolving inheritance disputes in which land plots constitute the subject matter. It

© Бойко В. Б., Котвяковський Ю. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

is substantiated that the legal regulation of the inheritance of land plots has a complex nature and should be carried out taking into account the provisions of both civil and land legislation.

The article provides a thorough analysis of the law enforcement significance of Parts Two and Three of Article 1225 of the Civil Code of Ukraine in inheritance disputes, which consists in the transfer of the ownership right or the right to use a land plot in the event of inheritance of residential buildings, other buildings, structures, and unfinished construction objects. In particular, based on the analysis of the case law of the Supreme Court, it is established that, in the inheritance of a land plot intended for the maintenance of a residential building, the determining factor is the correlation of shares in the ownership right to the real property object itself, while the presumption of equality of the co-owners' shares is neutralized in such a case. The author concludes that the resolution of such disputes by the court should be carried out through the comprehensive application of Articles 120 of the Land Code of Ukraine and Articles 377, 1225, 370, and 319 of the Civil Code of Ukraine. At the same time, the law enforcement guideline for the court in cases of this type is the principle of the unity of the legal fate of the land plot and the real property located on it, which follows from the above-mentioned articles.

The author analyses the proposed amendments to the draft of the new Civil Code of Ukraine and concludes that the exclusion of the provisions of Parts Two and Three of Article 1225 of the Civil Code of Ukraine will not affect legal certainty in the type of legal relations under study, since the relevant legal relations will continue to be governed by the general provisions of civil and land legislation.

The article substantiates the approach according to which an heir has the right to apply for judicial protection in the event of a discrepancy between the area of the land plot bequeathed to him or her and the area necessary for the proper use of the inherited real property object, and to request recognition of his or her ownership right to a land plot of sufficient size. This approach will contribute to the formation of consistent and predictable judicial practice in the field of inheritance of land plots.

Key words: *inheritance of land plots, inheritance by will, inheritance disputes, land plot, inheritance legal relations, principle of the unity of the legal fate of the land plot and real property, law enforcement, heir, deceased (testator).*

Постановка проблеми. Земельна ділянка є тим специфічним природним ресурсом, участь у цивільному обороті якого значною мірою залежить від її цільового призначення, місця розташування, конфігурації та зареєстрованих щодо неї майнових прав. Вказане стосується також і спадкових правовідносинах, у яких земельна ділянка зберігає своє цільове призначення та спадкується на загальних підставах. В той же час кожне питання, яке стосується земельної ділянки, в тому числі і у сфері її спадкування, повинно ґрунтуватись на «питаннях справедливості, оскільки в іншому разі це породжує цілий спектр проблем як правового, так і морального спрямування» [1, с. 85].

Сьогодні законодавець розпочав процес оновлення Цивільного кодексу України, виклавши на широкий загал проект його нової редакції. В цій частині серед правотворчих пропозицій є і положення, які стосуються одного із найбільш консервативних правових інститутів, яким є спадкове право та зокрема – спадкування земельних ділянок. Слід зауважити, що за роки незалежної України судовою гілкою влади було напрацьовано значну кількість правових позицій та юридичних роз'яснень стосовно правильного правозастосування норм цивільного та спадкового права і будь-які нерелевантні законодавчі новели в цьому напрямку з великою вірогідністю можуть навпаки зашкодити стабільності і правовій визначеності у даній сфері суспільних відносин. Вказане зумовлює актуальність вказаної теми дослідження, зважаючи і на значний суспільний інтерес до цього питання як суспільства в цілому, так і правової спільноти зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадкування землі як окремий кластер у спадкових правовідносинах досліджувалось О. Л. Зайцевим, О. Є. Кухарєвим, О. С. Уразовскою, В. Ю. Чуйковою, А. М. Мірошниченком, О. П. Печеним, Ю. Є. Ходійко, І. М. Курашовою, В. І. Гришко, І. І. Пелешок, Ю. О. Заікою, І. В. Спасибо-Фатєєвою, Д. Ю. Чупрій, К. Л. Ткаченком, М. М. Ясинком, Д. М. Ясинком та іншими. Разом з тим, реформування цивільного законодавства неодмінно матиме вплив і на спадкові правовідносини як одну із форм правонаступництва прав на земельну ділянку. У зв'язку з цим нагальною є потреба в науковому осмисленні не лише чинних норм ЦК України, що регулюють спадкові правовідносини, але і усталеної судової практики з цього питання, що дасть можливість зробити оцінку перспективних напрямків оновлення законодавчих положень.

Метою статті є дослідження особливостей правозастосовчої практики у сфері спадкування земельних ділянок за законом та заповітом.

Виклад основного матеріалу. За твердженням В. Ю. Чуйкової суспільні відносини, об'єктом яких є земельні ділянки, традиційно розглядаються як предмет правового регулювання земельного законодавства. Але в чистому вигляді це правило сьогодні не діє, оскільки частина цих відносин формально передана до сфери цивільно-правового регулювання, про що свідчить глава 27 та ст. 381 Цивільного кодексу України [2, с. 192]. Вказане твердження є абсолютно справедливим, зважаючи на плюралізм законодавчих актів, які регламентують різні сфери правовідносин: військові, екологічні, містобудівні, господарські тощо, в яких так чи інакше зачіпаються і питання правової регламентації землі в тих аспектах та межах, які необхідні для належного розвитку вказаних сфер. Спадкове право також містить чинні норми, які передбачають певні особливості у питанні спадкування землі.

Зокрема, за ч. 2 та 3 ст. 1225 ЦК України до спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд, об'єкта незавершеного будівництва, щодо якого зареєстровано право власності/спеціальне майнове право, переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд, об'єкта незавершеного будівництва, щодо якого зареєстровано право власності/спеціальне майнове право, переходить право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом [3].

Натомість, в проекті нового Цивільного кодексу України вказані норми запропоновано виключити з ужитку, лишивши лише ч. 1 ст. 1225 ЦК України, за якою право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення [4]. З огляду на це, проаналізуємо значення чинних законодавчих положень для правозастосовчої практики у спадкових правовідносинах.

Вказані правові конструкції чинних на сьогодні норм ст. 1225 ЦК України, свідчать про взаємопов'язаність будинку (будівлі споруди) і земельної ділянки як об'єктів майнових прав, дотично закріплюючи принцип єдності правової долі землі та нерухомості, закріплений нормою ч. 1 ст. 120 ЗК України [5]. Так, повноцінне володіння та користування об'єктом нерухомості, відмінним від земельної ділянки, є неможливим без вирішення земельного питання, оскільки спадкоємець будь-якої споруди рано чи пізно зіштовхнеться із необхідністю її обслуговування, облаштування прибудинкової території, ремонту, підключення до інженерних мереж тощо. Успадкувавши ж об'єкт незавершеного будівництва, новий його власник одночасно набуває і права закінчити його та здати в експлуатацію, що апріорі неможливо без фізичного доступу до своєї власності як з метою завезення будматеріалів, виконання ремонтних та будівельних робіт, так і оформлення містобудівної документації, що потребує доступу до завершеного об'єкта будівництва відповідних спеціалістів та органів державної влади і місцевого самоврядування.

За частинами 2, 3 ст. 1225 ЦК України спадкоємець набуває ті права на земельну ділянку, які належали за життя спадкодавцеві. Тобто, якщо померлий мав земельну ділянку у власності, то новим її власником стає спадкоємець. Якщо ж така земля належала спадкодавцеві на праві, то до спадкоємця переходить саме таке право користування в тому обсязі та на тих умовах, які мали місце на момент відкриття спадщини. В той же час, автоматичне набуття у власність чи користування землі за наведеними вище нормами, не звільняє від потреби оформлення спадкоємцем таких спадкових прав у нотаріальному порядку та отримати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом.

Разом з тим, на практиці вказані норми іноді викликають непорозуміння з приводу конкретного розміру тієї частки земельної ділянки, яка має відійти спадкоємцеві. Особливо це стосується тих випадків, коли спірна земельна ділянка належить на праві спільної сумісної або спільної часткової власності померлому спадкодавцеві та іншим особам, які не є спадкоємцями останнього.

Так, у цивільній справі № 369/2473/20 позивачка звернулась із позовом про визнання права власності на земельну ділянку в порядку спадкування до двох співвласників земельної ділянки, які володіли нею разом із її покійною бабусею. Позивачка успадкувала після неї 1/8 частку в праві спільної власності на житловий будинок, і крім того, 1/4 частка вказаної земельної ділянки також належала їх згідно з державним актом на право приватної власності на землю № 35 від 21 березня 2011 року. Оскільки за життя спадкодавця його частка у власності на землю виділена не була, нотаріус відмовила у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом, порадивши звернутись до суду. Обґрунтовуючи свій позов, позивачка вказала, що оскільки частки у праві спільної сумісної власності на землю є рівними, вона просила визнати за нею право власності на 1/2 частку земельної ділянки, з яких: на 1/4 частку – в порядку спадкування за законом після смерті бабусі та на 1/4 частку як належну їх на підставі державного акта.

Суд першої інстанції [6], з яким погодився і Київський апеляційний суд [7], вказаний позов підтримали, задовольнивши його частково: визнали за позивачкою право власності на 1/4 частку в праві спільної власності на земельну ділянку в порядку спадкування. Оскільки спадкоємцю 1/4 частка земельної ділянки і так вже належала на підставі державного акта, то в другій позовній вимозі їй було відмовлено.

Однак, законність вказаних судових рішень була поставлена під сумнів одним із відповідачів, який звернувся до суду касаційної інстанції. У своїй касаційній скарзі співвласник земельної ділянки зазначив, що частка позивачки підлягає зменшенню з 1/4 до 1/8, тобто повинна дорівнювати частці успадкованого нею будинку, зважаючи на норму частин другої та третьої статті 1225 ЦК України, а також на положення ст. 120 ЗК України.

Такі вимоги касаційної скарги були задоволені: рішення судів нижчестоящих інстанцій були змінені, а розмір частки в праві спільної власності на земельну ділянку, визнаний за позивачкою в порядку спадкування за законом – зменшений з 1/4 до 1/8. Мотивуючи свою постанову, Верховний Суд зауважив, що норми ч. 1 ст. 377 ЦК України та ч. 1 ст. 120 ЗК України встановлюють єдність юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель і споруд, а власник, визначаючи юридичну долю збудованих будівель та споруд, одночасно визначає і долю земельної ділянки, на якій вони розташовані. При цьому, було сформульовано висновок про те, що «Сама по собі належність земельної ділянки на праві спільної сумісної власності чотирьом співвласникам не свідчить про рівність їх часток у праві спільної сумісної власності на земельну ділянку за умови визначення іншого правового режиму для нерухомого майна (житлового будинку і господарських споруд), розміщеного на земельній ділянці, призначеній для його обслуговування». Тому, згідно з встановлених фактичних обставин у справі, оскільки спадкодавиці належала 1/8 частка в праві спільної власності на житловий будинок з господарськими будівлями та спорудами, висновок про те, що частка позивачки у праві спільної власності на земельну ділянку, призначену для обслуговування вказаного житлового будинку та господарських споруд, відрізняється від частки спадкодавиці в праві спільної власності на житловий будинок та становить ¼, є помилковим [8].

Вказаний приклад судової практики наочно показує позицію Верховного Суду, за якою спадкові спори, предметом у яких є спадкування частки земельної ділянки, на якій розташований житловий будинок, повинні вирішуватись шляхом комплексного застосування земельного та цивільного законодавства. При цьому, у розглянутому випадку визначена ч. 2 ст. 370 ЦК України та ч. 5 ст. 89 ЗК України презумпція рівності часток співвласників у праві спільної часткової власності не діє у спадкових правовідносинах, оскільки за умови цільового призначення земельної ділянки для обслуговування житлового будинку, саме розподіл часток у власності щодо побудованого на такій ділянці житла, має визначальне значення для встановлення обсягу прав кожного співвласника на земельну ділянку. Тобто, частка у праві власності на земельну ділянку, яку спадкоємець бажає набути у свою власність, повинна кореспондувати частці особи у праві власності такого спадкоємця на будинок. Отже, слід зауважити, що в такому разі визначення

частки у спадковому майні, до маси якого входить земельні ділянка, виключно на підставі кількості співвласників земельної ділянки є невірним, оскільки вирішальним критерієм в даному випадку є встановлення фактичного співвідношення між частками у праві власності на земельну ділянку та частками у праві власності на розташовані на ній будівлі і споруди.

В той же час, зважаючи на норму ч. 3 ст. 1225 ЦК України, правило співвідносності часток у праві на земельну ділянку та праві власності на житловий будинок, будівлю або споруду може бути нівельоване заповітом, у якому спадкодавець має право визначити інший розмір земельної ділянки, яка успадковується його правонаступником.

Зокрема, переглядаючи рішення суду першої інстанції у спорі про визнання права власності на нерухоме майно у порядку спадкування за заповітом, Івано-Франківський апеляційний суд у своїй постанові від 13 травня 2021 року у справі № 341/363/16-ц зазначив, що відповідно до частини другої та третьої статті 1225 ЦК України земельна ділянка з цільовим призначенням для будівництва та обслуговування житлового будинку, що була надана спадкодавцю у власність у межах нормативів, на якій розташований успадкований будинок, інші будівлі й споруди, переходить у власність спадкоємців за заповітом, якщо у заповіті спадкодавцем висловлена воля лише відносно житлового будинку, інших будівель та споруд [9].

Згодом вказане роз'яснення знайшло свою конкретизацію у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 березня 2023 року у справі № 369/41/18, де зазначено: «Положення статті 1225 ЦК України про те, що при переході до спадкоємців права власності на житловий будинок, інші будівлі та споруди до них переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, і у розмірі, який необхідний для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом, необхідно розуміти так, що така ділянка переходить у власність або користування спадкоємців, якщо її було надано в установленому порядку, в межах, визначених при наданні, за умови, що спадкодавець не складав заповіту щодо розпорядження земельною ділянкою, належною йому на праві власності» [10].

Аналізуючи вказані положення постає закономірне питання: чи можна вважати, що заповіт має превалююче значення перед презумпцією рівності часток у праві спільної сумісної власності на житловий будинок? З буквального змісту ч. 3 ст. 1225 ЦК України вбачається, що нібито виражена у заповіті воля спадкодавця щодо належної йому земельної ділянки дійсно має пріоритетне значення при визначенні обсягу прав спадкоємця на таку земельну ділянку. Разом з тим, як вже вказувалось вище, дане положення не можна розглядати відокремлено від ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України, які закріплюють принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та спорудженій на ній будівлі (будинку). В той же час, в абзацах третьому та четвертому п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7 з цього приводу роз'яснено, що «У разі коли спадкодавець заповів всю земельну ділянку або її частину іншим особам, які не успадковували нерухоме майно, то спадкоємці мають право на земельну ділянку, на якій розміщено нерухоме майно та на частину ділянки, яка є необхідною для його обслуговування, незалежно від змісту заповіту. За такими правилами здійснюється й перехід права на землю при спадкуванні права на частину нерухомого майна, а якщо був установлений порядок користування ним – то з урахуванням цього порядку» [11].

У вказаному роз'ясненні перш за все захищається право тих спадкоємців, які успадкувавши будинок чи споруду, не отримали спадкових прав на земельні ділянку, на якій розташоване набуте ними нерухоме майно, оскільки такі права належать іншим спадкоємцям за заповітом. В той же час, ні Пленум Верховного Суду України, ні Верховний Суд не роз'яснюють, чи поширюється вказане правило на ті випадки, коли визначеної у заповіті площі земельної ділянки об'єктивно не вистачає для обслуговування жилого будинку, який також було заповідано цьому ж спадкоємцю?

На наш погляд, при вирішенні вказаної правової проблеми, аналогічно слід

відштовхуватись від принципу єдності юридичної долі землі та розташованого на ній нерухомого майна. Тобто, якщо розглядати норму ч. 3 ст. 1225 ЦК України окремо від ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України, то може скластися хибне враження про те, що вказане положення цивільного закону дає право і можливість спадкодавцю у складеному ним заповіті зробити неможливим нормальне користування успадкованим будинком чи спорудою, визначивши меншу, ніж необхідно для їх обслуговування площу. Тобто, теоретично могла б виникнути ситуація, коли особа, успадкувавши за заповітом жилий будинок, не може під'їхати до нього, ремонтувати чи обслуговувати як саме житло, так і розташовані поруч господарські будівлі і споруди.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що заповідач у своєму заповіті, зважаючи на фундаментальний принцип спадкового права – свободи заповіту, має право заповісти інший, ніж необхідний для обслуговування будівлі розмір земельної ділянки. Але у такому разі спадкоємець не може бути позбавлений тієї частини земельної ділянки, яка об'єктивно потрібна йому для належного обслуговування вказаної нерухомості. В протилежному випадку таке право власності на нерухомість без можливості належного її утримання (зважаючи зокрема і на положення ч. 4 ст. 319 ЦК України, за яким власність зобов'язує) було б позбавлене свого як фактичного, так і правового сенсу.

Таким чином, можна зробити висновок, що спадкоємець має право в судовому порядку вимагати визнання за ним права на земельну ділянку в необхідному для обслуговування успадкованої будівлі розмірі у тому випадку, якщо заповітом, складеним на його ім'я, визначено площу меншу, ніж ту, що необхідна для нормальної експлуатації будівлі. Правовими підставами такої юридичної можливості є ст. 120 ЗК України, а також статті 319, 377 і 1225 ЦК України.

Отже, заповіт як спеціальна підстава визначення обсягу спадкових прав, має пріоритет перед презумпцією рівності часток лише у тому разі, коли його зміст не суперечить загальному принципу цілісності об'єкта нерухомості, спорудженого на земельній ділянці, з такою ділянкою (принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будинку, споруди), у відповідності до якого, за визначенням Верховного Суду, земельна ділянка слідує за нерухомим майном, яке придбаває особа, якщо інший спосіб переходу прав на земельну ділянку не визначено умовами договору чи приписами законодавства [12]. Презумпція ж рівності часток застосовується лише у тому випадку, якщо у спадкових правовідносинах відсутні інших юридичні факти, що давали б змогу визначити розмір спадкової частки кожного із спадкоємців. Тому, якщо заповіт визначає інший розмір часток у заповіданій ним земельній ділянці і такий розмір не суперечить статтям 120 ЗК України та 377 ЦК України, при вирішенні спадкового спору суд повинен керуватись у першу чергу волею спадкодавця, а не презумпцією рівності часток у праві спільної сумісної власності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що в спадкових правовідносинах, об'єктом в яких виступає земельна ділянка, для встановлення їх точного змісту необхідним є комплексний підхід, при якому врахуванню підлягають норми земельного та цивільного законодавства у свої сукупності. Право власності на успадкований житловий будинок або іншу будівлю не може бути реалізоване належним чином без набуття права на земельну ділянку, яка забезпечує доступ до об'єкта, його утримання, ремонт та використання відповідно до цільового призначення. Тому обсяг прав на земельну ділянку має визначатися не виключно волею заповідача, а й об'єктивною необхідністю забезпечення можливості повноцінного здійснення права власності на нерухоме майно.

З цих підстав, у випадку прийняття нової редакції Цивільного кодексу України та скасування частин 2 та 3 ст. 1225, юридична визначеність у питанні переходу права на земельну ділянку у разі спадкування житлового будинку, інших будівель та споруд не зникне. Дана сфера правовідносин регламентуватиметься нормами статей 377 ЦК України та 120 ЗЗК України, а також принципом єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованого на ній об'єкта нерухомого майна, який детально роз'яснено у правозастосовчій практиці Верховного Суду.

Крім того, виключення зі статті 1225 ЦК України нинішньої редакції частини третьої, на наш погляд позитивно вплине на фактор юридичної визначеності, усуваючи існуюче колізійне положення про можливість визначення заповітом іншого розміру земельної ділянки, яке за своїм змістом дисонує з імперативними положеннями земельного законодавства щодо переходу права на земельну ділянку, необхідну для обслуговування нерухомого майна. В такому випадку ризик неоднакової судової практики прогнозовано буде мінімізований через узгоджене тлумачення лише загальних норм цивільного та земельного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ясинок Д. М. Принцип справедливості як природна складова частина цивільного процесу: історико-правовий аспект. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2017. № 3. С. 85–88.

2. Чуйкова В. Ю. Спадкування земельних ділянок в Україні: витоки та розвиток. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 94-й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 19 лютого 2016 р.). Харків, 2016. С. 190–193.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 13.07.2026).

4. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги шостої» (Проект для громадського обговорення) / Верховна Рада України. URL: https://www.rada.gov.ua/files/knyga6.pdf (дата звернення: 13.07.2026).

5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 14.07.2026).

6. Рішення Києво-Святошинського районного суду Київської області від 13.04.2020 року у справі № 369/2473/20 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90321452 (дата звернення: 15.07.2026).

7. Постанова Київського апеляційного суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 369/2473/20 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92424905 (дата звернення: 15.07.2026).

8. Постанова Верховного Суду від 10 листопада 2021 року у справі № 369/2473/20 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101138295 (дата звернення: 15.07.2026).

9. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 13 травня 2021 року у справі № 341/363/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96969257 (дата звернення: 15.07.2026).

10. Постанова Верховного Суду від 15 березня 2023 року у справі № 369/41/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109620786 (дата звернення: 15.07.2026).

11. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 / Верховний Суд України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08 (дата звернення: 20.07.2026).

12. Постанова Верховного Суду від 20 січня 2021 року у справі № 318/1274/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362778 (дата звернення: 20.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 23.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.77
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.9

Гейнц Р. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0003-2854-7414

Мироненко І. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID: 0000-0003-2853-2597

КОМЕРЦІЙНЕ НАЙМЕНУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ В КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена питанням правової охорони комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності в умовах рекодифікації цивільного законодавства. Дослідження проведено шляхом порівняльного аналізу положень чинного Цивільного кодексу України та норм проєкту Цивільного кодексу України від 09.04.2026 р., прийнятого на момент написанні даної статті у першому читанні. Акцентується увага на проблемних аспектах правої охорони комерційного найменування, які повинні бути вирішені на рівні законодавства та відображені в оновленому Цивільному кодексі України.

Встановлено, що закріплення у ст. 100 проєкту Цивільного кодексу України положення про те, що комерційне найменування юридичної особи є охоронюваним як об'єкт права інтелектуальної власності, на законодавчому рівні завершує дискусію про відмінну правову природу комерційного найменування та найменування юридичної особи. Позитивно оцінено підхід щодо законодавчого закріплення дефініції комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності. Обґрунтовано, що відповідно до проєкту Цивільного кодексу України суб'єктами права інтелектуальної власності на комерційне найменування є корпоративні товариства та підприємницькі кооперативи.

Визначено сукупність умов, при дотриманні яких юридичні особи можуть використовувати однакові або схожі комерційні найменування. Розглянуто правові наслідки внесення у встановленому законом порядку до відповідного реєстру відомостей про комерційне найменування юридичної особи. Доведено, що реєстрація комерційного найменування без його використання не свідчить про набуття прав інтелектуальної власності на нього.

У висновках окреслено положення щодо правової охорони комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності, які отримали закріплення у проєкті Цивільного кодексу України.

Ключові слова: *приватне право, право інтелектуальної власності, комерційне найменування, об'єкт права інтелектуальної власності, господарська діяльність, юридична особа, найменування юридичної особи, суб'єкт права інтелектуальної власності, засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг.*

Heints R. M., Myronenko I. V. Commercial name as an object of legal protection in the context of the updated Civil Code of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the issues of legal protection of a commercial (trade) name as an object of intellectual property right in the context of the recodification of civil legislation. The study was conducted through a comparative analysis of the provisions of the current Civil Code of Ukraine and the norms of the draft

© Гейнц Р. М., Мироненко І. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Civil Code of Ukraine dated 09.04.2026, adopted in the first reading at the time of writing this article. Attention is focused on the problematic aspects of the legal protection of a commercial name, which should be resolved at the legislative level and reflected in the updated Civil Code of Ukraine.

It has been established that the enshrinement in Article 100 of the draft Civil Code of Ukraine of the provision that the commercial name of a legal entity is protected as an object of intellectual property right, at the legislative level, concludes the discussion on the distinct legal nature of a commercial name and the name of a legal entity. The approach of legislatively enshrining the definition of a commercial name as an object of intellectual property right is assessed positively. It is substantiated that, in accordance with the draft Civil Code of Ukraine, the subjects of the intellectual property right to a commercial name are corporate entities (business companies) and entrepreneurial cooperatives.

A set of conditions has been defined, subject to which legal entities may use identical or similar commercial names. The legal consequences of entering information about the commercial name of a legal entity into the relevant register, in accordance with the procedure established by law, are examined. It is proven that the registration of a commercial name without its use does not indicate the acquisition of intellectual property rights to it.

The conclusions outline the provisions on the legal protection of a commercial name as an object of intellectual property right that have been enshrined in the draft Civil Code of Ukraine.

Key words: *private law, intellectual property right, commercial name, object of intellectual property right, economic activity, legal entity, name of a legal entity, subject of intellectual property right, means of individualization of participants in civil transactions, goods and services.*

Постановка проблеми. Комерційне найменування як засіб індивідуалізації суб'єктів підприємницької діяльності виконує важливу роль у взаємовідносинах між виробником та споживачем і є «своєрідною візитною карткою підприємства, складовою її престижу, іміджу» [10, с. 53]. Правова охорона комерційного найменування забезпечується нормами права інтелектуальної власності, ефективність якої ґрунтується на досконалому нормативно-правовому регулюванні. Однак впродовж останніх років у наукових працях, присвячених питанням правової охорони комерційних найменувань, систематично акцентується увага на низці проблем, які мають бути вирішені на рівні законодавства. Серед таких можна назвати: відсутність спеціального закону, який би регулював відносини, що пов'язані із виникненням прав на комерційне найменування, здійсненням і захистом цих прав [2, с. 43, 7, с. 413]; ототожнення у працях низки науковців комерційного найменування з найменуванням юридичної особи [2, с. 43]; відсутність легального визначення поняття «комерційне найменування» [6, с. 76]; необхідність належного закріплення способів використання комерційного найменування у цифровому середовищі [7, с. 413] та ін. Отже, можна констатувати, що на сьогодні правове регулювання відносин щодо правової охорони комерційного найменування у законодавстві України залишається фрагментарним і суперечливим.

Рекодифікація цивільного законодавства, старт якої відбувся у 2019 році, передбачає системні зміни усіх книг чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зокрема і положень Книги четвертої щодо комерційного найменування [8]. Результат оновлення ЦК України знайшов своє втілення у проєкті Цивільного кодексу України (далі – проєкт ЦКУ), який 28 квітня був прийнятий у першому читанні [5]. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження положень проєкту ЦКУ щодо регулювання правовідносин, об'єктом яких виступає комерційне найменування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової охорони комерційного найменування була предметом наукових доробок таких вчених, як Ю. Л. Бошицький, О. Дорошенко, С. І. Іщук, А. О. Кодинець, І. В. Кривошеїна, О. І. Сафончик, Л. Л. Тарасенко, І. Є. Якубівський, Т. В. Ярошевська та ін. Аналіз праць зазначених науковців свідчить, що вони не втратили свого значення у доктрині цивільного права й сьогодні, однак ці дослідження проводились з урахуванням норм Господарського кодексу України, який втратив чинність 28.08.2025 р. [1], а низка питань щодо правового регулювання комерційного найменування, на яких наголошують автори, залишається законодавчо неврегульованою. Для остаточного вирішення цих питань, на думку Л. Л. Тарасенко, необхідно збільшити обсяг нормативно-правового регулювання правової охорони комерційного найменування, яке

може бути здійснено двома шляхами: прийняттям спеціального закону про правову охорону комерційного найменування або суттєвого доповнення положень глави 43 чинного ЦК України [7, с. 417]. Вказане обумовлює необхідність дослідження перспектив удосконалення правового регулювання охорони комерційного найменування в оновленому цивільному законодавстві.

Метою дослідження є порівняльний аналіз положень ЦК України та норм проєкту ЦКУ щодо правової охорони комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. В Україні правовий режим комерційного найменування визначається положеннями Паризької конвенції про охорону промислової власності [4] і ЦК України [8]. До недавнього часу правове регулювання комерційного найменування здійснювалося також і Господарським кодексом України [1]. При цьому між нормами зазначених вище кодексів в частині регулювання відносин щодо комерційного найменування існувала низка протиріч, на чому, зокрема, наголошує С. І. Іщук [3, с. 1].

Базовим положенням щодо комерційного найменування є ч. 2 ст. 90 ЦК України, в якій закріплюється право юридичної особи, що є підприємницьким товариством, на комерційне (фірмове) найменування. Як і чинний ЦК України, проєкт ЦКУ у ст. 100 зберіг цю норму, вилучивши з неї слово «фірмове» [5]. Такий підхід відображає позицію вчених, які пропонували запровадити у вітчизняному законодавстві єдиний термін для позначення досліджуваного явища – «комерційне найменування» [3, с. 4].

Також у ст. 100 проєкту ЦКУ закріплюється положення про те, що комерційне найменування юридичної особи є охоронюваним як об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу [5]. На нашу думку, запровадження цієї норми завершує на законодавчому рівні вирішення наукової дискусії щодо правової природи комерційного найменування та найменування юридичної особи, яка є різною. Це є важливим з огляду на те, що, як у чинному ЦК України, так і в проєкті ЦКУ, право підприємницького товариства на комерційне найменування закріплено у статті «Найменування юридичної особи». Незважаючи на можливість бути тотожними за змістом, «комерційне найменування» і «найменування юридичної особи» є абсолютно різними за правовою природою [3, с. 8].

Безпосередньо правовій охороні комерційного найменування у ЦК України присвячена глава 43 «Право інтелектуальної власності на комерційне найменування», яка містить лише три статті. У проєкті ЦКУ кількість статей однойменної глави 49 збільшено до п'яти. Позитивно слід оцінити підхід, згідно якого положення щодо правової охорони комерційного найменування розпочинаються із закріплення законодавчої дефініції цього об'єкта права інтелектуальної власності. Адже до цього часу визначення комерційного найменування існувало лише на доктринальному рівні. Як приклад, можна навести дефініцію, запропоновану С. І. Іщуком, що розглядав комерційне найменування як словесне чи інше буквенне позначення, яке вирізняє визначеного законом суб'єкта з-поміж інших учасників майнового обороту і не вводить в оману споживачів та інших осіб щодо справжньої його діяльності [3, с. 4, 7].

Відповідно до ч. 1 ст. 683 проєкту ЦКУ, комерційним найменуванням є позначення, що дає можливість вирізнити юридичну особу як суб'єкта підприємницької діяльності з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності [5]. Таким позначенням можуть бути слово (слова), літери, а також їх комбінація з цифрою (цифрами). Відтак, можемо зробити висновок, що розробники проєкту ЦКУ, закріпивши дефініцію комерційного найменування, вирішили питання відсутності його легального визначення.

Окресленню кола суб'єктів права інтелектуальної власності на комерційне найменування безпосередньо присвячена ст. 684 проєкту ЦКУ [5]. Водночас уже з дефініції «комерційного найменування» можна зробити висновок про осіб, які можуть бути правоволодільцями комерційного найменування. Ними є юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності і, з урахуванням положень ст. 94 проєкту ЦКУ – це підприємницькі товариства. Звідси випливає, що проєкт ЦКУ не визначає суб'єктом права на комерційне найменування фізичну-особу,

яка зареєстрована як підприємець. ЦК України у ст. 489 вказує на здатність комерційного найменування вирізняти одну особу з-поміж інших, тобто оперує поняттям «особи», яким традиційно у цивільному праві охоплюється як фізична особа, у тому числі і фізична особа-підприємець, так і юридична особа. Такий підхід сприяв тому, що в наукових публікаціях зверталася увага на те, що хоча законодавець у цивільному законодавстві прямо не визначає фізичну особу-підприємця як суб'єкта права на комерційне найменування, але теоретично допускає таку можливість [7, с. 415]. Слід зазначити, що нечинний на сьогодні Господарський кодекс України у ст. 159 закріплював право на комерційне найменування не тільки у суб'єкта господарювання – юридичної особи, а й громадянина-підприємця [1].

Відповідно до ст. 94 проєкту ЦКУ, підприємницьким є товариство, яке провадить підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку і подальшого його розподілу між учасниками може бути створено як корпоративне товариство (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство) або як підприємницький кооператив [5]. Тобто, суб'єктами права інтелектуальної власності на комерційне найменування, як випливає з норм проєкту ЦКУ, є корпоративне товариство та підприємницький кооператив.

З огляду на приналежність комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності до засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг, призначення комерційного найменування полягає у його здатності індивідуалізувати суб'єктів цивільного обігу. Це забезпечується нормами, які, хоча й допускають можливість використання юридичними особами однакових або схожих до ступеня змішування комерційних найменувань, водночас чітко визначають умови, за яких таке використання є допустимим. Проєкт ЦКУ закріплює такі умови: по-перше, використання однакових позначень різними юридичними особами не повинно вводити споживачів в оману щодо товарів чи послуг; по-друге, ці юридичні особи мають відрізнятися за предметом та/або територією діяльності. На нашу думку, для використання однакових комерційних найменувань повинні бути дотримані обидві ці умови у сукупності. Відповідно до ч. 4 ст. 489 ЦК України, особи можуть мати однакові комерційні найменування, якщо це не вводить в оману споживачів щодо товарів, які вони виробляють та (або) реалізовують, та послуг, які ними надаються. Як бачимо, проєкт ЦКУ розширює коло умов у порівнянні із ЦК України, що слід оцінити позитивно.

Відповідно до ст. 8 Паризької конвенції про охорону промислової власності, фірмове найменування охороняється в усіх країнах Союзу без обов'язкового подання заявки чи реєстрації і незалежно від того, чи є воно частиною товарного знаку [4]. Такий підхід дає підстави для висновків, що, по-перше, правова охорона комерційного найменування у країнах ЄС здійснюється без його обов'язкової реєстрації; по-друге, на правову охорону комерційного найменування не впливає той факт, що останнє може бути частиною товарного знаку (торговельної марки); по-третє, не є підставою для виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування сам факт його «створення». Підстав виникнення прав інтелектуальної власності на комерційне найменування у Паризькій конвенції про охорону промислової власності не вказано, але у ній міститься положення, за яким набуття цих прав, як слушно зазначає Є. І. Якубівський, не повинно пов'язуватись із поданням заявки та процедурою реєстрації [9, с. 174].

Згідно з ч. 2 ст. 489 ЦК України, право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації і незалежно від того, є чи не є комерційне найменування частиною торговельної марки.

Набуття права інтелектуальної власності на комерційне найменування у проєкті ЦКУ регулюється ст. 685, в якій зазначається, що право інтелектуальної власності на комерційне найменування набувається на підставі факту першого використання цього найменування без обов'язкового подання заявки на нього або його реєстрації і безвідносно до того, чи є комерційне найменування частиною

торговельної марки [5]. Порівняльний аналіз положень ч. 1 ст. 685 проєкту ЦКУ і ч. 2 ст. 489 ЦК України свідчить, що розробники змістовно залишили цю норму без змін, вдосконаливши її лінгвістично, що дає підстави для висновку, що у такій редакції норма набула більшої чіткості та правової визначеності. Отже, підставою виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування є факт його першого використання [9, с. 174]. Така підстава є первісною підставою набуття майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування [9, с. 178].

У контексті дослідження питань набуття прав на комерційне найменування доцільним є розкриття правового значення внесення відомостей про комерційне найменування до реєстру, здійснення якого визначається як можлива, але не обов'язкова дія (ч. 3 ст. 489 ЦК України, ч. 2 ст. 685 проєкту ЦКУ). Сьогодні відсутній закон, який би визначав цей порядок, а також на даний час законодавство України не передбачає суб'єкта, який б здійснював реєстрацію комерційних найменувань. За логікою речей, як слушно свого часу зазначив І. Є. Якубівський, цю функцію мав би виконувати центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [9, с. 177]. Зроблені висновки є актуальними й сьогодні.

Припустімо, що юридична особа зареєструвала комерційне найменування, але жодного разу його не використала. Натомість інша юридична особа впродовж певного часу використовує таке ж саме комерційне найменування, але реєстрації комерційного найменування не здійснювала. З урахуванням положень як чинного законодавства, так і проекту ЦКУ, сам факт реєстрації комерційного найменування не є підставою для виникнення прав інтелектуальної власності на комерційне найменування, оскільки реєстрація комерційного найменування не є обов'язковою. Зокрема, на думку Є. І. Якубівського, правове значення реєстрації комерційного найменування має полягати у тому, що дані такої реєстрації слугуватимуть засобом доказування належності особі прав на комерційне найменування. Такий висновок науковця базується на положеннях ст. 159 Господарського кодексу України, який на сьогодні є нечинним, а також на факультативності реєстрації комерційного найменування. Водночас даний науковець звертає увагу на те, що «навіть якщо одна сторона зі сторін спору зареєструвала своє комерційне найменування, інша сторона не позбавлена права доводити, що вона здійснила перше використання тотожного комерційного найменування раніше, а, відтак, саме їй належить право інтелектуальної власності на комерційне найменування» [9, с. 177-178].

Така позиція є обґрунтованою з огляду на те, що виникнення права інтелектуальної власності на комерційне найменування пов'язується із першим його використанням. Відтак відомості про реєстрацію комерційного найменування слугуватимуть засобом доказування належності особі прав на комерційне найменування тільки у тому разі, якщо вони внесені до реєстру у порядку, визначеному законом, одночасно із першим його використанням або вже після його використання. Додатковим обґрунтуванням цього підходу є те, що факт реєстрації комерційного найменування не має правовстановлюючого значення. Саме такий підхід відображено у Паризькій конвенції про охорону промислової власності.

Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування закріплені у ч. 1 ст. 490 ЦК України та ч.1 ст. 686 проєкту ЦКУ. Порівняльний аналіз зазначених норм свідчить, що єдиною їх відмінністю є наявність у п. 1) і п. 2) ч.1 ст. 686 проєкту ЦКУ слова «виключне». Це дає підстави для висновків, що визначення змісту майнових прав на комерційне найменування у проєкті ЦКУ ґрунтується на тих самих концептуальних засадах, що й у ЦК України та відповідає загальній конструкції визначення змісту майнових прав щодо більшості об'єктів права інтелектуальної власності з урахуванням специфіки комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності. Відповідно до положень ч.1 ст. 686 проєкту ЦКУ, майновими правами інтелектуальної власності на комерційне найменування є: 1) виключне право на використання комерційного найменування; 2) виключне право перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати комерційне найменування, в тому числі забороняти таке використання; 3) інші майнові

права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Виключне право на використання комерційного найменування означає вчинення уповноваженим суб'єктом правомірних дій, спрямованих на ідентифікацію виробника товару, виконавця робіт чи надавача послуг, які можуть включати нанесення комерційного найменування на упаковку, застосування в рекламі тощо. Що стосується виключного права перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати об'єкт права інтелектуальної власності, то в науковій літературі існує підхід, що пов'язує це право із категорією захисту. Так, І. Є. Якубівський зазначає, що коли йдеться про «перешкоджання неправомірному використанню» чи «заборону неправомірного використання», то порушення майнових прав інтелектуальної власності вже наявне. Відповідно, далі йдеться вже не про здійснення виключного права перешкоджати неправомірному використанню в площині регулятивного правовідношення, а про звернення до суду за захистом порушеного права, що є вже охоронним правовідношенням [9, с. 80]. На нашу думку, відповідь на питання про зміст права інтелектуальної власності лежить у площині наукової дискусії про структуру суб'єктивного цивільного права – «двоелементну» чи «трьохелементну». Остання, окрім права на власні дії і права вимагати вчинення відповідних дій від зобов'язаних осіб, включає також право на захист. Водночас із аналізу ч.1 ст. 686 проєкту ЦКУ випливає, що законодавець до змісту майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування включає право на власні дії та право на захист. Інші майнові права інтелектуальної власності можуть встановлюватися законом, проте спеціальний закон, що забезпечував б правову охорону комерційних найменувань, наразі відсутній, про що вже зазначалося вище.

Як в ЦК України, так і у проєкті ЦКУ припиненню чинності майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування присвячена окрема стаття. В ЦК України таке припинення обумовлюється, насамперед, ліквідацією юридичної особи, але може відбуватися і з інших встановлених законом підстав. Згідно зі ст. 687 проєкту ЦКУ, чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється у разі припинення юридичної особи. Це означає, що, пропонується встановити тільки одну підставу припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що проєкт ЦКУ в частині регламентації застосування та охорони комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності істотно розширює відповідне правове регулювання, оскільки на законодавчому рівні пропонується визначити:

1) поняття «комерційного найменування»;

2) коло суб'єктів права інтелектуальної власності на комерційне найменування;

3) розмежування правової природи «комерційного найменування» і «найменування юридичної особи»;

4) умови, за яких одинакові комерційні найменування можуть використовуватися різними підприємницькими товариствами;

5) майнові прав інтелектуальної власності на комерційне найменування;

6) підстави набуття та припинення права інтелектуальної власності на комерційне найменування.

Таким чином, положення оновленого Цивільного кодексу України забезпечують більшу визначеність та досконалість правової охорони комерційного найменування як об'єкта права інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text – *втратив чинність 28.08.2025 р. на підставі Закону № 4169-IX від 09.01.2025 р.*

2. Дорошенко О., Щукіна К. Структура комерційного найменування. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2009. № 3. С. 43-52 URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Teoriya-i-praktyka-intelekt-vlasnosti/2009_3/doroshenko,%20shchukina.pdf

3. Іщук С.І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. К., 2009. 20 с.

4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року, набрання чинності для України 25.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text

5. Проєкт Цивільного кодексу України: реєстр. № 15150 від 09.04.2026 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837 (дата звернення: 12.06.2026).

6. Сафончик О. І. До питання співвідношення правових категорій в сфері права інтелектуальної власності «торгівельна марка» та «комерційне найменування» в Україні. *Актуальні питання юриспруденції*. *Правова позиція*. № 3 (40). 2023. С. 75 -78. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/13.pdf

DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.13

7. Тарасенко Л.Л. Комерційне найменування: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія Право. 2025. Випуск 88: частина 1. С. 412-418. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329135/318790

DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.60

8. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. (дата оновлення: 01.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2568

9. Якубівський І.Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні: монографія. Львів. ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 522 с.

10. Ярошевська Т.В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографі. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 372 с.

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.77/.78:004.8:340.5(477+4)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.10

Ізбаш О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID: 0000-0001-7629-1957

ОБ'ЄКТИ, ЗГЕНЕРОВАНІ ШІ, ТА ПРАВО SUI GENERIS ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС

Анотація. У зв'язку зі стрімким розвитком сучасних технологій та новими викликами, спричиненими штучним інтелектом, автор статті розглядає особливості об'єктів, згенерованих ШІ, аналізує основні критерії для визначення такого об'єкту як твору, а також підіймає питання про авторство таких об'єктів, що впливає на захист авторських та суміжних прав. Також важливим аспектом є навчання ШІ на великому масиві даних, що може порушувати авторські права осіб, чиї твори законно чи ні використовувались не лише для створення нового контенту, а й для навчання алгоритмів ШІ різних розробників. З огляду на нові реалії в світі ІТ-технологій доволі новим та своєчасним є правовий режим sui generis, який було вперше запроваджено в Законі України «Про авторське право і суміжні права» щодо неоригінальних об'єктів, згенерованих за допомогою комп'ютерних програм. Вплив ШІ на наше повсякденне життя, роботу та право вивчається науковцями та дослідниками по всьому світу. Міжнародні організації та бізнес проводять широкий спектр конференцій та публікують звіти та дослідження, в яких виявляються ризики використання ШІ та надаються рекомендації щодо реформування як підходу до ШІ та його результату, так і правових норм. ЄС запровадила загальні вимоги до розробки, використання ШІ та об'єктів, згенерованих за його допомогою (AI Act), але в правових системах різних держав все ж зберігаються певні різночитання та тлумачення таких понять як «креативність», «оригінальність», а також загалом відсутній перелік чітких критеріїв для визначення творчого внеску людини у створення об'єкту, згенерованого за допомогою ШІ. Такі прогалини в законодавствах впливають на прийняття рішень у справах за позовами авторів, видавництв до відомих ШІ-платформ про захист авторських та суміжних прав. З одного боку правовий режим sui generis є рішенням в питанні регулювання інтелектуальних прав на об'єкти, згенеровані за допомогою ШІ, але з іншого боку – цей режим не має чітких та уніфікованих міжнародних правил та механізмів, багато питань є розмитими або не враховують реалії сьогодення.

Ключові слова: *штучний інтелект, неоригінальний об'єкт, авторство, sui generis, авторське право, твір, оригінальність.*

Izbash O. O. AI-generated objects and sui generis law under Ukrainian and EU law

Abstract. In connection with the rapid development of modern technologies and new challenges caused by artificial intelligence, the author of the article considers the features of objects generated by AI, analyzes the main criteria for determining such an object as a work, and also raises the issue of authorship of such objects, which affects the protection of copyright and related rights. Another important aspect is the training of AI on a large data set, which may violate the copyrights of persons whose works were legally or illegally used not only to create new content, but also to train AI algorithms of various developers. Given the new realities in the world of IT technologies, the sui generis legal regime, which was first introduced in the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" for non-original objects generated using computer programs, is quite new and timely. The impact of AI on our everyday life, work, and law is being studied by scientists and researchers around the world. International organizations and businesses hold a wide range of conferences and publish reports and studies that identify the risks of using AI and provide recommendations for reforming both the approach to AI and its results, as well as legal norms. The EU has introduced general requirements for the development, use of AI and objects generated with its help (AI Act), but in the legal systems of different countries there are still certain differences in reading and interpretation of such concepts as "creativity", "originality", and in general there is no

© Ізбаш О. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

list of clear criteria for determining the creative contribution of a person to the creation of an object generated with the help of AI. Such gaps in legislation affect the decision-making in cases of claims by authors and publishers against well-known AI platforms for the protection of copyright and related rights. On the one hand, the sui generis legal regime is a solution to the issue of regulating intellectual rights to objects generated using AI, but on the other hand, this regime does not have clear and unified international rules and mechanisms, many issues are vague or do not take into account today's realities.

Key words: *artificial intelligence, non-original object, authorship, sui generis, copyright, work, originality.*

Стрімкий стрибок у розвитку технологій та поява штучного інтелекту (ШІ), за допомогою якого створюються зображення, відео, аудіо або текстовий контент докорінно змінив креативну індустрію та ІТ-сектор. Масове впровадження алгоритмів, здатних генерувати складні текстові, програмні, візуальні та аудіовізуальні об'єкти на основі текстових запитів (prompts), створило нові виклики для права інтелектуальної власності.

Одним з таких викликів є розмивання класичної концепції «авторства людини» (human authorship). Правові системи багатьох країн світу відмовляють об'єктам, створеним ШІ без прямого творчого внеску людини, у наданні авторсько-правової охорони. Це підтверджується практикою Суду ЄС (кейси Infopaq, Painer) та Бюро авторського права США (справа Thaler v. Perlmutter).

Водночас відсутність правового захисту згенерованих результатів створює правову невизначеність, дестимулює інвестиції у сферу розробки та застосування AI-технологій і створює ризики неконтрольованого запозичення контенту. У цьому контексті Україна зробила новаторський крок на міжнародній арені: із прийняттям нового Закону України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 33) було запроваджено особливий правовий режим – право sui generis (особливого роду) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою.

Оскільки дана норма є порівняно новою та не має аналогів у більшості європейських країн, виникає гостра потреба у науковому осмисленні її сутності, визначенні суб'єктного складу майнових прав, механізмів їх реалізації, а також у дослідженні питань узгодженості цієї моделі з Регламентом ЄС про штучний інтелект (EU AI Act) та загальними тенденціями правового регулювання цифрового ринку Європейського Союзу.

Проблематика правового регулювання штучного інтелекту та інтелектуальної власності знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. В Україні проводяться відкриті лекції та семінари, а також виставки та презентації, на яких підіймаються актуальні питання щодо визначення ролі ШІ в бізнесі та юридичні питання регулювання ШІ в різних сферах. Наприклад, в березні 2023 року проводилась відкрита лекція на тему «Штучний інтелект VS творчість людини», де виступали лекторки Ольга Кулініч, д.ю.н., доцентка, та Олена Орлюк, д.ю.н., професорка, які висвітлювали питання застосування ШІ в творчості й освіті, а також важливості захисту інтелектуального та авторського права в цих сферах [1].

Серед зарубіжних науковців можна виділити аргументи R. Abbott, а саме: переосмислення творчості та винахідництва, економічні та соціальні вигоди від впровадження ШІ, створення гнучкої правової системи, що здатна пристосуватись до інновацій, стимульованих самим ШІ. Загалом підхід R. Abbott є прогресивним до права інтелектуальної власності, особливо стосовно патентного права [2].

Окрім позитивних та прогресивних поглядів існують й критичні та консервативні судження серед науковців (Kaufman, Shneiderman). Здебільшого ці судження стосуються загрозі креативності людини та зловживанням монополій на ринку. Побоювання критиків, на жаль, знаходять своє відображення у позиціях правових систем та рішеннях суддів замість більш гнучкого підходу питання контенту, створеного за допомогою ШІ.

У статті розглянуто особливості об'єктів, згенерованих ШІ, правовий режим sui generis згідно Закону України «Про авторське право і суміжні права» та проблемні аспекти регулювання авторського права щодо контенту, створеного за допомогою ШІ, через призму міжнародної судової практики. З огляду на це є важливим аналіз застосування основних критеріїв для визначення твору та їх допустимість

до контенту, створеного за допомогою ШІ, а також окреслення основних проблем у визначенні авторства об'єкту, згенерованого за допомогою ШІ, захисту такого права у міжнародній судовій практиці та юридичну природу права sui generis.

В більшості правових систем ЄС основним параметром для визнання права на захист твору є його створення людиною. З появою ШІ цей підхід стає дискусійним, оскільки змушує переглянути такі речі як: автором має бути саме людина, яка здійснює вибір, має творчий намір та може нести юридичну відповідальність; навчання алгоритмів ШІ за допомогою чужих творів; право власності та захист гібридного контенту.

Позиція правових систем та судів США та ЄС з питання авторства людини є непохитною та підтримує вимогу наявності «творчого внеску людини» (Human Authorship). Показовим прецедентом став кейс із системою ШІ DABUS. Заявник намагався зареєструвати результати роботи алгоритму, вказавши сам ШІ як автора та винахідника. Такі заявки подавалися в США, Великій Британії та країнах ЄС, суди та патентні відомства яких відмовляли заявникам, зазначивши, що законодавство визнає автором винятково людину. Навіть якщо роль ШІ визначальна, цього недостатньо для виникнення авторських прав [3].

Наприклад, для українського законодавства Рішення Суду ЄС у справі C-145/10 від 01.12.2011 (Eva-Maria Painer) [4] заклало визначення поняття оригінальності в частині «творчих рішень» у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Але з розвитком технологій та ШІ виникають й нові форми творчості. Особливо це стосується prompt engineering (інструкції або запити для ШІ), які можуть або копіювати існуючі твори, або містити оригінальне авторське бачення. Станом на сьогодні відсутня єдина судова практика або правові норми, які б чітко визначали межі авторства в таких випадках.

Будь-який алгоритм ШІ потребує навчання на великих масивах даних, що включають зображення, відео та аудіо контент, тексти. Оскільки ШІ навчається з відкритих джерел, то до бази даних можуть потрапляти піратський контент або такий, що порушує авторське право. У зв'язку з цим вже виникали судові позови до розробників ШІ-моделей.

Прикладом є відомий позов The New York Times до Microsoft та OpenAI, а також позови Getty Images до компанії-розробника ШІ Stability AI та видавництв Hachette Book Group, Cengage Learning та Elsevier проти Google. В наведених справах для суду постає чимало питань щодо джерела отримання інформації для навчання ШІ, мети та шляху отримання інформації, а також місця навчання ШІ-моделі (адже авторське право має територіальність за деякими правовими системами, наприклад у Великій Британії). Показовим є рішення федерального суду США за колективним позовом до компанії Anthropic від липня 2026 року, в якому суддя зазначив, що використання законно придбаних й оцифрованих книжок для навчання моделей є «достатньо трансформативним» для добросовісного використання. Але завантаження з піратських сайтів є «огидною поведінкою, яку ніколи не можна нормалізувати» [5].

В питанні навчання алгоритмів ШІ виник принцип «добросовісного використання», але серед фахівців ІТ-сфери та права є прихильники та критики такого принципу. Прихильники застосування такого принципу для навчання ШІ вважають системи інструментами для створення творчих робіт, оскільки ШІ генерує унікальний витвір, надихаючись авторськими роботами так само як і людина. Критики ж вважають, що такі роботи не є оригінальними, оскільки при навчанні ШІ використовуються ключові частини матеріалів, а також ШІ може копіювати стиль автора, що може порушувати авторські права.

В будь-якому випадку станом на сьогодні доволі складно ідентифікувати порушення авторських прав при використанні ШІ та його навчанні. В цьому напрямку ЄС розробила певні правила для регулювання створення, використання та впровадження ШІ – Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act). Тут також слід зазначити, що окрім юридичного регулювання штучного інтелекту важливим аспектом в сфері авторського права є й етичні принципи самих розробників систем ШІ. Наприклад, у липні 2026 року чат-бот GPT від Open AI почав відмовлятись писати тексти в стилі відомих письменників, що може покращити ситуацію

у сфері авторського права. Однак різні чатботи від різних розробників поводяться в таких випадках неоднаково. Наприклад, Gemini від Google копіює авторський стиль, якщо такий запит є у prompt, Perplexity – послідовно відмовляє, а Claude від Anthropic і Copilot від Microsoft погоджуються, проте роблять застереження, які видають розуміння проблеми [6]. Однак ці нововведення стосуються лише текстового контенту, а от створення відео та аудіо, зображень все ще залишаються поза увагою, так само як і створення аватарів (ця проблема є актуальною для акторів).

З першими двома питаннями також пов'язана проблематика права власності та захисту гібридного контенту, тобто якщо розробник/група розробників розробили ШІ та його алгоритми для створення творів або людина самостійно створила запити (prompts) та доопрацювала результат ШІ-системи. Оскільки концепція визнання самого ШІ автором наразі відхиляється більшістю правових систем, то користувач або розробник можуть претендувати на суміжне чи часткове авторство.

З розвитком нових технологій та стрімким впровадженням ШІ виникає проблема як визначення оригінальності твору та авторства, так і створення нових підходів в регулюванні суспільних відносини, що виникають у процесі створення, використання та захисту прав на об'єкти, що згенеровані системами ШІ. Україна є першою державою, яка закріпила та впровадила правовий режим sui generis для захисту об'єктів, що згенеровані за допомогою ШІ (тобто створені без участі людини).

Як було зазначено вище основний принцип, що автором може бути лише фізична особа, залишився в нормах Закону України «Про авторське право та суміжні права», але водночас в березні 2023 року в статтю 33 зазначеного закону були внесені певні зміни щодо поняття неоригінальних об'єктів, які згенеровані комп'ютерною програмою, та їх захисту. Тобто під цю норму можуть підпадати деякі результати, створені за допомогою ШІ-систем.

Згідно ст. 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Право особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, виникає внаслідок факту генерування цього об'єкта і починає діяти з моменту його генерування [7].

Право sui generis (з латини – «свого роду», «унікальний») – це спеціальний правовий режим для захисту об'єктів, які не мають творчого внеску людини та не підпадають під класичне авторське право, наприклад, контенту, згенерованого ШІ, або баз даних. Тобто якщо об'єкт не відповідає вимогам класичного авторського права (відсутність творчого внеску автора), він у деяких країнах може бути захищений, але за іншим підходом.

Деякі фахівці зазначають, що об'єкт, згенерований за допомогою комп'ютерних програм, та такий, що підпадає під дію права sui generis, має відповідати певним критеріям, а саме:

– Новизна (об'єкт має відрізнятись від вже створених, не бути їх копією або технічним результатом);

– Автоматичність створення (об'єкт створюється саме комп'ютерною програмою без залучення людини);

– Відсутність втручання людини (участь людини обмежена лише активацією комп'ютерної програми) [8].

Якщо проаналізувати поняття неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, то законодавець визначає, що такий об'єкт не має бути твором, тобто оригінальним творінням автора вираженим в об'єктивній формі; такий об'єкт створюється за допомогою комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи; такий об'єкт не захищається авторським правом.

Закон також передбачає суб'єкти права sui generis, а саме: розробників комп'ютерної програми або правомірних користувачів, що закладає основи для регламентації авторського права щодо гібридного контенту.

У результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають, але передбачено визначення обсягу майнових прав суб'єкту права sui generis (право на використання твору, право на дозвіл або заборону

на використання твору, право на справедливу винагороду, тощо).

Важливою вимогою також є дотримання авторського права або суміжних прав при використанні об'єктів таких прав при створені результату, згенерованого комп'ютерною програмою, що кореспондується з міжнародною судовою практикою у захисті авторських прав для навчання ШІ. Але проблемою досі залишається використання піратського контенту або такого, що може порушувати авторські права, а також визначення меж творчості автора/авторів та внеску кожного автора в отриманий результат (актуально, якщо відсутній точний збіг отриманого результату з використовуваним текстом, зображенням або іншим твором).

Право sui generis також передбачено й для баз даних (компіляції даних) у статті 21 Закону України «Про авторське право та суміжні права», що є гарною основою та може отримати додаткові доопрацювання з огляду на розвиток vibe-coding для розробки додатків та створення ШІ-агентів. Це відносно новий напрямок в ІТ-середовищі, але він все більше набирає обертів, оскільки ШІ-агенти та додатки, що створені за допомогою vibe-coding, можуть бути створені користувачами та полегшувати роботу спеціалістів, але й включають в себе певні ризики (наприклад, витік даних) та підстави для судових позовів у майбутньому (визнання авторства на складні системи ШІ-агентів або додатки).

Український законодавець в статті 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» також передбачив право суб'єкту права sui generis на дозвіл використання неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою, іншими особами на підставі договору. Для великих платформ типу Copilot це може бути договір приєднання. У DALL·E 2 або MidJourney за умови дотримання користувацької угоди користувачі набувають право на використання згенерованого контенту, але забороняється видавати об'єкт як такий, що згенерований людиною. В будь-якому випадку користувачу необхідно ретельно вивчити умови такого договору або зрозуміти чи виникає право sui generis на створений ним об'єкт.

Серед загальних тенденцій використання права sui generis начальник відділу розвитку креативних секторів економіки IP офісу Дмитро Дорошенко виділив такі:

– Розробник остерігається виникнення спорів щодо генерованих об'єктів.

– Більшість договорів приєднання не передбачають виникнення права sui generis, оскільки прямо забороняють здійснення користувачем майнових прав, аналогічних до прав автора – зокрема забороняти і дозволяти використання твору.

– Відкритим залишається питання щодо субліцензування згенерованих об'єктів, оскільки за законодавством країн, в яких базуються компанії розробники, такі об'єкти не підпадають під охорону [9].

Таким чином, правовий режим sui generis є першим кроком в регулюванні авторських та суміжних прав для об'єктів, що створені ШІ, але цей правовий режим все ще доволі сирий та потребує доопрацювань як в Україні, так і в міжнародній юридичній практиці. Наприклад, в залежності від ступеня креативної участі людини (ролі творчого керівника або куратора) в процесі створення об'єкту за допомогою ШІ, можлива розробка моделі багаторівневої моделі авторства та диференційоване надання правового захисту такому об'єкту із відповідними правами щодо розпорядження твором. Також було б доречним сформулювати загальні рекомендації щодо подолання колізій між правом sui generis та договірною практикою (Terms of Service) міжнародних AI-платформ, а також визначити критерії для судової оцінки частки людської участі.

Сам режим sui generis не є новим у міжнародному праві, але Україна є першопроходцем в питанні застосування права sui generis саме до контенту, створеного за допомогою систем ШІ.

Наприклад, у ЄС діє Резолюція від 20.10.2020 про права інтелектуальної власності на розробку технологій штучного інтелекту [10] та AI Act. Ці нормативні документи встановлюють специфічні характеристики творів ШІ та встановлюють правила щодо використання ШІ, а також пропонують розробити певні вимоги та критерії для визначення вкладу людини у створення контенту (критерій оригінальності та креативності) задля забезпечення та захисту права власності авторів

та встановлення відповідальності у разі порушення таких прав.

У США діє чітка позиція про авторство, згідно якої автором може бути лише людина, а захист, таким чином, надається лише оригінальним авторським творам, що можуть бути зафіксовані на будь-якому фізичному носієві. Однак це не включає контент, згенерований ШІ. Така позиція знайшла своє відображення в справі художниці Кріс Каштанової, хоча Бюро авторських прав надало додатковий підхід для майбутніх спорів у своєму рішенні, що редагування зображень за допомогою ШІ може бути достатньо креативним для отримання авторських прав.

В Законі про авторське право Китайської Народної Республіки твори, згенеровані ШІ, не згадуються, але суди користуються критеріями об'єктивного підходу у визначенні креативності, оригінальності та ступеня участі людини у створенні контенту за допомогою ШІ. В деяких справах суди приділяють увагу таким питанням, як захист інвестицій, людські рішення при налаштуванні ШІ, колективне право власності на створений об'єкт.

В Україні поки відсутня судова практика у розгляді питань щодо авторських прав об'єктів, що створені за допомогою ШІ, але IP офіс України видав перші свідоцтва про реєстрацію авторського права на твори, до яких включені зображення, згенеровані за допомогою ШІ (збірка зображень «Великодня листівка», упорядник Маргарита Бойко; книга Анни Хорольської «Зачарована пригода Руфуса» та збірка Андрія Сітнікова «Вірші незакінченої війни») [11].

Епоха ШІ поставила перед людством багато питань та створила нові виклики як етичного характеру, так і юридичні. Серед фахівців різних галузей є позитивні міркування та заклики до сміливості перегляду сталих поглядів на твір та авторство, творчість та її еволюцію, економічні та соціальні вигоди, але й критичні погляди фахівців мають підґрунтя: швидке та часом непередбачуване навчання ШІ, відсутність прозорого контролю над ШІ, що може призводити до порушення базових прав людини та прав у різних галузях.

Як можна побачити з багатьох прикладів судових справ поки міжнародні правові системи віддають перевагу людині при визначенні твору твором, визнанні авторства та захисту авторських прав, але вже закладаються необхідні загальні вимоги щодо користування ШІ, створення контенту за його допомогою та захист інтелектуальної власності та авторського права у зв'язку з розвитком нових технологій.

Оскільки технології розвиваються швидше, ніж можуть змінюватись правові норми, а також впливають на кожного з нас, то ажіотаж навкруг ШІ та впровадження нових правил до нього спонукає міжнародну спільноту проводити відповідні дослідження. Наприклад, на замовлення Комітету з правових питань (JURI) Європейський парламент у 2025 році провів велике аналітичне дослідження про вплив ШІ на законодавство про авторське право [12]. Серед ризиків в сфері авторського права у зв'язку з розвитком ШІ згадуються: витіснення авторів з творчого процесу (стосується навчання ШІ на захищених авторським правом творах, пошук захисту від веб-скрейпінгу), втрата різноманітності та культурна уніфікація, економічний розрив між творцями та корпораціями. Також в дослідженні вказуються економічні, нормативні та систематичні ризики (перенасиченість ринку творами «суспільного надбання», зниження інвестицій у розвиток продуктів ШІ, відсутність чітко визначеної відповідальності та її механізму, відсутність уніфікованих критеріїв для визначення межі творчого внеску, що впливає на різне тлумачення оригінальності, тощо).

У дослідженні надані й кроки для реформування авторського права: впровадження багаторівневої моделі авторства, впровадження та розвиток права sui generis для творів, що згенеровані за допомогою ШІ. Україна вже зробила перший крок в цьому напрямку, коли внесла зміни у Закон України «Про авторське право та суміжні права». Хоча ця норма ще потребує доопрацювань, але вже були враховані аспекти межі участі людини у створенні неоригінального об'єкту, захист авторських творів при навчанні алгоритмів. Можливо з часом будуть створені реєстри ліцензій та дозволів на використання творів для навчання ШІ, механізм верифікації авторства у критичних галузях та прозорі критерії оцінки творчого внеску людини у твір, що згенерований за допомогою комп'ютерних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відкрита лекція на тему: «Штучний інтелект VS творчість людини». // Новини з сайту юридичного факультету ЧНУ ім. Юрія Федьковича. URL. https://law.chnu.edu.ua/shtuchnyi-intelekt-vs-tvorchist-liudyny/

2. Олександр Воронцов. Штучний інтелект як винахідник: зміна парадигми в праві інтелектуальної власності // Блог онлан-медіа «Liga.net». URL. https://blog.liga.net/user/ovorontsov/article/52268

3. Юлія Лещенко. Штучний інтелект та авторське право // Інтернет-видання «Економічна правда». URL. https://epravda.com.ua/tehnologiji/avtorske-pravo-ta-shtuchniy-intelekt-komu-nalezhit-shi-kontent-817604/

4. Неофіційний переклад рішення Суду ЄС у справі C-145/10 від 1 грудня 2011 року (Eva-Maria Painer) // IP офіс (Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій). URL. https://drive.google.com/file/d/1ywAVT9G5vGhc5Qc9zvcJUgG-Wr9i15hi/view

5. Jim Milliot. Judge gives final approval of 1.5 Billion Anthropic Settlement // Online-media «Publishers Weekly». URL. https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/digital/copyright/article/100888-judge-gives-final-approval-in-1-5-billion-settlement-in-anthropic-copyright-case.html

6. Діана Костюк. Позови дають плоди. ChatGPT перестав копіювати стиль відомих письменників // Інтернет-видання «NV». URL. https://techno.nv.ua/ukr/it-industry/chat-bot-openai-unikaye-imitaciji-stilyu-pismennikiv-yuridichni-nyuansi-zmin-50627798.html

7. Про авторське право та суміжні права. Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 29.07.2026)

8. Сергій Барбашин. Sui generis, або як в Україні та світі працює захист творів, згенерованих ШІ // Новини з онлайн-видавництва «Юридична практика». URL. https://pravo.ua/sui-generis-abo-iak-v-ukraini-ta-sviti-pratsiuie-zakhyst-na-tvory-zhenerovani-shi/

9. Перш ніж заявити право sui generis на згенерований об'єкт, потрібно ознайомитися з умовами користування програмою, – Дмитро Дорошенко // IP офіс (Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій). URL. https://nipo.gov.ua/pravo-sui-generis-dyskusiia/

10. European Parliament resolution of 20 October 2020 on intellectual property rights for the development of artificial intelligence technologies (2020/2015(INI)) // European Parliament site. URL. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0277_EN.html

11. В Україні вперше зареєстровано авторське право на твори, до яких включені зображення, згенеровані ШІ // IP офіс (Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій). URL. https://nipo.gov.ua/ap-zobrazhennia-shi/

12. Generative AI and Copyright. Training, Creation, Regulation // European Parliament site. URL. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/774095/IUST_STU(2025)774095_EN.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.2; 341.231.14(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.11

Махно А. О.,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0004-3140-0928

Музика Л. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0000-0001-8357-703X

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ САНКЦІЙНИХ ОБМЕЖЕНЬ: ПЕРСПЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Індивідуальні економічні санкції набули значного поширення як інструмент міжнародної політики та національного законодавства, що породжує системний конфлікт між дискреційними повноваженнями виконавчої влади та правом на мирне володіння майном, гарантованим статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Метою статті є аналіз еволюції практики Європейського суду з прав людини щодо захисту права власності в умовах застосування індивідуальних санкцій – від імплементації рішень міжнародних організацій до автономних національних санкційних режимів. Центральною тезою дослідження є те, що систематична відмова національних судів від змістовного перегляду фактичних підстав санкційних рішень становить загрозу верховенству права як фундаментальному принципу демократичного суспільства, позаяк за такою логікою будь-яке рішення виконавчої влади може бути виведене за межі ефективного судового контролю. Автори послідовно аналізує ключові рішення Європейського суду з прав людини – Bosphorus, Нада, Аль-Дулімі та ТОВ «М.С.Л.» – простежуючи трансформацію підходів від доктрини «еквівалентного захисту», яка ґрунтується на спростовній презумпції відповідності дій держави вимогам Конвенції, до вимоги повного й ефективного судового контролю автономних національних санкційних режимів без жодних презумпцій на користь держави. У справах Нада та Аль-Дулімі ЄСПЛ встановив, що навіть при імплементації обов'язкових резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй судовий контроль не може зводитися до формальної перевірки факту включення особи до санкційного списку та суд має пересвідчитися, що таке включення ґрунтувалося на достатній фактичній основі. Особливу увагу приділено рішенню у справі «ТОВ «М.С.Л.» проти України» від 16 жовтня 2025 р. як першому, в якому ЄСПЛ розглянув блокування активів на підставі Закону України «Про санкції» та встановив порушення права власності з огляду на відсутність індивідуалізованого обґрунтування і недостатність судового контролю. Сформульовано застосовні стандарти захисту: право особи бути повідомленою про фактичні підстави санкцій, право на судовий перегляд із перевіркою того, чи не було включення до списку свавільним, та обов'язок суду дослідити достатність фактичної основи обмежувального заходу. Окреслено значення цих висновків для реформування правозастосовної практики в Україні в умовах євроінтеграційних прагнень.

Ключові слова: *право власності, санкції, Європейський суд з прав людини, пропорційність, судовий контроль, заморожування активів.*

Makhno A. O., Muzyka L. A. Protection of property rights under sanctions restrictions: the European Court of Human Rights perspective

Abstract. Individual economic sanctions have become a widespread instrument of international policy and domestic legislation, generating a systemic conflict between the discretionary powers of the executive branch and the right to peaceful enjoyment of possessions guaranteed by Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The aim of the article is to analyse the evolution

© Махно А. О., Музика Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of the case law of the European Court of Human Rights on the protection of property rights under individual sanctions, from the implementation of decisions of international organisations to autonomous national sanctions regimes. The central argument is that the systematic refusal of domestic courts to conduct a substantive review of the factual basis for sanctions decisions threatens the rule of law as a fundamental principle of a democratic society, since under such logic any executive decision may be removed from effective judicial oversight. The authors analyse the European Court of Human Rights' seminal judgments – Bosphorus, Nada, Al-Dulimi, and M.S.L., TOV – tracing the transformation from the doctrine of "equivalent protection", which rests on a rebuttable presumption of the State's compliance with the Convention that may be displaced where protection is "manifestly deficient", towards the requirement of comprehensive and effective judicial review of autonomous national sanctions regimes without any presumption in the State's favour. In Nada and Al-Dulimi the Court held that, even when implementing binding United Nations Security Council resolutions, judicial review may not be reduced to a formal verification that the person's name appears on a sanctions list and a court must satisfy itself that the listing rested on a sufficiently solid factual basis. Particular attention is paid to M.S.L., TOV v. Ukraine of 16 October 2025, the first judgment in which the Court examined the freezing of assets under the Law of Ukraine "On Sanctions" and found a violation of property rights owing to the absence of individualised reasoning and the inadequacy of judicial review. The authors formulate the applicable standards: the right to be informed of the factual grounds for sanctions, the right to judicial review including verification that listing was not arbitrary, and the court's duty to examine the sufficiency of the factual basis for the measure. Their significance for reforming law enforcement practice in Ukraine amid European integration is outlined.

Key words: *property rights, sanctions, European Court of Human Rights, proportionality, judicial review, asset freezing.*

Постановка проблеми. 26 вересня 2014 р. Рада Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини створила посаду Спеціального доповідача з питань негативного впливу односторонніх примусових заходів на реалізацію прав людини (далі – Спецдоповідач) [1]. У 2020 р. Спецдоповідач зазначила, що «з огляду на відсутність визначення односторонніх примусових заходів та їх ймовірно незаконного характеру, держави вважають за краще представляти свої односторонні дії як такі, що не становлять односторонніх примусових заходів, і тому використовують інші терміни, [зокрема] такі як «санкції»» [2, с. 5]. Іншими словами, «односторонні примусові заходи» та «санкції» є по суті тим самим явищем – економічними обмеженнями, що застосовуються державами чи міжнародними організаціями для досягнення зовнішньополітичних цілей, – проте їхня термінологічна невизначеність дозволяє державам уникати правового контролю за їх застосуванням, що з самого початку закладає загрозу правам людини.

Серед таких заходів особливого поширення набули індивідуальні економічні санкції – обмежувальні заходи, спрямовані проти конкретних фізичних або юридичних осіб, на відміну від комплексних санкцій, які запроваджують загальні економічні обмеження щодо держави в цілому. Як зазначає В. Бількова, такі санкції почали активно застосовуватися у 1990-х роках, коли міжнародна спільнота усвідомила, що комплексні санкції можуть мати катастрофічні гуманітарні наслідки для громадян [3, с. 195]. Проте індивідуальні санкції все ж породжують серйозні проблеми з точки зору захисту фундаментальних прав людини. Спецдоповідач наголошувала, що «держави останнім часом віддають перевагу застосуванню санкцій замість порушення кримінальних справ, оскільки такі дії є простішими та швидшими, а стандарти доведення практично відсутні» [4, с. 15].

В умовах збройного конфлікту з російською федерацією, Україна активно застосовує санкційні механізми згідно з Законом України № 1644-VII «Про санкції» від 14 серпня 2014 р. (далі – ЗУ «Про санкції»). Практика застосування цього Закону вже стала предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що засвідчує наявність системних проблем у дотриманні Україною конвенційних стандартів у санкційних справах. Зокрема, нещодавнє рішення у справі *«ТОВ «М.С.Л.» проти України»* від 16 жовтня 2025 р. виявило порушення Україною права власності заявника і становить важливий прецедент для розуміння вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) до санкційних режимів.

Метою статті є аналіз еволюції практики ЄСПЛ щодо захисту права власності в умовах

застосування індивідуальних економічних санкцій – від імплементації рішень міжнародних організацій до автономних національних санкційних режимів – та виявлення конкретних вимог Конвенції, недотримання яких становить загрозу верховенству права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї, які розвиваються у дослідженні, ґрунтуються на працях українських та зарубіжних дослідників. Серед українських науковців питання захисту права власності в практиці ЄСПЛ досліджували М. Буроменський, Н. Горобець, І. Караман, П. Рабінович, Т. Фулей, С. Шевчук та інші. Проблематику санкцій висвітлювали, серед інших, Р. Абдуллаєв, Ю. Барабаш, Т. Горбачевська, І. Дзера, Є. Карлюк, Є. Новіков, О. Ткаченко, О. Уварова, Ю. Фігель, І. Яковюк. Серед зарубіжних науковців слід відзначити праці В. Бількової, Д. Біркетт, Е. де Вет, А. Пітерс.

Тим не менше, комплексне дослідження еволюції практики ЄСПЛ у контексті індивідуальних санкцій від справи «*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi проти Ірландії*» [Велика Палата] (далі – *Bosphorus*) до справи *«ТОВ «М.С.Л.» проти України»* з акцентом на захисті права власності залишається актуальним науковим завданням.

Виклад основного матеріалу. Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із санкційними режимами, розвивалась поступово, еволюціонуючи від загальної презумпції відповідності дій держав-учасниць вимогам Конвенції при імплементації зобов'язань, що випливають із членства в міжнародних організаціях, до більш детального контролю процедури прийняття та судового перегляду санкційних рішень. Така еволюція відображає тенденцію у доктрині прав людини щодо поступового посилення індивідуального захисту від заходів, які традиційно розглядались як елемент зовнішньої політики держав поза судовим контролем. Цей розвиток засвідчує поступове усвідомлення ЄСПЛ того, що санкційні механізми, попри їх легітимну мету, можуть становити втручання у права осіб, зокрема у право власності.

Передбачалось, що індивідуальні санкції «влучатимуть у тих, і лише тих, хто несе відповідальність за протиправні або іншим чином проблематичні дії держави чи недержавного актора» [3, с. 196]. Проте практика застосування таких санкцій стала об'єктом критики з точки зору їх наслідків для прав людини, що й зумовило необхідність формування відповідних стандартів судового захисту.

Важливо, що навіть в умовах збройного конфлікту та воєнного стану існують непорушні межі прав людини. Як наголошують О. Уварова, Ю. Барабаш і Т. Горбачевська, «навіть в умовах воєнного стану має існувати межа обмеження прав людини, адже сама мета прав людини полягає у встановленні розумних меж абсолютної влади» [5, с. 205]. Повне позбавлення належної правової процедури для певних категорій осіб перевищує таку межу та не може бути виправдане міркуваннями національної безпеки чи публічного інтересу.

Справа Bosphorus. Першим рішенням ЄСПЛ, в якому розглядались наслідки застосування санкційного режиму для прав людини, стало рішення у справі *Bosphorus* [6]. Справа стосувалась затримання ірландською владою літака, орендованого турецькою компанією у югославських авіаліній, згідно з Регламентом Ради Європейського Союзу (далі – ЄС) № 990/93. Згаданий акт імплементував санкційний режим ООН щодо Югославії. Важливо, що єдиним зв'язком компанії-заявника із Югославією був факт орендних відносин із югославським авіаперевізником, що ілюструє проблему так званих «побічних наслідків» санкцій для третіх осіб.

Велика Палата встановила, що справа підпадає під юрисдикцію Ірландії за статтею 1 Конвенції, незважаючи на те, що дії держави становили імплементацію політики ЄС та ООН. Таким чином, держави-члени Конвенції не можуть уникнути відповідальності за порушення конвенційних прав шляхом посилання на виконання зобов'язань передбачених членством в інших міжнародних організаціях. ЄСПЛ сформулював доктрину «еквівалентного захисту» – презумпцію того, що Ірландія не відступила від вимог Конвенції при імплементації правових зобов'язань, передбачених її членством у ЄС. Еквівалентність у цьому контексті означає порівнянність захисту фундаментальних прав у правовій системі ЄС із захистом, гарантованим Конвенцією, як щодо матеріальних гарантій, так і щодо механізмів

контролю за їх дотриманням. Втім ця презумпція може бути спростована, якщо захист конвенційних прав був «явно недостатнім». У таких випадках інтерес міжнародного співробітництва поступається ролі Конвенції як установчого інструменту європейського публічного порядку у сфері прав людини, як встановлено у пункті 156 згаданого рішення [6].

У справі *Bosphorus* у пункті 166 ЄСПЛ дійшов висновку, що захист, наданий компанії-заявнику правовим порядком ЄС, не був «явно недостатнім», відтак презумпція не була спростована і порушення Конвенції встановлено не було [6]. Проте саме формулювання цього тесту мало далекосяжні наслідки, оскільки залишало відкритим питання про межі його застосування, зокрема щодо заходів, ухвалених на виконання резолюцій Ради Безпеки ООН, де механізми судового захисту є значно обмеженішими порівняно з правовою системою ЄС.

Справа «Нада проти Швейцарії» [Велика Палата]. У цій справі ЄСПЛ розглядав заяву громадянина Єгипту проти Федерального ордонансу Швейцарії щодо Талібану, ухваленого на виконання низки резолюцій Ради Безпеки ООН [7]. На підставі цього акта Швейцарія запровадила заборону на в'їзд та транзит через свою територію осіб, включених до санкційного списку ООН. Заявник, який з 1970 р. мешкав у Кампйоне-д'Італія – італійському анклаві площею 1,6 км^2, повністю оточеному швейцарською територією, – опинився фактично під домашнім арештом, позаяк будь-яке пересування за межі анклаву вимагало транзиту через Швейцарію [7].

ЄСПЛ у пункті 180 рішення встановив, що хоча Статут ООН зобов'язує держави виконувати резолюції Ради Безпеки, самі резолюції не нав'язують конкретної моделі транспозиції санкцій до національного правового порядку. Відтак Швейцарія мала «обмежену, але реальну» свободу розсуду при їх імплементації [7]. Зокрема, виходячи з пунктів 183-186 рішення, Швейцарія могла: звернутися до Комітету з санкцій ООН з клопотанням про виключення заявника зі списку; передбачити гуманітарні винятки для медичних подорожей та правових потреб; запровадити систему індивідуальних дозволів на транзит із урахуванням конкретних обставин [7]. Замість цього Швейцарія обрала модель автоматичного та безальтернативного впровадження заборони на в'їзд, не скориставшись жодною з доступних можливостей пом'якшення наслідків для заявника.

ЄСПЛ дійшов висновку, що такі заходи були непропорційними, зокрема з огляду на тривалість обмеження (щонайменше шість років), ступінь його інтрузивності та відсутність змістовної перевірки обґрунтованості підозр щодо заявника – кримінальне розслідування проти нього було закрите за відсутністю доказів [7]. Цей висновок окреслив важливий орієнтир: навіть при імплементації обов'язкових резолюцій Ради Безпеки ООН непропорційність заходу може бути встановлена, якщо держава не вичерпала наявних можливостей для збалансування вимог безпеки та прав особи.

Справа «Аль-Дулімі та Montana Management Inc. проти Швейцарії» [Велика Палата]. У цій справі ЄСПЛ розглядав заяви громадянина Іраку та Панамської компанії щодо арешту їх активів Швейцарією [8]. Заморожування відбулось на виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо ембарго проти Іраку та замороження активів, що знаходились поза межами Іраку і належали колишньому іракському режиму або підконтрольним їм юридичним особам. Справа виділялась тривалістю заморожування активів (20 років), що порушувало питання про часові межі санкційних заходів та їх сумісність із правом власності, коли первісні підстави для їх застосування могли втратити актуальність.

ЄСПЛ встановив порушення права заявників на доступ до суду, адже Федеральний суд Швейцарії обмежився лише перевіркою того, чи дійсно імена заявників фігурували у санкційних списках та чи належали їм відповідні активи. У пункті 150 рішення такий підхід був визнаний недостатнім для забезпечення того, щоб заявників не було внесено до списку довільно [8]. ЄСПЛ наголосив, що право на доступ до суду не може бути повністю виключене навіть у контексті виконання резолюцій Ради Безпеки ООН. При цьому ЄСПЛ визнав, що обсяг судового перегляду може обмежуватись з огляду на специфіку санкційних режимів та національну безпеку. Однак, як встановлено ЄСПЛ у пунктах 146-151, таке

обмеження не може зводити судовий контроль до суто формальної перевірки включення імені особи до санкційного списку – суд має щонайменше пересвідчитись, що включення не було довільним, тобто що воно ґрунтувалось на «достатній фактичній основі» [8]. Саме відмінність між формальною перевіркою факту включення до списку та змістовною оцінкою підстав такого включення є ключовим внеском цієї справи у формування стандартів судового контролю санкцій.

Справа «ТОВ «М.С.Л.» проти України». Рішення у згаданій справі є першим рішенням ЄСПЛ, в якому розглядалось блокування активів на підставі автономного санкційного режиму, запровадженого ЗУ «Про санкції» [9]. Автономний характер українського санкційного режиму – тобто режиму, запровадженого виключно рішеннями національних органів влади у межах їхньої компетенції, без зовнішнього зобов'язання, що випливає з резолюцій Ради Безпеки ООН чи актів ЄС, – принципово відрізняв цю справу від попередньої практики ЄСПЛ. Відтак, доктрина *Bosphorus* була незастосовна, і ЄСПЛ мав здійснити повний перегляд відповідності санкційних заходів вимогам Конвенції без будь-яких презумпцій на користь держави.

У вересні 2015 р. Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) ухвалила рішення про застосування економічних обмежень, зокрема, до заявника. Підстави для застосування санкцій були однаковими для усіх підсанкційних осіб і обмежувались цитуванням п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про санкції» [10]. Рішення РНБО було введено в дію Указом Президента України № 549/2015 від 16 вересня 2015 р. та продовжувалось у 2016-2017 рр. [9]. Відсутність індивідуалізованого обґрунтування у рішенні РНБО становила одну з центральних проблем, досліджених ЄСПЛ у цій справі, оскільки унеможливлювала розуміння заявником конкретних фактичних підстав застосування до нього санкцій та, відповідно, підготовку ефективного захисту.

Компанія-заявник звернулась до Служби безпеки України (далі – СБУ) – органу, пропозиція якого лежала в основі рішення РНБО про застосування санкцій – з проханням ініціювати кримінальне розслідування щодо ймовірних правопорушень, на які посилалось рішення РНБО, однак СБУ закрила розслідування через відсутність складу кримінального правопорушення, як встановлено у пунктах 42-44 рішення [9]. Цей факт є надзвичайно промовистим: орган, який ініціював застосування санкцій на підставі нібито протиправної діяльності компанії, сам же визнав відсутність підстав для кримінального переслідування.

Компанія також оскаржила Указ Президента України у адміністративних судах, проте її позов було відхилено з посиланням на інформацію СБУ про контроль компанії громадянами російської федерації та незаконну діяльність. Суди послались, серед іншого, на постанову Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 р. у справі № 9901/405/19, згідно з якою наявність загроз у розумінні ЗУ «Про санкції» є оціночним поняттям, що передбачає дискрецію і потребує лише обмеженого судового контролю [9]. Посилання національних судів на цю постанову засвідчило системний характер проблеми: суди самостійно, за відсутності відповідної вказівки у ЗУ «Про санкції», звузили обсяг судового контролю санкційних рішень, фактично делегувавши СБУ та РНБО повноваження остаточного вирішення питань, що безпосередньо стосуються права власності.

ЄСПЛ розглядав справу за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, що передбачає так званий трирівневий тест: ЄСПЛ визначає, по-перше, чи мало місце втручання у право заявника на мирне володіння майном; по-друге, чи переслідувало таке втручання публічний інтерес та чи було воно законним; і, нарешті, чи був захід пропорційним меті [9].

ЄСПЛ без труднощів встановив у пункті 90 рішення, що заморожування банківських рахунків компанії-заявника становило втручання у її право власності [9]. Щодо «якості закону» ЄСПЛ теж висловив певні сумніви. Так у пункті 94 рішення суд наголосив, що ЗУ «Про санкції» містив широкі та абстрактні формулювання, як-от «завдання майнових втрат» та «створення перешкод для сталого економічного розвитку» [9]. Критика ЄСПЛ широти та невизначеності формулювань ЗУ «Про санкції» є важливим сигналом для українського законодавця щодо необхідності більш чіткого визначення підстав для застосування санкцій,

що дозволило б забезпечити вищий рівень правової визначеності і, таким чином, підвищити їх ефективність.

Водночас ЄСПЛ взяв до уваги безпрецедентні загрози національній безпеці та територіальній цілісності України, що потребували швидкої відповіді з боку органів влади, яку традиційне кримінальне провадження саме по собі не могло забезпечити. Відтак ЄСПЛ у пункті 96 рішення визнав, що формулювання положень, які не є достатньо точними та мають досить загальний характер, було неминучим [9]. Це засвідчує готовність ЄСПЛ враховувати контекст збройного конфлікту при оцінці «якості закону». Втім така гнучкість у питанні законності не поширюється на вимоги щодо процесуальних гарантій та пропорційності, де ЄСПЛ застосував більш суворий стандарт перевірки.

ЄСПЛ, однак, встановив порушення права на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, щодо пропорційності відповідного заходу. Зокрема, жодне з рішень РНБО чи Указів Президента України не містило індивідуалізованого обґрунтування застосування санкцій до заявника, механічно відтворюючи всі підстави для застосування різних обмежень, передбачених ЗУ «Про санкції», без пояснення того, як вони конкретно стосувались компанії-заявника, як підкреслено у пункті 98 рішення [9]. Вимога індивідуалізованого обґрунтування є ключовим елементом процесуальної справедливості у санкційних справах, оскільки без розуміння конкретних підстав для застосування санкцій особа позбавлена можливості ефективно захищатися.

Крім того, у пункті 102 рішення ЄСПЛ наголосив, що не було здійснено змістовної судової оцінки рішень про застосування санкцій до компанії-заявника – у обох складах Верховний Суд обмежив свій аналіз виключно питанням відповідності рішення РНБО та указу Президента України формальним вимогам ЗУ «Про санкції», не звертаючись до суті тверджень СБУ [9]. За аналізом ЄСПЛ у пункті 104 рішення, Верховний Суд відмовився досліджувати, чи були фактичні висновки СБУ справжніми та достатніми, і таким чином ключове правове питання залишилось нерозглянутим – чи контролювалась компанія-заявник суб'єктами російської федерації, та чи вчиняла вона будь-які дії, що становили загрозу національній безпеці України [9]. Така відмова від змістовного перегляду фактичних підстав рішень про застосування санкцій засвідчує, що проблема полягає не стільки у недосконалості законодавства – ЗУ «Про санкції» не містить положень, які б забороняли судам досліджувати фактичні підстави санкційних рішень, – скільки у свідомому виборі судової практики на користь вибіркового підходу до виконавчої влади, що є відступом від базових принципів верховенства права.

ЄСПЛ також зауважив у пункті 105 рішення, що національні суди не з'ясували, чому паралельно із захистом санкцій СБУ домагалась їх скасування [9]. У пункті 108 рішення ЄСПЛ дійшов висновку, що, незважаючи на дискрецію, надану РНБО та Президенту України у питаннях національної безпеки та оборони, судовий контроль, здійснений Верховним Судом, не може вважатись достатньою процесуальною гарантією проти свавілля, оскільки він не передбачав жодної перевірки того, чи ґрунтувався указ Президента України на достатній фактичній основі, та чи були фактичні твердження проти компанії-заявника обґрунтованими [9]. Висновок ЄСПЛ про недостатність судового контролю має далекосяжні наслідки, які виходять за межі санкційної проблематики: він ставить під сумнів загальний підхід, за якого рішення виконавчої влади у сфері національної безпеки апріорі виводяться за межі змістовного судового перегляду, що створює небезпечний прецедент для будь-яких обмежень прав людини, обґрунтованих міркуваннями безпеки.

Застосовні стандарти та їх значення для України. Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє сформулювати наступні застосовні стандарти захисту права власності. По-перше, підсанкційна особа має право бути повідомленою про фактичні та конкретні підстави застосування санкцій. Ця вимога випливає із загального принципу правової визначеності та права на ефективний засіб юридичного захисту, гарантованого статтею 13 Конвенції. По-друге, особа має право на судовий перегляд рішення про застосування санкцій, включно з розглядом

питання про те, чи не було її включено до відповідного списку свавільно. В умовах застосування санкцій як суто національного заходу, прийнятого рішеннями національних органів влади в межах їхньої компетенції, такий судовий перегляд має включати дослідження того, чи ґрунтувалось застосування санкцій на достатньо міцній та індивідуалізованій фактичній основі, та чи були фактичні твердження проти особи обґрунтованими. Обсяг судового перегляду може варіюватись залежно від джерела санкційних зобов'язань: якщо у випадку імплементації резолюцій Ради Безпеки ООН ЄСПЛ допускає певне звуження судового контролю, то у випадку автономних національних санкційних режимів судовий перегляд має бути повним та ефективним.

Водночас, як засвідчує аналіз справ Нада та Аль-Дулімі, навіть звужений контроль при імплементації резолюцій Ради Безпеки ООН не може зводитися до формальної верифікації факту включення особи до списку – суд повинен мати можливість переконатись, що включення не було довільним. Цей стандарт набуває особливої актуальності у контексті євроінтеграційних прагнень України, адже у разі набуття членства в ЄС Україна буде зобов'язана імплементувати санкційні режими ЄС, зокрема й ті, що транспонують резолюції Ради Безпеки ООН, а отже, повинна буде забезпечити відповідний рівень судового захисту осіб, які підпадають під дію таких обмежень.

Висновки. Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із санкційними режимами, зазнала суттєвої еволюції протягом останніх двох десятиліть. Простежується поступовий перехід від загальної презумпції відповідності вимогам Конвенції дій держави при застосуванні санкцій, заснованих на вимогах ЄС та ООН (доктрина *Bosphorus*), до ретельного контролю процедури застосування санкцій та їх судового перегляду із встановленням порушень основоположних процесуальних прав (справи *Нада* та *Аль-Дулімі*), і, нарешті, до більш інтрузивного перегляду процедури прийняття рішень та судового контролю із відповідним встановленням порушення права власності (справа *ТОВ «М.С.Л.»*). Ця траєкторія є закономірною відповіддю на розширення практики застосування санкцій: чим далі санкційний режим відходить від імплементації обов'язкових рішень міжнародних організацій і чим більше він набуває автономного характеру, тим менше підстав для звуження судового контролю та тим суворіші вимоги Конвенції до процесуальних гарантій.

Для правозастосовної практики в Україні рішення у справі «*ТОВ «М.С.Л.» проти України»* має вирішальне значення. Воно недвозначно вказує на необхідність забезпечення індивідуалізованого обґрунтування застосування санкцій до конкретних осіб, що передбачає викладення у відповідних рішеннях РНБО та указах Президента України конкретних фактичних обставин, які стали підставою для застосування обмежувальних заходів до кожного адресата санкцій. Рішення також акцентує увагу на необхідності забезпечення ефективного судового перегляду відповідних рішень, який би не обмежувався формальною перевіркою дотримання процедури, а включав змістовну оцінку фактичних підстав застосування санкцій та їх обґрунтованості.

Ключова проблема, виявлена у цьому рішенні, полягає не так у недосконалості ЗУ «Про санкції» – хоча він дійсно потребує конкретизації підстав для застосування санкцій, – як у системній відмові судів від реалізації вже наявних повноважень щодо змістовного контролю актів виконавчої влади. Зміна законодавства сама по собі не вирішить проблему, якщо суди продовжуватимуть вважати, що питання «наявності загроз» у розумінні ЗУ «Про санкції» є виключною прерогативою РНБО та Президента України і не підлягає судовому дослідженню. Відтак, імплементація стандартів, сформульованих у справі «*ТОВ «М.С.Л.» проти України*», потребує передусім принципового перегляду судової практики – переходу від вибіркового підходу до виконавчої влади у санкційних справах до повноцінної реалізації функції судового контролю, що включає дослідження фактичних підстав, оцінку достатності доказів та перевірку пропорційності обмежень правам конкретної особи.

Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняльний аналіз стандартів судового контролю санкцій у практиці ЄСПЛ

та Суду справедливості Європейського Союзу, а також оцінка відповідності національного режиму стягнення активів підсанкційних осіб у дохід держави за Законом України «Про санкції» гарантіям статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Human rights and unilateral coercive measures: Resolution adopted by the Human Rights Council on 26 September 2014. A/HRC/RES/27/21. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/27/21 (дата звернення: 30.06.2026).

2. Negative impact of unilateral coercive measures: priorities and road map: Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights. A/HRC/45/7. 2020. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/45/7 (дата звернення: 30.06.2026).

3. Bílková V. Economic Sanctions Against Individuals and Human Rights Law. *Austrian Review of International and European Law Online*. 2024. Vol. 27, No. 1. P. 193-218. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004705555_010

4. Unilateral coercive measures: notion, types and qualification: Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights. A/HRC/48/59. 2021. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/48/59 (дата звернення: 30.06.2026).

5. Horbachevska T., Barabash I., Uvarova O. The Expropriation of Sanctioned Assets: Does Ukrainian Jurisprudence Respond to Human Rights Concerns?. *Journal of Human Rights Practice*. 2025. Vol. 17. Issue 1. P. 197–206. DOI: https://doi.org/10.1093/jhuman/huae031.

6. Справа «Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi проти Ірландії» [ВП]: рішення Європейського суду з прав людини від 30 червня 2005 р., заява № 45036/98. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69564 (дата звернення: 30.06.2026).

7. Справа «Нада проти Швейцарії» [ВП]: рішення Європейського суду з прав людини від 12 вересня 2012 р., заява № 10593/08. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113118 (дата звернення: 30.06.2026).

8. Справа «Аль-Дулімі та Montana Management Inc. проти Швейцарії» [ВП]: рішення Європейського суду з прав людини від 21 червня 2016 р., заява № 5809/08. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164515 (дата звернення: 30.06.2026).

9. Справа «ТОВ «М.С.Л.» проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 16 жовтня 2025 р., заява № 18049/18. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245275 (дата звернення: 30.06.2026).

10. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18 (дата звернення: 30.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.122:347.4:[336.763.3:502.131.1]](477:4-6ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.12

Оленюк А. А.,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0007-8655-3683

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВЛАСНИКІВ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено окремі проблеми реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій в Україні. Виокремлено та проаналізовано чотири взаємопов'язані проблеми, а саме: (а) неефективність існуючих законодавчих механізмів реагування на порушення емітентами зелених облігацій обов'язків щодо цільового використання коштів, залучених від розміщення зелених облігацій; (б) правову невизначеність щодо тлумачення терміну «грінвошинг» та юридичної відповідальності за вчинення грінвошингу; (в) відсутність законодавчо закріпленої таксономії, зокрема метрики зелених проєктів відповідно до міжнародних критеріїв та стандартів; та (г) відсутність належних процедур нагляду та контролю за діяльністю верифікаторів (незалежних експертів) та юридичної відповідальності перед регулятором та власниками зелених облігацій. Також досліджено чинне правове регулювання зелених облігацій в Україні, зокрема релевантні положення законодавства, які встановлюють вимоги до річної звітності емітентів зелених облігацій в частині цільового використання коштів від розміщення зелених облігацій, положення, які регулюють можливі підстави дефолту за зеленими облігаціями та правові наслідки такого дефолту. Встановлено, що чинне правове регулювання зелених облігацій не адаптоване до специфіки цих фінансових інструментів, зокрема через відсутність вимог щодо обов'язкової незалежної перевірки звітності емітентів, оціночний характер можливої підстави дефолту емітента, яка може застосовуватись у зв'язку із порушенням вимоги про цільове використання коштів від розміщення зелених облігацій, наявність обов'язку власника зелених облігацій довести наявність істотної шкоди для того, щоб обґрунтувати існування обставини дефолту за зеленими облігаціями, а також через обумовленість реалізації права вимоги дострокового погашення зелених облігацій 25-відсотковим порогом голосів усіх власників зелених облігацій. Проаналізовано відповідний досвід правового регулювання зелених облігацій в Європейському Союзі у *acquis ЄС*, яке регламентує, зокрема, розміщення європейських зелених облігацій та встановлює таксономію сталих інвестицій. Сформульовано пропозиції щодо законодавчого запровадження інституту «зеленого дефолту», зниження кількісного порогу для пред'явлення власниками зелених облігацій вимог про їх дострокове погашення у разі «зеленого дефолту», обов'язкової верифікації звітності про цільове використання коштів, визначення поняття грінвошингу на рівні закону, впровадження таксономії зелених проєктів, а також встановлення юридичної відповідальності верифікаторів перед регулятором та власниками зелених облігацій.

Ключові слова: *зелені облігації, фінансові інструменти, цінні папери, грінвошинг, таксономія, верифікатор, зелений дефолт, стале фінансування, євроінтеграція, acquis ЄС*.

Olenyuk A. A. Certain issues in the realisation of rights and interests by green bond holders and ways to address them

Abstract. In this article the author examines certain issues relating to the exercise by the green bond holders of their rights and the protection of their interests in Ukraine. The author identified and reviewed four interrelated issues: (a) the ineffectiveness of the existing legislative mechanisms in responding to breaches by green bond issuers of their obligation to use the proceeds raised through green bond offerings in accordance with the proclaimed designated purposes; (b) the legal uncertainty concerning the interpretation of the term "greenwashing" and the legal liability for greenwashing; (c) the absence of a taxonomy adopted on a legislative level, including the metrics for green projects based on international criteria and standards; and (d) the absence of adequate procedures for supervising and controlling the activities of verifiers (independent experts) and their

© Оленюк А. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

legal liability to the regulator and green bond holders. The article also examines the current legal framework governing green bonds in Ukraine, including the relevant legislative provisions establishing requirements for the annual reporting of green bond issuers on the use of proceeds raised through green bond offerings for their designated purposes, as well as the provisions governing potential events of default in respect of green bonds and the legal consequences of such default. It is claimed that the current legal framework governing green bonds is not adapted to the specific characteristics of these financial instruments. In particular, it does not require the mandatory independent verification of the issuers' reports, the potential event of default applicable in cases of non-compliance with the requirement to use green bond proceeds for their designated purposes is formulated in evaluative terms, green bond holders are required to prove the existence of material damages in order to substantiate an event of default, and the exercise of the right to demand the early redemption of green bonds is conditional on obtaining the support of bond holders representing 25 per cent of all outstanding green bonds. The author analysed the relevant experience of the green bond regulation in the European Union, including the EU *acquis* governing, in particular, the issuance of European Green Bonds and establishing a taxonomy for sustainable investments. The author proposes to introduce the concept of "green default" into the applicable laws; a reduction in the quantitative threshold required for green bond holders to demand the early redemption of bonds in the event of a green default, mandatory verification of reports on the designated use of proceeds, a statutory definition of greenwashing, the introduction of a taxonomy for green projects, and the establishment of legal liability of verifiers to the regulator and green bond holders.

Key words: *green bonds, financial instruments, securities, greenwashing, taxonomy, verifier, green default, sustainable finance, Eurointegration, EU acquis*.

Постановка проблеми. Зелені облігації дедалі частіше використовуються як фінансовий інструмент сталого фінансування з метою реалізації довгострокових та капіталомістких проєктів, які мають сприятливий вплив на довкілля, таких як відновлювальна енергетика, зелене будівництво та низьковуглецевий транспорт [1]. Специфіка зелених облігацій полягає не лише у праві власника цього фінансового інструмента на отримання його номінальної вартості та купонного доходу, а також у законному інтересі щодо цільового використання залучених коштів та у пов'язаних із цим репутаційних очікуваннях. Саме ця особливість відрізняє зелені облігації від ординарних облігацій і водночас залишається недостатньо забезпеченою на рівні правового регулювання в частині інструментів захисту прав та інтересів власників зелених облігацій. При цьому такі інструменти захисту прав та інтересів власників зелених облігацій як інститути «дефолту за облігаціями», «адміністратора за випуском облігацій» та «зборів власників облігацій», передбачені Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [2] (далі – Закон про ринки капіталу), не враховують специфіки зелених облігацій як особливого фінансового інструменту сталого фінансування [3, с. 113]. Закон про ринки капіталу містить норми, які можуть бути використані з метою захисту прав та інтересів власників зелених облігацій у зв'язку з порушенням емітентами «зелених» зобов'язань, однак умови їх застосування розраховані на фінансовий, а не екологічний вимір порушення, що істотно знижує їх практичну придатність в контексті зелених облігацій. Наше дослідження зосереджене навколо чотирьох проблем реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій в Україні, таких як: (а) неефективність існуючих законодавчих механізмів реагування на порушення емітентами зелених облігацій обов'язків щодо цільового використання коштів, залучених від розміщення зелених облігацій; (б) правова невизначеність щодо тлумачення терміну «грінвошинг» та юридичної відповідальності за вчинення грінвошингу; (в) відсутність законодавчо закріпленої таксономії, зокрема метрики зелених проєктів відповідно до міжнародних критеріїв та стандартів; та (г) відсутність належних процедур нагляду та контролю за діяльністю верифікаторів (незалежних експертів) та юридичної відповідальності перед регулятором та власниками зелених облігацій.

Метою статті є дослідження означених проблем реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій в Україні та пошук збалансованих способів їх вирішення з урахуванням досвіду acquis ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання захисту реалізації прав власників боргових цінних паперів досліджувались у працях М. Кулика [4], О. Федоришина [5] та В. Л. Яроцького [6]. Специфіку правового

регулювання зелених облігацій та реалізації прав їх власників у зарубіжній доктрині висвітлювали С. Джілотта [7], який здійснив комплексний правовий та економічний аналіз категорії зелених облігацій, та Дж. П. Хант [8], який запропонував підходи до засобів правового захисту у разі неналежного виконання емітентом зелених зобов'язань. Водночас питання, пов'язані із проблемами реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій в Україні, залишається малодослідженими, а окремі аспекти, проаналізовані у цій статті, зокрема тлумачення терміну «грінвошинг» та юридичної відповідальності за вчинення грінвошингу, у вітчизняній правовій доктрині системно ще не розглядалися.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону про ринки капіталу зелені облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України умови розміщення) яких передбачає використання залучених коштів виключно на фінансування проєкту екологічного спрямування або окремого його етапу [2, стаття 18]. Обов'язок забезпечити цільове використання коштів, отриманих від надходження зелених облігацій, покладається на особу, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування; тобто на емітента зелених облігацій [2, стаття 18].

Одним із законодавчих механізмів забезпечення виконання обов'язку емітента зелених облігацій щодо цільового використання коштів є встановлення додаткових вимог щодо розкриття у річній інформації про емітента. Так, відповідно до Закону про ринки капіталу, річна інформація про емітента зелених облігацій повинна додатково, порівняно з річною інформацією про емітента ординарних облігацій, містити відомості про поточний стан реалізації проєкту екологічного спрямування, обсяг коштів, залучених за рахунок емісії зелених облігацій, та обсяг фактично використаних коштів [2, стаття 18]. Таким чином, Закон про ринки капіталу встановлює спеціальні вимоги щодо обсягу розкриття інформації про цільове використання коштів, залучених шляхом розміщення зелених облігацій, у річній інформації емітента зелених облігацій.

Звертаємо увагу на такі обмеження, пов'язані із забезпеченням цільового використання коштів, залучених шляхом розміщення зелених облігацій, через встановлення додаткових вимог щодо розкриття інформації емітентами. По-перше, таке розкриття відбувається один раз в рік у річній інформації про емітента, що не забезпечує можливості оперативно виявляти недотримання емітентами вимоги щодо цільового використання коштів до закінчення звітного періоду. По-друге, така річна інформація готується самим емітентом і не підлягає обов'язковій незалежній перевірці, а тому не є для власника зелених облігацій самостійним, верифікованим джерелом інформації. По-третє, розкриття інформації обмежується даними про обсяг коштів, залучених за рахунок емісії зелених облігацій, та обсяг фактично використаних коштів, тобто певними кількісними показниками щодо фактичного використання коштів, при цьому не охоплюючи аналізу та оцінки дотримання вимоги щодо використання коштів на потреби відповідного проєкту екологічного спрямування. Зазначені обмеження в сукупності не дозволяють власникам зелених облігацій ефективно виявляти факти нецільового використання коштів за результатами розкриття емітентами зелених облігацій річної інформації емітента, як це передбачено Законом про ринки капіталу.

У разі порушення емітентами зелених облігацій обов'язку щодо цільового використання коштів, ця обставина потенційно може становити дефолт за облігаціями, якщо про це буде прямо передбачено у проспекті (рішенні про емісію) облігацій. Це випливає із положень статті 113 Закону про ринки капіталу, відповідно до яких обставини, що становлять дефолт, вказуються у проспекті (рішенні про емісію) облігацій, а якщо у проспекті (рішенні про емісію цінних паперів) облігацій відсутня вказівка на такі обставини, то застосовується невичерпний перелік обставин, що становлять дефолт, передбачений Законом про ринки капіталу [2]. Однак законодавчий перелік обставин, що становлять дефолт, прямо не передбачає нецільового використання коштів, залучених від розміщення зелених облігацій. Таке нецільове використання може кваліфікуватися як обставина, що становить дефолт за умови, що будуть виконані вимоги пункту 3 частини 2 статті 113 Закону про ринки капіталу,

який відносить до дефолту дії або бездіяльність емітента, що завдають істотної шкоди правам та/або інтересам власників облігацій. Таким чином, нецільове використання емітентами коштів, залучених від розміщення зелених облігацій, може, за певних умов, вважатися обставиною, яка становить дефолт за зеленими облігаціями.

Варто наголосити, що для того, щоб власник зелених облігацій міг послатися на пункт 3 частини 2 статті 113 Закону про ринки капіталу, він повинен довести, що дії емітента завдали істотної шкоди його правам та/або інтересам. При цьому дискусійним залишається питання, чи вважатиметься порушення зобов'язання емітента щодо цільового використання коштів таким, що спричинило істотну шкоду правам та/або інтересам власника зелених облігацій, якщо йому своєчасно виплачується дохід за зеленими облігаціями. На жаль, в Україні відсутня судова практика, яка могла б дати однозначну відповідь на це питання. З огляду на це, доцільно закріпити на рівні закону окремий перелік обставин, що становлять «зелений дефолт», без прив'язки до змісту проспекту емісії, за умови підтвердження таких обставин висновком незалежного верифікатора та без потреби додатково доводити істотність заподіяної шкоди.

Також потребує адаптації до специфіки зелених облігацій механізм реалізації власниками зелених облігацій вимоги про дострокове погашення облігацій. Відповідно до частини 5 статті 113 Закону про ринки капіталу, після настання дефолту один чи декілька власників облігацій, які сукупно володіють облігаціями номінальною вартістю не менше 25 відсотків загальної номінальної вартості непогашених облігацій відповідного випуску, можуть без проведення зборів власників облігацій пред'явити вимогу про дострокове погашення облігацій [2, стаття 113]. Встановлення 25-відсоткового порогу для реалізації права вимоги власниками ординарних облігацій обґрунтовується необхідністю захисту інтересів емітента в умовах фінансового дефолту від недобросовісних міноритарних власників облігацій. У разі ж дефолту емітента зелених облігацій у зв'язку з порушенням обов'язку щодо цільового використання коштів, мотивація окремих власників зелених облігацій може не збігатися. Для одних власників зелених облігацій, чиї мандат або внутрішні політики вимагають підтвердження «зеленої» алокації інвестицій, порушення цільового використання коштів може бути критичним фактором, тоді як для інших власників зелених облігацій, для яких визначальною є дохідність, вказане порушення може бути неістотним. За таких умов вимога зібрати 25 відсотків загальної номінальної вартості непогашених зелених облігацій може унеможливити ефективний захист прав та інтересів окремих власників зелених облігацій у разі порушення емітентом обов'язку щодо цільового використання коштів. Тому вважаємо доцільним розглянути можливість надання окремим власникам зелених облігацій права пред'явити вимогу про дострокове погашення зелених облігацій при настанні «зеленого дефолту».

Таким чином, доводиться констатувати, що в правовому регулюванні зелених облігацій в Україні прослідковується проблема неефективності існуючих законодавчих механізмів виявлення та реагування на порушення емітентами обов'язків щодо цільового використання коштів, залучених від розміщення зелених облігацій.

В контексті забезпечення реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій, ключовим є запобігання такому явищу як грінвошинг. Відповідно до Положення про порядок здійснення емісії корпоративних облігацій та їх обігу, грінвошинг – це недобросовісна практика, яка полягає у внесенні недостовірних, з розбіжностями та/або неповних відомостей щодо фінансового інструменту, який не відповідає визначенню зелених облігацій, в частині спрямованості на захист навколишнього природного середовища, впровадження екологічних стандартів, скорочення викидів у навколишнє природне середовище, досягнення інших екологічних цілей для надання такому фінансовому інструменту статусу зелених облігацій з метою досягнення неправомірних переваг у конкуренції (зокрема, шляхом покращення екологічної репутації емітента, створення іміджу емітента як екологічно-орієнтованого, збільшення продажу його облігацій через надання їм статусу зелених облігацій та / або отримання іншої підтримки, пільг

чи преференцій, встановлених для зелених облігацій) [9]. Грінвошинг становить самостійну загрозу правам та інтересам власників зелених облігацій, відмінну від прямого порушення обов'язку емітента зелених облігацій щодо цільового використання коштів, оскільки залучені кошти можуть формально спрямовуватися емітентом на заявлений зелений проєкт, але при цьому такий проєкт не матиме реального заявленого позитивного впливу на довкілля. Разом з цим, законодавство України не містить механізмів встановлення факту грінвошингу, що ускладнює реалізацію прав та інтересів власників зелених облігацій, а також не поширює дію визначення грінвошингу на розміщення зелених облігацій публічними емітентами. Як уже зазначалося, річна звітність емітента не проходить обов'язкової незалежної перевірки, тож власник зелених облігацій не має доступу до верифікованої інформації про реальний вплив заявленого проєкту на довкілля, а виявивши ознаки грінвошингу, стикається з бар'єрами доказування, зумовленими відсутністю чітких механізмів встановлення факту грінвошингу.

З огляду на це, цікавим є досвід правового регулювання у Європейському Союзі, яке розв'язує згадану проблему щодо грінвошингу на двох рівнях. Так, Директива (ЄС) 2024/825 про розширення прав споживачів у зеленому переході [10] забороняє загальні твердження щодо впливу на довкілля без чіткого контексту та достовірного підтвердження, а також вимагає, щоб позначення сталості ґрунтувалися на системі сертифікації або встановлювалися публічним органом і перевірялися незалежною третьою стороною. На другому рівні Регламент (ЄС) 2023/2631 про європейські зелені облігації знижує саму ймовірність грінвошингу превентивно, вимагаючи, щоб кошти від європейських зелених облігацій спрямовувалися на діяльність, яка відповідає технічним критеріям скринінгу таксономії сталих інвестицій [11]. На нашу думку, ефективна протидія грінвошингу на ринку зелених облігацій не може бути забезпечена виключно через заборону недостовірних тверджень щодо спрямованості на захист довкілля без прив'язки до категорії емітента чи критеріїв «зеленості» проєкту. Доцільним є законодавче визначення грінвошингу як надання емітентом недостовірної, неповної або такої, що вводить в оману, інформації про відповідність профінансованого проєкту заявленим довкіллєвим цілям чи технічним критеріям, а також встановлення презумпції матеріальності такої інформації для власника зеленої облігації, якщо вона стосується відповідності проєкту таксономії або параметрам, зазначеним у проспекті емісії згідно з частинами 7 і 8 статті 18 Закону про ринки капіталу [2]. Це дозволило б власнику зелених облігацій спиратися на встановлену законом презумпцію замість необхідності самостійно доводити факт введення в оману і, у поєднанні з інститутом «зеленого дефолту», зняло б розглянуту вище проблему доведення істотної шкоди.

Іншою системною перешкодою захисту прав власників зелених облігацій є відсутність затвердженої таксономії зелених проєктів в Україні. Таксономія зелених (сталих) проєктів – це класифікаційна система, яка визначає, які види економічної діяльності можуть вважатися довкіллєво сталими. Закон про ринки капіталу містить лише орієнтовний перелік сфер, у яких може реалізовуватися проєкт екологічного спрямування (альтернативна енергетика, енергоефективність, поводження з відходами, екологічно чистий транспорт, органічне землеробство, збереження флори і фауни, адаптація до змін клімату тощо), доповнений відкритим формулюванням про «інший проєкт, спрямований на захист навколишнього природного середовища» [2, стаття 18]. Такий перелік не є таксономією у власному значенні, оскільки не встановлює технічних критеріїв, за якими конкретна діяльність визнається довкіллєво сталою.

Потребу в затвердженні національної таксономії визнано на урядовому рівні у Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 175-р [13]. У науковій літературі щодо перспектив імплементації таксономії в Україні пропонується прийняття національної таксономії на основі Регламенту (ЄС) 2020/852 та утворення спеціального міжвідомчого органу при Національній комісії з цінних паперів та фондових ринків, відповідального

за розроблення й оновлення технічних критеріїв відповідно до таксономії ЄС [14, с. 113]. Ця пропозиція підкріплюється висновками більш раннього дослідження, відповідно до якого зелена таксономія має бути визнана на національному рівні як офіційна класифікація для фільтрування сталих інвестицій як у державному, так й в приватному секторах [15, с. 95]. Однак станом на сьогодні в законодавстві України не закріплено таксономії зелених проєктів, яка б містила метрику зелених проєктів відповідно до міжнародних критеріїв та стандартів.

Наслідком відсутності затвердженої таксономії є те, що в усіх учасників ринку зелених облігацій немає визначеності щодо відповідності заявленого зеленого проєкту вимогам щодо сталості та спрямованості на захист довкілля. За таких умов, емітент, верифікатор та інвестор можуть застосовувати різні критерії «зеленості», що ускладнює як попередню оцінку якості проєкту інвестором, так і подальший контроль за цільовим використанням коштів і кваліфікацію грінвошингу. Саме тому, законодавче закріплення національної таксономії зелених проєктів, яка б відповідала вимогам Регламенту (ЄС) 2020/852 з урахуванням потреб повоєнної відбудови України, є передумовою ефективної реалізації власниками зелених облігацій своїх прав та законних інтересів.

І, насамкінець, хочемо звернути увагу на проблему відсутності належних процедур нагляду та контролю за діяльністю верифікаторів (незалежних експертів) та їх юридичної відповідальності перед регулятором та власниками зелених облігацій. Верифікатор (незалежний експерт) є ключовою фігурою в системі довіри до зелених облігацій, оскільки на його висновок про відповідність проєкту заявленим довкіллєвим цілям орієнтується інвестори, приймаючи рішення про інвестування у зелені облігації, а в разі запровадження запропонованого вище інституту «зеленого дефолту» саме висновок верифікатора підтверджуватиме наявність відповідної обставини. Водночас Закон про ринки капіталу не згадує поняття верифікатора зелених облігацій, діяльність верифікаторів в Україні не підлягає ліцензуванню і, відповідно, адміністративному контролю з боку регулятора.

Вирішення цієї проблеми можна простежити на прикладі Європейського Союзу, де запроваджено публічно-правове регулювання діяльності верифікаторів. Відповідно до Регламенту (ЄС) 2023/2631, зовнішні рецензенти (верифікатори) європейських зелених облігацій підлягають реєстрації та нагляду з боку Європейського органу з цінних паперів і ринків (ESMA) [11]. Перехідний режим, що діяв з 21 грудня 2024 року на підставі повідомлення ESMA, завершився 21 червня 2026 року [16]. А вже 22 червня 2026 року ESMA оприлюднила реєстр зареєстрованих зовнішніх рецензентів, після чого особи, які діяли в межах перехідного режиму, втратили право надавати послуги з зовнішньої перевірки [17]. Делегований регламент (ЄС) 2025/2180 деталізує умови реєстрації верифікаторів, критерії оцінки їх належного та обачного управління, вимоги до кваліфікації персоналу та умови передання окремих функцій оцінювання на аутсорсинг [18], а Регламент (ЄС) 2023/2631 забороняє верифікатору здійснювати іншу діяльність, що може створити конфлікт інтересів з його основною діяльністю, і зобов'язує розкривати в кожному висновку інформацію про будь-які інші послуги, які надаються емітентам зелених облігацій [11].

Запозичення цього підходу до правового регулювання діяльності верифікаторів видається виправданим і узгоджується з висловленою раніше пропозицією щодо запровадження інституту «незалежної перевірки» [3]. Статус верифікаторів повинен бути закріплений на рівні закону, а діяльність верифікаторів має регулюватися Національною комісією з цінних паперів та фондових ринків і підлягати ліцензуванню із встановленням кваліфікаційних вимог до персоналу та обов'язкових правил запобігання конфлікту інтересів, включно з розкриттям інформації про інші послуги, що надаються емітенту. Крім того, з огляду на визначальну роль висновку верифікатора для інвестиційного рішення власників зеленої облігації, відсутність договірних відносин між ними не повинна автоматично виключати відповідальність верифікатора перед власниками зелених облігацій. Доцільно розглянути запровадження прямої позадоговірної відповідальності верифікатора

перед власниками зелених облігацій за шкоду, завдану внаслідок недостовірного висновку верифікатора.

Висновки. Аналіз чотирьох окремих проблем реалізації прав та інтересів власників зелених облігацій показує, що вони потребують комплексного вирішення, яке полягає у вдосконаленні правового регулювання зелених облігацій в Україні. Таке вдосконалення законодавства потребує комплексного підходу і повинно включати закріплення переліку обставин «зеленого дефолту», що застосовується незалежно від змісту проспекту емісії та не потребує доведення істотної шкоди, зниження порогу для пред'явлення вимоги про дострокове погашення у разі «зеленого дефолту», запровадження обов'язкової незалежної верифікації звітності про використання коштів та її оприлюднення, закріплення визначення грінвошингу на рівні закону та поширення дії правового режиму недопущення грінвошингу на всіх емітентів зелених облігацій, прийняття таксономії зелених проєктів, синхронізованої з Регламентом (ЄС) 2020/852, а також ліцензування верифікаторів Національною комісією з цінних паперів та фондових ринків та встановлення відповідальності за порушення вимог щодо їх діяльності. Досвід Європейського Союзу демонструє, що запропоновані зміни можуть бути взаємоузгодженими елементами механізму правового регулювання, в той час, як пряме перенесення норм acquis ЄС в законодавство України не може бути ефективним способом вирішення означених проблем, оскільки Регламент (ЄС) 2023/2631 побудований на добровільному застосуванні емітентами зелених облігацій, тоді як в умовах вітчизняного ринку зелених облігацій відповідні вимоги, ймовірно, мають бути закріплені як обов'язкові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. BNP Paribas Asset Management. Sustainable investing in 2026: The continuing path to a more resilient future. 2026. URL: https://www.bnpparibas-am.com/en-nordics/portfolio-perspectives/sustainable-investing-in-2026-the-continuing-path-to-a-more-resilient-future

2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV : станом на 23 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text

3. Оленюк А. А. Правові інструменти захисту прав та інтересів власників зелених облігацій / Оленюк Андрій Анатолійович // Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні : збірник наукових праць учасників круглого столу (28 лютого 2025 року) / [редкол.: Музика Л. А., Федосєєва Т. Р., Ханик-Посполітак Р. Ю.] ; Національний університет «Києво-Могилянська академія», Факультет правничих наук, Кафедра приватного права. – Київ : НаУКМА, 2025. С. 108-113.

4. Кулик М. Правові засоби захисту прав інвесторів при недобросовісній емісії бездокументарних цінних паперів. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. Т. 4/1, № 14. С. 55–60. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/55_60_PravovI%20zasobi%20zahistu%20prav%20InvestorIv%20pri%20nedobrosovIsnIy%20emIsIYi%20bezdokumentarnih%20tsInnih%20paperIv.pdf

5. Федоришин О. Цивільно-правове регулювання охорони прав власників облігацій при невиконанні зобов'язань. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 10. С. 46-49. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/10_2011.pdf#page=46

6. Яроцький В. Л. Механізм здійснення суб'єктивних майнових прав, посвідчених цінними паперами. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : Монографія. Харків, 2013. С. 165–194. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2013/Yrockuy_2013.pdf

7. Gilotta S. Green Bonds: A Legal and Economic Analysis. Thilo Kuntz (ed.), Research Handbook on Environmental, Social, and Corporate Governance, Edward Elgar. 2023. URL: https://ssrn.com/abstract=4427927

8. Hunt J. P. Enforcing Green-Bond Commitments. *University of Illinois Law Review*. 2026. С. 493-542. URL: https://illinoislawreview.org/wp-content/uploads/2026/03/Hunt-1.pdf

9. Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії корпоративних облігацій та їх обігу : Рішення НКЦПФР від 06.09.2024 № 28/21/1105/К03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1414-24#Text

10. Directive (EU) 2024/825 of the European Parliament and of the Council of 28 February 2024 amending Directives 2005/29/EC and 2011/83/EU as regards empowering consumers for the green transition through better protection against unfair practices and through better information. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/825/oj/eng

11. European Union, European Parliament and the Council of the European Union, Regulation (EU) 2023/2631 of the European Parliament and of the Council of 22 November 2023 on European Green Bonds and optional disclosures for bonds marketed as environmentally sustainable and for sustainability-linked bonds. *Official Journal of the European Union*. 2023. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2023/2631/oj

12. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj/eng

13. Про схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.02.2022 № 175-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2022-р#Text

14. Мамаєв І. Таксономія ЄС як інструмент сталого фінансування: перспективи впровадження в Україні. *Право та інновації*. 2025. № 4(52). С. 108-116. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4(52)-14

15. Тотєва Е. Звіт : Зелена таксономія в Україні. UNDP. 2022. 114 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UNDP-UA-green-taxonomy-report-UKR.pdf

16. European Securities and Markets Authority. External Reviewers of European Green Bonds. 2026. URL: https://esma.europa.eu/esmas-activities/investors-and-issuers/external-reviewers-european-green-bonds

17. European Securities and Markets Authority. ESMA publishes the register of external reviewers under the EuGB Regulation. 2026. URL: https://www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esma-publishes-register-external-reviewers-under-eugb-regulation

18. Commission Delegated Regulation (EU) 2025/2180 of 12 September 2025 supplementing Regulation (EU) 2023/2631 of the European Parliament and of the Council with regard to regulatory technical standards specifying the conditions for the registration of external reviewers, the criteria for assessing the sound and prudent management of external reviewers, the appropriateness of the knowledge, experience and training of the external reviewers' employees, and the conditions under which external reviewers can outsource their assessment activities. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2025/2180/oj/eng

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 340.13+342.9 + 347.2
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.13

Чернобай О. В.,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
керуючий партнер
Адвокатського бюро «Юридична компанія «Чернобай та Партнери»
ORCID: 0009-0002-3699-9090

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Анотація. В статті розглядаються деякі питання методології правотворчості в частині формування правового режиму майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі. На даний час, в умовах підвищеної необхідності забезпечити інноваційний розвиток сфери національної безпеки та оборони, питання теоретичного відпрацювання та практичного формування зазначеного правового режиму представляють підвищений інтерес та значення. Зроблено висновок про те, що інтелектуальна власність в оборонно-промисловому комплексі знаходиться на стику приватного і публічного правових масивів. З одного боку розвиток галузі інтелектуальної власності сприяє виконанню публічних функцій держави в сфері національної безпеки та оборони, а отже в правовому регулюванні відповідних відносин мають застосовуватись публічно-правові механізми. З іншого боку інтелектуальна власність має свою приватно-правову природу, що вимагає застосування до регулювання відносин по створенню і використанню об'єктів приватно-правових механізмів. В процесі створення і використання в оборонно-промисловому комплексі об'єктів інтелектуальної власності бере участь широке коло приватних та публічних суб'єктів включаючи саму державу. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність збалансованого застосування характерного для публічного права імперативного методу правового регулювання та притаманного приватному праву – диспозитивного методу. В статті акцентується увага на необхідності виваженого поєднання правових засобів: дозволів, заборон та позитивних зобов'язань з огляду на потребу забезпечити підвищення рівня мотивації розробників оборонних технологій, наслідком чого має стати збільшення кількості новітніх оборонних технологій та покращення їх якості. Здійснена спроба встановити взаємозв'язок методів наукового правового пізнання з методами правотворчості, а також висвітлений зв'язок між методами правотворчості та типами праворозуміння. Описані деякі конкретні методи, які має застосовувати правотворець для формування ефективного правового режиму в розглядуваній сфері.

Ключові слова: *правовий режим, політичний режим, методологія, методологія правового пізнання; методологія правотворчості; методологія правового регулювання; майнові права на об'єкти інтелектуальної власності; оборонно-промисловий комплекс, публічне право, приватне право, засоби правового регулювання, типи правового регулювання.*

Chernobai O. V. Some issues of scientific and methodological principles of forming the legal regime of intellectual property rights in the defense-industrial complex

Abstract. The article examines certain issues of law-making methodology regarding the formation of the legal regime of intellectual property rights in the defense-industrial complex. Currently, amidst the heightened urgency to ensure the innovative development of the national security and defense sector, the theoretical elaboration and practical formation of the strictly defined legal regime are of elevated interest and significance. It is concluded that intellectual property in the defense-industrial complex lies at the intersection of private and public legal frameworks. On the one hand, the development of the intellectual property sector facilitates the

© Чернобай О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

fulfillment of the state's public functions in the realm of national security and defense; therefore, public law mechanisms must be applied to the legal regulation of the relevant relations. On the other hand, intellectual property possesses an inherent private law nature, which necessitates the application of private law mechanisms to regulate relations concerning the creation and use of such objects. A wide range of private and public actors, including the state itself, participates in the process of creating and utilizing intellectual property objects within the defense-industrial complex. This, in turn, necessitates a balanced application of the imperative method of legal regulation, characteristic of public law, and the dispositive method, inherent to private law. The article emphasizes the need for a well-measured combination of legal instruments–permissions, prohibitions, and positive obligations–taking into account the need to enhance the motivation of defense technology developers, which should result in an increased quantity and improved quality of cutting-edge defense technologies. An attempt is made to establish the correlation between the methods of scientific legal cognition and the methods of law-making, and the link between law-making methods and types of legal understanding is highlighted. Furthermore, the article describes certain specific methods that a lawmaker should apply to form an effective legal regime in the field under consideration.

Key words: *legal regime, political regime, methodology, methodology of legal cognition; lawmaking methodology; methodology of legal regulation; property rights to intellectual property objects; defense-industrial complex, public law, private law, legal regulation instruments, types of legal regulation.*

Постановка проблеми. Традиційно в галузі юриспруденції найбільша увага приділяється методологічним аспектам наукового пізнання правових явищ та методології правового регулювання, а питання методології правотворчої діяльності залишаються, на наш погляд, ще недостатньо дослідженими. Ще більш малодослідженими, а вірніше взагалі не дослідженими, залишаються методологічні аспекти встановлення правових режимів майнових прав інтелектуальної власності в сфері оборонно-промислового комплексу, що зумовлює певну хаотичність правотворчості в напрямку правового регулювання даної сфери без опори на ціннісні і доктринально обґрунтовані орієнтири. Тому забезпечення поступального правового розвитку вказаної сфери суспільних відносин потребує переосмислення способів і методів формування ефективного правового режиму розглядуваної сукупності суспільних відносин.

Метою даної статті є спроба узагальнити і висвітлити методологічні підходи до формування правового режиму майнових прав інтелектуальної власності, виходячи, з одного боку, з дуалізму самої проблематики (оскільки дана сфера суспільних відносин знаходиться на стику приватно-правового та публічно-правового регулювання), а з іншого боку – з необхідності застосування в сфері правотворчості (у тому числі законодавчій техніці та законопроектній діяльності) поряд з прикладними методами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як методологія наукового пізнання, так і методи правового регулювання досліджувалися багатьма вітчизняними і іноземними вченими протягом декількох останніх століть, такими як: Г. Кельзен, Г. Харт, Р. Дворкін, О. О. Бандура, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, М. В. Костицький, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, О. Д. Тихомиров та ін. Також деякими вченими досліджувалися питання правового регулювання відносин щодо об'єктів інтелектуальної власності загалом, так і в оборонно-промисловому комплексі зокрема, наприклад такими, як: Г. О. Андрощук, О. Ф. Дорошенко, Ю. М. Капіца, О. О. Орлюк, Б. М. Падучак та ін. Водночас питання, за допомогою яких саме методологічних підходів правотворець має конструювати правовий режим майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, застосовуючи збалансований підхід до вибору диспозитивних та імперативних начал, до вибору дозволів, заборон і приписів до цього часу залишається поза увагою науковців.

Виклад основного матеріалу. Головним призначенням правового режиму як елементу, складової частини правового регулювання є запровадження особливого правового регулювання в певній сфері суспільних відносин з певною метою. В цьому проявляється його цілеспрямований характер. Оскільки структурно правовий режим являє собою логічну комбінацію різних способів і методів правового регулювання, то відповідно виникає питання про те, а яким саме чином приймається рішення про те, яким має бути таке поєднання, як вирішується питання про сутність правового

режиму, а в ракурсі теми даної статті – правового режиму майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі.

Етимологічно слово «режим» походить від слів «управління», «керівництво», що очевидно і зумовило дослідження правових режимів головним чином в межах загальної теорії права і в галузі спочатку адміністративного, а потім публічного права. Лише відносно невелика кількість робіт присвячена особливостям правового режиму в сфері приватно-правових відносин.

Навіть термінологічно спочатку розглядувана категорія носила назву «юридичний режим», тобто режим, встановлений державою. Можливо, саме тому погляди на сутність і змістовне наповнення поняття правового режиму та порядок його встановлення розумілися через призму державного формування права, тобто через призму позитивістського, навіть державоцентристського праворозуміння. [1]

Проте осмислення розглядуваної категорії через призму природно-правового та соціологічного праворозумінь надає поняттю «правовий (юридичний) режим» дещо іншого забарвлення.

Сутність правового (юридичного) режиму подекуди пов'язується з поняттям політичного режиму (авторитарного або демократичного), що знаходить своє відображення в роботах, присвячених поняттю, класифікаціям та ознакам правових режимів. Так, Т. П. Мінка відзначає, що «…сутність правового режиму не можна й розглядати поза межами політичних процесів у державі. … правовий режим – це органічна частина державного та політичного режимів. Політичний та державний режими … безпосередньо впливають на загальні ознаки, принципи та параметри формування правової системи в цілому і правових режимів зокрема». [2]

А отже, можна сміливо стверджувати, що існуючий в державі політичний режим значною мірою обумовлює сутність правового режиму в тій чи іншій сфері, а особливо в сфері національної безпеки і оборони, забезпечення яких є головною функцією оборонно-промислового комплексу.

За своєю правовою природою забезпечення національної безпеки і оборони є функцією держави і означає захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.[3]

В свою чергу, виконання цієї функції здійснюється у тому числі через розвиток оборонно-промислового комплексу України, який Законом України «Про національну безпеку» визначається як сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки.[3]

Таким чином, сфера національної безпеки і функціонування оборонно-промислового комплексу знаходяться в полі зору публічного права. Відносини у цій сфері регулюються нормами адміністративного права, яке ґрунтується на імперативному методі правового регулювання.

Природно, що забезпечення національної безпеки і реалізація стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу здійснюються у тому числі на основі інтелектуального потенціалу, тобто з використанням в цьому комплексі інноваційних розробок, новітніх технологій, об'єктів інтелектуальної власності. Втім, правовідносини з приводу створення і використання об'єктів інтелектуальної власності мають приватно-правовий характер. Ці правовідносини регулюються нормами цивільного права з притаманним йому диспозитивним методом правового регулювання.

Перебування сфери інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі на стику публічного і приватного правових масивів з діаметрально протилежними методами правового регулювання вимагає особливих підходів до процесу формування правового режиму цієї сукупності суспільних відносин.

Будучи комплексом правових засобів (дозволів, заборон, позитивних зобов'язань), правовий режим характеризується або встановленням переліку конкретних дозволів та зобов'язань (все інше заборонено), якщо він публічно-правовий, або переліку заборон (все інше дозволено), якщо він приватно-правовий. В цьому проявляється практична реалізація, нормативне закріплення загальнодозвільного

та спеціальнодозвільного типів правового регулювання, яке здійснюється у спосіб застосування так званого прийому виключень.

Останнім часом вчені-правники дійшли згоди, що держава, яка є центральним суб'єктом, головним гравцем на публічно-правовому полі, може бути володільцем та користувачем майнових прав інтелектуальної власності нарівні з іншими суб'єктами – фізичними та юридичними особами, тобто бути повноцінним учасником приватно-правових відносин. Ще в 2016 році Н. Б. Москалюк висловлювала думку про те, що держава може набувати статусу первинного суб'єкта прав інтелектуальної власності принаймні стосовно об'єктів, які становлять державну таємницю, і фінансування їх створення здійснюється за рахунок державного бюджету.[4]

Однак, оскільки реалізація державою своїх функцій в сфері національної безпеки та оборони здійснюється через адміністративну діяльність відповідних органів, що виконують повноваження в імперативний спосіб, то виникає питання про те, яким чином найбільш ефективно реалізувати правовідносини щодо створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в розглядуваній сфері: або за допомогою диспозитивного методу, тобто за допомогою вільного волевиявлення представників приватного і державного сектору, чи за допомогою імперативного методу у спосіб прямих вказівок державних органів представникам приватного сектору, чи за допомогою певного поєднання цих методів (що буде вимагати встановлення певних меж застосування того чи іншого методу). Тобто, завдання правотворчості в цій сфері – фактично визначити баланс імперативного і диспозитивного методів та віднайти збалансоване поєднання дозволів, заборон і позитивних зобов'язань. Є цілком очевидним, що вибір методів та правових засобів хоча і перебуває в межах дискреції правотворця, але така дискреція не є безмежною і не може бути його волюнтаризмом. Такий вибір має здійснюватися на базі вмотивованої методології та застосування обґрунтованих критеріїв.

На наш погляд, вирішення цього питання поставлене в залежність від певної мети, для досягнення якої встановлюється правовий режим. В цьому відношенні заслуговують на увагу слова Л. В. Вакарюк, яка пише, що «мета правового режиму – взаємне поєднання інтересів людини, суспільства і держави».[5]

Природно, що для авторів об'єктів інтелектуальної власності та для представників бізнесу в сфері оборонно-промислового комплексу безпосередньою метою є прибуток від використання таких об'єктів, а для держави – забезпечення національної безпеки. Але все ж таки слід визнати, що стратегічно забезпечення національної безпеки також є метою діяльності фізичних і юридичних осіб в сфері оборонно-промислового комплексу. Інакше ми мали би визнати, що представники цього комплексу зацікавлені в стані постійної небезпеки, а це очевидно не відповідає діяльності демократично налаштованої держави щодо забезпечення сталого розвитку, адже відповідно до Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» серед цілей сталого розвитку визначено, зокрема, сприяння сталій індустріалізації та інноваціям, а також забезпечення безпеки.[6]

Отже, як бачимо, питання взаємозв'язку інтелектуальної власності і національної безпеки має комплексний і достатньо складний характер та у значній мірі залежить від вибраного державою підходу до розуміння національної безпеки, що в свою чергу залежить від пануючого в державі політичного режиму.

Не вдаючись до детального розгляду різних підходів до осмислення поняття національної безпеки, тезисно необхідно відзначити, що так званий вузький підхід, за яким об'єктом національної безпеки є суверенітет, територія держави та інститути влади, притаманний державам з авторитарним політичним режимом; в той час як розуміння національної безпеки в широкому смислі, як такої, яка стосується комплексної безпеки всього соціуму, включаючи людину, – характерне для держав демократичного укладу. В країнах демократичного політичного режиму кінцевим стейкхолдером національної безпеки є людина, її життя, здоров'я, власність, свобода, у тому числі свобода творчої діяльності.

Розуміння зазначених підходів і їх різниці має важливе значення для комплексного і ґрунтовного вирішення питань щодо правового

режиму майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, оскільки вказує на перебування правотворця в певній парадигмі мислення стосовно праворозуміння, а відтак і взагалі на джерела самого права.

І при авторитарному, і при демократичному політичних режимах роль «першої скрипки» у встановленні і змістовному наповненні правового режиму завжди відіграє держава. Безпосередня, важлива і очевидно головна роль держави призводить до необхідності розгляду питання через призму позитивістського підходу, де виключно сама держава вирішує, яким чином регулювати відносини: або за допомогою імперативного методу у спосіб встановлення детальних норм зобов'язуючого характеру, або за допомогою диспозитивного методу через запровадження більш вільного режиму, який давав би більші можливості реалізації прав та інтересів особи.[7]

Водночас демократичне спрямування розвитку держави вимагає застосування дещо інших філософських, аксіологічних і соціологічних підходів. Демократична держава передусім спрямована на захист природних прав, свобод та інтересів, існуючих і притаманних людині в силу її біологічної і соціальної природи, а не в силу наданого державою привілею. Тому запровадження належного правового регулювання даної сфери вимагає одночасного і рівноправного застосування як позитивістського, так і природно-правового і соціологічного підходів. При цьому природно-правовий підхід в даному сенсі безпосередньо стосується внутрішньої природно обумовленої здатності, бажання і одночасно свободи людини мислити, творити, створювати, генерувати інтелектуальні об'єкти. Така творча свобода людини не може обмежуватись законами позитивного права, але за допомогою запроваджених законами позитивного права стимулів може посилюватись мотивація до її реалізації. Отже, застосування аксіологічного людиноцентристського підходу зумовлює необхідність регулювання даної сфери з позицій більшого сприяння розвитку творчої активності людини. Передбачається, що такий ціннісний, стимулюючий підхід сприятиме збільшенню кількості і покращенню якості інновацій у військовій сфері та позитивно впливатиме на підвищення обороноздатності країни.[7]

Цілеспрямованість правового режиму ставить перед правотворцем задачу правильного визначення його мети, в якості якої може бути підвищення мотивації суб'єктів інноваційної діяльності. Досягнення такої мети відповідно вказує на ефективність правового режиму, а отже, і на виконання ним своєї регулятивної функції, а це в значній мірі залежить від усвідомлення суб'єктами і виконання регулятивних норм. Реалізуючи вищевказану задачу з формування мети і забезпечення ефективності правового режиму, правотворець неминуче має враховувати дію психологічного аспекту. Це вимагає врахування, з одного боку, досягнень психологічної науки (розділу психології творчості) та юридичної психології, а з іншого – досягнень розробленої Л. І. Петражицьким психологічної теорії права, згідно з якою активні психологічні переживання (воля) та так звані правові емоції є імпульсом для вчинення людиною тих чи інших дій.

Очевидно, що формування правових режимів в інноваційній сфері (до якої відноситься інтелектуальна власність в оборонно-промисловому комплексі) з переважаючими позитивними зобов'язаннями, а тим більше заборонами (що проявляється в так званих обмежувальних правових режимах), навряд чи призведе до суттєвого підвищення мотивації через формування у суб'єктів передусім переживань та емоцій негативного характеру, що не слугуватиме розвитку правовідносин, оскільки звужуватиме сферу реалізації творчої свободи. В той же час розширення сфери дозволів у спосіб формування стимулюючих правових режимів створює позитивний правовий клімат, викликає позитивні емоції та переживання, наслідком чого має стати розширення меж свободи творчої діяльності і покращення її результатів.

Таким чином, можна констатувати, що найбільш ефективним філософсько-методологічним базисом для формування правового режиму прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі є перебування правотворця в парадигмі мислення, притаманному інтегрованому праворозумінню. Це, так

би мовити, аксіологічний аспект розглядуваної проблематики.

Традиційно методи наукового пізнання поділяються на три рівні: філософські методи, загальнонаукові та спеціально-наукові.

Застосовуючи закладений в такій класифікації принцип, можна стверджувати, що методологія формування правового режиму (фактично вся методологія правотворчості) також має трирівневу структуру. На першому (вищому, загальному) рівні знаходяться вже розглянуті вище певні ціннісні орієнтири, які характерні для того чи іншого типу праворозуміння (позитивістське, юснатуралістське, соціологічне, психологічне і т. д.) і які визначають загальну направленість правотворення і правового регулювання в тій чи іншій державі, тій чи іншій правовій системі. На другому рівні знаходяться методи, що визначають власне підходи до формування комбінацій правових засобів з точки зору їх майбутньої дії і впливу на суспільні відносини (це методи прогнозування, правове моделювання, оцінка регуляторного впливу, системно-структурний, формально-юридичний, історико- та порівняльно-правові методи тощо). А на третьому – безпосередньо методи, характерні для нормативної техніки.

Проте наведена класифікація була би очевидно не повною без застереження про існування двох методів, які буквально пронизують не тільки пізнавальні процеси, а і практично весь процес правотворчості. Мова йде про діалектичний та герменевтичний методи, застосування яких є вкрай необхідним для побудови ефективних правових режимів в розглядуваній сфері з огляду на необхідність виявлення вищевказаної взаємодії приватноправових і публічно-правових засад в правовому регулюванні (діалектика), а також потребу в регулярному тлумаченні відповідних норм, правових понять і категорій.

На нашу думку, герменевтичний підхід є доречним не тільки на стадії правозастосування вже таких норм права, які вступили в дію, але і на стадії правотворення з метою здійснення прогнозування ефективності дії новостворених норм і в цілому правового режиму.

Окремої уваги заслуговує порівняльно-правовий метод, який має застосовуватись не тільки на етапі дослідження правової матерії, а і для цілеспрямованого її перетворення на базі передових міжнародних та іноземних прикладів. Проте аналіз вітчизняної правозастосовчої практики свідчить про застосування практики іноземних країн безвідносно до її історичного розвитку та безсистемного урахування іноземних правових інститутів (правосуддя, економічне регулювання тощо) і навіть подекуди без врахування належності іноземної країни до іншої правової сім'ї. Такі недоліки призводять до встановлення норм, які a priori не матимуть суттєвого позитивного ефекту.

Той факт, що за своєю природою правовий режим являє собою комбінацію правових засобів, які мають цілеспрямований характер та призначені для регулювання суспільних відносин, обумовлює необхідність застосування до його формування формально-юридичного та системно-структурного методів, які є важливими для побудови структури правового режиму та відведення належного місця кожному із його елементів.

З точки зору формально-юридичного підходу, кожне право повинно мати гарантію реалізації, а за невиконання обов'язку має бути передбачена відповідальність. Через запровадження норм, що закріплюють такі обов'язки, права, гарантії і відповідальність, виявляється дія правових засобів: дозволів, заборон, позитивних зобов'язань. Це так би мовити генетика правового режиму. Відповідно, структура правового режиму має будуватись із системно пов'язаних елементів, що є можливим в разі правильного застосування формально-юридичного і системно-структурного методів, які разом із функціональним методом (який дозволяє передбачити можливу дію проектних норм) складають методологічну основу побудови правового режиму. Якщо формально-юридичний та системно-структурний методи більше визначають статику елементів правового режиму, то функціональний метод дозволяє побачити динаміку (дію, вплив) запроваджуваних норм на всю сферу правового регулювання (в даному разі сферу інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі). Іншими словами – мало встановити певні конкретні права, гарантії, обов'язки тощо в певній сфері, в певному правовому режимі, необхідно

чітко уявляти і навіть забезпечити у тому числі суміжними правовими інститутами ефективний вплив таких прав, гарантій тощо, забезпечити, так би мовити, їх функціональне призначення і цілеспрямованість правового режиму. Саме у такий спосіб реалізуються такі ознаки права взагалі, як відтворюваність і твердість.

Найбільш оптимальним способом побудови цілісної системи правового регулювання певної сфери суспільних відносин є побудова моделі (матриці) правового режиму, в якій би була максимально візуалізована системна сукупність його елементів – правових засобів в їхній функціональній дії. З практичної точки зору можна стверджувати, що якщо не вдається побудувати таку візуалізовану модель, то така невдача може свідчити про помилки в конструюванні самої логічної структури правового режиму, тобто помилки в формуванні концепції нормативно-правового акта, як це передбачено ст. 27 Закону України «Про правотворчу діяльність».[8]

В свою чергу, правильна побудова моделі правового режиму і належне складення концепції нормативно-правового акту вимагають здійснення певного прогнозування результатів регуляторного впливу новостворюваного правового режиму на суспільні відносини. В дійсності прогнозування є доволі складним процесом, особливо щодо правового режиму майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, специфіка якого залежить як від життєвого циклу самих об'єктів інтелектуальної власності, так і від наявності чи відсутності стану війни, тобто стану, при якому підвищується потреба в інноваціях і при якому на практиці особливо характерно проявляються позитивні моменти та недоліки застосовуваного правового режиму. Проте здійснення такого прогнозування є вкрай необхідним для максимального убезпечення від запровадження a priori неефективних правових режимів.

Застосування вищеописаних методів моделювання і прогнозування особливо є суттєвим щодо формування правового режиму майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, суттєва змістовна частина якого стосується сфери публічного управління. Це, в свою чергу, робить корисним застосування в правотворчій діяльності порівняно нового кібернетичного методу, який безпосередньо стосується моделей управління в тій чи іншій сфері життєдіяльності і дає можливість оптимізувати дію нормативно-правових актів та автоматизувати деякі юридичні процеси.

Висновки. Методологія взагалі і методологічні підходи в правотворенні і формуванні правових режимів зокрема є дуже складними і глибокими за змістом явищами вивчення і перетворення правової дійсності. Що ж до науково-методологічних підходів формування правового режиму майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, то, підсумовуючи, слід відзначити, що передусім суттєвий базово-системоутворюючий вплив здійснює пануючий в державі політичний режим і тип праворозуміння. Втілення за допомогою правового режиму в регулювання суспільних відносин демократичних начал і надбань інтегрованого праворозуміння та неухильне і правильне використання описаних в цій статті методів при концептуальній розробці нормативно-правових актів слугуватиме формуванню такого правового режиму майнових прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі, який би в найбільшій мірі відповідав інтересам держави в сфері національної безпеки і розвивав би творчу активність громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. П. Рабінович, С. Рабінович, О. Панкевич «Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини (за матеріалами журнальної дискусії 2021-2023 рр.) / Право України. 2023. № 3. с. 18-33.

2. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. Адміністративне право та адміністративна діяльність. Право і суспільство. № 3. 2012. С. 123-127.

3. Про національну безпеку: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241

4. Москалюк Н. В. Особливості правового статусу держави як суб’єкта права інтелектуальної власності на секретні винаходи та корисні моделі. Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2016. С. 54-58.

5. Вакарюк Л. В. Поняття та сутність правового режиму / Публічне право. № 1 (29) (2018) стор. 223-229.

6. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text.

7. Чернобай О. В. Деякі методологічні питання щодо правового режиму прав інтелектуальної власності в оборонно-промисловому комплексі. Правова наука та практика її застосування в умовах воєнного стану. Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 24-25 жовтня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2025. С. 34-38.

8. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 93, ст.364).

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 347.78:7.05
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.14

Яркіна Н. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-9026-9385

АВТОРСЬКО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДИЗАЙНЕРСЬКИХ РІШЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ (ПРАКТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Високий ступень комерціалізації дизайнерських рішень і швидке оновлення ринку дизайнерських розробок обумовлює значну кількість порушень прав їхніх створювачів. В статті пропонується аналіз сучасних потреб у захисті прав на об'єкти дизайну, досліджується актуальна судова практика у цій сфері. Запропоновані висновки можуть бути корисними для формування ефективних підходів до обрання правових механізмів захисту прав на об'єкти дизайну.

Специфіка об'єктів дизайнерських рішень полягає в їх утилітарних властивостях, а також художньому характері виконання виробів. В контексті правової охорони інтелектуальної власності такі об'єкти можуть розглядатися як твори художнього дизайну та як промислові зразки.

В роботі детально розглядаються умови, особливості та переваги застосування авторсько-правової охорони в контексті сучасної правозастосовної практики. Досліджується критерій оригінальності творів художнього дизайну, його теоретична основа та практичне застосування у практиці національних судів та суду ЄС. На прикладі окремих справ аналізується застосування принципів презумпції авторства, презумпції творчого характеру твору, виникнення правової охорони з моменту створення твору. Окремо приділена увага проблемі можливої колізії авторських прав та прав на промисловий зразок стосовно одного об'єкту дизайну. На основі практично значущих особливостей авторсько-правової охорони творів сформульовано її переваги для захисту прав на дизайнерські рішення. Зокрема, відзначається, що твори художнього дизайну охороняються без будь-якої формалізації та реєстрації; факт створення твору підтверджується за допомогою презумпції авторства; нерезиденти автоматично користуються національним режимом, передбаченим Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів; законодавство надає широкий спектр способів захисту у разі порушення прав; майнові авторські права мають найтриваліші строки чинності, встановлені національним законодавством, міжнародною конвенцією та актами ЄС.

Ключові слова: *авторське право, об'єкти авторського права, твори художнього дизайну, оригінальність твору, захист авторських прав.*

Yarkina N. Ye. Copyright protection of design solutions: distinctive features and advantages (a practical legal perspective)

Abstract. The high degree of commercialisation of design solutions and the rapid renewal of the design market result in a significant number of infringements of designers' rights. This article analyses current needs concerning the protection of rights in design objects and examines recent judicial practice in this field. The conclusions presented may contribute to the development of effective approaches to selecting legal mechanisms for the protection of rights in design objects.

The specificity of objects of design solutions lies in their utilitarian properties, as well as the artistic nature of the execution of products. In the context of legal protection of intellectual property, such objects can be considered as works of artistic design and as industrial designs.

The article provides a detailed examination of the conditions, specific features, and advantages of copyright protection in the context of contemporary law-enforcement practice. It explores the criterion of originality applicable to works of artistic design, its theoretical foundations, and its practical application in the case law of national courts and the Court of Justice of the European Union. Drawing on selected cases, the article analyses

© Яркіна Н. Є., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the application of the principles of the presumption of authorship, the presumption of the creative nature of a work, and the emergence of legal protection from the moment a work is created.

Particular attention is given to the potential conflict between copyright and industrial design rights in relation to the same design object. On the basis of the practically significant features of copyright protection for works, the article identifies its advantages for protecting rights in design solutions. In particular, it is noted that works of artistic design are protected without any formalities or registration; the fact of creation is established through the presumption of authorship; non-residents automatically benefit from the national treatment provided for under the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works; legislation provides a broad range of remedies in the event of infringement; and economic copyright rights enjoy the longest terms of protection established by national legislation, international conventions, and EU law.

Key words: *copyright, copyright-protected subject matter, works of artistic design, originality of a work, copyright protection.*

Постановка проблеми. Результати дизайнерської творчості дуже різноманітні, мають високий ступень комерціалізації та здатні забезпечувати ринкові переваги, тому й рівень запозичень та копіювань у сфері використання об'єктів промислового дизайну також надзвичайно високий. Численні публікації в медіаресурсах про порушення авторських прав митців, поради від фахівців, як попередити та як протидіяти порушенню прав на власні дизайнерські рішення, свідчать про актуальність питання правової охорони таких об'єктів. Водночас, зі швидким оновленням ринку дизайнерських розробок постійно змінюється й характер порушень, що відбивається на специфіці правових конфліктів у цій юридичній площині. Аналіз сучасних потреб у захисті прав на об'єкти дизайну та вивчення актуальної судової практики сприятиме формуванню обґрунтованих підходів в обранні ефективного правового режиму охорони та застосуванні перспективних способів захисту у випадку порушення прав.

Специфіка об'єктів дизайнерських рішень полягає в їхній подвійній характеристиці. По-перше, це – утилітарні властивості, які свідчать про практичну орієнтованість, функціональність, ужитковість; по-друге – художній характер виконання виробів за законами краси та естетики, який відбиває творчу індивідуальність створювача. В контексті правової охорони інтелектуальної власності такі об'єкти можуть розглядатися як авторські твори, а також як промислові зразки. Обрання ефективного правового режиму для захисту прав на конкретний об'єкт залежить від його дизайнерських характеристик та від сфери застосування.

Метою статті є розгляд окремих умов, особливостей та переваг застосування авторсько-правової охорони в контексті сучасної практики захисту прав на результати дизайнерської творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторсько-правова охорона творів художнього дизайну зазвичай досліджується в контексті загальних підходів до регулювання відносин щодо результатів художньої творчості з виокремленням теоретичної та практичної проблематики. Предметом сучасних наукових досліджень стають питання правової охорони дизайнерських рішень в окремих сферах їх використання. Так, М. Бичковською було розглянуто теоретико-прикладні проблеми охорони прав інтелектуальної власності на незареєстровані дизайни в сфері індустрії моди [1]; М. Циронян проаналізовано правову природу дизайну у фешн-індустрії та його правову охорону як об'єкта авторського права [2]. К. Зеров присвятив публікації основним питанням авторського права щодо результатів діяльності ілюстраторів та дизайнерів [3]. Теоретичні проблеми визначення поняття дизайну, як об'єкта права інтелектуальної власності, та його видів розкрито в роботі Ю. Симонян [4]. Практична орієнтованість на питання судового захисту та судової експертизи творів мистецтва відзначається в публікацях Н. Кісіль [5]. Науковому аналізу окремих кейсів про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності, в тому числі в сфері дизайну, присвячені праці Г. Андрощука [6].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 Бернської Конвенції про охорону літературних і художніх творів [7] термін «літературні і художні твори» охоплює всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в якій би формі вони не були виражені. До національного законодавства

віднесено питання визначення статусу творів прикладного мистецтва. Країни Союзу можуть визначати статус творів прикладного мистецтва і промислових малюнків та зразків.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» [8] серед охоронюваних творів визначає твори художнього дизайну (ст. 6). Як свідчить судова та інша правозастосовна практика, поняття твору художнього дизайну використовується з метою охорони прав абсолютно різноманітних дизайнерських рішень в сфері виробництва промислових виробів, іграшкової індустрії, харчової промисловості, пакування товарів, дизайну інтер'єрів, виробництва одягу, ювелірних виробів тощо. Широкий спектр дизайнерських розробок у сфері фешн-індустрії навіть послужив підставою для пропозиції ввести категорію «твори моди», як самостійного об'єкта авторського права [2, с. 368]. Втім, незважаючи на велику кількість різновидів об'єктів в сфері дизайнерської творчості, слід виходити з основних ознак, притаманних родовому поняттю «твір». Його легальне визначення стало новелою закону «Про авторське право і суміжні права» [8] і включає обов'язкову ознаку «оригінальності» інтелектуального творіння автора. Оригінальність твору – це ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі. Таким чином, застосування авторсько-правового режиму охорони потребує обов'язкового встановлення ознаки оригінальності об'єкту, яка відображає творчі рішення автора при його створенні. Розкриваючи це поняття дослідники відзначають, що твір авторського права не повинен бути креативним або новаторським, але для того, щоб він був визнаним оригінальним, треба довести, що автор використовував свій власний інтелектуальний потенціал для створення твору, а не копіював його. Автор повинен вкласти щось від себе до твору шляхом здійснення вільного та творчого вибору [1, с. 65].

Підхід щодо врахування ознаки оригінальності охоронюваного об'єкту авторського права є усталеним у європейській практиці розгляду спорів. Так Суд ЄС в своєму рішенні від 12 вересня 2019 р. у справі C-683/17 [9] вказав, що законодавці ЄС обрали систему, в якій охорона промислових зразків і охорона, що забезпечується авторським правом, не є взаємовиключними. Беручи до уваги це, суд встановив, що промислові зразки можуть бути визначені як «твори» в розумінні Директиви Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ ЄС про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві [10], якщо вони є *оригінальним* об'єктом в тому сенсі, що він є власним інтелектуальним творінням автора.

В останні роки національні суди активно застосовують підходи, що ґрунтуються на положеннях актів ЄС, втілюючи таким чином сучасні європейські стандарти правової охорони інтелектуальної власності. Зокрема, предметом справи, розглянутої Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, був захист авторських прав на оригінальний твір художнього дизайну [11]. У справі, яка переглядалась, позов був заявлений Компанією LEGO A/S до фізичної особи – підприємця щодо заборони відповідачу здійснювати відтворення, сповіщення на вебсайті інтернет-магазину та подальше розповсюдження шляхом введення в цивільний обіг будь-яким способом конструкторів в упаковці, яка відтворює дизайн упаковки аналогічних товарів позивача. Встановлено, що позивач володіє авторськими правами на продукцію LEGO, яка пропонується до продажу в розробленій його дизайнерами упаковці з художніми ілюстраціями конструкторів. Суд зазначив, що набуті позивачем права на дизайн конструкторів LEGO, оформлення їхнього пакування, інструкції до конструкторів LEGO, а також інші індивідуалізовані позначення захищаються в Україні відповідно до положень Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів та законодавства про захист від недобросовісної конкуренції. Пропонування відповідачем до продажу та продаж в Інтернет-магазині продукції, упаковка якої відтворює оригінальний дизайн упаковок продукції LEGO, визнані такими, що порушують авторські права позивача на *оригінальний дизайн* упаковки. Використання зображення охоронюваного

оригінального авторського дизайну продукції на упаковці відповідача було підтверджено висновком експертизи.

В іншій справі за аналогічним позовом компанії LEGO A/S [12] відповідач, заперечуючи право позивача звертатися з відповідними вимогами, стверджував про недоведеність належності позивачеві авторських прав на авторський дизайн упаковки конструкторів. Проте суд зазначив, що згідно з пунктом 1 ст. 15 Бернської конвенції [7] для того, щоб автор літературних і художніх творів, що охороняються цією Конвенцією, розглядався, за відсутності доказів протилежного, як такий і відповідно до цього допускався у країнах Союзу до порушення судового переслідування проти контрафактів, достатньо, якщо ім'я автора буде позначено на творі звичайним чином (презумпція авторства). Оскільки ім'я позивача зазначено на матеріальних носіях, де втілено авторський дизайн (зокрема, на упаковках іграшкових конструкторів), позивач є володільцем авторських прав на авторський дизайн. Таким чином, відтворення авторського дизайну в оформленні упаковки продукції без належного дозволу позивача як власника авторських прав на зазначений дизайн визнано порушенням його виключних майнових авторських прав. Суд задовольнив вимогу про вилучення та знищення всієї продукції з порушеннями (упаковка, товар, супровідні деталі, інструкція, декоративні наліпки), оскільки без упаковки така продукція не становить жодної комерційної цінності. Вимоги про стягнення компенсації за порушення авторських прав були обгрунтовані тим, що відтворення, публічне сповіщення та розповсюдження авторського дизайну відповідачем дозволяє йому отримати економічні, репутаційні переваги, що порушує економічний інтерес позивача як виробника та дистриб'ютора тієї ж продукції з використанням власних авторських прав. Суд, пославшись на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13] та практику Європейського суду з прав людини, що захищає економічний інтерес, породжений наявністю в особи прав інтелектуальної власності, задовольнив вимоги про стягнення компенсації.

Як свідчать рішення у наведених справах, а також нові позови, з якими компанія LEGO A/S продовжує звертатися до суду [14], охорона прав на художній дизайн пакувань відкриває перспективи заборонити розповсюдження продукції, яка пропонується для продажу у відповідній упаковці з ознаками порушення авторських прав. Говорячи про ці приклади судового захисту авторських прав на твори художнього дизайну слід відзначити, що компанія The Lego Group має багаторічних досвід захисту своїх прав на інтелекуальну власність, захищаючи не лише авторські права на дизайн іграшок та упаковки продукції, але й торговельну марку, промисловий зразок, патенти. Як відмічають фахівці, компанія завжди виступала проактивно у справах своїх патентів через жорстку конкуренцію з боку іноземних клонів. Разом із тим, значна частина рішень на користь групи LEGO пов'язана саме із позовами про захист авторських прав проти китайських виробників, що було підтверджено, в тому числі, рішеннями судів Китаю [6]. В Україні захист прав цієї всесвітньовідомої компанії на основі національного авторсько-правового законодавства також демонструє успіх.

В практиці існують приклади успішного захисту авторських прав на дизайн, що належать українським товаровиробникам. Так сталося у справі бренду KHUSTYNA, який співпрацює з українським митцем та має належно оформлені права на використання його робіт на своїх виробах – хустинах. Після виявлених випадків пропонування для продажу товарів із скопійованим малюнком, власник бренду був вимушений протидіяти порушенню, бо поширення дешевих підробок негативно впливало на довіру клієнтів до автентичності його продукції. В порядку досудового врегулювання вдалося досягти задоволення вимог про припинення продажу підробок, видалення оголошень з інтернет-магазинів; вилучення та передачі хустин-підробок бренду KHUSTYNA; компенсації фінансових втрат, видалення карт товару з глобальних українських маркетплейсів [15]. Напевно, успіх врегулювання цього спору не в останню чергу залежав від підтверджених майнових прав на малюнок (твір образотворчого мистецтва), який, по-суті, збігався з дизайном виробу в цілому. Тож питання оригінальності дизайну фактично не піддавалося сумніву.

Водночас, у площині комерційних конфліктів між виробниками можуть виникати більш складні ситуації, коли оригінальність дизайну не сприймається як очевидний факт, а потребує доведення. Подібна ситуація характерна для ринку одягу, взуття, аксесуарів, ювелірних виробів. Більшість видів товарів середнього та бюджетного сегментів мають схожі моделі, крій, тощо і не відрізняються якоюсь унікальністю. З іншого боку, внесення незначних змін в оздоблення речі вже створює відмінності, які не дозволяють стверджувати про копіювання дизайну. Практика свідчить про те, що позивачеві, який посилається на свої авторські права на дизайн, не завжди просто довести творчу складову, яка є і передумовою, і виміром оригінальності твору художнього дизайну. Складність процесу доведення критерію оригінальності ілюструє відома справа, розглянута судом ЄС на запит Верховного суду Португалії (Справа C-683/17) [9]. Основний спір виник між компаніями Cofemel та G-Star, які працюють у сфері дизайну, виробництва та продажу одягу. Компанія G-Star подала позов до португальського суду першої інстанції, вимагаючи від Cofemel припинити та утримуватися від усіх порушень її авторських прав, а також відшкодувати їй збитки. У цьому позові G-Star стверджувала, зокрема, що певні моделі джинсів, світшотів та футболок, вироблених Cofemel, дублюють її продукцію. G-Star також наполягала на тому, що зразки її одягу є оригінальними інтелектуальними результатами, тому повинні кваліфікуватися як «твори», що підлягають охороні авторським правом. Захист Cofemel грунтувався на тому, що подібні зразки одягу не можуть бути класифіковані як охоронювані твори. Суд першої та апеляційної інстанцій постановили, що зразки одягу компанії G-Star є творами, на які поширюється охорона авторського права, а відповідач порушує ці авторські права. Але Верховний Суд через невпевненість в тому, що охорона авторським правом поширюється на ці об'єкти так само, як і на будь-який літературний і художній твір, звернувся до суду ЄС за тлумаченням Директиви 2001/29 про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. Суд ЄС вказав, що промислові зразки можуть бути класифіковані як «твори» в розумінні Директиви 2001/29, якщо вони є *оригінальним* об'єктом в тому сенсі, що він є власним інтелектуальним творінням автора. Проте створення естетичного ефекту само по собі не дає можливості визначити, чи є цей зразок інтелектуальним творінням, яке відображає свободу вибору та індивідуальність його автора, і, таким чином, відповідає вимозі оригінальності. Отже, та обставина, що зразки одягу, створюють, крім свого практичного призначення, специфічний та естетично значущий візуальний ефект, не є такою, що виправдовує кваліфікацію цих зразків як «творів» у розумінні Директиви 2001/29 [16].

Таким чином, суд ЄС, по-суті, відмовився застосувати до зразків одягу, які можуть бути результатом дизайну, презумпцію наявності творчої складової і оригінальності та вказав на те, що ця творча ознака має бути доведена. Стосовно цієї презумпції правники вказують на її важливість в авторському праві, адже доки не доведено інше, результат інтелектуальної діяльності вважається створеним творчою працею [3]. Відзначимо, що у більшості випадків, коли йдеться про традиційні види творів – літературні, образотворчі, фотографічні чи інші – їхня оригінальність припускається і предметно не досліджується. Винятком з цього є випадки, коли авторство оспорюється саме з підстав відсутності ознак оригінальності твору. Саме таким чином, зокрема, обґрунтовувались позовні вимоги компанії Luigi Lavazza S.p.A. про визнання відсутності авторства на твір до фізичної особи, яка зареєструвала авторські права на збірку творів образотворчого мистецтва «Ескізи дизайнів «LAVAZZA». В суді позивачем було доведено, що у своїй діяльності він використовує позначення LAVAZZA з моменту його створення у 1927 році, воно є прізвищем засновника, який почав використовувати його для цілей маркування власних товарів з 1895 року; у 1946 році студією «Aerostudio Borghi» в Мілані розроблений перший логотип LAVAZZA; позивач отримав правову охорону відповідних торговельних марок за міжнародною реєстрацією. Суд, задовольняючи позов, вказав, що ознакою твору, як об'єкта авторського права, є його оригінальність, тобто він не має бути відтворенням або повторенням уже існуючого (раніше створеного) твору; твір

відповідача не відповідає критерію оригінальності, отже не може бути об'єктом авторського права [17].

Говорячи про дизайн як діяльність, слід зазначити, що її характеристики спираються на те, що це творча діяльність, метою якої є визначення формальних якостей промислових виробів [4, с. 40]. Водночас, стосовно дизайнерських рішень промислових виробів перешкодою для застосування описаної презумпції наявності творчої складової (отже й оригінальності об'єкту) може бути універсальний, поширений вигляд виробів певного виду, який важко охарактеризувати як той, що відрізняється від норми. Тож встановлення оригінальності художнього дизайну виробу нерідко стає тим ключовим моментом, що має визначити спір між конкурентами. Прикладом служить конфлікт на ринку ювелірних виробів, який виник між двома ювелірними брендами «Золотий вік» та Guzema Jewelry після того, як ювелір Валерія Гузема звинуватила компанію «Золотий вік» у плагіаті дизайну обручки. Натомість компанія «Золотий Вік» запевнила, що не копіювала вироби Guzema, адже тренд на подібні відкриті каблучки з кульками (open ring balls) з'явився на початку двадцять першого століття в Італії, і така форма використовується переважною більшістю виробників не один десяток років. Також компанія додала, що не патентує свої вироби з тих самих причин, з яких не патентується крій одягу [18]. Відомо, що в сфері фешн-індустрії в умовах швидкоплинності та мінливості моди дизайнери фактично не здатні монополізувати права на універсальні моделі одягу чи взуття, які не відрізняються якоюсь унікальністю. Зі свого боку дослідники відзначають, що способи охорони дизайнів у сфері індустрії моди, які вимагають здійснення формальностей щодо кожного окремого дизайну, є надто обтяжуючими для таких високошвидкісних сфер виробництва, адже вони зумовлюють певні фінансові та часові витрати [1, с. 3]. Тож з наведеного спору слід зробити один важливий висновок: маєшь намір захищати авторські права на художній дизайн власних виробів – будь готовий довести його оригінальність.

Водночас не варто забувати, що така оригінальність має бути забезпечена законним шляхом – або за рахунок власного творчого процесу, або на підставі домовленостей із авторами, чиї твори надають оригінальності виробу в цілому. Очевидно неприпустим є використання чужих творів без згоди їхніх авторів. Про таку ситуацію, приміром, заявила майстриня петриківського розпису Г. Назаренко, яка наголосила, що не давала дозволу на використання картини «Вишневий сад» для створення одягу та сумок, які виставляються на міжнародних виставках та пропонуються для продажу [19]. Подібні дії мають ознаки порушення авторських прав, а тому не можуть породжувати авторсько-правову охорону щодо дизайну у його виробника. Правила, які будуть діяти в цих відносинах, аналогічні тим, що застосовуються у разі створення похідних творів, тобто вимагають дозволу автора оригінального твору. Це особливо актуально для творів образотворчого мистецтва, адже вони найчастіше стають предметом різноманітної переробки з метою подальшого комерційного розповсюдження. Так, відома художниця Є. Гапчинська стикнулася з фактом переробки своєї картини у схему для вишивки, яка була розміщена у журналі і розповсюджена організацією поштового зв'язку, а тому звернулася до суду з позовом про порушення авторського права на твір образотворчого мистецтва. Верховний Суд підтвердив правильність рішення апеляційної інстанції, ухваленого на користь художниці [5].

Особливістю правового регулювання відносин щодо використання дизайнерських розробок є те, що зовнішній вигляд виробу може також охоронятися як промисловий зразок (результат художнього конструювання). В більшості випадків промислові зразки реєструються у відповідному реєстрі, що підтверджується видачею охоронного документу – свідоцтва. Відповідно можуть виникати ситуації, коли до одного об'єкта буде застосована подвійна (кумулятивна) правова охорона в інтересах одного правоволодільця, або навпаки – існуватиме колізія прав різних суб'єктів, один з яких володіє авторськими правами на дизайн, а інший – правами на промисловий зразок. В останньому випадку вірогідніше за все постане практичне питання вирішення колізії на користь

одного з суб'єктів. Ключову роль у цьому відіграватиме момент виникнення правової охорони на вказані об'єкти, підтвердження цього факту та строк чинності майнових прав на відповідний об'єкт. Подібний правовий конфлікт був розглянутий судом стосовно дизайну печива, зареєстрованого як об'єкт авторського права за фізичною особою – автором, а також зареєстрованого як промисловий зразок за виробником печива. При розгляді спору було встановлено, що авторські права хоча і були зареєстровані пізніше ніж промисловий зразок на ідентичний зовнішній вигляд печива, однак виникли набагато раніше реєстрації промислового зразка, адже дата створення дизайну (детально описаного об'ємного малюнку) вказувалася у заявці на реєстрацію твору і не була спростована. Застосувавши законодавчі положення про виникнення авторського права з моменту створення твору, про презумпцію належності авторського права особі, яка подала розробку дизайна на реєстрацію, а також врахувавши той факт, що реєстрація авторських прав не має правовстановлюючого значення, суд визнав дії виробника печива порушенням авторських прав на дизайн печива [20].

Висновки. На основі окреслених практично значущих особливостей авторсько-правової охорони дизайнерських рішень, можно сформулювати її переваги, підтверджені наявною практикою розгляду судових спорів.

1. Твори художнього дизайну охороняються автоматично без необхідності будь-якої формалізації чи реєстрації.

2. На підтвердження авторства достатньо послатися на вказівку власного імені (найменування) на матеріальних носіях, де втілено авторський дизайн (презумпція авторства).

3. Автори – нерезиденти автоматично користуються національним режимом, передбаченим ст. 5 Бернської конвенції, що позбавляє необхідності мати будь-які охоронні документи на території країни, де запитується захист.

4. Авторсько-правове законодавство надає широкий спектр способів захисту у разі порушення прав: вимагати припинення порушення на майбутнє, вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів, стягнення компенсації, відшкодування моральної шкоди.

5. Майнові авторські права мають найтриваліші строки чинності, встановлені національним законодавством, міжнародною конвенцією та актами ЄС.

У подальшому науковому дослідженні правовідносин у сфері використання дизайнерських рішень окремої уваги потребуватимуть питання договірного оформлення відносин щодо створення та використання об'єктів дизайну, а також правових наслідків укладення договорів різних типів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бичковська М. Є. Охорона прав інтелектуальної власності на незареєстровані дизайни в сфері індустрії моди : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2021. 223 с. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/277/v3x85pn7q1roxg9nb4zr7uqqq6e1m6bt/dis_Bychkovska%20M,E,.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

2. Циронян М. С. Дизайн у фешн-індустрії як об'єкт авторського права. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2026. Вип. 1., Ч. 1. С. 364–369. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.57 (дата звернення: 29.07.2026).

3. Зеров К. Авторське право для ілюстраторів та дизайнерів. *LIGA.net :* веб-сайт. URL : https://blog.liga.net/user/kzerov/article/40742 (дата звернення: 29.07.2026).

4. Симонян Ю. Визначення поняття та умов правової охорони дизайну як об'єкта права інтелектуальної власності та галузі креативних індустрій. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 38–46. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.5

5. Кісіль Н. Захист авторських прав у судовому порядку. *Про творчість, інтелектуальну власність та судову експертизу* : веб-сайт. URL : https://www.kisil-nv.com/2023/02/25/%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2/ (дата звернення: 29.07.2026).

6. Андрощук Г. Lego vs Lepin – остаточне рішення на користь LEGO. *Юридична газета*. 2020. 3 серпня. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/lego-vs-lepin--ostatochne-rishennya-na-korist-lego.html (дата звернення: 29.07.2026).

7. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Паризький Акт від 24 липня 1971 року, змінений 2 жовтня 1979 року. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 29.07.2026)

8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855 (дата звернення: 29.07.2026).

9. Cofemel – Sociedade de Vestuário SA v G-Star Raw CV, Court of Justice of the European Union, 12 September 2019, C-683/17. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0683 (дата звернення: 29.06.2026).

10. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві : міжнародний документ від 22 травня 2001 р. № 2001/29/ЄС. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text (дата звернення: 29.07.2026).

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 липня 2024 року (судова справа № 910/11011/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120368503 (дата звернення: 29.07.2026).

12. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 10 травня 2024 року (судова справа № 753/8408/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119762016 (дата звернення: 29.07.2026).

13. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Перший протокол) від 20 березня 1952 р. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 29.07.2026)

14. Ухвала Господарського суду міста Києва від 11 червня 2026 року (судова справа № 910/6005/26). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/137298382 (дата звернення: 29.07.2026).

15. Що принесе порушення авторських прав і як бізнесу захистити права на інтелектуальну власність? Кейс бренду KHUSTYNA. *Юридична газета*. 2024. 16 серпня. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/shcho-prinese-porushennya-avtorskih-prav-i-yak-biznesu-zahistiti-prava-na-intelektualnu-vlasnist-key.html (дата звернення: 29.07.2026).

16. Резюме рішення суду ЄС у справі C-683/17 від 12 вересня 2019 року (Cofemel – Sociedade de Vestuário SA v G-Star Raw CV). *IP OFFICE. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій.* URL : https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/resume-Cofemel-Sociedade-de-Vestuario-SA.pdf (дата звернення: 29.07.2026).

17. Рішення Солом`янського районного суду міста Києва від 16 липня 2024 року (судова справа № 760/10532/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120476735 (дата звернення: 29.07.2026).

18. Ковнір С. Компанія «Золотий вік» відповіла на звинувачення у плагіаті. *OBOZ.UA :* веб-сайт. URL : https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/zolotij-vik-yakij-reklamuvala-zirka-kvartalu-95-vidpoviv-na-zvinuvachennya-u-plagiati-prikras.htm (дата звернення: 29.07.2026).

19. Шостак В., Приходько О. Без дозволу використали картину для дизайну одягу: мисткиня з Дніпропетровщини заявила про порушення авторського права. *Суспільне. Дніпро :* веб-сайт. URL : https://suspilne.media/dnipro/1267354-bez-dozvolu-vikoristali-kartinu-dla-dizajnu-odagu-mistkina-z-dnipropetrovsini-zaavila-pro-porusenna-avtorskogo-prava/ (дата звернення: 29.07.2026).

20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 вересня 2025 року (судова справа N 200/26960/15). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/130829153 (дата звернення: 29.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.15

Вергелес О. А.,
аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0008-7791-6574

ПРАВОВА ПРИРОДА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Анотація. У статті досліджено правову природу юридичної відповідальності у сфері державної реєстрації земельної ділянки. Ціллю державної реєстрації земельної ділянки є формування земельної ділянки як об'єкта прав шляхом відкриття Поземельної книги у Державному земельному кадастрі, а також присвоєння кадастрового номеру.

З'ясовано поняття правової природи юридичної відповідальності у сфері державної реєстрації земельної ділянки, яке не закріплено у чинному законодавстві України, як основне, суттєве щодо досліджуваного правового явища. Таким суттєвим є ознаки, поняття, принципи, підстави, види, цілі та функції юридичної відповідальності у сфері державної реєстрації земельної ділянки. Для з'ясування поняття правової природи юридичної відповідальності у сфері реєстрації було окремо досліджено поняття «правова природа» та «юридична відповідальність».

Встановлено, що юридична відповідальність у сфері реєстрації встановлюється за вчинені дії, а її переважною ознакою є те, що вона реалізовується як юридична діяльність у формі правозастосування. До принципів вказаного виду юридичної відповідальності можна віднести основоположні, загальні та галузеві. Підстави настання юридичної відповідальності у сфері реєстрації є фактичними та юридичними. Видами юридичної відповідальності у сфері реєстрації за галузями права є цивільна, дисциплінарна, земельна, адміністративна та кримінальна.

До цілей та функцій юридичної відповідальності у сфері реєстрації потрібно віднести наступні: загальносоціальні (запобігання правопорушень (превентивна функція) та формування правової поведінки (виховна функція)) та індивідуальні (настання негативних наслідків за правопорушення (каральна функція), отримання компенсації постраждалою особою (відновлювальна функція)).

Напрямком подальших досліджень є практичні проблеми, які виникають під час встановлення юридичної відповідальності у сфері державної реєстрації земельної ділянки.

Ключові слова: *державна реєстрація земельної ділянки, земельна ділянка, правова природа, земельні правовідносини, земельні права, юридична відповідальність у сфері державної реєстрації земельної ділянки.*

Verheles O. A. Legal nature of legal liability in the field of state registration of a land parcel

Abstract. The article examines the legal nature of legal liability in the field of state registration of a land parcel. The purpose of state registration of a land parcel is to establish the land parcel as an object of rights by opening a Land Book in the State Land Cadastre and assigning a cadastral number.

The study clarifies the concept of the legal nature of legal liability in the field of state registration of a land parcel, which is not defined in the current legislation of Ukraine, and identifies it as the fundamental and essential characteristic of the legal phenomenon under consideration. Such essential characteristics include the features, concept, principles, grounds, types, objectives, and functions of legal liability in the field of state registration of a land parcel. In order to determine the concept of the legal nature of legal liability in the field of registration, the notions of "legal nature" and "legal liability" were examined separately.

© Вергелес О. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It has been established that legal liability in the field of registration is imposed for committed actions, and its predominant characteristic is that it is implemented as a legal activity in the form of law enforcement. The principles of this type of legal liability include fundamental, general, and sector-specific principles. The grounds for legal liability in the field of registration may be factual or legal. According to branches of law, the types of legal liability applicable in the field of registration include civil, disciplinary, land, administrative, and criminal liability.

The objectives and functions of legal liability in the field of registration include the following: general social objectives and functions, namely the prevention of offences (preventive function) and the promotion of lawful conduct (educational function), as well as individual objectives and functions, namely the imposition of adverse consequences for offences (punitive function) and compensation for the injured party (restorative function).

A promising area for further research is the examination of practical issues arising in the process of establishing legal liability in the field of state registration of land parcels.

Key words: *state registration of a land parcel, land parcel, legal nature, land legal relations, land rights, legal liability in the field of state registration of a land parcel.*

Постановка проблеми. Юридична відповідальність як правове явище, що є формою реалізації права, полягає у настанні негативних наслідків для особи, яка здійснила порушення норм права, і регулюється нормативними приписами. Державна реєстрація земельної ділянки (далі – реєстрація) є правовим явищем, що виражається, серед іншого, у формі правовідносин, яке спрямоване, зокрема на внесення відомостей про земельну ділянку до Державного земельного кадастру (далі – кадастр) та формування земельної ділянки як об'єкта земельних прав. Учасники правовідносин з реєстрації можуть вчинювати порушення нормативних приписів, що призводить до порушень прав інших учасників. Наприклад, проблемою, яка часто згадується у відкритих джерелах в контексті реєстрації, є, відмова заявнику у здійсненні реєстрації у разі знаходження в межах земельної ділянки іншої земельної ділянки або її частини (явище, яке відоме також як «накладка») [1]; ця відмова може надаватися з порушенням приписів законодавства. Отже, дане наукове дослідження правової природи юридичної відповідальності у сфері реєстрації завдяки встановленим науковим фактам опосередковано сприятиме більш ефективному захисту прав суб'єктів правовідносин з реєстрації, відновленню порушених прав, запобіганню порушенню права щодо реєстрації та формуванню правомірної поведінки у сфері реєстрації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичну відповідальність у земельному праві, зокрема у сфері земельних правовідносин досліджували А.В. Катрич, О. Літошенко, Л.В. Мелех, А.М. Мірошниченко, М.І. Сингаєвська, Д.В. Федчишин, М. В. Шульга та інші вчені. Юридичну відповідальність як форму реалізації права досліджували М. С. Кельман, М. І. Козюбра, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, В. М. Стратонов, М. В. Цвік та інші вчені. Аналіз об'єктивно протиправного діяння провів А. М. Шульга. Водночас наразі у науці земельного права України не здійснювалося дослідження юридичної відповідальності у сфері реєстрації, зокрема, не вивчалася правова природа цього поняття, що є метою цієї статті.

Метою цієї статті є з'ясування правової природи юридичної відповідальності у сфері реєстрації за допомогою методів аналізу та синтезу, зокрема сформулювати суттєві ознаки, поняття, принципи, види, підстави, цілі та функції юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття правової природи юридичної відповідальності

Перш за все потрібно з'ясувати один з елементів об'єкта наукового дослідження цієї статті, зокрема чим є правова природа. Включення цього аналізу до наукової роботи зумовлено тим, що авторка погоджується з позицією Д. Очколяса, який зазначав, що українські науковці-юристи зазвичай не визначають, що саме вони мають на увазі під правовою природою того чи іншого правового явища [2, с. 194]. Найчастіше автори під час дослідження правової природи (не лише правових явищ у земельному праві, а й в інших галузях права) здійснюють визначення суттєві ознаки: поняття, характеристики [3, с. 101, 102], виявлення підходів до визначення правових категорій [4, с. 101], сутність правового явища, дослідження підходів до визначення поняття правового явища [5, с. 128]. На думку І. В. Матвєєва, включення правової природи

до об'єкту наукового дослідження потрібно для розуміння вичерпної характеристики правового явища. Природа, на його думку, є сутністю окремо визначеного явища правової дійсності. Тому він вважає, що під правовою природою потрібно розуміти визначення істотних ознак правового явища та його місця серед інших подібних правових явищ [2, с. 196]. Відповідно до позиції А. В. Захарова, з'ясування правової природи певного юридичного явища означає встановлення галузі права, до якої належать норми, що регулюють конкретні правовідносини [2, с. 196]. З наведеними вище позиціями науковців авторка погоджується, однак вважає, що поняття правової природи потрібно доповнити.

Відповідно до тлумачного словника української мови слово «природа» має значення сукупності якостей або властивостей явища, суті явища [6]. Слово «суть» означає основне, найважливіше чого-небудь [7]. Правовий є прикметником від слова «право», тобто визначає відносну характеристику природи як такої, що належить до права, є частиною правової дійсності, може бути нормативно вираженою, бути обов'язковою до виконання та врегульовуватися нормами права. Отже, правова природа означає основні характеристики, суть конкретного явища: зокрема у цій статті правового явища юридичної відповідальності у сфері реєстрації.

На думку авторки, в кожному конкретному випадку наукового дослідження потрібно визначати обсяг поняття правової природи для індивідуально визначеного правового явища, тому що потрібно зважати на призначення досліджуваного правового явища. Залежно від цілі, форми існування правового явища, потрібно визначати перевагу основних суттєвих ознак у правовому явищі. Зокрема, у випадку з юридичною відповідальністю у сфері реєстрації – для визначення обсягу поняття правової природи потрібно зважати, що призначення юридичної відповідальності полягає, на думку авторки, перш за все, в настанні несприятливих наслідків для особи, яка порушила правові норми, що відбувається через здійснення процедур (тобто, реалізації права). Настання негативних наслідків має відбуватися відповідно до принципів та норм права. Це свідчить про те, що правова природа юридичної відповідальності у сфері реєстрації, перш за все, але не виключно, полягає у визначенні ознак, поняття, принципів, видів юридичної відповідальності, підстав, цілей та функцій. З'ясування цих понять дозволить зрозуміти суть предмета досліджень.

2. Ознаки та поняття юридичної відповідальності у сфері реєстрації

Для визначення суттєвих ознак та формування доктринального поняття юридичної відповідальності у сфері реєстрації потрібно зрозуміти, перш за все, лексичне значення слова «відповідальність». Це слово має наступні визначення у словнику: обов'язок особи, який був покладений на неї або взятий нею самостійно, відповідати за дії. Згідно з визначенням у філософському енциклопедичному словнику відповідальність розглядається як філософсько-соціологічне поняття, що визначає міру відповідності поведінки суб'єкта існуючим соціальним нормам [8]. Отже, відповідальність може мати значення усвідомленого обов'язку особи відповідати за дії, які мають відповідати соціальним нормам. Прикметник «юридичний» вказує на зв'язок відповідальності з правом. Юридичні норми є частиною соціальних норм, однак вони відрізняються обов'язковим характером, що санкціонується державою.

У чинному законодавстві України визначення поняття «юридична відповідальність у сфері державної реєстрації земельної ділянки» не закріплено у нормативно-правових актах (далі – НПА); відповідні норми-дефініції і термін відсутні. У Земельному кодексі України від 25.10.2001 р. (далі – ЗК України) у ст. 211 зазначено, що відповідальність за порушення земельного законодавства є цивільною, адміністративною або кримінальною, зокрема за ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них (п. «ї» ст. 211). Відповідно до ст. 39 Закону України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. (далі – Закон про кадастр) сертифіковані інженери-землевпорядники як виконавці робіт із землеустрою, державні кадастрові реєстратори можуть нести дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність у порядку, який врегульований чинним

законодавством України, за порушення у сфері кадастру. Отже, юридична відповідальність у сфері реєстрації може бути, серед іншого, цивільною, дисциплінарною, адміністративною або кримінальною, однак встановлюється не в нормативно-правових актах земельного законодавства, а в інших галузях національної правової системи. Нормативні приписи, які закріплені в НПА земельного законодавства, містять бланкетні норми щодо юридичної відповідальності.

Відповідно до позиції Л. І. Калєніченко, у загальній теорії права є два основні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність»: 1) юридична відповідальність як державний примус; інститут об'єктивного права та 2) юридична відповідальність як елемент правовідносин, інститут суб'єктивного права [9, с. 12]. Підтримуючи вказану позицію зазначимо, що до переліку ознак юридичної відповідальності у сфері реєстрації можна додати й інші, зважаючи на те, що загалом правове явище юридичної відповідальності є складним феноменом [10, с. 1].

Термін «юридична відповідальність» є поняттям, тому потрібно здійснити логічну операцію для розкриття його змісту, а саме суттєвих ознак реєстрації, до яких авторка відносить наступні.

Загалом, юридична відповідальність у сфері реєстрації, як і будь-який інший вид юридичної відповідальності, є частиною соціальної відповідальності. Юридична відповідальність відрізняється від інших видів відповідальності, оскільки переважно розглядається в теорії права як така, що настає ретроспективно, за дії, які уже були вчинені суб'єктами відповідних правовідносин. Юридична відповідальність має ознаку обов'язковості на відміну від інших видів відповідальності. Це судження може бути застосоване і до юридичної відповідальності у сфері реєстрації.

Юридична відповідальність є правовим явищем юридичної дійсності з точки зору філософії права, а також одним з фундаментальних правових явищ в українській правовій науці [11, с. 53].

Як форма впливу права, а саме правового регулювання, юридична відповідальність у сфері реєстрації є формою державного забезпечення правового регулювання, яке застосовується тоді, коли є порушення норм права. З точки зору нормативної основи права, юридична відповідальність у сфері реєстрації виражається в зовнішній формі нормативних приписів, оскільки права, обов'язки та санкції за порушення встановлюються у нормативно-правових актах.

Юридична відповідальність є однією з форм реалізації права. В контексті вчення про реалізацію права, юридична відповідальність може бути правовідносинами (з наявністю учасників, об'єктів та змісту правовідносин), юридичною діяльністю у формі правозастосування уповноважених суб'єктів владних повноважень або суб'єктів, яким були делеговані такі повноваження, щодо притягнення осіб, які здійснюють правопорушення, до юридичної відповідальності, шляхом застосування засобів примусу [12, с. 376]. На думку авторки, остання ознака є домінуючою, оскільки в правовій системі суспільства юридична відповідальність сприяє практичному перетворенню життя людей.

Можна підсумувати, що юридична відповідальність у сфері реєстрації – це комплексне правове явище, яке, перш за все, є формою реалізації права [13, с. 2], та передбачає настання обмежень прав майнового або немайнового характеру особи, яка здійснила порушення нормативних приписів у сфері реєстрації.

3. Принципи, підстави та види юридичної відповідальності у сфері реєстрації

Принципи юридичної відповідальності у сфері реєстрації є засадами, сутнісними ідеями, які визначають ознаки юридичної відповідальності як правового явища, що існує у формі нормативних приписів та правозастосовної діяльності як різновиду юридичної діяльності.

Можна виділити основоположні принципи юридичної відповідальності у сфері реєстрації (які також є основоположними принципами права): справедливість, рівність, свобода, гуманізм [14, с. 71, 72]. До загальних принципів юридичної відповідальності відносяться ті, що є і принципами права: правової визначеності, добросовісності, пропорційності, розумності [14, с. 73, 74, 75]. До галузевих принципів можна віднести ті, які існують в тих галузях права, які

передбачають порушення норм законодавства: трудового права (захист працівниками трудових прав, зокрема під час застосування юридичної відповідальності [15, с. 43]), цивільного права (справедливість, судовий захист прав, добросовісність, розумність [16, с. 19]), адміністративного права (заборона свавілля, доступ до незалежного суду як елементи принципу верховенства права [17, с. 42]), кримінального права (відповідальність за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке є кримінальним правопорушенням відповідно до законодавства, відсутність відповідальність у разі відсутності вини, індивідуальний характер відповідальності) [18, с. 15], а також земельного права (забезпечення раціонального використання та охорони земель [19]). Зважаючи на викладене, орім основоположних, загальних та галузевих принципів, принципами юридичної відповідальності можна встановити наступні: законність, невідворотність юридичної відповідальності, рівність, індивідуальний характер, принцип *Non bis in idem*, принцип *Nulla Poena Sine Lege*.

Підставами настання юридичної відповідальності у сфері реєстрації є обставини (їхня сукупність), за умови наявності яких така відповідальність настає і є належною. Підстави є фактичні (фактично вчинене правопорушення) та юридичні (встановлення відповідного виду відповідальності у законодавстві, наявності індивідуального акту, що встановлює відповідальність правопорушника, наявності обставин, що виключають юридичну відповідальність правопорушника) [12, с. 377-380].

До видів юридичної відповідальності у сфері реєстрації можна віднести: цивільну, дисциплінарну, земельну, адміністративну, кримінальну [12, с. 380-384]. Цивільна відповідальність настає у разі вчиненні цивільно-правового делікту. Це вид відповідальності полягає в накладенні цивільно-правових стягнень на дієздатну фізичну чи юридичну особу з метою компенсації порушеного суб'єктивного цивільного права потерпілої особи. Цей вид юридичної відповідальності може застосовуватися до суб'єкта владних повноважень: відшкодування здійснюється за рахунок держави у результаті неправомірних дій державного кадастрового реєстратора (відповідно до ст. 80 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. (далі – Закон про державну службу), а також згідно з ч. 3 ст. 39 Закону про кадастр). Цивільна відповідальність може застосовуватися до сертифікованого інженера-землевпорядника, який здійснював реєстрацію, у разі завдання матеріальної шкоди особі, яка замовляла розроблення землевпорядної документації [19]. В кожному з випадків потрібно довести завдання шкоди.

Дисциплінарна відповідальність застосовується до державного кадастрового реєстратора відповідно до Закону про державну службу (статті 64-79). До підстав цього виду відповідальності можна віднести, зокрема невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків та перевищення службових повноважень, за винятком кримінального або адміністративного правопорушення. Підставою застосування дисциплінарної відповідальності є рішення про накладення дисциплінарного стягнення. До сертифікованого інженера-землевпорядника можуть застосувати дисциплінарну відповідальність (догана або звільнення відповідно до Кодексу законів України про працю), якщо він порушив свої трудові обов'язки (що може включати здійснення реєстрації згідно з пілотним проектом [20]) або застосування спеціального виду відповідальності – позбавлення сертифікованого інженера-землевпорядника кваліфікаційного сертифіката згідно зі ст. 69 Закону про землеустрій у разі порушення законодавства у сфері Державного земельного кадастру, що призвело до порушення прав заявників.

Адміністративна відповідальність настає тоді, коли є рішення суду або постанова уповноваженого суб'єкта владних повноважень щодо встановлення вини особи у здійсненні адміністративного правопорушення. Підстави адміністративної відповідальності встановлюються, зокрема Кодексом України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. Цей НПА містить наступні правопорушення, за які настає юридична відповідальність у сфері реєстрації: перекручення або приховування даних державного земельного кадастру та порушення законодавства про кадастр, що відносяться до адміністративних правопорушень у сфері охорони природи, використання

природних ресурсів. Особа, до якої може бути застосовано цей вид відповідальності, є державним кадастровим реєстратором, який є державним службовцем.

Кримінальна відповідальність є видом юридичної відповідальності, що встановлюється лише Кримінальним кодексом України від 05.04.2001 (далі – КК України) та передбачає застосування санкцій до особи, яка визнана винною відповідно до рішення суду та які передбачені цим НПА. Кримінальна відповідальність щодо реєстрації може застосовуватися тоді, коли порушення законодавства у сфері реєстрації є елементом складу іншого кримінального правопорушення (серед іншого, кримінальні правопорушення проти власності або у сфері службової, професійної діяльності, що пов'язане з наданням публічних послуг (наприклад, зловживання владою або службовим становищем). Кримінальні правопорушення у сфері реєстрації не встановлені у законодавстві.

Питання спеціальної земельно-правової відповідальності в науковій літературі викликає дискусії, оскільки не всі юристи виділяють такий вид відповідальності [21, с. 425]. На прикладі реєстрації можна побачити, що більшість видів відповідальності, які застосовуються, за своєю правовою природою належать до інших галузей права, відмінних від земельного. Дослідження питання виокремлення земельної відповідальності не є об'єктом цієї статті, однак авторка погоджується з позицією, що земельно-правова відповідальність загалом регулюється іншими галузями права. Проте у ЗК України передбачено відповідальність для заявника – скасування реєстрації, якщо не було здійснено державну реєстрацію права власності або іншого речового права на земельну ділянку протягом року з моменту її формування та внесення відомостей про неї до Державного земельного кадастру, що відбулося з вини заявника (ч. 13 ст. 79-1 ЗК України, ч. 10 ст. 24 Закону про кадастр). Щодо цього виду юридичної відповідальності, який полягає в скасуванні реєстрації, можна зробити припущення, що вона є земельно-правовою. Підставою для її застосування є: нормативне закріплення, фактичне здійснення правопорушення, складом якого є 4 елементи: суб'єкт (заявник), суб'єктивна сторона (наявність вини, що прямо вказано у ЗК України та Законі про кадастр, об'єкт (земельна ділянка, яка є сформованою як об'єкт цивільних прав, однак на яку не зареєстровано права в Державному реєстрі речових прав та їхніх обтяжень на нерухоме майно), об'єктивна сторона (бездіяльність заявника що полягає у відсутності дій спрямованих на реєстрацію; шкідливість наслідків у цьому випадку є формальною, тобто наявність шкідливого наслідку не є обов'язковою для встановлення відповідальності), наявність зв'язку між бездіяльністю та настанням формальних шкідливих наслідків. Таким чином держава сприяє тому, щоб заявники завершували набуття прав на землю та набували можливість розпоряджатися земельними ділянками.

4. Цілі та функції юридичної відповідальності у сфері реєстрації

Дослідження правової природи юридичної відповідальності у сфері реєстрації неможливо здійснювати без характеристики цілей та функцій цього правового явища, які можна розглядати як причину виникнення та критерієм оцінки ефективності юридичної відповідальності. Також ці правові явища пов'язані з формуванням правомірної поведінки суб'єктів земельних правовідносин та розвитком правової держави.

До цілей та функцій, які є пов'язаними між собою, можна віднести наступні. Загальносоціальні: 1) ціллю є запобігання подібним порушенням права в майбутньому (превентивна функція – утримання інших суб'єктів від вчинення правопорушень у сфері реєстрації); 2) ціль – формування правової поведінки у сфері реєстрації, якій кореспондує виховна функція (спрямована на учасників правовідносин з реєстрації щодо конкретного правопорушення та до інших суб'єктів прав з метою встановлення необхідного сприйняття права щодо реєстрації). Індивідуальні: 1) настання негативних наслідків для винної особи та каральна функція (зазнання винною особою негативних матеріальних та нематеріальних наслідків (догана, звільнення, штраф тощо); 2) компенсація шкоди постраждалій особі та відновлювальна функція (поновлення матеріальних втрат особи, яка постраждала,

внаслідок протиправних дій або бездіяльності під час здійснення реєстрації) [12, с. 384-387; 22, с. 829-833)].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правова природа юридичної відповідальності у сфері реєстрації означає основне суттєве (зважаючи на лексичне значення слів «природа», «юридичний», «відповідальність»), яке пов'язане з правом, щодо настання обмежень прав особи, яка здійснила порушення нормативних приписів щодо реєстрації. До основного суттєвого у випадку юридичної відповідальності у сфері реєстрації авторка відносить: ознаки, поняття (яке визначають на підставі ознак), принципи, підстави, види, цілі та завдання. Загалом, юридична відповідальність є правовим явищем, що проявляється у різних формах (як форма державного забезпечення правового регулювання, правовідносини, юридична діяльність, правозастосування як форма юридичної діяльності), однак домінантною суттєвою ознакою можна вважати юридичну діяльність. Підстави юридичної відповідальності є такими ж, як і в інших видів юридичної відповідальності: фактичними і юридичними. Видами юридичної відповідальності у сфері реєстрації є цивільна, дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, які регулюються іншими галузями права і до яких відсилають акти земельного законодавства через бланкетні норми. Водночас авторка виділяє також земельно-правовий вид відповідальності – щодо скасування реєстрації, якщо протягом одного року з моменту реєстрації землевласник або землекористувач не здійснив державну реєстрацію права власності або права користування на зареєстровану земельну ділянку. Цілями та функціями юридичної відповідальності є загальносоціальні та індивідуальні, які відрізняються загалом наступними спільними ознаками: запобігання новим порушенням у сфері реєстрації, настанні негативних наслідків для особи-правопорушника, компенсаційним характером.

Напрямком подальших досліджень є характеристика практичних проблем, які виникають під час юридичної діяльності у формі правозастосування щодо юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відмова у державній реєстрації земельної ділянки з підстав наявності в її межах іншої ділянки або її частини – як діяти державним реєстраторам? *Головне управління Держгеокадастру у Дніпропетровській області* : офіційний веб-сайт. URL: https://surl.li/qdathw (дата звернення: 22.04.2026).

2. Очколяс Д. Природа та структура теоретичної юридичної науки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/35.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

3. Гетьманцева Н., Процьків Н. Правова природа трудового та цивільного договорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/17.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

4. Павлюк Н. Правова природа та поняття цивільних правовідносин: загальнотеоретичне дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. URL: https://lsej.org.ua/3_2022/21.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

5. Заїка К. П. Правова природа та види правовідносин, які виникають у процедурі банкрутства. *Правове забезпечення адміністративної реформи.* 2024. № 1. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/22.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

6. Природа – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *Словник – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн :* веб-сайт. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=природа (дата звернення: 11.05.2026).

7. Суть – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *Словник – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн.* URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=суть (дата звернення: 11.05.2026).

8. Відповідальність – Орфографічний словник української мови. *Slovnyk.me* : веб-сайт. URL: https://slovnyk.me/dict/orthography/відповідальність (дата звернення: 11.05.2026).

9. Калєніченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони.* 2020. Т. 1, № 1 (67). URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/56f5ce26-2a62-4ffb-bc05-8696b545e34b/content (дата звернення: 22.04.2026).

10. Мисак О. І. Юридична відповідальність: проблеми та перспективи. URL: https://surl.li/beokiy (дата звернення: 11.05.2026).

11. Мацелюх І. А. Інститут юридичної відповідальності: теоретико-правовий дискурс. *Актуальні проблеми юридичної науки.* 2023. Т. 4 (41). URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/4/10.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

12. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права. Харків : Право, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

13. Ступак А. Л., Пархоменко Н. М. Реалізація права як основа правового порядку. URL: https://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%A0%D0%95%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90-%D0%AF%D0%9A-%D0%9E%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%90-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E-%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%AF%D0%94%D0%9A%D0%A3.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

14. Козюбра М. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваїте, 2014. URL: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/8/f/283756.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

15. Паньонко І. М., Мокрицька Н. П. Трудове право України : навчальний посібник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. URL: https://surl.li/keovib (дата звернення: 13.05.2026).

16. Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Бєгова Т. І. Цивільне право : підручник : у 2 т. Харків : Право, 2012. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_1.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

17. Ківалов С., Біла-Тіунова Л. Загальне адміністративне право України : підручник. Одеса : Фенікс, 2023. 791 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4fmb_pravo/Admin.-pravo-2023-Kivalov.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

18. Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України: загальна частина : підручник. Харків : Право, 2011. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/UgolovPravoZag.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

19. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III : станом на 8 трав. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 13.05.2026).

20. Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки сертифікованими інженерами-землевпорядниками : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2025 № 794 : станом на 18 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.05.2026).

21. Мірошниченко А. М. Земельне право України. Київ : Алерта, 2011. 678 с. URL: https://surl.li/msdjmf (дата звернення: 11.05.2026).

22. Олейников М. С. Функції юридичної відповідальності. URL: https://surl.li/pquuga (дата звернення: 13.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 349.412
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.16

Коваленко Т. О.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-7103-6209

Ризун Я. В.,
студентка ІІ курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності D8 «Право»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0000-5210-0992

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЗЕМЕЛЬ, ПОШКОДЖЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено особливості правового регулювання відновлення земель трьох категорій земель, які зазнають істотного забруднення внаслідок воєнних дій на території України. Такими категоріями земель у межах проведеного дослідження є землі сільськогосподарського призначення, землі водного фонду та землі енергетики. Встановлено, що чинне законодавство України найбільш деталізовано регулює відновлення земель сільськогосподарського призначення, оскільки акти земельного законодавства передбачають регулювання таких заходів як рекультивація порушених земель, консервація малопродуктивних і деградованих земель, а також меліорація земель. Визначено, що в контексті відновлення земель сільськогосподарського призначення особлива увага приділяється відновленню родючості ґрунту, яка є унікальною властивістю сільськогосподарських угідь і безпосередньо залежить від вмісту гумусу. Висвітлено масштаби забруднення ґрунтів важкими металами та шкоди, завданої механічними пошкодженнями, на прикладі територій Київської територіальної громади Чернігівської області. Проаналізовано колізії у правовому регулюванні такого заходу державного контролю за використанням та охороною земель, як агрохімічна паспортизація земель. У контексті земель водного фонду з'ясовано, що їх відновлення має комплексний і міжгалузевий характер, а також нерозривно пов'язане зі станом водних об'єктів, які розташовані на таких землях або біля них. Окремо розглянуто наслідки підриву греблі Каховської гідроелектростанції, а також проблему замінування водойм і відсутності належного правового регулювання новітніх методів ліквідації вибухонебезпечних предметів у водоймах. У контексті відновлення земель енергетики встановлено, що їх правовий режим передбачає спеціальні зони з обмеженнями, а підприємства зобов'язані відшкодовувати збитки та відновлювати земельні ділянки за власний рахунок. Сформовано висновок про необхідність диференційованого підходу до правового регулювання відновлення різних категорій земель.

Ключові слова: *агрохімічна паспортизація земель, відновлення земель, воєнні дії, воєнний стан, ґрунти, земельні ділянки, землі, землі сільськогосподарського призначення, землі водного фонду, землі енергетики, меліорація земель, рекультивація земель.*

Kovalenko T. O., Ryzun Ya. V. Features of the legal framework governing the restoration of certain categories of land damaged by military actions in Ukraine

Abstract. The article examines the features of the legal regulation of land restoration of three categories of land that are subject to significant pollution as a result of military operations on the territory of Ukraine. Such categories of land within the framework of the conducted research are agricultural land, water fund land and

© Коваленко Т. О., Ризун Я. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

energy land. It was established that the current legislation of Ukraine regulates the restoration of agricultural land in the most detailed way, since land legislation acts provide for the regulation of such measures as the reclamation of disturbed lands, the conservation of low-productive and degraded lands, as well as land reclamation. It is determined that in the context of the restoration of agricultural lands, special attention is paid to the restoration of soil fertility, which is a unique property of agricultural lands and directly depends on the humus content. The scale of soil contamination with heavy metals and damage caused by mechanical damage is highlighted, using the example of the territories of the Kyyinsky territorial community of Chernihiv region. Conflicts in the legal regulation of such a measure of state control over the use and protection of lands as agrochemical certification of lands are analyzed. In the context of water fund lands, it is found that their restoration is complex and interdisciplinary in nature, and is also inextricably linked with the state of water bodies located on such lands or near them. The consequences of the Kakhovka hydroelectric power station dam collapse are considered, as well as the problem of mining of water bodies and the lack of proper legal regulation of the latest methods of eliminating explosive objects in water bodies. In the context of the restoration of energy lands, it is established that their legal regime provides for special zones with restrictions, and enterprises are obliged to compensate for losses and restore land plots at their own expense. A conclusion is drawn about the need for a differentiated approach to the legal regulation of the restoration of different categories of lands.

Key words: *agricultural lands, agrochemical certification of lands, armed conflict, energy lands, land reclamation, land plots, lands, land restoration, martial law, soils, water fund lands.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України завдало безпрецедентної за масштабами шкоди земельному фонду держави. Землі зазнають колосальних руйнувань унаслідок бомбардувань, мінування, руху важкої військової техніки та знищення об'єктів критичної інфраструктури. За даними Державної екологічної інспекції України з початку повномасштабного вторгнення станом на грудень 2025 р. сума завданих довкіллю збитків становить 6,01 трильйона гривень, із них 1,29 трильйона гривень – це шкода ґрунтам [1]. Тим часом, правове регулювання відновлення земель в Україні характеризується фрагментарністю та несистемністю. Чинне законодавство передбачає низку заходів із відновлення земель, однак ці механізми здебільшого розроблялися для мирного часу і не враховують специфіки воєнної шкоди. До того ж, правові режими різних категорій земель суттєво відрізняються, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до їх відновлення. З огляду на реалії сьогодення варто розглянути специфіку правового регулювання відновлення таких категорій земель, як землі сільськогосподарського призначення, землі водного фонду та землі енергетики.

Метою проведеного дослідження є встановлення особливостей правового регулювання відновлення земель сільськогосподарського призначення, водного фонду та енергетики, пошкоджених унаслідок воєнних дій в Україні, а також виявлення прогалин і колізій законодавчого забезпечення відновлення земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «відновлення земель» в даний час не має законодавчого визначення, а правове регулювання відносин у цій сфері фактично здійснюється правовими нормами щодо охорони земель. У науці земельного права України комплексне дослідження особливостей правового забезпечення відновлення земель провела Т. В. Лісова на монографічному та дисертаційному рівнях [2; 3], проте воно не зачіпало проблематику відновлення земель, пошкоджених внаслідок воєнних дій. Окремі аспекти відновлення земель, пошкоджених унаслідок воєнних дій в Україні, досліджують Н. С. Гавриш [4], В. В. Грузенський [5], М. А. Дейнега [6], В. Ф. Камінський [7], Л. П. Коломієць [7], П. Ф. Кулинич [8], М. О. Лейба [9], А. Л. Місінкевич [10], Т. С. Новак [11], М. А. Ткаченко [7], С. В. Шарапова [12] та інші науковці. Водночас потребують більш детального висвітлення особливості правового регулювання відновлення окремих категорій земель, пошкоджених у результаті воєнних дій в Україні, насамперед земель сільськогосподарського призначення, водного фонду та енергетики.

Виклад основного матеріалу. Загальний аналіз чинного земельного законодавства України свідчить про те, що більшість заходів, спрямованих на відновлення земель, стосується саме земель сільськогосподарського призначення. До таких заходів належать рекультивація порушених земель, консервація

деградованих і малопродуктивних земель, а також меліорація земель. Водночас законодавство не містить імперативної норми про те, що вказані заходи з відновлення земель можуть використовуватися лише для відновлення стану земель сільськогосподарського призначення.

При застосуванні заходів щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення основна увага приділяється ґрунту – основному елементу земельної ділянки такої категорії. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. ґрунтом є природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. Основним показником родючості є вміст гумусу у ґрунті. У ст. 1 Закону України «Про охорону земель» також міститься визначення гумусу, під яким варто розуміти органічну складову частину ґрунту, яка утворюється в процесі біохімічного розкладу рослинних і тваринних решток та формує його родючість.

Знищення ґрунтів України внаслідок зміни фізичних, хімічних та фізико-хімічних властивостей як на територіях ведення активних бойових дій, так і інших територіях, які піддаються бомбардуванням, відбувається внаслідок вибухів ракет, артилерійських снарядів різних типів, фугасних авіабомб, безпілотників, снарядів різних типів РСЗО, «вакуумних» бомб тощо. За даними фахівців ГО «Екодія», під час детонації ракет та артилерійських снарядів утворюються чадний газ, вуглекислий газ, водяна пара, закис азоту, діоксид азоту, формальдегід, пари ціанистої кислоти, азот, а також велика кількість токсичної органіки. Ґрунтознавці відзначають систематичне перевищення в 6-8 разів показників ртуті, цинку та кадмію. За словами фахівчині в галузі геохімії ландшафтів Анастасії Сплодитель, на місцях обстрілів фіксують високий вміст міді, нікелю, свинцю, фосфору та барію [13]. У місцях бойових дій важкі метали подекуди перевищують фонові значення у 30 разів. Небезпеку несуть і уламки боєприпасів. Артилерійські снаряди калібру 120 мм і 152 мм дають відповідно 1600-2350 та 2700-3500 уламків масою від 1 г [13]. Також має місце забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами внаслідок руху та пошкоджень сухопутної військової техніки.

Дослідження, проведене на території Київської територіальної громади Чернігівської області у грудні 2022 р., наочно демонструє масштаби шкоди, заподіяної ґрунтам. На орних землях громади площею 40,1 кв. км нараховано 2912 воронок. Загальна площа зони педотурбації (зони безпосереднього механічного ураження ґрунту) становила 443 тис. кв. м, а зони забруднення – 3,869 тис. кв. м. Крім того, 907,6 га орних земель зазнали переущільнення від руху важкої військової техніки. Ґрунти зазнали масового забруднення важкими металами: кадмієм, свинцем, нікелем, міддю тощо. Загальний розмір шкоди ґрунтам у межах громади склав 192,2 млн грн. У додаток, більшість земель громади використовувалися в подальшому без проведення рекультивації [14].

Одним із перспективних напрямів відновлення земель сільськогосподарського призначення є регенеративне (відновлювальне, органічне) землеробство. Це тип сільськогосподарського виробництва, який спрямований на посилення екосистемних функцій ґрунту шляхом фіксації вуглецю, підтримання продуктивності угідь та збільшення біологічного різноманіття. Ключовими принципами такого виду землеробства є постійний ґрунтовий покрив, мінімізація хімічних речовин, обмеження обробітку ґрунту, проведення сівозмін та інтеграція тваринництва.

Окремої уваги заслуговує інститут агрохімічного обстеження ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» під агрохімічним обстеженням ґрунтів варто розуміти обов’язкове суцільне обстеження сільськогосподарських угідь з метою державного контролю за зміною показників родючості і забруднення ґрунтів. Унаслідок проведення такого обстеження видається агрохімічний паспорт. У ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 р. зазначається, що агрохімічною паспортизацією є обов’язкове агрохімічне обстеження ґрунтів з видачею агрохімічного

паспорта поля, земельної ділянки, в якому фіксуються початкові та поточні рівні забезпечення поживними речовинами ґрунтів, рівні їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами.

У ч. 6 ст. 37 Закону України «Про охорону земель» передбачено, що дані агрохімічної паспортизації земель використовуються в процесі регулювання земельних відносин при: передачі у власність або наданні в користування, в тому числі в оренду, земельної ділянки; зміні власника земельної ділянки або землекористувача; проведенні грошової оцінки земель; визначенні розмірів плати за землю; здійсненні контролю за станом родючості ґрунтів.

Разом з тим, у ч. 8 цієї ж статті вказано, що розроблення агрохімічного паспорта не є обов'язковим при передачі земельної ділянки у власність та користування. Це створює внутрішню суперечність всередині однієї норми, оскільки одна й та сама стаття вказує, що дані агрохімічної паспортизації земель використовуються при передачі земельних ділянок у власність чи користування, а також при зміні землевласника чи землекористувача, але водночас розробка агрохімічного паспорта не обов'язкова при передачі земельних ділянок у власність чи користування. Відтак з метою усунення цієї колізії необхідно переглянути зазначені приписи законодавства та чітко регламентувати випадки, коли агрохімічна паспортизація земель повинна проводитися в обов'язковому порядку, а також вцілому проаналізувати ефективність цього заходу в межах провадження державного контролю за використанням та охороною земель.

Таким чином, характерними особливостями відновлення земель сільськогосподарського призначення є те, що ці землі мають родючість – основну властивість, що визначає їх цінність. Чинне законодавство передбачає комплекс відновлювальних заходів (консервація, рекультивація, меліорація), які можуть використовуватися щодо всіх категорій земель. У відновленні земель сільськогосподарського призначення ключовим є збереження й відновлення родючості ґрунту, що безпосередньо залежить від вмісту гумусу в ньому. Відтак при відновленні земель сільськогосподарського призначення потрібно використовувати комплексний підхід, зокрема розглянути можливість впровадження концепції регенеративного землеробства. До того ж варто вирішити проблему колізії норм щодо агрохімічного обстеження та паспортизації земель, які визначені законодавством як заходи здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Відповідно до ст. 58 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. землі водного фонду охоплюють землі, зайняті: а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами, тощо.

Правовий режим цих земель характеризується значними обмеженнями у використанні, зумовленими їх екологічною цінністю. На таких землях встановлюються спеціальні водоохоронні зони, а також лише для них притаманна наявність прибережної захисної смуги, в межах якої приватна власність на землю виключається взагалі. Використання земель у межах прибережних захисних смуг дозволене лише на праві оренди і лише за певними видами цільового призначення (для сінокосіння, рибогосподарських потреб (у тому числі рибництва), культурно-оздоровчих, рекреаційних цілей тощо).

Також варто вказати, що землі водного фонду нерозривно пов'язані із прилеглими до них водоймами. Саме тому відновлення таких земель охоплює очищення води та дна, нормалізацію гідрологічного режиму, а також відновлення прибережної рослинності й водно-болотних угідь, які виконують функцію природних фільтрів і укріплюють береги. Забруднення водойм неминуче впливає і на ґрунти. Саме тому земельним законодавством передбачено спеціальний правовий режим земель, які знаходяться безпосередньо біля води (прибережні захисні смуги, прибережні смуги водних шляхів тощо).

Катастрофічне значення для земель водного фонду має підрив російською федерацією Каховської ГЕС в ніч на 6 червня 2023 р. Каховське водосховище – це гігантський резервуар обсягом понад 18 куб. км та завдовжки 240 км. Наслідками цієї техногенної

катастрофи стало спустошення водосховища, затоплення великої частини сільськогосподарських угідь Херсонщини, а також фактична трансформація правового режиму земель колишнього водосховища. На місці водойми сформувалися лісові екосистеми, однак чинне законодавство України не містить спеціальних приписів, які визначили б правовий режим цих територій як земель лісогосподарського призначення [15, с. 31].

Серйозною проблемою станом на сьогодні є мінування водойм. За даними Організації Об'єднаних Націй станом на листопад 2025 р. понад 13 тис. кв. км водних шляхів в Україні залишалися замінованими, в тому числі річка Дніпро та узбережжя Чорного моря. Міни, боєприпаси та уламки безпілотників і іншого озброєння суттєво забруднюють водойми України, ускладнюючи роботу портів і міжнародні перевезення. Така небезпека має також транскордонний характер, оскільки морські течії можуть переносити міни до узбережь інших країн. З початку повномасштабного вторгнення водолази Державної служби України з надзвичайних ситуацій очистили 120 кв. км і вилучили понад 2800 вибухонебезпечних предметів. Для прискорення розмінування експерти рекомендують використання підводних дронів, здатних обстежувати великі площі під водою дистанційно. Водночас використання таких технологій сьогодні фактично не регулюється, а здійснюється у зв'язку з необхідністю пошуку шляхів швидкого реагування на наявність вибухонебезпечних предметів у водоймах.

Отже, землі водного фонду є особливою категорією земель, правовий режим яких характеризується значними обмеженнями у використанні, обумовленими їх екологічною цінністю та тісним зв'язком із водними об'єктами. Законодавство встановлює спеціальні режими охорони таких земель та передбачає підвищені вимоги до їх використання з метою захисту водних ресурсів і суспільних інтересів. Специфіка їх відновлення полягає в тому, що воно не може здійснюватися ізольовано від водного середовища, а має комплексний і міжгалузевий характер. Відновлення охоплює як ґрунтовий покрив, так і самі водні об'єкти, включаючи очищення води й покладів з дна, відновлення гідрологічного режиму, біорізноманіття та прибережних екосистем. Особливої складності цьому процесу надають наслідки воєнних дій, зокрема забруднення, руйнування гідротехнічної інфраструктури та мінування водойм, що вимагає поєднання екологічних, технічних і безпекових заходів.

Землі енергетики безпосередньо пов'язані з розміщенням на них критично важливих об'єктів, таких як теплові електростанції, гідроелектростанції, підстанції, лінії електропередач тощо. Більше того, у ч. 4 ст. 9 Закону України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 р. передбачено, що сектор енергозабезпечення (у тому числі постачання теплової енергії) належить до життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України.

Правовий режим земель енергетики визначено спеціальним нормативно-правовим актом, яким є Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 9 липня 2010 р. У ст. 18 цього Закону міститься перелік спеціальних зон об'єктів енергетики, а саме: зони спостереження атомних електростанцій; охоронні зони об'єктів енергетики; санітарно-захисні зони атомних електростанцій; охоронні зони магістральних теплових мереж. Встановлення цих спеціальних зон здійснюється для того, щоб забезпечити надійну експлуатацію та охорону енергогенеруючих об'єктів та об'єктів передачі теплової й електричної енергії, а також задля забезпечення безпеки населення й охорони довкілля. Такі зони встановлюються в межах земель абсолютно всіх категорій без винятку.

Особливе значення має ст. 29 зазначеного вище Закону, яка закріплює обов'язок підприємств енергетики відшкодовувати власникам і користувачам земельних ділянок збитки, завдані в результаті аварійно-відновлювальних та планових робіт, а також приводити земельні ділянки у стан, придатний для використання за цільовим призначенням, за власний рахунок. Підприємства зобов'язані також передбачати у кошторисах планових робіт кошти для відшкодування збитків землекористувачам.

Систематичні обстріли об'єктів енергетики, що розпочалися восени 2022 р., завдали колосальних збитків як землям енергетики, так

і розташованих на них об'єктам. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини з 22 березня 2024 р. до 31 серпня 2024 р. здійснено 9 хвиль масштабних атак на енергетичну інфраструктуру, якими пошкоджено численні об'єкти генерації, передачі та розподілу електроенергії. Станом на травень 2024 р. збитки енергетичних компаній сягнули 18 млрд доларів США [16]. Ситуація значно погіршилася під час енергетичної кризи у січні 2026 р. внаслідок серії ракетних ударів, що призвели до масових відключень електроенергії [17].

Відтак специфіка відновлення таких земель полягає в тому, що землі енергетики характеризуються підвищеною вразливістю до забруднення продуктами горіння, важкими металами та паливними речовинами, що зумовлено специфікою діяльності енергетичних об'єктів, до яких навіть у мирний час висуваються жорсткі вимоги безпеки, під час збройного конфлікту такі об'єкти набувають стратегічного значення, адже забезпечують електропостачання населення та суб'єктів господарювання. Водночас саме через свою критичну важливість вони стають першочерговими цілями держави-агресора і зазнають значних руйнувань унаслідок систематичних комбінованих ударів.

Висновки. Отже, кожна категорія земель, пошкоджених унаслідок воєнних дій в Україні, має власні особливості відновлення, що визначаються їхніми фізичними характеристиками та правовими режимами. Для земель сільськогосподарського призначення ключовим є відновлення родючості ґрунтів; для земель водного фонду – зв'язок земель із водними об'єктами, біля яких такі землі розташовуються; для земель енергетики – поєднання технічної, екологічної та безпекової складових відновлення з урахуванням стратегічного значення інфраструктурних об'єктів. Відповідно, при визначенні заходів з відновлення земель різних категорій варто враховувати ті характеристики, які притаманні лише цим землям. Водночас нормативно-правове регулювання у сфері відновлення земель повною мірою не враховує реалії сьогодення, зумовлених веденням воєнних дій на території України. У зв'язку з цим існує потреба у внесенні змін до існуючого законодавства та (або) розробки нових нормативно-правових актів, які передбачатимуть особливості використання тих чи інших технологій для відновлення земель, пошкоджених у результаті воєнних дій в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Майже 1,3 трильйона гривень: в Україні підрахували шкоду, завдану землям війною. URL: https://24tv.ua/agro24/13-trilyona-griven-shkodi-zemlyam-zavdala-viyna-ukrayini_n2965348.

2. Лісова Т. В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель: автореф. дис. … доктора юридичних наук: 12.00.06; Нац. юрид. у-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 43 с.

3. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.

4. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 437 с.

5. Грузенський В. В. Особливості правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. № 80. Ч. 1. С. 333-337.

6. Дейнега М. А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. … дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2012. 19 с.

7. Камінський В. Ф., Ткаченко М. А., Коломієць Л. П. та ін. Методичні рекомендації щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, порушених внаслідок воєнних дій. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 84 с.

8. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. К.: Логос, 2011. 688 с.

9. Лейба М. О. Проблеми правового забезпечення заходів щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 84. Ч. 2. С. 212-216.

10. Місінкевич А. Л. Правове забезпечення рекультивації земель в Україні: монографія. Хмельницький: Хмельницький у-т управління та права імені Леоніда Юзькова. 2015. 140 с.

11. Новак Т. С., Шовкун В. В. Визначення шкоди, завданої землі, внаслідок збройної агресії та бойових дій: правові питання. *Аналітично-порівняльне законодавство*. 2024. № 4. С. 276-281.

12. Шарапова С. В. Ренатуралізація та ремедіація в системі заходів забезпечення земель. *Право та інновації*. 2024. № 2 (48). С. 34-38.

13. Війна в Україні знищує ґрунти – як врятувати мертві землі. URL: https://superagronom.com/blog/925-viyna-v-ukrayini-znischuye-grunti--yak-vryatuvati-mertvi-zemli.

14. Війна та український чорнозем: як визначити збитків від забруднення ґрунтів? *Всеукраїнська асоціація ОТГ.* URL: https://lnk.ua/QC37PbXPc.

15. Коваленко Т. О., Ризун Я. В. Трансформація правового режиму земель, які займало Каховське водосховище. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. № 90. Ч. 3. С. 29-35.

16. Атаки на енергетичну інфраструктуру України: Шкода цивільному населенню. *Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні*. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/UKR_Attacks_on_Ukraine%E2%80%99s_Energy_Infrastructure_Harm_to_the_Civilian.pdf.

17. Удар по енергетичній інфраструктурі: знеструмлено споживачів у трьох областях. *Главком*. URL: https://glavcom.ua/country/incidents/udar-po-enerhetichnij-infrastrukturi-znestrumleno-spozhivachiv-u-trokh-oblastjakh-1102008.html.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:346.5:351.82
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.17

Бедратий Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID: 0000-0001-9230-0438

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ

Анотація. У статті автор досліджує адміністративно-правовий механізм державного регулювання господарської діяльності в Україні, звертаючи увагу на одночасний вплив протилежно спрямованих чинників, а саме потреби посилювати контроль за стратегічними галузями господарства в умовах воєнного стану та водночас рухатися в бік дерегуляції й наближення господарювання до стандартів Європейського Союзу з огляду на євроінтеграцію і повоєнне відновлення економіки, унаслідок чого цей механізм перебуває в постійному русі, а не є стабільним об'єктом вивчення.

Автор послідовно розглядає ієрархію нормативно-правової бази цього механізму, зокрема конституційні засади господарювання, законодавство про державний нагляд і контроль у контексті наближення до acquis Європейського Союзу, наслідки втрати чинності Господарським кодексом України та його заміни перехідним законодавством і Цивільним кодексом, а також галузеве регулювання ринкового нагляду і підзаконні акти воєнного часу, повноваження за якими поступово й нерівномірно повертаються органам нагляду в різних секторах. Далі узагальнено й критично осмислено наукові позиції щодо функцій державного контролю, правової природи господарської діяльності, вибору кодифікаційної чи інтеграційної моделі систематизації господарського законодавства та принципів державної регуляторної політики.

Автор доводить, що нормативно-правова база механізму на кожному з розглянутих рівнів відтворює зазначену подвійність і нині перебуває у стані двох одночасних незавершених перехідних періодів, один з яких пов'язаний із завершенням воєнного стану, а другий має власний тирічний строк, унаслідок чого базові поняття господарської діяльності виявляються фрагментованими між кількома джерелами права. Виокремлено розбіжності дослідників щодо конкретних інструментів удосконалення механізму за одночасної єдності їхніх поглядів на мету його функціонування. На цій основі автор обґрунтовує висновок, що завдання теоретико-правової моделі полягає не в пошуку нової мети правового регулювання господарської діяльності, а в узгодженні між собою вже сформованих у законодавстві та науці інструментів її досягнення.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, державне регулювання господарської діяльності, перехідний період, державний нагляд (контроль).*

Bedratyi Yu. V. Administrative and legal mechanism of state regulation of economic activity in Ukraine: theoretical and legal model

Abstract. In the article, the author examines the administrative and legal mechanism of state regulation of economic activity in Ukraine, drawing attention to the simultaneous influence of oppositely directed factors, namely the need to strengthen control over strategic sectors of the economy under martial law and at the same time move towards deregulation and approximation of management to European Union standards in view of European integration and post-war economic recovery, as a result of which this mechanism is in constant motion, and is not a stable object of study.

The author consistently considers the hierarchy of the regulatory and legal framework of this mechanism, in particular the constitutional principles of management, legislation on state supervision and control in the context

© Бедратий Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of approximation to the acquis of the European Union, the consequences of the loss of force of the Economic Code of Ukraine and its replacement by transitional legislation and the Civil Code, as well as sectoral regulation of market supervision and secondary legislation of wartime, the powers under which are gradually and unevenly returned to supervisory authorities in different sectors. Further, the scientific positions on the functions of state control, the legal nature of economic activity, the choice of a codification or integration model of systematization of economic legislation and the principles of state regulatory policy are summarized and critically analyzed.

The author proves that the regulatory and legal basis of the mechanism at each of the considered levels reproduces the indicated duality and is currently in a state of two simultaneous unfinished transitional periods, one of which is associated with the end of martial law, and the second has its own three-year term, as a result of which the basic concepts of economic activity are fragmented between several sources of law. The differences of researchers regarding specific instruments for improving the mechanism with the simultaneous unity of their views on the purpose of its functioning are highlighted. On this basis, the author substantiates the conclusion that the task of the theoretical and legal model is not to find a new goal of legal regulation of economic activity, but to coordinate with each other the instruments of its achievement already formed in legislation and science.

Key words: *administrative and legal mechanism, state regulation of economic activity, transition period, state supervision (control).*

Постановка проблеми. Наукове осмислення адміністративно-правового механізму державного регулювання господарської діяльності набуває особливої ваги тому, що цей механізм давно перестав бути стабільним об'єктом вивчення. Він перетворився на систему, яка перебуває в постійному русі під тиском різноспрямованих чинників. Воєнний стан вимагає від держави посилення контролю за стратегічно важливими галузями господарства та запровадження додаткових дозвільних процедур, яких регуляторне середовище мирного часу раніше не потребувало. У той же час курс на європейську інтеграцію та підготовка до повоєнного відновлення економіки орієнтують законодавця на протилежний вектор, а саме на дерегуляцію, спрощення адміністративних процедур і поступове наближення національних стандартів господарювання до вимог Європейського Союзу.

Динамічними є не лише умови, у яких функціонує адміністративно-правовий механізм, а й сама господарська діяльність, що є його об'єктом. Поряд із традиційними формами підприємництва дедалі ширше поширюються цифрові платформи, дистанційна торгівля та нові моделі надання послуг, які виникають значно швидше, ніж держава встигає сформувати для них цілісне правове регулювання. Законодавець здебільшого реагує на ці зміни точковими доповненнями до чинних актів, унаслідок чого нові норми потрапляють до системи без належного узгодження з її загальною логікою. Це поступово ускладнює структуру регулювання та послаблює її внутрішню єдність, що негативно позначається як на застосуванні норм органами влади, так і на плануванні діяльності самими суб'єктами господарювання. За таких умов теоретико-правова модель адміністративно-правового механізму повинна не просто описувати наявний стан регулювання, а закладати спроможність цього механізму послідовно розвиватися далі. Лише модель, здатна одночасно утримувати внутрішню єдність механізму і враховувати швидкість економічних змін, може слугувати надійною основою для вдосконалення чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на охарактеризовану вище потребу поєднувати посилення контролю в умовах воєнного стану з вимогами лібералізації економічних відносин, орієнтованої на європейську інтеграцію, доцільно розглянути, які підходи до опису адміністративно-правового механізму державного регулювання господарської діяльності сформувалися в сучасній науковій літературі. Дослідження цього механізму останніми роками розвивається переважно у двох напрямах. Одні автори зосереджуються на контрольній складовій зазначеного механізму, інші намагаються з'ясувати його загальну правову природу через визначення базових понять.

А. М. Щеголь належить до першої групи дослідників і наголошує, що державний контроль у сфері господарської діяльності відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності економіки, захисті інтересів громадян та сприянні розвитку підприємництва. На його думку, сучасні виклики вимагають підвищення ефективності контрольних процедур та утримання балансу між державним втручанням і свободою

підприємницької діяльності, оскільки саме контроль є тією складовою механізму, яка безпосередньо забезпечує дотримання суб'єктами господарювання встановлених правил, стандартів і норм [1].

Наведена теза, на нашу думку, видається слушною лише почасти, оскільки поєднує в межах єдиної мети декілька завдань, які не завжди узгоджуються між собою так природно, як це випливає з тексту дослідження. Захист інтересів громадян і розвиток підприємництва можуть вступати в реальне протиріччя, адже посилення контрольних вимог здатне водночас ускладнювати умови ведення бізнесу, а отже стримувати те підприємництво, розвитку якого контроль має сприяти. Крім того, критерій ефективності контролю не є сталим, оскільки визнане ефективним у період посиленого регуляторного тиску здебільшого перестає відповідати цьому критерію в період лібералізації. Тому підвищення ефективності контролю набуває практичного змісту лише тоді, коли сам контрольний механізм розглядається не як завершена конструкція, а як елемент, здатний перелаштовуватися відповідно до зміни регуляторного режиму, у зв'язку з дозвільною системою та іншими складовими механізму.

Дещо іншим шляхом ідуть І. В. Костенко та М. Р. Шаповал, які приділяють основну увагу не окремій функції контролю, а загальній правовій природі господарської діяльності як об'єкта регулювання. Вони визначають господарську діяльність через суспільно корисну діяльність суб'єктів господарювання щодо систематичного виробництва продукції, виконання робіт або надання послуг з метою їх платної реалізації, а адміністративно-правові відносини у цій сфері окреслюють як відносини між органами публічної влади, представленими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, і суб'єктами господарювання. Саме адміністративно-правове регулювання господарської діяльності автори розглядають як особливий вид діяльності державних органів та їхніх посадових осіб, пов'язаної з регулюванням, контролем і наданням адміністративно-господарських послуг. На основі цих визначень вони формулюють напрями модернізації господарського законодавства, серед яких забезпечення стабільності матеріальних і процесуальних норм разом із запровадженням відповідальності за порушення цього принципу, усунення наявних прогалин і суперечностей, дотримання розумного балансу публічних та приватних інтересів, виключення застарілих норм, оптимізація співвідношення законів і підзаконних актів, скорочення кількості відсилочних норм та перехід від декларативних приписів до реальних правил поведінки [2].

Наведений перелік напрямів має безсумнівну практичну цінність, оскільки вказує на конкретні вади чинного законодавства і пропонує зрозумілі шляхи їх усунення. При цьому він побудований переважно навколо якості окремих правових норм, а не навколо логіки функціонування механізму як цілісної системи. Якщо визнати, що нестабільність господарського законодавства пояснюється не так недосконалою юридичною технікою, як одночасним існуванням двох різноспрямованих завдань держави, а саме посилення контролю та інтеграційної лібералізації, то усунення прогалин і застарілих норм саме собою не здатне зняти цю внутрішню суперечність, а лише тимчасово впорядковує окремі її прояви. Адже навіть виконання всіх запропонованих авторами вимог не дає відповіді на питання, яким чином має перерозподілятися навантаження між елементами механізму щоразу, коли змінюється співвідношення між контрольною та інтеграційною логікою регулювання.

Метою статті є обґрунтування теоретико-правової моделі адміністративно-правового механізму державного регулювання господарської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Функціонування будь-якого адміністративно-правового механізму неможливе поза належною нормативно-правовою базою, оскільки саме вона визначає коло суб'єктів, повноваження органів публічної влади та межі допустимого державного втручання в діяльність, яку цей механізм покликаний регулювати. Нормативно-правова база адміністративно-правового механізму державного регулювання господарської діяльності в Україні має ієрархічну будову, вершину якої становлять положення Конституції України. Стаття 13 Основного Закону покладає на державу обов'язок забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання

та закріплює соціальну спрямованість економіки, одночасно проголошуючи рівність усіх суб'єктів права власності перед законом [3]. Стаття 42 доповнює цю конструкцію: вона встановлює право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, і одночасно покладає на державу обов'язок забезпечувати захист конкуренції та не допускати зловживання монопольним становищем на ринку [3].

У сукупності ці положення виконують подвійну функцію. З одного боку, вони легітимізують державне втручання в господарську діяльність, прямо покладаючи на державу обов'язок захищати права суб'єктів господарювання і спрямовувати економіку в соціально корисне русло. З іншого боку, вони це втручання обмежують, вимагаючи рівності перед законом і виходячи з презумпції дозволеності підприємницької діяльності, яка прямо не заборонена. Отже, вже на конституційному рівні закладена та сама подвійність, яка визначає розвиток усього адміністративно-правового механізму, а тому наступні рівні нормативно-правової бази варто розглядати як послідовну конкретизацію цієї конституційної рівноваги, а не як довільний набір галузевих актів.

Першим таким рівнем є законодавство про державний нагляд і контроль, яке протягом майже двадцяти років спиралося на Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V [4]. 8 квітня 2026 року було ухвалено Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю)» № 4840-IX, який має замінити закон 2007 року і формально набрав чинності 24 квітня того самого року, проте більшість його положень будуть уведені в дію лише після завершення воєнного стану, а до настання цієї умови продовжують застосовуватися окремі положення попереднього закону [5]. Значення цієї реформи водночас виходить за межі суто процедурного питання, оскільки вона є одним із кроків наближення регуляторного середовища до acquis Європейського Союзу, а закон переорієнтовує систему перевірок з карально-репресивної моделі на сервісну, ризик-орієнтовану, що узгоджується з курсом на технічну і регуляторну інтеграцію з ЄС. На рівні цього закону вже не абстрактно, а в цілком конкретній юридичній формі відтворюється та сама подвійність, про яку йшлося вище, адже рух до acquis ЄС законодавець закріплює одразу, а практичний запуск цього руху свідомо прив'язує до завершення воєнного стану.

Другий рівень змін є глибшим, оскільки стосується вже не порядку здійснення контролю, а самих базових понять, якими оперує адміністративно-правове регулювання господарської діяльності. З 28 серпня 2025 року втратив чинність Господарський кодекс України, який понад двадцять років слугував основним кодифікованим джерелом визначення господарської діяльності, суб'єктів господарювання та підприємств [6]. Підставою для цього стало прийняття Закону України від 9 січня 2025 року «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», яким одночасно було внесено відповідні зміни до Цивільного кодексу України [7; 8]. Цей закон не замінює Господарський кодекс у повному обсязі, а поширюється лише на окремі, здебільшого успадковані від попередньої моделі організаційно-правові форми юридичних осіб та на об'єднання юридичних осіб, відтворюючи для них на трирічний перехідний період частину понять, які раніше визначав кодекс, зокрема господарську діяльність, суб'єктів господарювання та адміністративно-господарські санкції. Ці визначення не інтегровані до Цивільного кодексу як профільного акта приватного права, тоді як решта суб'єктів господарювання, насамперед господарські товариства, керуються положеннями саме цього кодексу та спеціальних законів про окремі види товариств. У результаті замість єдиного кодифікованого джерела, яке раніше однаково поширювалося на всіх суб'єктів господарювання, склалася ситуація, за якої різні категорії таких суб'єктів на перехідний період підпадають під дію різних за походженням понятійних масивів.

Відмітимо, що скасування Господарського кодексу України, зазначене вище, не є загальновизнаним у науковій літературі оптимальним рішенням, на що прямо вказує В. Богун. Автор характеризує чинну нормативно-правову базу господарювання, що формується

в умовах повномасштабної війни, євроінтеграції та майбутнього повоєнного відновлення, як розрізнену, нестабільну, фрагментарну і таку, що містить колізійні норми, а саме скасування кодексу лише актуалізувало наукову дискусію щодо оптимальної моделі систематизації господарського законодавства. На переконання В. Богуна, інтеграційний підхід, що нині реалізується через включення господарсько-правових норм до Цивільного кодексу, не здатен повною мірою забезпечити системність і ефективність регулювання сучасних господарських відносин, а тому більш придатною є не інтеграція, а збалансована модель взаємодії цивільного і господарського законодавства, яка зберігає автономність господарсько-правових інститутів, водночас гармонізуючи їх із приватноправовими нормами та європейськими стандартами. Оптимальною формою такої моделі автор вважає змішану, або комбіновану, кодифікацію, яка поєднує системність кодифікованого регулювання з достатньою гнучкістю для реагування на економічні, технологічні та правові виклики. [9]

Поряд із цими системними перетвореннями продовжує діяти значний масив спеціального законодавства, розрахованого на конкретні види господарської діяльності, а не на господарську діяльність загалом. Прикладом є Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [10] від 2 грудня 2010 року, який протягом усього періоду своєї дії неодноразово змінювався і продовжує визначати порядок державного ринкового нагляду за окремою категорією продукції. Дію цього закону деталізують численні підзаконні акти, передусім постанови Кабінету Міністрів України, якими встановлюються конкретні переліки продукції, ступені ризику та порядок проведення перевірок, а отже нормативно-правова база механізму в цій частині має ще й додатковий, підзаконний рівень деталізації. Існування подібних актів поряд із загальним законом про державний нагляд і контроль та щойно описаними змінами кодифікованого рівня підтверджує, що нормативно-правова база досліджуваного механізму не є єдиною вертикаллю норм, які послідовно деталізують одна одну, а являє собою поєднання горизонтальних, галузевих режимів регулювання, кожен з яких зберігає власну логіку розвитку і власний, іноді відмінний від суміжних актів, понятійний апарат.

Практичне застосування моделі контролю саме під час воєнного стану спирається не лише на закони, а й на підзаконний рівень регулювання, найповніше представлений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» [11]. Ухвалена менш ніж через три тижні після початку повномасштабного вторгнення, ця постанова повністю зупинила здійснення планових і позапланових заходів державного нагляду щодо юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та фізичних осіб, і в умовах гострої фази бойових дій таке рішення було виправданим, оскільки держава об'єктивно не мала ресурсу для одночасного ведення війни та повноцінного контролю за бізнесом. Однак з часом, і особливо інтенсивно протягом 2025 та 2026 років, до постанови було внесено десятки змін, якими окремим органам влади поступово повертали повноваження здійснювати нагляд у власних сферах, зокрема в енергетиці, безпечності харчових продуктів, ветеринарії, електронних комунікаціях, кіберзахисті, будівництві та азартних іграх.

Окремого висвітлення потребує позиція С. В. Серебряка, який вказує, що сучасний етап розвитку господарських відносин в Україні супроводжується формуванням нової моделі взаємодії держави та бізнесу, у межах якої пріоритетного значення набувають принципи економічної безпеки, стійкості економіки та забезпечення публічних інтересів. На думку автора, за таких умов господарське право виконує вже не лише регулятивну, а й стабілізаційну функцію, забезпечуючи баланс між необхідністю державного втручання в економіку та гарантуванням прав суб'єктів господарювання, а тому подальше вдосконалення правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану має враховувати водночас потреби післявоєнного відновлення економіки, європейські стандарти правового регулювання та принцип верховенства права. Автор особливо наголошує, що післявоєнне відновлення не зводиться до відбудови зруйнованої інфраструктури, а становить глибинну

трансформацію правової та інституційної системи держави, ефективність якої прямо залежить від якості регулювання таких сфер, як державна допомога, інвестиційна політика та державно-приватне партнерство [12].

Теза про стабілізаційну функцію господарського права безпосередньо продовжує лінію аргументації, започатковану на конституційному рівні. Якщо стаття 13 Конституції одночасно вимагає захисту прав суб'єктів господарювання і соціальної спрямованості економіки, то саме стабілізаційна функція, про яку пише С. В. Серебряк, є тим механізмом, який має утримувати цю рівновагу в умовах, коли на економіку одночасно тиснуть воєнні виклики та вимоги європейської інтеграції. Однак сама констатація потреби в такій функції ще не відповідає на питання, яким конкретно нормативним інструментарієм вона повинна забезпечуватися, а тому доцільно звернутися до пропозицій, які переводять це загальне бачення в площину предметних змін до чинного законодавства.

Саме такий предметний крок пропонує Я. В. Петруненко, який, спираючись на узагальнення практик держав-членів ЄС та порівняльні висновки ОЕСР щодо ефективних регуляторних процедур, обґрунтовує доцільність доповнення статті 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-IV новим переліком принципів, залишаючи чинні принципи, зокрема доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість та передбачуваність, без змін [13; 14].

Запропоновані принципи можна умовно об'єднати у чотири групи. Першу становлять вимоги до обґрунтованості самого регуляторного рішення, а саме доказовість, тобто ухвалення рішень на основі найкращих доступних даних, та обов'язковість подальшого ex-post оцінювання і періодичного перегляду прийнятих актів. Другу групу утворюють принципи, спрямовані на захист суб'єктів господарювання від непропорційного тягаря, зокрема орієнтованість на малий і середній бізнес, конкуренційна нейтральність регулювання та правило «one-in – one-out», за яким нові звітні вимоги мають компенсуватися еквівалентним скороченням чинних. Третя група стосується технологічної модернізації самого процесу регулювання через цифрову готовність нормотворчості та перехід до ризик-орієнтованого підходу в застосуванні вимог. Четверта група об'єднує узгодженість регулювання з основоположними правами людини та з acquis Європейського Союзу. Автор також пропонує запровадити незалежний орган контролю якості регуляторних актів за зразком Regulatory Scrutiny Board, а законодавче закріплення всього переліку принципів, на його думку, має зменшити дискрецію підзаконних актів та уніфікувати стандарти консультацій і оцінювання регуляторних рішень [13].

Попри розбіжності в поглядах на конкретні інструменти вдосконалення адміністративно-правового механізму, варто погодитися із загальною позицією І. О. Сєвідової та І. О. Лещенка щодо самої мети правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Автори визначають таке регулювання як систему законів, нормативних актів і правил, яка встановлює рамки та умови для здійснення господарської діяльності в державі та спрямована на забезпечення законності, справедливості, захисту прав інвесторів і сприяння стабільності економіки. На їхню думку, це цільове регулювання має враховувати специфіку різних галузей і секторів економіки, охоплюючи фінансову діяльність, оподаткування, ліцензування, захист прав споживачів та екологічні норми, а його ефективність виявляється в тому, що воно створює стабільну й прозору економічну систему, яка сприяє розвитку бізнесу, приваблює інвестиції, захищає права інвесторів і споживачів та стимулює конкуренцію, інновації й загальний економічний розвиток країни.[15]

Погодитися з цією позицією доцільно саме тому, що вона окреслює той рівень, на якому суперечності, розглянуті вище, фактично зникають. Жоден з авторів, чиї погляди проаналізовано в цій статті, не заперечує потреби захищати права суб'єктів господарювання, забезпечувати стабільність економіки чи узгоджувати національне регулювання з європейськими стандартами. Розбіжності стосуються виключно інструментів досягнення цієї спільної мети, а саме того, чи має систематизація

господарського законодавства бути кодифікаційною чи інтеграційною, чи має контрольна реформа запрацьовувати одразу чи поетапно, чи достатньо самих принципів регуляторної політики без окремого органу контролю за їх дотриманням.

Висновки. Проведений у статті аналіз показав, що нормативно-правова база адміністративно-правового механізму державного регулювання господарської діяльності, починаючи від конституційних приписів і закінчуючи підзаконними актами воєнного часу, послідовно відтворює подвійність між потребою посиленого державного контролю в умовах війни та курсом на дерегуляцію і наближення до acquis Європейського Союзу. Розглянуті реформи контролю та кодифікації господарського законодавства нині одночасно перебувають у стані незавершеного перехідного періоду, унаслідок чого понятєвий апарат господарської діяльності виявився розподіленим між тимчасовим законом і Цивільним кодексом без стійкого зв'язку між ними. Огляд наукових позицій засвідчив, що дослідники розходяться в оцінці конкретних інструментів удосконалення цього механізму, зокрема щодо кодифікаційної чи інтеграційної моделі систематизації законодавства та щодо способу запуску контрольної реформи, однак погоджуються в розумінні мети такого регулювання, а саме захисту прав суб'єктів господарювання за одночасного забезпечення стабільності економіки.

Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім із завершенням двох перехідних періодів, розглянутих у статті, а саме контрольної реформи, прив'язаної до припинення воєнного стану, і трирічного перехідного строку кодифікаційної реформи, оскільки саме після їх завершення можна буде перевірити на практиці, чи здатна запропонована модель дійсно забезпечити узгодженість інструментів регулювання. Окремого дослідження потребує інституційне забезпечення принципів регуляторної політики, зокрема доцільність і форма запровадження в Україні незалежного органу контролю якості регуляторних актів за зразком європейського Regulatory Scrutiny Board, згаданого в статті лише як пропозиція одного з авторів. Перспективним напрямом залишається також порівняльно-правове дослідження досвіду держав-членів Європейського Союзу щодо поєднання кодифікаційної і галузевої моделей регулювання господарської діяльності в умовах їхньої власної європейської інтеграції, що дало б змогу перевірити універсальність висновків цієї статті за межами суто українського контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Щеголь, А. М. Адміністративно-правовий механізм державного контролю у сфері господарської діяльності: сучасний стан та перспективи розвитку. Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. учасників ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.), С. 105-108. URL: https://doi.org/10.71404/PPSS.2024.2.29

2. Костенко І., Шаповал М. До питання адміністративно-правового регулювання господарської діяльності. Держава і право. 2019. № 86. URL: https://doi.org/10.33663/1563-3349-2019-86-126

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V : станом на 2 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text

5. Про основні засади державного нагляду (контролю) : Закон України від 08.04.2026 № 4840-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4840-20#Text

6. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

7. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX : станом на 12 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text

8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 серп. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

9. Богун В. Ефективність правового регулювання господарської діяльності як чинник сталого економічного розвитку україни в умовах збройної агресії та поствоєнного відновлення. Economics and Law. 2026. Т. 80, № 1. С. 19-28. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2026.01.019

10. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2735-VI : станом на 2 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2735-17#Text

11. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 13.03.2022 № 303 : станом на 14 лип. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-п#Text

12. Серебряк С. В. Правове регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки україни: європейські підходи та національна модель. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2026. № 2. С. 40-53. URL: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2026.2.04

13. Петруненко Я.В. вдосконалення принципів державної регуляторної політики у сфері господарювання в контексті адаптації нормопроєктної діяльності до acquis ЄС. Правова держава. 2025. № 59. С. 176-189. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340315

14. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text

15. Сєвідова І.О., Лещенко І.О. Правове регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Харк. нац. ун-ту внутр. справ у статусі університету (м. Вінниця, 22 листоп. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. – Вінниця : ХНУВС, 2024 – С. 214-216. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bb35e957-9ec0-4a1b-832c-c05a12bd4131/content

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.951:614.4
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.18

Бурченко Ю. В.,
доктор філософії з права,
викладач права
Київського фахового коледжу архітектури, будівництва та управління
ORCID: 0000-0002-9426-8280

САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СУЧАСНІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню санітарно-епідемічного благополуччя населення як об'єкта адміністративно-правового забезпечення в контексті сучасних доктринальних підходів. Актуальність теми зумовлена тим, що зміст цієї категорії за останнє десятиліття зазнав істотних змін під впливом пандемії коронавірусної хвороби, повномасштабної збройної агресії проти України та курсу держави на європейську інтеграцію, тоді як єдиного доктринального розуміння цієї категорії дотепер не сформовано. Автором проаналізовано наукові позиції щодо неї, зокрема дуалістичний підхід до широкого і вузького розуміння, структурну модель механізму публічного адміністрування цією сферою та її розгляд як чинника національної безпеки держави.

У статті досліджено еволюцію нормативного регулювання цієї категорії від Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» 1994 року до Закону України «Про систему громадського здоров'я», зокрема встановлено, що легальне визначення практично не змінилося, а дійсною новацією стало закріплення переліку суб'єктів відповідних правовідносин. Приділено увагу і європейському виміру забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, а саме зобов'язанням України за Угодою про асоціацію та Регламентом (ЄС) 2022/2371, які орієнтують законодавство на модель раннього попередження загроз. Практичну складову підкріплено аналізом спеціальної доповіді Уповноваженого з прав людини та судової практики щодо наслідків воєнного мораторію на заходи державного нагляду.

За результатами дослідження автор доходить висновку, що санітарно-епідемічне благополуччя населення залишається доктринально неусталеною категорією, а розширення переліку суб'єктів публічного адміністрування цією сферою саме по собі не гарантує узгодженості їхніх повноважень та своєчасного реагування на загрози. Визначено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема узгодження критеріїв розмежування широкого і вузького розуміння цієї категорії, приведення суміжного законодавства у відповідність до чинного переліку суб'єктів та подальший моніторинг гармонізації законодавства з правом Європейського Союзу.

Ключові слова: *охорона здоров'я, громадське здоров'я, адміністративно-правове забезпечення, публічне адміністрування, епідеміологічний нагляд, профілактика інфекційних хвороб.*

Burchenko Yu. V. Sanitary and epidemiological well-being of the population as an object of administrative-legal provision: contemporary doctrinal approaches

Abstract. The article is devoted to the study of the sanitary and epidemiological well-being of the population as an object of administrative and legal support in the context of modern doctrinal approaches. The relevance of the topic is due to the fact that the content of this category has undergone significant changes over the past decade under the influence of the coronavirus pandemic, full-scale armed aggression against Ukraine and the state's course towards European integration, while a single doctrinal understanding of this category has not yet been formed. The author analyzes scientific positions on it, in particular, the dualistic approach to a broad and narrow understanding, the structural model of the mechanism of public administration in this area and its consideration as a factor of national security of the state.

The article examines the evolution of the regulatory regulation of this category from the Law of Ukraine «On Ensuring the Sanitary and Epidemic Well-being of the Population» of 1994 to the Law of Ukraine «On

© Бурченко Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the Public Health System», in particular, it is established that the legal definition has practically not changed, and the real innovation was the consolidation of the list of subjects of the relevant legal relations. Attention is also paid to the European dimension of ensuring the sanitary and epidemiological well-being of the population, namely, Ukraine's obligations under the Association Agreement and Regulation (EU) 2022/2371, which orient the legislation towards the model of early warning of threats. The practical component is supported by an analysis of the special report of the Commissioner for Human Rights and case law on the consequences of the military moratorium on state supervision measures.

Based on the results of the study, the author concludes that the sanitary and epidemiological well-being of the population remains a doctrinally unsettled category, and expanding the list of public administration entities in this area does not in itself guarantee the consistency of their powers and timely response to threats. Promising directions for further research are identified, in particular, the coordination of criteria for distinguishing between a broad and narrow understanding of this category, bringing related legislation into line with the current list of entities, and further monitoring of the harmonization of legislation with European Union law.

Key words: *health care, public health, administrative and legal support, public administration, epidemiological surveillance, prevention of infectious diseases.*

Постановка проблеми. Санітарно-епідемічне благополуччя населення є однією з визначальних умов реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я, а забезпечення цього стану становить один із пріоритетних напрямів публічного адміністрування. Зміст зазначеної категорії за останнє десятиліття зазнав істотних змін під впливом кількох взаємопов'язаних чинників. Пандемія коронавірусної хвороби продемонструвала, що наявні механізми державного реагування на масові загрози здоров'ю населення не завжди забезпечують своєчасне та пропорційне втручання публічної влади. Повномасштабна збройна агресія проти України додала цій проблемі нових вимірів, пов'язаних із руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури, вимушеним масовим переміщенням населення та погіршенням санітарно-гігієнічних умов на значній частині території держави. Водночас обраний Україною курс на європейську інтеграцію вимагає приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу у сфері охорони громадського здоров'я, що потребує не лише оновлення чинних нормативних актів, а й переосмислення теоретичних засад адміністративно-правового забезпечення цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення неодноразово ставало предметом наукового аналізу в межах вітчизняної адміністративно-правової доктрини. У науковій літературі приділено увагу окремим складовим цієї сфери, зокрема адміністративно-правовому режиму карантину, повноваженням суб'єктів публічної адміністрації у сфері епідеміологічного нагляду, а також організаційним засадам профілактики інфекційних хвороб. Водночас питання про зміст санітарно-епідемічного благополуччя населення як самостійного об'єкта адміністративно-правового забезпечення дотепер не отримало остаточного вирішення, а наявні наукові позиції суттєво різняться між собою.

Заслуговує на увагу позиція Є. С. Хайнацького, який виокремлює два підходи до розуміння цієї категорії як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а саме широкий і вузький. У широкому розумінні епідеміологічне благополуччя розглядається як автентичний об'єкт, що належить до сфери охорони здоров'я і зазнає зовнішнього та внутрішнього впливу з боку органів державної влади з метою захисту населення від інфекційних хвороб та їх поширення; такий підхід охоплює здійснення матеріальних, організаційно-правових, інституційних, контрольних і медичних заходів, а також встановлення карантинних обмежень. [1]

У вузькому розумінні йдеться про відокремлену складову сфери охорони здоров'я, на яку здійснюється вплив насамперед спеціалізованими органами виконавчої влади та підпорядкованими їм установами. Змістом такого впливу є встановлення карантинних обмежень, закупівля та надання населенню лікарських засобів, медичного обладнання і виробів медичного призначення, організація лікування, а також удосконалення системи медичних установ і підвищення кваліфікації медичних

працівників. Вибір широкого чи вузького підходу автор ставить у залежність від того, які саме складові елементи системи епідеміологічного благополуччя охоплюються аналізом, тобто фактично пропонує дуалістичну модель його розуміння [1].

Цінність наведеного підходу полягає передусім у тому, що виявлена автором двоїстість не є наслідком термінологічної неузгодженості, а є результатом послідовного аналізу структурних елементів системи епідеміологічного благополуччя. Розглядаючи цю систему з різних вихідних позицій, автор фактично демонструє, що зміст досліджуваної категорії безпосередньо залежить від обсягу елементів, які дослідник включає до предмета аналізу. Охоплення усієї сукупності складових закономірно приводить до широкого розуміння, тоді як зосередження на елементах медико-правового характеру обґрунтовує вузьке тлумачення. У такому світлі розбіжність підходів у сучасній доктрині постає не проявом її незрілості, а закономірним наслідком багаторівневої природи самого явища, межі якого змінюються залежно від обраного дослідником рівня узагальнення.

Інший ракурс дослідження запропонував О. О. Воронятніков, зосередивши увагу не на змісті епідеміологічного благополуччя як такого, а на механізмі публічного адміністрування відповідною сферою. Науковець розглядає цей механізм як підвид загальної конструкції механізму публічного адміністрування, якому притаманні складна будова та цільове призначення. На його переконання, цей механізм не може функціонувати без механізму процесу публічного адміністрування сферою санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, однак останній має похідний характер, оскільки визначає лише порядок реалізації адмініструючих функцій. Автор визначає механізм публічного адміністрування сферою санітарного та епідеміологічного благополуччя населення як системне утворення взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, спрямованих на реалізацію публічних зобов'язань щодо покращення стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини[2].

Ми підтримуємо наведену позицію, оскільки розкриває внутрішню структуру публічного адміністрування санітарно-епідемічним благополуччям населення та показує співвідношення між статичними і процесуальними елементами цього механізму. Виокремлення системи правових актів, публічної адміністрації та системи засобів як самостійних, хоча й взаємопов'язаних складових дає змогу послідовно оцінювати стан адміністративно-правового забезпечення цієї сфери за кожним напрямом окремо, не змішуючи питання нормативного регулювання з питаннями інституційної спроможності суб'єктів публічної адміністрації.

Метою статті є комплексний аналіз сучасних доктринальних підходів до розуміння санітарно-епідемічного благополуччя населення як об'єкта адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Вихідною нормативною основою адміністративно-правового забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення є стаття 49 Конституції України, яка встановлює, що держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту та забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [3]. Розміщення цього обов'язку держави в межах статті, присвяченої праву на охорону здоров'я, підтверджує, що санітарно-епідемічне благополуччя населення є не відокремленою метою державної політики, а складовою конституційного механізму реалізації цього права, тож будь-яке доктринальне тлумачення досліджуваної категорії має враховувати цей зв'язок.

Упродовж майже трьох десятиліть це положення конкретизував Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року [4], який визначав відповідний стан як стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, при якому показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри середовища життєдіяльності відповідають санітарним нормам. Ситуацію змінив Закон України «Про систему громадського здоров'я» від 6 вересня 2022 року, введений в дію з 1 жовтня 2023 року [5], який вперше закріпив на законодавчому рівні поняття громадського здоров'я, визначив засади здійснення епідеміологічного нагляду

та розмістив санітарно-епідемічне благополуччя населення в межах ширшої системи публічного адміністрування цією сферою.

Порівняння дефініцій засвідчує, що зміст самої категорії залишився практично незмінним. Відповідно до пункту 35 частини першої статті 1 чинного закону, санітарно-епідемічне благополуччя населення означає стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарним законодавством [5]. Змінилося по суті лише посилання на межі, визначені санітарним законодавством загалом, замість вужчих санітарних норм, а також сама назва категорії. Попередній закон оперував сполученням «санітарне та епідемічне благополуччя», тоді як чинний закон використовує єдиний складний прикметник, що опосередковано підтверджує тенденцію до сприйняття санітарного й епідемічного аспектів як єдиної, внутрішньо цілісної характеристики. У решті ж законодавець відтворив формулювання середини 1990-х років, а тому дуалізм підходів, розглянутий вище на прикладі позиції Є. С. Хайнацького, не отримав однозначного вирішення і на рівні чинного законодавства.

Дійсно новим елементом, якого попередній закон не містив, стало законодавче визначення суб'єктів відносин у сфері громадського здоров'я. Стаття 6 чинного закону відносить до них органи, що формують і реалізують державну політику в цій сфері, зокрема Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, органи державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства та підпорядковані йому спеціалізовані установи, насамперед центри контролю та профілактики хвороб і наукові установи [5]. До цього переліку належать також органи влади Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я, акредитовані лабораторії, установи сектору безпеки й оборони, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, міжнародні організації та інші юридичні особи.[5]

Комплексний перелік напрямів забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення пропонують Х. А. Оганян та З. В. Гбур. На їхню думку, досягнення такого благополуччя забезпечується реалізацією національних і місцевих програм, спрямованих на зміцнення здоров'я та профілактику захворювань населення, оздоровлення середовища проживання людини та умов її життєдіяльності, а також проведенням санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів і дотриманням санітарних правил. До цього переліку автори додають здійснення державної санітарно-гігієнічної експертизи, державної гігієнічної регламентації та реєстрації, державного санітарно-епідеміологічного нормування, ліцензування видів діяльності, що становлять потенційну небезпеку для здоров'я людей, сертифікацію відповідної продукції, робіт і послуг, а також ведення соціально-гігієнічного моніторингу та інформування населення про стан його здоров'я, санітарно-епідемічну обстановку і профілактичні заходи. Гарантією забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення дослідники вважають державне санітарно-епідеміологічне нормування, яке розглядають як діяльність із формування науково обґрунтованих санітарних норм, правил і гігієнічних нормативів, їх затвердження та введення в дію. Загалом же автори розглядають санітарно-епідемічне благополуччя населення як чинник національної безпеки України [6].

Наведений підхід цінний тим, що вперше серед розглянутих позицій виводить санітарно-епідемічне благополуччя населення за межі суто галузевого, медико-адміністративного розуміння і розглядає його через призму національної безпеки, тобто по суті йдеться про епідемічну безпеку як складову ширшої системи безпеки держави, а не лише про технічний стан дотримання санітарних норм. Таке трактування набуває особливої ваги в умовах повномасштабної збройної агресії, коли руйнування об'єктів критичної інфраструктури та масове вимушене переміщення населення здатні поставити під загрозу санітарно-епідемічну ситуацію в державі загалом, а не лише здоров'я окремих осіб.

Дослідження доктринальних підходів до санітарно-епідемічного благополуччя населення було б неповним без урахування міжнародних та європейських стандартів. Відповідно до статті 427 глави 22 «Громадське здоров'я» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, співробітництво сторін охоплює запобігання інфекційним хворобам, зокрема ВІЛ/СНІД і туберкульозу, та підвищення готовності до ризику спалахів високопатогенних хвороб [7]. За офіційними даними Міністерства охорони здоров'я України, Угода про асоціацію в цілому охоплює 1943 положення, що підлягають імплементації, з яких 116 належать до безпосередньої відповідальності цього центрального органу виконавчої влади, а станом на червень 2025 року рівень виконання зобов'язань у сфері охорони здоров'я досяг 88 відсотків [8]. На нашу думку, наявність настільки деталізованого і вимірюваного переліку зобов'язань свідчить, що для публічного адміністрування санітарно-епідемічним благополуччям населення європейська інтеграція перестала бути декларативним орієнтиром і перетворилася на конкретний, підзвітний напрям діяльності профільного відомства.

Змістовним орієнтиром для зближення законодавства є Регламент (ЄС) 2022/2371 про серйозні транскордонні загрози здоров'ю, який встановлює правила епідеміологічного нагляду, моніторингу та раннього попередження про такі загрози [9]; Міністерство охорони здоров'я України вже оцінило відповідність національного законодавства цьому Регламенту [10]. Показово, що стаття 24 Закону України «Про систему громадського здоров'я», присвячена готовності та реагуванню на надзвичайні ситуації, за своєю логікою тяжіє саме до цієї моделі раннього попередження, а не лише до успадкованої від радянської санепідслужби моделі реактивного нагляду. На наше переконання, це свідчить, що адаптація законодавства України до цього напряму acquis ЄС є не віддаленою перспективою, а предметом поточної інституційної роботи, а отже адміністративно-правова доктрина має аналізувати не лише чинні норми, а й ці підготовчі етапи гармонізації, оскільки саме на цій стадії закладаються майбутні зміни в розподілі повноважень суб'єктів, що забезпечують санітарно-епідемічне благополуччя населення.

На підтвердження актуальності цього напряму варто навести й вузькогалузеве дослідження [11], присвячене новому закону саме в контексті євроінтеграції, метою якого визначено вивчення змісту та новацій Закону України «Про систему громадського здоров'я», зокрема заходів щодо забезпечення санітарно-епідемічної безпеки продукції на споживчому ринку. Автори звертають увагу на те, що введення нового закону породило правову колізію щодо відсутності регулювання санітарно-епідеміологічної експертизи, а це підтверджує тезу, вже сформульовану раніше у зв'язку зі статтею 6 закону, а саме що закріплення нового переліку суб'єктів і напрямів діяльності не усуває суперечностей у розподілі компетенції між ними, а лише переносить їх розв'язання на рівень підзаконного регулювання та правозастосовної практики. Вважаємо, що в цьому й полягає головний виклик, який європейська інтеграція ставить перед доктриною адміністративного права в цій сфері. Запозичення окремих інституційних рішень права ЄС, таких як системи раннього попередження чи розширений перелік суб'єктів публічного адміністрування, не замінює власної теоретичної роботи з узгодження змісту санітарно-епідемічного благополуччя населення як єдиного об'єкта правового регулювання, без якої запозичені інструменти ризикують накладатися на неврегульовану термінологічну і компетенційну основу [11].

Суттєвим емпіричним підтвердженням наведених тез є Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану додержання прав громадян на чисту та доступну воду в умовах воєнного стану, підготовлена на основі моніторингових візитів, лабораторних досліджень і опитування понад тринадцяти тисяч громадян [12]. Хоча документ присвячений насамперед праву на питну воду, значна його частина стосується санітарно-епідемічного благополуччя населення, оскільки якість водопостачання є одним із факторів середовища життєдіяльності людини, згаданих у легальному визначенні цієї категорії. Показовим прикладом адаптації адміністративно-правового режиму до умов

агресії є затверджені МОЗ у квітні 2022 року окремі, тимчасові санітарні норми і правила безпечності питної води для умов воєнного стану [12], що підтверджує тезу про дедалі більшу орієнтацію об'єкта адміністративно-правового забезпечення на готовність і гнучке реагування, а не лише статичний контроль.

Водночас доповідь фіксує конкретні наслідки наявних прогалин: протягом 2022-2024 років зареєстровано дванадцять випадків водно-нітратної метгемоглобінемії в дітей та спалах інфекційного захворювання серед військовослужбовців у Тернопільській області, спричинений контамінованою водою [12]. Крім того, Уповноважений встановив, що Центри контролю Міністерства охорони здоров'я, які фактично здійснюють гігієнічну оцінку якості питної води, відповідно до чинного порядку не належать до суб'єктів державного моніторингу вод [12].

Вважаємо, що наведене свідчить про необхідність доктринального осмислення санітарно-епідемічного благополуччя населення не як сукупності окремих галузевих режимів, зокрема санітарного законодавства, водного законодавства та законодавства про надзвичайні ситуації, а як єдиного міжгалузевого об'єкта адміністративно-правового забезпечення, суб'єкти регулювання якого мають бути узгоджені між собою на рівні профільних порядків державного моніторингу і контролю. Окрім теоретичного значення, ця теза має практичний вимір, оскільки саме розбіжність між суб'єктами санітарно-епідеміологічного нагляду і суб'єктами державного моніторингу вод, засвідчена Уповноваженим, здатна унеможливлювати своєчасне виявлення джерел небезпеки для здоров'я населення.

Із нашої точки зору, важливою складовою сучасних доктринальних підходів до санітарно-епідемічного благополуччя населення є питання державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для цього благополуччя. Контрольно-наглядова діяльність держави за господарською діяльністю, що може становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення, названа окремою метою вже в преамбулі Закону України «Про систему громадського здоров'я» [5], проте її практична реалізація зазнала трансформації з початком повномасштабного вторгнення. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» на період воєнного стану було фактично призупинено здійснення планових та більшості позапланових заходів нагляду, за винятком заходів за рішенням суду, заявою самого суб'єкта господарювання та перевірки виконання раніше виданих приписів [13]. На нашу думку, такий підхід був виправданим на початковому етапі агресії, коли загроза була рівною мірою відчутною на всій території держави.

Однак станом на середину 2026 року, коли війна набула затяжного й територіально нерівномірного характеру, збереження єдиного для всієї країни режиму призупинення нагляду видається дедалі менш обґрунтованим, оскільки постанова № 303 здебільшого не розрізняє регіони активних бойових дій і території, віддалені від лінії фронту. Показово, що останніми змінами 2025-2026 років законодавець частково рухається в цьому напрямі: дозволено позапланові заходи нагляду Держпродспоживслужби за загрози поширення інфекційних хвороб і харчових отруєнь, зокрема серед військовослужбовців, і виведено частину її заходів з-під територіальних обмежень [13].

Ілюстрацією того, як окреслені вище прогалини контрольно-наглядового механізму проявляються на практиці, є багаторічна судова сага навколо діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «Комплекс екологічних споруд» (далі – ТОВ «КЕС»), яке здійснює очищення стічних вод Бердичівської територіальної громади Житомирської області. Це саме те підприємство, перевищення нормативів гранично допустимих скидів яким за результатами лабораторних досліджень Держекоінспекції Поліського округу вже фіксувала Спеціальна доповідь Уповноваженого з прав людини. [12]

Так, Господарський суд Житомирської області рішенням від 22 жовтня 2025 року у справі № 906/1011/24, залишеним без змін судом апеляційної інстанції, стягнув із цього товариства понад 537 тисяч гривень шкоди, завданої річці Гнилоп'ять унаслідок скидання недостатньо очищених стічних вод обсягом майже мільйон кубічних метрів [14]. В іншій

справі, № 906/870/25 (стягнуто 1 638 488,23 грн.), перевіреній Верховним Судом 9 червня 2026, можна віднайти показовий факт: із грудня 2023 року по липень 2024 року, тобто упродовж семи місяців, товариство взагалі не мало чинного сертифіката компетентності власної вимірювальної лабораторії, а отже не могло самостійно контролювати відповідність скидів встановленим нормативам, і навіть після поновлення сертифіката продовжувало, за власними ж звітними даними, скидати недостатньо очищені стічні води [15].

Ключовим для цілей цієї статті є те, яким чином було виявлено ці порушення. Позаплановий захід державного нагляду щодо ТОВ «КЕС» проведено лише після звернення мешканця на гарячу лінію Державної екологічної інспекції у листопаді 2024 року, однак сама перевірка відбулася лише в лютому 2025 року, оскільки відповідно до режиму, запровадженого постановою Кабінету Міністрів України № 303, територіальний орган інспекції не мав права самостійно прийняти рішення про перевірку виконання раніше виданого припису, а повинен був отримати погодження центрального органу. Відповідний наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів видано лише 21 січня 2025 року, тобто через два місяці після звернення громадянина [15]. Отже, у цьому випадку держава не запобігла шкідливому впливу на санітарно-епідемічне благополуччя населення, а лише констатувала вже заподіяну шкоду, і сама можливість такої констатації була відкладена на два місяці через процедурні обмеження воєнного часу, розглянуті в попередньому підрозділі.

Ще виразніше системний характер проблеми проявляється у справі № 240/15316/25 щодо анулювання дозволу ТОВ «КЕС» на спеціальне водокористування. Житомирський окружний адміністративний суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову Державного агентства водних ресурсів, послався на те, що товариство є єдиним суб'єктом, який здійснює очищення стічних вод Бердичівської громади, і тому анулювання дозволу є непропорційним заходом. Сьомий апеляційний адміністративний суд 16 червня 2026 року скасував це рішення, зазначивши, що законодавець уже врахував вимогу пропорційності, передбачивши в частині четвертій статті 55 Водного кодексу України поетапний механізм реагування, а саме спочатку припис із наданням часу для усунення порушень, і лише в разі його невиконання настає звернення до суду, а також послався на статтю 50 Конституції України щодо права на безпечне довкілля [16]. Демонстративно, що паралельно в справі № 240/10849/25 про заборону скиду стічних вод із того самого випуску той самий окружний суд 25 лютого 2026 року відмовив у задоволенні позову обґрунтувавши, що негайне припинення скиду завдасть населенню й довкіллю більшої шкоди, ніж наявні порушення [17]. Наразі рішення у справі про анулювання дозволу оскаржується одразу трьома суб'єктами у касаційному порядку, а саме самим товариством, комунальним підприємством «Бердичівводоканал» та Бердичівською міською радою.

На нашу думку, наведений приклад засвідчує системні проблеми, які виходять далеко за межі одного окремого підприємства. Найперше, він підтверджує, що чинний адміністративно-правовий механізм контрольно-наглядової діяльності здебільшого лише констатує вже заподіяну шкоду санітарно-епідемічному благополуччю населення, а не запобігає їй, оскільки єдиною законною підставою для перевірки залишається позаплановий захід за скаргою або за наслідками невиконання припису, а можливість оперативного реагування додатково обмежена процедурами воєнного стану.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що санітарно-епідемічне благополуччя населення залишається доктринально неусталеною категорією, зміст якої законодавець досі остаточно не визначив, попри послідовне оновлення профільного законодавства. Формальні законодавчі зміни, зокрема розширення переліку суб'єктів публічного адміністрування цією сферою, самі по собі не гарантують ні узгодженості їхніх повноважень, ні своєчасного реагування на реальні загрози, що підтверджується як судовою практикою, так і результатами моніторингу омбудсмана. Додаткового напруження цій сфері надають умови воєнного стану, які одночасно обмежили можливості державного контролю і прискорили зближення вітчизняного регулювання з європейськими стандартами готовності та раннього реагування. Отже,

санітарно-епідемічне благополуччя населення сьогодні постає радше перехідним, ніж усталеним об'єктом адміністративно-правового забезпечення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо передусім в узгодженні критеріїв розмежування широкого та вузького розуміння санітарно-епідемічного благополуччя населення, а не в пошуку єдиної уніфікованої дефініції, що штучно спрощувала б багаторівневу природу цього явища. Окремого вивчення потребує перегляд постанови Кабінету Міністрів України № 303 з урахуванням територіальної диференціації безпекової ситуації, а також узагальнення судової практики щодо застосування принципу пропорційності в справах про обмеження господарської діяльності суб'єктів, від яких залежить санітарно-епідемічне благополуччя територіальних громад. Перспективним напрямом залишається і подальший моніторинг ходу гармонізації національного законодавства з Регламентом (ЄС) 2022/2371, оскільки саме ця стадія визначає, наскільки послідовно вітчизняна доктрина адміністративного права зможе поєднати традиційний контрольно-наглядовий інструментарій із превентивною логікою права Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хайнацький Є. С. Адміністративно-правове регулювання епідеміологічного благополуччя в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Т. 1, № 10. С. 93-98. URL: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-93-98

2. Воронятніков О. О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 235-237. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/57

3. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII : втратив чинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text

5. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX: станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text

6. Оганян Х. А., Гбур З. В. Санітарно-епідемічне благополуччя населення як чинник національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 106-112. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.7.106

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 14 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

8. Угода про асоціацію з ЄС. *Міністерство охорони здоров'я України* : офіц. вебсайт. URL: https://moz.gov.ua/uk/ugoda-pro-asociaciju-z-es

9. Regulation (EU) 2022/2371 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU. *URL:* https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2371/oj/eng

10. Довідка щодо відповідності зобов'язанням України у сфері охорони здоров'я, що випливають з Регламенту (ЄС) № 2022/2371. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: https://moz.gov.ua/storage/uploads/57885773-f1f9-4023-8d29-c8e4887abb61/Довідка-ЄС-(11).pdf

11. Притульська Н., Антюшко Д., Нестеренко Н. Закон України «Про систему громадського здоров'я» – крок до євроінтеграції. The International scientific-practical journal "Commodities and markets". 2023. Т. 48, № 4. С. 44-55. URL: https://doi.org/10.31617/2.2023(48)04

12. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану додержання прав громадян на чисту та доступну воду в умовах дії правового режиму воєнного стану. Київ, 2025. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/cpetsdopoviddruk-1.pdf

13. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 13.03.2022 № 303 : станом на 14 лип. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-п#Text

14. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду у справі № 906/1011/24 від 14.01.2026 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133378495

15. Постанова Верховного Суду у справі № 906/870/25 від 09.06.2026 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137336238

16. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду у справі 240/15316/25 від 16.06.2026 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137442808

17. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду у справі 240/10849/25 від 25.02.2026 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134355862

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 351.84:342.951
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.19

Войтовський В. С.,
докторант кафедри публічного управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-4397-1402

ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ОБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

Анотація. У статті здійснено доктринальний аналіз понятійно-категоріального апарату публічного адміністрування у сфері ветеранської політики. Обґрунтовано, що дослідження ветеранської політики як об'єкта публічного адміністрування неможливе без ґрунтовного тлумачення ключових правових категорій, які утворюють її змістовне наповнення. Автором проаналізовано такі терміни, як «бойові дії», «військовий конфлікт», «захист Вітчизни», «соціальний захист ветеранів» та «державні гарантії», кожен із яких має власне нормативне тлумачення та значення для формування правового статусу ветеранів. На основі узагальнення наукових підходів запропоновано авторське визначення «бойових дій» як юридичного факту, що породжує публічно-правові відносини між державою та особою. Розкрито співвідношення понять «бойові дії» та «військовий конфлікт», де останнє визначено як родове поняття, що охоплює всі форми збройного протиборства. Окрему увагу приділено категорії «захист Вітчизни», яка розглядається в дуалістичній природі – як конституційний обов'язок та як фундаментальне право громадянина. Визначено, що «соціальний захист ветеранів» є змістовним наповненням ветеранської політики та ключовим об'єктом публічного адміністрування. Сформульовано авторське визначення «державних гарантій ветеранів» як системи матеріальних та процедурних зобов'язань держави, що виступають правовою основою, управлінським інструментом та критерієм ефективності публічного адміністрування у цій сфері. Зроблено висновок, що бойові дії виступають базовою правовою передумовою формування ветеранської політики, визначаючи коло суб'єктів, які потребують особливого публічно-управлінського впливу з боку держави.

Ключові слова: *ветеранська політика, ветеран війни, публічне адміністрування, бойові дії, військовий конфлікт, захист Вітчизни, соціальний захист ветеранів, державні гарантії, учасник бойових дій, правовий статус.*

Voitovskyi V. S. Characteristics of veteran policy as an object of public administration: doctrinal analysis of legal categories

Abstract. The article provides a doctrinal analysis of the conceptual and categorical apparatus of public administration in the field of veterans' policy. It is substantiated that the study of veterans' policy as an object of public administration is impossible without a thorough interpretation of the key legal categories that form its content. The author analyzes such terms as «combat operations», «military conflict», «defense of the Fatherland», «social protection of veterans» and «state guarantees», each of which has its own normative interpretation and significance for the formation of the legal status of veterans. Based on the generalization of scientific approaches, the author's definition of «combat operations» as a legal fact that generates public-legal relations between the state and the individual is proposed. The relationship between the concepts of «combat operations» and «military conflict» is revealed, where the latter is defined as a generic concept that covers all forms of armed confrontation. Special attention is paid to the category of "defense of the Fatherland", which is considered in a dualistic nature – as a constitutional duty and as a fundamental right of a citizen. It is determined that "social protection of veterans" is a substantive content of veteran policy and a key object of public administration. The author's definition of "state guarantees of veterans" is formulated as a system of material and procedural obligations of the state, which act as a legal basis, a management tool and a criterion of the effectiveness of public administration in this area. It is concluded that combat operations are the basic legal

© Войтовський В. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

prerequisite for the formation of veteran policy, determining the range of subjects that require special public and managerial influence from the state.

Key words: *veteran policy, war veteran, public administration, combat operations, military conflict, defense of the Fatherland, social protection of veterans, state guarantees, participant in combat operations, legal status.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку ветеранської політики в Україні, особливо в умовах посилення воєнних загроз та збільшення кількості осіб, які набувають статусу учасників бойових дій, вимагає формування ефективної системи публічного адміністрування у цій сфері. Однак ефективність такої системи безпосередньо залежить від ясності та наукової обґрунтованості її понятійно-категоріального апарату. Проблема полягає в тому, що ключові терміни, які визначають зміст ветеранської політики («бойові дії», «військовий конфлікт», «захист Вітчизни»), мають неоднозначне тлумачення як у доктринальних джерелах, так і в правозастосовній практиці. Виникнення численних комбінацій воєнних і невоєнних засобів протистояння зумовило неоднозначність визначення дефініції «воєнний конфлікт». Крім того, спостерігається розрив між військово-тактичним розумінням цих категорій та їх правовим значенням як юридичних фактів, що породжують публічно-управлінські відносини щодо соціального захисту, реінтеграції та забезпечення державних гарантій. Відсутність єдиного доктринального підходу до визначення змісту цих правових категорій призводить до неузгодженості законодавчих норм, ускладнює реалізацію державних гарантій для ветеранів та знижує якість публічного адміністрування у цій надзвичайно важливій соціальній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до формування ветеранської політики в Україні зумовив появу численних праць, у яких досліджуються правові, управлінські, економічні та організаційні його аспекти. Значний внесок у розвиток відповідної теорії зробили В. Авер'янов, Н. Авер'янова, А. Бейкун, В. Біла, К. Бугайчук, І. Бухтіярова, Л. Василенко, В. Галунько, Р. Гринько, А. Гриб, І. Дацюк, І. Журба, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, А. Клачко, О. Кондратенко, А. Кириченко, М. Кравченко, О. Миколенко, Л. Наливайко, І. Наливайко, С. Петриченко, І. Пастух, О. Письменна, Ю. Присяжненко, О. Стрельченко, А. Стрельченко, Р. Сербин, Т. Семенчук, В. Сущенко, Л. Цюкало, О. Якушева та інші науковці. Їхні роботи створюють міцне підґрунтя для подальшого осмислення даної категорії.

Метою статті є здійснення доктринального аналізу ключових правових категорій, що утворюють понятійно-категоріальний апарат публічного адміністрування у сфері ветеранської політики («бойові дії», «військовий конфлікт», «захист Вітчизни», «соціальний захист ветеранів», «державні гарантії»), та формулювання на цій основі авторських визначень, які враховують їхнє нормативне тлумачення та значення для формування правового статусу учасників бойових дій як об'єкта публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. До понятійного апарату публічного адміністрування у сфері ветеранської політики також відносяться терміни «*бойові дій», «військовий конфлікт», «захист Вітчизни», «соціальний захист ветеранів», «державні гарантії»,* кожен з яких має своє нормативне тлумачення і має бути врахований при аналізі законодавчих норм.

Дослідження публічного адміністрування у сфері ветеранської політики неможливе без ґрунтовного аналізу ключових правових категорій, що утворюють понятійно-категоріальний апарат цієї предметної сфери. Розглянемо правові категорії, без яких неможливо дослідити публічне адміністрування у сфері ветеранської політики.

Так, на думку дослідників, «бойові дії» – це особлива форма воєнних дій, що виникає між операціями чи боями. Як зазначається в енциклопедичних джерелах, це «сукупність узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом специфічних дій… що проводять за єдиним задумом і планом задля виконання окремих бойових завдань» [1]. Вони забезпечують безперервність ведення війни, поєднуючи елементи наступу та оборони, і можуть вестися на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях.

Бойові дії – дії військ, авіації, флоту з метою знищення живої сили, бойової техніки

і військових споруд противника, заволодіння територією, яку він обіймав, надання протидії наступу противника, відбиття його ударів й утримання захопленої своїми військами, території. Можуть бути оборонними, наступальними (контрнаступальними) чи агресивними (захоплення чужих територій). У разі агресивних бойових дій, ураженню можуть піддаватися цивільні та інфраструктурні споруди, а також мирні люди [2].

У Великій українській енциклопедії зазначається, що характерними рисами сучасних бойових дій є «рішучість цілей, великий просторовий розмах; участь у них великих військових контингентів; висока маневреність, динамічність та швидкоплинність» [3]. Важливо, що в контексті національного законодавства термін «учасник бойових дій» є ключовим для набуття спеціального правового статусу, що тягне за собою низку державних гарантій.

На основі проведеного аналізу доктринальних підходів до тлумачення категорії «*бойові дії»,* а також з урахуванням її значення для формування правового статусу учасників бойових дій як об'єкта публічного адміністрування, пропонується наступне авторське визначення:

Бойові дії – це врегульована нормами права сукупність військових дій, спрямованих на виконання бойових завдань у межах збройного конфлікту, участь у яких є підставою для набуття особою статусу учасника бойових дій та виникнення відповідних правовідносин щодо соціального захисту і державних гарантій.

У контексті публічного адміністрування запропоноване визначення акцентує увагу на наступних концептуально значущих аспектах:

По-перше, бойові дії розглядаються не лише як воєнно-тактична категорія, але й як юридичний факт, що породжує публічно-правові відносини між державою та особою. У цьому розумінні категорія «бойові дії» виступає первинним елементом у системі правового регулювання ветеранської політики, оскільки саме факт безпосередньої участі особи в бойових діях є підставою для набуття відповідного правового статусу.

По-друге, визначення підкреслює нормативну опосередкованість бойових дій, що має важливе значення для публічного адміністрування, оскільки саме правові норми встановлюють критерії віднесення тих чи інших дій до бойових та, відповідно, визначають коло осіб, які мають право на державні гарантії.

По-третє, запропоноване визначення інтегрує категорію «бойові дії» в ширший понятійний апарат публічного адміністрування ветеранської політики, включаючи такі суміжні категорії, як «*правовий статус учасника бойових дій», «державні гарантії», «соціальний захист ветеранів» та «реінтеграція».*

Таким чином, з позицій публічного адміністрування «бойові дії» виступають не просто військово-тактичним феноменом, але й базовою правовою передумовою формування ветеранської політики, оскільки саме вони визначають коло суб'єктів, які потребують особливого публічно-управлінського впливу з боку держави. Як слушно зазначають дослідники, «учасник бойових дій» є ключовою категорією для набуття спеціального правового статусу, що тягне за собою низку державних гарантій [3]. У цьому контексті бойові дії постають як той первинний елемент, який запускає механізм публічного адміністрування, спрямований на забезпечення належної соціальної, медичної, психологічної та професійної підтримки осіб, які брали в них безпосередню участь.

Виникнення численних комбінацій воєнних і невоєнних засобів ведення протистояння, а також їхнє постійне вдосконалення зумовили неоднозначність тлумачення дефініції «воєнний конфлікт». Упродовж останнього часу наукова спільнота виявляє підвищену зацікавленість у з'ясуванні сутності цього поняття в сучасних реаліях, класифікації воєн та встановленні меж їх виникнення. Узагальнення наявних підходів дозволяє виокремити дві основні позиції щодо його визначення.

Перша позиція трактує воєнний конфлікт у класичному розумінні – як спосіб розв'язання суперечностей між державами або всередині них політичними угрупованнями із залученням збройних засобів. Ключовою ознакою початку такого конфлікту вважається застосування військової сили з метою ураження об'єктів і живої сили противника [4]. Друга позиція розглядає воєнний конфлікт як багатоаспектне соціальне явище, що інтегрує різноманітні форми протиборства [5, с. 54, 6, с. 364]. Таке визначення

дозволяє ширше тлумачити воєнний конфлікт через включення до його змісту невійськових прийомів і методів протистояння.

Чинні нормативно-правові акти закріплюють дефініцію воєнного конфлікту як «форми вирішення міждержавних або внутрішньодержавних протиріч, що супроводжується двостороннім використанням воєнної сили». Основними різновидами воєнного конфлікту в цьому документі визнано війну та збройний конфлікт [7].

«Військовий конфлікт» є родовим поняттям щодо «бойових дій». Він охоплює всі види збройного протиборства, включаючи великі війни, локальні зіткнення та миротворчі операції. На відміну від «бойових дій» (які є процесуальною складовою), військовий конфлікт визначає стан відносин між державами або соціальними групами, що характеризується застосуванням збройної сили. Ця категорія є центральною для міжнародного гуманітарного права, визначаючи момент застосування Женевських конвенцій.

Л. Гончаренко та В. Абламська, досліджуючи воєнні (воєнно-політичні) конфлікти, пропонують таке визначення: «протистояння між двома або більше військово-політичними силами чи угрупованнями, спричинене реальними або штучно сконструйованими політичними, соціальними, ідеологічними розбіжностями, що проявляється у формі відкритих бойових дій, політичного тиску, інформаційно-психологічного впливу тощо» [8, с. 148].

До ключових ознак воєнного конфлікту належать: а) наявність суперечностей міждержавного або внутрішньодержавного характеру; б) двостороннє використання воєнної сили.

У структурі будь-якого конфлікту прийнято виокремлювати такі компоненти: а) суб'єкти, або сторони конфлікту – ті особи, які породжують конфлікт, наповнюють його змістом і визначають його подальшу динаміку; б) опосередковані учасники, особи здатні впливати на характер і перебіг конфлікту; в) предмет конфлікту – є те, що становить основу протистояння; г) об'єкт конфлікту є сукупністю цінностей, за володіння якими ведеться боротьба.

Воєнні конфлікти у різних формах спалахують щороку й здатні спричиняти серйозні наслідки. За даними Щорічника СІПРІ, протягом 2023 року збройні конфлікти фіксувалися в 56 країнах [9]. Однак із 2022 року головною подією глобального масштабу стала російсько-українська війна, яка триває з 2014 року. Це неоголошена війна, що охоплює всі складники «війни четвертого покоління» та періодично виходить назовні у формі відкритих воєнних конфліктів.

Як свідчать результати дослідження, у XXI столітті воєнні конфлікти охоплюють численні країни світу, відрізняючись за формами прояву та ступенем жорстокості. Від часу завершення Другої світової війни жодна зі сторін жодного збройного протистояння офіційно не оголошувала війну. Якщо переважно воєнні конфлікти не виходили за межі однієї держави чи групи країн із «прозорими» кордонами за участі недержавних збройних формувань, то ситуація в Україні є зразком масштабної міждержавної війни з участю регулярної армії. Події в Україні зруйнували чимало усталених поглядів, теоретичних концепцій та авторитетів у політичній і військовій сферах. Зачинщик, основні учасники та спостерігачі з усіх боків отримали та побачили те, чого не передбачали й на що не розраховували. Чотири роки ведення бойових дій окреслюють контури змін, які здійснюють переворот у військовій справі та, ймовірно, визначатимуть характер війни й військового мистецтва на все XXI століття.

Щодо категорії «*захист Вітчизни*» слід зазначити, що ця категорія має чітке конституційно-правове закріплення, де згідно зі ст. 65 Конституції України, «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [10]. У доктринальному тлумаченні ця норма визначає захист Вітчизни як фундаментальний конституційний обов'язок, що кореспондується з правом держави на забезпечення власної обороноздатності [11; 12].

Відповідно до ст. 17 Конституції України «держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей» [10]. Такий обов'язок держави щодо соціального захисту тих, хто ризикуючи життям захищав і продовжує захищати її суверенітет та незалежність неодноразово підкреслювалась

і в рішеннях Конституційного Суду України [13].

Категорія «соціальний захист ветеранів» є змістовним наповненням ветеранської політики та ключовим об'єктом публічного адміністрування. На доктринальному рівні соціальний захист ветеранів розглядається як система державних та недержавних заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя ветеранів, їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Дослідники наголошують, що «соціальний захист ветеранів є ключовим індикатором загальної стійкості державних інститутів та їх спроможності зміцнювати соціальну згуртованість» [14]. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз адміністративно-правових механізмів реалізації соціального захисту, які мають забезпечувати «системне правове забезпечення; чіткі процедури доступу ветеранів до послуг та пільг; створення єдиної цифрової платформи для обліку та супроводу ветеранів; впровадження програм соціально-психологічної реабілітації; запровадження ефективного механізму міжвідомчої координації» [14].

Важливим концептуальним положенням є розмежування соціального захисту як статичної системи пільг та соціальної підтримки як динамічного процесу. Як зазначають Л. Силенко, С. Сівков та Д. Комарницький, «вшанування ветеранів війни є важливим елементом реалізації соціально-економічної функції держави» [15]. Це вшанування включає не лише матеріальну складову, але й символічне визнання заслуг ветеранів, що має важливе значення для їхньої психологічної реабілітації та соціальної інтеграції.

Необхідно відзначити, що «державні гарантії» виступають механізмом реалізації правового статусу військовослужбовців та ветеранів.

У науковій літературі «державні гарантії» ветеранів розглядаються як система зобов'язань держави перед ветеранами щодо забезпечення їхніх прав та законних інтересів. Цей підхід ґрунтується на розумінні того, що «гарантування прав є фундаментальним чинником у політичній, економічній, культурній та інших сферах життя суспільства» [16].

Юридична література трактує їх як зобов'язання держави перед особою щодо створення умов для захисту її прав. Відповідно до законодавчих норм, держава гарантує ветеранам та учасникам бойових дій: щомісячну разову грошову виплату, пільги на житло, медичне обслуговування, першочергове працевлаштування та право на освіту [17]. Науковці акцентують увагу на принципах «законності, справедливості, розумності та гуманності, балансу публічних і приватних інтересів» [18] при реалізації цих гарантій. Відсутність або недостатність фінансування таких гарантій часто є предметом судових спорів, що доводить їхню пряму дію як правових норм.

На основі проведеного аналізу наукових доктрин щодо формулювання поняття «державні гарантії ветеранів» доцільно визначити ***«державні гарантії ветеранів» як систему закріплених у нормативно-правових актах матеріальних (змістовних) та процедурних (організаційно-правових) зобов'язань держави, спрямованих на забезпечення реалізації, охорону та захист прав і законних інтересів осіб, які брали участь у захисті Вітчизни, що включають сукупність соціальних, економічних, медичних, житлових, освітніх та інших пільг і компенсацій, а також механізми їх практичної реалізації через діяльність уповноважених органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства.***

У контексті публічного адміністрування ветеранської політики державні гарантії виступають як: а) правова основа, а саме нормативне закріплення зобов'язань держави перед ветеранами; б) управлінський інструмент, який полягає у визначенні напрямів та обсягів діяльності суб'єктів публічного адміністрування; в) критерій ефективності як показник реального забезпечення прав ветеранів; г) механізм соціальної інтеграції як засіб успішної реінтеграції ветеранів у мирне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бойові дії // Енциклопедія сучасної України. URL : https://esu.com.ua/article-36156
2. Бойові дії. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/

3. Sotska, A., Chorna V. Prospects of Legislative Regulation in the Sphere of State Veteran Policy. *Actual Problems of Law (Aktual'ni Problemi Pravoznavstva)*, №. 1, 2026. pp. 71-77, https://doi.org/10.35774/app2026.01.071.

4. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. Національний інститут стратегічних досліджень. *Воєнна безпека*. Вип. 8. Київ : Фоліант, 2003. 431 с.

5. Лещенко О.Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу. Дис. на здоб. наук. ступ. к. п. н. : за спеціальністю 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки). Київ, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/proekt-rukopisu-leschen-ka-ost.-utoch. -09.01.2020.pdf

6. Тронько О.О. Міжнародний військовий конфлікт: теоретичні підходи до вивчення та застосовуване до нього право. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 363–376. DOI https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-64.

7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 No 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n9

8. Гончаренко Л.Л., Абламська В.В. До питання сутності та класифікації воєнно-політичних конфліктів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1(28). С. 147–157.

9. Щорічник СІПРІ 2023. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-10/yb23_summary_ukr.pdf.

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254

11. Проць І. М., Скриньковський Р. М., Пєтков С. В. Інститут військового обов'язку у системі права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. В. 88, Ч. 3. С. 28-34. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.4

12. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України 12 грудня 1991 року № 1975-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. ст. 188. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1975-12#Text

13. Рішення Конституційного Суду України № 2-р(II)/2024 URL: https://ccu.gov.ua/docs/6676

14. Sivkov S. Administrative and legal mechanisms of reintegration of war veterans in the conditions of a special period. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. № 3. С. 89-93. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.14 https://journals.uran.ua/journal-vjhr/article/view/341750

15. Sylenko L., Sivkov S., Komarnytskyi D. Honoring war veterans as a component of the implementation of the socio-economic function of the state: administrative-legal aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. Vol. 11, №. 2. С. 293-301. DOI: 10.30525/2256-0742/2025-11-2-293-301.

16. Чернега А.П., Удовенко Ж.В., Сергієнко Н.А., Обловацька Н.О., Доценко А.О. State Guarantees of the Right to Housing for War Veterans: Substantive and Procedural Aspects. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38, Issue 66. P. 223-247.

17. Машика П. Право на охорону здоров'я та медичну допомогу військовослужбовців та ветеранів війни в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. № 77(2). С. 86-91. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.14

18. Недря К., Давидова Н. Державні соціальні гарантії ветеранам війни у світі: визначення та формування до Першої світової війни (досвід США, Великобританії, Франції та Німеччини). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. Спеціальний випуск № 1. С. 100-105.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:349.41:347.51
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.20

Гайдай С. С.,
доктор філософії,
викладач кафедри адміністративно-правових наук
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-3967-3217

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ФІСКАЛЬНО-КОМПЕНСАЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Анотація. У статті здійснено фундаментальне теоретико-методологічне дослідження та сформовано новітні концептуально-доктринальні засади модернізації системи адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань у сфері землекористування. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання катастрофічних наслідків воєнно-техногенного пресингу та деструкції літосферної матриці України внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. У фокусі наукового аналізу перебуває інтеграційна модель, що поєднує наднаціональний компенсаційний інструментарій із вітчизняними фіскально-правовими механізмами регенерації екологічного потенціалу порушених територій.

Доведено об'єктивну потребу доктринального переходу в публічному управлінні від спрощеної лінійної фіксації матеріальних збитків (дамнації) до інклюзивної оцінки латентних втрат у межах теорії екосистемних послуг, що охоплює девальвацію природної родючості, асиміляційних, регулюючих та підтримуючих функцій ґрунтового покриву. Охарактеризовано структурно-функціональну архітектуру транскордонної компенсаційної моделі (зокрема, Реєстру збитків у Гаазі) та алгоритми формування допустимої доказової бази екоцидних деліктів за допомогою інструментальної фіксації.

Виявлено інституційно-правові лакуни у сфері рекультивації та обґрунтовано необхідність ухвалення профільного Закону України «Про проведення рекультивації на забруднених, пошкоджених та деградованих землях України», а також розробки відповідної Загальнодержавної програми відновлення земель. Особливу увагу приділено диференційованому фіскальному інструментарію як дієвому важелю стимулювання землекористувачів та мінімізації податкового навантаження в процесі детоксикації, консервації та розмінування деліктного земельного фонду.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, деліктні зобов'язання, землекористування, фіскально-компенсаційний досвід, екосистемні послуги, реєстр збитків, літосферна матриця, рекультивація земель, консервація земель, детоксикація ґрунтів.*

Haidai S. S. Doctrinal principles of administrative and legal regulation of tort obligations in the field of land use: integration of international and national fiscal and compensation experience

Abstract. The article conducts a fundamental theoretical and methodological study and establishes the state-of-the-art conceptual and doctrinal foundations for modernizing the system of administrative and legal regulation of tort obligations in the field of land use. The relevance of the study is driven by the urgent need to overcome the catastrophic consequences of military-technogenic pressure and the destruction of Ukraine's lithospheric matrix resulting from the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The focus of the scientific analysis is an integration model that combines supranational compensatory instruments with domestic fiscal and legal mechanisms for regenerating the ecological potential of the affected territories.

The study proves the objective need for a doctrinal transition in public administration from a simplified linear assessment of material losses (damnation) to an inclusive valuation of latent losses within the framework of the ecosystem services theory, which encompasses the devaluation of natural fertility, as well as the assimilative, regulating, and supporting functions of the soil cover. The structural and functional architecture of the transboundary compensation model (specifically, the Register of Damage in The Hague) is

© Гайдай С. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

characterized, along with the algorithms for establishing an admissible evidentiary base of ecocidal torts through instrumental verification.

Institutional and legal gaps in the sphere of land reclamation are identified, justifying the necessity of adopting a specialized Law of Ukraine «On Land Reclamation on Polluted, Damaged, and Degraded Lands of Ukraine» and developing a corresponding State Land Restoration Program. Special attention is paid to differentiated fiscal instruments as an effective leverage to incentivize land users and minimize the tax burden during the detoxification, conservation, and demining of the tort-affected land fund.

Key words: *administrative and legal regulation, tort obligations, land use, fiscal and compensatory experience, ecosystem services, Register of Damage in The Hague, lithospheric matrix, land reclamation, land conservation, soil detoxification.*

Постановка проблеми. Сучасна повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентну за своїми масштабами та глибиною деструкцію навколишнього природного середовища, де одним із найбільш уразливих елементів постає літосферна матриця держави. Воєнно-техногенний пресинг на земельний фонд – що виражається у механічній руйнації ґрунтового профілю, пролонгованій хімічній токсикації ксенобіотиками та важкими металами, а також критичному замінуванні вибухонебезпечними предметами – вимагає кардинального переосмислення діючих інструментів публічного управління.

У цьому контексті особливої гостроти набуває необхідність модернізації вітчизняного інституційно-правового механізму та чинних галузевих методик оцінки збитків. Вони демонструють концептуальну обмеженість, оскільки зорієнтовані виключно на лінійну фіксацію прямих матеріальних втрат (*damnum emergens*), залишаючи поза межами адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань фундаментальну доктрину екосистемних послуг. Це унеможливлює інклюзивне врахування латентних втрат, зокрема девальвації природної родючості, знецінення асиміляційних та підтримуючих функцій ґрунту.

Крім того, наявні суттєві інституційні лакуни у сферах правової регламентації рекультивації та консервації деліктного земельного фонду, фіскального стимулювання землекористувачів та залучення наднаціональних репараційних активів. Зазначене актуалізує потребу у доктринальному обґрунтуванні нової архітектури публічного адміністрування та правового регулювання деліктних правовідносин у сфері землекористування, яка б синергетично поєднувала міжнародно-правові компенсаційні механізми та національні фіскально-правові інструменти відновлення пошкоджених територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретико-методологічного обґрунтування публічного управління, адміністративно-правового регулювання екологічної безпеки, а також захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах макроекономічних та воєнних викликів досліджували такі провідні вітчизняні вчені, як: В. Авер'янов, Н. Авер'янова, А. Бейкун, В. Біла, К. Бугайчук, І. Бухтіярова, Л. Василенко, В. Галунько, Р. Гринько, А. Гриб, І. Дацюк, І. Журба, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, А. Клачко, О. Кондратенко, А. Кириченко, М. Кравченко, О. Миколенко, Л. Наливайко, І. Наливайко, С. Петриченко, І. Пастух, О. Письменна, Ю. Присяжненко, О. Стрельченко, А. Стрельченко, Т. Семенчук, В. Сущенко, Л. Цюкало, О. Якушева та інші. Їхні фундаментальні наукові праці заклали концептуальну основу для формування сучасної доктрини українського адміністративного права та публічного адміністрування в кризових умовах.

Разом із тим, попри вагомий внесок зазначених авторів у розробку загальної теорії публічного управління та правового забезпечення екологічної політики, специфіка адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань за воєнно-техногенну деструкцію літосфери залишається дискусійною. Зокрема, у сучасній правовій доктрині бракує комплексних досліджень, які б інтегрували наднаціональні компенсаційні механізми (зокрема, діяльність Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України в Гаазі) із прикладними фіскально-правовими інструментами (такими як лібералізація оподаткування за консервацію та рекультивацію порушених земель) та екологічною концепцією екосистемних послуг.

Більшість наявних напрацювань фокусуються на лінійній фіксації матеріальних втрат (дамнації), залишаючи поза увагою комплексне адміністративно-правове програмування деліктних зобов'язань та тривалого латентного відновлення екосистем у повоєнний період. Цей сегмент правової реальності потребує подальшого наукового моніторингу, концептуального переосмислення та нормативного моделювання, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті полягає у теоретико-методологічне обґрунтування та розробка концептуально-доктринальних засад модернізації адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань у сфері землекористування, спрямованих на формування ефективного публічно-управлінського механізму охорони, рекультивації та регенерації земельних ресурсів України в умовах воєнного стану та повоєнного періоду, на основі інтеграції передового міжнародного компенсаційного досвіду, національного диференційованого фіскально-економічного інструментарію та екологічної доктрини екосистемних послуг.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку міжнародно-правового дискурсу та реформування вітчизняної юридичної доктрини пріоритетним вектором публічного управління є проектування концептуальної архітектури транскордонного компенсаційного механізму. Його ключове призначення полягає у забезпеченні повноцінного відшкодування шкоди, завданої земельним ресурсам внаслідок військової інтервенції Російської Федерації. Специфікацією цієї моделі постає її наднаціональний та екстериторіальний характер, орієнтований на практичну імплементацію принципів деліктної відповідальності держави-агресора та примусову експропріацію і спрямування її суверенних та приватних активів на екологічну реституцію України.

Інституційно-структурний каркас зазначеного механізму охоплює класичну трикомпонентну тріаду: Міжнародний реєстр збитків, спеціалізовану Компенсаційну комісію та автономний Компенсаційний фонд. При цьому базовою юридичною пресупозицією ефективності функціонування цієї системи є розробка релевантної та процесуально допустимої доказової бази. Вона має формуватися на основі уніфікованих адміністративних процедур верифікації, фіксації та інструментального депонування фактів воєнно-екологічних деліктів, а також стандартизації судово-експертних методик валоризації заподіяної шкоди.

Визначальним кроком на шляху нормативного структурування цієї архітектури стало підписання 17 травня 2023 року в межах Саміту Ради Європи у Рейк'явіку Європейським Союзом та 43 державами-партнерами Угоди про заснування Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (місцезнаходження – м. Гаага, Нідерланди). Цільовим призначенням цієї інституції є системна консолідація, довготривале зберігання та юридично-технічний облік доказових матеріалів щодо масштабів руйнування національного земельного фонду [1, с. 250].

На рівні національної системи публічного адміністрування первинна реакція на виклики мілітарного руйнування літосфери виразилася в ухваленні низки профільних нормативно-методологічних актів. Зокрема, було затверджено: Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295) [6]; Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 року № 167) [7].

Завдяки цим підзаконним актам у вітчизняному правовому полі було легітимізовано систему кваліметричних маркерів, призначених для комплексної оцінки деградації ґрунтового покриву за такими базовими детермінантами: фінансові еквіваленти майбутньої рекультивації ландшафтів, пошкоджених внаслідок облаштування фортифікаційних споруд та проходження військової техніки; обсяг упущеної вигоди (*lucrum cessans*) та прямих збитків суб'єктів права приватної, комунальної чи державної власності на землі сільськогосподарського призначення; обсяг необхідних капітальних видатків на реституцію, відновлення та інженерне переоснащення зруйнованих

гідромеліоративних систем; сукупні витрати на детоксикацію та санацію ґрунтового профілю від персистентних хімічних сполук, залишків пально-мастильних матеріалів, ксенобіотиків та важких металів; розмір матеріальних збитків, заподіяних літосфері внаслідок її критичного захаращення бойовими уламками, техногенними відходами та іншими сторонніми субстратами.

Водночас у сучасному науковому та практичному середовищі дедалі частіше вказується на очевидну концептуальну обмеженість згаданих вітчизняних методик. Головний недолік їхніх розрахункових алгоритмів полягає у фокусуванні виключно на лінійній фіксації безпосередніх матеріальних втрат (*damnum emergens*), тоді як фундаментальна доктрина оцінки екосистемних послуг залишається за межами адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань. Сучасний потребо-орієнтований підхід вимагає від законодавця інклюзивного врахування тривалих латентних втрат. До них належать девальвація природної родючості земельних ділянок, руйнація мікробіологічного різноманіття, а також пролонговане знецінення регулюючих, підтримуючих та асиміляційних функцій пошкодженої ґрунтової екосистеми.

Нормативно-ціннісними орієнтирами для глибинної імплементації комплексного екосистемного підходу в національне законодавство мають слугувати міжнародні стандарти Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 року, а також Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Імперативні приписи цих наднаціональних актів встановлюють безумовну заборону на застосування методів або засобів ведення війни, які здатні заподіяти тривалу, масштабну та глибоку шкоду природному середовищу, оскільки така деструкція прямо загрожує здоров'ю, життєздатності та соматичному благополуччю автохтонного населення [1, с. 250].

Ґрунтовний аналіз чинного земельного законодавства України засвідчує наявність глибоких інституційних та правових лакун у частині адміністративної регламентації такого ключового інструменту відновлення деліктних територій, як рекультивація. У доктринальному середовищі гостро постає питання про об'єктивну необхідність розробки, публічного обговорення та прийняття спеціального законодавчого акта – Закону України «Про проведення рекультивації на забруднених, пошкоджених та деградованих землях України». Даний закон має нормативно детермінувати експрес-процедури відновлення деліктного земельного фонду безпосередньо у зонах колишнього чи теперішнього ведення бойових дій, уніфікувати граничні терміни проведення рекультиваційних заходів, а також чітко врегулювати технологічні цикли та часові параметри зняття, збереження й перенесення родючого шару ґрунту [8, с. 32].

З метою підвищення загальної результативності державного управління та оптимізації валоризації компенсаційних капіталовкладень, експертами Центру екологічних ініціатив «Екодія» було запропоновано диференційовану матрицю рекультиваційних технологій, адаптовану до кризових умов сьогодення. Обов'язковою передумовою для їх практичного впровадження є детальний попередній казуальний аналіз наслідків мілітарного впливу на літосферну матрицю конкретної території. Розроблена фахівцями «Екодії» верифікаційна методологія оцінки, яка може слугувати архітектурним базисом для майбутнього профільного законодавства, ґрунтується на послідовному покроковому алгоритмі:

1) Просторово-геодезична ідентифікація та картографування деградованих внаслідок бойових дій земельних ділянок.

2) Чітка дефініція та каталогізація наявних деструктивних чинників.

3) Типізація зафіксованого мілітарного впливу (виокремлення механічних руйнувань, хімічного забруднення тощо).

4) Кваліметрична оцінка рівня загальної токсикації, захаращення елементами ураження та важкою військовою технікою, що у своїй синергії дає змогу моделювати екологічно та економічно оптимальні сценарії рекультивації чи консервації [9].

Надзвичайно важливим компонентом цієї діагностичної моделі виступає інтегральна кумулятивна оцінка стану порушених територій, яка слугує науковою основою для типізації категорій придатності земельних ділянок до подальшої господарської експлуатації. Запропонована класифікація поділяє деліктні землі на п'ять базових рівнів придатності:

- **безумовно придатні** – деструктивні зміни охоплюють до 10% загальної площі ділянки;
- **придатні** – рівень ураження становить від 10% до 25%;
- **малопридатні** – пошкоджено від 25% до 50% території;
- **умовно придатні** – деструкція фіксується у межах від 50% до 75%;
- **непридатні** – руйнація та забруднення охоплюють від 75% до 100% площі.

Відповідно до визначеного екологічного статусу та рівня деградації мають диференціюватися й особливі адміністративно-правові режими землекористування. Вони мають нормативно передбачати: можливість продовження традиційного ведення сільськогосподарського виробництва; обмежену культивацію рослин за умови впровадження суворого радіологічного та хімічного скринінгу якості отриманої продукції; перепрофілювання земель під вирощування технічних культур або організацію пасовищних угідь; повне вилучення ділянок із господарського обігу із запуском інструментів довгострокової консервації або заліснення [9].

Така градація дозволить не лише оптимізувати відновлювальні процеси, а й інтегрувати ефективні фіскально-компенсаційні стимули для землекористувачів (наприклад, шляхом повного або часткового звільнення від сплати земельного податку на період консервації чи рекультивації земель, що постраждали від воєнних деліктів).

Водночас практична імплементація інноваційних технологій санації пошкодженої літосфери (зокрема, методів фітосанації, біокомпостування, хімічного вилуговування, термічної десорбції чи селективної хімічної екстракції) характеризується надзвичайно високою капіталомісткістю. Це актуалізує фінансово-економічні аспекти публічного адміністрування у сфері деліктної відповідальності та ставить нові вимоги до правового регулювання компенсаційного процесу. Наявні економічні розрахунки свідчать, що вартісний еквівалент очищення та відновлення всього одного гектара земельної площі варіюється у колосальних межах – від 150 до 250 000 доларів США. Кінцева сума безпосередньо залежить від глибини залягання токсичних агентів, геоморфологічних особливостей рельєфу, специфіки застосовуваних хімічних реагентів та загального обсягу лабораторно-аналітичного супроводу процедур [9].

За таких обставин критичного значення для вітчизняної юридичної науки набуває доктринальний аналіз зарубіжного досвіду ліквідації екологічних наслідків збройних конфліктів. Історичні прецеденти Югославії (деградація 2,5 млн га цінних агроугідь), Руанди (забруднення нерозірваними боєприпасами та токсикантами близько 3,5% загальної території) та Судану (гумідна деструкція лісових масивів та аридізація значних територій на 50–200 км) наочно констатують глобальний характер і високу деструктивність деліктного впливу війни на літосферу [10, с. 252]. При цьому ефективним інструментом макроекономічної та правової оцінки руйнувань на великих площах виступає дистанційне зондування Землі (ДЗЗ). Воно базується на супутниковій верифікації та системній інтеграції біофізичних і геоінформаційних даних, як це було успішно апробовано під час моніторингу деградації ґрунтів у Лівані [10, с. 255].

У контексті стратегічного планування та адміністративного регулювання землекористування на особливу увагу заслуговують альтернативні зарубіжні моделі ревіталізації територій без обов'язкового повернення до вихідного стану ландшафту. Прикладом цього є трансформація воєнних кратерів від бомбардувань у В'єтнамі під потреби аквакультури або створення унікального резервату біорізноманіття у демілітаризованій зоні на Корейському півострові. Також заслуговують на увагу масштабні проекти рекультивації шляхом повної ексгумації (*excavation*) та заміни забруднених шарів літосфери, успішно реалізовані на авіабазі Біл (*Beale Air Force Base*) у США.

Окремим доктринальним вектором у системі деліктних зобов'язань постає концепція

сукцесійного відновлення (природного самовідновлення) через вилучення пошкоджених територій з обігу та включення їх до складу природно-заповідного фонду, яскравою ілюстрацією чого є Меморіальний парк Ньюфаундленду у Франції. Разом із тим, сукцесія не є універсальною панацеєю. Про це яскраво свідчить досвід Вердена («Червона зона»), де внаслідок Першої світової війни ґрунти остаточно й безповоротно втратили свій корисний потенціал. Це зумовило встановлення жорсткої нормативної заборони на будь-яку господарську діяльність та запровадження суворого обмеження доступу людини на ці території [11].

Першочерговим, імперативним та передумовним етапом у загальній структурі адміністративно-правового механізму відновлення деліктного земельного фонду є його повне технічне розмінування. За аналітичними даними, площа потенційно забруднених вибухонебезпечними предметами земель в Україні наразі фіксується на критичній позначці. Водночас динаміка очищення територій демонструє повернення значних обсягів родючих агроугідь у господарський обіг, де безумовним флагманом виступає Херсонська область, помітно випереджаючи за темпами Миколаївську та Харківську області [11].

У сучасній системі публічного управління чітко диференціюють бойове, оперативне та гуманітарне розмінування. При цьому саме гуманітарний вектор, попри його надзвичайно високу фінансову вартість (яка може сягати 3–4 тисяч доларів США за 1 м²), забезпечує офіційне юридичне надання довгострокових гарантій безпеки кінцевому землекористувачу. Реалізація цього процесу активно здійснюється у тому числі через інноваційні механізми державно-приватного та волонтерського партнерства, зокрема через залучення спеціалізованих цифрових платформ (таких як *Military. feodal.online*) [10, с. 257].

Важливим важелем економічного стимулювання та суттєвого зниження фінансового пресингу на суб'єктів земельних правовідносин виступає диференційований фіскальний інструментарій публічного адміністрування. Нормативні новели Податкового кодексу України наразі передбачають звільнення від нарахування та сплати земельного податку й орендної плати за ділянки державної та комунальної власності, що розташовані в зонах ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, а також на землях, визначених відповідними військовими адміністраціями як фортифікаційно-порушені або потенційно замінновані. Крім того, приписи п. 283.1.2 ст. 283 Податкового кодексу України імперативно виключають з об'єкта оподаткування сільськогосподарські угіддя, які перебувають у стадії законсервованого або тривалого меліоративного освоєння. Це дозволяє суттєво оптимізувати податкове навантаження на землекористувачів в умовах воєнного стану [12, с. 36].

Резюмуючи вищевикладене, логічно обґрунтованою та концептуально виваженою вбачається консолідована позиція наукової спільноти щодо нагальної необхідності розробки, нормативного затвердження та практичної імплементації «Загальнодержавної програми охорони та відновлення земель в Україні у післявоєнний період». Даний стратегічний програмно-цільовий документ має стати фундаментальною дорожньою картою, яка:

a) нормативно закріпить покрокові алгоритми та юридичні підстави проведення рекультивації чи довгострокової консервації деліктного земельного фонду;

b) легітимізує прозорі та привабливі механізми залучення іноземних компенсаційних інвестицій та інноваційних технологій санації літосфери;

c) оптимізує та спростить адміністративні процеси зміни цільового призначення регенерованих територій;

d) здійснить чітке функціональне розмежування повноважень і зон відповідальності між органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та незалежними міжнародними експертними й донорськими інституціями [8, с. 30].

Висновки. Проведене науково-доктринальне дослідження дозволяє констатувати, що масштабний та пролонгований деструктивний вплив воєнно-техногенного характеру на літосферну матрицю держави внаслідок збройної агресії Російської Федерації має складну, латентну природу, що вимагає докорінного переосмислення існуючих

інструментів правового регулювання. На відміну від лінійних інфраструктурних втрат, воєнна деградація ґрунтового покриву пролонговано девальвує екологічний та інвестиційний потенціал національного земельного фонду на десятиліття, що обґрунтовує необхідність рішучого переходу в системі публічного управління від спрощеної фіксації прямих матеріальних втрат (*damnum emergens*) до інклюзивної кваліметричної оцінки збитків у межах фундаментальної доктрини екосистемних послуг, зокрема через урахування знецінення підтримуючих, регулюючих та асиміляційних функцій ґрунту.

Ефективна регенерація та ревіталізація пошкодженого деліктного земельного фонду можлива виключно за умови синергетичної інтеграції наднаціональної архітектури транскордонного компенсаційного механізму – флагманом якого постає діяльність Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України у місті Гаага – із національними галузевими методиками та стандартами, де ключовою юридичною пресупозицією у цьому процесі виступає формування допустимої, об'єктивної та інструментально підтвердженої доказової бази екоцидних деліктів на основі уніфікованих адміністративних процедур верифікації та супутникового моніторингу.

Стратегічним вектором модернізації правового забезпечення у цій сфері є розробка та прийняття «Загальнодержавної програми охорони та відновлення земель в Україні у післявоєнний період», яка як програмно-цільовий акт покликана стати нормативним базисом для залучення диверсифікованого міжнародного фінансування, імплементації високотехногенних методів санації літосфери, таких як фітосанація та хімічна екстракція, спрощення процедур зміни цільового призначення регенерованих земель, а також для чіткого функціонального розмежування компетенцій між органами державної влади, місцевим самоврядуванням та незалежними міжнародними донорськими й експертними інституціями.

Нарешті, перспективними напрямами вдосконалення вітчизняного нормативно-правового масиву визначено ухвалення профільного Закону України «Про проведення рекультивації на забруднених, пошкоджених та деградованих землях України», який має процесуально регламентувати експрес-технології рекультивації та операції з родючим шаром ґрунту, легітимізацію на рівні підзаконних актів Кабінету Міністрів України верифікаційних методик кумулятивної оцінки придатності земель та диференціації режимів землекористування відповідно до ступеня руйнації ділянок, а також подальшу оптимізацію та лібералізацію вітчизняного фіскального інструментарію в межах адміністративно-правового регулювання деліктних зобов'язань через повне звільнення від земельного податку та орендної плати тих власників та землекористувачів, чиї ділянки перебувають у стадії тривалої детоксикації, консервації або технічного й гуманітарного розмінування, що у своїй сукупності виступає базовою передумовою для відновлення екологічної безпеки та економічної стійкості землекористування в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грузенський В.В. Проблеми та перспективи правового регулювання відновлення земель і ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації*. Юридичний науковий електронний журнал*. № 5, 2024. С. 249–251.

2. Врятувати українську землю. Економічна правда: веб-сайт. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021.

3. Потіп М.М. Протидія забрудненню та засміченню земельних ресурсів: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 7, 2023. С. 151–157.

4. Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.

5. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 27б8-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4, ст. 27.

6. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 18 травня 2022 року № 295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text.

7. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 04 квітня 2022 року № 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z0406-22#Text.

8. Місінкевич Л.Л., Місінкевич А.Л. Правові проблеми охорони та відновлення земель під час дії воєнного стану в Україні. *Університетські наукові записки.* № 5-6 (89-90), 2022. С. 27–34.

9. Чи можна вилікувати ґрунт від війни – відповіді на найпоширеніші питання. *KURKUL*: веб-сайт. URL: https://kurkul.com/spetsproekty/1423-chi-mojnavilikuvati-grunt-vid-viyni--vidpovidi-nanayposhirenishi-zapitannya.

10. Захист і відновлення екологічної рівноваги та забезпечення самовідновлення екосистем / за ред. Чайки Т.О. Полтава: ПП «Астрая», 2023. 308 с.

11. Що буде з українськими ґрунтами після війни? Рубрика: веб-сайт. URL: https://rubryka.com/article/vidnovlennya-gruntivpislya-vijny.

12. Камінський В.Ф., Ткаченко М.А., Коломієць Л.П. Методичні рекомендації щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, порушених внаслідок воєнних дій. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 84 с.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:351.751:316.774
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.21

Гуржій А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-5757-592X

ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА КЛЮЧОВІ ВРАЗЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ МЕДІАБЕЗПЕКИ

Анотація. У статті обґрунтовано соціально-економічний вимір медіабезпеки як самостійний і водночас забезпечувальний елемент її феноменології. Доведено, що здатність медіасередовища надавати людині достовірну, різноманітну та суспільно значущу інформацію визначається не лише змістом повідомлень і професійними стандартами, а й економічною автономністю і стійкістю медіа, структурою медіавласності, механізмами платформного поширення контенту, соціальною доступністю інформації та стійкістю інформаційної інфраструктури. На підставі системного, структурно-функціонального, порівняльно-правового методів, а також аналізу й синтезу наукових і нормативних джерел виокремлено взаємопов'язані компоненти цього виміру: економічну автономність і стійкість медіа; платформну залежність, економіку уваги та датафіковану монетизацію медіа; прозорість медіавласності, фінансування та конкурентність медіаринку; соціальну доступність інформації та подолання цифрового розриву; локальну журналістику; медіа- та інформаційну грамотність населення; стійкість інформаційної інфраструктури та комунікаційних мереж у кризових умовах. Обґрунтовано взаємозв'язок економічної вразливості редакцій зі зниженням якості публічної комунікації, концентрації власності – зі звуженням плюралізму, цифрової нерівності – з фактичним обмеженням права на інформацію. Встановлено, що зазначені компоненти утворюють єдину систему: ослаблення одного з них здатне посилювати інші вразливості та зменшувати реальну спроможність людини користуватися інформаційними правами. Розкрито адміністративно-правове значення прозорих механізмів підтримки незалежних і локальних медіа, контролю ринкових концентрацій, гарантій прозорості платформних рішень, подолання цифрового розриву та резервування каналів суспільно значущої комунікації. Запропоновано поєднувати реактивні заходи з превентивними та забезпечувальними гарантіями, спрямованими на підтримання незалежної журналістики, інформаційного плюралізму, доступності суспільно значущої інформації та стійкості комунікаційних мереж. Практичне значення результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення адміністративно-правового механізму медіабезпеки та подальшої розробки системи вимірюваних індикаторів стану медіасередовища.

Ключові слова: *медіабезпека, редакційна незалежність, медіавласність, платформізація, цифровий розрив, локальна журналістика, медіаграмотність, інформаційна інфраструктура, право на інформацію.*

Gurzhii A. V. Content, structure and key vulnerabilities of the socio-economic dimension of media security

Abstract. The article substantiates the socio-economic dimension of media security as an autonomous and enabling element of its phenomenology. Media systems' capacity to provide reliable, diverse and socially significant information is shown to depend not only on content and professional standards but also on the economic autonomy and sustainability of media, media ownership structures, mechanisms of platform-based content distribution, the social accessibility of information and resilient information infrastructure. Based on systemic, structural-functional and comparative legal methods, as well as the analysis and synthesis of scholarly and regulatory sources, seven interconnected components are identified: the economic autonomy and sustainability of media; platform dependence, the attention economy and data-driven media monetisation; transparency of media ownership and funding and the competitiveness of the media market; the social accessibility of information and bridging the digital divide; local journalism; media and information literacy; and the resilience of information

© Гуржій А. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

infrastructure and communication networks in crisis conditions. The interrelationships between newsrooms' financial vulnerability and deteriorating public communication, ownership concentration and reduced pluralism, as well as digital inequality and practical restrictions on the right to information, are substantiated. It is established that these components form an integrated system in which the weakening of one component may intensify other vulnerabilities and reduce a person's effective capacity to exercise information rights. The administrative and legal significance of transparent support mechanisms for independent and local media, monitoring of market concentration, safeguards for the transparency of platform decisions, measures to bridge the digital divide and redundancy of socially significant communication channels is clarified. It is proposed that administrative and legal safeguards combine reactive measures with preventive and enabling guarantees aimed at supporting independent journalism, information pluralism, the accessibility of socially significant information and resilient communication networks. The findings may be used to improve the administrative and legal mechanism of media security and to develop a system of measurable indicators for assessing the condition of the media environment.

Key words: *media security, editorial independence, media ownership, platformisation, digital divide, local journalism, media literacy, information infrastructure, right to information.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація змінила не тільки способи створення та поширення повідомлень, а й економічні умови існування журналістики. Суспільно значуща інформація виробляється в середовищі, де редакції конкурують за обмежені фінансові ресурси й увагу аудиторії, залежать від правил платформного середовища, використовують цифрові моделі монетизації медіа та працюють в умовах нерівномірного доступу громадян до цифрових сервісів. Тому оцінювання медіабезпеки лише за змістом контенту або наявністю заборон щодо його поширення залишає поза увагою умови, від яких залежить сама можливість незалежного інформування.

Формально гарантоване право на інформацію не є достатнім, якщо редакція фінансово залежить від одного власника чи рекламодавця, громада не має локального медіа, користувач позбавлений якісного інтернет-з'єднання або не володіє навичками критичної оцінки повідомлень. За таких обставин економічні, соціальні та інфраструктурні диспропорції перетворюються на безпекові вразливості. В Україні ці вразливості особливо загострилися внаслідок тривалої війни, яка спричинила руйнування редакційної та комунікаційної інфраструктури, переміщення журналістів і скорочення рекламного ринку, а також істотно посилила потребу громад у перевіреній локальній інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні передумови діяльності медіа досліджували Р. Г. Пікард, який систематизував закономірності формування доходів і витрат медіаорганізацій [1], Г. Дойл, яка розкрила зв'язок між медіавласністю, концентрацією ринку та інформаційним плюралізмом [2], і П. М. Наполі, який показав вплив цифрових технологій на вимірювання та монетизацію аудиторій [3]. Соціальну нерівність доступу до технологій, навичок і можливостей їх використання концептуалізував Я. ван Дейк [4]. Ці праці пояснюють окремі економічні й соціальні передумови незалежності та доступності медіа, але не поєднують їх у структурі медіабезпеки.

Технологічну перебудову медіасередовища дослідили Ж. ван Дейк, Т. Поелл і М. де Ваал, які показали перетворення платформ на інфраструктурних посередників між медіа, аудиторією та рекламодавцями [5]. Положення Г. А. Саймона про дефіцит уваги [6, с. 40–41] і концепція капіталізму спостереження Ш. Зубофф [7, с. 8, 17–18] дають теоретичні підстави аналізувати конкуренцію за увагу та економічне використання поведінкових даних. У контексті медіабезпеки ці підходи дають змогу виявити ризики платформної залежності, підпорядкування редакційних рішень показникам взаємодії аудиторії з контентом та непрозорої датафікованої монетизації.

Водночас економічні, платформні, соціальні та інфраструктурні чинники переважно залишаються предметами окремих напрямів дослідження. Недостатньо розробленими є їх комплексне включення до структури медіабезпеки та пояснення взаємодії у забезпеченні фактичної спроможності медіасередовища надавати людині достовірну, різноманітну і суспільно значущу інформацію.

Метою статті є визначення змісту соціально-економічного виміру медіабезпеки, взаємозв'язків між його компонентами та

напрямів їх урахування в адміністративно-правовому механізмі.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний вимір медіабезпеки пропонується визначати як стан захищеності та стійкості системи суспільних відносин, що забезпечують створення, поширення і споживання суспільно значущої інформації, за якого економічні механізми функціонування медіасфери, структура медіавласності, соціальна доступність інформації, подолання цифрового розриву та стійкість інформаційної інфраструктури не створюють загроз реалізації права людини на доступ до достовірної інформації, редакційній незалежності медіа, інформаційному плюралізму та здатності суспільства до усвідомленої участі в демократичному публічному житті. Такий підхід узгоджується з розумінням медіабезпеки як міждисциплінарного феномену інформаційного суспільства, обґрунтованим О. М. Головко [8, с. 46–64].

Запропоноване нами визначення зміщує увагу з окремої редакції на систему відносин між медіа, власниками, рекламодавцями, платформами, державою та аудиторією. Об'єктом захисту в межах соціально-економічного виміру медіабезпеки є не прибутковість медіабізнесу сама по собі, а спроможність медіа виконувати суспільну функцію – створювати й поширювати достовірну, різноманітну та суспільно значущу інформацію. Для цього редакціям потрібні достатні ресурси, автономія та доступ до аудиторії. Тому економічна підтримка медіа є виправданою лише за наявності гарантій редакційної незалежності, прозорих правил і недискримінаційного доступу, інакше вона може посилити залежність замість стійкості.

Структуру цього виміру утворюють сім взаємопов'язаних компонентів: 1) економічна автономність і стійкість медіа; 2) платформна залежність, економіка уваги та датафікована монетизація медіа; 3) прозорість медіавласності, фінансування та конкурентність медіаринку; 4) соціальна доступність інформації та подолання цифрового розриву; 5) локальна журналістика; 6) медіа- та інформаційна грамотність населення; 7) стійкість інформаційної інфраструктури та комунікаційних мереж у кризових умовах. Їх поєднує спільний функціональний результат – реальна, а не декларативна можливість людини отримувати достовірну, різноманітну та суспільно значущу інформацію з незалежних джерел.

Зазначені компоненти, як вбачається, мають розглядатися не окремо, а у взаємозв'язку. Наприклад, пошкодження мережі обмежує доступ до інформації, а його наслідки посилюються у громаді, де немає локального медіа, населення має низький рівень цифрових навичок, а єдиним доступним каналом залишається платформа з непрозорим алгоритмічним відбором. Так само концентрація власності створює більшу загрозу за слабкого рекламного ринку, оскільки редакції не можуть диверсифікувати доходи та зменшити залежність від окремих власників, політичних груп, рекламодавців, донорів або цифрових посередників.

Одним із ключових проявів соціально-економічного виміру медіабезпеки є економічна автономність і стійкість медіа. Цей компонент означає здатність підтримувати професійну діяльність без втрати редакційної автономії внаслідок надмірної залежності від власника, політичної групи, рекламодавця, донора або цифрового посередника. Дефіцит ресурсів обмежує кадрову й організаційну спроможність редакцій та їхні можливості створювати якісний суспільно значущий контент. У такий спосіб економічна вразливість може трансформуватися в інформаційну: зменшується обсяг оригінальних матеріалів, а суспільно важливі, проте комерційно непривабливі теми ризикують залишитися без належного висвітлення [9, с. 3].

ЮНЕСКО характеризує незалежну журналістику як суспільне благо та пов'язує редакційну незалежність із фінансовою незалежністю медіа [9, с. 3]. Звідси випливає, що підтримка економічної стійкості редакцій є не привілеєм окремої галузі, а передумовою якісної публічної комунікації. Водночас грантове, бюджетне або приватне фінансування потребує запобіжників: публічних критеріїв розподілу, множинності джерел доходу, розмежування редакційних і комерційних рішень, прозорої звітності та неможливості впливу суб'єкта фінансування на зміст редакційних матеріалів.

Однак економічна стійкість редакцій залежить не лише від джерел і умов їх фінансування.

У цифровому середовищі на неї дедалі більше впливають посередники, через яких медіа отримують доступ до аудиторії та рекламних доходів.

Ж. ван Дейк, Т. Поелл і М. де Ваал розглядають цифрові платформи як інфраструктурних посередників між медіа, аудиторією та рекламодавцями, які через механізми датафікації, комодифікації та алгоритмічного відбору впливають на видимість контенту, доступ до аудиторії та розподіл доходів [5]. Спираючись на цей підхід, платформізацію медіасередовища пропонуємо розглядати як чинник соціально-економічної вразливості медіабезпеки. Така вразливість виникає тому, що редакції не контролюють платформні правила й алгоритми, хоча від них залежать доступ до аудиторії та можливості монетизації. Отже, економічна стійкість редакції визначається не лише якістю медіапродукту, а й ступенем її залежності від платформного середовища.

З економічною логікою платформ тісно пов'язана концепція економіки уваги (attention economy). Вона позначає такий тип організації цифрового інформаційного середовища, за якого обмежена увага користувача розглядається як дефіцитний економічний ресурс і об'єкт конкуренції між медіа, платформами та іншими суб'єктами комунікації. Теоретичні витоки цього підходу пов'язують із Г. А. Саймоном, який обґрунтував залежність між надлишком інформації та дефіцитом уваги [6, с. 40–41]. В онлайн-медіа кількість переглядів, час взаємодії та інші метрики стають підставою для розподілу доходів, що створює стимули до клікбейту, сенсаційності, емоційної поляризації та спрощення складних тем. Проблема полягає не в самому використанні метрик, а в підпорядкуванні їм редакційної цінності матеріалу. Коли швидке привернення уваги переважає достовірність, повноту і суспільну значущість, цифрова бізнес-модель стає джерелом ризику для медіабезпеки.

Датафікована монетизація поглиблює цю суперечність. Поведінкові дані дають змогу персоналізувати рекламу й інформаційні потоки, але створюють асиметрію між платформою, редакцією і користувачем [7, с. 8, 17–18]. Людина часто не знає, які відомості збираються, як формується її профіль і чому вона бачить певний контент. Для медіабезпеки це означає необхідність поєднати економічну стійкість онлайн-медіа із захистом даних, прозорістю автоматизованого відбору та правом аудиторії розуміти засади персоналізації. Диверсифікація доходів, розвиток передплат, членських моделей і прямих каналів комунікації здатні, на нашу думку, зменшити залежність від непрозорої рекламної екосистеми.

Поряд із фінансуванням і платформною залежністю важливим компонентом соціально-економічного виміру медіабезпеки є прозорість структури медіавласності, джерел фінансування та конкурентність медіаринку. Структура власності визначає, хто контролює матеріальні ресурси медіа і може впливати на його стратегічні рішення. Концентрація активів, приховані бенефіціари та залежність редакцій від вузького кола політико-економічних суб'єктів створюють ризик інформаційного домінування. Навіть без прямої цензури власник може впливати через кадрові рішення, бюджетні обмеження, визначення пріоритетних тем або замовчування суспільно значущих питань. Унаслідок цього формальна множинність каналів не завжди означає реальний плюралізм джерел.

Європейський акт про свободу медіа поєднує гарантії редакційної свободи з прозорістю власності та оцінюванням впливу ринкових концентрацій на плюралізм і редакційну незалежність [10]. Рекомендація CM/Rec(2018)1 Ради Європи вимагає доступності відомостей про власників і запобігання надмірній концентрації медійної влади [11]. В Україні відповідні орієнтири закріплені Законом України «Про медіа», який передбачає вимоги до прозорої структури власності та обмеження концентрації контролю [12]. Отже, прозорість є не формальністю реєстраційного характеру, а способом оцінити можливі конфлікти інтересів і походження впливу на редакційну політику.

На нашу думку, адміністративно-правові гарантії мають діяти превентивно та забезпечувати прозорість структури власності, джерел фінансування і реального контролю над медіа, моніторинг концентрацій та оцінювання їх впливу на інформаційний плюралізм. Реактивні санкції необхідні у разі порушень, але мають доповнювати, а не підміняти зазначені превентивні гарантії.

Поряд із ринковими умовами функціонування медіа соціально-економічний вимір медіабезпеки охоплює соціальну доступність інформації. Формальне закріплення права на інформацію саме по собі не гарантує, що всі соціальні групи мають фактичну можливість отримувати якісну, достовірну і суспільно значущу інформацію. Така можливість залежить від рівня доходів, віку, освіти, місця проживання, стану здоров'я, мовних бар'єрів, вартості обладнання та якості зв'язку. Одним із проявів цієї нерівності є цифровий розрив, який Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) розглядає як нерівність у доступі до технологій і якісного інтернету, цифрових навичках та можливостях використання цифрових сервісів [13]. Підключення без належних навичок не забезпечує повноцінної участі в інформаційному суспільстві, так само як навички не компенсують відсутності стабільної мережі.

Третє загальнонаціональне соціологічне дослідження цифрової грамотності населення України, проведене Міністерством цифрової трансформації України спільно з партнерами за підтримки швейцарсько-української Програми EGAP, засвідчило відмінності, пов'язані з віком, місцем проживання та соціально-демографічними характеристиками [14, с. 12–18, 34–39]. У площині медіабезпеки такі відмінності означають нерівний доступ до офіційних повідомлень, перевірених новин, спростувань і цифрових інформаційних сервісів. Тому подолання цифрового розриву, доступність цифрових сервісів і розвиток навичок критичного використання інформації мають розглядатися як взаємопов'язані передумови безпечного медіасередовища.

Яскравим проявом соціальної нерівності в доступі до інформації є «інформаційні пустелі» – території або спільноти, де відсутні чи істотно обмежені незалежні джерела локальної інформації. П. М. Абернаті показала, що медіа можуть формально існувати, але через скорочення штату і власного виробництва перетворюватися на «примарні газети», нездатні повноцінно виконувати функцію локального інформування [15, с. 10–11, 24]. Наведене дає підстави стверджувати, що в площині медіабезпеки занепад локальної журналістики посилює залежність громад від чуток, неофіційних сторінок у соціальних мережах і неперевірених онлайн-джерел.

В Україні роль локальних медіа особливо зросла під час повномасштабної війни: громадам потрібні відомості про безпекову ситуацію, евакуацію, гуманітарну допомогу, роботу інфраструктури та рішення місцевої влади. Водночас редакції на прифронтових і деокупованих територіях працюють за умов втрати рекламодавців, пошкодження обладнання, переміщення працівників і фізичних ризиків [16, с. 35–38, 63–64]. Це підтверджує, що локальна журналістика та інформаційна присутність у громадах є важливими передумовами медіабезпеки.

Забезпечення доступу до локальних і загальнонаціональних джерел інформації є необхідною, але недостатньою умовою медіабезпеки: значення має також здатність аудиторії критично сприймати та відповідально використовувати одержані відомості. Цю здатність характеризує медіа- та інформаційна грамотність населення, що становить окремий компонент соціально-економічного виміру медіабезпеки. Вона охоплює критичне сприйняття повідомлень, перевірку джерел, розпізнавання маніпуляцій, розуміння алгоритмічного поширення контенту та відповідальне використання цифрових сервісів. ЮНЕСКО пов'язує ці компетентності зі здатністю людини орієнтуватися в інформаційному середовищі та брати участь у демократичному житті [17]. Отже, медіаграмотність є не лише індивідуальною навичкою, а й передумовою доброчесності інформаційного середовища.

К. Вордл і Х. Дерахшан у межах концепції інформаційного розладу обґрунтували, що неправдиве або маніпулятивне повідомлення необхідно аналізувати у взаємозв'язку суб'єктів створення й поширення, змісту, аудиторії та етапів комунікації [18, с. 22]. Тому перекладання всієї відповідальності на користувача є методологічно хибним. Освітні заходи мають доповнюватися професійними стандартами редакцій, прозорістю платформ, якісною офіційною комунікацією і швидким доступом до перевірених відомостей. ОЕСР також пов'язує інформаційну цілісність із довірою до інституцій, прозорістю комунікації та спроможністю

громадян орієнтуватися в інформаційних потоках [19, с. 74–76].

Завершуючи аналіз соціально-економічних передумов медіабезпеки, слід виокремити стійкість інформаційної інфраструктури та комунікаційних мереж у їх соціальному значенні. Їх технічний захист належить передусім до технологічної площини, однак безперервність і рівність доступу мають виразний соціально-економічний зміст. Відключення електроенергії, пошкодження мереж, блокування сигналу або недоступність обладнання позбавляють громади офіційних попереджень і локальних новин. Досвід України підтверджує, що кібератаки, бойові дії та збої зв'язку безпосередньо впливають на реалізацію права людини на інформацію [20]. У цьому сенсі інфраструктурна стійкість є не лише технічним, а й соціально-правовим питанням, оскільки від неї залежить реальна можливість населення користуватися суспільно значущою інформацією в кризових умовах.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави розглядати соціально-економічний вимір медіабезпеки як самостійний і водночас забезпечувальний елемент феноменології медіабезпеки. Його структуру утворюють сім взаємопов'язаних компонентів: економічна автономність і стійкість медіа; платформна залежність, економіка уваги та датафікована монетизація; прозорість медіавласності, фінансування та конкурентність медіаринку; соціальна доступність інформації та подолання цифрового розриву; локальна журналістика; медіа- та інформаційна грамотність; стійкість інформаційної інфраструктури та комунікаційних мереж. Їх взаємодія визначає редакційну незалежність, інформаційний плюралізм і фактичне здійснення права людини на доступ до достовірної та суспільно значущої інформації.

Взаємозалежність зазначених компонентів зумовлює необхідність комплексного адміністративно-правового реагування. Економічні, платформні, соціальні та інфраструктурні вразливості медіасередовища не можуть бути усунені лише формальним закріпленням інформаційних прав, заборонами щодо контенту чи санкціями після виникнення загрози. Адміністративно-правове забезпечення медіабезпеки має поєднувати реактивні заходи з превентивними та забезпечувальними гарантіями, спрямованими на збереження реальної спроможності медіасередовища виконувати суспільну функцію.

До таких гарантій належать прозорі та недискримінаційні механізми підтримки незалежних і локальних медіа за умови збереження їх редакційної незалежності; прозорість медіавласності, джерел фінансування і реального контролю; моніторинг ринкових концентрацій та їх впливу на інформаційний плюралізм; прозорі правила доступу медіа до платформ, можливість оскарження їх рішень, захист персональних даних і прозорість персоналізації інформаційних потоків. Соціальна складова потребує заходів із подолання цифрового розриву, розвитку медіа- та інформаційної грамотності, забезпечення доступності суспільно значущої інформації, а інфраструктурна – резервування каналів зв'язку, безперервності офіційного та локального інформування і відновлення комунікаційних мереж у кризових умовах. Саме таке поєднання заходів дає змогу підтримувати незалежну журналістику, інформаційний плюралізм і фактичне здійснення права людини на інформацію.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення системи вимірюваних індикаторів для кожного компонента та методики комплексного оцінювання соціально-економічного виміру медіабезпеки в Україні. Така методика дала б змогу завчасно виявляти вразливості медіасередовища, порівнювати становище регіонів і оцінювати наслідки регуляторних рішень для реалізації права людини на інформацію.

Конфлікт інтересів: автор є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Picard R. G. Media Economics: Concepts and Issues. Newbury Park : Sage Publications, 1989.

2. Doyle G. Media Ownership: The Economics and Politics of Convergence and Concentration in the UK and European Media. London : Sage Publications, 2002. DOI: https://doi.org/10.4135/9781446219942

3. Napoli P. M. Audience Evolution: New Technologies and the Transformation of Media Audiences. New York : Columbia University Press, 2011.

4. van Dijk J. The Deepening Divide: Inequality in the Information Society. Thousand Oaks : Sage Publications, 2005.

5. van Dijck J., Poell T., de Waal M. The Platform Society: Public Values in a Connective World. New York : Oxford University Press, 2018. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780190889760.001.0001.

6. Simon H. A. Designing Organizations for an Information-Rich World. Computers, Communications, and the Public Interest / ed. M. Greenberger. Baltimore : Johns Hopkins Press, 1971. P. 37–72.

7. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York : PublicAffairs, 2019.

8. Головко О. М. Медіабезпека людини: засади інформаційно-правової політики : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. 168 с.

9. UNESCO. Journalism Is a Public Good: World Trends in Freedom of Expression and Media Development. Global Report 2021/2022. Paris : UNESCO, 2022. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380618

10. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj

11. Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2018)1 to Member States on Media Pluralism and Transparency of Media Ownership. 7 March 2018. URL: https://rm.coe.int/1680790e13

12. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20

13. OECD. Digital Divides. URL: https://www.oecd.org/en/topics/digital-divides.html

14. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова грамотність населення України 2023. Київ, 2023. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf

15. Abernathy P. M. The Expanding News Desert. Chapel Hill : Center for Innovation and Sustainability in Local Media, 2018. URL: https://www.cislm.org/wp-content/uploads/2018/10/The-Expanding-News-Desert-10_14-Web.pdf

16. Konrad-Adenauer-Stiftung. Ukrainian Media Landscape 2022–2024: Changes in Media During the Full-Scale Invasion. 2024. URL: https://www.kas.de/en/web/ukraine/einzeltitel/-/content/ukrains-kij-medialandsft-2022-2024-zmini-v-media-pid-cas-povnomasstabnogo-vtorgnenna-1

17. UNESCO. Media and Information Literacy. URL: https://www.unesco.org/en/media-information-literacy

18. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Strasbourg : Council of Europe, 2017. URL: https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c

19. OECD. Facts Not Fakes: Tackling Disinformation, Strengthening Information Integrity. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/d909ff7a-en

20. Freedom House. Freedom on the Net 2024: Ukraine. 2024. URL: https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-net/2024

Дата першого надходження статті до видання: 23.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:35.072.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.22

Зінов'єв Н. Е.,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0009-0003-4768-1915

СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено суб'єктів права на дискреційні повноваження в системі сучасного адміністративного права України. Розкрито поняття суб'єкта адміністративного права, його адміністративну правосуб'єктність і співвідношення із суб'єктом публічної адміністрації. Обґрунтовано, що поняття «суб'єкт адміністративного права» охоплює всіх носіїв прав, обов'язків і повноважень у сфері публічного адміністрування, тоді як право на адміністративну дискрецію належить лише суб'єктам, наділеним законом публічно-владною компетенцією. Проаналізовано співвідношення категорій «дискреція», «адміністративний розсуд» і «дискреційне повноваження».

Запропоновано визначати дискрецію суб'єкта адміністративного права як нормативно передбачену та процедурно обмежену можливість носія публічно-владної компетенції самостійно оцінити обставини адміністративної справи й обрати один із декількох правомірних варіантів рішення відповідно до мети повноваження. Доведено, що право на дискрецію за своєю природою є не звичайним суб'єктивним правом адміністративного органу, а компетенційним правом-обов'язком, яке повинно здійснюватися в публічному інтересі.

Виокремлено особливості права на дискреційні повноваження суб'єктів адміністративного права: його законодавчу зумовленість, спеціальну суб'єктність, публічно-владний, альтернативний, цільовий, процедурний, персоніфікований і підконтрольний характер.

Визначено, що носіями дискреційних повноважень можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, колегіальні органи та інші суб'єкти, яким законом делеговано функції публічної адміністрації.

Сформульовано критерії відмежування дискреційного повноваження від приватної автономії, технічного вибору, зв'язаної компетенції та свавільного використання влади.

Ключові слова: *суб'єкт адміністративного права; суб'єкт публічної адміністрації; дискреція; адміністративний розсуд; дискреційне повноваження; адміністративна правосуб'єктність; публічно-владна компетенція.*

Zinoviev N. E. Subjects entitled to exercise discretionary powers

Abstract. The article examines the subjects entitled to exercise discretionary powers within the contemporary system of administrative law of Ukraine. It clarifies the concept of a subject of administrative law, administrative legal personality, and its relationship with the concept of a public administration authority. It is substantiated that the concept of a "subject of administrative law" encompasses all holders of rights, duties, and powers in the sphere of public administration, whereas the authority to exercise administrative discretion belongs exclusively to subjects vested by law with public-authority competence. The relationship between the categories of "discretion," "administrative discretion," and "discretionary power" is analysed.

It is proposed that the discretion of a subject of administrative law should be understood as a legally established and procedurally limited capacity of a holder of public-authority competence to independently assess the circumstances of an administrative case and choose one of several lawful decision-making options in accordance with the purpose of the power conferred. It is demonstrated that, by its legal nature, the authority to exercise discretion is not an ordinary subjective right of an administrative body, but a competence-based right and duty that must be exercised in the public interest.

© Зінов'єв Н. Е., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The specific features of the authority of subjects of administrative law to exercise discretionary powers are identified, including its statutory basis, special legal personality, and public-authority, alternative, purpose-oriented, procedural, personalised, and reviewable nature.

It is established that discretionary powers may be exercised by state authorities, local self-government bodies, their officials, collegial bodies, and other subjects to which the functions of public administration have been delegated by law.

Criteria are formulated for distinguishing discretionary powers from private autonomy, technical choice, non-discretionary competence, and the arbitrary exercise of public authority.

Key words: *subject of administrative law; public administration authority; discretion; administrative discretion; discretionary power; administrative legal personality; public-authority competence.*

Постановка проблеми. Сучасне публічне адміністрування охоплює значну кількість суспільних відносин, фактичні обставини яких неможливо повністю передбачити в нормативно-правових актах. Законодавець установлює загальні правила діяльності органів публічної адміністрації, але в окремих випадках залишає відповідному органові можливість оцінити обставини адміністративної справи та обрати один із кількох правомірних варіантів рішення. Такий правовий простір становить дискрецію.

Наявність дискреційних повноважень забезпечує гнучкість публічного адміністрування, дає можливість ураховувати індивідуальні обставини та приймати пропорційні рішення. Водночас адміністративна дискреція може створювати ризики свавілля, неоднакового ставлення до осіб, використання повноваження всупереч його меті та ухилення від відповідальності за прийняте рішення.

Однією з недостатньо досліджених проблем є встановлення кола суб'єктів, які мають право здійснювати адміністративну дискрецію. Поняття «суб'єкт адміністративного права» охоплює значно ширше коло осіб, ніж поняття «суб'єкт дискреційного повноваження». Громадянин, юридична особа приватного права або громадське об'єднання можуть бути учасниками адміністративно-правових відносин, однак це не означає, що вони мають право приймати владні дискреційні рішення.

Проблема полягає також у визначенні юридичної природи самого «права на дискрецію». Адміністративний орган не здійснює таке право для задоволення власного інтересу. Надане йому право вибору одночасно є обов'язком належно розглянути адміністративну справу, урахувати всі істотні обставини та прийняти рішення відповідно до публічної мети. Тому дискреційне повноваження необхідно розглядати через категорії компетенції, адміністративної правосуб'єктності та належної адміністративної процедури.

Метою статті є визначення суб'єктів права на дискреційні повноваження, розкриття поняття суб'єктів адміністративного права, формулювання авторського визначення дискреції суб'єктів адміністративного права та виокремлення особливостей реалізації ними дискреційних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження суб'єктів права на дискреційні повноваження становлять наукові праці українських учених-адміністративістів, присвячені суб'єктам адміністративного права, адміністративній правосуб'єктності, компетенції публічної адміністрації, адміністративному розсуду та межам його здійснення. В. К. Колпаков досліджував поняття і класифікацію суб'єктів адміністративного права, зміст їхньої адміністративної правосуб'єктності та особливості адміністративно-правового статусу носіїв публічної влади. О. В. Кузьменко розкрила систему суб'єктів адміністративного права, компетенційну природу повноважень публічної адміністрації, а також процедурну форму реалізації таких повноважень. Т. О. Коломоєць зосередила увагу на адміністративно-правовому статусі суб'єктів публічної адміністрації, структурі їхньої компетенції та значенні принципів адміністративного права для визначення меж владної діяльності. В. Г. Чорна у спільних працях з О. В. Кузьменко досліджувала особливості діяльності владного суб'єкта в адміністративному процесі, зміст повноважень органів публічної адміністрації та процедурні гарантії їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Категорія «суб'єкт адміністративного права» є однією з фундаментальних у науці адміністративного права. Через неї розкривається коло осіб та

організаційних утворень, які можуть бути носіями адміністративних прав, обов'язків і владних повноважень.

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко розглядають суб'єктів адміністративного права як учасників суспільних відносин, які відповідно до норм адміністративного права наділені правами та обов'язками у сфері публічного управління. Важливою умовою визнання особи суб'єктом адміністративного права є наявність адміністративної правосуб'єктності [5, с. 73–75].

Підхід В. К. Колпакова та О. В. Кузьменко дає підстави стверджувати, що поняття суб'єкта адміністративного права не обмежується органами державної виконавчої влади. До відповідного кола належать як носії публічно-владних повноважень, так і особи, щодо яких здійснюється публічне адміністрування або які вступають у відносини з публічною адміністрацією [5].

Т. О. Коломоєць зазначає, що суб'єкт адміністративного права є носієм передбачених адміністративно-правовими нормами прав та обов'язків, який здатний вступати в адміністративно-правові відносини. Учена пов'язує суб'єктність не лише з формальною наявністю правового статусу, а й із реальною можливістю брати участь у відносинах, що становлять предмет адміністративно-правового регулювання [6].

Отже, адміністративна правосуб'єктність є юридичною передумовою участі особи в адміністративних правовідносинах. Вона охоплює адміністративну правоздатність, адміністративну дієздатність і, у передбачених законом випадках, адміністративну деліктоздатність.

Адміністративна правоздатність означає здатність мати права та виконувати обов'язки у сфері публічного адміністрування. Адміністративна дієздатність полягає у здатності суб'єкта своїми діями набувати та реалізовувати адміністративні права, виконувати обов'язки, брати участь в адміністративних процедурах і нести відповідальність за власні рішення. Деліктоздатність характеризує можливість особи відповідати за порушення адміністративно-правових норм.

На нашу думку, **суб'єкт адміністративного права –** *це фізична або юридична особа, орган публічної влади, посадова особа чи інше організаційне утворення, яке на підставі норм адміністративного права наділене адміністративною правосуб'єктністю та здатне бути носієм прав, обов'язків, публічно-владних повноважень і юридичної відповідальності у сфері публічного адміністрування*.

Суб'єктами адміністративного права є: фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства; юридичні особи приватного права; підприємства, установи та організації публічного сектору; органи виконавчої влади; інші державні органи під час виконання адміністративних функцій; органи місцевого самоврядування; посадові та службові особи; громадські об'єднання; саморегулівні організації; інші суб'єкти, яким законом делеговано публічно-владні повноваження.

Утім, не всі перелічені суб'єкти мають однаковий адміністративно-правовий статус. Одні виступають носіями публічної влади, інші є приватними особами, які реалізують права або виконують обов'язки у відносинах із публічною адміністрацією.

О. В. Кузьменко та В. Г. Чорна, досліджуючи зміст адміністративного процесу, акцентують увагу на характері діяльності владного суб'єкта. Адміністративна діяльність такого суб'єкта має процедурно впорядкований характер і спрямовується на реалізацію визначеної законом компетенції [7]. Це положення має принципове значення для встановлення носіїв дискреційних повноважень: дискреційний вибір може здійснювати не будь-який учасник адміністративних відносин, а лише суб'єкт, наділений відповідною владною компетенцією.

У зв'язку із цим необхідно розмежовувати поняття «суб'єкт адміністративного права» та «суб'єкт публічної адміністрації». Перше поняття є ширшим та охоплює всіх потенційних учасників адміністративно-правових відносин. Суб'єкт публічної адміністрації – це орган або інша особа, яка на підставі закону виконує публічно-владні управлінські функції чи надає адміністративні послуги.

Закон України «Про адміністративну процедуру» застосовує поняття «адміністративний орган». Ним визнається орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно

до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [2]. Законодавець, таким чином, застосовує функціональний, а не виключно інституційний критерій.

Наукові погляди О. В. Кузьменко та В. Г. Чорної також свідчать про доцільність функціонального підходу до визначення суб'єкта публічної адміністрації. Визначальним є не лише місце певного органу в державному апараті, а насамперед зміст виконуваних ним публічних завдань, характер компетенції та юридичні наслідки прийнятих рішень [7; 8].

Тому суб'єкт приватного права може в окремих правовідносинах виступати суб'єктом публічної адміністрації, якщо закон прямо наділяє його відповідними функціями. Проте така особа набуває права на дискрецію лише в межах делегованого повноваження та не може переносити засади приватної автономії у сферу здійснення публічної влади.

Таким чином, суб'єкти адміністративного права утворюють широке коло учасників адміністративно-правових відносин. Суб'єкти права на дискреційні повноваження є спеціальною групою в межах цього кола. Їх визначальною ознакою є наявність передбаченої законом публічно-владної компетенції.

Дискреція є невід'ємним елементом публічного адміністрування, оскільки законодавець не може вичерпно врегулювати всі можливі життєві ситуації. У певних випадках адміністративний орган повинен не лише встановити наявність юридичних фактів, а й оцінити їх значення, застосувати оціночні поняття та обрати найбільш прийнятний спосіб досягнення публічної мети.

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 дискреційним є повноваження, яке залишає адміністративному органові певний ступінь свободи під час прийняття рішення, дозволяючи обрати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найбільш прийнятним [4].

У Законі України «Про адміністративну процедуру» дискреційне повноваження визначено як повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [2].

В. В. Горбалінський визначає дискрецію як урегульовану адміністративним правом можливість суб'єкта публічної адміністрації діяти на власний розсуд у встановлених законом межах. Учений слушно наголошує, що дискреція не є абсолютною свободою адміністративного органу, оскільки її реалізація обмежується компетенцією, метою повноваження та загальними принципами адміністративного права [9].

У науковій літературі поняття «дискреція», «адміністративний розсуд» і «дискреційне повноваження» нерідко використовуються як тотожні. Однак між ними існують змістові відмінності.

Дискреція характеризує передбачений законом простір правомірного вибору. Адміністративний розсуд є інтелектуально-вольовою діяльністю уповноваженого суб'єкта, який установлює факти, оцінює докази, тлумачить оціночні поняття та обирає варіант рішення. Дискреційне повноваження є компетенційною правовою конструкцією, яка визначає суб'єкта, предмет, межі та мету відповідного вибору.

Отже, дискреційне повноваження є юридичною підставою, адміністративний розсуд – способом його здійснення, а дискреція – нормативно визначеним простором правомірного вибору.

Водночас дискусійним є використання поняття «право на дискрецію». Якщо розуміти його як звичайне суб'єктивне право адміністративного органу, може скластися помилкове уявлення про можливість діяти у власному інтересі. Суб'єктивні права приватної особи надаються для задоволення її законного інтересу. Публічно-владне повноваження надається адміністративному органу для досягнення встановленої законом публічної мети.

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко пов'язують адміністративно-правовий статус владного суб'єкта з його компетенцією, яка охоплює не лише права, а й юридичні обов'язки щодо виконання покладених на нього функцій [5]. Такий підхід дозволяє стверджувати, що право на дискрецію має компетенційний характер.

Т. О. Коломоєць також розглядає компетенцію як ключовий елемент адміністративно-правового статусу органу публічної влади. Повноваження суб'єкта не можуть реалізовуватися окремо від установлених для нього завдань,

функцій, предметів відання та юридичної відповідальності [6].

Тому право на дискрецію, на нашу думку, необхідно визначати як *компетенційне право-обов'язок*. Адміністративний орган має право обрати один із декількох законних варіантів рішення, але водночас зобов'язаний:

- прийняти адміністративну справу до розгляду;
- повно встановити її обставини;
- надати особі можливість бути вислуханою;
- дослідити допустимі альтернативи;
- співвіднести їх із метою повноваження;
- обрати пропорційний варіант;
- належно мотивувати прийняте рішення.

З урахуванням наукових поглядів пропонуємо під **дискрецією суб'єкта адміністративного права** розуміти *надану законом носієві публічно-владної компетенції та обмежена метою повноваження, принципами адміністративного права і правилами адміністративної процедури можливість самостійно оцінити обставини адміністративної справи та обрати один із декількох правомірних варіантів рішення, несучи відповідальність за законність, обґрунтованість і пропорційність такого вибору.*

Поняття «дискреція суб'єкта адміністративного права» в цьому визначенні вживається у спеціальному, а не загальному значенні. Носієм відповідної дискреції є лише владний суб'єкт адміністративного права. Приватна особа може мати свободу вибору, але така свобода становить реалізацію приватної автономії, а не дискреційного повноваження. Наприклад, особа самостійно вирішує, чи звертатися із заявою про надання адміністративної послуги, чи подавати адміністративну скаргу. Проте її вибір не має публічно-владного характеру та не породжує обов'язкових юридичних наслідків для невизначеного кола осіб. Натомість адміністративний орган під час вирішення справи діє від імені публічної влади, а його рішення може безпосередньо визначати права та обов'язки приватної особи.

Таким чином, право на дискрецію виникає не із загальної адміністративної правосуб'єктності, а зі спеціальної компетенційної норми. Суб'єкт адміністративного права набуває статусу суб'єкта дискреційного повноваження лише тоді, коли закон надає йому можливість приймати публічно-владні рішення та обирати між кількома правомірними альтернативами.

На нашу думку, особливостями права на дискреційні повноваження суб'єктів адміністративного права є наступні.

Першою особливістю права на дискреційні повноваження є його **публічно-владний характер**. Суб'єкт дискреції діє не як рівноправний учасник приватних відносин, а як носій публічної компетенції. Його рішення може бути обов'язковим для приватної особи та безпосередньо впливати на її права, свободи й законні інтереси.

О. В. Кузьменко та В. Г. Чорна пов'язують особливості адміністративного процесу зі специфікою діяльності владного суб'єкта, який реалізує нормативно визначені публічні функції [7]. Звідси випливає, що адміністративна дискреція може існувати лише в межах публічно-владної діяльності.

Другою особливістю є **законодавча зумовленість**. Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи мають діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України [1].

Адміністративний орган не може самостійно створити для себе дискреційне повноваження. Внутрішня інструкція, адміністративна практика або загальне посилання на доцільність не можуть замінити законодавчої підстави. Підзаконний акт може конкретизувати порядок реалізації дискреції, але не повинен установлювати новий простір владного вибору без належної законодавчої делегації.

Третьою особливістю є **спеціальна суб'єктність**. Право на дискреційні повноваження можуть мати: органи виконавчої влади; інші державні органи під час здійснення функцій публічного адміністрування; органи влади Автономної Республіки Крим; органи місцевого самоврядування; посадові особи, яким законом безпосередньо надано відповідне повноваження; державні та муніципальні колегіальні органи; юридичні або фізичні особи, яким законом делеговано виконання функцій публічної адміністрації.

При цьому необхідно розмежовувати суб'єкта, якому юридично належить повноваження, і працівника, який бере участь у підготовці рішення. Якщо закон надає дискреційне повноваження органові, посадова особа реалізує його від імені цього органу та не набуває окремого права на власну дискрецію.

Четвертою особливістю є **компетенційний характер права на дискрецію**. В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко та Т. О. Коломоєць розглядають компетенцію як центральний елемент статусу суб'єкта публічної адміністрації [5; 6]. Компетенція визначає предмет відання, завдання, функції, територіальні межі, права й обов'язки відповідного органу.

Здійснення дискреції за межами предметної, територіальної, інстанційної або часової компетенції є протиправним незалежно від обґрунтованості самого рішення. Навіть суспільно корисний результат не легалізує дії неналежного суб'єкта.

П'ятою особливістю є **альтернативність правомірних рішень**. Дискреція існує лише за наявності щонайменше двох юридично допустимих варіантів. Альтернативність може полягати у виборі: прийняти або не прийняти певний адміністративний акт; одного з кількох видів адміністративного заходу; конкретного строку; інтенсивності владного втручання; додаткових умов адміністративного акта; способу досягнення визначеної законом мети.

Шостою особливістю є **цільовий характер**. Дискреційне повноваження надається для досягнення конкретної публічної мети. Суб'єкт не може використовувати його для отримання відомчої вигоди, політичного тиску, особистого переслідування або створення необґрунтованих переваг для третіх осіб.

Частина друга статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України вимагає перевіряти, чи використано повноваження з тією метою, з якою його було надано [3]. Отже, дотримання формальних меж компетенції є необхідною, але недостатньою умовою правомірності дискреційного рішення.

Сьомою особливістю є **обмеженість принципами адміністративного права**. Межі дискреції утворюються не лише конкретною нормою, яка визначає можливі рішення, а й принципами верховенства права, законності, юридичної визначеності, рівності, безсторонності, добросовісності, розсудливості та пропорційності.

Т. О. Коломоєць наголошує на системоутворювальному значенні принципів адміністративного права для діяльності всіх суб'єктів публічної адміністрації [6]. Тому навіть формально передбачене законом рішення може бути визнане протиправним, якщо воно є дискримінаційним, непропорційним або прийнятим без урахування істотних обставин.

Восьмою особливістю є **процедурна обумовленість**. О. В. Кузьменко послідовно обґрунтовує самостійне значення адміністративних процедур як нормативно визначеного порядку реалізації адміністративно-правових повноважень [10]. Процедура є гарантією того, що дискреційний вибір сформований на основі повної та об'єктивної інформації.

Суб'єкт дискреційного повноваження зобов'язаний: офіційно з'ясувати всі обставини справи; забезпечити право особи на участь; дослідити докази; надати можливість висловити заперечення; урахувати аргументи учасників; розглянути менш обтяжливі альтернативи; прийняти рішення у встановлений строк.

Дев'ятою особливістю є **особливий порядок реалізації дискреції колегіальними суб'єктами**. Ю. І. Цвіркун наголошує, що колегіальність впливає на порядок формування волі адміністративного органу, але не усуває обов'язку забезпечити законність та мотивованість його рішення [11]. Голосування не може замінити оцінювання обставин і правове обґрунтування адміністративного акта.

Висновки. Отже, право на дискрецію не є звичайним суб'єктивним правом адміністративного органу. Воно має компетенційний характер і становить право-обов'язок обрати один із декількох правомірних варіантів рішення відповідно до мети повноваження, установлених обставин, принципів адміністративного права та вимог належної адміністративної процедури.

Запропоновано визначати дискрецію суб'єкта адміністративного права як надану законом носієві публічно-владної компетенції та обмежену метою повноваження, принципами права і правилами адміністративної процедури можливість самостійно оцінити

обставини адміністративної справи та обрати один із декількох правомірних варіантів рішення, несучи відповідальність за законність, обґрунтованість і пропорційність такого вибору.

Основними особливостями права на дискреційні повноваження є його публічно-владний, законодавчо зумовлений, компетенційний, альтернативний, цільовий, процедурний, персоніфікований і підконтрольний характер. Відсутність спеціального суб'єкта, законодавчої підстави або декількох правомірних варіантів рішення виключає наявність справжньої адміністративної дискреції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV.

4. Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities. Council of Europe, 1980.

5. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. *Адміністративне право України*: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

6. Коломоєць Т. О. *Адміністративне право України. Академічний курс*: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

7. Кузьменко О. В., Чорна В. Г. Проблеми місця та змісту адміністративного процесу в системі права. *Право України*. 2021. № 10. С. 110-121.

8. Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Брода А. Ю. Контрольно-наглядові повноваження суб'єктів публічної адміністрації за дотриманням законодавства про охорону праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. С. 199-204. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.35

9. Горбалінський В. В. Актуальні підходи до розуміння поняття дискреційних повноважень публічної адміністрації. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 44-49. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.7

10. Кузьменко О. В. *Теоретичні засади адміністративного процесу*: монографія. Київ: Атіка, 2005. 352 с.

11. Цвіркун Ю. І. Щодо втручання адміністративного суду у розсуд колегіальних суб'єктів публічної адміністрації. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 261–272.

12. Оніщук М. В. До питання про судовий контроль за дискрецією суб'єкта владних повноважень. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 4 (31). С. 67-76. DOI: https://doi.org/10.17721/2227-796X.2020.4.06

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:341.33
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.23

Іщенко М. В.,
ад'юнтка кафедри операційного права
Навчально-наукового інституту воєнної історії, права
та соціальних наук
Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0008-1328-589X

Васильченко Ю. В.,
ад'юнтка кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту воєнної історії, права
та соціальних наук
Національного університету оборони України
ORCID: 0009-0002-4304-2158

ЕВАКУАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. У статті визначено місце евакуації цивільного населення в адміністративно-правовому механізмі захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту. Встановлено, що в умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України евакуація набула особливого значення для збереження життя і здоров'я цивільних осіб та мінімізації наслідків бойових дій. Обґрунтовано, що за нормативною природою евакуація є заходом цивільного захисту, а не самостійним адміністративно-правовим механізмом чи окремою адміністративною процедурою. Водночас вона становить важливу складову ширшого адміністративно-правового механізму захисту постраждалих осіб, оскільки її проведення забезпечується діяльністю суб'єктів публічного адміністрування та комплексом взаємопов'язаних адміністративних процедур. Проаналізовано систему цих суб'єктів, розподіл їхніх повноважень і особливості взаємодії в умовах воєнного стану. Доведено, що владний вплив пов'язаний не із самою евакуацією, а з прийняттям і виконанням рішення про її обов'язкове проведення. Таке рішення має ознаки адміністративного акта, адресованого визначеному за територіальною ознакою колу осіб, і породжує одноразові юридичні наслідки. З'ясовано, що евакуаційні заходи здійснюються в особливому режимі невідкладного реагування, який допускає оперативне прийняття рішень, але не скасовує вимог законності, обґрунтованості, правової визначеності та пропорційності. Виявлено недостатню нормативну деталізацію критеріїв визначення територій для обов'язкової евакуації дітей у примусовий спосіб. Обґрунтовано необхідність законодавчої конкретизації таких критеріїв з урахуванням найкращих інтересів дитини, гарантій сімейної єдності, належного інформування та подальшого адміністративного супроводу. Зроблено висновок, що евакуація є точкою входу особи до механізму державного захисту, створюючи фактичні та юридичні передумови для документування, набуття спеціальних правових статусів і доступу до передбачених законодавством заходів підтримки.

Ключові слова: *евакуація цивільного населення, адміністративно-правове регулювання, захист жертв збройного конфлікту, суб'єкт публічного адміністрування, адміністративні процедури, цивільний захист, збройний конфлікт, воєнний стан.*

Ishchenko M. V., Vasilchenko Yu. V. Civilian evacuation within the administrative-law mechanism for the protection of persons affected by armed conflict

Abstract. The article determines the place of civilian evacuation within the administrative-law mechanism for the protection of persons affected by armed conflict. It is established that, amid the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, evacuation has acquired particular importance for

© Іщенко М. В., Васильченко Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

preserving the life and health of civilians and mitigating the consequences of hostilities. It is substantiated that, by its normative nature, evacuation is a civil protection measure rather than an autonomous administrative-law mechanism or a separate administrative procedure. At the same time, it constitutes an important component of the broader administrative-law protection mechanism because its conduct is ensured by public administration entities through a set of interrelated administrative procedures. The system of those entities, the allocation of their powers, and the specific features of their interaction under martial law are analysed.

It is demonstrated that authoritative interference is connected not with evacuation itself but with the adoption and enforcement of a decision on mandatory evacuation. Such a decision displays the characteristics of an administrative act addressed to a territorially defined group of persons and produces one-time legal consequences. Evacuation measures are shown to be conducted under a special urgent-response regime that permits prompt decision-making but does not remove the requirements of legality, justification, legal certainty, and proportionality. Insufficient legislative detail in the criteria for designating territories for the compulsory evacuation of children is identified. The need to specify such criteria in legislation is substantiated, taking into account the best interests of the child, guarantees of family unity, proper notification, and subsequent administrative support. It is concluded that evacuation serves as an entry point into the state protection mechanism by creating the factual and legal prerequisites for personal documentation, the acquisition of special legal statuses, and access to support measures provided by law.

Key words: *civilian evacuation, administrative-law regulation, administrative-law protection mechanism, persons affected by armed conflict, public administration entities, administrative procedures, civil protection, martial law.*

Постановка проблеми. Широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала проблему захисту цивільного населення від наслідків бойових дій та окупації територій. Одним із ключових інструментів такого захисту стала евакуація населення з районів активних бойових дій, територій, що перебувають під загрозою ураження, а також населених пунктів, де існує небезпека для життя і здоров'я цивільних осіб. Якщо до 2022 року евакуація переважно розглядалася як складова системи цивільного захисту та реагування на надзвичайні ситуації, то в умовах широкомасштабної війни вона стала одним із ключових заходів захисту цивільного населення та важливою складовою адміністративно-правового механізму мінімізації наслідків збройного конфлікту.

Практика здійснення евакуаційних заходів в Україні засвідчила складність організації взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування, необхідність оперативного прийняття рішень в умовах безпосередньої загрози життю населення, а також потребу у подальшому забезпеченні прав осіб після їх переміщення до безпечних регіонів. У науковій літературі справедливо звертається увага на те, що чинне правове регулювання не усуває усіх проблемних аспектів евакуації населення, зокрема щодо координації діяльності уповноважених органів, евакуації окремих категорій осіб, а також захисту цивільного населення на тимчасово окупованих територіях [1, с. 58–63; 2, с. 435-436].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти евакуації населення в умовах воєнного стану досліджували С. П. Потеряйко, К. Г. Бєлікова та О. С. Твердохліб, які акцентували увагу на проблемних питаннях організації евакуаційних заходів, зокрема щодо переміщення маломобільних груп населення із районів ведення бойових дій до безпечних місць, а також на необхідності удосконалення діяльності евакуаційних органів в умовах воєнного стану [1]. Правові аспекти захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту та проблеми нормативного забезпечення відповідних механізмів розглядають І. М. Шопіна та Т. Ю. Василенко, які звертають увагу на наявність прогалин у правовому регулюванні окремих форм захисту цивільного населення, зокрема евакуації громадян із територій, що перебувають під окупацією або в зоні бойових дій [2, с. 435]. Міжнародні стандарти проведення евакуації цивільного населення, гарантії добровільності переміщення, забезпечення сімейної єдності та захисту вразливих категорій населення висвітлюються у рекомендаціях міжнародних гуманітарних організацій та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [3; 4]. У цих документах евакуація розглядається як винятковий захід захисту цивільного населення, застосування якого допускається

лише за наявності реальної загрози життю та безпеці осіб.

Водночас наявні наукові праці переважно присвячені організаційним, гуманітарним або безпековим аспектам евакуації населення. Поза належною увагою адміністративно-правової науки залишається питання визначення місця евакуації у системі адміністративно-правового регулювання захисту жертв збройного конфлікту, правової природи рішень про евакуацію як адміністративних актів, а також особливостей реалізації адміністративних процедур під час проведення евакуаційних заходів в умовах воєнного стану.

Мета статті – визначення місця евакуації цивільного населення в адміністративно-правовому механізмі захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту, розкриття її правової природи як заходу цивільного захисту, що проводиться через комплекс взаємопов'язаних адміністративних процедур, а також обґрунтування особливостей рішення про обов'язкову евакуацію як адміністративного акта.

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження під особами, постраждалими від збройного конфлікту, розуміються цивільні особи, життю, здоров'ю, безпеці або умовам проживання яких заподіяно шкоду чи створено реальну загрозу внаслідок бойових дій, окупації або інших пов'язаних із війною обставин. Евакуація таких осіб є винятковим превентивним заходом: її метою виступає не лише переміщення до безпечного району, а й збереження сімейної єдності, доступу до медичної допомоги та подальшого життєзабезпечення [3; 4].

Разом із тим аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає підстави стверджувати, що евакуація в умовах збройного конфлікту не обмежується виключно сферою цивільного захисту. З позицій сучасної доктрини адміністративного права предмет адміністративно-правового регулювання охоплює суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування реалізації й захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5, с. 88]. Як зазначають Р. С. Мельник та В. М. Бевзенко, мета адміністративного права полягає у створенні юридичних умов для гарантування органами публічної влади, насамперед суб'єктами публічної адміністрації, прав та свобод людини і громадянина, реалізація яких відбувається у сфері публічного адміністрування [6, с. 59]. У цьому контексті евакуація цивільного населення є передбаченим законодавством заходом цивільного захисту та складовою адміністративно-правового механізму захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту. Владний вплив виникає не внаслідок самої евакуації, а через прийняття й виконання уповноваженими суб'єктами рішення про її обов'язкове проведення. Організація цього заходу охоплює взаємопов'язані адміністративні процедури, спрямовані на безпечне переміщення населення та забезпечення подальшого доступу до державної підтримки.

Водночас обов'язкова евакуація є передбаченим законом адміністративно-правовим втручанням у здійснення свободи пересування та вільного вибору місця проживання. Таке втручання поєднує обмежувальний і захисний елементи: з одного боку, воно звужує можливість особи самостійно визначати місце свого перебування, а з іншого – здійснюється не лише в інтересах держави та суспільства, а й в інтересах самої особи [7, с. 31]. Відтак правомірність обов'язкової евакуації залежить від наявності належної правової підстави, реальної загрози життю чи здоров'ю населення, а також відповідності застосованого заходу вимогам необхідності та пропорційності.

На користь такого підходу свідчить і те, що проведення евакуації породжує комплекс адміністративних правовідносин між особою та суб'єктами публічного адміністрування. Йдеться не лише про прийняття рішення щодо евакуації та безпосереднє переміщення населення, а й про подальше документування евакуйованих осіб, внесення відповідних відомостей до державних реєстрів, набуття статусу внутрішньо переміщеної особи, отримання соціальної допомоги, компенсаційних виплат та інших форм державної підтримки. На відміну від більшості адміністративно-правових засобів захисту жертв збройного конфлікту, які застосовуються після настання негативних наслідків війни, евакуація має виражений превентивний характер. Якщо надання статусу

внутрішньо переміщеної особи, призначення соціальних виплат або застосування компенсаційних механізмів пов'язане із реагуванням держави на вже існуючі наслідки збройного конфлікту, то евакуація спрямована на їх недопущення або мінімізацію. Саме ця особливість визначає самостійне місце евакуації в системі адміністративно-правового регулювання захисту жертв збройного конфлікту.

Евакуація цивільного населення здійснюється в межах багатосуб'єктної системи публічного адміністрування, що об'єднує органи державної влади, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, служби цивільного захисту та правоохоронні органи. Її проведення потребує послідовної реалізації повноважень, постійної координації та інформаційної взаємодії. Нормативну основу становлять Кодекс цивільного захисту України [8], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9] і Порядок проведення евакуації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 [10]. Сукупність цих актів формує спеціальний правовий режим із підвищеною централізацією управління та розширеною дискрецією уповноважених суб'єктів.

Аналіз чинного законодавства дає підстави виокремити чотири рівні здійснення публічного адміністрування у сфері евакуації населення. Критерієм такої класифікації є характер адміністративних повноважень, що реалізуються відповідними суб'єктами на різних стадіях організації та проведення евакуації. Перший рівень – Кабінет Міністрів України, який визначає загальні організаційно-правові засади проведення евакуації, координує діяльність центральних органів виконавчої влади та забезпечує функціонування єдиної державної системи цивільного захисту (ст. 6, 33 Кодексу цивільного захисту України [8]; постанова Кабінету Міністрів України № 841 [10]). Другий рівень становлять центральні органи виконавчої влади та координаційні штаби – Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Національна поліція України, – які на загальнодержавному рівні забезпечують міжвідомчу координацію та ресурсне забезпечення евакуаційних заходів.

Третій рівень становлять обласні та місцеві військові адміністрації, які в умовах воєнного стану наділені повноваженнями щодо прийняття рішень про проведення обов'язкової евакуації населення. Водночас вважаємо, що реалізація зазначених повноважень не повинна зводитися лише до формального оформлення відповідного рішення. Аналіз правового регулювання свідчить, що рішення про запровадження заборони або обмеження вибору місця перебування чи проживання під час воєнного стану повинні містити виклад фактичних обставин та несприятливих факторів воєнного характеру, що створюють відповідну загрозу, а також невідкладно доводитися до відома населення через доступні інформаційні канали [7, с. 60-61]. Доцільним є нормативне закріплення мінімальних вимог до змісту рішення про проведення обов'язкової евакуації, зокрема щодо визначення територіальних і часових меж його дії, кола адресатів та порядку виконання. Четвертий рівень – територіальні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Національної поліції України, органи місцевого самоврядування та евакуаційні групи, які безпосередньо реалізують прийняті рішення на місцях.

З адміністративно-правової точки зору така багаторівнева система має значення не лише як організаційна модель управління, а як інституційна вертикаль реалізації адміністративних повноважень. Її особливість полягає у тому, що рішення про евакуацію формується і реалізується через послідовну участь різних суб'єктів публічного адміністрування: одні з них визначають нормативні та організаційні умови евакуації, інші – приймають владне рішення, а треті – забезпечують його виконання на місцях. Саме тому ключовою адміністративно-правовою проблемою є не лише у визначенні компетенції кожного суб'єкта, а й у забезпеченні узгодженості між нормотворчою, правозастосовною, координаційною та виконавчою складовими евакуаційного механізму.

У цьому аспекті евакуація демонструє специфіку публічного адміністрування в умовах воєнного стану: субординація забезпечує оперативність прийняття рішень, тоді як координація – їх практичну реалізацію без дублювання функцій та управлінських розривів. Відсутність

належної координації між цими рівнями може перетворити навіть юридично правильне рішення про евакуацію у неефективний адміністративний акт, який не досягає своєї основної мети – забезпечення реального захисту життя і безпеки цивільного населення.

Як справедливо зазначається у сучасних дослідженнях адміністративно-правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування під час воєнного стану, введення спеціального правового режиму суттєво трансформує традиційну систему розподілу повноважень: поряд із власними та делегованими повноваженнями органи місцевого самоврядування виконують невідкладні завдання у сфері безпеки населення, а їхня діяльність набуває виразного координаційного характеру [11, с. 71]. У сфері евакуації це виявляється в організації оповіщення, збору, перевезення, приймання та первинного життєзабезпечення евакуйованих осіб.

Закон України № 4779-IX щодо проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення і захисту дітей розширив нормативну основу обов'язкової евакуації, однак актуалізував питання меж втручання у сімейне життя, дотримання міжнародного гуманітарного права та процедурних гарантій. Рішення приймають обласні та Київська міська військові адміністрації за письмовою пропозицією військового командування і погодженням Координаційного штабу [12]. Такий порядок поєднує елементи військового управління, цивільного захисту та публічного адміністрування.

Водночас практика проведення евакуаційних заходів засвідчує необхідність подальшого вдосконалення міжвідомчої взаємодії, інформаційного обміну та безперервності підтримки евакуйованих осіб після їх переміщення [13, с. 40–55]. Тому результативність механізму залежить не лише від компетенції кожного суб'єкта, а й від узгодженості рішень між рівнями публічного адміністрування.

Законодавчі зміни актуалізували питання меж державного втручання у приватну автономію, співвідношення публічних і приватних інтересів та дотримання пропорційності під час воєнного стану. Особливо гостро вони постають у разі обов'язкової евакуації дітей у примусовий спосіб: держава виконує позитивний обов'язок із захисту життя дитини, одночасно втручаючись у сімейні правовідносини. Тому законність відповідних рішень має оцінюватися з урахуванням безпекової необхідності, належного урядування, найкращих інтересів дитини та збереження сімейної єдності. Моніторинг Данської ради у справах біженців засвідчив відсутність вичерпних критеріїв оголошення такої евакуації, недостатню адаптованість законодавства до умов війни та практичні труднощі збереження сімейної єдності [14, с. 3–4, 19–21]. Відсутність у Законі № 4779-IX юридично визначених критеріїв територій проведення обов'язкової евакуації дітей створює надмірну дискрецію та ризик непропорційного втручання в сімейне життя. На цю саму правову невизначеність указала коаліція громадських організацій у зверненні до Президента України від 27 лютого 2026 року [15].

Кластер захисту ООН наголошує, що навіть за умови оголошення обов'язкової евакуації добровільність переміщення залишається фундаментальним принципом, відступ від якого допускається лише тоді, коли подальше перебування особи становить реальну й безпосередню загрозу її життю або здоров'ю [4, с. 1–2, 6]. Ця позиція посилює вимогу індивідуальної оцінки та пропорційності втручання.

У сучасній адміністративно-правовій доктрині адміністративний акт розглядається як основна правова форма діяльності публічної адміністрації, за допомогою якої адміністративний орган здійснює владний вплив на права, свободи та законні інтереси особи [16, с. 32]. Отже, адміністративним актом у досліджуваному механізмі є рішення про обов'язкову евакуацію, тоді як сама евакуація залишається заходом цивільного захисту, проведення якого забезпечується комплексом адміністративних процедур.

Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає адміністративний акт як рішення або юридично значущу дію індивідуального характеру, прийняту адміністративним органом у межах владних повноважень і спрямовану на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав або обов'язків особи чи визначеного кола осіб [17]. Його ознаками

є правозастосовний характер, зовнішня дія, юридичні наслідки та процедурна легітимність [18, с. 299-300]. Рішення про обов'язкову евакуацію відповідає цим ознакам: приймається компетентним суб'єктом, є обов'язковим і поширюється на осіб, індивідуалізованих перебуванням на визначеній території [18, с. 304]. Воно породжує обов'язок залишити територію та повноваження органів щодо переміщення, розміщення і життєзабезпечення населення, впливаючи на свободу пересування, приватне й сімейне життя та право власності.

Наведені ознаки дають підстави для визначення місця рішень про обов'язкову евакуацію у системі адміністративних актів. Такі рішення доцільно розглядати як адміністративні акти подвійної дії. Їх обтяжувальний компонент полягає у покладенні на особу обов'язку залишити визначену територію та тимчасовому обмеженні можливості вільно обирати місце перебування. Водночас сприяючий компонент виявляється у виникненні позитивних обов'язків держави щодо організації безпечного переміщення, розміщення, життєзабезпечення та подальшого адміністративного супроводу евакуйованої особи. Такий підхід узгоджується з наведеною в адміністративно-правовій доктрині класифікацією адміністративних актів на сприяючі, обтяжуючі, змішані та акти подвійної дії [18, с. 299-300].

Водночас рішення про обов'язкову евакуацію відрізняється від класичного індивідуального адміністративного акта: воно поширюється не на поіменовану особу, а на невизначену кількість осіб, індивідуалізованих територіальною ознакою. Закон України «Про адміністративну процедуру» окремо не закріплює категорії загального адміністративного акта, тому відповідна кваліфікація пропонується саме у доктринальному значенні. За функціональними ознаками таке рішення наближається до загального адміністративного акта, відомого правопорядкам європейських держав, зокрема § 35 Закону ФРН про адміністративну процедуру [19], та узгоджується з доктринальними підходами до адміністративних актів [20]. Воно застосовує чинні норми до конкретної безпекової ситуації та територіально визначеного кола адресатів, але не встановлює абстрактних правил поведінки на майбутнє. Отже, його не слід ототожнювати з нормативно-правовим актом. Така доктринальна характеристика не усуває обов'язку забезпечити компетентність органу, фактичну і правову обґрунтованість рішення, належне повідомлення адресатів та можливість перевірки його правомірності.

Правомірність обов'язкової евакуації доцільно оцінювати за послідовним тестом пропорційності. По-перше, втручання повинно переслідувати легітимну мету захисту життя і здоров'я населення. По-друге, обраний захід має бути придатним для зменшення конкретної та підтвердженої небезпеки. По-третє, уповноважений орган повинен з'ясувати, чи неможливо досягти мети менш обмежувальними засобами. По-четверте, користь для публічного інтересу та безпеки особи має переважати негативні наслідки обмеження свободи пересування, приватного і сімейного життя. Відсутність належного обґрунтування хоча б одного з цих елементів ставить під сумнів пропорційність рішення, навіть якщо воно формально прийняте компетентним органом.

Особливої ретельності цей тест потребує під час обов'язкової евакуації дітей у примусовий спосіб. Реальна й безпосередня загроза життю дитини обґрунтовує активний позитивний обов'язок держави, проте не скасовує вимог збереження сімейної єдності, врахування найкращих інтересів дитини та безперервності догляду. Закон № 4779-IX передбачає супровід дитини батьками, іншими законними представниками або, за їх письмовою згодою, іншими особами; за відсутності супроводу дитина передається органові опіки та піклування [12]. Отже, рішення має містити не лише посилання на безпекову ситуацію, а й пояснення необхідності примусового способу, порядку супроводу, подальшого влаштування та відповідальності органів на кожному етапі.

Особливості проведення евакуації населення в умовах воєнного стану обумовлюють необхідність застосування спеціального процедурного режиму діяльності суб'єктів публічного адміністрування. На відміну від переважної більшості адміністративних справ, у межах яких адміністративний орган має можливість забезпечити повноцінну реалізацію всіх процедурних прав особи до прийняття рішення, евакуаційні

правовідносини виникають в умовах безпосередньої загрози життю та здоров'ю населення. Саме тому оперативність прийняття рішень у цій сфері набуває самостійного правового значення та стає необхідною умовою ефективного захисту людини. Як зазначає Р. С. Мельник, принцип участі приватних осіб в адміністративній процедурі допускає виняток у випадках, коли адміністративне рішення необхідно прийняти невідкладно, – зокрема, у разі надзвичайної ситуації [6, с. 113]. За таких обставин проведення обов'язкової евакуації реалізується за особливим процедурним режимом, який, на нашу думку, доцільно умовно охарактеризувати як процедуру невідкладного реагування.

Хоча Закон України «Про адміністративну процедуру» [17] прямо не виокремлює процедуру невідкладного реагування як окремий різновид адміністративної процедури, його положення допускають можливість відступу від окремих процедурних елементів у випадках, коли зволікання із прийняттям рішення може створити загрозу життю, здоров'ю чи безпеці людини. Виокремлення зазначеного режиму як самостійної доктринальної категорії видається обґрунтованим з урахуванням зарубіжного досвіду [14] та природи евакуаційних правовідносин, оскільки він поєднує елементи спрощеного провадження та оперативного застосування заходів державного захисту в умовах збройного конфлікту. Показовим є те, що Закон України «Про адміністративну процедуру» вже передбачає можливість невідкладного розгляду і вирішення справи у випадках, коли задоволення заяви не потребує залучення учасників провадження чи проведення підготовчих дій [21, с. 66–67], що може слугувати нормативним підґрунтям для поширення цього підходу на евакуаційні правовідносини.

Невідкладність не позбавляє особу права на ефективний захист і не скасовує мінімальних гарантій адміністративної процедури. Як слушно зазначає В. П. Тимощук, вимоги оперативності та прийняття швидких рішень не повинні протиставлятися правовим стандартам адміністративної процедури [16, с. 34]. Рішення про обов'язкову евакуацію як адміністративний акт може бути оскаржене в адміністративному та судовому порядку [16, с. 36–37; 17]. На нашу думку, подання скарги не повинно автоматично зупиняти виконання такого рішення за наявності документованої безпосередньої загрози життю або здоров'ю населення, якщо необхідність невідкладного виконання належно мотивована; інакше захисна мета евакуації може бути втрачена. Належний баланс забезпечується можливістю оперативної перевірки компетенції органу, фактичних і правових підстав рішення, територіальних і часових меж його дії та пропорційності втручання. Для рішень щодо дітей така перевірка має додатково охоплювати найкращі інтереси дитини, збереження сімейної єдності, спосіб супроводу та подальшого влаштування [4, с. 1–2, 6]. Мінімальними гарантіями залишаються фіксація підстав рішення, своєчасне повідомлення, доступність інформації про порядок оскарження та подальший адміністративний супровід евакуйованих осіб [16, с. 40–41].

Після прибуття до безпечного регіону евакуйована особа включається до системи державного захисту через процедури документування, реєстрації та набуття правового статусу. На відміну від безпекового переміщення, вони юридично оформлюють становище особи й забезпечують доступ до гарантій. Набуття статусу внутрішньо переміщеної особи створює підстави для соціальних виплат, допомоги на проживання, житлових програм та інших заходів підтримки. Отже, евакуація і статус внутрішньо переміщеної особи є самостійними, але функціонально пов'язаними явищами: евакуація створює фактичні передумови для подальшого проходження відповідних адміністративних процедур.

Забезпечення такої безперервності значною мірою залежить від належної організації інформаційної взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування. Важливим елементом такого механізму є цифровізація інформаційної взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування, державними інформаційними ресурсами та населенням. Як зазначає В. П. Тимощук, цифровізація не повинна протиставлятися правовим стандартам адміністративної процедури, оскільки цифрові технології сприяють підвищенню доступності комунікації між адміністративним органом і приватною особою [16, с. 42]. На нашу думку, у сфері

евакуації це може охоплювати оперативне оприлюднення рішень на офіційних інформаційних ресурсах, надсилання повідомлень через доступні електронні канали, розміщення інформації про маршрути, пункти збору та контакти відповідальних органів, а також забезпечення альтернативних способів інформування осіб, які не мають доступу до цифрових засобів зв'язку. Цифровізація у цьому разі повинна не замінювати процедурні гарантії, а підвищувати доступність, своєчасність і доказовість повідомлення населення. Водночас використання цифрових технологій не повинно призводити до обмеження доступу до інформації осіб, які через вік, стан здоров'я або інші обставини не можуть скористатися електронними сервісами, що відповідає принципу рівного доступу до адміністративних процедур. Ефективність захисту евакуйованих осіб значною мірою залежить від своєчасного обміну інформацією між органами, відповідальними за проведення евакуації, реєстрацію внутрішньо переміщених осіб, надання соціальної підтримки та реалізацію компенсаційних механізмів. Відсутність належної координації між ними на цьому етапі здатна нівелювати позитивний ефект навіть від успішно проведених евакуаційних заходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Евакуація цивільного населення за нормативною природою є заходом цивільного захисту та важливою складовою адміністративно-правового механізму захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту. Її призначення охоплює не лише фізичне переміщення населення з небезпечних територій, а й створення передумов для подальшого доступу особи до механізмів державного захисту та підтримки.

Евакуація є своєрідною точкою входу особи до механізму державного захисту: вона створює комплекс юридичних і фактичних передумов, з якими законодавство пов'язує можливість набуття спеціального правового статусу, отримання соціальної допомоги та реалізації компенсаційних механізмів.

Система суб'єктів публічного адміністрування у сфері евакуації будується на засадах субординації та координації і функціонує через послідовну реалізацію взаємопов'язаних повноважень. Ефективність евакуаційного заходу залежить від узгодженого прийняття рішень, безпечного переміщення, розміщення, життєзабезпечення, інформаційної взаємодії та подальшого адміністративного супроводу евакуйованих осіб.

Рішення про обов'язкову евакуацію має ознаки адміністративного акта, адресованого визначеному за територіальною ознакою колу осіб [17]. Воно приймається компетентним суб'єктом публічного адміністрування у конкретній безпековій ситуації, не встановлює абстрактних правил поведінки на майбутнє та породжує одноразові юридичні наслідки. За функціональними характеристиками таке рішення наближається до конструкції загального адміністративного акта, передбаченої § 35 Закону ФРН про адміністративну процедуру [19], однак ця характеристика використовується лише в доктринальному та порівняльно-правовому значенні. До рішення застосовуються вимоги законності, компетентності, обґрунтованості та пропорційності.

Проведення евакуації охоплює комплекс взаємопов'язаних адміністративних процедур, які здійснюються в особливому режимі невідкладного реагування. Навіть в умовах воєнного стану спрощення окремих процедурних елементів не може означати відмову від законності, обґрунтованості, правової визначеності та пропорційності, що забезпечують правомірність діяльності суб'єктів публічного адміністрування та захист прав людини.

Подальший розвиток правового регулювання має передбачати нормативне закріплення мінімальних вимог до змісту рішень про обов'язкову евакуацію та конкретизацію критеріїв визначення територій для обов'язкової евакуації дітей у примусовий спосіб. Такі критерії мають ураховувати найкращі інтереси дитини, гарантії сімейної єдності та подальшого супроводу евакуйованих осіб. Отже, евакуація не є адміністративним актом або окремою адміністративною процедурою: це захід цивільного захисту в межах ширшого адміністративно-правового механізму; адміністративним актом є рішення про її обов'язкове проведення, а реалізація заходу забезпечується комплексом адміністративних процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Потеряйко С. П., Бєлікова К. Г., Твердохліб О. С. Проблемні питання евакуації населення в безпечні місця в умовах воєнного стану. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2022. № 5(33). С. 58–63. DOI: 10.32689/2617-2224-2022-5(33)-8.

2. Шопіна І. М., Василенко Т. Ю. Захист цивільного населення України в умовах збройного конфлікту: правові аспекти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. № 4. Ч. 2. С. 432–436.

3. Humanitarian Evacuations in Armed Conflict Situations / United Nations High Commissioner for Refugees. Geneva : UNHCR, 2025. 52 p.

4. Guidance on Humanitarian Evacuations of Civilians in Ukraine with Special Considerations for Children / Protection Cluster Ukraine. Geneva : Global Protection Cluster, 2024. 10 p.

5. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина. Київ : Юридична думка, 2007. 592 с.

6. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

7. Жильцов О. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні. Правове регулювання дотримання прав і свобод людини і громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін.; за заг. ред. А.В. Денисової. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 30-70. DOI: 10.61563/978-617-8574-56-7-2.

8. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17 (дата звернення: 17.06.2026).

9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 17.06.2026).

10. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF (дата звернення: 17.06.2026).

11. Шаповал Р. В. Деякі питання адміністративно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування під час дії адміністративного режиму воєнного стану. *Internauka. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 3 (85). С. 69–79. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-3-10825.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення, забезпечення захисту дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій : Закон України від 10.02.2026 № 4779-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4779-21(дата звернення: 17.06.2026).

13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році. Київ, 2026. 989 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-22042026-0951-shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-2025.pdf.

14. DRC Legal Alert on the Evacuation of Civilians in Ukraine. Issue 121. January 2026 / Danish Refugee Council. Kyiv : DRC, 2026. 26 p.

15. Звернення до Президента України щодо ветування Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення, забезпечення захисту дітей, які перебувають у населених пунктах, розташованих на територіях активних та можливих воєнних (бойових) дій» від 10.02.2026 / Центр прав людини ZMINA та ін. 27.02.2026. URL: https://zmina.ua/statements/pravozahysni-organizaciyi-zaklykayut-prezydenta-vetuvaty-zakon-pro-prymusovu-evakuacziyu/ (дата звернення: 17.06.2026).

16. Тимощук В. П. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28–43. DOI: 10.33498/louu-2021-10-028.

17. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 17.06.2026).

18. Юрченко В. В. Адміністративні акти: сучасні підходи до визначення їх суті та місця в системі інструментів публічного адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 3. С. 299-306. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.3.45.

19. Verwaltungsverfahrensgesetz (Bundesrepublik Deutschland) vom 25.05.1976 (BGBl. I S. 1253). § 35 Begriff des Verwaltungsaktes. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/__35.html (дата звернення: 17.06.2026).

20. Тимощук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010. 296 с.

21. Лютіков П. С., Турчак А. М. Процедура прийняття адміністративного акту як умова його правомірності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 62–68. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.41.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:069
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.24

Кікена П. І.,
адвокат, аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0009-0003-3275-5619

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ЗАСОБИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ МУЗЕЇВ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Анотація. У статті досліджено контроль і нагляд як засоби публічного адміністрування музеїв та музейної справи. Розкрито зміст понять «контроль» і «нагляд», визначено їхні спільні ознаки та критерії розмежування.

Обґрунтовано, що контроль має комплексний характер і передбачає перевірку законності, обґрунтованості, ефективності й належного виконання управлінських рішень, тоді як нагляд переважно спрямовується на спостереження за дотриманням обов'язкових правових приписів організаційно не підпорядкованими суб'єктами.

Запропоновано авторські визначення контролю та нагляду як засобів публічного адміністрування музеїв і музейної справи. Установлено, що об'єктами контрольно-наглядової діяльності є не лише музеї як юридичні особи, а й музейні предмети, колекції, зібрання, облікова документація, фондосховища, експозиції, процеси комплектування, зберігання, консервації, реставрації, переміщення та використання культурних цінностей. Виокремлено інституційну, предметну, функціональну та процедурну складові такого контролю і нагляду.

Доведено, що їх особливості зумовлені статусом Музейного фонду України як національного багатства, множинністю форм власності музеїв, міжгалузевим характером музейної діяльності, спеціальними вимогами до обліку та збереження музейних предметів, а також необхідністю запобігання їх втраті, пошкодженню, незаконному відчуженню чи переміщенню. Обґрунтовано пріоритет превентивної спрямованості контрольно-наглядових заходів і необхідність законодавчого розмежування компетенції органів, які їх здійснюють.

Визначено, що контроль як засіб публічного адміністрування музеїв та музейної справи як урегульовану адміністративно-правовими нормами систематичну діяльність уповноважених органів публічної адміністрації, засновників та органів управління музеями щодо одержання й оцінювання інформації, перевірки законності, обґрунтованості, ефективності й належності діяльності музеїв, стану обліку, зберігання, охорони, використання та переміщення музейних предметів, а також застосування заходів для усунення виявлених порушень і забезпечення збереженості Музейного фонду України.

Ключові слова: *контроль; нагляд; публічне адміністрування; музей; музейна справа; Музейний фонд України; культурні цінності.*

Kikena P. I. Control and supervision as instruments of public administration of museums and museum affairs

Abstract. The article examines control and supervision as instruments of public administration of museums and museum affairs. The concepts of "control" and "supervision" are clarified, and their common features and distinguishing criteria are identified.

It is substantiated that control is comprehensive in nature and involves verifying the legality, validity, effectiveness, and proper implementation of administrative decisions, whereas supervision is primarily aimed at monitoring compliance with mandatory legal requirements by organisationally non-subordinate entities.

The author proposes original definitions of control and supervision as instruments of public administration of museums and museum affairs. It is established that the objects of control and supervisory activities include not only museums as legal entities but also museum objects, collections, assemblages, accounting records,

© Кікена П. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

storage facilities, exhibitions, as well as the processes of acquisition, storage, conservation, restoration, movement, and use of cultural property. The institutional, material, functional, and procedural components of such control and supervision are distinguished.

It is demonstrated that their specific features are determined by the status of the Museum Fund of Ukraine as a national asset, the diversity of museum ownership forms, the cross-sectoral nature of museum activities, special requirements for the registration and preservation of museum objects, and the need to prevent their loss, damage, unlawful alienation, or movement. The priority of the preventive orientation of control and supervisory measures, as well as the need for a clear legislative division of competence among the authorities responsible for implementing them, is substantiated.

It is determined that control as a means of public administration of museums and museum affairs is a systematic activity regulated by administrative and legal norms of authorized bodies of public administration, founders and management bodies of museums regarding obtaining and evaluating information, verifying the legality, validity, efficiency and appropriateness of museum activities, the state of accounting, storage, protection, use and movement of museum objects, as well as applying measures to eliminate identified violations and ensure the safety of the Museum Fund of Ukraine.

Key words: *control; supervision; public administration; museum; museum affairs; Museum Fund of Ukraine; cultural property.*

Постановка проблеми. Музеї виконують наукові, культурно-освітні, інформаційні та пам'яткоохоронні функції. Їхня діяльність спрямована на комплектування, облік, зберігання, дослідження, реставрацію, експонування та популяризацію культурних цінностей. Від належного виконання цих завдань залежить збереження матеріальної й духовної культурної спадщини України для сучасного та майбутніх поколінь.

Відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» музейна справа є спеціальним видом наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей і об'єктів культурної спадщини, зокрема їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію [1]. Музейний фонд України визнано національним багатством і невід'ємною складовою культурної спадщини, яка охороняється законом. При цьому до нього належать музейні предмети, колекції та зібрання незалежно від їх походження і форми власності [1].

Особливий публічний інтерес у збереженні музейних предметів зумовлює необхідність систематичного контролю та нагляду за діяльністю музеїв. Помилки в обліку, неналежні умови зберігання, порушення правил реставрації, незаконне переміщення або відчуження музейних предметів можуть спричинити незворотну втрату унікальних культурних цінностей. Саме тому контроль і нагляд у цій сфері повинні мати не лише реактивний, а насамперед превентивний характер.

Водночас законодавство не містить системного визначення контролю і нагляду як окремих засобів публічного адміністрування музейної сфери. Компетенція відповідних органів розосереджена між законодавством про музеї, культуру, охорону культурної спадщини, пожежну та техногенну безпеку, охорону праці, використання публічного майна і державний фінансовий контроль. Це ускладнює встановлення меж контрольно-наглядових повноважень, породжує дублювання перевірок і залишає невизначеним співвідношення контролю та нагляду.

Метою статті є розкриття теоретичного змісту контролю та нагляду в адміністративному праві, формулювання визначень контролю і нагляду як засобів публічного адміністрування музеїв та музейної справи, а також виокремлення їхніх особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади контролю та нагляду в адміністративному праві сформовано у працях провідних українських учених-адміністративістів. В. Б. Авер'янов досліджував контроль як функцію державного управління і засіб забезпечення законності в діяльності органів публічної влади. В. К. Колпаков розкрив поняття, ознаки, види й організаційно-правові форми контролю та адміністративного нагляду. О. В. Кузьменко дослідила місце контрольно-наглядової діяльності в системі адміністративного процесу та інструментів публічного адміністрування. Т. О. Коломоєць приділила увагу співвідношенню контролю, нагляду й інших способів забезпечення законності в діяльності

публічної адміністрації. В. Г. Чорна у спільних працях з О. В. Кузьменко та Л. О. Кожурою розглянула контроль і нагляд як засоби адміністративно-правового забезпечення прав осіб у спеціальних сферах публічного адміністрування. В. М. Бевзенко досліджував інструменти діяльності публічної адміністрації, принципи належного адміністрування та судовий контроль за реалізацією владних повноважень. Окремі проблеми співвідношення контролю й нагляду висвітлено у працях Л. О. Кожури, Т. П. Мінки, О. М. Буханевича, А. М. Івановської та інших учених [7–14].

Незважаючи на значний доктринальний доробок, контроль і нагляд безпосередньо у сфері публічного адміністрування музеїв та музейної справи комплексно майже не досліджувалися. Наявні наукові праці переважно стосуються загальних питань управління культурою, охорони культурної спадщини або організації діяльності окремих музейних установ. Тому необхідним є формування спеціальних адміністративно-правових дефініцій і систематизація особливостей контрольно-наглядової діяльності в музейній сфері.

Виклад основного матеріалу. Контроль і нагляд є традиційними засобами забезпечення законності у сфері публічного адміністрування. Водночас у законодавстві й науковій літературі ці поняття використовуються як самостійно, так і в об'єднаній конструкції «державний нагляд (контроль)». Відсутність єдиного термінологічного підходу не усуває необхідності їх доктринального розмежування, особливо коли йдеться про межі втручання суб'єктів публічної адміністрації в діяльність організаційно не підпорядкованих музеїв.

В. Б. Авер'янов розглядав контроль як важливу функцію державного управління, зміст якої полягає у спостереженні за діяльністю відповідного об'єкта, отриманні об'єктивної інформації про стан виконання управлінських рішень, виявленні порушень і застосуванні заходів щодо їх усунення [7]. Контроль у такому розумінні не обмежується фіксацією невідповідності правовим приписам, а охоплює оцінювання результативності управлінської діяльності та відновлення належного стану.

В. К. Колпаков визначає контроль як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою діяльності об'єкта, її відповідності управлінським рішенням, нормативно-правовим актам та установленим завданням [8]. Контроль дозволяє не лише виявити порушення, а й з'ясувати причини їх виникнення, визначити винних осіб та вжити заходів для усунення негативних наслідків.

У підході В. К. Колпакова контроль має інформаційний, оцінювальний і коригувальний складники. Він забезпечує зворотний зв'язок між суб'єктом публічного адміністрування та підконтрольним об'єктом. За результатами контролю може бути змінено управлінське рішення, скасовано незаконний акт, надано обов'язкову вказівку, ініційовано притягнення винної особи до відповідальності або вжито заходів для усунення причин порушення [8].

О. В. Кузьменко розглядає контрольно-наглядову діяльність як юридично впорядковану діяльність уповноважених суб'єктів, яка реалізується у відповідних адміністративно-процедурних формах. Такий підхід має істотне значення, оскільки контроль не може здійснюватися довільно. Підстава перевірки, предмет, повноваження посадових осіб, порядок фіксації результатів і можливі правові наслідки повинні визначатися законодавством [9].

Т. О. Коломоєць пов'язує контроль із систематичним спостереженням за функціонуванням відповідного об'єкта, перевіркою виконання нормативних та індивідуальних приписів, оцінюванням законності й доцільності діяльності та можливістю безпосереднього реагування на виявлені недоліки [10]. Отже, контроль може охоплювати не тільки юридичну оцінку, а й перевірку ефективності, якості та своєчасності виконання публічного завдання.

О. В. Кузьменко, В. Г. Чорна та Л. О. Кожура розглядають контроль і нагляд публічної адміністрації як засоби виявлення, припинення та попередження порушень обов'язкових вимог у певній сфері суспільних відносин. Автори наголошують, що контрольно-наглядові повноваження повинні здійснюватися лише компетентними суб'єктами, на законних підставах та з дотриманням прав осіб, діяльність яких перевіряється [11].

В. М. Бевзенко, аналізуючи інструменти діяльності публічної адміністрації, виходить із того, що будь-яке контрольне втручання має ґрунтуватися на законі, відповідати меті наданого повноваження та принципам належного адміністрування [12]. Контрольне рішення повинно бути обґрунтованим, безстороннім і пропорційним, а особа – мати можливість ознайомитися з його підставами та оскаржити несприятливі наслідки.

Узагальнення наведених підходів дозволяє визначити **контроль в адміністративному праві** як *урегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність компетентних суб'єктів публічної адміністрації щодо спостереження, збирання й оцінювання інформації, перевірки законності, обґрунтованості, ефективності та результативності діяльності підконтрольного об'єкта, виявлення порушень, установлення їх причин і застосування передбачених законом заходів реагування.*

Адміністративний нагляд має спільну з контролем мету – забезпечення законності, захист публічного інтересу та запобігання правопорушенням. Проте його зміст є вужчим.

В. К. Колпаков пов'язує адміністративний нагляд зі спеціалізованим спостереженням за дотриманням організаційно не підпорядкованими об'єктами встановлених правил. Наглядовий орган переважно перевіряє законність поведінки, не втручаючись у поточну оперативну діяльність об'єкта та не оцінюючи її загальну доцільність [8].

В. Б. Авер'янов також розмежовував контроль і нагляд за характером відносин між відповідним органом та об'єктом перевірки. Контроль може здійснюватися щодо підпорядкованих суб'єктів і передбачати ширший вплив на їхню діяльність. Нагляд переважно стосується непідпорядкованих об'єктів та спрямовується на перевірку дотримання спеціальних загальнообов'язкових правил [7].

Т. О. Коломоєць вказує, що під час нагляду перевіряється насамперед законність, тоді як контроль може додатково охоплювати питання доцільності, ефективності та якості діяльності [10]. Наглядовий орган, як правило, не підміняє адміністрацію піднаглядного об'єкта, а використовує передбачені законом форми реагування: видає припис, вимагає усунення порушення, складає відповідні матеріали, звертається до суду або ініціює притягнення винних осіб до відповідальності.

На нашу думку, **нагляд в адміністративному праві –** *це врегульована адміністративно-правовими нормами діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації щодо спостереження та перевірки дотримання організаційно не підпорядкованими особами загальнообов'язкових правил, виявлення, попередження і припинення правопорушень без безпосереднього управління поточною діяльністю піднаглядного об'єкта.*

Контроль і нагляд мають спільні ознаки: здійснюються на підставі закону; мають публічно-владний характер; спрямовуються на забезпечення законності; передбачають збирання та оцінювання інформації; здійснюються у встановленій процедурі; завершуються документальним оформленням результатів; можуть спричиняти застосування заходів адміністративного реагування.

Водночас вони відрізняються за обсягом перевірки, характером організаційних зв'язків і межами втручання. Контроль може охоплювати законність, доцільність, результативність, якість та ефективність діяльності. Нагляд зосереджується на додержанні спеціальних обов'язкових правил. Контролюючий суб'єкт у відносинах підпорядкування може скасовувати або змінювати рішення, надавати управлінські вказівки та застосовувати дисциплінарні заходи. Наглядовий суб'єкт переважно видає приписи, фіксує порушення, застосовує передбачені законом обмежувальні заходи або ініціює юридичну відповідальність.

Застосування цих положень до музейної сфери потребує врахування змісту понять «музей» і «музейна справа». Музей є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, створеним для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і музейних колекцій. Музейна справа охоплює комплектування, зберігання, охорону, консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове дослідження, експонування та популяризацію культурних цінностей [1].

Тому об'єктом публічного адміністрування є не лише інституційна діяльність музею як закладу, а весь комплекс суспільних відносин, пов'язаних із формуванням, обліком, збереженням і використанням Музейного фонду України.

На підставі цього пропонуємо визначити **контроль як засіб публічного адміністрування музеїв та музейної справи** як *урегульовану адміністративно-правовими нормами систематичну діяльність уповноважених органів публічної адміністрації, засновників та органів управління музеями щодо одержання й оцінювання інформації, перевірки законності, обґрунтованості, ефективності й належності діяльності музеїв, стану обліку, зберігання, охорони, використання та переміщення музейних предметів, а також застосування заходів для усунення виявлених порушень і забезпечення збереженості Музейного фонду України.*

Наведене визначення охоплює декілька взаємопов'язаних напрямів. Інституційний контроль стосується дотримання музеєм установчих завдань, належного управління майном, використання бюджетних коштів і виконання рішень засновника. Фондово-обліковий контроль спрямований на перевірку реєстрації, інвентаризації, наукової атрибуції, руху та наявності музейних предметів. Охоронний контроль охоплює умови зберігання, фізичну безпеку, температурно-вологісний і світловий режими, консервацію, реставрацію та готовність до надзвичайних обставин. Функціональний контроль стосується виконання музеєм наукової, культурно-освітньої та виставкової діяльності.

Під **наглядом як засобом публічного адміністрування музеїв та музейної справи** пропонуємо розуміти *врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність спеціально уповноважених суб'єктів публічної адміністрації щодо спостереження і перевірки дотримання музеями, іншими юридичними та фізичними особами незалежно від їх підпорядкування і форми власності обов'язкових вимог до обліку, зберігання, охорони, реставрації, використання та переміщення музейних предметів і колекцій, а також щодо попередження, виявлення та припинення порушень без втручання в самостійну наукову, творчу й поточну організаційну діяльність музею поза межами, установленими законом.*

Основна відмінність запропонованих дефініцій полягає в інтенсивності владного впливу. Контроль засновника або органу управління щодо державного чи комунального музею може включати оцінювання виконання завдань, використання майна, ефективності управлінських рішень і діяльності керівника. Нагляд щодо музею, який не перебуває в організаційному підпорядкуванні відповідного органу, повинен обмежуватися додержанням установлених законом обов'язкових вимог.

Контроль і нагляд як засоби публічного адміністрування музеїв та музейної справи мають низку спеціальних особливостей.

Першою особливістю є **особливий публічно-правовий статус об'єкта охорони**. Музейний фонд України є національним багатством і складовою культурної спадщини. Тому збереження музейних предметів не є виключно внутрішньою справою музею чи власника колекції. Навіть предмети недержавної частини Музейного фонду перебувають під правовою охороною, оскільки мають культурну, історичну, наукову або мистецьку цінність [1; 2].

Другою особливістю є **поєднання інституційного та предметного об'єктів перевірки**. Контролю підлягає діяльність музею як юридичної особи, але одночасно перевіряються конкретні музейні предмети, колекції, фондово-облікова документація, фондосховища, експозиційні приміщення, охоронні системи та умови зберігання.

Третьою особливістю є **незалежність спеціальних вимог від форми власності музею**. Музеї можуть створюватися на державній, комунальній або приватній формах власності. Проте обов'язкові правила обліку та збереження предметів Музейного фонду повинні виконуватися всіма музеями й іншими зберігачами. Водночас обсяг управлінського контролю засновника залежить від організаційної та майнової належності музею.

Четвертою особливістю є **багатосуб'єктність контрольно-наглядової діяльності**. У ній можуть брати участь центральний орган виконавчої влади у сфері культури, його територіальні або уповноважені

структурні підрозділи, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад, засновники музеїв, органи державного фінансового контролю, органи охорони культурної спадщини, органи пожежного і техногенного нагляду, а також інші компетентні суб'єкти. Така множинність потребує чіткого розмежування предметів перевірки та інформаційної взаємодії.

П'ятою особливістю є **міжгалузевий характер**. Діяльність музею одночасно підпадає під дію законодавства про музеї, культуру, охорону культурної спадщини, цивільний захист, пожежну безпеку, охорону праці, бюджетні відносини, публічне майно, доступ до інформації та захист персональних даних. Контрольно-наглядова діяльність повинна враховувати ці правові режими, не допускаючи необґрунтованого дублювання перевірок.

Шостою особливістю є **спеціальний предмет фондово-облікового контролю**. Облік музейних предметів здійснюється шляхом їх реєстрації у фондово-обліковій документації, зокрема в електронній формі [5]. Перевірка має охоплювати своєчасність первинної реєстрації, правильність інвентарних номерів і облікових позначень, відповідність записів фактичній наявності предметів, документальне оформлення їх руху, тимчасового передання, реставрації чи експонування.

Сьомою особливістю є **пріоритет превентивної мети**. Втрата або руйнування унікального музейного предмета часто є незворотними, а грошове відшкодування не здатне відновити його культурну цінність. Тому контроль і нагляд повинні бути спрямовані насамперед на раннє виявлення ризиків: неналежного мікроклімату, аварійного стану приміщень, недосконалості охоронних систем, неповного обліку, незаконного переміщення або загрози пошкодження.

Восьмою особливістю є **поєднання планових, позапланових і постійних форм**. Планові заходи дають змогу комплексно оцінити стан музейних фондів та управління музеєм. Позапланові перевірки можуть бути необхідними в разі надходження інформації про втрату, пошкодження, незаконне відчуження предметів або виникнення надзвичайної ситуації. Постійний контроль реалізується через звітність, електронні реєстри, інвентаризацію та внутрішній моніторинг стану колекцій.

Дев'ятою особливістю є **документованість результатів**. Контрольно-наглядова дія повинна завершуватися актом, довідкою, висновком, приписом або іншим передбаченим законом документом. У ньому мають бути зазначені правова підстава перевірки, її предмет, установлені факти, конкретні порушені вимоги, строк і спосіб усунення недоліків, а також порядок оскарження.

Десятою особливістю є **спеціальні заходи реагування**. Залежно від характеру порушення може бути видано припис про усунення недоліків, зупинено небезпечні реставраційні роботи, обмежено переміщення музейного предмета, ініційовано його повернення, проведено інвентаризацію, застосовано заходи дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Заходи реагування повинні бути законними, необхідними й пропорційними.

Одинадцятою особливістю є **необхідність збереження професійної та наукової автономії музею**. Контрольний чи наглядовий орган не повинен підміняти музей у питаннях наукової атрибуції, концепції експозиції, дослідницької методології або творчих способів популяризації культурних цінностей, якщо відповідні рішення не порушують законодавства. Межа втручання має визначатися публічною необхідністю захисту Музейного фонду та прав відвідувачів.

Дванадцятою особливістю є **посилення безпекового компонента в умовах воєнного стану**. Контроль повинен охоплювати стан планів реагування, документування пошкоджень, готовність до тимчасового переміщення культурних цінностей, належне оформлення їх евакуації та повернення, захист облікової інформації й установлення місцезнаходження переміщених предметів.

Тринадцятою особливістю є **цифровізація контрольно-наглядової діяльності**. Електронний облік і розвиток Реєстру Музейного фонду України можуть забезпечити оперативне зіставлення даних, простежуваність переміщення предметів та виявлення облікових невідповідностей. Водночас цифровізація потребує належного захисту інформації,

розмежування доступу та збереження паперових або резервних підтверджень.

Висновки. Отже, контроль і нагляд є взаємопов'язаними, але не тотожними засобами публічного адміністрування. Контроль має ширший зміст і може охоплювати перевірку законності, доцільності, якості, ефективності та результативності діяльності підконтрольного об'єкта. Нагляд спрямовується переважно на перевірку дотримання організаційно не підпорядкованими суб'єктами загальнообов'язкових правил без втручання в їхню поточну діяльність поза межами, установленими законом.

Спеціальними особливостями контролю і нагляду в музейній сфері є особливий статус Музейного фонду України; поєднання інституційного та предметного об'єктів перевірки; поширення спеціальних вимог на музеї різних форм власності; багатосуб'єктність і міжгалузевість; спеціальний режим фондового обліку; превентивна спрямованість; документованість; необхідність збереження наукової автономії музеїв; посилений безпековий режим під час воєнного стану та розвиток цифрових форм моніторингу.

Удосконалення законодавства потребує чіткого визначення компетенції кожного контрольно-наглядового суб'єкта, установлення єдиних процедур перевірки збереженості музейних предметів, розвитку ризик-орієнтованого підходу, цифровізації обліку та забезпечення дієвого адміністративного й судового оскарження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР.

2. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17.

3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14.

4. Про затвердження Положення про Музейний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147.

5. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів: наказ Міністерства культури України від 21 липня 2016 року № 580. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

7. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.

8. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

9. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ: Атіка, 2005. 352 с.

10. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

11. Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Кожура Л. О. Контроль та нагляд публічної адміністрації за дотриманням прав працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 14. С. 89-95. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-89-95

12. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.

13. Кожура Л. О. Теоретичні проблеми визначення понять контроль і нагляд як засобів адміністративно-правового захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 2. С. 60–63.

14. Мінка Т. П. Теоретико-правова природа понять нагляду та контролю і їх співвідношення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Вип. 83. Ч. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.2.44.

15. Буханевич О. М., Івановська А. М. До питання про правову природу публічного контролю. Київський часопис права. 2021. № 3. С. 67-76. DOI: 10.32782/klj/2021.3.16.

Дата першого надходження статті до видання: 23.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.951:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.25

Кобко Є. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3121-0823

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ: КООРДИНАЦІЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄС, НАТО

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз ролі Національної поліції України як активного суб'єкта євроінтеграційних процесів у безпековій сфері. Актуальність роботи пов'язана з трансформацією сучасного безпекового середовища, у якому розмивання меж між станом миру та конфлікту призводить до зростання гібридних загроз, що вимагає від правоохоронних органів переходу до динамічної моделі «стійкості як основи безпеки». Досліджено нормативні імперативи Стратегії національної безпеки України та Стратегії розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки, які визначають вектор поглиблення міжнародної взаємодії. Зроблено акцент на показанні ролі Національної поліції України як ключового елемента європейського безпекового простору, що реалізується через багатовекторну інтеграцію: використання технологічних платформ Європолу (SIENA), інструментарію Інтерполу (FIND-3, BioHub, AVA, Nexus), діяльність у складі спільних слідчих груп (JITs) під координацією Євроюсту та стратегічну підтримку EUAM Ukraine.

Показано теоретико-прикладні аспекти гібридних загроз, які, згідно з визначенням Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам, є сукупністю шкідливих дій, що плануються та здійснюються зі зловмисним наміром для підриву державних інституцій. Проаналізовано наукові підходи до класифікації таких загроз та обґрунтовано доцільність імплементації концепції «гібридного партнерства» як стратегічної відповіді на виклики, що поєднують інформаційні, кібернетичні та приховані політичні впливи. Автор наголошує, що ефективна протидія зазначеним явищам потребує системної інтеграції зусиль, де правоохоронні структури виступають не лише виконавцями правових норм, а й активними учасниками розбудови єдиного європейського безпекового середовища.

Зроблені висновки про те, що активна участь Національної поліції України в євроінтеграційних процесах є визначальним чинником зміцнення національної безпеки. Обґрунтовано, що розвиток людського капіталу за підтримки EUAM Ukraine та глибока технічна інтеграція дозволять Україні не лише ефективно нейтралізувати внутрішні ризики, а й стати надійним стратегічним партнером, здатним забезпечувати безпековий контур на східному фланзі Європи шляхом синхронізації дій із правоохоронними структурами ЄС та НАТО.

Ключові слова: *Національна поліція України, євроінтеграція, європейське співробітництво, правоохоронні органи, гібридні загрози, національна безпека, безпековий простір, європейські стандарти, міжнародне співробітництво, Європол, Інтерпол.*

Kobko Ye. V. The National Police of Ukraine in the system of countering hybrid threats: coordination with law enforcement agencies of EU and NATO member states

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the role of the National Police of Ukraine as an active subject of European integration processes in the security sphere. The relevance of the study is driven by the transformation of the contemporary security environment, where the blurring of boundaries between peace and conflict leads to the rise of hybrid threats, necessitating a shift by law enforcement agencies towards a dynamic model of «resilience as the foundation of security». The study examines the regulatory imperatives of the National Security Strategy of Ukraine and the Development Strategy of the National Police of Ukraine for 2026–2030, which define the path toward deepening international cooperation. Emphasis is placed on the

© Кобко Є. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

role of the National Police of Ukraine as a key element of the European security space, implemented through multi-vector integration: the use of Europol's technological platforms (SIENA), Interpol's toolkits (FIND-3, BioHub, AVA, Nexus), participation in Joint Investigation Teams (JITs) coordinated by Eurojust, and strategic support from EUAM Ukraine.

The article explores theoretical and applied aspects of hybrid threats, which, as defined by the European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE), represent a set of harmful actions planned and carried out with malign intent to undermine state institutions. Scientific approaches to the classification of such threats are analyzed, and the expediency of implementing the «hybrid partnership» concept as a strategic response to challenges combining information, cyber, and covert political influences is substantiated. The author emphasizes that effective counteraction to these phenomena requires systemic integration of efforts, where law enforcement structures act not only as executors of legal norms but also as active participants in building a unified European security environment.

The conclusions drawn indicate that the active participation of the National Police of Ukraine in European integration processes is a determining factor in strengthening national security. It is substantiated that the development of human capital with the support of EUAM Ukraine and deep technical integration will allow Ukraine not only to effectively neutralize internal risks but also to become a reliable strategic partner capable of ensuring a security contour on the eastern flank of Europe through the synchronization of actions with EU and NATO law enforcement structures.

Key words: *National Police of Ukraine, european integration, european cooperation, law enforcement agencies, hybrid threats, national security, security space, european standards, international cooperation, Europol, Interpol.*

Постановка проблеми. Сучасне безпекове середовище характеризується розмиванням меж між миром і станом збройного конфлікту, що знаходить відображення у зростанні гібридних загроз. Зростання гібридних загроз – це глобальна проблема, яка об'єднує воєнні, економічні, кібернетичні та інформаційні удари для підриву безпеки держав без оголошення класичної війни [1]. З огляду на тенденцію до постійного зростання таких ризиків, правоохоронні органи та спеціальні служби потребують адаптації стратегій реагування, спрямованих на превентивний захист критичних систем та забезпечення громадської безпеки. Згідно зі Стратегією національної безпеки України, фундаментом державної стійкості є комплексний підхід, що охоплює стримування агресії, розвиток національної стійкості та поглиблення міжнародної взаємодії. Нормативним вектором модернізації правоохоронної системи є пп. 60 та 63 Стратегії національної безпеки України, які визначають імперативи розвитку сектору безпеки і оборони. Зокрема, п. 63 прямо наголошує на необхідності системного реформування Національної поліції України (далі – НПУ), з особливим акцентом на посилення спроможностей кримінальної поліції та органів досудового розслідування у боротьбі з організованою і транснаціональною злочинністю. У контексті гібридної війни, де транснаціональні злочинні мережі часто виступають інструментами дестабілізації, ці завдання набувають нового змісту – від простої правоохоронної діяльності до забезпечення стійкості держави. Водночас, п. 60 Стратегії вимагає посилення взаємодії усіх органів сектору безпеки і оборони для виконання спільних завдань, що є базовою передумовою для ефективної інтеграції зусиль НПУ з правоохоронними структурами держав-членів ЄС [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє умовно згрупувати науковий доробок за трьома основними напрямами. Питання стратегічно-концептуального рівня, еволюції безпекових парадигм та сутності «гібридного партнерства» висвітлюються у працях А. Іващенка, О. Кресіна та В. Остап'юка. Методологічні засади ідентифікації ризиків та вдосконалення державних інституційних механізмів протидії загрозам стали предметом наукових пошуків Т. Ковальчука, О. Користіна, Н. Свиридюк та В. Дворянова. Натомість інституційно-правові аспекти євроінтеграції вітчизняної правоохоронної системи, зокрема вдосконалення механізмів співпраці з Європолом та Інтерполом, ґрунтовно проаналізовані у дослідженнях Є. Зозулі, Г. Панишка, Т. Демчук, Р. Бірюкова, О. Світличного, О. Ярої та ін. Попри значний масив наукових напрацювань, питання практичної імплементації міжнародних стандартів у діяльність НПУ, її роль у системі протидії гібридним, а також шляхи подальшої гармонізації відомства з європейськими безпековими

платформами потребують додаткового комплексного вивчення.

Метою статті є розкриття стратегічного значення Національної поліції України як активного суб'єкта європейської безпекової інтеграції та розробка пропозицій щодо вдосконалення механізмів протидії гібридним загрозам на основі досвіду держав-партнерів та сучасних європейських правоохоронних платформ.

Виклад основного матеріалу. На думку А. Іващенка, дискусії представників органів влади Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо розширення оборонного потенціалу зумовлені низкою об'єктивних обставин. По-перше, виникла потреба в ефективній протидії гібридним загрозам, зокрема таким як агресивна зовнішня політика Російської Федерації (далі – РФ), збройні конфлікти, діяльність терористичних організацій та неконтрольовані міграційні процеси. По-друге, розвиток необхідних військових, технологічних та промислових спроможностей вимагає інтеграції ресурсів держав-членів, оскільки сукупний потенціал ЄС має суттєво перевищувати результативність зусиль окремих країн. По-третє, вагомим чинником залишається відсутність повної інтеграції всіх держав-членів ЄС до Північноатлантичного альянсу, який виконує функцію базового елемента безпеки на континенті. Також фіксується технологічне відставання ЄС в оборонному секторі від США та країн групи БРІКС, рівень фінансування досліджень і розробок яких значно вищий за європейські показники. Крім того, існує значна нерівномірність у рівнях розвитку оборонних можливостей між державами ЄС – якщо провідні країни здатні самостійно вирішувати питання обороноздатності, то нові члени ЄС, розташовані у Центральній та Східній Європі, потребують спільної підтримки для належної протидії сучасним гібридним викликам [3, с. 130].

Відповідно до методології, запропонованої Т. Ковальчуком, О. Користіним та Н. Свиридюк, система протидії гібридним загрозам ґрунтується на застосуванні матриці ризиків, яка передбачає їх ранжування за чотирма категоріями з урахуванням імовірності виникнення та масштабу наслідків. Перша група, об'єднує найбільш значущі загрози, що вимагають негайного реагування через високий ризик критичного стану безпекового середовища. До них дослідники відносять контроль агресором прикордонного контенту, незаконний обіг зброї, використання корупційних механізмів, кібератаки, провокування сепаратизму та діяльність незаконних збройних формувань. Друга група, охоплює значні загрози, контроль за якими належить до компетенції вищого державного керівництва. За визначенням авторів, спектр ризиків включає послаблення міжнародної підтримки через лобіювання проросійських інтересів, нагнітання соціально-економічної напруги, дестабілізацію суспільно-політичної ситуації та використання організованої злочинності для підривної діяльності. Третя група, згідно з класифікацією Т. Ковальчука, О. Користіна та Н. Свиридюк, охоплює ризики, що потребують постійного моніторингу, хоча і не є першочерговими. Сюди відносяться дискредитація України на міжнародному рівні, маніпуляції щодо свободи медіа, перешкоджання міжнародній технічній допомозі у сфері реформування правоохоронних органів та спроби встановлення зовнішнього контролю над Міністерством внутрішніх справ України. Четверта група, включає загрози з низьким рівнем імовірності або наслідків, що потребують лише епізодичного відстеження, зокрема провокування атак на дипломатичні представництва та зниження ефективності моніторингу безпекового й інформаційного простору [4, с. 73-76].

На думку О. Кресіна, трансформація безпекового дискурсу в межах НАТО зумовлена переходом від класичної концепції збройної агресії до протидії гібридним загрозам. Тривалий час стратегія Альянсу, що базувалася на ст. 3-6 Вашингтонського договору, обмежувала поняття нападу суто воєнними діями проти територіальної цілісності або військових сил держав-учасниць. Однак після закінчення холодної війни, як стверджує О. Кресін, процеси приватизації оборонної інфраструктури, скорочення військових бюджетів та поглиблення технологічної взаємозалежності суспільств зумовили нову вразливість держав. Відтак, поява поняття «гібридна загроза» – як інтегрованого поєднання конвенційних та неконвенційних інструментів впливу – стала відповіддю на деструктивні дії РФ та міжнародних терористичних організацій. Фундаментальним етапом адаптації НАТО стало

визначення гібридних атак як виду агресії, що активує механізм колективної оборони (ст. 5). Ключову роль у формуванні нових стандартів відіграв Варшавський саміт 2016 р., де було затверджено «Базові вимоги щодо національної стійкості». Цей документ, що конкретизує зміст ст. 3 Вашингтонського договору, визначає сім пріоритетних напрямів захисту критичних цивільних спроможностей – від забезпечення безперервності управління та функціонування енергетичних, транспортних і комунікаційних мереж до готовності системи охорони здоров'я до масових кризових ситуацій. У подальшому, зокрема на Брюссельському саміті (2018 р.) та міністерських зустрічах (2019–2020 рр.), ці вимоги були масштабовані з урахуванням викликів цифрової трансформації (зокрема технологій 5G) та досвіду глобальних пандемій, що підтверджує перехід НАТО до моделі «стійкості як основи колективної оборони» [5, с. 137-140].

Як слушно зауважує О. Кресін комплексна стратегія Європейського Союзу щодо протидії гібридним загрозам набула системного характеру з 2015 р. Згідно з доповіддю «Спільна позиція щодо протидії гібридним загрозам» (2016 р.), такі виклики визначаються як скоординована сукупність силових, дипломатичних, економічних та технологічних заходів, спрямованих на дестабілізацію держав-членів нижче порога офіційно оголошеної війни. Пріоритетом стратегії стало зміцнення національної стійкості, що передбачає захист критичної інфраструктури, протидію радикалізації та налагодження ефективної міждержавної співпраці правоохоронних органів. У подальшому доповідь Європейського Парламенту (2017 р.) систематизувала ескалаційні рівні гібридної небезпеки, розмежовуючи поняття «загроза», «конфлікт» та «війна» залежно від інтенсивності використання збройних сил і невійськових методів тиску. Сучасний вектор протидії в ЄС базується на чотирьох детермінантах: концептуальній (перехід до менеджменту ризиків на рівні всього суспільства), матеріальній (публічно-приватне партнерство), правовій (гармонізація кваліфікації правопорушень) та інституційній (адаптація наявних структур) [5, с. 142-143]. Таким чином, стратегія ЄС трансформувалася від статичного сприйняття загроз до динамічної моделі «стійкості як основи безпеки», де головна відповідальність за координацію та реагування покладається на держави-члени при сприянні наднаціональних інституцій

Наукові висновки В. Дворянова щодо вдосконалення державних механізмів протидії гібридним загрозам в умовах глобалізації дозволяють сформулювати низку ключових положень. По-перше, понятійний апарат – «гібридні загрози» трансформувався з вузької військової доктрини у міждисциплінарний феномен, де домінувальну роль відіграють інформаційно-комунікативні технології, що потребує перегляду існуючих безпекових концепцій. По-друге, міжнародний досвід НАТО та ЄС засвідчує необхідність системного підходу до розбудови національної стійкості, що базується на інтеграції організаційних, правових та воєнних заходів із урахуванням взаємозалежності всіх сфер суспільного життя. По-третє, оцінюючи вітчизняну практику, слід констатувати формування ефективної системи протидії дезінформації, проте її подальший розвиток потребує деполітизації державної служби, удосконалення матеріального забезпечення медіа та розширення повноважень регуляторних органів, зокрема щодо моніторингу соціальних мереж, при мінімізації прямого втручання в діяльність незалежних засобів масової інформації [6, с. 306-307].

У контексті розглянутих авторських підходів до протидії гібридним загрозам, вагомим теоретичним доповненням є концепція «гібридного партнерства», запропонована В. Остап'юком. Цей підхід передбачає застосування асиметричних інструментів, для реалізації політики конструктивного партнерства. Гібридне партнерство класифікується автором як форма «політичного донорства», що полягає у системному запозиченні та імплементації інституційного досвіду (економічного, соціального, політичного) держав-партнерів у країнах, які зазнають деструктивного зовнішнього впливу. Така модель виступає механізмом зміцнення державної стійкості, спрямованим на нейтралізацію загроз гібридного характеру, тероризму та економічного тиску [7, с. 377].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про Національну поліцію», міжнародне співробітництво визначено як невід'ємний елемент операційної діяльності правоохоронного органу, що

реалізується на засадах міжнародного права та договірних зобов'язань [8]. Нормативна регламентація такої взаємодії передбачає кілька ключових рівнів. По-перше, інституційна співпраця НПУ з правоохоронними органами інших держав та міжнародними структурами базується на засадах імплементації міжнародних договорів та дотримання установчих актів організацій, членом яких є Україна. Це забезпечує уніфікацію правоохоронних процедур та створює правове поле для обміну оперативною інформацією, що є критично важливим для ідентифікації гібридних загроз. НПУ здійснює міжнародну взаємодію у сфері протидії гібридним загрозам через інтеграцію у глобальну та європейську правоохоронні мережі. Ця співпраця базується на обміні оперативною інформацією, спільному розслідуванні транскордонних злочинів та впровадженні інноваційних безпекових практик. По-друге, законодавство закріплює механізм представництва поліції шляхом направлення фахівців до іноземних юрисдикцій та міжнародних організацій, що дозволяє забезпечити стратегічну координацію зусиль у реальному часі. Така делегована діяльність сприяє поглибленню інтеграції в міжнародну безпекову систему та формуванню єдиного підходу до протидії транскордонній злочинності. По-третє, участь поліцейських у міжнародних операціях із підтримання миру та безпеки свідчить про готовність НПУ до виконання завдань за межами держави. У контексті протидії гібридним впливам це набуває особливого значення, оскільки здобутий досвід у кризових регіонах інтегрується в національну систему підготовки кадрів, підвищуючи рівень спроможності держави до нейтралізації деструктивних викликів у межах глобальної системи колективної безпеки.

Наступний документ, а саме Стратегія розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки визначає розвиток міжнародного співробітництва як стратегічну ціль ІХ, що спрямована на поглиблення євроінтеграційних процесів через реалізацію цілеспрямованих операційних заходів. Ця ініціатива закладає інституційне підґрунтя для перетворення НПУ на повноцінного суб'єкта європейського безпекового простору, здатного ефективно протидіяти загрозам у тісній взаємодії з міжнародними партнерами. Ними є: посилення інституційної спроможності НПУ у сфері міжнародного співробітництва та взаємодії з Європолом, Інтерполом та іншими міжнародними організаціями з підтримання безпеки та правопорядку; створення та підтримка системи прямих зв'язків з правоохоронними органами України та іноземних держав щодо здійснення спільних заходів з протидії організованій та транснаціональній злочинності; розвиток міжнародного співробітництва шляхом обміну передовим досвідом із правоохоронними органами іноземних держав, участі у спільних науково-практичних заходах, навчальних програмах і тренінгах, а також спільних оперативно-профілактичних заходах, спрямованих на зміцнення взаємодії в різних сферах службової діяльності; забезпечення координації отримання міжнародної технічної та гуманітарної допомоги для потреб поліції, її ефективного використання та прозорої звітності; формування в НПУ єдиного контактного пункту міжнародної поліцейської співпраці [9, с. 14].

Важливо зазначити, що у Стратегії розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки термін «гібридні загрози» як такий не використовується. Натомість документ апелює до ширшого спектра понять, зокрема: «динамічні безпекові загрози», «безпекові виклики», «загрози», «події та надзвичайні ситуації». Така термінологічна конструкція, ймовірно, зумовлена необхідністю забезпечення універсальності правового регулювання та гнучкості оперативного реагування поліції на будь-які деструктивні впливи – від кримінальних злочинів до комплексних загроз національній безпеці. Отже, попри відсутність прямого згадування гібридної природи викликів, закладені у Стратегії цілі та інструменти міжнародної взаємодії повністю відповідають сучасним вимогам до протидії гібридним загрозам, що дозволяє НПУ ефективно адаптуватися до безпекового середовища, яке постійно трансформується.

Визначення від Hybrid CoE (Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам), який є авторитетним міжнародним джерелом, розкриває дане поняття як: « шкідливі дії, які плануються та здійснюються зі зловмисним наміром. Вони спрямовані на підрив цілей, як-от держави чи інституції, за допомогою різноманітних, часто комбінованих

засобів. До таких засобів належать інформаційні маніпуляції, кібератаки, економічний вплив або примус, приховані політичні маневри, примусова дипломатія чи загрози застосування військової сили. Гібридні загрози охоплюють широкий спектр шкідливої діяльності з різними цілями: від операцій впливу та втручання до гібридної війни» [10].

Гібридні загрози охоплюють широкий спектр шкідливої діяльності з різними цілями – від операцій впливу та втручання до гібридної війни. Враховуючи багатогранність цих викликів, їх нейтралізація вимагає від правоохоронних органів України залучення широкого інструментарію міжнародного співробітництва. Саме тому ключові вектори взаємодії НПУ з європейськими партнерами спрямовані на посилення інституційної стійкості та синхронізацію зусиль у межах глобальної безпекової архітектури. Основні вектори міжнародної взаємодії НПУ можна визначити таким чином:

– *Європол (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation).* діяльність НПУ в межах Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Крім обміну інформацією, співробітництво може включати, відповідно до визначених Рішенням Ради Європолу завдань Європолу, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях [11]. Використання мережі SIENA та робота контактного пункту (SPOC). Система SIENA є високотехнологічною платформою Європолу, призначеною для забезпечення захищеного та оперативного обміну конфіденційною інформацією між правоохоронними органами держав-членів ЄС, Європолом та партнерами. Цей інструмент дозволяє здійснювати швидку передачу оперативних даних, стратегічної розвідувальної інформації та результатів аналітичної діяльності, що є важливим для протидії транснаціональній злочинності [12].

– *Інтерпол (INTERPOL).* НПУ здійснює обмін інформацією через Національне центральне бюро Інтерполу, що забезпечує координацію у розслідуванні транснаціональних злочинів. У межах програми Інтерполу I-FORCE українські правоохоронці переймають досвід Німеччини зі створення єдиного контактного центру (SPOC), що є ключовим кроком для інтеграції в європейську систему безпеки та протидії транснаціональним загрозам. Впровадження німецької моделі Центральної платформи управління інформацією (CIMP) дозволяє Україні адаптувати процеси оперативного обміну даними, використовуючи сучасні інструменти на кшталт FIND-3, BioHub, AVA та Nexus. Це сприяє підвищенню ефективності роботи понад 2 000 патрулів та 700 слідчо-оперативних груп, які щоденно реагують на виклики в умовах воєнного стану. Така модернізація є особливо важливою, враховуючи необхідність якісного документування понад 175 500 воєнних злочинів, вчинених РФ, та загальне зростання навантаження на правоохоронну систему [13].

– *Спільні слідчі групи (JITs).* Практика створення JITs є ключовим інструментом розслідування, зокрема злочинів, пов'язаних з агресією та транснаціональною організованою злочинністю, що координується за підтримки Євроюсту. Спільні слідчі групи (JITs) стали ключовим інструментом міжнародної співпраці НПУ, забезпечуючи скоординоване розслідування воєнних злочинів та ефективне збирання доказів для притягнення агресорів до відповідальності. Завдяки участі в цих платформах, зокрема під егідою Євроюсту, українські правоохоронці успішно консолідують зусилля з іноземними партнерами для подолання транскордонних викликів та забезпечення невідворотності покарання. Така інтеграція дозволяє імплементувати міжнародні стандарти слідчої роботи, що суттєво підвищує доказову цінність матеріалів у справах проти російських воєнних злочинців [14].

– *Консультативна місія Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (EUAM Ukraine).* EUAM Ukraine є ключовим стратегічним партнером НПУ, забезпечуючи підтримку у реформуванні правоохоронного сектору згідно з найкращими європейськими стандартами. Взаємодія між місією та поліцією реалізується шляхом надання експертних консультацій, стратегічного планування та проведення

спеціалізованих тренінгів для підвищення професійного рівня правоохоронців у сфері громадської безпеки, розслідування тяжких злочинів та боротьби з організованою злочинністю. Крім того, EUAM сприяє зміцненню інституційної спроможності НПУ, підтримуючи впровадження сучасних методів управління, забезпечення прав людини та розвиток демократичної поліцейської діяльності, що є важливим для успішної інтеграції України до європейського безпекового простору [15].

– *Двостороннє співробітництво.* НПУ активно укладає меморандуми та угоди про співпрацю з поліцейськими відомствами країн-партнерів для обміну досвідом та криміналістичною інформацією. Цей вектор міжнародної діяльності наочно демонструє підписання угоди з Нідерландами щодо імунітетів офіцерів зв'язку при Європолі, що створює необхідні правові гарантії для поглиблення оперативного партнерства та безпекового співробітництва між державами [16]. Ще одним важливим документом є Меморандум про співпрацю між НПУ та Директоратом з розслідування злочинів, скоєних мафією (DIA) Італії, підписаний представниками Департаменту стратегічних розслідувань та Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва. Цей акт закріпив приєднання України до міжнародної мережі з протидії організованій злочинності та кримінальним структурам у стилі мафії, створивши платформу для системного обміну оперативною інформацією та передовим досвідом. Впровадження цієї співпраці дозволяє українським правоохоронцям ефективніше нейтралізувати діяльність транснаціональних синдикатів через безпосередню координацію з провідними італійськими фахівцями [17].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що сучасна безпекова парадигма характеризується переходом до динамічної моделі «стійкості як основи безпеки», де головна роль відводиться системній інтеграції правоохоронних органів у міжнародні безпекові мережі. У цьому контексті НПУ виступає ключовим суб'єктом євроінтеграційних процесів, трансформуючись із національного правоохоронного органу на активний елемент європейського безпекового простору. Активна участь НПУ в євроінтеграційних процесах, закріплена на нормативному рівні у Стратегії національної безпеки України, це є визначальним чинником зміцнення національної безпеки та формування єдиного безпекового простору України, ЄС та НАТО. Аналіз Стратегії розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки підтверджує стратегічний курс відомства на поглиблення взаємодії з міжнародними партнерами. Хоча в документі застосовуються інші дефініції, закладені в ньому механізми реалізації цілі IX щодо міжнародного співробітництва повністю відповідають вимогам до протидії складним безпековим феноменам. Поглиблення інтеграції реалізується через багатовекторну взаємодію: використання технологічних платформ Європолу (SIENA), інструментарію Інтерполу (FIND-3, BioHub, AVA, Nexus), діяльність у складі спільних слідчих груп (JITs) під егідою Євроюсту та стратегічну підтримку EUAM Ukraine.

У майбутньому законодавцю доцільно зосередитися на формуванні правового поля, яке унормує статус предиктивних індикаторів як підстави для превентивного реагування, що дозволить НПУ діяти на випередження, мінімізуючи прояви деструктивних гібридних впливів ще на стадії їх формування. Практична реалізація цього підходу вимагає запровадження єдиних європейських стандартів безпекового аналізу, що забезпечить повну сумісність українських систем із європейськими мережами раннього попередження. Важливим етапом має стати перетворення єдиного контактного пункту міжнародної співпраці (SPOC) на інтелектуальний хаб, здатний до стратегічного моделювання ризиків у режимі реального часу, а також активна участь представників НПУ у спільних аналітичних проєктах Європолу. Окрім технічної сумісності, критично важливим є розвиток людського капіталу через створення спеціалізованих центрів підготовки аналітиків за участю експертів EUAM Ukraine, які опанують сучасні методики моделювання загроз, ідентичні тим, що застосовуються в країнах ЄС. Така глибока інтеграція дозволить Україні не лише ефективно нейтралізувати внутрішні виклики, а й стати надійним стратегічним партнером, здатним забезпечувати безпековий контур на східному фланзі Європи шляхом обміну верифікованими даними та синхронізації дій із правоохоронними структурами ЄС та НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейська правда : офіційний сайт. 2025. 4 груд. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/12/4/7226422/ (дата звернення: 01.07.2026).

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020 (дата звернення: 01.07.2026).

3. Іващенко А. М. Об'єднання і спільне використання оборонних можливостей країн Європейського Союзу для реагування на гібридні загрози. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.* 2016. № 1. С. 130-134.

4. Ковальчук Т. І. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні. *Наука і правоохорона*. 2019. № 3. С. 69-79.

5. Кресін О. В. Відповіді на гібридні загрози: міжнародний досвід і законодавство України. *Право України.* 2022. № 1. С. 131-155.

6. Дворянов В. П. Аналіз стану державних механізмів в Україні з протидії гібридним загрозам. *Державне будівництво*. 2025. № 2. С. 286-313.

7. Остап'як В. І. Політика гібридного партнерства (виклики сучасних загроз). *Гілея: науковий вісник.* 2015. Вип. 94. С. 375-378.

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 02.07.2026).

9. Стратегія розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки : затверджено наказом МВС України від 26.02.2026 № 137. Національна поліція України : офіційний вебсайт. URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/strategiia-rozvitku-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-na-2026-2030-roki.pdf (дата звернення: 01.07.2026).

10. Hybrid threats as a phenomenon. Hybrid CoE. URL: https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/ (дата звернення: 01.07.2026).

11. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 03.11.2016. Законодавство України : офіційний вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text (дата звернення: 30.06.2026).

12. Secure Information Exchange Network Application (SIENA) : Europol : офіційний вебсайт. URL: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/siena (дата звернення: 30.06.2026).

13. Обмін практиками в системі Інтерполу: Україна переймає передові моделі безпеки у Німеччині. Національна поліція України : офіційний вебсайт. URL: https://npu.gov.ua/news/obmin-praktykamy-v-systemi-interpolu-ukraina-pereimaie-peredovi-modeli-bezpeky-u-nimechchyni (дата звернення: 27.06.2026).

14. Українські поліцейські розширюють міжнародне співробітництво для притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців. Національна поліція України : офіційний вебсайт. URL: https://npu.gov.ua/news/ukrainski-politseiski-rozshyriuiut-mizhnarodne-spivrobitnytstvo-dlia-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-rosiiskykh-voiennykh-zlochyntsiv?v=679b52b0c4865 (дата звернення: 28.06.2026).

15. About Us : EUAM Ukraine : офіційний вебсайт. URL: https://www.euam-ukraine.eu/our-mission/about-us/ (дата звернення: 03.07.2026).

16. Україна та Нідерланди підписали угоду щодо імунітетів поліцейських офіцерів зв'язку, відряджених до Європолу. Національна поліція України : офіційний вебсайт. URL: https://npu.gov.ua/news/ukraina-ta-niderlandi-pidpisali-ugodu-shchodo-imunitetiv-politseyskikh-ofitseriv-zvyazku-vidryadzhenikh-do-evropolu (дата звернення: 03.07.2026).

17. Національна поліція приєдналася до міжнародної мережі з протидії ОЗГ та кримінальним структурам у стилі мафії. Національна поліція України : офіційний вебсайт. URL: https://npu.gov.ua/news/natsionalna-politsiia-pryiednalasia-do-mizhnarodnoi-merezhi-z-protydii-ozgh-ta-kryminalnym-strukturam-u-styli-mafii (дата звернення: 03.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 316.77
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.26

Лапка О. Я.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7017-1273

Носенко О. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8511-3941

Тихомиров Д. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8366-8564

ПРИНЦИПИ КРИЗОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено теоретико-правовий аналіз принципів кризової комунікації в публічній сфері в умовах правового режиму воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією інформаційного простору внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що істотно підвищило роль кризової комунікації у забезпеченні діяльності органів публічної влади, підтриманні суспільної довіри, протидії інформаційно-психологічним операціям та зміцненні національної безпеки. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття кризової комунікації, її місця в системі публічного управління та нормативно-правового регулювання. На підставі аналізу законодавства України та доктринальних джерел запропоновано авторське визначення кризової комунікації як різновиду комунікації, що полягає у цілеспрямованій інформаційній взаємодії органів публічної влади із суспільством в умовах порушення звичного суспільного порядку. Обґрунтовано класифікацію принципів кризової комунікації на загальні та спеціальні. До загальних віднесено принципи законності, верифікованості, оперативності, відкритості, узгодженості, відповідальності, безперервності та зворотного зв'язку. До спеціальних – принципи забезпечення балансу між правом на інформацію та інформаційною безпекою, єдності інформаційної позиції, гуманітарної спрямованості, адресності, адаптивності, міжнародної комунікаційної підтримки та мультиканальності. Зроблено висновок, що дотримання запропонованих принципів сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів публічної влади, зміцненню суспільної довіри, протидії дезінформації та досягненню оптимального балансу між відкритістю діяльності держави і потребами забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *кризова комунікація; публічна сфера; воєнний стан; органи публічної влади; принципи кризової комунікації; інформаційна безпека; стратегічні комунікації; державна інформаційна політика; національна безпека.*

Lapka O. Ya., Nosenko O. V., Tykhomyrov D. O. Principles of crisis communication in the public sphere under martial law

Abstract. The article provides a theoretical and legal analysis of the principles of crisis communication in the public sphere under the legal regime of martial law. The relevance of the study is determined by the transformation of the information environment caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has significantly increased the importance of crisis communication in ensuring the

© Лапка О. Я., Носенко О. В., Тихомиров Д. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

effective functioning of public authorities, maintaining public trust, countering information and psychological operations, and strengthening national security. The paper examines scientific approaches to defining crisis communication, its role within the system of public administration, and its legal regulation. Based on the analysis of Ukrainian legislation and doctrinal sources, the author proposes a definition of crisis communication as a type of communication involving purposeful information interaction between public authorities and society during the disruption of normal social order. The study substantiates the classification of crisis communication principles into general and special categories. The general principles include legality, verification, promptness, openness, consistency, responsibility, continuity, and feedback. The special principles comprise balancing the right to information with information security requirements, maintaining a unified information position, humanitarian orientation, audience-oriented communication, adaptability, international communication support, and multichannel dissemination of information. It is concluded that adherence to these principles enhances the effectiveness of public authorities, strengthens public trust, counteracts disinformation, and ensures an appropriate balance between transparency and national security requirements under martial law.

Key words: *crisis communication; public sphere; martial law; public authorities; principles of crisis communication; information security; strategic communications; state information policy; national security.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та введення в дію правового режиму воєнного стану кардинально трансформували характер діяльності органів публічної влади та взаємодію їх із суспільством. В умовах, коли інформаційний простір перетворився на самостійний театр протистояння, а кожне офіційне повідомлення здатне впливати на бойовий дух населення, довіру до влади та стійкість тилу, кризова комунікація перестала бути суто прикладним інструментом зв'язків із громадськістю. Вона набула ознак самостійного управлінського та правового інституту.

Сьогодні органи публічної влади щоденно стикаються з необхідністю інформувати населення про повітряні тривоги, ракетні удари, відключення електропостачання, евакуацію, гуманітарну допомогу тощо, а також отримувати зворотній зв'язок від них. Однак, таке інформування має узгоджуватись із нормами Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [16] та Стратегією інформаційної безпеки України [17].

Від початку повномасштабної війни окремі випадки непослідовності, невиправданості чи закритості офіційних повідомлень нерідко призводили до поширення панічних настроїв, недовіри до влади та посилення ефекту ворожих інформаційно-психологічних операцій. Така суперечність зумовлює науковий інтерес до теоретико-правового дослідження принципів, на яких повинна ґрунтуватися кризова комунікація в публічній сфері з врахуванням умов воєнного стану. Адже, без чіткого їх розуміння практична діяльність комунікаційних структур органів публічної влади залишається фрагментарною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кризової комунікації у публічній сфері перебуває в полі зору вітчизняних дослідників. Так, І. Грабовець та Л. Черноус здійснили аналіз етапів, чинників і характерних рис стратегії кризової комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах воєнного стану, водночас поза увагою науковців залишилося питання нормативно-правового закріплення принципів такої комунікації [7]. Г. Дзяна та Р. Дзяний розглянули управління комунікаціями в умовах криз переважно крізь призму менеджменту репутаційних ризиків організації, не акцентуючи на специфіці діяльності органів публічної влади в умовах воєнного стану [8]. О. Плахова визначила кризову комунікацію як специфічну сферу діяльності, спрямовану на мінімізацію негативних наслідків кризи та збереження психологічної стійкості аудиторії, проте здійснила це в контексті соціальної роботи, залишивши поза розглядом публічно-правовий вимір проблеми [10]. О. Снитко дослідила кризові комунікації в інформаційному просторі України воєнної доби переважно з лінгвістичних позицій, не пропонуючи цілісної системи принципів діяльності органів публічної влади [23]. Вагомий внесок у розробку теоретичних засад кризової комунікації здійснили й зарубіжні науковці. Зокрема, В. Кумбс (W. Coombs) обґрунтував ситуаційну теорію кризової комунікації (Situational Crisis Communication Theory), яка визначає стратегії реагування організації залежно від типу кризи та рівня її відповідальності за неї, проте ця теорія розроблена насамперед для потреб корпоративного та репутаційного менеджменту і не враховує специфіки правового режиму

воєнного стану [1]. Ф. Френдсен і В. Йохансен (F. Frandsen, W. Johansen) розробили теорію риторичної арени, зосередившись на багатоголосості кризової комунікації та взаємодії різних її суб'єктів, проте також не розглядали особливостей кризової комунікації органів публічної влади держави, що перебуває в стані збройної агресії [2]. Таким чином, попри значний науковий доробок, комплексне теоретико-правове дослідження принципів кризової комунікації органів публічної влади саме в умовах правового режиму воєнного стану в Україні залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі сутності кризової комунікації та у виокремленні й систематизації її принципів у публічній сфері за умов дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Категорія «комунікація» (від лат. communicatio – єдність, передача, з'єднання) є однією з базових у соціально-гуманітарному знанні та трактується науковцями неоднозначно. Так, Чарльз Кулі розглядав комунікацію як механізм, що забезпечує існування та розвиток людських взаємин і охоплює систему символів мислення та способів їх передавання у просторі й збереження в часі [24, с. 19-20; 26, с. 28-29]. Відомий дослідник семіотики Р. Якобсон визначає комунікацію як процес передавання інформації між людьми за допомогою знакових систем (сигналів) [25]. Подібну точку зору висловлював і С. Денисюк, який пропонує розглядати комунікацію як інформаційний обмін, що здійснюється в процесі взаємодії людей. Г. Почепцов визначає комунікацію як процес обміну інформацією та її смисловим значенням між двома і більше особами [11, с. 15]. В свою чергу В. Різун наголошує на системному характері даного явища. Вчений розглядає комунікацію як сукупність шляхів, способів і засобів встановлення та підтримання контактів між суб'єктами суспільної взаємодії, спрямованих на обмін інформацією [20; 4, с. 117]. У межах публічно-управлінського дискурсу колектив авторів навчального посібника «Публічна комунікація» визначає комунікацію як сукупність механізмів, методів і засобів спілкування між різними учасниками певного процесу [19, с. 5], кінцевою метою якого є взаєморозуміння. Вище зазначені, та існуючі інші погляди науковців фактично демонструють різні підходи до розуміння даної категорії. Однак, незважаючи на їх різноманітність можна виокремити спільні сутнісні ознаки комунікації: наявність не менше двох суб'єктів взаємодії (комунікатора та реципієнта); інформаційний обмін як змістове наповнення процесу; спрямованість на досягнення взаєморозуміння чи певного управлінського ефекту; опосередкованість певним каналом передачі повідомлення.

Будучи досить універсальною категорією комунікація може охоплювати різну аудиторію, напрями впливу тощо. Так, за кількістю учасників Г. Почепцов пропонує виокремлювати внутрішню комунікацію (спілкування з самим собою), міжособистісну (розмова між двома суб'єктами), комунікацію в малих групах (3-5 осіб), публічну (20-30 і більше осіб), організаційну (100 і більше осіб) та масову комунікацію (1000 і більше осіб) [11, с. 8–9; 21, с. 108]. Необхідно зазначити, що кожен із даних різновидів має власну функціональну специфіку. Зокрема, публічна комунікація передбачає взаємодію одного чи кількох комунікаторів із широкою, здебільшого дисперсною аудиторією та реалізується переважно через зв'язки з громадськістю (PR), інформаційний супровід публічної політики та інститути громадської участі. Ґрунтовний аналіз даного виду комунікації здійснено колективом авторів під керівництвом В. Шарого, які визначають публічну комунікацію як сукупність механізмів взаємодії держави і громадянина, що забезпечує легітимність владних рішень [19, с. 5].

Різновидом соціальної комунікації є кризова комунікація. Вона зазвичай актуалізується в ситуації порушення звичного перебігу суспільних процесів. На нормативно-правовому рівні поняття «кризові комунікації» закріплено у Стратегії інформаційної безпеки, введеній у дію Указом Президента України № 685/2021. Відповідно до цього документа кризові комунікації визначаються як комплекс заходів, що реалізуються державними органами України у кризовій ситуації та передбачають їхній діалог із цільовими аудиторіями щодо питань, пов'язаних із такою ситуацією [17]. Даним актом введено також суміжне поняття «антикризові комунікації», яке визначено як комплекс інформаційних заходів, спрямованих на

запобігання виникненню кризової ситуації [17; 18]. Відповідно, можна сказати, що законодавець розрізняє превентивну (антикризову) та реактивну (власне кризову) складові такої діяльності, що має принципове значення для подальшого розмежування принципів їх здійснення.

У доктринальному вимірі О. Плахова визначає кризову комунікацію як специфічну сферу комунікаційної діяльності, спрямовану на мінімізацію негативних наслідків кризи, збереження психологічної стійкості аудиторії та відновлення керованості комунікаційних процесів в умовах війни [10, с. 34]. Інші науковці кризові комунікації розглядають як інструмент управління репутаційними ризиками організації в умовах невизначеності [8, с. 20]. Дослідники у сфері інформаційних технологій в період воєнного стану наголошують на тому, що ефективна кризова комунікація вимагає збалансованості фактичної та емоційної складових повідомлення, дотримання етики й емпатії спілкування та персоніфікованого звернення до аудиторії [23].

Вищенаведені підходи дозволяють визначити кризову комунікацію в публічній сфері як цілеспрямовану, здійснювану органами публічної влади діяльність з інформаційної взаємодії із суспільством у ситуації порушення звичного перебігу суспільних процесів. Її метою є мінімізація негативних наслідків кризи, збереження довіри до влади, підтримання психологічної стійкості населення та відновлення керованості суспільними процесами. Відповідно, можна сказати, що кризова комунікація є видовим поняттям стосовно родового поняття «комунікація» і одночасно межовим поняттям стосовно публічної, масової, організаційної та політичної комунікації. Вона поєднує їхні риси в залежності від масштабу та суб'єктного складу конкретної кризової ситуації.

В даній науковій статті вважаємо за доцільне зупинитись на досліджені принципів кризової комунікації. Адже, їм як засадничим ціннісним орієнтирам, властиво зберігати регулятивну силу незалежно від конкретного виду кризи (воєнної, техногенної, епідемічної), а також забезпечувати єдність правозастосовної практики органів публічної влади різного рівня. Відповідно, теоретико-правовий аналіз принципів кризової комунікації в публічній сфері має практичне значення для формування ефективного управління, особливо в умовах воєнного стану.

У сучасній вітчизняній науці склалося декілька відносно самостійних підходів до виокремлення принципів кризової комунікації. Так, управлінсько-комунікативний (практико-орієнтований) підхід розглядає принципи кризової комунікації крізь призму ефективності конкретних управлінських рішень у кризовій ситуації. Відповідно до нього інформацію необхідно надавати якомога швидше, оперативніше, оскільки її краще повідомляти, ніж приховувати. Даний підхід також наголошує на узгодженості повідомлень усіх комунікаторів, оскільки суперечливість інформації свідчить про некомпетентність органу публічної влади та зменшує рівень довіри населення. Інформація має бути точною, адже людям необхідна інформація про те, що сталося, де і що робиться, і вони хочуть знати це зараз. Необхідно погодитись з І. Грабовець та Л. Черноус, які наголошують на тому, що простота, достовірність, узгодженість і швидкість комунікації вкрай важливі, особливо на етапі розгортання кризи [7, с. 218].

Нормативно-правовий (легалістський) підхід до принципів кризової комунікації випливає безпосередньо із приписів чинного законодавства: Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [16], Закону України «Про інформацію» [14] та Закону України «Про національну безпеку України», яким серед основних принципів формування державної політики у сфері безпеки і оборони визначено верховенство права, підзвітність, законність і прозорість [15]. Аналіз даних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку, що принципи кризової комунікації є складовими ширшої системи принципів взаємодії органів публічної влади, які зазнають трансформації в умовах воєнного стану та потребують балансування оперативності реагування із збереженням демократичних гарантій.

Безпековий (стратегічно-комунікаційний) підхід є характерним для сфери національної безпеки й оборони і формулює принципи кризової комунікації на основі доктрини стратегічних комунікацій, які закріплені Стратегією інформаційної безпеки України [17] та відповідними указами Президента України щодо

розвитку спроможностей сектору безпеки й оборони у сфері стратегічних комунікацій [18]. В свою чергу, дослідники еволюції стратегічних комунікацій сектору безпеки та оборони України виокремлюють синхронізацію міжвідомчих повідомлень, оперативне спростування дезінформації та роботу з міжнародною стратегічною аудиторією як провідні засади організації протидії інформаційним загрозам у воєнний період [22].

Гуманістичний підхід акцентує увагу на людиноцентричному вимірі кризової комунікації. В будь-якій кризовій ситуації пріоритетом комунікації мають бути люди та їхні потреби. Більшість дослідників акцентують увагу на необхідності при кризовій комунікації враховувати емоційний стан, дезорієнтацію людей та врахування їх потреб зумовлених такою ситуацією. При цьому акцентується необхідність формування сталої взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства, особливо з мешканцями громади, внутрішньо переміщеними особами, сім'ями загиблих воїнів та іншими категоріями постраждалих від воєнних дій [10, с. 33]

Один із висновків проведеного аналізу говорить про те, що жоден із вищезазначених підходів не претендує на вичерпність. Так, управлінсько-комунікативний підхід дає змогу деталізувати оперативно-технологічний аспект принципів, однак недостатньо враховує їх правову природу. В свою чергу нормативно-правовий підхід забезпечує формальну визначеність і обов'язковість принципів, однак часто відстає від динаміки практичної комунікаційної діяльності. Безпековий підхід найбільш повно враховує специфіку саме воєнного стану. Однак він обмежений тільки питаннями безпеки й оборони. На відміну від попередніх саме гуманістичний підхід акцентує увагу на людині як кінцевому адресаті комунікації. Разом з тим і він самостійно не забезпечує належний інструментарій для розв'язання колізій між відкритістю та безпекою. Відповідно, можна сказати, що методологічно виправданим буде комплексний (інтегративний) підхід, який поєднує усі зазначені підходи та розглядає принципи кризової комунікації як систему, елементи якої взаємодоповнюють один одного. В рамках такого підходу: правові принципи задають межі дозволеної поведінки суб'єктів комунікації; управлінські принципи забезпечують ефективність комунікації в конкретній ситуації; безпекові принципи убезпечують державу від шкоди; гуманістичні принципи гарантують збереження довіри й психологічної стійкості суспільства.

Аналіз вищезазначених підходів та їх синтез дозволяє класифікувати принципи кризової комунікації в публічній сфері за критерієм сфери їх поширення на: загальні, що притаманні комунікації в цілому; спеціальні, що зумовлені специфікою саме кризової ситуації.

Загальні принципи комунікації відображають універсальні вимоги до якості комунікаційного процесу, в тому числі і в умовах порушення звичного суспільного порядку. До таких принципів доцільно віднести:

– *принцип верифікованості (достовірності) інформації*. Даний принцип вимагає повідомлення аудиторії лише перевіреної та підтвердженої інформації; дослідники кризової комунікації в соціальній роботі наголошують, що основною вимогою кризової комунікації є повідомлення тільки тієї інформації, яка може бути перевірена та підтверджена, а щодо іншої інформації аудиторії необхідно пояснювати причини, з яких вона не може бути оприлюднена в конкретний момент [10, с. 36]. Прикладом реалізації цього принципу є практика офіційного спростування органами публічної влади неперевірених повідомлень про наслідки ракетних ударів до отримання підтвердженої інформації від Державної служби з надзвичайних ситуацій;

– *принцип оперативності (своєчасності)*. Він передбачає надання інформації якомога швидше після настання кризової події, оскільки інформаційний вакуум заповнюється чутками, панічними настроями або ворожими наративами. Зокрема, практичний посібник для комунікаційних структур органів влади прямо формулює це як перше правило кризової комунікації [12]. Прикладом реалізації даного принципу може слугувати оперативне інформування Повітряних сил Збройних Сил України про повітряну тривогу та напрямки руху загроз через офіційні телеграм-канали й мобільні застосунки практично в режимі реального часу;

– *принцип відкритості (прозорості, гласності)*. Так, прозорість передбачає доступність інформації про цілі, перебіг і результати комунікаційного процесу. Він зберігає універсальне

значення й для кризової комунікації. У поєднанні з інформаційною відкритістю та чесністю цей принцип визнається дослідниками кризової комунікації в соціальній роботі однією з фундаментальних вимог до її здійснення [10, с. 36]. Прикладом є регулярні брифінги представників центральних органів виконавчої влади щодо гуманітарної ситуації в регіонах бойових дій;

– *принцип узгодженості*. Кризова комунікація вимагає централізації управління інформаційними потоками та контролю за їх розповсюдженням. Так, практичний посібник для комунікаційних структур органів влади серед невідкладних кроків із початком кризової ситуації визначає централізацію комунікацій та налагодження співпраці зі засобами масової інформації [12]. Недотримання даного принципу породжує суперечливість повідомлень різних органів влади, що підриває довіру аудиторії. Прикладом реалізації даного принципу є створення міжвідомчих координаційних штабів з питань комунікації в умовах воєнного стану;

– *принцип відповідальності*. Даний принцип передбачає готовність влади брати на себе відповідальність за розв'язання кризової ситуації, при цьому не приховуючи її реальний стан, постійно здійснюючи моніторинг та двосторонню комунікацію громадськістю. Необхідно погодитись з О.С. Снитко, яка наголошує на тому, що поєднання чесності щодо масштабу проблеми з орієнтацією на конструктивне, позитивне розв'язання кризи (без применшення фактів) формує довіру аудиторії в умовах воєнної доби [23, с. 18–48]. Показовим в цьому контексті є досвід комунікації НЕК «Укренерго» під час масованих ракетних ударів по енергетичній інфраструктурі України (з жовтня 2022 р.). Компанія публічно й регулярно (через власний Telegram-канал, брифінги, коментарі ЗМІ) повідомляла про масштаб пошкоджень генерувальних потужностей, причини введення графіків погодинних відключень і межі власної відповідальності (визначення обсягу черг) на відміну від відповідальності обленерго за конкретний розподіл відключень у регіонах [9]. Таке розмежування зон відповідальності та регулярне інформування, попри негативний контекст (тривалі відключення світла), дало змогу утримувати рівень суспільної довіри та уникнути паніки, що є прямою ілюстрацією реалізації принципу відповідальності в кризовій комунікації публічного суб'єкта під час війни.

– *принцип безперервності та постійного моніторингу*. Кризова комунікація не завершується разом із гострою фазою кризи. Вона потребує подальшого моніторингу суспільних настроїв, а також аналізу ефективності здійснених заходів та коригування комунікаційної стратегії [23, с. 21]. Наприклад, регулярні соціологічні опитування щодо рівня довіри населення до офіційних джерел інформації під час воєнного стану;

– *принцип зворотного зв'язку (діалогічності)*. Ефективна кризова комунікація передбачає не односторонню трансляцію повідомлень, а діалог. Наприклад, функціонування гарячих ліній і чат-ботів органів публічної влади для зворотного зв'язку з громадянами щодо гуманітарних питань;

– *принцип законності*. Здійснення кризової комунікації повинно відповідати вимогам чинного законодавства. Прикладом його реалізації є дотримання органами публічної влади встановленого Законом України «Про інформацію» порядку віднесення відомостей до інформації з обмеженим доступом навіть у кризових умовах [14].

Вищезазначені загальні принципи є універсальними для всіх видів комунікації включаючи кризову комунікації. Вони не діють окремо один від одного, а у своїй сукупності утворюють цілісну систему. Так, наприклад, порушення принципу верифікованості неминуче підриває дієвість принципу узгодженості, а недотримання принципу узгодженості знецінює інформацію.

В умовах воєнного стану реалізація загальних принципів кризової комунікації у публічній сфері набуває специфічних рис, зумовлених екстремальним характером воєнної кризи та її безпосереднім зв'язком із питаннями національної безпеки й оборони держави. Це зумовлює необхідність доповнення вищерозглянутої нами системи спеціальними принципами. Останні, на відміну від загальних принципів, відображають вимоги, зумовлені саме контекстом інформаційного супроводу оборони держави в умовах воєнного стану. Зокрема, необхідно узгоджувати відкритість комунікації

з режимом обмеження інформації, що становить державну таємницю або становить загрозу безпеці операцій [13]. Їх дотримання є обов'язковим перш за все для суб'єктів публічної влади, які задіяні в інформаційному супроводі оборони держави (наприклад, Генерального штабу Збройних Сил України, Ради національної безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування прифронтових територіальних громад та ін.). До таких принципів, на наш погляд, доцільно віднести:

– *принцип балансу права на інформацію та вимог національної безпеки.* Даний принцип вимагає узгодження конституційного права громадян на інформації із потребою недопущення розголошення відомостей, використання яких державою-агресором може завдати шкоди обороноздатності України. Він безпосередньо випливає з мети запровадження та вжиття заходів в інформаційній сфері, що пов'язано із запровадженням правового режиму воєнного стану, який визначено указом Президента України щодо доктринальних засад інформаційної безпеки [18]. Прикладом реалізації даного принципу є заборона висвітлення в реальному часі точних координат ураження об'єктів критичної інфраструктури до завершення можливої повторної атаки;

– *принцип єдності інформаційної позиції (консолідованого наративу).* В умовах воєнного стану кризова комунікація вимагає синхронізації повідомлень усіх суб'єктів сектору безпеки та оборони навколо єдиного стратегічного наративу.

– *принцип адресності (диференціації аудиторії).* Кризова комунікація органів публічної влади в умовах воєнного стану передбачає не персональне звернення до кожного члена суспільства, а сегментацію цільової аудиторії на групи з відмінними інформаційними потребами (внутрішньо переміщені особи, родини військовослужбовців і зниклих безвісти, мешканці деокупованих територій, ветерани тощо) та формування для кожного сегмента власного змісту повідомлень, каналів і форм донесення інформації. Перш за все це зумовлено необхідністю врахування віку, статті, соціального статусу, а також потреб громадян. Такий підхід дозволяє органам публічної влади застосовувати найбільш інструменти взаємодії. Такий підхід відрізняється від персоніфікованого рівня кризової комунікації (наприклад, щоденних звернень Президента України В. Зеленського чи спічів очільників місцевих військових адміністрацій [7, с. 219]), перш за все тим, що діє на всю аудиторію одразу через авторитет конкретного комунікатора, а не через сегментацію контенту. Так, показовою реалізацією саме принципу адресності є практика Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке розробило окремі, змістовно відмінні інформаційні продукти для різних категорій постраждалих від війни: «алгоритм дій для мешканців деокупованих територій» – інфографіку з покроковими рекомендаціями (реєстрація, безпека, розмінування, відновлення документів) та телефон гарячої лінії 1548 [27; 6]; окремий «алгоритм дій для родин зниклих безвісти» з іншим переліком кроків і контактів [3]; а також окрему гарячу лінію Уповноваженого з питань ВПО [5]. Відповідно, держава комунікує не шляхом однакового звернення до «всіх», а розрізненим за змістом пакетом інформації під конкретну аудиторну групу.

– *принцип адаптивності до динаміки безпекової ситуації.* Кризова комунікація в умовах воєнного стану повинна оперативно адаптуватися до зміни рівня безпекової загрози. Так, наприклад, перехід від щоденних оперативних зведень Генерального штабу Збройних Сил України до розширених аналітичних звітів залежно від інтенсивності бойових дій на конкретному напрямку;

– *принцип міжнародної комунікаційної підтримки (публічної дипломатії)*. Перебуваючи в стані відбиття збройної агресії кризова комунікація держави виходить за межі внутрішньодержавної аудиторії та потребує системної роботи з міжнародною спільнотою. Це перш за все задля забезпечення підтримки, протидії дезінформації держави-агресора та мобілізації міжнародної допомоги тощо. Прикладом реалізації даного принципу є системна комунікаційна робота дипломатичних представництв України щодо документування воєнних злочинів для міжнародних майданчиків, широке використання OSINT і візуальних доказів, а також адресна робота з міжнародними медіа та лідерами думок [22, с. 104];

– *принцип мультиканальності та резервування засобів комунікації.* Внаслідок

систематичних ракетних ударів по інфраструктурі, в тому числі і телекомунікаційної, кризова комунікація повинна забезпечуватися різними альтернативними каналами одночасно. Це необхідно для належного регулювання роботи телекомунікацій, теле- і радіоцентрів. Так, прикладом реалізації даного принципу може слугувати паралельне поширення офіційних повідомлень органів публічної влади через телебачення, радіо, різноманітні «месенджери», системи оповіщення цивільного захисту, використання гучномовців патрульною поліцією, для відповідних оповіщень. Це дає змогу зберегти комунікаційну спроможність навіть в умовах часткового чи повного знеструмлення окремих регіонів.

Вищенаведені спеціальні принципи кризової комунікації органів публічної влади не протирічать загальним принципам. Вони направлені на конкретизацію останніх з врахуванням особливих умов воєнного стану. Їх законодавче закріплення є необхідною передумовою формування сталої, передбачуваної та водночас гнучкої практики кризової комунікації органів публічної влади України.

Необхідно зазначити, що система загальних і спеціальних принципів кризової комунікації в публічній сфері не є статичною. Вона змінюється, розвивається, що зумовлено як трансформацією суспільства, появою нових та зникненням старих засобів передачі інформації, характером збройної агресії, зміною інтенсивності бойових дій, так і еволюцією інформаційно-психологічних операцій держави-агресора.

Висновки. На підставі аналізу нормативно-правових актів і доктринальних джерел кризову комунікацію пропонується визначати як різновид комунікації, що полягає у цілеспрямованій інформаційній взаємодії органів публічної влади із суспільством в умовах порушення звичного суспільного порядку. Наукові підходи до виокремлення принципів кризової комунікації дозволяють їх класифікувати на загальні (верифікованість, оперативність, відкритість, узгодженість, відповідальність, безперервність, зворотний зв'язок, законність) та спеціальні, що зумовлені специфікою воєнного стану (баланс права на інформацію та інформаційної безпеки, єдність інформаційної позиції, гуманітарна спрямованість, адресність (аудиторна диференціація), адаптивність, міжнародна комунікаційна підтримка, мультиканальність). Врахування даних принципів дозволить органам публічної влади уникати як надмірної закритості, що підриває довіру суспільства й полегшує ворожі інформаційно-психологічні операції, так і невиправданої відкритості, яка здатна завдати шкоди обороноздатності держави. Їх належне застосування може забезпечити оптимальний баланс між правом громадськості на інформацію та потребами національної безпеки в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Coombs W. Protecting organization reputations during a crisis: the development and application of situational crisis communication theory. Corporate Reputation Review. 2007. Vol. 10, No. 3. P. 163–176. DOI: https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049

2. Frandsen F., Johansen W. Organizational Crisis Communication: A Multivocal Approach. London : SAGE Publications, 2017. 280 p.

3. Алгоритм дій для захисту родин полонених і зниклих безвісти. МВС України. 2026. URL: https://mvs.gov.ua/news/algoritm-dii-dlia-zaxistu-rodin-polonenix-i-zniklix-bezvisti

4. Бабаченко Н. Зміст і структура соціокомунікативної компетентності публічного службовця. Аспекти публічного управління. 2025. Том 13. № 1. С. 114-121. DOI: https://doi.org/10.15421/152513

5. Виїхати з тимчасово окупованих територій можливо! Омбудсман України. БФ «Право на захист». UNHCR. 11с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/viikhati-z-timchasovo-okupovanikh-teritoriy-mozhlivo-1.pdf

6. Гаряча лінія з кризових питань 1548. URL: https://1548.gov.ua/

7. Грабовець І., Черноус Л. Стратегія кризової комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах воєнного стану в Україні: етапи, чинники, характерні риси. *Грані.* 2025. Т. 28, № 1. С. 216–222. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/download/2150/2111

8. Дзяна Г., Дзяний Р. Управління комунікаціями в умовах криз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 2. С. 13-21. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/184/161

9. Моргунов В. Чому погодинні відключення світла застосовуються не для всіх однаково: відповідь фахівців Укренерго. 2025. URL: https://krivbass.city/news/view/chomu-pogodinni-vidklyuchennya-svitla-zastosovuyutsya-ne-dlya-vsih-odnakovo-vidpovid-fahivtsiv-ukrenergo

10. Плахова О. Кризова комунікація в соціальній роботі в умовах війни. *СОЦІОПРОСТІР*. 2022. № 12. С. 33–39. URL: https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/article/download/21437/19986

11. Почепцов Г. Теорія комунікації [Текст]. /Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. 2-е вид.,доп. К. : Видавничий центр «Київський ун-т», 1999. 307с.

12. Практичний посібник для працівників комунікаційних структур в органах влади. Частина 2 / Інститут масової інформації. URL: https://imi.org.ua/advices/praktichniy-posibnik-dlya-pratsivnikiv-komunikatsiynih-struktur-v-organah-vladi-chastina-2-i2363

13. Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України від 22.11.2017 № 612. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0612322-17

14. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

15. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374

19. Публічна комунікація: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 052 «Політологія» й слухачів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» / авт. кол. : В. Шарий, О. Черевко, Л. Самойленко, А. Овчаренко, О. Дем'яненко, Б. Калініченко, В. Батушан, Н. Кравцова; за заг. ред. д. держ. упр. В. Шарого. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2020. – 330 с. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/4293/1/pybl.pdf

20. Різун В. Теорія масової комунікації: підручник. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/308796925_Teoria_masovoi_komunikacii

21. Саврасова-В'юн Т. Комунікативний практикум : навч.-метод. посібн. Київ: Київ. стол. ун-т ім. Б. Грінченка, 2024. 184 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49331/1/T_Savrasova_Viun_%D0%9A%D0%A0_2024_FUFKM.pdf

22. Сащук Г. Еволюція стратегічних комунікацій сектору безпеки та оборони України як інструменту протидії інформаційним загрозам. Політичне життя. 2025. № 3. С. 103-108. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.13

23. Снитко О. Кризові комунікації в інформаційному просторі України воєнної доби. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2023. № 46. С. 18-48. DOI: https://doi.org/10.17721/APULTP.2023.46.18-48

24. Чаплай І. Державно-громадська комунікація як об'єкт наукового дослідження в Україні. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2018. 386 с.

25. Черневич А., Онуфрієнко Г. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 154–160. URL: https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-675-2010/termin-komunikaciya-v-ponyattyevomu-vymiri-y

26. Чудовська І. Соціологія масових комунікацій: Навч. посіб. Київ : 2021. 235 с

27. Шлях додому. Бериславська міська військова адміністрація. 2024. URL: https://berislav-mr.gov.ua/news/shlyah-dodomu-2/

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.951:35.077.3:364.694(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.27

Медвідь Л. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0002-0035-9748

Кривенко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
ORCID: 0000-0002-4776-3465

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Стаття присвячена визначенню адміністративно-правових форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування у механізмах захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту, та з'ясуванню місця цифровізації у їх реалізації. Методологічну основу становлять формально-юридичний, системно-структурний і функціональний методи, застосовані до механізмів обліку внутрішньо переміщених осіб, надання компенсації за пошкоджене або знищене майно та обліку інформації про шкоду особистим немайновим правам. За основу взято доктринальний поділ форм публічного адміністрування на правові й організаційні, водночас ураховано, що адміністративний акт законодавчо охоплює не лише рішення, а й юридично значущу дію індивідуального характеру. Встановлено, що нормотворча форма реалізується шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, якими конкретизуються законодавчі моделі захисту та визначається функціонування електронних систем. Правозастосовна форма виявляється у вирішенні індивідуальних справ щодо обліку, статусу та компенсації. Обґрунтовано, що внесення відомостей до реєстру не в кожному випадку утворює самостійну щодо адміністративного акта форму: технічний запис може забезпечувати виконання вже прийнятого рішення, тоді як реєстраційна дія, яка безпосередньо породжує, змінює або підтверджує права особи, за своїми ознаками може бути адміністративним актом. У межах досліджених прямих відносин між адміністративним органом і постраждалою особою застосування адміністративного договору не виявлено, однак це не виключає договірних інструментів в організаційних та міжінституційних відносинах. Доведено, що цифровізація не утворює самостійної адміністративно-правової форми, проте її значення не зводиться лише до каналу передавання інформації: вона змінює спосіб ініціювання провадження, фіксації волевиявлення, міжреєстрової взаємодії та доведення акта до відома особи. Запропоновано розмежовувати юридичну форму діяльності, електронну форму документа та цифровий спосіб організації адміністративної процедури.

Ключові слова: *форми публічного адміністрування, адміністративний акт, юридично значуща дія, реєстраційна дія, адміністративний договір, цифровізація, адміністративна процедура, збройний конфлікт, внутрішньо переміщені особи, збройна агресія.*

Medvid L. P., Kryvenko O. V. Administrative-legal forms of activity of public administration subjects regarding the protection of persons affected by armed conflict

Abstract. The article identifies the administrative-law forms used by public administration bodies within mechanisms for protecting persons affected by armed conflict and determines the role of digitalisation in their implementation. The study applies formal-legal, systemic-structural and functional methods to selected

© Медвідь Л. П., Кривенко О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

mechanisms: registration of internally displaced persons, compensation for damaged or destroyed property, and recording information on harm to personal non-property rights. The analysis relies on the doctrinal distinction between legal and organisational forms of public administration, while taking into account that Ukrainian legislation defines an administrative act as either a decision or an individual legally significant action. Rule-making is implemented through subordinate legislation that specifies statutory protection mechanisms and regulates electronic information systems. The application of law takes place through the resolution of individual cases concerning registration, legal status and compensation. It is argued that entering data in a register does not invariably constitute a form separate from an administrative act: a technical entry may implement an earlier decision, whereas a registration action that directly creates, changes or confirms a person's rights may itself meet the statutory characteristics of an administrative act. No use of an administrative contract was identified in the direct relationships examined between an administrative body and an affected person; this does not exclude contractual instruments in organisational or inter-institutional relations. Digitalisation does not create an autonomous administrative-law form, but neither can it be reduced to a mere communication channel. It affects the initiation of proceedings, the recording of administrative will, interoperability between registers and notification of the person concerned. The article therefore proposes distinguishing among the legal form of public administration activity, the electronic form of a document and the digital method of organising an administrative procedure.

Key words: *forms of public administration, administrative act, legally significant action, registration action, administrative contract, digitalization, administrative procedure, armed conflict, internally displaced persons, armed aggression.*

Постановка проблеми. Форма діяльності суб'єкта публічного адміністрування – це спосіб зовнішнього вираження його владної діяльності, у межах якого реалізується компетенція цього суб'єкта; залежно від настання юридичних наслідків такі форми поділяються на правові (видання нормативних і індивідуальних адміністративних актів, укладення адміністративних договорів, учинення інших юридично значущих дій) та організаційні (інформаційно-роз'яснювальні заходи, матеріально-технічні операції) [1, с. 84–85; 2]. Належність конкретної дії суб'єкта публічного адміністрування до правової чи організаційної форми визначає, чи виникають для особи юридичні наслідки і чи підлягають застосуванню процедурні гарантії обґрунтованості, мотивованості, повідомлення й оскарження. Цифровізацію державних сервісів для осіб, постраждалих від збройного конфлікту, часто описують через поняття «цифрова послуга» або «цифровий сервіс». Ці поняття характеризують спосіб організації взаємодії держави з особою, але самі по собі не визначають юридичної природи результату адміністративного провадження. Електронна заява, запис у реєстрі, автоматизований обмін даними та повідомлення в мобільному застосунку можуть бути елементами однієї адміністративної процедури, проте виконувати різні юридичні функції. Їх безумовне ототожнення з новою формою публічного адміністрування або, навпаки, з суто технічною операцією здатне призвести до неправильної кваліфікації владної діяльності та невизначеності щодо застосування гарантій обґрунтованості, мотивованості, повідомлення й оскарження. Тому необхідно встановити, які адміністративно-правові форми реалізуються у відповідних механізмах захисту та як із ними співвідноситься електронна форма документа і цифровий спосіб організації процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне поняття форм публічного адміністрування та їх поділ за характером юридичних наслідків розкрито А. В. Хрідочкіним і М. М. Євтушенко [1, с. 80–85]. В. Р. Біла дослідила адміністративний договір як правову форму публічного адміністрування, його співвідношення з адміністративним актом і законодавчі підстави застосування [3, с. 43–48]. У навчально-методичних матеріалах Національної академії внутрішніх справ систематизовано нормативну, правозастосовну, договірну, реєстраційну та інші юридично значущі дії, а також організаційні дії й матеріально-технічні операції [2]. Електронні публічні послуги та фрагментарність їх нормативного регулювання розглянуто В. Білявським [4, с. 21–26], організацію надання адміністративних послуг – І. Б. Коліушком, В. П. Тимощуком та іншими авторами [5], а проблеми цифровізації адміністративних послуг – А. Краковською і М. Бабик [6]. В. А. Медяник характеризує цифровізацію публічного управління в соціальній сфері як

напрям трансформації здійснення публічної влади [7, с. 226–231]. Водночас, наскільки можна судити з опрацьованих джерел, співвідношення юридичної форми діяльності, електронної форми документа та цифрового способу організації процедури у механізмах захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту, не отримало окремого комплексного дослідження.

Мета статті – визначити адміністративно-правові форми діяльності суб'єктів публічного адміністрування в окремих механізмах захисту осіб, постраждалих від збройного конфлікту, та з'ясувати співвідношення цих форм із цифровими способами організації адміністративних процедур. Для досягнення мети проаналізовано механізми обліку внутрішньо переміщених осіб, надання компенсації за пошкоджене або знищене майно й обліку інформації про шкоду особистим немайновим правам. Методологічну основу становлять формально-юридичний метод, використаний для аналізу нормативних приписів; системно-структурний – для встановлення взаємозв'язку правових та організаційних форм; функціональний – для розмежування юридичного результату дії та технічного способу її здійснення.

Предмет дослідження обмежено не всією сукупністю заходів захисту постраждалих осіб, а тими адміністративними механізмами, у яких найбільш виразно поєднуються владне рішення, реєстраційна дія та цифрова інфраструктура. До системи суб'єктів у цих механізмах належать Кабінет Міністрів України як суб'єкт підзаконного нормативного регулювання; центральні органи виконавчої влади, що формують і реалізують державну політику та виконують функції держателів інформаційних систем; місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування; утворені ними комісії з розгляду питань компенсації; центри надання адміністративних послуг; адміністратори реєстрів та інші уповноважені суб'єкти. Їхня діяльність утворює не набір ізольованих дій, а функціональний ланцюг: нормативне визначення моделі захисту – ініціювання та розгляд індивідуальної справи – прийняття адміністративного акта – внесення або актуалізація відомостей у реєстрі – доведення результату до особи – організаційне й технічне забезпечення його реалізації. Тому юридична оцінка форми має здійснюватися з урахуванням місця конкретної дії у цьому ланцюзі.

Виклад основного матеріалу. У доктрині форми публічного адміністрування традиційно поділяють на правові, застосування яких спричиняє юридичні наслідки, та організаційні (у традиційній термінології – неправові), що забезпечують підготовку або виконання юридично значущих рішень [1, с. 80–85; 3]. До правових форм відносять прийняття нормативно-правових та індивідуальних адміністративних актів, укладення адміністративних договорів, здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій; до організаційних – інформаційно-роз'яснювальні заходи й матеріально-технічні операції [2]. Такий поділ використовується у цій статті як аналітична модель, а не як система взаємовиключних категорій. Зокрема, за Законом України «Про адміністративну процедуру» адміністративним актом є не лише рішення, а й юридично значуща дія індивідуального характеру [8, ст. 2], тому конкретна реєстраційна дія залежно від її наслідків може одночасно мати ознаки адміністративного акта.

Нормотворча форма у досліджуваній сфері реалізується переважно через підзаконну конкретизацію встановлених законом механізмів захисту. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає засади відповідного статусу [9], а Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна…» – основи компенсаційного механізму та функціонування Реєстру пошкодженого та знищеного майна [10]. Процедурна деталізація здійснюється постановами Кабінету Міністрів України: порядок обліку внутрішньо переміщених осіб затверджено постановою № 509 [11], організацію роботи комісій із розгляду питань надання компенсації за знищені об'єкти – постановою № 516 [12], функціонування Системи обліку інформації про шкоду особистим немайновим правам – постановою № 450 [13]. Повноваження Мінцифри щодо формування та реалізації державної політики у сфері цифровізації визначено постановою № 856 [14]. Отже, цифрові реєстри й системи не

замінюють нормотворчу форму: їх створення, компетенція держателя, склад даних і порядок інформаційної взаємодії мають одержувати належну нормативну основу.

Водночас переважання підзаконного регулювання створює ризик змішування нормативної конкретизації із фактичним установленням нових умов реалізації права. Постанова Кабінету Міністрів України може визначати послідовність дій, компетенцію органів, склад відомостей та технічні правила інформаційної взаємодії, але не повинна звужувати визначене законом коло одержувачів захисту або запроваджувати не передбачені законом підстави для відмови. Цифровий алгоритм також не є автономним джерелом владного припису: критерії автоматизованої перевірки заяви, перелік обов'язкових даних і наслідки їх невідповідності повинні мати простежувану нормативну основу. Отже, нормотворча форма виконує подвійну функцію: організує діяльність суб'єктів публічного адміністрування та встановлює юридичні межі цифрової процедури, у яких технологічне рішення може використовуватися без підміни закону програмною логікою.

Правозастосовна форма безпосередньо виявляється у вирішенні індивідуальної адміністративної справи. Рішення про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, надання чи відмову в наданні компенсації та інші рішення, спрямовані на набуття, зміну, припинення або реалізацію прав конкретної особи, відповідають ознакам адміністративного акта [8, ст. 2]. Електронна форма документа або доведення рішення через інформаційну систему не змінює його правової природи. Водночас цифровізацію не слід зводити лише до каналу повідомлення: вона може охоплювати електронне подання заяви, автоматизоване отримання відомостей з інших реєстрів, формування проєкту рішення та фіксацію результату провадження. Незалежно від технологічної архітектури, якщо результат владної діяльності впливає на права чи обов'язки особи, до нього мають застосовуватися передбачені законом процедурні гарантії.

Для правильної кваліфікації електронного результату важливо відокремлювати спосіб його створення від юридичного змісту. Повідомлення в застосунку може лише інформувати про раніше прийнятий акт, відтворювати його зміст або саме бути формою доведення акта до відома особи. В усіх випадках особа повинна мати можливість встановити, який орган вирішив справу, з яких фактичних і правових підстав, коли рішення набрало чинності та в якому порядку його можна оскаржити. Якщо інтерфейс відображає лише коротке повідомлення «відмовлено» без доступу до мотивів, цифрова зручність не компенсує дефіциту процедурних гарантій. Так само технічний збій, що перешкодив поданню заяви або отриманню рішення, не повинен покладати негативні наслідки виключно на заявника. Отже, електронна реалізація правозастосовної форми потребує функціональної еквівалентності паперовій: технологія може спрощувати процедуру, але не скорочувати юридично значущу інформацію та можливості захисту.

Реєстраційні дії потребують диференційованої юридичної кваліфікації. Внесення відомостей до інформаційної системи може бути: 1) суто технічною операцією, що відображає вже прийнятий адміністративний акт; 2) способом виконання такого акта; 3) юридично значущою дією, з якою закон безпосередньо пов'язує виникнення, зміну або підтвердження правового становища особи. Так, облік внутрішньо переміщеної особи та формування відповідної довідки пов'язані з реалізацією передбачених законом прав [9; 11], а внесення інформації до Реєстру пошкодженого та знищеного майна є елементом компенсаційного механізму [10]. Натомість сама наявність запису в базі даних ще не доводить його самостійного правовстановлювального значення. Вирішальним є не електронний носій, а нормативно визначений юридичний наслідок конкретної дії. Якщо реєстраційна дія безпосередньо вирішує індивідуальну справу, вона може охоплюватися законодавчим поняттям адміністративного акта [8, ст. 2].

Особливо наочно це розмежування виявляється у Системі обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам. Її нормативно визначене призначення полягає у збиранні, обробці та систематизації інформації про шкоду, а наповнення значною мірою здійснюється шляхом електронної взаємодії

з іншими публічними інформаційними ресурсами [13]. Сам факт включення інформації до такої системи не слід автоматично ототожнювати з рішенням про призначення конкретної виплати чи компенсації: юридичний наслідок запису визначається спеціальним законом і місцем цього запису у відповідному механізмі. Водночас помилковість або неповнота даних здатна вплинути на подальшу реалізацію прав особи, тому процедури доступу, виправлення і верифікації відомостей мають розглядатися не лише як технічне адміністрування бази, а як елемент належного адміністративного супроводу постраждалої особи.

Практика Верховного Суду підтверджує, що реєстраційний компонент не можна аналізувати у відриві від матеріального права, для реалізації якого його запроваджено. У постанові від 22 листопада 2018 р. у справі № 265/3453/17 Суд визнав протиправним і скасував рішення управління соціального захисту про відмову у видачі довідки ВПО. Відмову було мотивовано тим, що населений пункт, з якого перемістилася заявниця, не включено до урядового переліку. Верховний Суд виходив із пріоритету Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» над підзаконним актом і наголосив, що встановлені обставини переміщення не давали органу підстав для відмови [15]. Для цього дослідження важливо, що суд перевірив не технічний факт формування довідки, а правомірність владного рішення, наслідком якого було невнесення особи до системи обліку. Отже, реєстраційний результат і рішення про відмову в ньому підлягають оцінюванню як елементи вирішення індивідуальної адміністративної справи.

Інший аспект співвідношення обліку та правового наслідку розкрито у постанові Верховного Суду від 14 червня 2023 р. у справі № 160/12308/22. Суд розмежував дату взяття особи на облік і умови набуття нею права на допомогу на проживання та визнав відмову в допомозі необґрунтованою. Водночас Суд звернув увагу, що для осіб, які станом на 1 березня 2022 р. уже отримували щомісячну адресну допомогу, нова допомога призначалася автоматично без додаткового звернення [16]. Ця позиція дає підстави для двох висновків. По-перше, запис про статус ВПО є юридично значущою передумовою, але не замінює перевірки спеціальних умов конкретної виплати. По-друге, автоматизоване призначення не утворює нової форми діяльності: воно змінює спосіб ініціювання і реалізації правозастосовної процедури, тоді як правова підстава та умови позитивного рішення залишаються нормативно визначеними.

Адміністративний договір ґрунтується на узгодженні волі сторін і може застосовуватися лише у випадках, передбачених законом [2, с. 43–48]. У проаналізованих прямих відносинах адміністративного органу з внутрішньо переміщеною особою або заявником щодо компенсації набуття відповідного правового становища та призначення підтримки відбуваються на підставі одностороннього владного рішення, тому договірної форми не виявлено. Однак із цього не випливає її повна відсутність у ширшій сфері захисту постраждалих. Договори можуть використовуватися в організаційних, фінансових або міжінституційних відносинах, зокрема для забезпечення інформаційної взаємодії чи створення та супроводу електронних систем [13]. Питання про те, які з таких договорів мають ознаки саме адміністративного договору, потребує окремого дослідження.

Організаційні дії та матеріально-технічні операції забезпечують практичну реалізацію правових форм. До них можуть належати інформаційно-роз'яснювальна робота центрів надання адміністративних послуг [5], консультування заявників, технічне адміністрування інформаційних систем, резервне копіювання та підготовка статистичних матеріалів. Проте кваліфікація цифрової операції як суто технічної можлива лише тоді, коли вона сама не визначає правового результату для особи. Автоматизована відмова у прийнятті заяви, блокування можливості її подання або зміна даних, від яких залежить доступ до виплати, не можуть оцінюватися лише як внутрішня технічна діяльність, оскільки фактично впливають на реалізацію прав. Отже, межа між правовою та організаційною формами встановлюється за функцією і юридичними наслідками дії, а не за тим, чи виконує її посадова особа або програмний засіб.

Організація цифрової взаємодії має також ураховувати фактичну доступність процедури. Постраждала особа може не мати смартфона, стабільного зв'язку, електронної ідентифікації або навичок користування сервісом; додатковими перешкодами можуть бути вік, інвалідність, перебування на тимчасово окупованій території чи в зоні бойових дій. Тому електронний канал повинен доповнюватися доступною альтернативою – зверненням через центр надання адміністративних послуг, уповноважений орган або представника – та можливістю отримати зрозуміле роз'яснення. Наявність альтернативного способу є не окремою правовою формою, а організаційною гарантією реальної доступності правозастосовної процедури. Водночас залучення адміністратора системи або технічного розробника не змінює того, що відповідальність за законність владного результату несе компетентний адміністративний орган, а не програмне забезпечення чи постачальник технологічного рішення.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що цифровізація не утворює самостійної адміністративно-правової форми, однак трансформує спосіб здійснення наявних форм і структуру адміністративної процедури. Електронна публічна послуга є способом доступу до передбаченого законом результату, а платформа або застосунок – технологічним середовищем взаємодії. Офіційні матеріали Мінцифри свідчать про широке використання платформи Дія.Engine для створення державних реєстрів та інформаційних систем [17]. Такий розвиток посилює потребу в юридично точному розмежуванні: по-перше, форми владної діяльності; по-друге, електронної чи паперової форми документа; по-третє, цифрового способу ініціювання, здійснення та документування процедури. Це розмежування не заперечує трансформаційного впливу цифровізації, а дає змогу визначити, які саме гарантії повинні діяти на кожній стадії.

На наш погляд, юридичну природу цифрової операції доцільно встановлювати послідовно, але без перетворення такого аналізу на формальний перелік. Спочатку необхідно з'ясувати, чи спрямована дія на встановлення загального правила, вирішення індивідуальної справи, узгодження волі сторін або лише на організаційне забезпечення. Далі оцінюється її місце у конкретній процедурі: прийняття заяви, перевірка даних, ухвалення рішення, реєстрація результату, виконання або повідомлення. Лише після цього має значення технічний спосіб – паперовий, електронний, автоматизований чи змішаний. Запропонована послідовність дає змогу уникнути двох крайнощів, які простежуються у фаховій дискусії: проголошення кожного цифрового сервісу новою правовою формою та, навпаки, маскування юридично значущої автоматизованої дії під нейтральну технічну операцію. Визначальними залишаються функція дії, її нормативна підстава та наслідок для правового становища особи.

Висновки. Проведене дослідження не підтверджує припущення про появу внаслідок цифровізації нової адміністративно-правової форми діяльності. У механізмах обліку внутрішньо переміщених осіб, надання компенсації за пошкоджене або знищене майно та обліку інформації про немайнову шкоду продовжують застосовуватися нормотворча, правозастосовна, реєстраційна й організаційна діяльність. Змінюється передусім спосіб їх поєднання в межах процедури: заява подається через електронний інтерфейс, відомості надходять з інших реєстрів, результат фіксується в інформаційній системі, а повідомлення особі формується програмними засобами. Однак технологічна єдність цього процесу не усуває відмінностей між юридичними функціями окремих операцій. Особливе значення має висновок про реєстраційну дію. Її не можна наперед визнавати ані самостійною формою, ані суто технічною операцією. Якщо запис лише відображає вже прийняте рішення, він має виконавче або інформаційне значення; якщо саме з внесенням відомостей закон пов'язує зміну правового становища особи, така дія може відповідати ознакам адміністративного акта. Проаналізована практика Верховного Суду засвідчує дві взаємопов'язані обставини: реєстраційний механізм не може створювати підзаконні обмеження статусу, гарантованого законом, а сам факт обліку не підміняє перевірки спеціальних умов окремої виплати.

У досліджених прямих відносинах адміністративного органу з постраждалою особою

адміністративний договір не використовується для набуття статусу або призначення компенсації; відповідний результат настає на підставі владного рішення. Разом із тим це не дає підстав заперечувати договірні інструменти у відносинах між органами, держателями й адміністраторами інформаційних систем. Авторська пропозиція полягає у нормативному та доктринальному розмежуванні трьох понять: юридичної форми діяльності, форми документа і цифрового способу організації процедури. Для прав особи вирішальним має бути не те, де відображено результат – на папері, у реєстрі чи в застосунку, – а те, хто його прийняв, на якій правовій підставі та які наслідки він породжує. Подальшого дослідження потребують практика оскарження електронних рішень, розподіл відповідальності між адміністративним органом і технічним адміністратором, а також межі автоматизації рішень у справах, де оцінювання обставин не може бути зведене до формальної перевірки реєстрових даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хрідочкін А. В., Євтушенко М. М. До характеристики форм публічного адміністрування в сучасній податковій системі України. *Право і суспільство*. 2019. № 6, ч. 2. С. 80–85. DOI: 10.32842/2078-3736-2019-6-2-13.

2. Адміністративне право. Загальна частина : мультимедійний навчальний посібник. Тема 7. Форми публічного адміністрування / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec7.html (дата звернення: 07.08.2026).

3. Біла В. Р. Адміністративний договір як правова форма публічного адміністрування: оновлення доктринальних підходів. *Право і безпека*. 2019. № 4 (75). С. 43–48. DOI: 10.32631/pb.2019.4.05.

4. Білявський В. До питання сутності електронних публічних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2025. № 1. С. 21–26. DOI: 10.32849/2663-5313/2025.1.04.

5. Бригілевич І. І., Ванько С. І., Загайний В. А., Коліушко І. Б., Курінний О. В., Стоян В. О., Тимощук В. П., Шиманке Д. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності: практ. посіб. / за заг. ред. Тимощука В. П. Київ: СПД Москаленко О. М., 2010. 440 с.

6. Краковська А. Є., Бабик М. К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 329–334. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.70.52.

7. Медяник В. А. Цифровізація публічного управління в соціальній сфері: адміністративно-правовий вектор трансформації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4, ч. 1. С. 226–231. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.1.37.

8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 07.08.2026).

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 07.08.2026).

10. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 (дата звернення: 07.08.2026).

11. Про облік внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п (дата звернення: 07.08.2026).

12. Деякі питання організації роботи комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2023 № 516. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/516-2023-п (дата звернення: 07.08.2026).

13. Деякі питання забезпечення функціонування Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2025 № 450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2025-п (дата звернення: 07.08.2026).

14. Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п (дата звернення: 07.08.2026).

15. Постанова Верховного Суду від 22.11.2018 у справі № 265/3453/17, адміністративне провадження № К/9901/16355/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78077449 (дата звернення: 07.08.2026).

16. Постанова Верховного Суду від 14.06.2023 у справі № 160/12308/22, адміністративне провадження № К/990/12268/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111536754 (дата звернення: 07.08.2026).

17. Цифровізуємо державні реєстри з Дія.Engine – результати першого півріччя 2025 / Міністерство цифрової трансформації України. 03.07.2025. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/tsifrovizuemo-derzhavni-reestri-z-diyaengine-rezultati-pershogo-pivrichchya-2025 (дата звернення: 07.08.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 07.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:614.2:615.46:006.063(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.28

Некрасова Н. І.,
кандидат юридичних наук, радник директора
ТОВ «КАНДІЯ МЕД»
ORCID: 0009-0001-5089-8803

СЕРТИФІКАЦІЯ МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито сутність сертифікації медичних виробів як складової сфери технічного регулювання та інструменту адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я в Україні. Встановлено, що сертифікація пов'язується із підтвердженням відповідності медичних виробів установленим вимогам безпеки, якості та ефективності через проведення процедур оцінки відповідності. Проаналізовано тлумачення поняття «сертифікація», відповідно до якого вона визначається як діяльність уповноважених органів щодо підтвердження відповідності продукції, послуг чи інших об'єктів установленим вимогам стандартів і законодавства. З'ясовано, що зміст сертифікації охоплює документальне підтвердження відповідності, застосування нормативно-технічних документів, проведення спеціальних процедур та видачу сертифікатів відповідності. Визначено, що у законодавстві України сертифікація закріплюється як підтвердження відповідності третьою стороною, яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу та здійснюється через діяльність органів з оцінки відповідності. Розкрито положення технічних регламентів щодо медичних виробів, відповідно до яких введення медичних виробів в обіг та експлуатацію допускається лише після проходження процедур оцінки відповідності та нанесення знака відповідності технічним регламентам. Встановлено, що органи з оцінки відповідності здійснюють перевірку технічної документації, аудит систем якості, випробування медичних виробів, а також видають, змінюють, тимчасово припиняють або відкликають сертифікати відповідності. Акцентовано увагу на тому, що сертифікація медичних виробів охоплює клінічне оцінювання, перевірку безпечності, відповідності технічним стандартам, післяринковий нагляд та контроль за дотриманням установлених вимог. Проаналізовано підходи, відповідно до яких програмне забезпечення медичного призначення прирівнюється до медичних виробів та підлягає аналогічним процедурам оцінки відповідності і сертифікації. Визначено, що сертифікація у сфері медичних виробів спрямована на забезпечення безпечного використання продукції, підтвердження її відповідності технічним регламентам та захист здоров'я пацієнтів.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, безпечність медичних виробів, державний ринковий нагляд, декларація про відповідність, клінічне оцінювання, медичні вироби, органи з оцінки відповідності, оцінка відповідності, післяринковий нагляд, сертифікація, технічне регулювання, технічні регламенти, цифрові медичні технології.*

Nekrasova N. I. Certification of medical devices as an instrument of administrative and legal regulation of healthcare in Ukraine

Abstract. The article examines the essence of medical device certification as a component of the technical regulation system and an instrument of administrative and legal regulation of healthcare in Ukraine. It has been established that certification is associated with confirming the compliance of medical devices with established safety, quality, and effectiveness requirements through conformity assessment procedures. The interpretation of the concept of "certification" has been analyzed, according to which it is defined as the activity of authorized bodies aimed at confirming the compliance of products, services, or other objects with established standards and legislative requirements. It has been clarified that the content of certification includes documentary confirmation of compliance, the application of regulatory and technical documents, the implementation of special procedures, and the issuance of certificates of conformity. It has been determined that Ukrainian legislation defines certification as third-party conformity confirmation relating to products, processes, services, systems, or personnel and carried out through the activities of conformity assessment bodies. The provisions of technical regulations concerning medical devices have been disclosed, according to which the placing of medical devices

© Некрасова Н. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

on the market and their commissioning are permitted only after conformity assessment procedures and affixing the mark of conformity to technical regulations. It has been established that conformity assessment bodies carry out verification of technical documentation, quality system audits, testing of medical devices, and also issue, amend, suspend, or withdraw certificates of conformity. Attention is focused on the fact that certification of medical devices includes clinical evaluation, verification of safety, compliance with technical standards, post-market surveillance, and control over compliance with established requirements. Approaches according to which medical device software is equated to medical devices and subjected to similar conformity assessment and certification procedures have been analyzed. It has been determined that certification in the field of medical devices is aimed at ensuring the safe use of products, confirming their compliance with technical regulations, and protecting patients' health.

Key words: *administrative and legal support, certification, conformity assessment, conformity assessment bodies, declaration of conformity, digital medical technologies, medical devices, post-market surveillance, safety of medical devices, technical regulation, technical regulations.*

Постановка проблеми. Сфера охорони здоров'я в Україні пов'язується із застосуванням технічного регулювання, спрямованого на забезпечення безпечності та відповідності медичних виробів установленим вимогам. Одним із важливих складників цієї сфери є сертифікація медичних виробів, яка передбачає проведення процедур оцінки відповідності та підтвердження виконання визначених стандартів. Сертифікація охоплює перевірку технічної документації, проведення випробувань, клінічне оцінювання та підтвердження відповідності медичних виробів вимогам технічних регламентів. У законодавстві України сертифікація визначається як підтвердження відповідності третьою стороною, що стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу. Нормативне регулювання також встановлює правові та організаційні засади проведення процедур оцінки відповідності, діяльності органів з оцінки відповідності та використання документів про відповідність.

Проблематика сертифікації медичних виробів пов'язується із необхідністю забезпечення відповідності продукції вимогам безпеки, ефективності та якості в умовах постійного розвитку медичних технологій. Значна кількість процедур оцінки відповідності, технічних вимог і документів про відповідність потребує чіткого нормативного врегулювання та належного застосування уповноваженими органами. Окремої уваги потребують питання клінічного оцінювання, післяринкового нагляду, контролю ризиків та перевірки відповідності програмного забезпечення медичного призначення. Важливим аспектом залишається діяльність органів з оцінки відповідності, які здійснюють перевірку технічної документації, аудит систем якості та видачу сертифікатів відповідності. Також проблематика пов'язується із необхідністю забезпечення прозорості процедур сертифікації та дотримання вимог технічних регламентів під час введення медичних виробів в обіг.

Актуальність теми зумовлюється посиленням вимог до безпечності медичних виробів, необхідністю проведення процедур оцінки відповідності та забезпечення відповідності продукції технічним регламентам. Значення сертифікації зростає у зв'язку із розвитком цифрових медичних технологій, програмного забезпечення медичного призначення та впровадженням нових видів медичних виробів у сферу охорони здоров'я. Важливість сертифікації також пов'язується із необхідністю захисту здоров'я пацієнтів та підтвердження відповідності медичних виробів установленим вимогам безпеки й ефективності. У сучасних умовах особливого значення набуває діяльність органів з оцінки відповідності, які здійснюють випробування, інспектування та перевірку технічної документації медичних виробів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі до загальних і спеціальних аспектів адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я, обігу медичних виробів та методології адміністративно-правових досліджень звертали увагу Ш. Бен-Менахем, А. Берлач, В. Галунько, А. Гаркуша, І. Гонтарева, Т. Гранлунд, І. Гриценко, Е. Джуліан, Е. Ерліх, С. Євдокіменко, С. Євдокіменко, А. Іванищук, О. Ільницький, А. Калюта, В. Корбутяк, Н. Корчак, В. Короткий, О. Коротун, О. Костенко, С. Квітка, Н. Ларіна, Г. Масія, Ю. Матвєєва, Т. Мікконен, В. Миргород-Карпова, М. Миргородська, С. Миргородський, Г. Муляр, Р. Ністор-Галло, В. Пашков,

Л. Петражицький, В. Повидиш, В. Пономаренко, Р. Паунд, А. Рачинський, Ю. Рижук, А. Сидоренко, М. Старинський, В. Стеценко, В. Стирбу, О. Фелик, Т. Шлапко, Андреас Ф. Штанге, Х. Юркевич. У наукових працях зазначених учених розкрито філософсько-правові засади права людини, методологічні підходи до адміністративно-правових досліджень, особливості функціонування інструментів публічного адміністрування, проблеми державного нагляду та контролю, а також окремі аспекти правового забезпечення функціонування системи охорони здоров'я. Значна частина досліджень стосується питань цифрової трансформації, адміністративних процедур, функціонування механізмів державного контролю та розвитку сучасної адміністративно-правової доктрини. Водночас більшість наукових праць присвячена окремим елементам адміністративно-правового забезпечення або суміжним правовим явищам. Незважаючи на вагомий внесок зазначених учених у розвиток юридичної науки, комплексний аналіз методології адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я медичними виробами в Україні залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити сутність сертифікації медичних виробів як інструменту адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я в Україні, визначити її зміст, особливості нормативного регулювання та значення процедур оцінки відповідності у сфері технічного регулювання медичних виробів.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумаченням поданим в Словнику української мови поняття «сертифікація» визначається як діяльність уповноважених органів, спрямована на підтвердження відповідності продукції, робіт, послуг чи інших об'єктів установленим вимогам стандартів та законодавства. Зміст поняття охоплює документальне підтвердження відповідності через спеціальну процедуру, яка здійснюється уповноваженим органом у визначеному порядку. У тлумаченні акцентовано увагу на тому, що сертифікація пов'язується із застосуванням нормативно-технічних документів та стандартів, які визначають критерії відповідності. Поняття також включає одержання сертифіката як офіційного документа, що посвідчує право на здійснення певної діяльності або підтверджує відповідність установленим вимогам. Окремо сертифікація розглядається як офіційна атестація програм, що свідчить про її широку сферу застосування. Сертифікація характеризується як офіційна процедура підтвердження відповідності та визнання встановлених характеристик чи вимог [1].

Згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» сертифікація визначається як підтвердження відповідності третьою стороною, що стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу. Закон закріплює сертифікацію як складову сфери технічного регулювання та пов'язує її із процедурами оцінки відповідності. У змісті закону сертифікація розглядається через діяльність органів з оцінки відповідності, які здійснюють випробування, інспектування та підтвердження виконання встановлених вимог. Нормативне регулювання спрямоване на визначення правових та організаційних засад застосування процедур оцінки відповідності, а також використання документів про відповідність. Закон також визначає, що підтвердження відповідності ґрунтується на прийнятому після критичного огляду рішенні про доведення виконання заданих вимог. Сертифікація у Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» розкривається як форма офіційного підтвердження відповідності встановленим вимогам у сфері технічного регулювання [2].

Ш. Бен-Менахем, Р. Ністор-Галло, Г. Масія та інші досліджують сертифікацію медичних виробів у межах нового Регламенту ЄС MDR 2017/745. Зазначається, що сертифікація медичних виробів здійснюється через процедури оцінки відповідності, клінічне оцінювання, післяринковий нагляд та контроль з боку уповноважених органів. У праці підкреслено, що новий регламент посилює вимоги до безпеки медичних виробів, клінічних досліджень та управління ризиками. Дослідники наголошують, що сертифікація пов'язується із підтвердженням відповідності продукції вимогам безпеки, охорони здоров'я та технічним стандартам Європейського Союзу. У статті вказано, що отримання маркування CE

є підтвердженням проходження відповідних процедур сертифікації та оцінки відповідності медичних виробів. Автори також звертають увагу на значення післяринкового контролю, періодичних перевірок та клінічного моніторингу після сертифікації виробу. Наголошено, що нова система сертифікації спрямована на забезпечення безпеки пацієнтів, підвищення прозорості та посилення регуляторного контролю у сфері медичних виробів [3].

Т. Гранлунд, Т. Мікконен та В. Стирбу розглядають сертифікацію медичних виробів через процедури оцінки відповідності та отримання маркування CE. Автори зазначають, що виробництво медичних виробів суворо контролюється уповноваженими органами, а виробники повинні відповідати регуляторним вимогам держави, у якій продукція вводиться в обіг. У праці підкреслено, що програмне забезпечення медичного призначення прирівнюється до медичного виробу та підлягає тим самим процедурам сертифікації, що й фізичні медичні вироби. Наголошується, що процедура сертифікації передбачає визначення класу ризику виробу, проведення оцінки відповідності, підготовку технічної документації та залучення уповноваженого органу. Вказано, що сертифікація підтверджує відповідність медичних виробів вимогам безпеки, ефективності та призначенню виробу. Автори також звертають увагу на значення системи управління якістю, технічних стандартів та післяринкового контролю у процесі сертифікації медичних виробів. Підкреслено, що сертифікація та оцінка відповідності є обов'язковими елементами регуляторного забезпечення безпечного використання медичних виробів у Європейському Союзі [4].

Андреас Ф. Штанге та Е. Джуліан досліджують сертифікацію медичних виробів через процедури оцінки відповідності відповідно до Medical Device Regulation (MDR) (Регламент щодо медичних виробів) та In Vitro Diagnostic Regulation (IVDR) (Регламент щодо медичних виробів для діагностики in vitro). Автори зазначають, що сертифікація медичних виробів здійснюється через діяльність notified bodies, які проводять аудит систем управління якістю, оцінювання технічної документації та випробування виробів. У праці підкреслено, що процедура оцінки відповідності спрямована на забезпечення відповідності медичних виробів стандартам безпеки та ефективності Європейського Союзу. Дослідники наголошують, що сертифікація включає перевірку клінічних даних, заходів кібербезпеки, післяринкового нагляду та відповідності загальним вимогам безпеки й продуктивності. У статті вказано, що за результатами оцінки відповідності уповноважені органи видають сертифікати ЄС, на підставі яких виробники можуть вводити медичні вироби в обіг на ринку Європейського Союзу. Автори також звертають увагу на значення систем управління якістю, контролю постачальників та постійного нагляду за медичними виробами після сертифікації. Підкреслено, що сертифікація медичних виробів є складовою регуляторного забезпечення безпеки пацієнтів та належного функціонування системи охорони здоров'я [5].

С. Миргородський розглядає сертифікацію та оцінку відповідності як складові адміністративних процедур у сфері охорони здоров'я. Автор зазначає, що адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я спрямоване на організацію та контроль діяльності суб'єктів через застосування правових норм і адміністративних механізмів. У праці підкреслено, що адміністративні процедури у сфері охорони здоров'я мають здійснюватися відповідно до правових стандартів, етичних норм і пріоритетів громадського здоров'я. Наголошується, що сертифікація та атестація медичних працівників забезпечують підтвердження їхньої професійної кваліфікації та компетентності. У статті вказано, що оцінка відповідності медичних установ та медичного персоналу здійснюється через ліцензування, акредитацію, сертифікацію та інші адміністративні процедури. Автор також звертає увагу на значення контролю, нагляду та дотримання встановлених стандартів у сфері охорони здоров'я. Підкреслено, що сертифікація та оцінка відповідності сприяють забезпеченню якості медичних послуг і захисту прав пацієнтів у системі охорони здоров'я [6].

У Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» сертифікація визначається як підтвердження відповідності третьою стороною, яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу. Закон

встановлює правові та організаційні засади розроблення, прийняття та застосування технічних регламентів і процедур оцінки відповідності. У нормативному акті зазначено, що оцінка відповідності є процесом демонстрації виконання заданих вимог щодо продукції, процесу, послуги чи системи. Закон також визначає, що документом про відповідність може бути сертифікат відповідності, декларація, звіт, висновок або інший документ, який підтверджує виконання встановлених вимог. Підкреслено, що органи з оцінки відповідності здійснюють сертифікацію, випробування, інспектування та інші процедури оцінювання. Закон передбачає, що технічне регулювання включає правове регулювання обов'язкових вимог до продукції та перевірку їх додержання шляхом оцінки відповідності й державного ринкового нагляду. Також встановлено, що технічні регламенти можуть містити процедури оцінки відповідності, вимоги до технічної документації та правила нанесення знака відповідності технічним регламентам [7].

Згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» сертифікація пов'язується з процедурами оцінки відповідності продукції встановленим вимогам. Закон визначає, що оцінка відповідності включає процес доведення виконання вимог, які стосуються продукції, процесів, послуг або систем. У Технічному регламенті щодо медичних виробів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 753, встановлено, що медичні вироби можуть вводитися в обіг лише за умови відповідності вимогам технічного регламенту. У документі передбачено, що виробник зобов'язаний провести визначені процедури оцінки відповідності для нанесення знака відповідності технічним регламентам. Також регламент визначає участь органів з оцінки відповідності, які здійснюють перевірку, видають, змінюють або відкликають сертифікати відповідності. Зазначено, що рішення органів з оцінки відповідності є чинними протягом п'яти років і можуть бути продовжені. Регламент встановлює, що орган з оцінки відповідності інформує Держлікслужбу про видані, тимчасово припинені або відкликані сертифікати відповідності [8].

Введення в обіг медичних виробів в Україні пов'язується з обов'язковим проходженням процедур оцінки відповідності та підтвердженням відповідності встановленим вимогам. У Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» сертифікація визначається через процедури оцінки відповідності продукції встановленим вимогам. Технічний регламент щодо медичних виробів для діагностики in vitro, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 754, встановлює, що введення в обіг та експлуатацію медичних виробів допускається лише за умови їх відповідності вимогам регламенту. У документі передбачено, що виробник забезпечує проведення процедури оцінки відповідності перед введенням виробу в обіг. Для маркування виробів знаком відповідності технічним регламентам виробник повинен провести визначені процедури оцінки відповідності та скласти декларацію про відповідність. Регламент також визначає участь органів з оцінки відповідності, які здійснюють перевірку документації та приймають рішення щодо видачі сертифікатів відповідності. Встановлено, що рішення та сертифікати органів з оцінки відповідності діють протягом п'яти років і можуть бути продовжені [9].

Процедури сертифікації медичних виробів пов'язуються із підтвердженням їх відповідності вимогам технічних регламентів та встановленим стандартам безпеки. У Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» визначено, що оцінка відповідності включає процес доведення виконання встановлених вимог щодо продукції, процесів або систем. Технічний регламент щодо активних медичних виробів, які імплантують, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 755, передбачає, що введення в обіг та експлуатацію медичних виробів дозволяється лише за умови їх повної відповідності вимогам регламенту. У документі встановлено, що для маркування виробів знаком відповідності технічним регламентам виробник повинен провести одну з визначених процедур оцінки відповідності. Регламент також визначає участь органів з оцінки відповідності, які проводять перевірку документації, аудит системи управління якістю та видають сертифікати відповідності. У тексті акта зазначено, що рішення органів з оцінки

відповідності є чинними протягом п'яти років та можуть бути продовжені. Крім того, органи з оцінки відповідності зобов'язані інформувати Держлікслужбу про видані, змінені, тимчасово припинені або відкликані сертифікати відповідності [10].

Висновки. Отже, сертифікація медичних виробів є складовою сфери технічного регулювання та пов'язується із процедурами оцінки відповідності продукції встановленим вимогам безпеки, якості та ефективності. Її зміст охоплює проведення випробувань, клінічного оцінювання, перевірки технічної документації, післяринкового нагляду та підтвердження відповідності через уповноважені органи. Нормативне регулювання визначає, що введення медичних виробів в обіг допускається лише після проходження процедур оцінки відповідності та нанесення знака відповідності технічним регламентам. Важливе значення у процесі сертифікації мають органи з оцінки відповідності, які здійснюють аудит систем управління якістю, видають сертифікати відповідності та контролюють дотримання встановлених вимог. Сертифікація також пов'язується із функціонуванням системи державного ринкового нагляду та інформуванням уповноважених органів про видані, відкликані чи тимчасово припинені сертифікати відповідності.

Сертифікація у сфері медичних виробів здійснюється через процедури оцінки відповідності, які включають підтвердження виконання встановлених вимог щодо продукції, процесів та систем управління якістю. Законодавство визначає, що документами про відповідність можуть бути сертифікати відповідності, декларації, звіти або інші документи, які посвідчують відповідність установленим вимогам. Процедури оцінки відповідності проводяться із залученням органів з оцінки відповідності, які мають право здійснювати випробування, інспектування та перевірку технічної документації. У нормативних актах встановлено, що рішення органів з оцінки відповідності є чинними протягом визначеного строку та можуть бути продовжені за результатами повторної перевірки. Значна увага приділяється маркуванню знаком відповідності технічним регламентам, яке підтверджує проходження необхідних процедур сертифікації.

Отже, сертифікація розглядається як процедура, що охоплює оцінку клінічних даних, технічної документації, кібербезпеки, систем управління якістю та післяринкового нагляду. Підкреслюється, що програмне забезпечення медичного призначення підлягає тим самим процедурам сертифікації, що й інші медичні вироби, включаючи визначення класу ризику та проведення оцінки відповідності. Значну роль у процесі сертифікації відіграють уповноважені органи, які здійснюють аудит, приймають рішення щодо видачі сертифікатів та контролюють дотримання регуляторних вимог. У працях також наголошується на значенні післяринкового контролю, клінічного моніторингу та систематичних перевірок медичних виробів після сертифікації. Окрему увагу приділено забезпеченню прозорості процедур сертифікації та посиленню регуляторного контролю у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сертифікація // Словник української мови : в 11 т. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

2. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 № 124-VIII. Верховна Рада України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/124-19

3. Ben-Menahem S. M., Nistor-Gallo R., Macia G., von Krogh G., Goldhahn J. (2020). How the new European regulation on medical devices will affect innovation. Nature Biomedical Engineering. Vol. 4(6). DOI: 10.1038/s41551-020-0541-x. URL: https://www.nature.com/articles/s41551-020-0541-x

4. Granlund T., Mikkonen T., Stirbu V. (2021). On Medical Device Software CE Compliance and Conformity Assessment. URL: https://arxiv.org/abs/2103.06815

5. Stange A. F., Julian E. (2026). Conformity Assessment of Medical Devices: An Overview from a Notified Body. J. Mark. Access Health Policy. Vol. 14. Article 4. DOI: 10.3390/jmahp14010004. URL: https://doi.org/10.3390/jmahp14010004

6. Миргородський С. А. Адміністративно-правове регулювання здійснення адміністративних процедур у сфері охорони здоров'я. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 385–391. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.59.

7. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 № 124-VIII. Верховна Рада України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/124-19

8. Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів : Постанова Кабінету Міністрів України; Технічний регламент, Вимоги, Критерії, Класифікація, Порядок, Заява, План, Заходи, Перелік від 02 жовтня 2013 № 753. Верховна Рада України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/753-2013-%D0%BF

9. Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики in vitro : Постанова Кабінету Міністрів України; Технічний регламент, Вимоги, Перелік, Порядок, План, Заходи від 02 жовтня 2013 № 754. Верховна Рада України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/754-2013-%D0%BF

10. Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують : Постанова Кабінету Міністрів України; Технічний регламент, Вимоги, Порядок, Заява, План, Заходи від 02 жовтня 2013 № 755. Верховна Рада України. 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/755-2013-%D0%BF

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

UDC 342.9:338.43
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.29

Ovieian H. V.,
External Postgraduate Student
Scientific Institute of Public Law
ORCID: 0009-0000-2814-6915

AGRICULTURAL SUPPORT ADMINISTRATION IN POLAND AND ESTONIA: TRANSFERABLE INSTITUTIONAL AND DIGITAL PRACTICES FOR UKRAINE

Abstract. The article examines the institutional, procedural and digital organisation of agricultural support administration in Poland and Estonia and identifies practices suitable for Ukraine. The analysis extends beyond paying agencies to the allocation of functions among competent authorities, implementing bodies and territorial offices; applications, verification, decision-making, payment, recovery and review; and the use of registers, electronic services and area-monitoring data. Comparative-legal, formal-dogmatic, systemic and functional methods are applied. The Polish model combines a differentiated institutional structure, statutory identification of authorities responsible for individual cases, controlled delegation and a modular digital environment centred on the Electronic Services Platform. The Estonian model is more compact, yet preserves a distinction between policy direction, accreditation, implementation, registry administration, control and decision-making in individual cases, integrating these functions through e-PRIA, agricultural registers and area monitoring. The article substantiates institutional, procedural and digital coherence as a criterion for evaluating agricultural support administration. It requires correspondence between competence, workflow, authoritative data, the evidentiary status of digital outputs, responsibility for the final decision and means of correction and review. The scientific novelty lies in distinguishing transferable public-law safeguards, organisational arrangements adaptable to national conditions and scale-dependent solutions that should not be copied mechanically. For Ukraine, priority is assigned to a complete map of functions and authorities, interoperable data governance, applicant-oriented electronic services, legally regulated automated processing and phased implementation separating testing from the exercise of public powers. The findings may support legislative approximation, subordinate rule-making and the design of the Integrated Administration and Control System.

Key words: *agricultural support; public administration; institutional architecture; digital administration; integrated administration and control system; administrative procedure; Poland; Estonia; Ukraine.*

Овєян Г. В. Адміністрування підтримки сільського господарства у Польщі та Естонії: інституційні й цифрові практики, придатні для України

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інституційної, процедурної та цифрової організації адміністрування підтримки сільського господарства у Польщі й Естонії та визначенню практик, придатних для розвитку відповідної системи в Україні. Аналіз охоплює розподіл функцій між компетентними органами, виконавчими суб'єктами та територіальними підрозділами; подання і перевірку заяв, ухвалення рішень, здійснення виплат, повернення коштів та оскарження; використання реєстрів, електронних сервісів і даних моніторингу площ. Застосовано порівняльно-правовий, формально-юридичний, системний і функціональний методи. Установлено, що польська модель вирізняється диференційованою інституційною побудовою, визначенням органів, уповноважених вирішувати індивідуальні справи, контрольованим делегуванням і модульним цифровим середовищем. Естонська модель має компактну організацію та зберігає розмежування політичного керівництва, акредитації, виконання програм, ведення реєстрів, контролю та вирішення індивідуальних справ через e-PRIA, аграрні реєстри й моніторинг площ. Обґрунтовано інституційну, процедурну та цифрову узгодженість як критерій оцінювання адміністрування аграрної підтримки. Вона передбачає відповідність між компетенцією, адміністративним провадженням, даними, доказовим значенням цифрових результатів, відповідальністю за рішення та засобами виправлення й перегляду. Значимість дослідження полягає в розмежуванні придатних до запозичення публічно-правових гарантій, адаптованих організаційних рішень і масштабозалежних моделей, механічне

© Ovieian H. V., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

відтворення яких є недоцільним. Для України пріоритетними визначено закріплення функцій і компетенції, сумісне управління даними, орієнтовані на заявника електронні сервіси, законодавче впорядкування автоматизованого опрацювання та поетапне впровадження з відмежуванням технічного тестування від здійснення владних повноважень. Результати можуть бути використані для наближення законодавства, підготовки підзаконних актів і проєктування інтегрованої системи адміністрування та контролю.

Ключові слова: *підтримка сільського господарства; публічне адміністрування; інституційна архітектура; цифрове адміністрування; інтегрована система адміністрування та контролю; адміністративна процедура; Польща; Естонія; Україна.*

Statement of the problem. Agricultural support is implemented through a sequence of public-law decisions. Policy objectives must be translated into support schemes; eligibility conditions must be published and applied; applications and evidence must be received, verified and, where necessary, corrected; an authorised body must decide on entitlement and amount; public funds must then be paid, accounted for, controlled and recovered if unlawfully obtained. Monitoring and evaluation complete the cycle by returning information to policy-makers. The quality of the system therefore depends not on one institution or one digital platform, but on the legal coherence of the entire administrative chain.

The current architecture of the Common Agricultural Policy confirms this broader perspective. Regulation (EU) 2021/2115 requires a managing authority responsible for the efficient, effective and correct implementation of the CAP Strategic Plan and for an electronic information system supporting monitoring and evaluation [1, Art. 123]. Regulation (EU) 2021/2116 separately regulates the competent authority for accreditation, paying agencies, certification bodies, financial management, control and the Integrated Administration and Control System (IACS) [2, Arts. 8–12, 65–70a]. Read together, the two regulations establish a distributed system in which strategic management, implementation, financial assurance, data processing and individual administrative decisions remain distinct but coordinated.

Ukraine is constructing elements of a comparable mechanism through the State Agrarian Register, future rules on the Paying Agency and delegation, IACS and the general guarantees of administrative procedure [3; 4; 5; 6]. The central question is whether agricultural-support functions are legally attributed, procedurally connected and digitally supported so that each decision is traceable to a competent authority and each material datum can be verified.

Poland and Estonia are useful comparators because they implement the same Union framework through markedly different administrative arrangements. Poland relies on a differentiated and territorially extensive structure. Estonia has a compact administration and a high degree of digital integration. The comparison makes it possible to separate generally transferable legal safeguards from organisational solutions conditioned by population, territory, administrative tradition and the maturity of existing registers.

Purpose of the article. The purpose of the article is to identify the institutional, procedural and digital practices used in Poland and Estonia that may be adapted for agricultural support administration in Ukraine. The analysis covers strategic management, the allocation of competence, implementation and delegation, the handling of individual cases, digital service delivery, registry and monitoring data, financial control and remedies.

Analysis of recent research and publications. Recent scholarship addresses separate dimensions of agricultural support administration. Petrova and Svitlovskyi examine Ukraine's State Agrarian Register and emerging support mechanism, emphasising verified data and institutional capacity [7, pp. 243–248]. Suchoń analyses the Polish financing framework and ARiMR's role, but gives less attention to managing authorities, territorial decision-makers and digital procedure [8, pp. 33–41]. Cagliero and co-authors demonstrate the diversity of national choices under the CAP's new delivery model [9, pp. 49–66]. Williams identifies authorisation, opacity, scalable error, procedural fairness and reason-giving as central administrative-law concerns in algorithmic decision-making [10, pp. 468–494]. Van der Velden and co-authors, together with Ehlers, Huber and Finger, show that satellite monitoring and digitalisation redistribute agency and depend on institutional capacity [11; 12]. However, scholarship

still lacks an integrated legal criterion connecting competence, procedure and digital infrastructure.

Presentation of the main material. The EU framework begins with a distinction between policy management and expenditure administration. Under Article 123 of Regulation (EU) 2021/2115, the managing authority bears responsibility for the implementation of the CAP Strategic Plan, ensures an appropriate electronic information system and supplies the data necessary for monitoring and evaluation [1]. Its functions concern the programme as a whole. They are not identical to the examination of an individual application or to the authorisation and payment of expenditure.

Regulation (EU) 2021/2116 adds the financial and control architecture. The competent authority issues and reviews accreditation. An accredited paying agency manages and controls expenditure within the limits of the tasks assigned to it; tasks may be delegated, except for making payment, but the paying agency remains responsible for the management and control system [2, Arts. 8–9]. A certification body provides an independent opinion on the completeness, accuracy and veracity of annual accounts and on the proper functioning of governance systems [2, Art. 12]. These institutions are connected, yet they do not form a hierarchy in which one body absorbs every function.

Commission Delegated Regulation (EU) 2022/127 translates the accreditation requirement into organisational conditions: a clear allocation of authority, separation of incompatible functions, written procedures, supervision of delegated tasks, audit trails, internal audit, continuity arrangements and information security [13, Art. 1 and Annex I]. Those requirements make it possible to identify who performed a material operation, on what authority, with what information and under which control.

IACS must be understood in the same institutional context. Regulation (EU) 2021/2116 provides for beneficiary identification, the land parcel identification system, geospatial and animal-based applications, controls and the area monitoring system [2, Arts. 65–70a]. Commission Implementing Regulation (EU) 2022/1173 regulates electronic applications, pre-filled information, communication, amendment and withdrawal [14, Arts. 3–7]. Digitalisation changes the medium and speed of administration, but not the need for an identifiable legal basis, competent authority and reviewable outcome.

This relationship may be expressed through the criterion of institutional, procedural and digital coherence. Institutional coherence concerns the lawful attribution and separation of functions. Procedural coherence requires that data collection, verification, communication with the applicant, decision-making and review form one legally ordered proceeding. Digital coherence means that the architecture of registers, interfaces and automated operations corresponds to those institutional and procedural rules. A system is incoherent where software performs an operation for which no body has competence, where the origin or version of decisive data cannot be reconstructed, or where a digital discrepancy produces an adverse consequence without a legally adequate route for correction and review.

Polish law offers a differentiated model of support administration. The Act of 8 February 2023 on the CAP Strategic Plan for 2023–2027 identifies the minister responsible for rural development as the managing authority [15, Art. 6]. The minister performs Member State tasks not assigned elsewhere, monitors and evaluates implementation and may issue guidelines to the paying agency, implementing bodies, intermediary institutions and other participants. Significantly, those guidelines may not determine the merits of an individual case [15, Art. 6(2)]. Strategic steering is thus separated from decision-making in individual administrative cases.

ARiMR is the accredited paying agency and performs tasks relating to granting and paying support, recovery and administrative and on-the-spot checks [15, Arts. 9–10]. This position is central but not exclusive. In cases where support is granted by administrative decision, the head of the competent district office is the authority in the individual matter [15, Art. 65(1)]. The Act also applies the Code of Administrative Procedure to individual cases decided by administrative decision unless the special legislation provides otherwise [15, Art. 5]. The applicant therefore deals with a digital environment, but the final act remains attributable to a statutorily identified authority.

The Polish model also illustrates controlled participation by other public bodies. Voivodeship self-governments may conduct proceedings, carry out checks, select operations, conclude support agreements, determine recoverable amounts and request voluntary repayment. The delegated scope may include determining the amount to be recovered and requesting voluntary repayment, but excludes making payments and pursuing or enforcing recovery of the amount due [15, Art. 10(3)–(4)]. The agreement must specify the tasks and method of performance, allow ARiMR to exercise control and audit, preserve documentation and disclose essential information about the delegation [15, Art. 10(5)–(6)]. Delegation is therefore a legally structured form of implementation. It does not dissolve the distinction between the body performing a task and the institution accountable for the integrity of the financial-control system.

Poland's digital environment corresponds to this differentiated structure. The Electronic Services Platform (Platforma Usług Elektronicznych, PUE) provides a common access point for identification data, applications, case-status information, correspondence and financial data [16]. It does not replace the specialised systems through which particular operations are performed. ARiMR separately identifies eWniosekPlus, IRZplus, PUE, the ARiMR mobile application, eWoP, PAplus and the Geoportal among its information systems [17]. In the 2026 application campaign, eWniosekPlus was accessed through PUE and automatically assigned an application to the district office competent according to the applicant's residence or registered seat [18]. The transferable lesson is not that one portal should perform every administrative function, but that specialised systems should operate within a coherent environment for identity, communication and case management.

The treatment of area-monitoring results further demonstrates the relationship between technology and procedure. Polish legislation permits an applicant to amend an application after irregularities identified through administrative control or the area monitoring system have been communicated [15, Art. 60(2)(2)]. A remote-sensing signal is thus not equated automatically with a final legal finding. It enters an administrative process in which the applicant may react and the competent authority must determine the legal consequence.

Estonia's institutional design is more compact. The European Union Common Agricultural Policy Implementation Act applies the Administrative Procedure Act to CAP proceedings, subject to the specific rules of Union and national legislation [19, § 1(2)]. The Ministry of Regional Affairs and Agriculture is the authority competent to accredit the paying agency, while the Agricultural Registers and Information Board (Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet, PRIA; ARIB in the English translation) performs paying-agency functions [19, §§ 4–5]. The Act permits delegation by administrative contract and provides for administrative oversight. Compactness therefore does not mean an absence of legally differentiated responsibilities.

Nor is implementation confined to PRIA. Depending on the intervention, compliance may be verified by PRIA, the Agriculture and Food Board, the Land and Spatial Planning Board, the Environmental Board, a state foundation or another designated authority [19, § 26(3)]. Some rural-development applications are submitted through local action groups, while PRIA or a state foundation may conduct evaluation [19, §§ 25–27]. This arrangement is smaller in scale than the Polish network, but functionally plural. The governing legislation determines which participant receives, verifies, evaluates or decides a matter.

Digital integration is achieved through e-PRIA and the Register of Agricultural Support and Agricultural Parcels. e-PRIA provides an authenticated environment for submitting applications, entering registry data, reviewing documents and consulting time-limited obligations, payments and debts [20]. The register contains the personal, contact, bank and other data needed to administer Union and national support and to identify agricultural parcels [21]. The strength of the Estonian model lies in the proximity of service delivery, registry administration and operational processing. That proximity reduces duplication, but it does not merge data maintenance, evidentiary assessment and the adoption of an administrative decision into a single technical function.

PRIA's area monitoring system uses Copernicus Sentinel imagery and other equivalent data, including geotagged photographs [22]. The

system analyses time series and may generate a task requesting photographic evidence. Artificial intelligence assists in assessing photographs; where compliance cannot be established, a case-worker examines the material and an on-the-spot inspection may follow [22]. For the 2026 campaign, applicants were permitted to amend monitored application data within prescribed periods, and rejected amendments were accompanied by an explanation [22]. The legally significant sequence is therefore monitoring, communication, possible correction or additional evidence, official assessment and a decision capable of challenge.

The two national models cannot be reduced to a contrast between a large and a small paying agency. Poland combines strategic management, a central implementing and financial institution, territorial decision-making in individual cases, controlled delegation and several specialised digital systems. Estonia combines ministerial competence, PRIA, other sectoral authorities, local and foundation-based implementation, integrated registers and electronic services. Both systems are plural; they differ in how functions are distributed and connected.

Three categories of comparative elements may accordingly be distinguished. The first consists of public-law safeguards that are transferable irrespective of administrative scale: statutory attribution of competence, separation of incompatible functions, traceable delegation, reliable data provenance, a reviewable final act and institutional responsibility for digital processing. The second includes arrangements adaptable to national conditions, such as the number and territorial organisation of offices, the use of intermediary institutions and the degree of registry concentration. The third consists of scale-dependent technical forms, including a particular portal layout, internal software configuration or organisational network. Copying the third category without reproducing the legal and administrative conditions supporting it would create appearance rather than capacity.

For Ukraine, this distinction is particularly important because the current legislation develops at different speeds. The Law “On the Principles of State Agrarian Policy and State Rural Development Policy” already regulates the State Agrarian Register and introduces a future institutional framework for the Paying Agency, delegation and IACS [3–4]. Cabinet Order No. 1526-r designates the Ukrainian State Fund for Support of Farms as the budgetary institution performing the functions of the Paying Agency from 1 July 2026 [5]. Designation does not substitute for the commencement of statutory powers, implementing rules or demonstrated operational readiness.

The transitional provisions require precise treatment. Articles 2-7 and 2-8, including the provisions governing IACS, are scheduled to enter into force on 1 January 2027 [4, sec. II]. The separate group of provisions that includes Article 2-6 on the Paying Agency enters into force eighteen months after publication of Law No. 4619-IX, that is, on 3 May 2027, but not earlier than the date on which the Agency begins functioning as determined by the authorised central executive body [4, sec. II]. The proviso concerning the operational start applies to that later group; it does not condition the entry into force of Article 2-8. This distinction must be reflected in subordinate legislation, technical specifications and institutional planning.

The Law of Ukraine “On Administrative Procedure” supplies a general procedural framework [6]. It requires lawful attribution of responsibility, access to case materials, reasoned administrative acts and effective remedies. Fully or partly automated administrative proceedings and automated administrative acts are permissible only where the law provides for them, and responsibility remains with the administrative body [6, Arts. 62, 63, 69]. The legislation does not prohibit automated decisions categorically, but makes legal basis, attribution and review indispensable. Since the general right to be heard contains exceptions, including for certain automated acts, special agricultural-support rules should expressly provide suitable means to correct source data, contest a machine-generated discrepancy and obtain review before or promptly after an adverse outcome.

The comparison supports a broader reform agenda. First, Ukraine needs a normative map of agricultural support administration as a whole. It should cover policy and scheme design, publication of eligibility conditions, registration, application intake, verification, evaluation, the adoption

of individual acts, payment, accounting, control, recovery, complaints, monitoring and evaluation. For each function, legislation or a properly authorised subordinate act should identify the competent body, the responsible structural unit, the permissible form of participation by another body, the legal result and the information system used. The Paying Agency must be located within this map rather than treated as synonymous with the entire system.

Second, programme management and the resolution of individual cases should be expressly distinguished. A body responsible for policy objectives, indicators, monitoring and evaluation may issue general implementation guidance, but should not determine the result of a particular application outside the procedure and competence established by law. The Polish prohibition on using managing-authority guidelines to decide the merits of an individual case is instructive in this regard [15, Art. 6(2)]. Ukraine should likewise ensure that methodological documents, software parameters and administrative instructions do not become concealed sources of substantive eligibility rules.

Third, the State Agrarian Register and IACS should be developed through a common data-governance model. An authoritative-source matrix should identify, for each category of identity, land, rights, animals, commitments, controls, payments and debt data, the official source, the body responsible for quality, the lawful purpose of use, the update frequency and the rule for resolving conflicts. Data imported or altered in the administrative process should retain source, date, version and the identity of the operation performed. Manual overrides require reasons and logging. The applicant should be able to see the material data used in the case and should not be required to submit information already lawfully available to the administration unless verification is objectively necessary.

Fourth, digital services should be designed around the administrative case rather than around institutional boundaries. A common authenticated entry point may connect application forms, registry services, correspondence, status information, obligations, payments and remedies while specialised systems remain operationally distinct. At the same time, digital-by-default administration must not become digital-only exclusion. Assistance, accessibility standards and an alternative channel should be available where a person cannot effectively use the electronic interface. An applicant should not bear the risk of the administration's internal information-system structure.

Fifth, the evidentiary use of monitoring and automated classifications requires a special procedural model. A notice of discrepancy should identify the parcel or other object, the source and date of the information, the possible legal consequence, the response period and the responsible authority. The applicant should be able to correct factual data, submit an explanation or geotagged evidence and request assessment of a disputed classification. A refusal, reduction or recovery decision must identify the applicable rule, established facts, decisive evidence, calculation and available remedy. Human assessment need not be imposed on every routine operation, but it should be available where the evidentiary conclusion is disputed or where the automated process cannot resolve material ambiguity.

Finally, implementation must be phased without confusing testing with the exercise of public authority. Technical pilots may assess data exchange, calculations, controls, system resilience and user interaction before all future provisions enter into force. They should not produce adverse external legal consequences unless the competent body and legal basis already exist. Readiness assessment should cover not only accreditation criteria relevant to the financial-control function, but also scheme governance, staffing, territorial capacity, data quality, cyber and business continuity, administrative procedure, complaints and judicial review. Readiness is the capacity of the whole system to produce lawful and reliable decisions, not merely the completion of software.

Conclusions. The experience of Poland and Estonia demonstrates that agricultural support is administered through an institutional and procedural system rather than by a single agency. Strategic management, implementation, financial assurance, registry administration, control, decision-making in individual cases and review must be legally separated where their functions differ and practically connected where the administrative process requires cooperation.

The Polish model is distinguished by a differentiated allocation of responsibilities: the managing authority directs implementation at programme level; ARiMR performs central implementing and financial functions; district-office heads decide specified individual matters; voivodeship self-governments may perform clearly bounded tasks; and several specialised systems are connected through PUE. Estonia uses a more compact architecture built around the Ministry of Regional Affairs and Agriculture, PRIA, sectoral authorities, state foundations, local action groups, e-PRIA and integrated registers. Its area-monitoring process confirms that digital indicators acquire legal significance only through communication, correction, evidentiary assessment and an attributable administrative decision.

The principal transferable standard is institutional, procedural and digital coherence. It requires correspondence between competence, workflow, data, technology, evidentiary assessment, responsibility and remedies. The organisational scale of ARiMR or the concentration of Estonian registers is not itself a model for direct transplantation. What Ukraine can and should adopt are the public-law safeguards that make both systems administratively intelligible and legally accountable.

For Ukraine, the immediate priorities are a complete map of agricultural-support functions and authorities; separation of programme management from decision-making in individual cases; interoperable and traceable data governance; applicant-oriented electronic services; special rules for monitoring and automated processing; and phased implementation that distinguishes technical testing from legally effective administration. The Paying Agency remains important within the financial-management chain, but it is only one component of the wider institutional architecture. Reform will be successful when every stage–from scheme design to payment, recovery and review–can be connected to a valid legal basis, a competent public authority, reliable information and an effective procedural safeguard.

BIBLIOGRAPHY:

1. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund and by the European Agricultural Fund for Rural Development and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013. Official Journal of the European Union. 2021. L 435. P. 1–186. Consolidated version of 18 March 2026. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/2026-03-18/eng

2. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 435. P. 187–261. Consolidated version of 1 January 2026, as subsequently amended by Regulation (EU) 2026/1768. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2116/2026-01-01/eng; https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2026/1768/oj/eng

3. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі : Закон України від 08.10.2025 № 4619-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4619-20#Text

5. Про призначення Виплатної агенції : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2025 № 1526-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1526-2025-%D1%80#Text

6. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

7. Петрова Н. О., Світловський С. С. Особливості державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: організаційно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Вип. 91. Ч. 2. С. 243–248. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.31

8. Suchoń A. The Impact of the EU Common Agricultural Policy on the Legal Framework for Financing Agricultural Activities in Poland and Operation of the Agency for the Restructuring and Modernisation of Agriculture. EU Agrarian Law. 2024. Vol. 13. No. 2. P. 33–41. DOI: https://doi.org/10.2478/eual-2024-0010

9. Cagliero R., Vassallo M., Pierangeli F., Pupo D'Andrea M. R., Monteleone A., Camaione B., Tarangioli S. The Common Agricultural Policy 2023–2027. How Do Member States Implement the New Delivery Model? Italian Review of Agricultural Economics. 2023. Vol. 78. No. 1. P. 49–66. DOI: https://doi.org/10.36253/rea-14318

10. Williams R. Rethinking Administrative Law for Algorithmic Decision Making. Oxford Journal of Legal Studies. 2022. Vol. 42. No. 2. P. 468–494. DOI: https://doi.org/10.1093/ojls/gqab032

11. van der Velden D., Klerkx L., Dessein J., Debruyne L. Governance by Satellite: Remote Sensing, Bureaucrats and Agency in the Common Agricultural Policy of the European Union. Journal of Rural Studies. 2025. Vol. 114. Article 103558. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103558

12. Ehlers M.-H., Huber R., Finger R. Agricultural Policy in the Era of Digitalisation. Food Policy. 2021. Vol. 100. Article 102019. DOI: https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102019

13. Commission Delegated Regulation (EU) 2022/127 of 7 December 2021 supplementing Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council with rules on paying agencies and other bodies, financial management, clearance of accounts, securities and use of euro. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 20. P. 95–130. Consolidated version of 29 March 2026. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/127/2026-03-29/eng

14. Commission Implementing Regulation (EU) 2022/1173 of 31 May 2022 laying down rules for the application of Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council with regard to the integrated administration and control system in the common agricultural policy. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 183. P. 23–34. Consolidated version of 1 January 2026. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2022/1173/2026-01-01/eng

15. Ustawa z dnia 8 lutego 2023 r. o Planie Strategicznym dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027. Tekst jedn.: Dz.U. 2024 poz. 1741; zm.: Dz.U. 2025 poz. 321; Dz.U. 2026 poz. 305. Elektroniczny Dziennik Ustaw. URL: https://eli.gov.pl/eli/DU/2024/1741/ogl

16. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Platforma Usług Elektronicznych. Portal Gov.pl. URL: https://www.gov.pl/web/arimr/platforma-uslug-elektronicznych

17. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Systemy teleinformatyczne ARiMR. Portal Gov.pl. URL: https://www.gov.pl/web/arimr/systemy-teleinformatyczne-arimr

18. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Zasady składania wniosku na rok 2026. Portal Gov.pl. URL: https://www.gov.pl/web/arimr/zasady-skladania-wniosku

19. European Union Common Agricultural Policy Implementation Act. Passed 09.11.2022. RT I, 23.11.2022, 2. Entry into force 01.01.2023. Consolidated text in force from 24.02.2025. Riigi Teataja. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503032025001/consolide

20. Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet. e-PRIAst. Last modified 05.01.2026. URL: https://www.pria.ee/infokeskus/e-priast

21. Agricultural Registers and Information Board. Registers. Last modified 05.05.2026. URL: https://www.pria.ee/en/registers

22. Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet. Pinnaseiresüsteem [Area Monitoring System]. Last modified 09.04.2026. URL: https://www.pria.ee/infokeskus/pinnaseiresusteem

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 351:69.059.25
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.30

Островський С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9520-4732

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ РЕГІОНІВ, ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ

Анотація. У статті досліджено принципи публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Обґрунтовано, що масштабність руйнувань, значний обсяг необхідних фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів, множинність суб'єктів публічної адміністрації та необхідність одночасного забезпечення безпекових, соціальних, економічних та інфраструктурних потреб зумовлюють потребу у формуванні цілісної системи засад, на яких має ґрунтуватися діяльність у сфері відновлення. Встановлено, що такі принципи визначають не лише загальну спрямованість публічного адміністрування, а й вимоги до прийняття управлінських рішень, визначення пріоритетів, розподілу ресурсів, координації діяльності уповноважених суб'єктів, забезпечення прозорості та оцінювання результатів відновлення.

На підставі аналізу наукових підходів до розуміння принципів адміністративного права та адміністративно правового регулювання запропоновано принципи публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури розглядати як основоположні правові та управлінські засади, що визначають зміст, спрямованість, порядок і межі діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері відновлення постраждалих територій, забезпечують її законність, обґрунтованість, прозорість, підзвітність, орієнтацію на потреби населення, ефективне використання ресурсів та досягнення публічно значущого результату. Аргументовано, що принципи у досліджуваній сфері мають не декларативний, а безпосередній регулятивний та організаційний характер, оскільки повинні враховуватися на всіх етапах відновлення, починаючи з оцінювання потреб і планування та завершуючи реалізацією проєктів, контролем і оцінюванням їх результативності.

До системи основних принципів публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури запропоновано віднести верховенство права, законність, пріоритет безпеки населення і базових потреб території, обґрунтованість та пріоритетність відновлення, співробітництво і координацію, субсидіарність та врахування місцевих потреб, відкритість, прозорість і підзвітність, участь громадськості, ефективне та цільове використання ресурсів, стійкість та відновлення за принципом «краще, ніж було». Наголошено, що системне застосування зазначених принципів має забезпечувати взаємозв'язок між потребами постраждалого населення і територіальних громад, управлінськими рішеннями суб'єктів публічної адміністрації, ресурсним забезпеченням відновлення та його фактичними результатами.

Ключові слова: *публічне адміністрування, відновлення, регіон, територія, інфраструктура, принципи, публічна адміністрація, відновлення територій, публічний інтерес, територіальна громада, стійкість, повоєнне відновлення.*

Ostrovskyi S. O. Principles of public administration of the recovery of regions, territories and infrastructure

Abstract. The article examines the principles of public administration of the recovery of regions, territories and infrastructure affected by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is substantiated that the scale of destruction, the considerable amount of required financial, material and organisational resources, the plurality of public administration entities and the need to simultaneously address security, social, economic and infrastructure needs determine the necessity of developing an integrated system of principles on which recovery activities should be based. It is established that such principles determine not only the general direction of public administration but also the requirements for administrative decision

© Островський С. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

making, prioritisation, allocation of resources, coordination between authorised entities, transparency and evaluation of recovery results.

Based on the analysis of scientific approaches to understanding the principles of administrative law and administrative legal regulation, it is proposed to define the principles of public administration of the recovery of regions, territories and infrastructure as fundamental legal and administrative foundations that determine the content, direction, procedure and limits of the activities of public administration entities in the field of recovery of affected territories and ensure legality, justification, transparency, accountability, orientation towards the needs of the population, efficient use of resources and achievement of socially significant results. It is argued that the principles in the field under study are not merely declarative but have a direct regulatory and organisational significance and should be observed at all stages of recovery, from needs assessment and planning to project implementation, control and evaluation of results.

The system of key principles of public administration of the recovery of regions, territories and infrastructure is proposed to include the rule of law, legality, priority of population safety and basic territorial needs, justification and prioritisation of recovery, cooperation and coordination, subsidiarity and consideration of local needs, openness, transparency and accountability, public participation, efficient and targeted use of resources, resilience and the principle of "build back better". It is emphasised that the systematic implementation of these principles should ensure a consistent relationship between the needs of the affected population and territorial communities, administrative decisions of public administration entities, resource provision and the actual results of recovery.

Key words: *public administration, recovery, region, territory, infrastructure, principles, public administration entities, territorial recovery, public interest, territorial community, resilience, post war recovery.*

Постановка проблеми. Відновлення регіонів, територій та інфраструктури, які зазнали руйнувань і пошкоджень унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, є одним із найбільш масштабних і складних напрямів сучасної діяльності держави та органів місцевого самоврядування. Його реалізація потребує не лише значних фінансових і матеріальних ресурсів, а й належної організації діяльності суб'єктів публічної адміністрації, узгодження державних, регіональних та місцевих пріоритетів, визначення черговості відновлення об'єктів і забезпечення орієнтації управлінських рішень на реальні потреби населення. Особливого значення за таких умов набувають принципи, які мають визначати зміст, спрямованість, межі та порядок діяльності уповноважених суб'єктів і виступати основою прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень. Водночас чинне законодавство закріплює окремі принципи державної регіональної політики, проте специфіка публічного адміністрування відновлення потребує їх системного осмислення та конкретизації з урахуванням характеру і масштабів спричинених війною руйнувань, безпекових ризиків, обмеженості ресурсів та необхідності забезпечення прав і законних інтересів населення [4; 5]. Відсутність цілісного наукового підходу до визначення системи таких принципів ускладнює формування єдиних вимог до визначення пріоритетів відновлення, розподілу ресурсів, координації між суб'єктами публічної адміністрації, участі територіальних громад та оцінювання результативності відповідних заходів. З огляду на це актуальним є визначення змісту, системи та практичного значення принципів публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури як взаємопов'язаних правових і управлінських засад організації відновлювальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади та система принципів адміністративного права дістали ґрунтовного розвитку у працях В. Авер'янова, Ю. Битяка, С. Ківалова, В. Колпакова та А. Комзюка, наукові напрацювання яких сформували фундаментальні підходи до розуміння змісту, значення та місця принципів у механізмі адміністративно правового регулювання. Проблематика публічного управління та відновлення постраждалих територій представлена у дослідженнях М. Іжі, Т. Пахомової, В. Бондар, які розглядали механізми публічного управління відновленням, нормативно правове забезпечення відповідної державної політики та особливості відновлення територій. Безпосередньо принципи публічного адміністрування у сфері відновлення територій досліджував О. Іващенко, який розглядав їх через вимоги законності, пропорційності, компетенційної визначеності, підконтрольності та забезпечення прав і законних

інтересів особи. Водночас комплексна система принципів публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури залишається недостатньо розробленою, що зумовлює необхідність її окремого наукового обґрунтування.

Метою статті є визначення поняття, змісту та системи принципів публічного адміністрування відновлення регіонів, територій та інфраструктури, розкриття їх правового й управлінського значення, а також обґрунтування основних засад, дотримання яких має забезпечувати законність, обґрунтованість, послідовність, прозорість і результативність діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері відновлення постраждалих територій.

Виклад основного матеріалу. Поняття принципів у публічному адмініструванні доцільно розглядати як вихідну правову категорію, через яку визначаються загальні орієнтири діяльності суб'єктів публічної влади. Принцип не зводиться до окремої норми, адміністративної дії чи процедури. Його призначення полягає у формуванні основи, відповідно до якої вибудовуються правове регулювання, управлінська практика та система взаємодії між уповноваженими суб'єктами. У науковій літературі принципи адміністративно-правового регулювання характеризуються як фундаментальні ідеї, що визначають розвиток адміністративного права, зміст адміністративно-правових відносин, а також напрями правотворчої і правозастосовної діяльності [1, с. 44]. Для сфери відновлення це має особливе значення, оскільки йдеться про комплексний процес, у межах якого одночасно вирішуються питання безпеки, життєзабезпечення, розподілу ресурсів, відновлення інфраструктури та реалізації прав постраждалого населення.

Правозахисний зміст принципів публічного адміністрування відновлення випливає з того, що управлінські рішення безпосередньо впливають на можливість людини повернутися до безпечного місця проживання, отримувати житлові, медичні, освітні, соціальні й адміністративні послуги, користуватися транспортною, енергетичною та комунальною інфраструктурою. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід, за яким принципи адміністративного права розуміються як найбільш загальні та стійкі вимоги, на яких ґрунтується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення прав і законних інтересів приватних осіб та належного функціонування держави і громадянського суспільства [2]. Отже, принципи відновлення повинні визначати не лише організацію роботи органів публічної влади, а й допустимі межі управлінського розсуду під час прийняття рішень щодо постраждалих територій.

Водночас для відновлення важливим є розмежування принципів за їх функціональним призначенням. У наукових підходах обґрунтовується можливість виокремлення основоположних, організаційних та процедурних принципів [3, с. 37]. Така логіка придатна і для публічного адміністрування відновлення. До першої групи належать засади, які визначають правові та ціннісні межі відновлювальної діяльності. Організаційні принципи забезпечують узгодженість діяльності різних рівнів публічної влади, а процедурні визначають вимоги до підготовки, обґрунтування, відкритості та контролю управлінських рішень. У межах цієї статті основну увагу зосереджено на тих принципах, без дотримання яких неможливо сформувати правомірну і послідовну модель відновлення: верховенстві права, законності, пріоритеті безпеки населення і базових потреб території, обґрунтованості та пріоритетності, а також співробітництві й координації.

Принцип верховенства права виконує роль загальної правової основи відновлення. Його значення полягає в тому, що управлінська доцільність, потреба у швидкому реагуванні або наявність фінансування не можуть бути самостійною підставою для відступу від вимог справедливості, правової визначеності, пропорційності, рівності та недопущення свавілля. Відповідно до статті 8 Конституції України принцип верховенства права визнається і діє в Україні [4]. У сфері відновлення його практичне наповнення проявляється під час визначення черговості проєктів, розподілу бюджетних і донорських ресурсів, вирішення питань компенсації, проведення закупівель, використання цифрових систем та контролю за виконанням робіт. Рішення в цих питаннях повинні бути передбачуваними, аргументованими, недискримінаційними та такими, що

можуть бути перевірені або оскаржені у встановленому порядку.

Окреме значення має принцип законності, який конкретизує вимогу діяти в межах компетенції та у спосіб, передбачений правом. Якщо верховенство права визначає широку ціннісну рамку діяльності публічної адміністрації, то законність зосереджується на юридичній підставі рішення, належності повноваження та дотриманні встановленої процедури. Відновлення охоплює планування, фінансування, містобудівні рішення, відбір і реалізацію проєктів, закупівлі, контроль та оцінювання результатів. На кожному з цих етапів повинні бути зрозумілими правова підстава дії, уповноважений суб'єкт, межі його компетенції та процедура прийняття рішення. Саме тому законність у сфері відновлення не варто тлумачити як формальне посилання на нормативний акт. Вона передбачає юридично належне обґрунтування всього управлінського ланцюга від виникнення потреби у відновленні до перевірки досягнутого результату.

Принцип пріоритету безпеки населення і базових потреб території відображає соціальне призначення відновлювальної діяльності. Відбудова не повинна перетворюватися на механічне відтворення зруйнованих об'єктів без оцінки того, яке значення вони мають для повсякденного життя громади. Першочерговість має визначатися через здатність конкретного проєкту забезпечити безпечне проживання, доступ до водо-, електро- і теплопостачання, медичної допомоги, освіти, житла, транспорту, адміністративних і соціальних послуг, зв'язку, укриттів та критичної інфраструктури. Такий підхід є особливо важливим за умов дефіциту фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів. У цьому випадку пріоритет не може залежати від іміджевої привабливості об'єкта або політичної зацікавленості. Визначальним має бути вплив відновлення на безпеку людей, життєздатність громади та можливість повернення населення.

Застосування принципу пріоритету безпеки вимагає врахування не лише характеристик самого об'єкта, а й соціального контексту території. Під час оцінювання потреб доцільно брати до уваги кількість осіб, які залежать від відповідної послуги, наявність альтернативного доступу до неї, наслідки подальшого невідновлення, рівень безпекових ризиків, а також становище дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та людей, які втратили житло. У результаті ступінь фізичного руйнування не завжди має автоматично визначати черговість. Об'єкт із меншим масштабом пошкодження може мати вищий суспільний пріоритет, якщо від його функціонування залежить значна частина населення або відсутня реальна альтернатива відповідній послузі.

З принципом безпеки безпосередньо пов'язаний принцип обґрунтованості та пріоритетності відновлення. Його зміст полягає в необхідності переходу від переліку бажаних проєктів до системи рішень, заснованих на перевірюваних даних і зрозумілих критеріях. До таких критеріїв належать масштаби пошкодження, вплив руйнувань на життєдіяльність населення, кількість користувачів відповідної послуги, безпекова ситуація, наявність альтернатив, фінансова спроможність громади, готовність проєктної документації, можливість залучення додаткового фінансування та очікуваний соціальний, економічний й інфраструктурний результат. Рішення про включення проєкту до плану відновлення повинно мати під собою результати оцінювання шкоди, аналіз потреб, фінансові розрахунки, визначені строки та прогнозований результат. Така вимога зменшує ризик випадкових, політично мотивованих або недостатньо підготовлених рішень.

Пріоритетність у цьому контексті є не тотожною обґрунтованості, а логічно продовжує її. Обґрунтованість відповідає на питання, чому проєкт є необхідним, тоді як пріоритетність визначає, чому саме він повинен реалізовуватися раніше за інші. За обмежених ресурсів одночасне відновлення всіх пошкоджених об'єктів є неможливим, тому публічна адміністрація повинна встановлювати послідовність заходів. Вона має бути пояснюваною і зрозумілою для громади. Встановлення формалізованих критеріїв пріоритетності дозволяє зменшити дублювання фінансування, уникнути включення до планів другорядних об'єктів та спрямувати ресурси на ті рішення, від яких реально залежить відновлення життєдіяльності території.

Завершальним у межах цього блоку є принцип співробітництва та координації. Комплексність відновлення зумовлює участь органів державної влади, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері відновлення, міжнародних партнерів, донорів, виконавців робіт і громадськості. Закон України «Про засади державної регіональної політики» пов'язує співробітництво з узгодженням цілей, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів, а координацію з узгодженістю стратегій, планів і програм на різних територіальних рівнях [5]. Для відновлення це означає необхідність єдиної логіки пріоритетів, обміну інформацією та недопущення ситуацій, коли різні суб'єкти паралельно фінансують однакові заходи або приймають несумісні рішення щодо однієї території.

Практична реалізація співробітництва і координації повинна бути пов'язана з чітким розподілом відповідальності. Сам факт участі багатьох суб'єктів не гарантує узгодженості. Навпаки, за відсутності визначених каналів взаємодії виникають ризики дублювання функцій, затримки погоджень, фрагментарного фінансування та розриву між державними, регіональними і місцевими потребами. Тому координація має охоплювати спільне визначення пріоритетів, обмін даними про пошкодження і потреби, погодження джерел фінансування, визначення відповідальних виконавців, контроль строків та оцінювання кінцевого результату. У такому розумінні цей принцип поєднує правомірність управлінського рішення з його організаційною спроможністю бути виконаним.

Взаємозв'язок розглянутих засад виявляється на кожному етапі відновлювального процесу. Наприклад, визначення першочергового об'єкта буде правомірним лише за умови, що відповідний суб'єкт діє в межах компетенції, рішення спирається на перевірені дані, пріоритет пов'язаний із безпекою та базовими потребами, а джерела фінансування і дії учасників узгоджені між собою. Відсутність хоча б одного з цих елементів створює ризик того, що формально допустиме рішення не забезпечить необхідного суспільного результату. Саме тому базові принципи доцільно використовувати не як декларативний перелік, а як критерії перевірки управлінських рішень під час планування, реалізації та контролю заходів із відновлення.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави розглядати базові принципи публічного адміністрування відновлення як взаємопов'язану систему правових і управлінських вимог, що визначають допустимий зміст рішень та порядок їх прийняття. Верховенство права формує загальні ціннісні межі відновлювальної діяльності, законність забезпечує належну юридичну підставу та процедурну правильність, пріоритет безпеки орієнтує відновлення на реальні потреби людини і територіальної громади, обґрунтованість та пріоритетність вимагають спиратися на дані й зрозумілі критерії, а співробітництво і координація забезпечують узгодженість діяльності багатьох суб'єктів. У сукупності ці принципи дозволяють відмежувати публічне адміністрування відновлення від ситуативного управління окремими проєктами.

Доцільним напрямом удосконалення практики є формалізація критеріїв пріоритетності в планах і програмах відновлення, обов'язкове мотивування рішень про включення та черговість проєктів, а також закріплення зрозумілої міжвідомчої процедури координації. Під час розподілу ресурсів першочерговими мають визнаватися проєкти, що безпосередньо впливають на безпеку населення, доступ до базових послуг і відновлення функціональної спроможності території. Такий підхід створює передумови для правомірного, послідовного та суспільно орієнтованого відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 41–48. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289449

2. Галунько В. Принципи адміністративного права: лекція для студентів 2 курсу. Академія адміністративно-правових наук. Науково-дослідний інститут публічного права. 24 вересня 2019 року. URL: https://www.ssaals.com.ua/pravo/pryntsypy-administratyvnoho-prava-le/6628/.

3. Кравцова Т. М. Щодо правової визначеності та класифікації принципів надання адміністративних послуг. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2023. Т. 13. Вип. 26. С. 26–35. DOI: https://doi.org/10.34079/2226-3047-2023-13-26-26-35. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/137

4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 90.

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.31

Подолян Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри транспортного права
факультету соціально-економічних та правових наук
Національного транспортного університету
ORCID: 0000-0001-5063-4018

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД У СФЕРІ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню організаційно-правових засад державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності в Україні. Актуальність теми зумовлена особливим значенням достовірної оцінки майна та майнових прав для цивільного обороту, приватизаційних процесів, оподаткування, а також для фіксації та відшкодування збитків, завданих збройною агресією проти України. Проаналізовано зміст і напрями державного регулювання оціночної діяльності, закріплені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», та встановлено, що контроль і нагляд є самостійними функціональними складовими такого регулювання, які, втім, не отримали належної законодавчої диференціації. Розкрито адміністративно-правовий статус Фонду державного майна України як спеціального органу виконавчої влади, що здійснює державне регулювання оціночної діяльності, охарактеризовано його контрольні повноваження: рецензування звітів про оцінку майна, ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, ведення єдиної бази даних звітів про оцінку, роботу Екзаменаційної комісії, застосування заходів впливу у вигляді зупинення дії та позбавлення кваліфікаційних свідоцтв оцінювачів і анулювання сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності. Особливу увагу приділено цифровим інструментам контролю – єдиній базі даних звітів про оцінку з модулем електронного визначення оціночної вартості та автоматизованій підсистемі «Рецензент», а також впливу законодавства про адміністративну процедуру на здійснення контрольних проваджень Фондом державного майна України. Виявлено проблему співвідношення спеціального режиму контролю у сфері оцінки майна із загальним режимом державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Сформульовано пропозиції щодо законодавчого розмежування категорій «державний контроль» і «державний нагляд» у сфері оціночної діяльності та вдосконалення процедур застосування заходів впливу.

Ключові слова: *майно, майнове право, оцінка майна, оціночна вартість, оціночна діяльність, оцінювач майна, регулювання оціночної діяльності, державний контроль, державний нагляд, Фонд державного майна.*

Podolian Yu. O. State control and supervision in the sphere of valuation activity: organizational and legal principles and directions of improvement

Abstract. The article is devoted to the study of the organizational and legal principles of state control and supervision in the sphere of valuation activity in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the special importance of reliable valuation of property and property rights for civil turnover, privatization processes, taxation, as well as for recording and compensating damage caused by the armed aggression against Ukraine. The content and directions of state regulation of valuation activity, enshrined in the Law of Ukraine «On Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activity in Ukraine», are analyzed, and it is established that control and supervision are independent functional components of such regulation, which, however, have not received proper legislative differentiation. The administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine as a special executive body exercising state regulation of valuation activity is revealed, and its control powers are characterized: reviewing property valuation reports, maintaining the State Register of Appraisers and Valuation Entities, maintaining the unified database of valuation reports, the work of the Examination Commission, and the application of measures of influence in the form of suspension and deprivation of appraisers'

© Подолян Ю. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

qualification certificates and cancellation of certificates of valuation entities. Particular attention is paid to digital control instruments – the unified database of valuation reports with the module for electronic determination of the appraised value and the automated subsystem «Retsenzent» («Reviewer»), as well as to the impact of the legislation on administrative procedure on control proceedings carried out by the State Property Fund of Ukraine. The problem of correlation between the special control regime in the sphere of property valuation and the general regime of state supervision (control) in the sphere of economic activity is identified. Proposals are formulated regarding the legislative differentiation of the categories «state control» and «state supervision» in the sphere of valuation activity and the improvement of procedures for applying measures of influence.

Key words: *property, property law, property valuation, appraised value, valuation activity, property appraiser, regulation of valuation activity, state control, state supervision, State Property Fund of Ukraine.*

Постановка проблеми. Оцінка майна та майнових прав є тим інститутом, через який держава і суспільство отримують достовірну інформацію про вартість об'єктів цивільного обороту. Від якості оціночної діяльності безпосередньо залежать законність приватизації державного та комунального майна, справедливість оподаткування операцій з нерухомістю, обґрунтованість судових рішень у майнових спорах, ефективність виконавчого провадження, а в умовах повномасштабної збройної агресії проти України – ще й достовірність фіксації збитків, завданих державі, територіальним громадам, юридичним і фізичним особам. Саме тому оціночна діяльність традиційно належить до сфер, у яких держава зберігає значний обсяг регуляторної присутності, зокрема через механізми контролю та нагляду.

Водночас чинний Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III (далі – Закон № 2658-III), який визначає правові засади здійснення оцінки майна та її державного і громадського регулювання [1], оперує категоріями «державне регулювання» та «контроль», проте не містить ані визначення державного контролю у сфері оціночної діяльності, ані розмежування контрольних і наглядових повноважень. Це створює правову невизначеність щодо застосовності до оціночної діяльності загального режиму державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, щодо процедурних гарантій для оцінювачів і суб'єктів оціночної діяльності під час застосування до них заходів впливу, а також щодо правової природи новітніх цифрових інструментів контролю, які фактично вже функціонують. Зазначене актуалізує потребу в комплексному адміністративно-правовому аналізі організаційно-правових засад державного контролю та нагляду у сфері оцінки майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оціночної діяльності досліджувалася у вітчизняній науці переважно в економічній площині – з позицій методології визначення вартості, стандартизації та відповідності національної практики міжнародним стандартам оцінки. Зокрема, О. Корецька та В. Жихарєва проаналізували співвідношення міжнародних і національних стандартів оцінки вартості бізнесу в системі правового регулювання оціночної діяльності та звернули увагу на неузгодженість понятійного апарату вітчизняного законодавства з міжнародною практикою [2]. Окремі аспекти оцінки майна розглядалися в контексті управління об'єктами державної власності та державно-приватного партнерства, зокрема під час дослідження концесійних механізмів, де достовірна оцінка об'єкта є передумовою законності передачі майна приватному партнеру [3]. Водночас власне адміністративно-правовий вимір проблеми – зміст контрольних і наглядових повноважень Фонду державного майна України, їх співвідношення із загальним законодавством про державний нагляд (контроль), процедурні гарантії учасників контрольних правовідносин – залишається дослідженим фрагментарно, що й зумовило вибір теми цієї статті.

Мета статті полягає у розкритті організаційно-правових засад державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності, з'ясуванні співвідношення цих категорій у чинному законодавстві України, характеристиці системи контрольних повноважень Фонду державного майна України, у тому числі реалізованих через цифрові інструменти, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою аналізу є легальна конструкція державного регулювання оціночної діяльності.

Відповідно до статті 23 Закону № 2658-III державне регулювання оціночної діяльності полягає в забезпеченні формування та розвитку інфраструктури оцінки майна в Україні, об'єктивності та законності її проведення, у тому числі відповідності оцінки майна нормативно-правовим актам з оцінки майна, впровадженні в практику оціночної діяльності міжнародних норм та правил оцінки майна, забезпеченні суспільних інтересів у питаннях оцінки майна, створенні конкурентного середовища серед суб'єктів оціночної діяльності [1]. Серед основних напрямів державного регулювання законодавець прямо називає контроль за дотриманням вимог нормативно-правових актів з оцінки майна, нормативно-правове регулювання, ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, професійну підготовку оцінювачів тощо.

Отже, у легальній моделі контроль постає не самостійним правовим режимом, а одним із напрямів (функцій) державного регулювання. Категорія «державний нагляд» у Законі № 2658-III взагалі не вживається. Така конструкція суттєво відрізняється від усталеного в адміністративно-правовій доктрині розмежування, за яким контроль передбачає перевірку діяльності підконтрольного суб'єкта з можливістю втручання в неї та застосування заходів впливу, тоді як нагляд обмежується спостереженням за додержанням правових норм без втручання в оперативну діяльність піднаглядного суб'єкта. Стосовно оціночної діяльності це розмежування має не лише теоретичне, а й цілком практичне значення: від кваліфікації конкретного повноваження Фонду державного майна України як контрольного або наглядового залежить обсяг процедурних гарантій оцінювача, порядок оскарження відповідних рішень і межі відповідальності.

Суб'єктну основу державного контролю у сфері оцінки майна становить Фонд державного майна України (далі – Фонд). Відповідно до Закону України «Про Фонд державного майна України» від 9 грудня 2011 року № 4107-VI Фонд є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, до основних завдань якого належить, серед іншого, державне регулювання у сфері оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності [4]. Спеціальний статус Фонду в цій сфері зумовлений історично: саме Фонд як орган приватизації був першим системним замовником незалежної оцінки, а згодом – і регулятором професії оцінювача. Водночас поєднання в одному органі функцій регулятора оціночної діяльності та учасника відносин, у яких результати оцінки безпосередньо використовуються (приватизація, оренда державного майна), створює потенційний конфлікт функцій, на який неодноразово зверталася увага у фаховому середовищі та який має враховуватися під час подальшого реформування інституційної моделі.

Систему контрольних повноважень Фонду можна умовно поділити на чотири блоки: допуск до професії, поточний контроль якості оцінки, обліково-реєстраційний контроль та застосування заходів впливу.

Перший блок – контроль допуску до професії – реалізується через професійну підготовку оцінювачів, кваліфікаційний іспит та видачу кваліфікаційних свідоцтв (статті 14–15 Закону № 2658-III), а також через видачу сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності (статті 18-20 Закону № 2658-III) [1]. Ключову роль тут відіграє Екзаменаційна комісія, яка формується з представників Фонду, інших органів державної влади та саморегулівних організацій оцінювачів. Така змішана модель поєднує державний контроль із громадським (професійним) регулюванням, що загалом відповідає європейським підходам до регулювання професій, однак розподіл повноважень між державною та професійною складовими в законодавстві виписаний недостатньо чітко.

Другий блок – поточний контроль якості – здійснюється насамперед через рецензування звітів про оцінку майна. Відповідно до статті 13 Закону № 2658-III рецензування звіту про оцінку майна (акта оцінки майна) здійснюється на вимогу особи, яка використовує оцінку майна та її результати для прийняття рішень, а також в інших випадках, визначених законодавством [1]. Рецензування полягає у критичному розгляді звіту та наданні висновків щодо його повноти, правильності виконання та відповідності застосованих процедур оцінки вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна. Методичною основою такого контролю є Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений

постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 року № 1440, який визначає загальні вимоги до проведення оцінки та змісту звіту [5]. Порядок рецензування звітів рецензентами, що працюють у штаті Фонду, його регіональних відділень та представництв, визначено Положенням, затвердженим наказом Фонду від 31 жовтня 2011 року № 1585/1 [6]. Рецензування є специфічним, властивим саме оціночній сфері інструментом контролю: воно спрямоване не на суб'єкта господарювання як такого, а на результат його професійної діяльності – звіт про оцінку, і саме через оцінювання цього результату опосередковано контролюється додержання оцінювачем нормативних вимог.

Третій блок – обліково-реєстраційний контроль – за останнє десятиліття зазнав найглибшої трансформації внаслідок цифровізації. Відповідно до статті 172 Податкового кодексу України під час посвідчення правочинів з нерухомим майном нотаріус перевіряє реєстрацію звіту про оцінку в єдиній базі даних звітів про оцінку та наявність присвоєного йому унікального реєстраційного номера [7]. Порядок ведення єдиної бази даних звітів про оцінку затверджено наказом Фонду від 17 травня 2018 року № 658 [8]. Єдина база функціонує з модулем електронного визначення оціночної вартості, який автоматично зіставляє вартість, визначену суб'єктом оціночної діяльності, з допустимим 25-відсотковим діапазоном вартості на співставні об'єкти нерухомості. У разі виходу визначеної у звіті ринкової вартості за межі цього діапазону, а також у разі виявлення інших недоліків єдина база автоматично відмовляє у реєстрації звіту; заінтересована особа або суб'єкт оціночної діяльності має право звернутися до Фонду із заявою про забезпечення рецензування такого звіту, і в разі позитивної рецензії звіт реєструється [8]. У 2024 році Фонд запровадив автоматизовану підсистему «Рецензент», призначену для використання штатними рецензентами Фонду під час рецензування звітів [9], що засвідчує подальшу алгоритмізацію контрольних процедур.

Цифровізація контролю у сфері оцінки майна породжує принципово нове для адміністративного права питання: якою є правова природа автоматичної відмови єдиної бази у реєстрації звіту про оцінку? Формально таку відмову генерує програмний комплекс без участі посадової особи, однак за змістом вона є актом застосування права, що безпосередньо впливає на права та законні інтереси замовника оцінки і суб'єкта оціночної діяльності: без реєстрації звіту неможливе нотаріальне посвідчення правочину. Фактично йдеться про автоматизоване індивідуальне рішення, ухвалене без розсуду людини. Чинне законодавство передбачає лише специфічний механізм подолання наслідків такої відмови – рецензування звіту, проте не визначає ані порядку оскарження самої відмови, ані відповідальності за помилки алгоритму (наприклад, у разі некоректного формування діапазону вартості на співставні об'єкти). Вбачається, що зі становленням загального законодавства про адміністративну процедуру подібні автоматизовані рішення мають бути інтегровані в його систему координат.

Четвертий блок – заходи впливу – охоплює зупинення дії та позбавлення кваліфікаційного свідоцтва оцінювача (стаття 17 Закону № 2658-III) і анулювання сертифіката суб'єкта оціночної діяльності (стаття 20 Закону № 2658-III) [1]. Підставами для позбавлення кваліфікаційного свідоцтва є, зокрема, неодноразове грубе порушення оцінювачем нормативно-правових актів з оцінки майна, рішення суду за фактами непрофесійної оцінки майна. Саме цей блок повноважень найповніше відповідає доктринальним ознакам контролю, адже передбачає пряме владне втручання у професійну діяльність особи аж до фактичного припинення її допуску до професії. Тим більшої ваги набувають процедурні гарантії: порядок розгляду питання Екзаменаційною комісією, право оцінювача бути заслуханим, вимоги до вмотивованості рішення та порядок його оскарження.

Державний контроль у сфері оцінки майна доповнюється громадським регулюванням, яке здійснюють саморегулівні організації оцінювачів відповідно до розділу V Закону № 2658-III [1]. Саморегулівні організації беруть участь у роботі Екзаменаційної комісії, у розробленні нормативно-правових актів з оцінки майна, у рецензуванні звітів, здійснюють контроль за додержанням своїми членами правил професійної етики. Взаємодія державного та громадського сегментів контролю в чинній моделі має

переважно дорадчий характер: вирішальні владні повноваження зосереджені у Фонду, тоді як саморегулівні організації позбавлені дієвих власних інструментів впливу на порушників, окрім заходів внутрішньоорганізаційного характеру. Це відрізняє вітчизняну модель від моделей низки держав-членів Європейського Союзу, де професійні організації оцінювачів наділені реальними дисциплінарними повноваженнями, а держава зберігає за собою переважно наглядову функцію. Ураховуючи євроінтеграційні зобов'язання України та загальний вектор дерегуляції господарської діяльності, поступовий перерозподіл контрольних повноважень на користь професійного самоврядування за одночасного посилення прозорості його процедур видається стратегічно виправданим.

Логічним продовженням контрольних механізмів є інститут відповідальності учасників оціночної діяльності. Стаття 32 Закону № 2658-III передбачає, що оцінювачі та суб'єкти оціночної діяльності несуть відповідальність за порушення вимог законодавства про оцінку майна в порядку, встановленому законом [1]. На практиці ця відповідальність реалізується у трьох площинах: адміністративно-правовій (заходи впливу з боку Фонду – зупинення дії та позбавлення кваліфікаційного свідоцтва, анулювання сертифіката), цивільно-правовій (відшкодування шкоди, завданої замовнику або третім особам унаслідок непрофесійної оцінки, на договірних або деліктних засадах) та, у крайніх випадках, кримінально-правовій (якщо завідомо недостовірна оцінка є елементом складу злочину, наприклад у сфері приватизації чи службової діяльності). Слабкою ланкою цієї системи є цивільно-правова складова: законодавство не передбачає обов'язкового страхування професійної відповідальності оцінювачів, унаслідок чого реальне відшкодування шкоди потерпілим часто виявляється неможливим через відсутність у суб'єкта оціночної діяльності достатніх активів. Запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності – за прикладом інших професій, пов'язаних з підвищеним майновим ризиком для третіх осіб, – суттєво посилило б захисну функцію державного регулювання без розширення адміністративного тиску на професію.

У цьому контексті принципове значення має Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX, який встановив загальні вимоги до розгляду адміністративних справ і прийняття адміністративних актів органами публічної адміністрації, включно з гарантіями права особи бути вислуханою, обов'язком обґрунтування акта та процедурами адміністративного оскарження [10]. Законом України від 10 жовтня 2024 року № 4017-IX законодавство у сфері оцінки майна було узгоджено із законодавством про адміністративну процедуру [11], а Законом України від 4 грудня 2024 року № 4114-IX розділ VII «Прикінцеві положення» Закону № 2658-III доповнено пунктом 5-1, згідно з яким кваліфікаційні свідоцтва оцінювачів, видані до набрання чинності Законом № 4017-IX, є чинними до 1 січня 2026 року [1]. Відтак з 1 січня 2026 року завершився перехідний період, протягом якого оцінювачі мали привести свої документи у відповідність до оновленого законодавства, і процедури видачі, зупинення та позбавлення кваліфікаційних документів здійснюються вже в межах адміністративно-процедурного законодавства. Це якісно змінює правове становище оцінювача у відносинах з Фондом: контрольні провадження набувають ознак формалізованої адміністративної процедури з відповідними гарантіями, що слід оцінити позитивно.

Окремої уваги потребує співвідношення спеціального режиму контролю у сфері оцінки майна із загальним режимом, встановленим Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V [12]. Зазначений Закон визначає державний нагляд (контроль) як діяльність уповноважених органів у межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання, і побудований довкола інституту заходів державного нагляду (контролю) – планових і позапланових перевірок. Суб'єкти оціночної діяльності – суб'єкти господарювання формально підпадають під дію цього Закону, однак специфічні контрольні інструменти оціночної сфери – рецензування звітів, автоматизований моніторинг через єдину базу, кваліфікаційні процедури – не є заходами державного нагляду

(контролю) у розумінні Закону № 877-V: вони не передбачають відвідування суб'єкта господарювання, витребування в нього документів чи втручання в його поточну діяльність. Унаслідок цього виникає своєрідний дуалізм: за формальними ознаками сфера оцінки майна охоплюється загальним законодавством про нагляд (контроль), але реальний контроль здійснюється поза його процедурними рамками – через інструменти, врегульовані спеціальним законодавством фрагментарно. Такий стан не забезпечує ані передбачуваності для суб'єктів оціночної діяльності, ані процедурної єдності для регулятора.

Порівняльний аналіз дає підстави запропонувати таке доктринальне розмежування для сфери оцінки майна. Державним наглядом доцільно вважати систематичне спостереження Фонду за додержанням законодавства у сфері оціночної діяльності без безпосереднього втручання у професійну діяльність конкретного суб'єкта: моніторинг інформації єдиної бази даних звітів про оцінку, вибіркове рецензування електронних версій звітів з метою контролю якості їх складання, узагальнення практики, ведення реєстрів. Державним контролем – діяльність, що передбачає перевірку конкретного звіту, оцінювача чи суб'єкта оціночної діяльності з можливістю застосування заходів впливу: рецензування звіту на вимогу заінтересованої особи або у зв'язку з відмовою в реєстрації, розгляд Екзаменаційною комісією питань професійної діяльності оцінювача, зупинення дії і позбавлення кваліфікаційного свідоцтва, анулювання сертифіката. Аналогічне розмежування знає й суміжне законодавство: у сфері оцінки земель, врегульованій Законом України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 року № 1378-IV, так само поєднуються методичне регулювання, рецензування та державна експертиза оціночної документації [13], що підтверджує універсальність проблеми для всього масиву законодавства про оцінку.

Проведений аналіз дозволяє окреслити основні напрями вдосконалення організаційно-правових засад державного контролю та нагляду у сфері оціночної діяльності. По-перше, необхідне пряме законодавче визначення понять державного контролю та державного нагляду у сфері оцінки майна з розмежуванням відповідних повноважень Фонду; оптимальною формою видається виклад статей 23–24 Закону № 2658-III у новій редакції або ухвалення нового закону про оціночну діяльність, потреба в якому давно назріла з огляду на вік чинного Закону та кількість внесених до нього фрагментарних змін. По-друге, процедури застосування заходів впливу (зупинення дії та позбавлення кваліфікаційного свідоцтва, анулювання сертифіката) мають бути повністю узгоджені із Законом № 2073-IX, включно із закріпленням права особи бути вислуханою та вимог до вмотивованості рішень Екзаменаційної комісії. По-третє, автоматизовані рішення єдиної бази даних звітів про оцінку потребують законодавчого визнання їх правової природи як автоматизованих адміністративних актів із визначенням порядку їх оскарження та відповідальності держателя бази за коректність алгоритмів. По-четверте, доцільним є посилення ролі саморегулівних організацій оцінювачів у поточному контролі якості з поступовою передачею їм частини контрольних функцій за збереження за державою наглядових повноважень, що відповідало б європейській моделі регулювання вільних професій.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки. Перше: у чинному законодавстві України державний контроль у сфері оціночної діяльності конструюється як напрям державного регулювання, а категорія державного нагляду не застосовується взагалі, що не відповідає доктринальному розмежуванню цих понять і породжує правову невизначеність щодо обсягу повноважень Фонду державного майна України та процедурних гарантій учасників контрольних правовідносин. Друге: система контрольних повноважень Фонду охоплює контроль допуску до професії, поточний контроль якості оцінки через рецензування звітів, обліково-реєстраційний контроль через єдину базу даних звітів про оцінку та застосування заходів впливу; при цьому специфічні інструменти оціночної сфери не вписуються в загальний режим державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, встановлений Законом № 877-V, і функціонують за фрагментарним спеціальним регулюванням. Третє: цифровізація контролю, насамперед автоматична відмова єдиної бази у реєстрації

звіту про оцінку та впровадження автоматизованої підсистеми «Рецензент», випереджає розвиток законодавства: правова природа автоматизованих рішень, порядок їх оскарження та відповідальність за помилки алгоритмів залишаються невизначеними. Четверте: поширення на сферу оцінки майна законодавства про адміністративну процедуру, здійснене законами № 4017-IX та № 4114-IX, є важливим кроком до процедурної впорядкованості контрольних проваджень, однак воно має бути доповнене системним оновленням Закону № 2658-III, включно із законодавчим розмежуванням контролю та нагляду, узгодженням процедур застосування заходів впливу та визначенням статусу автоматизованих рішень. Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі пов'язані з дослідженням правової категорії оціночної вартості та її співвідношення з ринковою вартістю, а також особливостей здійснення оцінки майна і контролю за нею в умовах воєнного стану, зокрема для цілей фіксації та відшкодування збитків, завданих збройною агресією проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14 (дата звернення: 05.07.2026).

2. Корецька О., Жихарєва В. Огляд міжнародних та вітчизняних стандартів оцінки вартості бізнесу в системі правового регулювання оціночної діяльності. Економіка та суспільство. 2023. № 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-18

3. Подолян Ю. О. Концесія як форма державно-приватного партнерства: аналіз чинного законодавства. Dictum Factum. 2020. № 1(6). С. 58-67.

4. Про Фонд державного майна України : Закон України від 09.12.2011 № 4107-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17 (дата звернення: 05.07.2026).

5. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п (дата звернення: 05.07.2026).

6. Про затвердження Положення про порядок рецензування звітів про оцінку майна та майнових прав рецензентами, що працюють у штаті Фонду державного майна України, його регіональних відділень та представництв : наказ Фонду державного майна України від 31.10.2011 № 1585/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1351-11 (дата звернення: 05.07.2026).

7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 05.07.2026).

8. Про затвердження Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку : наказ Фонду державного майна України від 17.05.2018 № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0677-18 (дата звернення: 05.07.2026).

9. Про використання Автоматизованої підсистеми «Рецензент» рецензентами, що працюють у штаті Фонду державного майна України, його регіональних відділень та представництв: наказ Фонду державного майна України від 16.07.2024 № 3128. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1601-12#Text (дата звернення: 05.07.2026).

10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 05.07.2026).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»: Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20 (дата звернення: 05.07.2026).

12. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16 (дата звернення: 05.07.2026).

13. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15 (дата звернення: 05.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.25:355.244.1(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.32

Савранчук Л. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7467-2681

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено особливості організаційно-функціональної трансформації системи місцевого самоврядування в Україні, що відбувається під впливом завершення реформи децентралізації та функціонування держави в умовах воєнного стану. Актуальність теми зумовлена тим, що саме територіальні громади сьогодні забезпечують реалізацію значної частини управлінських рішень, від яких залежить безперервність надання публічних послуг, підтримка населення, функціонування критичної інфраструктури та стійкість держави до сучасних безпекових викликів.

Метою статті є аналіз сучасних змін в організаційно-функціональній структурі системи місцевого самоврядування, виявлення основних проблем її функціонування та обґрунтування напрямів подальшого вдосконалення. У процесі дослідження використано системний, структурно-функціональний та нормативно-правовий методи, що дало змогу комплексно оцінити сучасні трансформаційні процеси у сфері місцевого самоврядування та визначити особливості взаємодії його органів з іншими суб'єктами публічного адміністрування.

Установлено, що в умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування фактично виконують значно ширше коло повноважень, ніж передбачалося традиційною моделлю їх діяльності. До таких функцій належать організація допомоги внутрішньо переміщеним особам, забезпечення безперервної роботи об'єктів критичної інфраструктури, участь у заходах цивільного захисту населення, координація гуманітарної підтримки та відновлення територій, які зазнали негативного впливу бойових дій.

У роботі запропоновано концептуальний підхід до розуміння організаційно-функціональної трансформації місцевого самоврядування як процесу адаптації системи публічного адміністрування до викликів децентралізації та воєнного стану. Водночас визначено основні проблеми сучасного етапу розвитку місцевого самоврядування, серед яких недостатня визначеність розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями, нерівномірність ресурсного забезпечення територіальних громад, різний рівень їх інституційної спроможності та необхідність подальшої цифрової трансформації управлінських процесів.

За результатами дослідження зроблено висновок, що ефективність подальшої організаційно-функціональної трансформації місцевого самоврядування залежить від удосконалення механізмів розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, зміцнення інституційної спроможності територіальних громад, розвитку цифрових інструментів публічного адміністрування та формування збалансованої моделі взаємодії держави і місцевого самоврядування в умовах сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: *муніципальне управління; органи місцевої влади; територіальні громади; публічна влада; військові адміністрації; інституційна спроможність; цифрова трансформація; публічні послуги.*

Savranchuk L. L. Organizational and functional transformation of the local self-government system in Ukraine under decentralization and martial law

Abstract. The article examines the peculiarities of the organizational and functional transformation of the local self-government system in Ukraine, which is taking place under the influence of the completion of the decentralization reform and the functioning of the state under martial law. The relevance of the study is determined by the fact that territorial communities currently ensure the implementation of a significant share of public

© Савранчук Л. Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

management decisions related to the uninterrupted provision of public services, support for the population, the operation of critical infrastructure, and the resilience of the state in the face of contemporary security challenges.

The purpose of the article is to analyze current changes in the organizational and functional structure of the local self-government system, identify the main challenges affecting its functioning, and substantiate directions for its further improvement. The study employs systemic, structural-functional, and legal methods, which made it possible to comprehensively assess contemporary transformation processes in the field of local self-government and to determine the specific features of interaction between local self-government bodies and other subjects of public administration.

The research establishes that under martial law local self-government bodies perform a significantly broader range of functions than those envisaged by the traditional model of local governance. These functions include providing assistance to internally displaced persons, ensuring the uninterrupted operation of critical infrastructure, participating in civil protection measures, coordinating humanitarian assistance, and contributing to the recovery of territories affected by hostilities.

The article proposes a conceptual approach to understanding the organizational and functional transformation of local self-government as a process of adapting the public administration system to the challenges of decentralization and martial law. At the same time, the study identifies the main problems of the current stage of local self-government development, including the insufficiently clear division of powers between local self-government bodies and military administrations, unequal resource capacity of territorial communities, differences in their institutional capacity, and the need for further digital transformation of management processes.

The findings demonstrate that the effectiveness of the further organizational and functional transformation of local self-government depends on improving the mechanisms for the distribution of powers between local self-government bodies and state authorities, strengthening the institutional capacity of territorial communities, expanding digital public administration tools, and developing a balanced model of interaction between the state and local self-government under current security conditions.

Key words: *municipal governance; local authorities; territorial communities; public authority; military administrations; institutional capacity; digital transformation; public services.*

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування є одним із ключових інститутів публічного адміністрування, оскільки саме на рівні територіальних громад забезпечується реалізація значної частини повноважень публічної влади та вирішення питань місцевого значення. Конституційні засади місцевого самоврядування та положення Європейської хартії місцевого самоврядування визначають його як невід'ємний елемент демократичної держави й гарантують право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення [1].

У сучасній моделі публічного адміністрування саме місцевий рівень дедалі більше визначає ефективність реалізації державної політики, оскільки більшість питань, що безпосередньо впливають на повсякденне життя населення, вирішуються в межах територіальних громад. У цьому контексті місцеве самоврядування набуває не лише самоврядного, а й стратегічного значення як інститут забезпечення стійкого розвитку територій та реалізації публічного інтересу [2, с. 43]. Водночас запровадження правового режиму воєнного стану зумовило появу нових викликів, пов'язаних із забезпеченням безперервності надання публічних послуг, взаємодією з військовими адміністраціями, підтримкою критичної інфраструктури та організацією відновлення територій, що постраждали внаслідок бойових дій [3].

Сучасна практика засвідчує, що розширення функцій органів місцевого самоврядування не завжди супроводжується належним нормативно-правовим регулюванням, насамперед щодо розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями, а також удосконалення механізмів їх взаємодії в умовах воєнного стану [4]. Попри значну кількість досліджень, питання організаційно-функціональної трансформації системи місцевого самоврядування під впливом одночасної дії децентралізації та сучасних безпекових викликів потребують подальшого комплексного адміністративно-правового дослідження [5, с. 118].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика місцевого самоврядування тривалий час перебуває у полі зору вітчизняної юридичної науки. Наукові дослідження присвячені його правовій природі, місцю в системі публічної влади, реалізації принципів децентралізації, розмежуванню повноважень між органами державної влади та місцевого

самоврядування. Вагомий внесок у розвиток зазначеної проблематики зробили О. В. Батанов, Д.М. Заболотенко, В.О. Мороз, І.С. Пирога, В. Г Потапенко та інші вчені, праці яких сформували теоретичне підґрунтя сучасних досліджень [5, с. 528].

Після запровадження воєнного стану науковий інтерес змістився до аналізу діяльності органів місцевого самоврядування в умовах безпекових викликів, їх взаємодії з військовими адміністраціями та участі у відновленні територіальних громад. Водночас більшість сучасних праць висвітлює окремі аспекти цієї проблематики, тоді як питання комплексної організаційно-функціональної трансформації системи місцевого самоврядування як суб'єкта публічного адміністрування під впливом децентралізації та воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими. Саме це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблеми [6, с. 396].

Виклад основного матеріалу. Організаційно-функціональна трансформація місцевого самоврядування є закономірним наслідком глибоких змін, що відбуваються у системі публічного адміністрування України. Якщо на початковому етапі реформи децентралізації основна увага приділялася передачі фінансових ресурсів і розширенню повноважень територіальних громад, то сучасний етап характеризується переосмисленням ролі місцевого самоврядування в управлінні публічними справами. Органи місцевого самоврядування дедалі частіше виступають не лише виконавцями визначених законом повноважень, а й активними учасниками формування та реалізації публічної політики на місцевому рівні. Такий підхід відповідає конституційним засадам місцевого самоврядування та європейським принципам організації публічної влади, відповідно до яких управлінські рішення мають ухвалюватися максимально наближено до потреб людини й територіальної громади [7].

Досвід реалізації реформи засвідчив, що розширення повноважень територіальних громад саме по собі не гарантує підвищення ефективності місцевого самоврядування. Вирішальне значення мають фінансова спроможність громад, професійний рівень посадових осіб, якість управлінських рішень та здатність суб'єктів місцевого самоврядування своєчасно реагувати на нові суспільні виклики. Саме тому сьогодні особливої уваги потребують питання стратегічного планування розвитку територій, прозорості діяльності органів місцевого самоврядування, раціонального використання місцевих ресурсів і залучення жителів до вирішення питань місцевого значення [1, с. 520].

Проведений аналіз свідчить, що організаційно-функціональна трансформація місцевого самоврядування не обмежується розширенням повноважень територіальних громад. Вона охоплює удосконалення організаційної структури органів місцевого самоврядування, зміну підходів до реалізації управлінських функцій, розвиток стратегічного планування та ширше використання цифрових інструментів. Сукупність цих змін формує нову модель місцевого самоврядування, орієнтовану на забезпечення стійкого розвитку територій і підвищення ефективності публічного адміністрування.

Водночас реформування місцевого самоврядування відбувалося в умовах безпрецедентних безпекових викликів, що істотно вплинуло як на зміст повноважень органів місцевого самоврядування, так і на механізми їх практичної реалізації. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації та запровадження воєнного стану зумовили необхідність швидкої адаптації діяльності територіальних громад до нових умов. На практиці суб'єкти місцевого самоврядування були змушені поєднувати виконання традиційних функцій із вирішенням завдань, пов'язаних із забезпеченням громадської безпеки, підтримкою внутрішньо переміщених осіб, організацією гуманітарної допомоги, забезпеченням безперебійної роботи критичної інфраструктури та відновленням територій, що зазнали руйнувань унаслідок бойових дій. Це засвідчило, що місцеве самоврядування стало одним із ключових чинників забезпечення стійкості територіальних громад в умовах воєнного стану [6, с. 54].

Розширення кола практичних завдань закономірно актуалізувало питання ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами публічної влади. Насамперед це стосується військових адміністрацій, які в умовах воєнного стану здійснюють

координацію заходів у сфері оборони, громадської безпеки та забезпечення життєдіяльності населення. Хоча законодавство визначає правовий статус кожного із цих суб'єктів, практика свідчить, що окремі напрями їх діяльності можуть перетинатися, ускладнюючи процес прийняття управлінських рішень і оперативне реагування на потреби територіальних громад [3].

Найбільш відчутно такі труднощі проявляються під час організації заходів цивільного захисту, забезпечення функціонування критичної інфраструктури, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та відновлення територій, які постраждали від бойових дій. За відсутності чітко визначених процедур взаємодії виникає ризик дублювання окремих функцій або прогалин у виконанні невідкладних завдань. Це може негативно позначатися як на ефективності діяльності органів публічної влади, так і на своєчасності надання допомоги населенню та використанні наявних ресурсів [8, с. 397].

Водночас практика функціонування територіальних громад у 2022–2025 роках засвідчила, що навіть за однакового нормативного регулювання ефективність виконання повноважень суттєво відрізняється. Громади, у яких ще до початку повномасштабної війни були сформовані механізми стратегічного планування, кризового управління та міжвідомчої взаємодії, швидше адаптувалися до нових умов і забезпечили безперервність надання публічних послуг. Це свідчить, що інституційна спроможність органів місцевого самоврядування визначається не лише законодавчим розмежуванням компетенції, а й якістю організації управлінських процесів та координації з іншими суб'єктами публічної влади [6, с. 53].

Поряд із удосконаленням міжвідомчої взаємодії істотних змін зазнала й внутрішня організація діяльності органів місцевого самоврядування. Одним із чинників цих змін стала цифровізація управлінських процесів, яка поступово перетворилася на важливий інструмент забезпечення безперервності публічного адміністрування. Особливої актуальності цифрові рішення набули в умовах воєнного стану, коли виникла потреба підтримувати безперебійну роботу органів місцевого самоврядування, забезпечувати оперативний обмін інформацією та зберігати доступність публічних послуг для населення [9, с. 74].

Практика останніх років підтвердила, що цифрові інструменти стали не лише засобом підвищення ефективності управління, а й необхідною умовою забезпечення безперервності діяльності органів місцевого самоврядування в кризових умовах. Використання електронного документообігу, офіційних цифрових платформ і дистанційних форматів взаємодії дало змогу забезпечити оперативність ухвалення управлінських рішень, підтримати безперервне надання адміністративних послуг та зберегти належний рівень комунікації з населенням навіть за умов обмеженого доступу до адміністративних приміщень або релокації окремих структурних підрозділів. Водночас нерівномірний рівень цифрової спроможності територіальних громад засвідчує необхідність подальших інвестицій у цифрову інфраструктуру, підготовку кадрів і посилення кіберзахисту інформаційних систем [6, с. 54].

За таких умов цифрова трансформація має розглядатися не як самостійний напрям розвитку, а як невід'ємний складник удосконалення організаційно-функціональної моделі місцевого самоврядування. Її результативність залежить від комплексного поєднання належного нормативно-правового забезпечення, достатнього ресурсного потенціалу, професійної підготовки посадових осіб та розвитку сучасної цифрової інфраструктури. Лише за таких умов територіальні громади зможуть повною мірою реалізувати покладені на них повноваження, забезпечити належну якість публічних послуг і зберегти стійкість системи місцевого самоврядування в умовах сучасних безпекових викликів [9, с. 74].

Проведений аналіз свідчить, що модель місцевого самоврядування не обмежується окремими змінами у законодавстві чи впровадженням сучасних управлінських технологій. Йдеться про комплексне оновлення системи публічного адміністрування на місцевому рівні, яке охоплює нормативно-правові, організаційні, кадрові та інформаційні складові. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває визначення пріоритетних напрямів подальшого вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування, здатних забезпечити їх ефективне функціонування [2, с. 43].

Одним із ключових напрямів такого вдосконалення є подальший розвиток адміністративно-правових механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади та військовими адміністраціями. Практика останніх років засвідчила, що найбільше організаційних труднощів виникає під час погодження управлінських рішень щодо відновлення об'єктів критичної інфраструктури, використання бюджетних коштів і реалізації програм підтримки населення. З огляду на це доцільним є нормативне вдосконалення процедур координації, інформаційного обміну та прийняття спільних управлінських рішень у випадках, коли компетенція різних суб'єктів публічної влади перетинається [5, с. 117].

Не менш важливим напрямом залишається зміцнення інституційної спроможності територіальних громад. Його досягнення пов'язане не лише з достатнім фінансовим забезпеченням, а й із розвитком кадрового потенціалу, удосконаленням професійної підготовки посадових осіб, впровадженням сучасних методів стратегічного планування та управління ризиками. Це сприятиме підвищенню якості управлінських рішень і зміцненню спроможності громад ефективно реагувати на сучасні виклики [5, с. 54].

Важливим напрямом подальшого розвитку є також розширення міжмуніципального співробітництва. Об'єднання ресурсів і координація діяльності кількох територіальних громад створюють додаткові можливості для реалізації інфраструктурних проєктів, організації публічних послуг, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та виконання завдань, пов'язаних із післявоєнним відновленням. Використання такого механізму відповідає європейським підходам до розвитку місцевого самоврядування та сприяє більш раціональному використанню ресурсів [10, с. 370].

Отже, подальша організаційно-функціональна трансформація місцевого самоврядування має здійснюватися на основі комплексного поєднання правових, організаційних, кадрових і цифрових змін. Лише системний підхід до вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування дозволить підвищити ефективність публічного адміністрування, зміцнити спроможність територіальних громад і створити належні передумови для їх сталого розвитку в умовах сучасних безпекових викликів [10, с. 370].

Висновки. Результати дослідження свідчать, що сучасна модель місцевого самоврядування перебуває на етапі комплексної трансформації під впливом реформи децентралізації та правового режиму воєнного стану. Установлено, що сучасні виклики розширили функції органів місцевого самоврядування та посилили роль територіальних громад у системі публічного адміністрування.

З'ясовано, що ефективність місцевого самоврядування залежить не лише від законодавчо визначених повноважень, а й від взаємодії органів місцевого самоврядування, державної влади та військових адміністрацій, інституційної спроможності громад, кадрового забезпечення й розвитку цифрових управлінських механізмів.

Дослідження підтвердило необхідність комплексного розвитку організаційної та інституційної спроможності місцевого самоврядування, удосконалення міжвідомчої взаємодії, цифрових інструментів управління, професійної компетентності посадових осіб і стратегічного управління територіальним розвитком.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення стійкості територіальних громад у період повоєнного відновлення, моделей взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами публічної влади та механізмів цифрової трансформації місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батанов О. В. Муніципальне право України : підручник / за ред. М. О. Баймуратова. Харків : Одіссей, 2008. 528 с.

2. Борисенко Ю. Досягнення та виклики реформування місцевого самоврядування в Україні. Аспекти публічного управління. Том 10. № 3. 2022. С. 42-50. DOI: 10.15421/152218.

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.07.2026).

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 25.07.2026).

5. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 117–123. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.1.18.

6. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. URL : https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02

7. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 25.07.2026).

8. Мороз В. О. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 396–398. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/97

9. Заболотенко Д., Герасимюк К. Цифрова трансформація місцевого самоврядування та розвиток професійних компетентностей посадових осіб місцевого самоврядування. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2024. № 1. С. 71-78. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.09

10. Децентралізація влади в Україні : зб. навч.-метод. матеріалів / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. А. Гошовської. К. : НАДУ, 2015. 372 с.

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.33

Савчук Д. Г.,
кандидат економічних наук, доцент,
працівник Державного бюро розслідувань
ORCID: 0000-0003-1860-848X

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Статтю присвячено розкриттю змісту проблем правового регулювання джерел фінансування оперативних підрозділів правоохоронних органів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій (зокрема, негласних) у кримінальному провадженні, а також визначенню шляхів вирішення цих проблем. У ході дослідження проведено системний аналіз положень Бюджетного та Кримінального процесуального кодексів, Законів України «Оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Службу безпеки України», «Про Бюро економічної безпеки України», підзаконних нормативно-правових актів. Відповідні положення зазначених нормативно-правових актів було проаналізовано у площині практичної діяльності оперативних підрозділів різних правоохоронних органів. Виявлено, що норми, які стосуються джерел фінансування зазначених органів та діяльності їх оперативних підрозділів не узгоджуються між собою та не сприяють формуванню єдності правової практики. Запропоновано запровадити до усіх законів, що встановлюють засади діяльності правоохоронних органів єдине формулювання щодо джерел їх фінансування, а саме його здійснення з «Державного бюджету України та з будь-яких інших джерел, не заборонених законом». Обґрунтовано необхідність стандартизації підходів до назви та правового регулювання функціонування фондів проведення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій у кожному з правоохоронних органів України. Запропоновано реалізувати це шляхом запровадження норми згідно з якою у кошторисах всіх правоохоронних органів, до складу яких входять оперативні підрозділи, передбачається створення «фонду забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій». Зазначену норму мають містити не лише закони про відповідні органи, а й Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому також потрібно визначити основні засади фінансування оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Одночасно доцільно розробити типовий Порядок, який би визначав механізм формування дохідної частини вказаних фондів та особливості використання оперативними підрозділами бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетними програмами правоохоронних органів.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, ресурсне забезпечення, фінансування, оперативні підрозділи, правове регулювання, протидія злочинності, кримінальне провадження.*

Savchuk D. G. Regulatory and legal regulation of sources of financing of operational units of law enforcement agencies

Abstract. The article is devoted to revealing the content of the problems of legal regulation of sources of financing of operational units of law enforcement agencies authorized to carry out operational and investigative activities and to execute the instructions of the investigator, prosecutor to conduct investigative (investigative) actions (in particular, covert) in criminal proceedings, as well as determining ways to solve these problems. In the course of the study, a systematic analysis of the provisions of the Budget and Criminal Procedure Codes, the Laws of Ukraine «Operational and investigative activities», «On the State Bureau of Investigation», «On the National Police», «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine», «On the State Border Service of Ukraine», «On the Security Service of Ukraine», «On the Bureau of Economic Security of Ukraine», and subordinate

© Савчук Д. Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

regulatory and legal acts was conducted. The relevant provisions of the above-mentioned regulatory legal acts were analyzed in the context of the practical activities of operational units of various law enforcement agencies. It was found that the norms relating to the sources of financing of the above-mentioned bodies and the activities of their operational units are not consistent with each other and do not contribute to the formation of unity of legal practice. It is proposed to introduce into all laws establishing the principles of the activities of law enforcement agencies a single wording regarding the sources of their financing, namely its implementation from the «State Budget of Ukraine and from any other sources not prohibited by law». The need to standardize approaches to the name and legal regulation of the functioning of funds for operational and investigative activities and covert investigative (search) actions in each of the law enforcement agencies of Ukraine is substantiated. It is proposed to implement this by introducing a norm according to which the budgets of all law enforcement agencies, which include operational units, provide for the creation of a «fund for ensuring operational and investigative activities and covert investigative (search) actions». The specified norm should be contained not only in the laws on the relevant bodies, but also in the Law of Ukraine «On Operational and Investigative Activities», which should also define the basic principles of financing operational and investigative measures and covert investigative (search) actions. At the same time, it is advisable to develop a standard Procedure that would determine the mechanism for forming the revenue part of the specified funds and the features of the use by operational units of budget funds provided for in the state budget under the budget programs of law enforcement agencies.

Key words: *operational and investigative activities, covert investigative (search) actions, resource provision, financing, operational units, legal regulation, combating crime, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. У ст. 41 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України визначено перелік оперативних підрозділів правоохоронних органів на які покладено обов'язок проведення слідчих (розшукових) дій та негласних (слідчих) розшукових дій у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора. Одночасно усі ці підрозділи, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», зобов'язані: вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо профілактики, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень, викриття причин і умов, які сприяють їх вчиненню (п. 1 ч. 1 ст. 7); виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів (п. 2 ч. 1 ст. 7); брати участь у здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт (п. 7 ч. 1 ст. 7) та багато іншого. Окрім функцій у межах кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності оперативні підрозділи правоохоронних органів спеціальним законом залучено до забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та їх близьких родичів. Крім того, на оперативні підрозділи покладено й інші обов'язки передбачені законами України про ті правоохоронні органи, до складу яких вони входять.

Широкий спектр функцій оперативних підрозділів правоохоронних органів та переважно негласний характер роботи зумовлюють необхідність забезпечення їх усіма необхідними ресурсами, зокрема, належним фінансуванням, що здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про державну таємницю». Правове регулювання такого фінансування має гарантувати цільове використання бюджетних коштів та розумний баланс між можливістю якісного фінансового контролю із забезпеченням глибокої конспірації негласної діяльності оперативних підрозділів. Це завдання на сьогодні залишається невирішеним, а юридична регламентація фінансування оперативних підрозділів має численні прогалини та колізії. Окреслене зумовлює необхідність проведення наукових досліджень, що дадуть змогу виправити становище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансування конкретних правоохоронних органів України та їх системи у цілому періодично потрапляли до кола уваги вітчизняних науковців, що можна простежити за матеріалами відкритих публікацій з 2009 року, коли А. М. Кислий та М. М. Перепелиця зробили спробу визначити організаційно-правові засади здійснення відомчого контролю за фінансовим забезпеченням оперативно-розшукової діяльності [1]. Пізніше А. І. Суббот дослідив фінансове та матеріально-технічне забезпечення

правоохоронних органів як складову їх безпечної діяльності [2] (2009 р.). З 2017 по 2020 рік низку досліджень присвячених різним аспектам адміністративно-правового регулювання фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України провів А. Г. Гончар [3; 4].

У один період з А. Г. Гончаром проводилися дослідження питань матеріально-фінансового забезпечення публічної безпеки в Україні (О.О. Панова, 2018 р.) [5] та організаційно-правових аспектів фінансового забезпечення діяльності прокуратури (С. В. Банах, 2020 р.) [6].

У 2021 році К. В. Малишев визначив особливості фінансування правоохоронної системи як однієї з системних проблем державної політики [7] В. В. Євдокимов охарактеризував тогочасний стан фінансового забезпечення правоохоронної діяльності [8], а С. І. Халимон, В. Л. Зьолка та В. В. Кухар дослідили окремі проблеми правової, регламентації фінансового забезпечення оперативних підрозділів Держприкордонслужби України [9].

У 2023 році різні аспекти фінансового забезпечення правоохоронної та суміжних з нею видів діяльності досліджували Н. М. Вапнярчук, яка присвятила окрему працю грошовому забезпеченню працівників Національної поліції України [10]; Р. І. Богданов, який опублікував статтю з проблем матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань [11]; А. Ю. Лебеденко, яка подала характеристику бюджетного фінансування як основи фінансового забезпечення судово-експертної діяльності [12].

Цього ж року І. В. Шпак розкрив сутність та визначив особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор Національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану [13]. Його дослідження продовжили С. Петруха, Н. Петруха та Б. Гуденко, які вже у 2025 році окреслили сучасні тенденції, структуру та виклики Фінансування сил безпеки і оборони України [14].

Водночас проблеми фінансування правоохоронної діяльності і роботи правоохоронних органів, здебільшого, досліджувалися у загальному та не розглядалися у площині діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема, негласної.

Мета статті – розкрити зміст проблем, що пов'язані з нормативно-правовим регулюванням джерел фінансування діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів та віднайти шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. На державному рівні фінансування оперативних підрозділів (суб'єктів ОРД) не урегульовано правом. Фінансові ресурси, згідно затверджених кошторисів, виділяються правоохоронним органам, компетенцію яких, серед іншого, становлять виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень.

Правову основу фінансування цих органів становить Бюджетний кодекс України, Закон України «Про державний бюджет України» на відповідний рік, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства Фінансів України та інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання Бюджетного кодексу України а також закони України про відповідні органи («Про Державне бюро розслідувань», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Бюро економічної безпеки України» тощо). Зазначеним нормативно-правовим актам бракує узгодженості, як між собою, так і з Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема, в частині фінансового забезпечення.

Частиною 1 ст. 105 Закону України «Про Національну поліцію», визначено, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення поліції здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, а також інших джерел, не заборонених законом.

Так само, згідно ч. 1 ст. 27 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», фінансування діяльності цієї служби здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Але у даному випадку законодавець обмежує додаткові джерела фінансування лише тими, які передбачені законодавством.

Детальнішу норму містить ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Службу безпеки України», де зазначено, що фінансування, матеріально-технічне та соціально-побутове забезпечення Служби безпеки України здійснюється Кабінетом Міністрів України у порядку, визначеному

Верховною Радою України, за рахунок коштів державного бюджету України. Зауважимо, що у даному випадку, законодавець взагалі не вказує на будь-які інші джерела фінансування.

А от положення ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» прямо забороняє фінансування з таких джерел за конкретними винятками: «Фінансове та матеріально-технічне забезпечення Державного бюро розслідувань здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Фінансування Державного бюро розслідувань за рахунок будь-яких інших джерел забороняється, крім випадків, передбачених міжнародними договорами України або проектами міжнародної технічної допомоги, зареєстрованими в установленому порядку» Аналогічну норму містить ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» (але ця норма не містить зауваження про те, що проекти міжнародної технічної допомоги мають бути зареєстрованими в установленому порядку).

Частина перша ст. 32 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», передбачає, що фінансове та матеріально-технічне забезпечення Бюро економічної безпеки України здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, коштів, передбачених проектами міжнародної технічної допомоги.

Отже законодавець, визначаючи засади фінансування, для кожного з правоохоронних органів використовує відмінні формулювання. При цьому видатки на фінансування конкретних підрозділів та окремих видів діяльності, зокрема негласної (у тому числі проведення ОРД та НСРД) залишено без деталізації. Не встановлюється законодавцем і правовий механізм фінансування (виняток становить Служба безпеки України, щодо якої окреслено основні елементи цього механізму).

З аналізу наведених законодавчих положень, найбільш широким є правове поле регулювання фінансування та матеріально-технічного забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України. Для цього окрім коштів Державного бюджету застосовуються інші, не обмежені законом джерела. Так, постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг» [15] визначає перелік оплатних адміністративних послуг, які можуть надавати органи поліції. До них належать: видача дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система; видача дозволу на зберігання і носіння (реєстрація, перереєстрація) нагородної зброї, мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система; видача посвідчення водія на право керування транспортними засобами; видача свідоцтва про допуск транспортних засобів до перевезення небезпечних вантажів тощо [5, с. 73].

Крім надходжень із Державного бюджету та коштів, отриманих від надання оплатних адміністративних послуг, законодавство України допускає часткове фінансування Національної поліції України за рахунок коштів місцевих бюджетів. Так, Закон України «Про Національну поліцію» передбачає, що виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад надають безоплатно органам і підрозділам поліції службові приміщення, обладнані меблями й засобами зв'язку, транспорт та інші матеріально-технічні засоби. Також регламентовано, що комунальні й приватні підприємства можуть виділяти органам і підрозділам поліції кошти, транспорт, інші матеріально-технічні засоби, необхідні для виконання повноважень поліції. Міністерство внутрішніх справ отримує гранти для здійснення реформ і становлення Національної поліції України. Тому залучати фінанси слід не лише з бюджетних джерел [4, с. 73].

Інші правоохоронні органи (ДБР, НАБУ, БЕБ, СБУ) зважаючи на їхні завдання та функції, визначені спеціальними законами, не можуть отримувати такі надходження як: плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності.

Однак в процесі здійснення ОРД та НСРД всі вказані органи можуть отримати: надходження від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна); надходження, від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання

цільових заходів, у тому числі заходів з відчуження для суспільних потреб земельних ділянок та розміщених на них інших об'єктів нерухомого майна, що перебувають у приватній власності фізичних або юридичних осіб.

Так, ч. 1 ст. 273 КПК України передбачає, що за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Пункт 17 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» надає оперативним підрозділам право створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями статті 273 Кримінального процесуального кодексу України.

У теорії та практиці оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності використання окресленого права, серед іншого, пов'язують зі створенням та функціонуванням легендованих підприємств. Такі підприємства розглядаються вченими переважно як засіб отримання оперативно-розшукової інформації та викриття кримінально караних діянь. Водночас термін «легендоване підприємство» може вживатися не лише для означення суб'єктів господарювання, створених з метою отримання оперативно-розшукової інформації та документування кримінально караних діянь, а й для інших цілей, зокрема для визначення сутності дезінформації, необхідної для збереження у таємниці даних про дійсне призначення приміщень, транспортних засобів та особового складу спеціалізованих оперативних підрозділів [16].

Одночасно зауважимо, що ст. 273 КПК України дозволяє створення спеціально утворених підприємств, установ, організацій, відповідно до положень лише для проведення НСРД. Адже, згідно з частиною першою цієї норми «використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється». З огляду на це створення легендованих підприємств з метою забезпечення зашифрування місць розташування спеціально уповноваженого підрозділу є незаконним. Окреслена ситуація вимагає виправлення шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Проте, незалежно від мети використання, підприємства, що спеціально утворені оперативними підрозділами, можуть отримувати прибутки.

Так, ст. 1 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX передбачає, що підприємство – це юридична особа, яка на день введення в дію цього Закону зареєстрована в організаційно-правовій формі державного підприємства (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунального підприємства (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, приватного підприємства, дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації. Стаття 2 цього закону установлює, що під господарською діяльністю слід розуміти діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність, що здійснюється з метою одержання прибутку, є підприємництвом. Під некомерційною господарською діяльністю розуміється господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку.

Аналіз наведених положень свідчить, що підприємства поділяються на комерційні та некомерційні. Діяльність комерційних підприємств спрямована на одержання прибутку та є підприємництвом (різновидом господарської діяльності, яка здійснюється з метою одержання прибутку).

Відповідно, корисним побічним ефектом функціонування таких підприємств є отримання прибутку. Але жодних нормативно-правових приписів з приводу провадження з коштами отриманими як прибуток від функціонування легенедованх підприємств не існує.

Не зрозуміло до яких фондів і на які рахунки мають находити ці кошти. Видається логічним те, що такі кошти у подальшому повинні використовуватися саме для фінансування діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Цілком логічним доповненням бюджетного фінансування оперативних підрозділів правоохоронних органів видається не лише отримання прибутку від діяльності спеціально утворених комерційних підприємств, а й інші джерела, як приклад, матеріально-фінансова допомога іноземних партнерів, кошти, добровільно надані фізичними та юридичними особами для проведення ОРД чи НСРД.

Щодо останнього джерела, то його фактично було легалізовано постановою Верховного суду від 31.08.2023 у справі № 748/1997/21 де зазначено, що норми чинного кримінального процесуального закону не містять заборон щодо використання особистих коштів під час НСРД у формі спеціального слідчого експерименту. При цьому походження коштів, використаних у межах такого контролю, взагалі не має значення в контексті обставин, які підлягають доказуванню, якщо факт їх надання підтверджено належно, зокрема протоколом, у якому зафіксовано їх попередню ідентифікацію та подальше виявлення у володінні підозрюваного [17].

Подальший розвиток цієї правової позиції міститься у Постанові Верховного Суду від 11 березня 2026 р. у справі № 742/502/24. В числі іншого, суд зауважив, що у матеріалах кримінального провадження має міститися інформація про походження грошових коштів, які використовувалися під час контролю за вчиненням кримінального правопорушення. Ці кошти можуть бути як отримані зі спеціальних фондів органів правопорядку, так і надані особисто заявниками. Використання особистих коштів під час проведення НСРД у виді контролю за вчиненням кримінального правопорушення автоматично не обумовлює недопустимості фактичних даних щодо видачі грошових коштів чи результатів НСРД [18].

Окремо слід вказати на непослідовність законодавця щодо встановлення необхідності створення фондів для фінансування негласної роботи лише окремих правоохоронних органів. Так згідно із ч. 4 ст. 17 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у кошторисі Державного бюро розслідувань передбачено створення фонду для проведення оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій. У кошторисі Національного антикорупційного бюро України створення фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій передбачено ч. 3 ст. 24 відповідного Закону України.

Проте ці норми не набули свого розвитку ні в названих, ні в інших законах і підзаконних нормативно-правових актах України. Не визначені питання й правових основ формування та використання коштів означених фондів, режим їхнього функціонування.

Інші формулювання вжито у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України». Згідно з ч. 2 ст. 32 цього Закону «у кошторисі Бюро економічної безпеки України передбачається створення фонду витрат для здійснення оперативно-технічних та оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій». Такий підхід більш продуктивний, оскільки на відповідних термінах ґрунтується законодавець, урегульовуючи питання проведення ОРД та НСРД. Водночас усі питання функціонування зазначеного фонду (крім вказівки про його створення) лишилися поза увагою нормотворців.

Але одночасно слід наголосити на непослідовності законодавця щодо необхідності створення фондів для фінансування негласної роботи лише окремих органів (Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України), тоді як більшу частину оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій проводять інші (Національна поліція України, Служба безпеки України) [19].

При цьому ані законодавцем, ані розробниками підзаконних нормативно-правових актів не зазначається на яких засадах має відбуватися формування цих фондів, у якому порядку мають використовуватися їх кошти, як повинно відбуватися звітування про їх використання, а також який механізм поводження з активами, які закуповувались за грошові кошти зазначених фондів.

Разом з тим існують інші розбіжності правового регулювання фінансування державних органів до складу яких входять суб'єкти ОРД і органи досудового розслідування:

одною з гарантій незалежності ДБР названо «особливий порядок фінансування» (п.1 ч.1 ст. 4 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»);

незалежність НАБУ у його діяльності, серед іншого, гарантується «установленим законом порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення» (п.3. ч.1 ст. 4 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»).

Закони про інші правоохоронні органи подібних гарантій не містять, що свідчить або про їх меншу важливість у порівнянні з НАБУ та ДБР або про непослідовність законодавця. Схиляємося саме до останнього варіанту, оскільки така непослідовність простежується й у наведених положеннях зазначених нормативно-правових актів. Так, законодавець не розкриває у чому саме полягає особливість порядку фінансування ДБР та вказує якими саме законодавчими положеннями встановлено порядок фінансування НАБУ.

Стаття 24 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», яка присвячена фінансуванню НАБУ, лише встановлює джерела такого фінансування, передбачає створення фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, а також надає розмиті гарантії: «Гарантується повне і своєчасне фінансування Національного бюро в обсязі, достатньому для його належної діяльності». Те саме можна сказати і про ст. 17 Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

Натомість кожен правоохоронний орган на своєму рівні видає власні приписи щодо фінансування діяльності оперативних підрозділів, зокрема, негласної. Ці приписи не лише не узгоджені між собою, а й час то мають внутрішні суперечності. Вони не можуть виступати засобом виправлення помилок законодавця. Проте вони можуть слугувати засобом уточнення (розширеного тлумачення) закону, зокрема, в частині встановлення переліку можливих джерел фінансування діяльності оперативних підрозділів.

Перспективною видається ідея вітчизняних дослідників (С. І. Халимон, В. Л. Зьолка та В. В. Кухар), які обґрунтували пропозиції щодо удосконалення правової регламентації фінансового забезпечення оперативних підрозділів шляхом доповнення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» окремою нормою [9]. Але вважаємо, що до зазначеного закону доцільно запровадити не просто поодиноку норму, а розділ, яким би встановлювались основні засади фінансування здійснення оперативними підрозділами ОРД та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД.

Висновки. Нормативно-правове регулювання джерел фінансування оперативних підрозділів правоохоронних органів вимагає вдосконалення шляхом усунення неузгодженості, прогалин та помилок у законах України, що встановлюють засади функціонування цих органів. Зокрема, існує необхідність запровадження єдиного формулювання щодо таких джерел за зразком Закону України «Про Національну поліцію» (здійснення фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України, а також інших джерел, не заборонених законом). При цьому на законодавчому рівні потрібно встановити, що у кошторисах всіх правоохоронних органів передбачається створення «фонду забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій». Зазначену норму мають містити не лише закони про відповідні органи, а й Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому потрібно визначити основні засади фінансування проведення оперативними підрозділами ОРД та НСРД. Одночасно доцільно розробити типовий Порядок, який би визначав механізм формування дохідної частини вказаних фондів та особливості використання оперативними підрозділами бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетними програмами правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кислий А. М. Перепелиця М. М. Організаційно-правові засади здійснення відомчого контролю за фінансовим забезпеченням оперативно-розшукової діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2009. № 21. С. 218–224

2. Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Віче*. 2012. № 24. С. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_24_8

3. Гончар А. Г. Місце та роль фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України в системі функцій державного управління. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 82 –85. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2017/3/15.pdf

4. Гончар А. Г. Принципи та стадії фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (106). С. 265–276. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/93b79526-3211-4abc-a8cd-45430453ac4b/content

5. Панова О. О. Матеріально-фінансове забезпечення публічної безпеки в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 81–85

6. Банах С. Організаційно-правові аспекти фінансового забезпечення діяльності прокуратури. *Актуальні проблеми правознавства*. 4 (24)/2020. С. 135–140. DOI: 10.35774/app2020.04.135

7. Малишев К. В. Особливості фінансування правоохоронної системи як однієї з системних проблем державної політики в досліджуваній сфері. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2021. № 3 (73). С. 85–97. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.3.13

8. Євдокимов В. В. Сучасний стан фінансового забезпечення правоохоронної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 1. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.1.8

9. Халимон С. І., Зьолка В. Л., Кухар В. В. Загальні засади фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України. *Наука і правоохорона*. 2021. № 1. С. 155–164. DOI: https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)

10. Вапнярчук Н.М. Грошове забезпечення працівників Національної поліції України як важлива юридична гарантія їх діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 1. С. 235–240. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.36

11. Богданов Р. І. Поняття та значення матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 347–354. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.32

12. Лебеденко А. Ю. Бюджетне фінансування як основа фінансового забезпечення судово-експертної діяльності. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 85. № 6. С. 122–131. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu

13. Шпак І. В. Сутність та особливості правового регулювання видатків бюджету на сектор Національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 7. С. 555-560. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.97

14. Петруха С., Петруха Н., Гуденко Б. Фінансування сил безпеки і оборони України: тенденції, структура, виклики. *Економічний аналіз.* 2025. Том 35. № 3. С. 68-82. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2025.03.068

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#Text

16. Грібов М. Л., Сухачов О. О. Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних. *Вісник Кримінального судочинства*. 2019. № 4 С. 33–44. DOI: 10.17721/2413-5372.2019.4/33-44

17. Постанова Верховного Суду від 31 серп. 2023 р. у справі № 748/1997/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113236402

18. Постанова Верховного Суду від 31 серп. 2023 р. у справі № 748/1997/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113236402

19. Савчук Д. Г. Поняття, зміст і види ресурсного забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій як єдиної системи. *Криміналістичний вісник*. 2025. № 2 (44). С. 111–123. DOI: 10.37025/1992-4437/2025-44-2-111

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:614:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.34

Сидорук А. В.,
аспірант кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID: 0009-0004-1709-0660

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Технології штучного інтелекту вже застосовуються в українській медицині, зокрема в аналізі медичних знімків та діагностиці, тоді як нормативно-правове осмислення цього процесу відстає від його технологічного темпу. Чинна база регулювання залишається рамковою: профільна концепція та проєкт стратегії мають стратегічний, а не обов'язковий характер, спеціальний закон про штучний інтелект досі не ухвалено, а більшість зобов'язань за Регламентом (ЄС) 2024/1689, що відносить медичні системи ШІ до категорії високого ризику, набуває чинності вже влітку 2026 року.

На основі узагальнення вітчизняної практики застосування медичних інформаційних технологій та порівняльно-правового аналізу міжнародного досвіду, зокрема рекомендацій ОЕСР, автор встановлює, що чинне регулювання медичних інформаційних систем розраховане на технологію зі сталим алгоритмом: сертифікація перевіряє формат і збереження даних, а не клінічну достовірність висновків, тоді як єдиної державної процедури такої сертифікації перед підключенням системи до ЕСОЗ та норми про визначення відповідальної особи законодавство не передбачає взагалі. Це підтверджується й міжнародним досвідом: рекомендований ОЕСР реєстр медичних систем ШІ передбачає не одноразову сертифікацію, а постреєстраційний нагляд за системою після її допуску на ринок.

У підсумку автор доходить висновку, що жоден із наявних правових інструментів – ні право на пояснення рішення за Актом про штучний інтелект, що виключає медичні вироби зі ШІ, ні судова практика солідарної відповідальності, що діє лише постфактум, – не гарантує пацієнту знати про участь алгоритму в рішенні щодо власного лікування заздалегідь. Тому адміністративно-правове забезпечення цифрової трансформації охорони здоров'я має орієнтуватися не на одноразовий допуск чи компенсацію постфактум, а на безперервний нагляд за системами, здатними самостійно змінювати власні рішення – висновок, що набуває практичного значення з огляду на обіцяне ухвалення профільного закону протягом року.

Ключові слова: *цифровізація медицини; штучний інтелект; адміністративно-правове регулювання; державна політика у сфері охорони здоров'я; медичні інформаційні технології.*

Sydoruk A. V. Administrative and legal support for the digital transformation of healthcare in the context of the implementation of artificial intelligence technologies

Abstract. Artificial intelligence technologies are already being used in Ukrainian medicine, in particular in the analysis of medical images and diagnostics, while the regulatory and legal understanding of this process lags behind its technological pace. The current regulatory framework remains a framework: the profile concept and draft strategy are strategic, not mandatory, a special law on artificial intelligence has not yet been adopted, and most of the obligations under Regulation (EU) 2024/1689, which classifies medical AI systems as high-risk, will enter into force in the summer of 2026.

Based on the generalization of the domestic practice of applying medical information technologies and a comparative legal analysis of international experience, in particular the OECD recommendations, the author establishes that the current regulation of medical information systems is designed for technology with a stable algorithm: certification checks the format and storage of data, and not the clinical reliability of the conclusions, while the legislation does not provide for a single state procedure for such certification before connecting the

© Сидорук А. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

system to the Unified Health Information System and the rules for determining the responsible person at all. This is also confirmed by international experience: the OECD-recommended register of medical AI systems provides not for a one-time certification, but for post-registration supervision of the system after its admission to the market.

As a result, the author concludes that none of the existing legal instruments – neither the right to an explanation of the decision under the Artificial Intelligence Act, which excludes medical devices with AI, nor the judicial practice of joint and several liability, which is valid only ex post facto – guarantees that the patient will know in advance about the participation of the algorithm in the decision regarding his own treatment. Therefore, the administrative and legal support for the digital transformation of healthcare should focus not on one-time admission or post-facto compensation, but on continuous supervision of systems capable of independently changing their own decisions – a conclusion that acquires practical significance given the promised adoption of a profile law within a year.

Key words: *digitalization of medicine; artificial intelligence; administrative and legal regulation; state policy in the field of health care; medical information technologies.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація охорони здоров'я в Україні вже давно перестала бути питанням майбутнього. Технології штучного інтелекту у вітчизняній медицині – це вже не гіпотези, а елементи щоденної клінічної роботи: хмарний сервіс BrainScan аналізує комп'ютерні томограми і потрапив до українських лікарень як гуманітарна допомога від польських розробників, а системи автоматизованого розпізнавання туберкульозу на рентгенівських знімках поступово інтегруються в діагностичну практику, допомагаючи лікарям оцінювати результати обстежень і виявляти захворювання [1]. Проблема в тому, що технологічний та організаційний рівень цієї трансформації випереджає рівень її нормативно-правового осмислення, – і саме в цьому розриві криється предмет адміністративно-правового аналізу.

Показово, що чинна нормативна база залишається переважно рамковою. Ухвалена у грудні 2020 року Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [2] та підготовлений на розвиток цього документа проєкт Стратегії до 2030 року мають статус стратегічних, а не обов'язкових до виконання актів; окремого закону про ШІ досі не ухвалено, а 15 червня 2026 року профільне міністерство публічно підтвердило курс на ухвалення спеціального закону протягом року [3; 4]. До цього додається застаріла модель захисту персональних медичних даних, що спирається на закон 2010 року і гармонізацію якої з європейськими стандартами винесено за межі цієї статті, оскільки вона потребує окремого предметного розгляду. Не випадково фахівці з прав людини прямо констатують, що впровадження систем ШІ в медичній сфері України перебуває на початковому етапі й потребує подальшого законодавчого врегулювання [5].

Ця прогалина існує на тлі зростаючого зовнішнього тиску. Регламент (ЄС) 2024/1689 про штучний інтелект відносить системи, що застосовуються в охороні здоров'я, до категорії високого ризику, покладаючи на постачальників і розгортувачів обов'язки з оцінки відповідності, управління ризиками та людського нагляду, а основний масив цих зобов'язань набуває повної чинності вже у серпні 2026 року – тобто вже цього літа [6]. Для держави, яка на шляху євроінтеграції взяла курс на гармонізацію законодавства, відсутність вітчизняного аналога такого механізму означає не лише теоретичну, а й цілком практичну неготовність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації медицини та державної політики у сфері охорони здоров'я вже ставало предметом уваги вітчизняних дослідників, однак здебільшого поза контекстом технологій штучного інтелекту як самостійного об'єкта правового регулювання.

Так, Т.В. Шлапко, М.В. Старинський, В.В. Миргород-Карпова, А.І. Висоцький та Д.С. Шеін, аналізуючи трансформацію сфери охорони здоров'я в контексті медичної реформи та євроінтеграційних процесів, наголошують, що результативність діджиталізації прямо залежить від відкритого діалогу між державними органами й населенням та залучення зацікавлених сторін до всіх етапів реалізації інформаційних проєктів. Дослідники вказують на потребу звернення до досвіду країн Європейського Союзу та залучення кваліфікованих фахівців для усунення проблем

функціонування електронних сервісів, зокрема платформ Helsi.me та Doc.ua як основних майданчиків комунікації пацієнтів і лікарів, а окремо наголошують на заниженому темпі впровадження телемедицини в Україні та доцільності ухвалення спеціального закону, який визначив би правові, економічні й організаційні засади її функціонування та засади державної політики у цій сфері. При цьому автори принципово застерігають: поширення діджиталізації не повинно применшувати роль лікаря як фахівця, натомість вимоги до його цифрової компетентності стрімко зростають, що потребує нових напрямів підвищення кваліфікації [7].

Дослідницька цінність цієї роботи для цього дослідження полягає не лише у змістовних висновках, а й у самому методологічному підході: автори послідовно поєднують системний аналіз стану цифровізації медицини з порівняльно-правовим зверненням до досвіду Європейського Союзу і завершують розглядом конкретної нормопроєктувальної пропозиції – ухваленням закону про телемедицину. Саме ця логіка – від опису технологічного та організаційного стану галузі до формулювання конкретного законодавчого рішення – є методологічним орієнтиром і для цього дослідження, яке застосовує той самий підхід до новішого предмета: технологій штучного інтелекту в медицині. Не менш важливим є те, що автори розглядають діджиталізацію не як самодостатній технічний процес, а в нерозривному зв'язку з людським фактором – компетентністю лікаря та довірою пацієнта, – і саме ця логіка людиноцентричності є методологічною основою для подальшого адміністративно-правового регулювання застосування ШІ, де в центрі уваги так само залишається людина, а не технологія як така.

Управлінський вимір тієї самої проблематики розкриває П.О. Гуржий, яка розглядає цифрову трансформацію закладу охорони здоров'я як комплексний організаційний процес, метою якого є підвищення якості медичних послуг, ефективності діяльності закладу та доступності й безпеки даних. У запропонованій дослідницею моделі впровадження цифрових рішень передбачає формування довгострокової стратегії й дорожньої карти поетапної діджиталізації, розвиток цифрової інфраструктури та компетентності персоналу, розробку політики захисту даних, а також постійний моніторинг результатів. Серед напрямів цифрової трансформації авторка окремо виділяє використання великих даних і штучного інтелекту поряд із розвитком телемедицини, ефективним управлінням ресурсами та кібербезпекою, відносячи власне ШІ до переліку конкретних цифрових технологій нарівні з медичними інформаційними системами, електронними медичними записами та інтернетом медичних речей [8].

Управлінська модель, запропонована П.О. Гуржий, доповнює цю методологічну основу ще одним важливим елементом – розумінням цифрової трансформації як послідовного, керованого інституційного процесу: стратегія, дорожня карта, розвиток інфраструктури й компетентності персоналу, політика захисту даних, постійний моніторинг результатів. Цінність цього підходу полягає в тому, що він показує: впровадження штучного інтелекту в заклад охорони здоров'я – це керований процес зі своєю структурою та контрольними точками, а саме ця поетапність і дає змогу послідовно вбудовувати правові гарантії безпеки пацієнтів на кожному етапі – від стратегічного планування до моніторингу результатів.

Мета статті полягає у визначенні сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення цифрової трансформації охорони здоров'я в умовах впровадження технологій штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до власне адміністративно-правового інструментарію, варто зафіксувати вихідну тезу, на якій ґрунтується подальший виклад: цифровізація охорони здоров'я – це не допоміжний технічний процес, а сутнісна умова функціонування сучасної медицини, і саме в цьому статусі вона потребує належного правового забезпечення.

О.А. Музика-Стефанчук, М.О. Стефанчук та Н.Я. Якимчук виходять із тези, що цифровізація медицини є не факультативним удосконаленням, а життєвою необхідністю для розвитку галузі та ефективного надання медичних послуг, а паперова медична документація має остаточно поступитися місцем електронній.

На їхню думку, цифрова медицина покликана забезпечити взаємодію між пацієнтами, медичними працівниками та закладами саме засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а перехід медичного документообігу в електронний формат є одним із головних завдань цього процесу. Автори визначають цифрову медичну платформу як динамічний набір систематизованих електронних даних про стан здоров'я окремого пацієнта, що забезпечує інформаційний обмін між усіма учасниками виробництва й споживання медичних послуг, і окремо наголошують на важливості впровадження телесистем для надання дистанційних медичних послуг, особливо в сільській місцевості, де фізична доступність лікаря обмежена [9].

Описана авторами цифрова медична платформа виконує передусім функцію каналу обміну інформацією між пацієнтом, лікарем і закладом. Технології штучного інтелекту змінюють саму природу цього каналу: щойно платформа накопичує достатній масив систематизованих електронних даних, вона перестає бути лише передавальною ланкою і перетворюється на середовище, в якому ці дані обробляються алгоритмічно – з формуванням діагностичних припущень, пріоритизацією пацієнтів чи рекомендацій щодо лікування.

Необхідно відмітити, що саме телесистеми для сільської місцевості, на важливості яких наголошують автори, є тим сегментом, де ця трансформація найбільш відчутна: лікар загальної практики без доступу до вузького спеціаліста дедалі частіше може покладаєтися на алгоритмічний аналіз знімка чи лабораторного дослідження, отриманий дистанційно. Завершена цифрова інфраструктура є, отже, не самоціллю, а передумовою, без якої технології ШІ в медицині взагалі неможливі; водночас саме вона перетворює технічне питання про обмін даними на юридичне питання про те, хто відповідає за рішення, ухвалене на відстані й за участю алгоритму.

Порівняльний погляд на структурні складові такої готовності пропонує М. Опанасюк, який на основі узагальнення міжнародного досвіду виокремлює чотири групи показників цифрової готовності системи охорони здоров'я – аналітичну готовність, готовність даних, технологічну готовність та людський фактор [10]. Із дванадцяти індикаторів, застосованих дослідником, для адміністративно-правового аналізу принципове значення мають лише ті, що проєктуються на конкретні правові інститути, а не лишаються суто технічною чи управлінською характеристикою.

Найбільш показовим є сам індикатор "розвиток штучного інтелекту": він засвідчує, що впровадження ШІ в медицині вже є усталеним об'єктом міжнародного порівняльного вимірювання, а не гіпотетичною перспективою, причому лідерство в ньому стабільно збігається з наявністю в цих країнах хоча б початкових форм спеціального регулювання медичного ШІ – тобто технологічне лідерство емпірично йде в парі з інституційним. Не менш важливим є індикатор "якість ІТ-рішень", змістом якого є сертифікація постачальників цифрових медичних систем: на відміну від інших показників, він вимірює не наявність технології, а існування самої адміністративної процедури допуску, а тому найточніше відповідає предмету цього дослідження [10].

Індикатор "інтероперабельність" цінний тим, що позначає межу між технічною сумісністю систем і юридичним обов'язком: сумісність стає правовою категорією лише тоді, коли відповідні стандарти закріплені як обов'язкові, а не рекомендаційні. "Управління даними" та "кібербезпека", своєю чергою, окреслюють не так технічний захист, як юридично визначену відповідальність за якість і безпеку медичних даних на кожному етапі їх алгоритмічної обробки, а не лише зберігання [10].

Окремої уваги заслуговує "стратегічне управління": наявність ухваленої, а не проєктної, національної стратегії цифрової охорони здоров'я вже у 35 країнах ОЕСР перетворює сам факт ухвалення такого документа на визнаний у світовій практиці критерій готовності – і саме за ним Україна, де стратегія досі залишається проєктом, поки не проходить. Нарешті, "залучення стейкхолдерів" важливе тим, що переводить участь громадян і лікарів з побажання в конкретну адміністративну процедуру публічних консультацій, без якої державна політика у сфері охорони здоров'я в частині ШІ ризикує формуватися без урахування позиції тих, кого вона безпосередньо стосується [10].

Емпіричне підтвердження цих критеріїв – а отже, і практичну актуальність адміністративно-правового забезпечення цифровізації медицини – дають Р.В. Янковий, Г.В. Жосан та Д.С. Возний, які на основі огляду практики впровадження медичних інформаційних технологій у закладах охорони здоров'я виокремлюють проблеми інтероперабельності – низьку сумісність нових цифрових систем із наявними та фрагментованість інформаційного простору через відсутність єдиних стандартів даних, – а також ризики кібербезпеки, пов'язані з підвищеною ймовірністю несанкціонованого доступу до медичних даних. Дослідники також фіксують дефіцит кваліфікованих ІТ-фахівців у штаті медичних закладів і недостатній рівень цифрових компетентностей керівників та персоналу. Ці спостереження важливі тим, що підтверджують емпірично, на рівні окремого закладу, ту саму закономірність, яку на міжнародному рівні фіксує порівняльна таблиця готовності: інтероперабельність і кібербезпека – це не абстрактні індикатори державної політики у сфері охорони здоров'я, а вже наявні, ідентифіковані на практиці проблеми українських медичних закладів [11].

Безпосередньо в межах адміністративно-правового регулювання медичних інформаційних технологій ці ж проблеми фіксують Л.В. Терещенко, С.Д. Смеречук та Ю.В. Корж, аналізуючи інтеграцію аптечних закладів у ЕСОЗ. Дослідники визнають, що чинне регулювання діяльності МІС заклало інституційне підґрунтя для входження аптечного сектору в єдиний цифровий простір. Проте виявлене ними за результатами аналізу нормативно-правових актів регулювання залишається фрагментарним і нерівномірним, особливо в частині стандартизації функціональних можливостей МІС [12].

На практиці йдеться про одночасне використання програмних рішень із різним обсягом функцій, рівнем технічної сумісності та якістю реалізації ключових сервісів. Принципове значення для цього дослідження має виявлена авторами відсутність єдиної державної системи сертифікації та верифікації МІС, яка передбачала б експертну оцінку відповідності системи технічним, функціональним і безпековим вимогам ще до її підключення до ЕСОЗ, а також прогалини в регулюванні контролю якості МІС на етапах їх подальшої експлуатації та оновлення – зокрема відсутність процедур регулярного моніторингу, аудиту змін і повторного тестування оновлених версій. Не менш показовим є висновок дослідників про відсутність у законодавстві норми, яка зобов'язувала б суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я визначати уповноважену особу, відповідальну за належне функціонування МІС, що послаблює механізми юридичної відповідальності й прямо підважує правові гарантії безпеки пацієнтів, чиї персональні та медичні дані обробляються в системі [12].

Кожна з виявлених дослідниками прогалин, однак, розрахована на модель медичної інформаційної системи, що обробляє й передає дані за незмінним алгоритмом, і тому недостатня, щойно йдеться про технології штучного інтелекту, здатні приймати рішення на основі самонавчання. Сертифікація звичайної МІС технічно зводиться до перевірки того, чи коректно система зберігає, передає й відображає визначений формат даних, – це одноразова й статична перевірка. Для системи ШІ аналогічна процедура має підтверджувати не формальну відповідність технічним вимогам, а клінічну достовірність її висновків, що є принципово іншим за змістом і складністю завданням, яке чинна модель сертифікації МІС просто не передбачає.

Вважаємо, що зміст такої відповідальності повинен передбачати саме безперервний, а не одноразовий контроль. Тезу про це підтверджує й найновіший міжнародний досвід: оприлюднений на початку 2026 року звіт ОЕСР, підготовлений у співпраці з Європейською Комісією для оцінки впровадження Скоординованого плану ЄС зі штучного інтелекту в секторі охорони здоров'я, формулює практично той самий висновок на рівні конкретних управлінських рекомендацій. Особливої уваги заслуговує пропозиція створити загальноєвропейський реєстр схвалених медичних систем ШІ – платформу, що об'єднувала б інформацію про сертифіковані рішення за зразком реєстру медичних пристроїв Управління з контролю за якістю харчових продуктів і лікарських засобів США [13].

Така платформа фіксувала б не лише факт допуску системи на ринок, а й дані про навчальну вибірку, результати клінічної валідації та подальший постреєстраційний нагляд за нею. Іншими словами, допуск медичної системи ШІ на ринок не може обмежуватися одноразовим актом сертифікації: він має від початку проєктуватися як реєстр, що живиться постреєстраційним наглядом, – тим самим механізмом безперервного контролю, відсутність якого в чинному регулюванні медичних інформаційних систем була зафіксована вище.

Відмітимо, що навіть у межах значно розвиненішої нормативно-правової бази Європейського Союзу окремо фіксується потреба узгодити вимоги Загального регламенту про захист даних, регламенту про медичні вироби та Акта про штучний інтелект в єдиному дороговказі для розробників і закладів охорони здоров'я – тобто фрагментарність правового регулювання, виявлена вище на прикладі українських нормативно-правових актів, є не суто вітчизняною хворобою становлення, а системним викликом самого способу регулювання технологій, що самонавчаються. Це знімає із завдання, поставленого в цій статті, ілюзію простого надолуження: ідеться не про копіювання вже готової європейської моделі, а про паралельну розбудову власного адміністративно-правового механізму, здатного спиратися на вже випробувані інструменти – реєстр із постреєстраційним наглядом, єдину методику клінічної валідації, регуляторну пісочницю та акредитаційний важіль компетентності, – адаптовані до умов, у яких ця розбудова в Україні відбувається [13].

Питання про те, хто саме несе відповідальність за наслідки алгоритмічного рішення, уже отримало часткову відповідь у судовій практиці. І.О. Богомазова звертає увагу на те, що рішення Верховного Суду підтверджують доцільність застосування солідарної відповідальності до випадків лікарської помилки, допущеної через помилку системи ШІ, що дає пацієнту змогу вимагати компенсацію від усіх залучених сторін одночасно, а не встановлювати частку вини кожної окремо. Дослідниця пов'язує ефективне й етичне використання ШІ в медицині з дотриманням автономії пацієнта, справедливості, прозорості та відповідальності [14].

Слід зазначити, що навіть профільний Акт про штучний інтелект ЄС, за спостереженням Х. ван Кольфсхотен та Я. ван Ойрсхот, не будує довкола пацієнта окремої системи індивідуальних прав, покладаючи обов'язки переважно на постачальників і розгортувачів систем ШІ. Право на пояснення індивідуального рішення за статтею 86 Акта в принципі поширюється й на відносини лікаря з пацієнтом, однак авторки звужують сферу його застосування до випадків, де водночас дотримано кількох умов: рішення ухвалено системою високого ризику, і воно суттєво та негативно вплинуло на здоров'я, безпеку чи основоположні права людини. Найсуттєвіше обмеження полягає в тому, що це право прямо не поширюється на медичні вироби зі штучним інтелектом. Право ж на поінформовану згоду, хоч і гарантоване в усіх державах-членах ЄС, традиційно стосується самого втручання, а не окремо факту участі алгоритму в його призначенні [15].

Ці два висновки доповнюють, а не дублюють один одного. Солідарна відповідальність є судовим інструментом компенсації вже після настання шкоди, тоді як прогалина, зафіксована в Акті про ШІ, стосується іншого моменту: чи знає пацієнт про участь алгоритму в рішенні ще до того, як шкода настала. При цьому навіть найрозвиненіша наразі модель регулювання прямо виключає з права на пояснення саме медичні вироби зі ШІ. Це та категорія, де правові гарантії безпеки пацієнтів потребують найбільшого, а не найменшого підсилення, тож таке виключення виглядає радше як прогалина в найчутливішому місці, ніж як обґрунтована межа обсягу права.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що наявні правові інструменти не покривають специфіки систем штучного інтелекту саме тому, що розраховані або на технологію зі сталим, наперед визначеним алгоритмом, або на вже завдану шкоду, а не на можливість запобігти їй. Сертифікація медичних інформаційних систем нині зводиться до перевірки формату та збереження даних, залишаючи поза увагою клінічну достовірність висновків, які формує система, а єдиної державної процедури такої сертифікації перед

підключенням системи до ЕСОЗ, як і норми про визначення особи, відповідальної за функціонування системи, законодавство взагалі не передбачає. Головний ж висновок дослідження полягає в тому, що адміністративно-правове забезпечення цифрової трансформації охорони здоров'я має орієнтуватися не на одноразовий допуск чи компенсацію постфактум, а на безперервний нагляд за системами, здатними самостійно змінювати власні рішення.

Перспективним напрямом подальших досліджень є трансформація запропонованого підходу з концептуального рівня в конкретні зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я та нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ЕСОЗ, зокрема в частині розмежування повноважень Міністерства охорони здоров'я та Міністерства цифрової трансформації щодо допуску систем штучного інтелекту на ринок медичних послуг. Свідомо залишено поза межами цього дослідження питання гармонізації законодавства про захист персональних медичних даних із європейськими стандартами як таке, що потребує самостійного предметного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Телелеков Д. Правове регулювання використання штучного інтелекту в медичних закупівлях. Foreign trade: economics, finance, law. 2024. Т. 137, № 6. С. 20-35. URL: https://doi.org/10.31617/3.2024(137)02

2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text

3. Як Україна розвиватиме ШІ до 2030 року – презентували драфт стратегії. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://ai.thedigital.gov.ua/news/How%20Ukraine%20will%20develop%20AI%20until%202030:%20Draft%20strategy%20presented

4. Від саморегуляції до європейських правил: готуємо профільний закон про штучний інтелект в Україні. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/news/shtuchnyy-intelekt/vid-samorehuliatsiyi-do-yevropeyskykh-pravyl-hotuyemo-profilnyy-zakon-pro-shtuchnyy-intelekt-v-ukrayini

5. Штучний інтелект в медицині: чи загрожують інновації правам людини? Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/shtuchnyy-intelekt-v-medytsyni-chy-zahrozhuiut-innovatsii-pravam-liudyny/

6. Як AI Act змінює розробку, контракти та вихід українських IT-продуктів на ринок ЄС – Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/-yak-ai-act-zminyue-rozrobku-kontrakti-ta-vihid-ukrayinskih-itproduktiv-na-rinok-es.html

7. Шлапко Т.В., Старинський М.В., Миргород-Карпова В.В., Висоцький А.І., Шеін Д.С. Правове забезпечення трансформації сфери охорони здоров'я у світлі медичної реформи з огляду на євроінтеграційні процеси. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 3. С. 141-147. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.27

8. Гуржий П. Цифрові технології в управлінському процесі закладів охорони здоров'я. Економіка та суспільство. 2024. № 70. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-113

9. Музика-Стефанчук О.А., Стефанчук М.О., Якимчук Н.Я. Система охорони здоров'я в умовах цифровізації та реформування фінансування. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 5. С. 359-365. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.64

10. Опанасюк М. Світові тенденції цифрової трансформації системи охорони здоров'я як об'єкта публічного управління. Економіка, управління та адміністрування. 2026. № 1(115). С. 212-222. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2026-1(115)-212-222

11. Янковой Р. В., Жосан Г. В., Возний Д.С. Управління цифровими змінами у медичних закладах. ЗВО «МНТУ імені Академіка Юрія Бугая», Херсонський державний аграрно-економічний університет. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ff8501a-895a-4a31-a7a4-8917b9635544/content

12. Терещенко, Л. В., Смеречук, С. Д., Корж, Ю. В. Аналіз правового регулювання цифрової трансформації охорони здоров'я та впровадження медичних інформаційних систем у фармацевтичне обслуговування населення. Соціальна фармація в охороні здоров'я. 2026. Т. 12, № 1. С. 58-69. URL: https://doi.org/10.24959/sphhcj.26.379

13. OECD (2026), Progress in Implementing the European Union Coordinated Plan on Artificial Intelligence (Volume 2): Uptake in High-Impact Sectors, OECD Publishing, Paris, URL: https://doi.org/10.1787/3ac96d41-en.

14. Богомазова І. О. Використання штучного інтелекту в сфері охорони здоров'я: юридичні та етичні виміри. Медичне право. 2024. № 2(34). С. 9-16. URL: https://doi.org/10.25040/medicallaw.2024.02.009

15. van Kolfschooten H., van Oirschot J. The EU Artificial Intelligence Act (2024): Implications for healthcare. Health Policy. 2024. Vol. 149. P. 105152. URL: https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2024.105152

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:351.74:004.056
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.35

Співак М. В.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9471-7154

Дубіна О. М.,
доктор філософії (PhD) у галузі знань право,
начальник відділу Департаменту кіберполіції
Національної поліції України
ORCID: 0000-0002-3654-1920

ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОНОВЛЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Актуальність теми пов'язана з критичним зростанням кіберзагроз та домінуванням технологічних методів злочинної діяльності, які виходять за межі ефективності існуючих адміністративно-правових механізмів впливу. У статті показано, що технічні засоби захисту стають недостатніми без належного адміністративно-правового супроводу. Мета дослідження полягає у визначенні шляхів трансформації адміністративно-правового механізму протидії кіберзагрозам в умовах євроінтеграції та оновленні повноважень Національної поліції України. Статистика кіберзагроз і інцидентів дозволила виявити тривожну концентрацію атак на урядовий сектор, що вимагає негайного переходу до проактивної моделі стійкості. Встановлено, що ШІ став фактором подвійного призначення, де стрімке зростання кількості атак на 89% вимагає автоматизації оборонних процесів та жорсткого регулювання. У статті порівнюються вітчизняні підходи до регулювання, закладені в Концепції 2020 року, з вимогами європейського Регламенту (ЄС) 2024/1689. Аналіз дозволяє стверджувати, що чинна національна Концепція є недостатньою для протидії сучасним викликам через відсутність дієвих механізмів відповідальності за використання небезпечних технологій. Зроблені висновки і пропозиції спрямовані на перехід від формального нагляду до ризикоорієнтованої моделі, що передбачає класифікацію систем ШІ, впровадження принципу «ШІ, орієнтованого на людину» та наділення Національної поліції функціями активного суб'єкта превентивної кібергігієни. Авторами доведено, що лише гармонізація вітчизняного законодавства з європейськими стандартами забезпечить захист критичної інфраструктури. Дослідження підкреслює потребу переосмислення адміністративно-правових інструментів задля ефективного запобігання, виявлення та розкриття кіберзлочинів, що є запорукою національної безпеки України у цифровому вимірі.

Ключові слова: *євроінтеграція, правове регулювання, правове забезпечення, адміністративно-правовий механізм, штучний інтелект, кібербезпека, кіберінцидент, кібератака, державна політика, сектор безпеки і оборони*

Spivak M. V., Dubina O. M. Transformation of the administrative and legal mechanism for countering cyber threats in the context of European integration: updating the powers of the National Police of Ukraine

Abstract. The relevance of the topic is related to the critical growth of cyber threats and the dominance of technological methods of criminal activity that exceed the effectiveness of existing administrative and legal mechanisms of influence. The article demonstrates that technical security measures are becoming insufficient without proper administrative and legal support. The purpose of the study is to identify ways to transform the administrative and legal mechanism for countering cyber threats in the context of European integration and to update the powers of the National Police of Ukraine. Statistics on cyber threats and incidents have revealed

© Співак М. В., Дубіна О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

an alarming concentration of attacks on the government sector, requiring an immediate transition to a proactive resilience model. It has been established that AI has become a dual-use factor, where the rapid 89% increase in the number of AI-driven attacks necessitates the automation of defense processes and strict regulation. The article compares domestic approaches to regulation, laid down in the 2020 Concept, with the requirements of the European Regulation (EU) 2024/1689. The analysis suggests that the current national Concept is insufficient to counter modern challenges due to the lack of effective accountability mechanisms for the use of hazardous technologies. The conclusions and proposals are aimed at transitioning from formal supervision to a risk-based model, which involves classifying AI systems, implementing the principle of «human-centric AI», and empowering the National Police as an active subject of preventive cyber hygiene. The authors prove that only the harmonization of domestic legislation with European standards will ensure the protection of critical infrastructure. The study emphasizes the need to rethink administrative and legal tools for the effective prevention, detection, and investigation of cybercrimes, which is a guarantee of Ukraine's national security in the digital dimension.

Key words: *European integration, legal regulation, legal support, administrative and legal mechanism, artificial intelligence, cybersecurity, cyber incident, cyber attack, state policy, security and defense sector.*

Постановка проблеми. Сучасна геополітична турбулентність та тотальна цифровізація зумовлюють виникнення нових, технологічно досконалих кіберзагроз, які вимагають перегляду парадигми захисту інформаційних систем. Динаміка злочинної діяльності в кіберпросторі засвідчує недостатню ефективність технічних засобів безпеки без належного адміністративно-правового супроводу. Нині постає нагальна потреба в трансформації механізмів державного управління кібербезпекою – від пасивного нагляду до моделей проактивної стійкості та превентивної протидії. В умовах євроінтеграції ключовим викликом стає переосмислення повноважень Національної поліції України (далі – НПУ), яка має трансформуватися з реактивного суб'єкта в активного гаранта захисту критичної інфраструктури. Отже, наукова проблема полягає у необхідності модернізації адміністративно-правового інструментарію відповідно до сучасних викликів, зумовлених стрімким впровадженням штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кібербезпеки та протидії протиправним посяганням у кіберпросторі активно досліджуються вітчизняними науковцями. Зокрема, М. Гуцалюк вивчає імплементацію європейських стандартів правового регулювання, а В. Кальченко з колегами порівнюють вітчизняні вимоги щодо захисту даних із міжнародними аналогами. Питання трансформації парадигми безпеки розглядає Н. Фесьоха, тоді як технологічні аспекти застосування штучного інтелекту для виявлення та прогнозування атак детально аналізують В. Бандура, І. Стоцький та їхні співавтори. Роль міжнародної співпраці у цій сфері висвітлює Н. Ларіончева. Незважаючи на ґрунтовність теоретичних напрацювань, автори цієї статті фокусуються на вивченні практичного аспекту функціонування системи кіберзахисту. Для цього було залучено та систематизовано актуальні дані Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Ради національної безпеки і оборони України, а також Національного інституту стратегічних досліджень. Такий емпіричний базис у поєднанні з детальним аналізом чинних нормативних актів, що регулюють діяльність НПУ, та їх критичним порівнянням із новітніми європейськими стандартами, дозволяє виявити суттєві прогалини у вітчизняному законодавстві. Вказаний підхід надає дослідженню вираженого прикладного характеру, обґрунтовуючи необхідність трансформації адміністративно-правового механізму протидії кіберзагрозам в умовах євроінтеграції.

Метою статті є обґрунтування концептуальних напрямів трансформації адміністративно-правового механізму протидії кіберзагрозам в умовах євроінтеграції та розширення повноважень НПУ як активного суб'єкта превентивної кібергігієни. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: за допомогою статистичного методу – показати інтерпретацію даних про стан кіберзагроз і ідентифікувати динаміку протиправних посягань у кіберпросторі; за допомогою порівняльно-правового методу провести порівняння національних адміністративних підходів із відповідними нормами та регламентами Європейського Союзу (далі – ЄС); системний метод, використати для цілісного дослідження функціонального навантаження НПУ як ключового

суб'єкта системи кібербезпеки, а також для обґрунтування концептуальних напрямів еволюції адміністративно-правових механізмів в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані за 2024 рік демонструють кризову концентрацію загроз саме в урядовому секторі, на який припадає понад 90% усіх опрацьованих кіберінцидентів. Це вказує на цілеспрямований характер атак, що потребує відповідної трансформації адміністративного контролю та процесуального забезпечення діяльності правоохоронних органів. Структура виявлених подій інформаційної безпеки у 2024 році підтверджує домінування технологічних методів злочинної діяльності. 58,8% усіх подій пов'язані зі шкідливим програмним кодом (Malicious Code), що свідчить про високу автоматизацію атак. Спроби втручання (Intrusion Attempts) склали 17,6%, а збір інформації зловмисниками (Information Gathering) – 12,1%. Найбільш поширеним типом кіберінцидентів стало «Шкідливе підключення» (спроби з'єднання з ресурсами, пов'язаними з ботмережами та командними центрами C&C), що фактично нівелює традиційні межі адміністративного нагляду за інформаційними мережами. Особливого адміністративно-правового значення набуває той факт, що основним вектором первинної компрометації систем залишається фішинг (за класифікацією MITRE ATT&CK: T1566.001 Phishing: Spearphishing Attachment). Активність окремих злочинних кластерів (зокрема, згідно з класифікацією CERT-UA: UAC-0010, UAC-0006, UAC-0050) вказує на організований характер атак, що вимагає від правоохоронців не просто технічного реагування, а розробки дієвих адміністративних процедур нейтралізації загроз «на випередження» [1]. У 2025 році зафіксовано понад 5900 кіберінцидентів, спрямованих на українську інфраструктуру. Це на 37% більше, ніж у 2024 році [2].

Сучасний стан глобальної індустрії кібербезпеки характеризується наростанням геополітичної турбулентності та стратегічної невизначеності, що на тлі тотальної цифровізації, базованої на новітніх IT-технологіях, зумовлює трансформацію парадигми захисту інформаційних систем. Аналіз ключових кількісних та якісних показників галузі засвідчує, що штучний інтелект (далі – ШІ) став фактор подвійного призначення. Адже зафіксоване зростання ШІ-атак на 89% вимагає від суб'єктів захисту негайної автоматизації оборонних процесів, де конкурентна перевага визначається швидкістю інтеграції ШІ-рішень. Окрім того, актуалізується проблема цілісності самих ШІ-моделей, які потребують надійного захисту від компрометації. Фундаментальною проблемою залишається структурна асиметрія індустрії – за прогнозами, до 2031 року збитки від кіберзлочинності сягнуть 12,2 трлн дол., що майже в 12 разів перевищуватиме обсяги інвестицій у безпеку (1 трлн дол.). В умовах такої диспропорції стратегічною лінією оборони стає ідентифікація, контроль доступу та захист даних – з огляду на те, що понад 70% хмарних зломів зумовлені компрометацією облікових даних, концепція «нульової довіри» (Zero Trust) трансформується з опційної моделі у базовий стандарт корпоративної безпеки. Поряд із цим зростає загроза типу «зберігай зараз, розшифровуй потім» (SNDL-атаки), що ставить перед організаціями завдання щодо негайної міграції на постквантові криптографічні алгоритми (PQC), оскільки нехтування «криптогнучкістю» при проектуванні систем загрожує масовими витоками в наступному десятилітті. Системною вразливістю також стала логістика програмного забезпечення – атаки через ланцюги постачання (Supply Chain Attacks) зросли до 30%, що вимагає включення безпеки третіх сторін до обов'язкового складника корпоративної політики. Попри технологічний прогрес, критичним залишається людський чинник – розвиток дистанційних форм праці за умов недостатнього рівня кібергігієни перетворює кінцеві пристрої на вразливі вектори входу. Нарешті, регуляторний тиск, зумовлений впровадженням стандартів NIS2, CRA, DORA та CIRCIA, перетворює кібербезпеку на пріоритет корпоративного управління та зону юридичної відповідальності. Отже, у 2026 році відбувається остаточне утвердження нової парадигми, де пасивний захист поступається місцем концепції проактивної стійкості, що передбачає збереження функціональності інформаційних систем та мінімізацію витоків даних навіть в умовах успішного здійснення кібератак [3].

Викладена вище статистична картина демонструє критичний дисбаланс між технологічною озброєністю зловмисників та інертністю існуючих процедур реагування. У цьому контексті постає нагальна потреба в переосмисленні адміністративно-правового механізму управління кібербезпекою – від формального нагляду до активної превенції та проактивної протидії. Поточні виклики вимагають не лише оновлення технічних регламентів, а й суттєвого перегляду повноважень суб'єктів владних повноважень, зокрема НПУ, щодо їх дій в умовах кіберінцидентів. Отже, доцільно здійснити аналіз нормативно-правового забезпечення цієї сфери, приділивши увагу як чинним національним нормативно-правовим актам, так і європейським ініціативам, що формують новий стандарт контролю у віртуальному середовищі.

У 2017 році Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначив правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки. Закон визначив, вже згадані нами терміни. Зокрема, інцидент кібербезпеки розуміється як подія або ряд несприятливих подій ненавмисного характеру (природного, технічного, технологічного, помилкового, у тому числі внаслідок дії людського фактора) та/або таких, що мають ознаки можливої (потенційної) кібератаки, які становлять загрозу безпеці систем електронних комунікацій, систем управління технологічними процесами, створюють імовірність порушення штатного режиму функціонування таких систем (у тому числі зриву та/або блокування роботи системи, та/або несанкціонованого управління її ресурсами), ставлять під загрозу безпеку (захищеність) електронних інформаційних ресурсів. А кібератака розглядається, як спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту. Законодавець у ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» встановлює нормативно закріплений понятійний апарат, який є фундаментальним для забезпечення єдності правового тлумачення в цій сфері. Окрім вище згаданих нами є: індикатори кіберзагроз, інформація про інцидент кібербезпеки, кібербезпека, кіберзагроза, кіберзахист, кібероборона, кіберпростір, кіберрозвідка, кібертероризм, кібершпигунство та ін [4].

Важливим етапом інституційного оформлення системи протидії кіберзлочинності в Україні стала постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 831 «Про утворення територіального органу Національної поліції». Відповідно до цього акта, було утворено Департамент кіберполіції як міжрегіональний територіальний орган НПУ зі статусом юридичної особи публічного права. Це рішення забезпечило необхідну організаційно-правову базу для функціонування спеціалізованого підрозділу, наділивши його належною адміністративною правосуб'єктністю для реалізації державної політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у кіберпросторі та формування цілісної інфраструктури спеціалізованої правоохоронної діяльності [5].

Згодом, Закон України «Про Національну поліцію» визначив, що поліція здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної

інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури (ст. 23 п. 24-1) [6].

Особливої уваги в контексті еволюції адміністративно-правових механізмів заслуговує ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що регламентує функціонування Національної системи кібербезпеки. Протягом останніх років ця норма зазнала суттєвих трансформацій шляхом внесення змін у 2020 та 2025 роках законодавець акцентував роль НПУ як ключового суб'єкта протидії кіберзлочинності. Зокрема, редакція п. 2 ст. 8 чітко закріплює за поліцією повноваження щодо забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, а також інтересів суспільства та держави від протиправних посягань у кіберпросторі. Визначений законодавцем перелік функцій поліції включає комплекс заходів із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, а також спеціалізованих правопорушень проти об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Окрім силового та розшукового блоку, нова редакція ст. 8 імперативно виокремлює обов'язок НПУ здійснювати заходи з інформування громадян про безпеку в кіберпросторі, що перетворює інституцію на активний суб'єкт превентивної кібергігієни та правового просвітництва [4].

Концептуальне бачення стратегічних цілей держави у сфері захисту віртуального середовища знаходить відображення у Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. В основі цього доктринального документа лежить усвідомлення глобального характеру сучасних викликів, зумовлених переходом до шостого технологічного укладу, що супроводжується якісно новими ризиками для стабільності світової цивілізації. У цьому контексті Україна декларує прагнення до формування відкритого, вільного, стабільного та безпечного кіберпростору. Зазначена стратегічна мета розглядається не лише як технічне завдання, а як фундаментальна умова забезпечення прав і свобод людини, що є ключовим передумовою для ефективного соціального, політичного та економічного розвитку держави в умовах глобальної цифровізації. Для подальшої розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії необхідним є:

– посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування);

– набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість);

– забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з ЄС, США та іншими державами – членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія) [7].

Сучасний етап науково-технологічного розвитку України характеризується інтеграцією ШІ до стратегічних пріоритетів державної політики. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні визначає методологічні засади, принципи та завдання щодо впровадження цих технологій, розглядаючи їх як ключовий інструмент науково-технологічного прогресу. Особливого значення набуває той факт, що ШІ стає невід'ємною складовою вдосконалення управлінських та операційних процесів у сферах загальнодержавного значення. Його імплементація, зокрема в оборонній та правовій діяльності, виступає фундаментом для підвищення ефективності державних інституцій, забезпечуючи технологічну спроможність держави в умовах викликів сьогодення. Ключовим завданням державної політики у сфері ШІ є забезпечення стійкості комунікаційних та технологічних систем, що обслуговують об'єкти критичної інфраструктури. Оскільки безперервність функціонування держави та безпека

громадян безпосередньо залежать від цілісності цих технологій, комплексне розв'язання проблем кібербезпеки передбачає виконання таких завдань:

– удосконалення законодавства і створення сучасної нормативно-правової бази для впровадження кращих світових практик штучного інтелекту у сфері кібербезпеки і кіберзахисту;

– розроблення інноваційних систем кібербезпеки, які широко застосовують технології ШІ для автоматичного аналізу та класифікації загроз і автоматичного вибору стратегії їх стримування і запобігання;

– вивчення питання ліцензування іноземних розробок ШІ у сфері кібербезпеки, особливо у державному секторі;

– створення національних інформаційних систем, платформ і продуктів з метою зменшення частки іноземного програмного забезпечення у сфері кібербезпеки, що використовується органами державного управління;

– оновлення державних стандартів щодо інформаційної безпеки, зокрема державних інформаційних ресурсів, а також розроблення нових національних стандартів у сфері кібербезпеки і кіберзахисту, зокрема організаційних і технічних вимог, що стосуються безпеки додатків, мобільних пристроїв, робочих станцій, серверів і мереж, моделей хмарних обчислень. Оновлення стандартів та розроблення нових необхідно здійснювати з урахуванням європейських та міжнародних стандартів, зокрема стандартів ISO 27001, ISO/IEC 27032 [8].

У Концепції ШІ розглядається як організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. А от у Регламенті (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року ШІ – це швидкорозвинуте сімейство технологій, що сприяє широкому спектру економічних, екологічних та соціальних переваг у всьому спектрі галузей промисловості та соціальної діяльності [9].

Аналіз вітчизняних та європейських підходів до регулювання ШІ виявляє суттєву трансформацію правової парадигми. Якщо Концепція оперує узагальненим поняттям «галузь штучного інтелекту», фокусуючись на стимулюванні діяльності, то Регламент впроваджує жорстку ризикоорієнтовану модель. Європейський законодавець відходить від абстрактного «напряму діяльності» до визначення конкретних об'єктів («система штучного інтелекту») та суб'єктів («розповсюджувач»), що підлягають суворому нагляду. Використання таких категорій, як «біометрична ідентифікація», «розпізнавання емоцій» чи «загальнодоступний простір», свідчить про перехід від стратегії «розвитку» до стратегії «контролю та захисту прав».

Аналіз також засвідчує суттєві відмінності між вітчизняним концептуальним баченням та інтегрованим європейським стандартом. По-перше, Концепція має статус підзаконного нормативно-правового акта, що визначає стратегічні пріоритети, принципи та загальні завдання. Вона спрямована переважно на стимулювання розвитку галузі, інтеграцію ШІ в оборонні та правові структури, проте не встановлює жорстких санкцій чи детальних правил експлуатації систем. Регламент є актом прямої дії, що впроваджує юридично обов'язкові вимоги на всій території ЄС. Це законодавство має імперативний характер і створює комплексну правову базу для контролю за життєвим циклом систем ШІ. По-друге, українська модель базується на «позитивному» підході, де головним акцентом є розвиток технологій, розбудова інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності держави. Це декларативний документ, що відображає намір України зайняти нішу у глобальному технологічному просторі. Європейська модель застосовує ризикоорієнтований підхід. Регламент класифікує системи ШІ за рівнем ризику – від систем з «неприйнятним рівнем ризику» (які заборонені) до систем «високого ризику», що підлягають суворим процедурам сертифікації, аудиту та нагляду. По-третє, якщо Концепція фокусується на імплементації ШІ в інтересах держави та безпеки (розвиток, дослідження,

оборонна сфера), то Регламент ЄС спрямований на контроль та безпеку. Головна мета Регламенту – захист фундаментальних прав людини, безпеки та здоров'я громадян від потенційно шкідливого впливу ШІ, при збереженні стимулів для інновацій [8, 9].

Тож національна Концепція 2020 року на сьогодні є недостатньою для комплексного правового регулювання сфери ШІ, оскільки вона не містить дієвих механізмів відповідальності за використання небезпечних технологій. У процесі євроінтеграції Україна постає перед необхідністю імплементації положень Регламенту ЄС 2024/1689 у національне законодавство, що вимагає переходу від загальних концептуальних засад до жорсткого та ризикоорієнтованого адміністративно-правового регулювання. Тому, інтеграція правових норм, що регулюють ШІ, є критично важливою для кібербезпеки, оскільки вона перетворює поліцію з реактивного органу на проактивного суб'єкта, здатного контролювати технологічні ризики та ефективно захищати критичну інфраструктуру. Чітка термінологія та європейські стандарти правового регулювання забезпечують надійну правову основу для правоохоронних органів при використанні новітніх інструментів кримінального аналізу та запобіганні загрозам у кіберпросторі.

Висновки. Слід констатувати, що критичне зростання кількості кіберінцидентів та їхня висока технологічна автоматизація свідчать про глибокий дисбаланс між наступальним потенціалом зловмисників та інертністю існуючих процедур реагування. У таких умовах актуальність дослідження полягає в необхідності термінової трансформації адміністративно-правового механізму, який має перейти від формального нагляду до моделі проактивної стійкості, здатної адекватно відповідати на сучасні загрози із застосуванням ШІ.

Аналіз адміністративного законодавства свідчить про системну трансформацію ролі НПУ, яка нині виходить за межі суто правоохоронних функцій, стаючи гарантом кібербезпеки та стабільності критичної інфраструктури держави. Така еволюція нормативно-правової бази засвідчує перехід від виключно базових методів протидії кіберзлочинності до комплексного забезпечення безпекового середовища через впровадження превентивних механізмів, правового просвітництва та активного захисту прав громадян у цифровому просторі.

Дослідження показало, що часовий розрив між ухваленням Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (2020 рік) та Регламенту (ЄС) 2024/1689 (2024 рік) становить майже чотири роки. У контексті стрімкого розвитку технологій цей період є критично великим. За ці чотири роки відбулася радикальна еволюція ШІ – від вузькоспеціалізованих систем до поширення генеративного ШІ (наприклад, моделей на кшталт ChatGPT), що докорінно змінило ландшафт ризиків у кіберпросторі. У 2020 році світ перебував на етапі осмислення потенціалу ШІ, тоді як у 2024 році – на етапі жорсткого правового регулювання та введення механізмів відповідальності. З огляду на необхідність модернізації вітчизняного законодавства та його гармонізації з європейськими стандартами, слід запропонувати такі концептуальні зміни та доповнення до Національної концепції розвитку штучного інтелекту: 1. доповнити Концепцію положенням про класифікацію систем ШІ за рівнем ризику. Замість загального сприяння розвитку всіх технологій, пріоритезувати контроль над системами «високого ризику», встановивши для них жорсткі вимоги щодо прозорості та підзвітності; 2. замість абстрактного поняття «галузь ШІ», імплементувати в текст Концепції та подальші законопроєкти чіткі дефініції, що відповідають європейським: «система ШІ», «біометрична ідентифікація», «система розпізнавання емоцій» тощо. Це необхідно для того, щоб органи НПУ мали чіткі межі допустимого використання таких технологій (зокрема, щодо приватності та захисту персональних даних); 3. додати розділ, присвячений принципам «ШІ, орієнтованого на людину». Слід зафіксувати, що будь-яке застосування ШІ органами НПУ має здійснюватися під належним наглядом людини, щоб уникнути помилок алгоритмічного прийняття рішень та дискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки : звіт за 2024 рік / Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Київ, 2025. URL: https://scpc.gov.ua/api/files/72e13298-4d02-40bf-b436-46d927c88006 (дата звернення: 11.07.2026).

2. Діяльність Національного координаційного центру кібербезпеки : вебсайт / Рада національної безпеки і оборони України. Київ, 2026. URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/7376.html (дата звернення: 11.07.2026).

3. Глобальна індустрія кібербезпеки станом на 2026 рік: основні тренди та виклики : аналітичні матеріали / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2026. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/hlobalna-industriya-kiberbezpeky-stanom-na-2026-rik-osnovni (дата звернення: 12.07.2026).

4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жов. 2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 12.07.2026).

5. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жов. 2015 № 831. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.07.2026).

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 19.07.2026).

7. Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України від 26 серп. 2021 № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021 (дата звернення: 19.07.2026).

8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 груд. 2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 20.07.2026).

9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2009/125/EC, (EU) 2015/835 and (EU) 2019/904 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. L series, 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401689 (date of access: 20.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9:351.753.3(477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.36

Умрихіна І. О.,
доктор філософії у галузі права, доцент,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-9041-5831

Кіблик Д. В.,
доктор філософії у галузі права, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2518-7647

Чепеляк В. С.,
викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-4281-7936

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ПРИСТРОЇВ ДЛЯ ВІДСТРІЛУ ПАТРОНІВ, СПОРЯДЖЕНИХ ГУМОВИМИ ЧИ АНАЛОГІЧНИМИ ЗА СВОЇМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ МЕТАЛЬНИМИ СНАРЯДАМИ НЕСМЕРТЕЛЬНОЇ ДІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто особливості адміністративно-правового регулювання відповідальності встановленого порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії. На основі аналізу статей 174, 190 і 191 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також положень наказу Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622 з'ясовано, законодавством визначено умови та порядок видачі, продовження строку дії, анулювання дозволів на відкриття (функціонування) об'єктів дозвільної системи, придбання, перевезення, зберігання пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, проте не передбачено належного механізму адміністративної відповідальності за порушення встановлених правил. Наголошено, що поширення дії статей 190 і 191 КУпАП на зазначені пристрої шляхом розширювального тлумачення є неприпустимим, оскільки не відповідає принципам законності, правової визначеності та недопустимості застосування закону про юридичну відповідальність за аналогією. За результатами комплексного аналізу адміністративно-правового регулювання відповідальності за порушення встановленого порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення зазначених пристроїв обґрунтовано необхідність внесення системних змін до положень статей 190 і 191 КУпАП.

© Умрихіна І. О., Кіблик Д. В., Чепеляк В. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративно-деліктне регулювання, дозвільна система, пристрої несмертельної дії, обіг пристроїв, стаття 190 КУпАП, стаття 191 КУпАП, Національна поліція України.*

Umrykhina I. O., Kiblyk D. V., Chepeliak V. S. Administrative and tort-based regulation of the circulation of devices for firing cartridges loaded with rubber projectiles or projectiles with similar properties that cause non-lethal effects: current status and prospects for improvement

Abstract. This article examines the specifics of the administrative and legal regulation of liability regarding the prescribed procedures for the acquisition, storage, transfer to other persons, and sale of devices for firing cartridges loaded with rubber projectiles or projectiles with similar properties that are non-lethal, as well as the rules for the storage, carrying, or transportation of such devices. Based on an analysis of Articles 174, 190, and 191 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, as well as the provisions of Order No. 622 of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 21, 1998, it has been established that the legislation defines the conditions and procedure for issuing, extending the validity of, and revocation of permits for the establishment (operation) of facilities subject to the licensing system, as well as for the acquisition, transportation, and storage of domestically manufactured devices designed to fire cartridges loaded with rubber projectiles or non-lethal projectiles with similar properties; however, no proper mechanism for administrative liability for violations of the established rules is provided. It is emphasized that extending the application of Articles 190 and 191 of the Code of Administrative Offenses to the aforementioned devices through an expansive interpretation is impermissible, as it does not comply with the principles of legality, legal certainty, and the prohibition against applying the law on legal liability by analogy. Based on the results of a comprehensive analysis of the administrative and legal regulation of liability for violations of the established procedures for the acquisition, storage, transfer to other persons, and sale of such devices, as well as violations of the rules governing their storage, carrying, or transportation, the need for systemic amendments to the provisions of Articles 190 and 191 of the Code of Administrative Offenses has been substantiated.

Key words: *administrative liability, administrative offense, administrative tort regulation, licensing system, non-lethal devices, circulation of devices, Article 190 of the Code of Administrative Offenses, Article 191 of the Code of Administrative Offenses, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Забезпечення публічної безпеки в умовах зростання кількості предметів озброєння та спеціальних засобів, що перебувають у володінні населення, потребує внутрішньо узгодженого, передбачуваного і повного нормативного регулювання всіх стадій їх обігу. Йдеться не лише про встановлення правил придбання чи використання таких предметів, а й про створення дієвого механізму контролю за встановленим порядком придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення. Неповнота або суперечливість відповідних правових приписів може призводити до неоднакового їх застосування, ускладнювати діяльність уповноважених органів і фактично залишати окремі порушення без належної юридичної оцінки.

Особливе місце серед засобів індивідуального захисту посідають пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, спорядженних гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії. Незважаючи на формальне віднесення таких пристроїв до засобів несмертельної дії, їх неналежне зберігання, носіння, передача іншій особі або використання можуть створювати реальну загрозу життю і здоров'ю людей, громадському порядку та громадській безпеці. Саме з огляду на потенційну небезпечність таких пристроїв держава поширила на них спеціальний дозвільний режим. Він передбачає необхідність отримання відповідних дозвільних документів, дотримання встановлених правил придбання, зберігання, носіння, перевезення та використання, а також здійснення реєстраційних і перереєстраційних процедур. Проте саме встановлення обов'язків ще не гарантує їх належного виконання. Ефективність дозвільної системи значною мірою залежить від того, чи передбачено чіткі й однозначні правові наслідки за порушення кожного з установлених правил. У цьому аспекті чинне адміністративно-деліктне законодавство не забезпечує повної узгодженості з відомчими нормативно-правовими актами.

Актуальність порушеної проблематики зумовлюється тим, що адміністративно-правова заборона повинна не лише формально окреслювати межі дозволеної поведінки,

а й створювати реальну можливість своєчасного реагування держави на її порушення.

Водночас, аналіз чинних положень Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) свідчить, що значна частина таких порушень щодо пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії не має чітко визначеної адміністративно-деліктної кваліфікації. Зокрема, статті 190 і 191 КУпАП прямо не називають відповідні пристрої серед предметів передбачених ними правопорушень, хоча підзаконними нормативно-правовими актами для них установлено спеціальний порядок обігу. Унаслідок цього виникає ситуація, за якої обов'язок особи дотримуватися певних правил існує, але можливість притягнення її до адміністративної відповідальності за порушення цих правил залишається юридично невизначеною [1].

Проблематика адміністративної відповідальності за порушення правил обігу зброї досліджувалася в працях українських учених-адміністративістів. І.В. Васильєв у своєму дисертаційному дослідженні, аналізуючи відповідний адміністративно-правовий інститут, наголошує, що підставою юридичної кваліфікації має бути конкретна норма КУпАП, тоді як спеціальні правила лише конкретизують окремі елементи протиправної поведінки, а також указав на складності, що виникають унаслідок бланкетного характеру норм КУпАП. Учений розглядає обіг зброї як комплексну соціально-правову діяльність, що охоплює виготовлення, придбання, зберігання, носіння, перевезення, використання та інші операції, а адміністративну відповідальність – як один із ключових засобів охорони встановленого порядку [[2, с. 158]]. У свою чергу, М.М. Білак, здійснивши аналіз статей 190-195 КУпАП, звернув увагу на невизначеність предмета окремих правопорушень, звуження кола суб'єктів, неповноту переліку караних діянь і термінологічну неузгодженість відповідних норм [3, с. 148]. Досліджуючи об'єктивну сторону правопорушення, передбаченого статтею 174 КУпАП, О.М. Мердова наголосила на недоліках нормативної конструкції, які ускладнюють однакове правозастосування [4, с. 121]. Водночас питання адміністративної відповідальності саме за порушення встановленого порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії в контексті статей 190 і 191 КУпАП не отримало остаточного комплексного вирішення.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративно-правового регулювання відповідальності за порушення встановленого порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення положень статей 190 і 191 КУпАП.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 7 КУпАП ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах та в порядку, установлених законом [1]. Цей припис є галузевим проявом конституційного принципу законності та положення частини другої статті 19 Конституції України, відповідно до якого органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [5]. Отже, притягнення особи до адміністративної відповідальності є можливим лише за умови, що всі ознаки відповідного складу правопорушення чітко закріплені в законі. Якщо диспозиція норми прямо не охоплює певний предмет, то така прогалина не може компенсуватися міркуваннями доцільності, подібністю його властивостей до інших предметів чи посиланням на положення підзаконного нормативно-правового акта. Саме з огляду на зазначені вимоги доцільно проаналізувати предметні ознаки складів адміністративних правопорушень, передбачених статтями 190 і 191 КУпАП.

Чинна редакція статті 190 КУпАП установлює відповідальність за порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу

вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї [1]. Предмет цього правопорушення визначено через перелік конкретних видів зброї. Пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними метальними снарядами несмертельної дії, у цій диспозиції не названі. Не охоплюються вони й поняттям вогнепальної мисливської, холодної або пневматичної зброї, оскільки в нормативному регулюванні розглядаються як окрема категорія предметів дозвільної системи.

Подібна законодавча конструкція використана й у статті 191 КУпАП передбачає відповідальність за порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів [1]. Як і в попередній нормі, законодавець визначає предмет правопорушення шляхом наведення конкретного переліку. Однак пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними метальними снарядами несмертельної дії, до цього переліку також не включені. Унаслідок цього порушення власником такого пристрою встановлених правил його зберігання, носіння або перевезення формально не відповідає предметним ознакам складу правопорушення, передбаченого статтею 191 КУпАП.

Обґрунтованість такого висновку підтверджується системним тлумаченням положень КУпАП. Зокрема, у статті 174 КУпАП поряд із вогнепальною, холодною метальною та пневматичною зброєю прямо називає пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії [1]. Отже, коли законодавець прагне поширити адміністративно-правову заборону на ці предмети, він використовує їх окреме найменування. Відсутність аналогічної вказівки у статтях 190 і 191 КУпАП не може розглядатися як суто редакційна неточність, яку дозволено усунути правозастосовним тлумаченням. Навпаки, зіставлення статей 174, 190 і 191 КУпАП свідчить про нормативну прогалину у визначенні предмета відповідних правопорушень.

Зміст цієї прогалини особливо виразно проявляється у положеннях Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ від 21 серпня 1998 року № 622 (далі – Інструкція) [6].

На відміну від статей 190 і 191 КУпАП, положення Інструкції чітко розмежовують зазначені пристрої та інші види зброї, водночас поширюючи на них вимоги дозвільної системи. Зокрема, Інструкція регулює обіг не лише вогнепальної, пневматичної, холодної та охолощеної зброї, а й пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів несмертельної дії та патронів до них [6]. Вона визначає компетенцію уповноважених підрозділів контролю за обігом зброї, установлює вимоги до придбання, обліку, зберігання, носіння, перевезення та використання зазначених предметів, а також передбачає оформлення відповідних документів дозвільного характеру. Отже, на рівні підзаконного нормативно-правового регулювання на власників таких пристроїв покладено конкретні обов’язки щодо дотримання встановленого порядку їх обігу. Водночас законодавчий механізм адміністративно-правової охорони цих приписів залишається неповним, оскільки статті 190 і 191 КУпАП прямо не охоплюють зазначені пристрої предметом відповідних правопорушень. Таким чином, регулятивний обов’язок формально існує, однак його забезпечення адміністративно-деліктними нормами має фрагментарний характер.

Зазначена невідповідність між регулятивними положеннями Інструкції та охоронними нормами КУпАП зумовлює необхідність законодавчого усунення виявленої прогалини. Покладення на власників пристроїв обов’язків щодо дотримання встановленого порядку їх придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, носіння та перевезення має супроводжуватися чітким визначенням адміністративної відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких обов’язків. За відсутності відповідних положень у законі

встановлені на підзаконному рівні правила не забезпечуються належними адміністративно-деліктними засобами, що знижує ефективність державного контролю у зазначеній сфері.

Усунення цієї прогалини не може здійснюватися шляхом розширювального тлумачення чинних положень статей 190 та 191 КУпАП. Незважаючи на те, що пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, за своїм функціональним призначенням і потенційною небезпечністю мають певні спільні ознаки зі зброєю, вони становлять самостійну категорію предметів дозвільної системи. Відповідно, подібність правового режиму пристроїв і окремих видів зброї не є достатньою підставою для поширення на них адміністративної відповідальності без прямої законодавчої вказівки.

З огляду на це, єдиним юридично обґрунтованим способом усунення встановленої нормативної прогалини є внесення змін безпосередньо до назв і диспозицій статей 190 та 191 КУпАП. Такі зміни мають забезпечити чітке включення пристроїв до предмета відповідних адміністративних правопорушень, узгодити положення КУпАП із термінологією спеціального підзаконного регулювання та створити належні правові підстави для реагування уповноважених органів Національної поліції на порушення встановлених правил їх обігу.

Необхідність одночасного внесення змін до назви та диспозиції статті 190 КУпАП зумовлена взаємозв'язком цих структурних елементів правової норми. Назва статті відображає загальну спрямованість установленої адміністративно-правової заборони, тоді як її диспозиція визначає конкретні ознаки складу адміністративного правопорушення, зокрема його предмет та об'єктивну сторону. У зв'язку із цим доповнення лише диспозиції статті без відповідного коригування її назви спричинить змістовну неузгодженість між ними. Водночас зміна виключно назви статті не створить достатньої нормативної підстави для притягнення особи до адміністративної відповідальності, оскільки ознаки протиправного діяння мають бути безпосередньо й однозначно закріплені в диспозиції відповідної норми.

З урахуванням викладеного та з метою прямого включення зазначених пристроїв до предмета адміністративного правопорушення назву статті 190 КУпАП пропонується викласти в такій редакції: «Стаття 190. Порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії».

Запропонована редакція зберігає чинну структуру назви статті 190 КУпАП та водночас розширює предмет передбаченого нею правопорушення шляхом прямого включення пристроїв як самостійної категорії предметів дозвільної системи. Такий підхід не ототожнює зазначені пристрої з вогнепальною, холодною чи пневматичною зброєю, а лише поширює на порушення порядку їх обігу дію відповідної адміністративно-правової заборони. Частину першу статті 190 КУпАП пропонується викласти в такій редакції: «Придбання, зберігання, передача іншим особам або продаж громадянами вогнепальної гладкоствольної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду або пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії без відповідного документа дозвільного характеру, виданого уповноваженим державним органом – тягне за собою…»

Доповнення диспозиції статті 190 КУпАП прямою вказівкою на пристрої дасть змогу охопити адміністративною відповідальністю основні форми порушення порядку їх обігу, зокрема придбання, зберігання, передачу іншим особам або продаж без відповідного дозволу. При цьому зберігається чинна законодавча модель побудови диспозиції, відповідно до якої протиправність діяння пов'язується з відсутністю належного дозволу уповноваженого органу.

Необхідність такого доповнення має не лише теоретико-правове, а й безпосереднє практичне значення. За чинного нормативного регулювання дії особи, яка без відповідного дозволу придбала, зберігає, передала іншій

особі або продала такий пристрій, формально не охоплюються складом адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 190 КУпАП, оскільки цей предмет прямо не зазначений у її диспозиції. Внесення запропонованих змін усуне таку нормативну невизначеність і створить для уповноважених посадових осіб чітку законодавчу підставу для належної кваліфікації відповідних діянь та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності. Водночас запропоноване доповнення не змінює правової природи пристроїв і не передбачає їх автоматичного віднесення до одного з видів зброї. Йдеться виключно про законодавче розширення предмета адміністративного правопорушення шляхом прямого перерахування предметів, незаконні дії з якими утворюють склад правопорушення. Такий підхід відповідає способу, використаному законодавцем у статті 174 КУпАП, де пристрої названі окремо від вогнепальної, холодної метальної та пневматичної зброї.

Подібні зміни потребує й стаття 191 КУпАП. Чинна редакція цієї норми встановлює відповідальність за порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів [1], однак не поширює її на аналогічні порушення, пов'язані з пристроями. У результаті недотримання власником установлених вимог щодо місця і способу зберігання пристрою, його носіння або перевезення не охоплюється предметними ознаками складу правопорушення, передбаченого статтею 191 КУпАП.

Така законодавча невизначеність не відповідає меті адміністративно-правового регулювання у сфері обігу зазначених предметів. Пристрої та патрони до них можуть створювати небезпеку в разі неналежного зберігання, неконтрольованого носіння або порушення правил перевезення. Саме тому Інструкція встановлює для їх власників спеціальні вимоги, спрямовані на запобігання втраті, викраденню, несанкціонованому доступу сторонніх осіб та неправомірному використанню. Проте ефективність таких вимог істотно знижується, якщо їх порушення не тягне прямо визначеної законом адміністративної відповідальності.

Отже, для усунення зазначеної прогалини та узгодження положень КУпАП із вимогами спеціального нормативно-правового регулювання пристрої необхідно безпосередньо включити до назви та диспозиції статті 191 КУпАП. З огляду на це назву зазначеної статті пропонується викласти в такій редакції: «Стаття 191. Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, і бойових припасів».

Запропонована назва відображає розширений предмет правопорушення та забезпечує її відповідність змісту оновленої диспозиції. Пристрої в ній зазначаються як окрема категорія предметів, що узгоджується з термінологічним розмежуванням, закріпленим у спеціальному нормативному регулюванні.

У свою чергу, частину першу статті 191 КУпАП пропонується викласти в такій редакції: **«**Порушення правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної мисливської чи холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, а також пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії і бойових припасів громадянами, які мають відповідний документ дозвільного характеру, виданий уповноваженим державним органом на зберігання зазначеної зброї, – тягне за собою…».

Доповнення статті 191 КУпАП в частині пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, також сприятиме підвищенню ефективності профілактичної діяльності Національної поліції. Наявність чіткої адміністративно-правової заборони створить можливість не лише реагувати на вже вчинені порушення, а й попереджати недбале ставлення власників до виконання встановлених правил. Усвідомлення невідворотності юридичної відповідальності спонукатиме осіб забезпечувати належне зберігання зазначених пристроїв, виключати

доступ до них сторонніх осіб і дотримуватися визначеного порядку їх носіння та перевезення.

Висновки. Проведений комплексний аналіз адміністративно-правового регулювання відповідальності за порушення встановленого порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам, продажу, правил зберігання, носіння або перевезення пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії дав змогу встановити наявність системної невідповідності між регулятивними положеннями законодавства у сфері дозвільної системи та адміністративно-деліктними нормами, покликаними забезпечувати їх охорону. Так, положення Інструкції, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622, визначають порядок придбання, зберігання, носіння, перевезення та використання пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії. Водночас статті 190 і 191 КУпАП прямо не включають такі пристрої до предмета відповідних адміністративних правопорушень.

Зазначена невідповідність зумовлена, зокрема, особливостями правової природи таких пристроїв. З'ясовано, що вони становлять самостійну категорію предметів дозвільної системи та не можуть автоматично ототожнюватися з вогнепальною, холодною або пневматичною зброєю. У зв'язку із цим придбання, зберігання, передача іншим особам або продаж таких пристроїв без належного дозволу, а також порушення правил їх зберігання, носіння чи перевезення формально не охоплюються чинними редакціями статей 190 і 191 КУпАП.

Такий висновок підтверджується результатами системного зіставлення положень статей 174, 190 і 191 КУпАП. Зокрема, у статті 174 КУпАП законодавець прямо називає зазначені пристрої окремо від інших видів зброї. Це дає підстави стверджувати, що їх відсутність у диспозиціях статей 190 і 191 КУпАП є не редакційною неточністю, а нормативною прогалиною, усунення якої потребує безпосередніх законодавчих змін.

Практичним наслідком виявленої прогалини є зниження ефективності державного контролю у сфері обігу зазначених пристроїв та профілактичної діяльності Національної поліції. За відсутності прямої законодавчої норми уповноважені посадові особи не мають належної правової підстави для кваліфікації відповідних порушень і притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

З огляду на викладене єдиним юридично обґрунтованим способом усунення цієї прогалини є внесення системних змін до назв і диспозицій статей 190 і 191 КУпАП. Зокрема, запропоновано прямо включити до них пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, як самостійну категорію предметів дозвільної системи. Це дасть змогу встановити відповідальність як за їх придбання, зберігання, передачу іншим особам або продаж без належного дозволу, так і за порушення правил їх зберігання, носіння та перевезення.

При цьому запропоновані зміни не змінюють правової природи зазначених пристроїв і не передбачають їх ототожнення зі зброєю. Навпаки, їх запровадження спрямоване на усунення правової невизначеності, узгодження положень КУпАП із спеціальним нормативно-правовим регулюванням та створення належних підстав для однакового правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення 13.07.2026)

2. Васильєв І.В. Адміністративна відповідальність за порушення правил обігу зброї в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 207 с. URL: https://ssaals.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%84_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2_%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf (дата звернення: 20.07.2026)

3. Білак М. М. Адміністративна відповідальність за порушення правил обігу цивільної вогнепальної зброї як складова державного контролю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Ч. 2. С. 143-151. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.20

4. Мердова О.М. Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 174 КУпАП. Правовий часопис Донбасу. 2017. № 3-4. С. 121-125. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/2281fbfc-151e-4b21-9836-1bd2748ef28a/content (дата звернення: 20.07.2026).

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.07.2026)

6. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text (дата звернення: 21.07.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.611
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.37

Демідов І. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0001-1646-2037

ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НА РІВЕНЬ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У цій статті розглядається, як повномасштабне вторгнення Росії вплинуло на рівень насильницьких злочинів в Україні, а також аналізуються основні тенденції змін у криміногенній ситуації під час воєнного стану. Це питання є дуже актуальним через безпрецедентні зміни у соціальному, економічному, демографічному та безпековому аспектах, що сталися в Україні після початку російської агресії у лютому 2022 року. Військові дії викликали значні зміни у суспільних відносинах, функціонуванні державних інституцій та повсякденному житті громадян, що, у свою чергу, вплинуло на структуру та динаміку злочинності.

У цій роботі досліджуються основні фактори, що суттєво впливають на розповсюдження насильницьких злочинів в умовах воєнного конфлікту. Зокрема, акцент робиться на аналізі таких важливих аспектів, як масове вимушене переселення населення, що спричиняє певні соціальні зрушення та виклики; погіршення загального соціально-економічного стану громадян, що призводить до збільшення соціальної напруги; психологічна травматизація людей внаслідок пережитого стресу та втрати; руйнування соціальних зв'язків, які раніше забезпечували стабільність і підтримку. Крім того, досліджується поширення посттравматичних стресових розладів серед населення та збільшення кількості людей, які мають досвід участі у бойових діях–фактор, що також впливає на психоемоційний стан суспільства. Не менш важливим є питання зростання доступності вогнепальної зброї для цивільних осіб, що підвищує ризик насильницьких дій. Особлива увага приділяється дослідженню впливу згаданих факторів на зростання вчинення таких серйозних злочинів, як умисні убивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, випадки домашнього насильства, злочини проти статевої свободи та недоторканності особи, а також інші види насильницьких кримінальних правопорушень.

Проаналізовано зміни у структурі насильницької злочинності під час воєнного стану та визначено основні тенденції її розвитку. Виявлено, що поряд із звичними формами насильства зростає вплив нових криміногенних ризиків, обумовлених війною. Серед них – незаконний обіг зброї, військові травми у населення, соціальна дезадаптація певних груп громадян та підвищення рівня агресії в суспільстві. Також наголошується на складності об'єктивної оцінки статистики злочинності через тимчасову окупацію окремих регіонів України та обмежені можливості правоохоронних органів у документуванні деяких кримінальних правопорушень.

У статті приділено значну увагу дослідженню особливостей реалізації державної політики, спрямованої на протидію насильницькій злочинності під час воєнного стану. В документі здійснено ретельний аналіз сучасних підходів до профілактики кримінальних правопорушень, з метою визначення ефективних стратегій та інструментів, які можуть сприяти зниженню рівня злочинності в особливий період напруженості. Зокрема, надано рекомендації щодо перспективних напрямків вдосконалення діяльності правоохоронних органів. Акцентовано на тому, що для ефективної боротьби з насильницькою злочинністю є вкрай важливим застосування комплексного підходу. Цей підхід повинен інтегрувати в собі не лише кримінально-правові та кримінологічні заходи, але й соціально-психологічні та організаційні дії, що сприятимуть більш гармонійному вирішенню проблеми в цілому.

© Демідов І. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на характер і структуру насильницької злочинності в Україні, сформувавши нові криміногенні виклики для держави та суспільства. Встановлено необхідність удосконалення механізмів запобігання насильницьким злочинам, посилення міжвідомчої взаємодії суб'єктів протидії злочинності та впровадження ефективних заходів соціальної адаптації населення в умовах війни та післявоєнного відновлення держави.

Ключові слова: *насильницька злочинність, воєнний стан, повномасштабне вторгнення, криміногенна ситуація, злочинність в умовах війни, домашнє насильство, умисне вбивство, кримінологія, протидія злочинності, безпека суспільства.*

Demidov I. I. The impact of the full-scale invasion on the level of violent crime in Ukraine

Abstract. The article delves into the profound impact that the full-scale invasion by the Russian Federation has had on the incidence of violent crime within Ukraine. It provides an in-depth analysis of the predominant trends that have emerged in the criminogenic environment under the imposed martial law. This topic is particularly pertinent, owing to the unprecedented shifts in social, economic, demographic, and security landscapes that Ukraine has faced since the onset of comprehensive armed aggression in February 2022. The military confrontations have not only altered social dynamics but have also disrupted the operations of state institutions and transformed the everyday realities of Ukrainian citizens. Consequently, these disruptions have exerted a substantial influence on both the structure and evolution of criminal activities.

The research scrutinizes several pivotal factors that have contributed to the proliferation of violent crimes during this wartime period. Among these factors are the forced displacement of large population groups, the deterioration of citizens' socio-economic conditions, and widespread psychological trauma. Additionally, there is a disruption of social bonds and an increase in post-traumatic stress disorders, further complicated by a growing population with direct combat experience. The situation is exacerbated by the heightened availability of weapons. The article pays particular attention to how these factors specifically impact the occurrence of intentional homicides, severe bodily injuries, domestic violence episodes, and offenses against sexual freedom and integrity, in addition to other violent criminal acts.

The unique characteristics and evolving patterns of violent crime within the context of martial law have been carefully examined, revealing key trends that highlight how such crime develops under these circumstances. It has been determined that in addition to the traditional manifestations of violent crime, there are emerging criminogenic risks directly linked to the aftermath of war. These risks manifest in various forms such as the illegal trafficking of arms, psychological trauma related to military activities, and the social maladjustment affecting certain groups of citizens. Moreover, there is an observed increase in the levels of aggression permeating throughout society. Concurrently, the challenges associated with accurately assessing crime statistics are underscored, primarily due to the temporary occupation of specific regions in Ukraine, which hampers the capacity of law enforcement agencies to effectively document certain criminal acts.

Furthermore, the analysis extends to an exploration of the state's policies aimed at tackling violent crime amidst martial law. It delves into current strategies for crime prevention and highlights potential avenues for enhancing the operations of law enforcement agencies. The discussion underscores the critical importance of adopting a multi-faceted approach to combat violent crime, which should integrate measures rooted in criminal law, criminology, socio-psychological insights, and organizational strategies. The article posits that only through such a comprehensive framework can effective action be taken to mitigate and manage violent crime effectively during such complex times.

Based on the results of the study, it is concluded that the full-scale invasion has significantly affected the nature and structure of violent crime in Ukraine, creating new criminogenic challenges for the state and society. The necessity of improving mechanisms for preventing violent crimes, strengthening interagency cooperation among crime prevention actors, and implementing effective measures for social adaptation of the population during wartime and in the post-war recovery period is emphasized.

Key words: *violent crime, martial law, full-scale invasion, criminogenic situation, crime during wartime, domestic violence, intentional homicide, criminology, crime prevention, public safety.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, яке відбулося 24 лютого 2022 року, стало рушійною силою для значних змін у всіх аспектах суспільного життя країни. Цей напад створив один із найсерйозніших викликів щодо збереження національної безпеки та стабільності держави. Наслідки війни виявилися надзвичайно серйозними: вона призвела до втрат численних людських життів, масового руйнування критично важливої інфраструктури та створення масштабної гуманітарної кризи. Окрім цього, війна істотно змінила криміногенну ситуацію в Україні, в якій тепер

спостерігаються нові тенденції у злочинності, що потребують глибокого наукового аналізу та розробки дієвих механізмів державного реагування.

Особливий акцент серед негативних наслідків війни слід відвести проблемі насильницької злочинності, яка спрямована проти фундаментальних цінностей: життя, здоров'я, свободи та безпеки кожної людини. Військові дії супроводжуються значним підвищенням рівня суспільної напруги, зростанням випадків психологічної травматизації серед населення, що разом із поширенням агресивних моделей поведінки, вимушеним переселенням мільйонів громадян, погіршенням соціально-економічних умов життя та підвищенням доступності зброї утворює нові ризики для вчинення насильницьких кримінальних правопорушень і створює нові виклики перед суспільством у сенсі криміногенної небезпеки.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що в умовах війни злочинність із застосуванням насильства починає набувати нових, раніше не характерних форм та особливостей прояву. Окрім вже відомих типів насильницьких злочинів, як-от умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, випадки домашнього насильства та злочини, що посягають на статеву свободу і недоторканність особи, з'являється зростаючий вплив різноманітних факторів, пов'язаних із станом війни. Зокрема, це стосується незаконного обігу зброї, поширених посттравматичних стресових розладів серед населення, соціальної дезадаптації окремих його груп та загального підвищення рівня агресивності у суспільстві.

Одночасно об'єктивна оцінка рівня насильницької злочинності в Україні за часів воєнного стану стає складним завданням, ускладненим рядом факторів. До цих факторів відносяться тимчасове окупаційне становище деяких територій, активні бойові дії, вимушене переселення великої кількості громадян, а також обмежені можливості правоохоронних органів у документуванні правопорушень. Зміни в пріоритетах діяльності державних органів також суттєво впливають на достовірність статистичних даних про злочинність і ускладнюють виконання комплексного кримінологічного аналізу ситуації.

Дослідження взаємозв'язку між наслідками війни та змінами у рівні насильницької злочинності потребує особливої уваги, оскільки це питання має критичне значення для розуміння сучасної безпекової ситуації в державі. Визначення основних криміногенних факторів, які виникли або значно посилилися внаслідок повномасштабного військового вторгнення, є надзвичайно важливим. Проте, не менш вагомо оцінити, яким чином ці фактори впливають на загальний рівень безпеки в країні.

Поряд з цим критично важливо шукати ефективні шляхи для вдосконалення механізмів запобігання насильницьким злочинам, як під час активних бойових дій, так і в період післявоєнного відновлення України.

Таким чином, проведення всебічного дослідження впливу війни на динаміку насильницької злочинності в Україні обумовлено необхідністю виявлення новітніх тенденцій у галузі розвитку злочинності, а також оцінки нових криміногенних загроз, що постають перед суспільством. Це дослідження спрямоване на розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, які можуть значно покращити державну політику у сфері протидії насильницьким кримінальним правопорушенням. Зокрема, актуальним є пошук таких рекомендацій в умовах як війни, так і процесу повоєнної відбудови держави, що потребує комплексного підходу й зважених рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика насильницької злочинності традиційно посідає важливе місце у вітчизняних кримінально-правових, кримінологічних та соціологічних дослідженнях. Питання причин, умов, динаміки та механізмів запобігання насильницьким злочинам у різні періоди розвитку держави були предметом наукових розвідок багатьох українських учених. Значний внесок у дослідження насильницької злочинності, її кримінологічної характеристики та шляхів протидії здійснили О. Джужа, В. Голіна, А. Закалюк, В. Кудрявцев, О. Кальман, В. Василевич, Б. Головкін та інші науковці. У їхніх працях досліджувалися теоретичні засади насильницької злочинності, особливості її проявів, особа злочинця, криміногенні фактори та напрями вдосконалення системи профілактики злочинності.

Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації, яке відбулося в 2022 році, науковий інтерес до вивчення проблем злочинності, що виникає в умовах воєнного стану, значно зріс. Цей підвищений інтерес пояснюється тим, що воєнний стан змінив основоположні умови, за яких функціонують суспільство і держава, а це, своєю чергою, вплинуло на природу кримінальних правопорушень та роботу правоохоронних органів. У зв'язку з цими змінами, дослідження стали фокусуватися на таких важливих питаннях, як трансформація криміногенної ситуації під впливом активних воєнних дій. Дослідники аналізують зміну структури злочинності, з'ясовують кримінологічні ризики, характерні для воєнного часу, та вивчають специфічні особливості підтримання правопорядку в умовах збройного конфлікту.

Серед сучасних українських дослідників значну увагу проблемам злочинності в умовах війни приділяють Б. Головкін, В. Голіна, О. Литвинов, В. Борисов, В. Батиргареєва, А. Бабенко та інші. У своїх працях науковці наголошують, що війна виступає потужним криміногенним фактором, який впливає не лише на кількісні показники злочинності, а й на її якісні характеристики. Дослідники звертають увагу на зростання соціальної напруги, погіршення психологічного стану населення, поширення наслідків бойової травматизації, вимушене переміщення населення та інші чинники, які можуть сприяти вчиненню насильницьких кримінальних правопорушень.

Окремий напрям сучасних наукових досліджень становлять питання впливу воєнного стану на права людини, громадську безпеку та діяльність правоохоронних органів. Зокрема, М. Савчин, М. Гнатовський, М. Корнієнко, Х. Маркович та інші дослідники аналізують особливості функціонування державних інституцій в умовах війни, обмеження окремих прав і свобод людини та вплив безпекових викликів на суспільні процеси. У контексті дослідження насильницької злочинності зазначені праці мають важливе значення, оскільки дозволяють комплексно оцінити вплив воєнного стану на криміногенну ситуацію в державі.

Сучасні дослідження значною мірою зосереджені на окремих аспектах злочинності під час війни. До цих аспектів належать воєнні злочини, колаборація, незаконний обіг зброї, злочини проти основ національної безпеки та специфіка роботи правоохоронних органів під час воєнного стану. Однак питання про вплив масштабного вторгнення на рівень насильницької злочинності досі не отримало всебічного висвітлення в українській юридичній науці.

До того ж відсутність завершеної статистичної бази і постійно змінна безпекова ситуація роблять складним проведення повноцінних кримінологічних досліджень динаміки насильницьких злочинів у період воєнного стану. Багато наукових висновків наразі ґрунтуються на попередніх статистичних даних, окремих регіональних дослідженнях та прогнозах, що підкреслює необхідність подальшого збору емпіричного матеріалу та його наукового аналізу.

Аналіз наукової літератури демонструє наявність вагомого вкладу вивчених напрацювань у сфері дослідження насильницької злочинності та кримінологічних наслідків, що виникають під час війни. Однак питання стосовно впливу повномасштабного вторгнення на рівень насильницької злочинності в Україні залишається недостатньо розробленим і потребує глибокого та всебічного дослідження. Особливо важливим є визначення зв'язку між наслідками воєнних дій і змінами в структурі насильницької злочинності, а також виявлення нових факторів, що сприяють криміналізації суспільства. Важливим напрямком є розробка ефективних механізмів запобігання злочинам насильницького характеру, що враховують специфіку правопорушень у контексті воєнного стану і в період післявоєнного відновлення країни.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну істотно змінило криміногенну ситуацію в державі та вплинуло на характер, структуру й динаміку злочинності. Насильницька злочинність у цьому контексті потребує особливої уваги, оскільки вона безпосередньо посягає на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканність людини. В умовах воєнного стану такі посягання набувають нових форм, а традиційні криміногенні фактори

посилюються наслідками бойових дій, масового переміщення населення, соціально-економічної нестабільності, психологічної травматизації та зростання доступності зброї.

Ю. Орлов, досліджуючи злочинність і протидію їй в умовах війни, зазначає, що збройна агресія формує особливу криміногенну обстановку, у межах якої кримінально-правова політика держави має виступати системною реакцією на нові загрози [1, с. 8–39]. Погоджуючись із цією позицією, вважаємо, що насильницьку злочинність у період воєнного стану не можна аналізувати лише через кількісні статистичні показники. Вона потребує комплексного кримінологічного підходу, який враховує не лише кількість зареєстрованих злочинів, а й рівень латентності, особливості документування правопорушень, зміну пріоритетів правоохоронної діяльності та вплив воєнних факторів на поведінку особи.

Одним із ключових наслідків повномасштабного вторгнення стало порушення звичних соціальних зв'язків та стабільних форм життєдіяльності населення. Вимушене переміщення громадян, втрата житла, роботи, джерел доходу, руйнування сімейних і професійних зв'язків створюють умови для зростання рівня соціальної напруги. На нашу думку, саме поєднання економічної нестабільності, психологічного виснаження та відчуття небезпеки може виступати одним із факторів, що підвищує ризик насильницької поведінки як у публічній, так і в сімейно-побутовій сфері.

Т. Мельничук обґрунтовує, що збройна агресія та військові дії суттєво трансформували криміногенну ситуацію в Україні у її якісних і кількісних характеристиках, а кримінальна юстиція в умовах війни фактично стала системою постійного ризик-менеджменту [2, с. 406]. Особливо важливим є висновок дослідниці про те, що тимчасова окупація територій, активні бойові дії та руйнування інфраструктури істотно ускладнюють офіційне виявлення, реєстрацію та розслідування кримінальних правопорушень [2, с. 406]. На нашу думку, це означає, що офіційні статистичні дані щодо насильницької злочинності в умовах війни не завжди відображають реальний масштаб проблеми, оскільки значна частина злочинів може залишатися невиявленою або недокументованою.

Суттєвим криміногенним фактором є поширення зброї серед населення. В умовах активних бойових дій збільшується кількість необлікованої, трофейної, втраченої або незаконно переміщеної зброї, яка в подальшому може використовуватися для вчинення насильницьких кримінальних правопорушень. Т. Мельничук звертає увагу на те, що після початку війни у громадян на руках опинилася значна кількість необлікованої зброї, а кількість злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї, у 2022 році зросла майже у 6,5 раза порівняно з 2021 роком [2, с. 407]. Вважаємо, що зазначена обставина є однією з найбільш небезпечних для післявоєнного періоду, оскільки неконтрольований обіг зброї може сприяти збільшенню кількості умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, розбійних нападів та інших насильницьких злочинів.

Аналіз динаміки насильницької злочинності в умовах війни є неоднозначним. З одного боку, логічним є збільшення певних видів насильницьких злочинів через загальне зростання агресивності, травматизацію населення та легкий доступ до зброї. З іншого боку, офіційна статистика може показувати зниження деяких категорій злочинів унаслідок міграції населення, тимчасової окупації територій, неможливості потерпілих звернутися до правоохоронних органів або складнощів у належному документуванні кримінальних правопорушень. Отже, статистичні дані воєнного періоду слід оцінювати обережно, зважаючи на їхню можливу неповноту.

М. Хавронюк, досліджуючи злочинність в Україні у 2019–2024 роках, звертає увагу на те, що у 2022–2024 роках кількість облікованих кримінальних правопорушень збільшувалася попри істотне зменшення кількості населення України [3, с. 297]. Особливо показовим є те, що у структурі найбільш поширених кримінальних правопорушень у 2022–2024 роках суттєво змінилося співвідношення окремих груп злочинів, а серед найбільш облікованих правопорушень з'явилися статті, безпосередньо пов'язані з воєнним часом [3, с. 298–299]. На нашу думку, це свідчить не лише про кількісне зростання злочинності, а й про її якісну трансформацію під впливом війни.

Водночас М. Хавронюк зазначає, що у 2022–2024 роках стало менше випадків спричинення тілесних ушкоджень, побоїв і домашнього насильства, що може бути пов'язано з підвищенням латентності таких кримінальних правопорушень [3, с. 299]. Вважаємо, що зменшення офіційних показників не завжди означає фактичне зменшення насильства. В умовах війни потерпілі можуть не звертатися до поліції через переміщення, страх, залежність від кривдника, відсутність доступу до правоохоронних органів або недовіру до можливості ефективного захисту. Особливо це стосується домашнього насильства, яке традиційно має високий рівень латентності.

Окремим напрямом дослідження є воєнно-насильницька злочинність проти цивільного населення. В. Сокуренко аналізує стан воєнно-насильницької злочинності в контексті міжнародного збройного конфлікту та звертає увагу на значний обсяг кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням законів і звичаїв війни [4, с. 154–167]. За результатами дослідження науковця, частка воєнно-насильницьких злочинів щодо цивільних осіб у загальній структурі відповідної злочинності становить приблизно 70% від офіційно зареєстрованих статистичних даних [4, с. 154]. На нашу думку, це свідчить про те, що насильницька злочинність у сучасних умовах не обмежується загальнокримінальними проявами, а охоплює також злочини, безпосередньо пов'язані зі збройною агресією.

Особливу увагу слід приділити тому факту, що злочини, які ґрунтуються на воєнному насильстві проти цивільних осіб, характеризуються надзвичайно високим рівнем суспільної небезпеки. У цьому контексті йдеться про такі важкі правопорушення, як умисні вбивства, катування, жорстоке поводження з жертвами, сексуальне насильство, незаконні затримання й утримання, насильницькі зникнення та інші види зазіхань на особу і її гідність. Зазначені злочини не тільки порушують конкретні статті кримінального законодавства України, але й мають серйозні міжнародно-правові аспекти. Це пов'язано з тим, що вони можуть бути класифіковані як воєнні злочини або злочини проти людяності, набуваючи статусу об'єктів переслідування на міжнародній арені. Важливо відзначити, що для ґрунтовного дослідження цих злочинів потрібно враховувати положення не лише кримінального права України, але й застосовувати норми міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, щоб забезпечити всебічний та адекватний аналіз ситуації.

А. Боровик, досліджуючи детермінанти сучасної злочинності в Україні, зазначає, що в умовах воєнного стану сформувався специфічний, новий за своєю соціально-правовою природою комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [5, с. 203–204]. Підтримуючи зазначену позицію, вважаємо, що насильницька злочинність у період повномасштабного вторгнення формується під впливом одночасної дії традиційних і нових детермінант. До традиційних можна віднести низький рівень правової культури, зловживання алкоголем, сімейні конфлікти, маргіналізацію, безробіття, а до нових – бойову травматизацію, вимушене переміщення, доступність зброї, втрату житла, досвід окупації, полону, катувань або втрати близьких.

На наш погляд, психологічний аспект насильницької злочинності заслуговує на особливу увагу, оскільки війна створює тривалий стан стресу для значної частини суспільства. Громадяни постійно перебувають під впливом небезпеки через часті повітряні тривоги, втрату стабільності, непевність у майбутньому, а також через пережите насильство або втрату близьких людей. У таких умовах зростає ризик появи агресивних реакцій, побутових конфліктів, домашнього насильства і навіть імпульсивних злочинів, спрямованих на шкоду життю та здоров'ю. Водночас, варто зазначити, що не кожна психологічна травма безпосередньо веде до злочинної поведінки. Тому важливо обговорювати не прямий зв'язок між війною і злочинністю, а радше підвищення кримінологічних ризиків за умов, коли бракує належної соціальної, психологічної та правової підтримки.

Окремо слід звернути увагу на проблему домашнього насильства в умовах війни. Повномасштабне вторгнення змінило сімейні відносини, економічне становище домогосподарств, рівень доступу до допомоги та можливості

потерпілих залишити небезпечне середовище [6]. Втрата роботи, переміщення, проживання у тимчасових місцях, залежність від одного члена сім'ї, травматизація та загальна напруга можуть посилювати ризики насильства в сім'ї. Вважаємо, що офіційна статистика домашнього насильства в період війни потребує особливо обережної інтерпретації, оскільки зниження кількості зареєстрованих випадків може свідчити не про фактичне покращення ситуації, а про зниження можливостей звернення по допомогу.

Не менш важливим є вплив війни на діяльність правоохоронних органів. У перші місяці повномасштабного вторгнення значна частина ресурсів держави була спрямована на оборону, евакуацію населення, протидію диверсійним групам, документування воєнних злочинів, забезпечення правопорядку в умовах надзвичайної ситуації [7]. Це об'єктивно вплинуло на можливості виявлення та розслідування загальнокримінальних насильницьких злочинів. На нашу думку, у таких умовах особливо важливо посилювати спроможність правоохоронної системи не лише реагувати на вже вчинені злочини, а й здійснювати профілактичну роботу з групами ризику.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що вплив повномасштабного вторгнення на рівень насильницької злочинності є багатовимірним. Він проявляється не лише у зміні кількості зареєстрованих злочинів, а й у трансформації їх структури, способів вчинення, мотивів, суб'єктного складу та умов латентності. З одного боку, війна породжує нові види насильницьких посягань, пов'язаних із агресією держави-окупанта проти цивільного населення [8]. З іншого боку, вона посилює внутрішні криміногенні ризики, що можуть проявлятися у зростанні побутового насильства, злочинів із використанням зброї, конфліктів на ґрунті соціальної напруги та психологічної травматизації.

Вважаємо, що протидія насильницькій злочинності в умовах війни повинна здійснюватися комплексно. По-перше, необхідно забезпечити належний контроль за обігом зброї та створити ефективні механізми її обліку, вилучення і легалізованого контролю після завершення бойових дій. По-друге, важливо посилити систему реагування на домашнє насильство та забезпечити потерпілим реальний доступ до захисту незалежно від місця проживання або статусу внутрішньо переміщеної особи [9]. По-третє, слід розвивати психологічну підтримку для військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які пережили окупацію або полон. По-четверте, необхідно вдосконалити статистичний облік насильницьких злочинів в умовах війни з урахуванням латентності та регіональних особливостей [10].

Таким чином, повномасштабне вторгнення істотно вплинуло на рівень і характер насильницької злочинності в Україні. Війна не лише створила нові криміногенні загрози, а й ускладнила виявлення, реєстрацію та розслідування відповідних кримінальних правопорушень. На нашу думку, подальше наукове дослідження цієї проблеми має бути спрямоване на поєднання кримінологічного аналізу статистичних даних, вивчення латентності насильницьких злочинів, оцінку впливу психологічної травматизації населення та розроблення практичних рекомендацій для правоохоронних органів, органів державної влади і соціальних служб.

Висновки. Дослідження показало, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало ключовим фактором зміни криміногенної ситуації в Україні, суттєво вплинувши на характер, структуру й розвиток насильницької злочинності. Війна спричинила значні соціальні, економічні, демографічні та психологічні зміни, які безпосередньо відобразилися на стані громадської безпеки та створили нові криміногенні виклики для країни. Аналіз виявив, що насильницька злочинність у контексті воєнного стану зазнала якісних змін.

Окрім традиційних насильницьких злочинів, таких як цілеспрямовані вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, домашнє насильство та злочини проти статевої свободи й недоторканності особи, з'явилися нові форми насильницьких дій. Вони безпосередньо пов'язані з озброєною агресією, військовими злочинами, незаконною торгівлею зброєю та психологічними наслідками бойових дій для населення.

Доведено, що війна є могутнім фактором, який значно впливає на криміногенну ситуацію в суспільстві. Військові конфлікти не лише

змінюють кількісні показники злочинності, але й суттєво трансформують її якісні характеристики. У період повномасштабного вторгнення, до основних причин зростання насильницької злочинності можна віднести кілька ключових факторів. По-перше, це безконтрольне поширення зброї серед цивільного населення, що створює додаткову загрозу безпеці. По-друге, значне погіршення соціально-економічного становища громадян призводить до зростання соціальної напруги та економічної нестабільності. Вимушене переміщення населення через бойові дії також підриває усталені соціальні зв'язки та структури. Ці обставини, в поєднанні з психологічними травмами, такими як посттравматичний стресовий розлад, ведуть до зростання рівня агресії та порушення міжособистісних відносин.

Комплексний вплив цих факторів створює значні ризики підвищення насильницьких кримінальних правопорушень як в публічних місцях, так і в особистому житті громадян. Встановлено, що на тлі війни об'єктивна оцінка рівня насильницької злочинності стає особливо складною через кілька ускладнюючих обставин. До них належать високий рівень латентності певних категорій злочинів, тимчасова окупація частини території країни, переміщення великих груп населення, а також обмеженість можливостей правоохоронних органів щодо повноцінного документування кримінальних правопорушень у зонах активних бойових дій. Через це офіційні статистичні дані вимагають всебічного аналізу та глибокого осмислення з урахуванням фактичних умов воєнного часу.

Особливу увагу варто звернути на проблему незаконного обігу зброї та її вплив на рівень насильницьких злочинів. Значне поширення зброї серед цивільного населення в умовах війни створює додаткові загрози для суспільної безпеки та може стати одним із ключових криміногенних чинників у післявоєнний період. У цьому контексті формування ефективної системи контролю за обігом зброї та запобігання її незаконному використанню має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики. Дослідження також показало необхідність звернути підвищену увагу на проблеми домашнього насильства та інших форм насильства в сімейно-побутовій сфері. Військовий стан, економічні труднощі, психологічне виснаження населення та інші негативні наслідки війни можуть збільшити конфліктність у сімейних стосунках і підвищити ризики вчинення насильницьких дій щодо найбільш вразливих категорій людей.

Ефективна боротьба з насильницькою злочинністю під час війни та в процесі післявоєнного відновлення в Україні повинна базуватися на комплексному підході, який об'єднує кримінально-правові, кримінологічні, соціальні, психологічні та організаційні заходи. Такий підхід слід спрямувати на вдосконалення роботи правоохоронних органів, підвищення ефективності профілактики, розвиток системи психологічної допомоги для населення, підтримку внутрішньо переміщених осіб, соціальну адаптацію ветеранів та посилення контролю за незаконним обігом зброї.

Повномасштабне вторгнення значно вплинуло на рівень і характер насильницької злочинності в Україні, створивши нові загрози для системи кримінальної юстиції. Подальші наукові дослідження повинні зосередитися на вивченні довгострокових наслідків війни для стану злочинності, вдосконаленні механізмів кримінологічного прогнозування та розробленні ефективних моделей запобігання насильницьким правопорушенням у період післявоєнного відновлення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/0f42a5da-09e6-48d0-bf93-4341d2b5e98b (дата звернення: 24.06.2026).

2. Мельничук Т. В. Організована злочинність та нелегальні ринки в умовах російської війни в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 405–411. URL: https://www.lsej.org.ua/3_2023/94.pdf (дата звернення: 24.06.2026).

3. Хавронюк М. І. Злочинність в Україні у 2019–2024 роках: рівень, структура, динаміка, прогнози. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 295–303. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/46-3.pdf (дата звернення: 24.06.2026).

4. Сокуренко В. В. Кримінологічний аналіз стану воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення в контексті збройного конфлікту в Україні. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. Вип. 2. Ч. 2. С. 154–167. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/68f17abd-d05a-4919-90b2-1a997ef4745a (дата звернення: 24.06.2026).

5. Боровик А. В. Про детермінанти сучасної злочинності в Україні. Juris Europensis Scientia. 2026. Вип. 1. С. 200–205. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2026/36.pdf (дата звернення: 24.06.2026).

6. *United Nations Population Fund (UNFPA). Voices from Ukraine Advocacy Brief: An Overview of Gender-Based Violence in Ukraine*. 2025. URL: https://ukraine.unfpa.org/en/publications/voices-ukraine-brief-2024 (дата звернення: 08.07.2026).

7. Дручек О., Волуйко О., Вакаров В. Правоохоронна діяльність в умовах правового режиму воєнного стану в Україні: особливості реалізації. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 43–51.

8. Кулик О. М., Лубенець І. Г. Gender and age characteristics of persons who committed criminal offences in Ukraine in 2014–2024. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 30, No. 4. P. 43–52. DOI: 10.63341/naia-herald/4.2025.43. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/9427c8c6-3ce1-4a6a-97cf-2baa04fd2d9d/download (дата звернення: 08.07.2026)

9. Письменський Є. О. War Crimes in the Focus of Criminal Justice: Application of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine During the Full-Scale Russian-Ukrainian War. Ukrainian Analytical Digest. 2025. No. 15. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/108801/ssoar-ukrainad-2025-15-pysmenskyy-War_Crimes_in_the_Focus.pdf (дата звернення: 08.07.2026).

10. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Фіксація доказової інформації про воєнні злочини, вчинені в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 1. URL: https://archive-criminology.com.ua/journal/article/view/34

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК [341.4:343.21]:341.322.5
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.38

Кочерган А. О.,
аспірант кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-3132-2352

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ (СТ. 437 КК УКРАЇНИ): ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. Вдосконалення ст. 437 КК України шляхом її приведення у відповідність до міжнародно-правових стандартів є головною практичною метою цієї статті. З цією метою пропонується переглянути місце змови у структурі складу злочину, конкретизувати ознаки спеціального суб'єкта, уточнити зміст окремих форм об'єктивної сторони, а також запровадити поняття «акт агресії» замість термінів, що вживаються нині. Реалізація цих змін забезпечить більш послідовне, передбачуване та юридично коректне застосування відповідної кримінально-правової норми.

Термінологічна невідповідність між національним і міжнародним правом становить одну з ключових проблем, виявлених у дослідженні. На відміну від міжнародного кримінального права, яке оперує поняттям «акт агресії», чинна ст. 437 КК України вживає терміни «агресивна війна», «воєнний конфлікт» та «агресивні воєнні дії». З метою з'ясування їх змісту проаналізовано Римський статут МКС, резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), а також підходи судової практики до визначення кола суб'єктів відповідальності за злочин агресії.

Безпосереднім предметом дослідження є об'єктивна сторона злочину агресії, передбаченого ст. 437 КК України. Детально розглядаються форми злочинної поведінки – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій. Встановлено, що точне визначення зовнішніх проявів цього злочину є необхідною умовою його розмежування з воєнними злочинами, державною зрадою, колабораційною діяльністю та іншими суміжними кримінальними правопорушеннями.

Ключові слова: *міжнародне кримінальне право, злочин агресії, об'єктивна сторона злочину, агресивна війна, акт агресії, ст. 437 КК України, кваліфікація акту агресії, Римський статут.*

Kocherhan A. O. The objective side of the crime of aggression (Article 437 of the Criminal Code of Ukraine): problems of normative definition and legal qualification

Abstract. Improving Article 437 of the Criminal Code of Ukraine by bringing it into conformity with international legal standards is the main practical aim of this article. For this purpose, it is proposed to reconsider the place of conspiracy within the structure of the corpus delicti, specify the features of the special subject, clarify the content of individual forms of the objective element, and introduce the concept of «act of aggression» instead of the terms currently used. The implementation of these changes will ensure a more consistent, predictable, and legally correct application of the relevant criminal law provision.

The terminological inconsistency between national and international law constitutes one of the key problems identified in the study. Unlike international criminal law, which operates with the concept of «act of aggression», the current wording of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine uses the terms «aggressive war», «military conflict», and «aggressive military actions». In order to clarify their content, the Rome Statute of the International Criminal Court, United Nations General Assembly Resolution No. 3314 (XXIX), as well as judicial approaches to determining the range of subjects of liability for the crime of aggression, have been analyzed.

The direct subject of the study is the objective element of the crime of aggression provided for in Article 437 of the Criminal Code of Ukraine. The forms of criminal conduct – planning, preparation, initiation, and conduct of an aggressive war or aggressive military actions – are examined in detail. It has been established that the precise definition of the external manifestations of this crime is a necessary condition for distinguishing it from war crimes, high treason, collaboration activities, and other related criminal offences.

Key words: *International criminal law, crime of aggression, objective element of the crime, aggressive war, act of aggression, Article 437 of the Criminal Code of Ukraine, qualification of the act of aggression, Rome Statute.*

© Кочерган А. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. З'ясування того, які саме діяння утворюють об'єктивну сторону злочину агресії, як їх розмежовувати між собою та яким чином узгодити національне кримінальне законодавство з міжнародно-правовими стандартами без втрати здатності ефективно реагувати на реалії збройної агресії проти України, становить важливе наукове і практичне завдання. Його актуальність зумовлена, зокрема, термінологічною неузгодженістю чинної ст. 437 КК України з міжнародним кримінальним правом: законодавець вживає поняття «агресивна війна», «воєнний конфлікт» та «агресивні воєнні дії», не розкриваючи їх змісту достатньо чітко, тоді як на міжнародному рівні усталеною є категорія «акт агресії». Ці та інші проблемні аспекти ускладнюють однакове й передбачуване застосування відповідної норми.

Серед кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку злочин агресії вирізняється особливим ступенем суспільної небезпечності – його вчинення становить загрозу не лише для окремої держави, а й для всієї архітектури міжнародної безпеки. В умовах триваючої збройної агресії ця проблема набуває для України не абстрактно-теоретичного, а цілком конкретного практичного виміру: кримінально-правова оцінка дій, пов'язаних із плануванням, підготовкою, розв'язуванням і веденням агресивної війни, є нагальною потребою сьогодення. Відтак належне розуміння об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 437 КК України, виступає неодмінною передумовою його чіткого відмежування від воєнних злочинів, державної зради, колабораційної діяльності та інших суміжних складів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика злочину агресії та його об'єктивної сторони вже частково розглядалася у кримінально-правовій доктрині, зокрема у праці О. О. Юрікова, присвяченій протидії плануванню, підготовці, розв'язанню та веденню агресивної війни на території України, а також у науково-практичному коментарі до КК України за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, де розкриваються основні форми діяння, передбачені ст. 437 КК України. Важливе значення для дослідження мають також міжнародно-правові джерела – Римський статут Міжнародного кримінального суду, резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «Визначення агресії», а також зміни до національного законодавства, пов'язані з ратифікацією Римського статуту. Окрему практичну основу становить позиція Великої Палати Верховного Суду у справі № 415/2182/20, у якій наголошено на особливій природі злочину агресії та необхідності врахування реального впливу особи на політичні чи військові рішення держави-агресора. Водночас наявні дослідження не усувають повністю проблеми змістовного розмежування форм об'єктивної сторони ст. 437 КК України, що й зумовлює потребу подальшого аналізу цієї теми.

Незважаючи на те що злочин агресії не залишається поза увагою дослідників, цілий ряд елементів його об'єктивної сторони й досі не отримав належної наукової конкретизації. Насамперед це стосується розмежування між плануванням, підготовкою, розв'язуванням і веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій – чинна редакція ст. 437 КК України обмежується простим перерахуванням цих форм, не розкриваючи їх індивідуального змісту, що закономірно породжує ризик різночитань при застосуванні норми. Самостійну наукову проблему становить і з'ясування співвідношення між вживаними у вітчизняному законодавстві поняттями – «агресивна війна», «воєнний конфлікт», «агресивні воєнні дії» – та міжнародно-правовою категорією «акт агресії». Не менш актуальним залишається питання про те, хто може визнаватися суб'єктом цього злочин, а також про те, чи виправдане збереження змови як окремої форми об'єктивної сторони. Саме ці аспекти, які не знайшли достатнього висвітлення в попередніх дослідженнях, і становлять предмет цієї статті.

Метою статті є дослідження об'єктивної сторони злочину агресії, передбаченого ст. 437 КК України, крізь призму проблем її нормативно-правового визначення та практичної кваліфікації. Для досягнення цієї мети необхідно з'ясувати зміст основних форм об'єктивної сторони цього злочину – планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій; визначити їх співвідношення з міжнародно-правовою категорією «акт

агресії»; окреслити проблеми відмежування злочину агресії від суміжних кримінальних правопорушень, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення ст. 437 КК України з урахуванням стандартів міжнародного кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Встановлення зовнішніх проявів злочинної поведінки відіграє вирішальну роль у розмежуванні злочину агресії та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із збройним конфліктом, що й визначає особливу вагу об'єктивної сторони цього злочину для кримінального права України. Частина 1 ст. 437 КК України охоплює кримінальною відповідальністю планування, підготовку та розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, метою якої є вчинення зазначених діянь, тоді як ч. 2 ст. 437 КК України виокремлює в самостійний склад безпосереднє ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій [1]. Такий підхід законодавця відображає принципову відмінність між організаційно-підготовчими формами злочинної поведінки, що передують агресії, та її практичним втіленням у вигляді реального збройного протистояння.

Щоб надати повну оцінку об'єктивній стороні даного злочину, потрібно проаналізувати ширший пласт законодавчої бази. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України розуміється як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз [2]. Саме тому злочин агресії не можна зводити тільки до факту воєнного нападу. Він посягає на фундаментальні умови існування держави: її суверенітет, територію, політичну незалежність, безпеку населення та стабільність конституційного ладу.

У науковій літературі об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України розкривається через чотири основні форми: планування, підготовку, розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також змову про вчинення таких дій [3, с. 184-185]. Такий підхід дозволяє побачити, що цей злочин не обмежується лише моментом відкритого застосування збройної сили. Навпаки, кримінально-правове значення мають і ті попередні дії, без яких агресивна війна фактично не могла б бути організована: формування політичного рішення, розроблення воєнних планів, створення матеріально-технічної бази, мобілізація військ, інформаційна підготовка суспільства, дипломатичне прикриття майбутнього нападу.

Поняття воєнного конфлікт охоплює форму розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили. Основними видами даного конфлікту визнаються війна та збройний конфлікт. На додачу до цього агресивна війна має більш масштабний характер, оскільки передбачає широке застосування збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що є несумісним зі Статутом ООН і часто супроводжується окупацією всієї або частини території держави, яка стала об'єктом нападу [4, с. 1355]. Отже, агресивна війна – це не просто збройне зіткнення, а цілеспрямована політико-військова діяльність, яка має на меті примусити іншу державу до підкорення, втрати території, зміни політичного курсу або позбавлення реальної незалежності.

Необхідно відмежовувати агресивну війну від агресивних воєнних дій. У доктрині агресивні воєнні дії визначаються як локальне застосування збройної сили на суші, у повітрі, на морі або в космосі проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави [3, с. 182-183]. Тобто агресивна війна характеризується ширшим масштабом, системністю, політичною метою та тривалістю, а агресивні воєнні дії можуть проявлятися у конкретних операціях, атаках, вторгненнях або інших формах застосування сили. Для кваліфікації за ч. 2 ст. 437 КК України необхідно встановити, що такі дії мають саме агресивний характер, тобто спрямовані не на оборону, а на порушення суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави [1].

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду разом із поправками до нього, здійснена на підставі Закону України від 21.08.2024 № 3909-IX [5], ознаменувала суттєвий поступ у приведенні вітчизняного

кримінального законодавства у відповідність до міжнародних правових стандартів. У площині міжнародного кримінального права відповідальність за агресію конструюється через поняття «акту агресії» та пов'язується виключно з тими особами, що реально здійснюють керівні чи контрольні функції щодо державної політики або збройних сил. Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX закріпив зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, зумовлені зазначеною ратифікацією [6], що засвідчило послідовну гармонізацію національного кримінально-правового регулювання з міжнародно-правовими підходами. Разом із тим диспозиція ст. 437 КК України й надалі потребує законодавчого вдосконалення: передусім у частині запровадження категорії «акту агресії», чіткого розмежування стадій планування, підготовки, ініціювання та безпосереднього вчинення агресії, а також нормативного визначення кола осіб, які можуть визнаватися суб'єктами цього злочину.

Говорячи про об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 437 ККУ, неможливо уникнути повномасштабної війни РФ проти України, якраз в цьому контексті національний кримінальний кодекс охоплює найбільш загальний і в той час ключовий рівень кримінально-правової оцінки агресії – планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Серед зареєстрованих злочинів агресії та воєнних злочинів окремо можна виокремити діяння, які пов'язані з агресивною війною, поряд із порушенням законів та звичаїв війни, пропагандою війни та іншими кримінальними правопорушеннями. Таким чином, ст. 437 КК України виконує не лише каральну, а й кваліфікуючу функцію, дозволяючи юридично визначити сам факт агресивної воєнної діяльності як кримінально протиправне явище.

Об'єктивну сторону злочину формують конкретні вчинені дії, їх мета, механізм здійснення та настання певних результатів, що дозволяє розмежувати злочин агресії із суміжними кримінально-правовими діяннями. Задля належної кваліфікації відповідно до ст. 437 КК України слід з'ясовувати не лише безпосередню причетність особи до збройного протистояння, а й ступінь її реального впливу на підготовку, розв'язання чи подальше провадження загарбницької війни [1].

Мир і глобальна безпека як фундаментальні засади міжнародного права зазнають прямого посягання з боку збройної агресії, що й зумовлює необхідність їх захисту нормами ст. 437 КК України. Суверенітет держави, недоторканність її кордонів, національна безпека та добробут громадян України виступають безпосередніми об'єктами умисного заподіяння шкоди з боку осіб, причетних до розроблення, підготовки, ініціювання або провадження загарбницької війни, осіб, які повністю усвідомлюють протиправний характер власних дій і свідомо передбачають їхні наслідки. Саме тому кримінальне правопорушення у вигляді агресії принципово виключає необережну форму вини: будь-яка причетність до загарбницької війни є виявом виключно умисної поведінки [2].

Кожне окреме діяння, вчинене в умовах агресивної війни, потребує самостійної кримінально-правової оцінки та кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Злочин агресії нерідко утворює той загальний фон, на якому відбуваються посягання на життя і здоров'я людей, їхнє майно, громадську безпеку, стан довкілля, а також вчиняються воєнні злочини та інші суспільно небезпечні діяння, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Водночас притягнення до відповідальності за ст. 437 КК України жодним чином не звільняє від необхідності кваліфікувати супутні кримінальні правопорушення: навпаки, повноцінна правова оцінка дій винних осіб передбачає врахування всієї сукупності вчинених ними протиправних діянь.

Проблема чинної редакції ст. 437 КК України полягає в тому, що вона використовує поняття «агресивна війна» і «воєнний конфлікт», тоді як міжнародне кримінальне право оперує категорією «акт агресії». Відповідно до ст. 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочином агресії є планування, підготовка, ініціювання або вчинення акту агресії особою, яка здатна фактично здійснювати контроль або керівництво політичними чи військовими діями держави, якщо такий акт за своїм характером, серйозністю і масштабом становить грубе порушення Статуту ООН

[7]. Саме ця конструкція виглядає коректною, оскільки вона прив'язує кримінальну відповідальність не до абстрактної «війни», а до конкретного акту агресії держави.

Подібний підхід закріплено й у «Визначенні агресії», затвердженому резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. У цьому документі агресія визначається як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи іншим чином, несумісним зі Статутом ООН [8]. Важливо, що резолюція наводить не лише загальне визначення агресії, а й приклади конкретних актів: вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої, військова окупація, анексія, бомбардування території іншої держави, блокада портів або берегів, напад на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави. Саме тому для вдосконалення ст. 437 КК України логічним виглядає перехід від формули «агресивна війна чи воєнний конфлікт» до формули «акт агресії».

Національна модель криміналізації агресії частково відрізняється від міжнародної. За ст. 437 КК України караними є планування, підготовка, розв'язування і ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій, а також участь у змові. Натомість ст. 8 bis Римського статуту прямо використовує категорії планування, підготовки, ініціювання та вчинення акту агресії [7 (7); 9 (4)]. Звідси виникає питання: чи є поняття «розв'язування» повністю тотожним «ініціюванню» або «вчиненню» акту агресії. На практиці ці категорії близькі, але не однакові. Розв'язування більше пов'язане з початком агресивної війни або створенням ситуації її фактичного запуску, тоді як ініціювання може охоплювати віддання наказу, політичне рішення, директиву або іншу владну команду, яка запускає механізм агресії.

Планування агресії варто розуміти як інтелектуально-організаційну форму злочинної діяльності. Йдеться про визначення мети агресії, вибір об'єкта нападу, розроблення стратегії і тактики військових операцій, оцінку ресурсів, моделювання можливого спротиву, координацію військових, політичних, інформаційних та економічних заходів [3, с. 184-185]. Важливо, що планування може бути віддаленим у часі від фактичного початку бойових дій, однак саме воно створює основу для майбутньої агресії.

Попередня організація агресивної політики може підтверджуватися широким колом доказових матеріалів, жодним чином не обмеженим виключно військовими наказами. Протоколи закритих нарад, службове листування, рішення владних структур держави-агресора, стратегічні документи та пропагандистські матеріали, покликані виправдати майбутнє вторгнення, усе це здатне слугувати доказовою базою у провадженнях за ст. 437 КК України. Відтак доказування факту планування агресивної війни охоплює будь-які відомості, що свідчать про завчасну підготовку та цілеспрямоване обґрунтування нападу.

На відміну від планування, підготовка агресії носить прикладний, конкретно-практичний характер і являє собою сукупність реальних заходів із забезпечення майбутнього збройного нападу, а саме нарощування арсеналів зброї, мобілізаційні заходи, переміщення військових контингентів до державного кордону, побудова логістичної інфраструктури, ведення розвідувальної діяльності, зведення військових об'єктів, формування незаконних збройних структур, інформаційне обґрунтування неминучості вторгнення та нейтралізація чинників, здатних йому перешкодити [3, с. 184-185]. Якщо планування окреслює цільові орієнтири та механізм їх досягнення, то підготовка визначає матеріально-технічне та організаційне забезпечення реалізації цього задуму. Таким чином, підготовка посідає проміжне місце у ланцюгу між первісним політичним рішенням і безпосереднім застосуванням воєнної сили, перетворюючи абстрактний намір на реальну бойову готовність.

Розв'язування агресивної війни або воєнного конфлікту полягає у фактичному запуску агресії. Це може проявлятися у відданні наказу про вторгнення, початку бойових операцій, провокації конфліктної ситуації, створенні штучного приводу для застосування сили, висуненні необґрунтованих територіальних претензій або в інших діях, які переводять підготовлену агресію у фазу реального застосування сили [3, с. 184-185]. У даному аспекті

розв'язування агресії є особливо небезпечним, бо саме з цього моменту загроза суверенітету і територіальній цілісності іншої держави перетворюється на реальне збройне посягання.

Дискусія щодо доцільності виокремлення змови як самостійної форми в диспозиції ст. 437 КК України досі не знайшла однозначного вирішення в науковій спільноті. Один із аргументів на користь її збереження полягає в тому, що криміналізація змови дозволяє реагувати на суспільно небезпечну поведінку ще до виникнення реальних проявів агресії, тобто на найбільш ранніх стадіях формування злочинного наміру. Натомість опоненти цього підходу звертають увагу на те, що ч. 1 ст. 14 КК України вже охоплює змову в межах загального поняття готування до злочину та поруч із підшукуванням засобів, знарядь чи співучасників, а отже, самостійна фіксація цієї форми у ст. 437 КК України є зайвою. Змова фактично поглинається більш широкою категорією готування і не потребує окремого закріплення. Саме через цю концептуальну суперечність участь у змові щодо планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту залишається чи не найбільш дискусійним елементом ч. 1 ст. 437 КК України [1].

Розглядаючи це питання, варто звернути увагу на пропозицію, що міститься в досліджуваній статті: вилучити з диспозиції ч. 1 ст. 437 КК України згадку про змову, але водночас передбачити підвищену відповідальність у разі вчинення відповідних дій групою осіб за попередньою домовленістю [3, с. 185].

На підтримку зазначеної позиції існують вагомі обґрунтування. Міжнародне кримінальне право не визнає змову окремим самостійним різновидом злочину агресії, хоча скоординовані колективні дії об'єктивно здатні значно підвищувати ступінь суспільної небезпечності протиправної поведінки. Водночас п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України вже відносить вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою домовленістю до обставин, які обтяжують кримінальну відповідальність і впливають на міру покарання. Виходячи з цього, змова значно природніше знаходить своє місце серед кваліфікуючих ознак, що визначають тяжкість відповідальності, аніж серед самостійних елементів об'єктивної сторони злочину агресії.

Питання про суб'єкта злочину агресії становить самостійну наукову проблему. Попри те, що ст. 437 КК України не містить застережень щодо спеціального суб'єкта, міжнародно-правова конструкція цього злочину ґрунтується на принципово іншому підході, кримінальна відповідальність може наставати лише щодо тих осіб, які мають реальні важелі контролю над державною політикою чи збройними силами або безпосередньо здійснюють керівництво ними. Саме цей критерій покладено в основу ст. 8 bis Римського статуту [7]. Звідси випливає характеристика злочину агресії як злочину «лідерського» типу, сутність якого полягає не у безпосередній участі в бойових діях, а у прийнятті чи реалізації рішень загальнодержавного рівня, орієнтованих на вчинення агресивних дій.

Окремої уваги в цьому контексті заслуговує постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. У цьому рішенні суд чітко окреслив природу діянь, передбачених ст. 437 КК України: вони за своєю суттю пов'язані з тими особами, які здатні здійснювати керівництво державою або суттєво визначати характер її політичних чи воєнних дій [10]. Із цього випливає принципово важливий висновок: сам по собі статус військовослужбовця держави-агресора не є достатньою підставою для кваліфікації його дій як злочину агресії. Залежно від конкретних обставин такі дії можуть утворювати склад воєнного злочину, посягання на життя та здоров'я особи, злочину проти власності або інших кримінальних правопорушень. Однак для інкримінування ст. 437 КК України необхідно встановити щось якісно інше, дійсний рівень причетності особи до планування, підготовки, розв'язування або ведення агресії, що виходить за межі виконання звичайних бойових функцій.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що ключова проблема, яка виникає при застосуванні ст. 437 КК України, зводиться до того, наскільки вітчизняна конструкція злочину агресії відповідає міжнародному кримінальному праву. Національне кримінальне законодавство відіграє важливу роль у забезпеченні захисту державного суверенітету та

територіальної цілісності, однак чинна редакція диспозиції цієї статті не повністю узгоджується ні з положеннями Римського статуту, ні з підходом, закладеним у резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН [8; 7]. За таких обставин видається доцільним переглянути формулювання ст. 437 КК України у двох напрямах: по-перше, запровадити поняття «акт агресії» як більш точний і міжнародно визнаний термін, по-друге, чіткіше визначити на рівні диспозиції ознаки спеціального суб'єкта цього злочину. Реалізація цих змін дозволила б обмежити ризик надто широкого тлумачення норми та створила б надійнішу основу для її однакового і правильного застосування на практиці.

Разом із тим, ігнорувати національну специфіку ст. 437 КК України було б помилкою. Оскільки Україна нині існує в реаліях триваючої збройної агресії, відповідна кримінально-правова норма повинна мати достатній потенціал для охоплення різних форм причетності до злочину агресії. Однак ця функціональна широта не може слугувати підставою для безмежного розширення кола осіб, на яких поширюється дія статті, зокрема, для її застосування до тих, хто об'єктивно не має жодного реального впливу на прийняття політичних або військових рішень держави-агресора. Саме тому пошук виваженого співвідношення між внутрішньодержавними потребами у притягненні винних до відповідальності та міжнародно-правовими стандартами визначення злочину агресії є тією умовою, без якої правильна кваліфікація діянь за ст. 437 КК України є неможливою.

Узагальнюючи сказане, варто наголосити: об'єктивна сторона злочину агресії, передбаченого ст. 437 КК України, є багатоелементною і охоплює дії, що можуть вчинятися як на етапі, що передує відкритому застосуванню збройної сили, так і безпосередньо в ході агресивної війни. Планування, підготовка, розв'язування та ведення такої війни – різні за своїм змістом форми поведінки, проте всі вони мають єдину спрямованість – посягання на суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність іншої держави.

З огляду на виявлені недоліки, подальший розвиток кримінального законодавства України потребує приведення ст. 437 КК України у відповідність до стандартів міжнародного кримінального права. Насамперед йдеться про заміну конструкції «агресивна війна чи воєнний конфлікт» – яка є застарілою і не завжди дозволяє досягти однозначного тлумачення – на термін «акт агресії», що має чітко визначений зміст у міжнародно-правових документах. Поряд із цим необхідно уточнити ряд суміжних питань: ознаки спеціального суб'єкта злочину, місце змови в системі його форм, а також перелік кваліфікуючих обставин. Комплексне вирішення цих завдань сприяло б як підвищенню ефективності норми, так і забезпеченню її узгодженості з міжнародними підходами до кваліфікації злочину агресії.

Подолання існуючих правозастосовних труднощів потребує комплексного підходу, а саме законодавчого закріплення змісту кожної форми об'єктивної сторони злочину агресії у поєднанні з формуванням послідовної та передбачуваної судової практики Верховного Суду щодо їх тлумачення. Схожість управлінських, військових, організаційних і дипломатичних дій, у яких можуть виражатися як підготовка, так і розв'язування агресії, ускладнює розмежування цих двох форм між собою. Аналогічна складність виникає і при встановленні межі між інформаційним чи політичним сприянням агресивній політиці та плануванням агресивної війни у власне кримінально-правовому розумінні. Ризик надто широкого або, навпаки, невиправдано вузького тлумачення норми є прямим наслідком того, що закон лише перераховує форми злочинної поведінки – планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни – не розкриваючи при цьому конкретного змісту жодної з них. Відсутність у диспозиції ст. 437 КК України будь-якого пояснення щодо того, які саме дії охоплюються кожною із зазначених форм, становить самостійну законодавчу прогалину, що потребує усунення.

Встановлення агресивної спрямованості застосування збройної сили та її зв'язку з посяганням на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність держави є обов'язковим завданням органу досудового розслідування і суду, а не простою констатацією самого факту збройного протистояння. Ускладнюється це завдання тим, що термін

«воєнний конфлікт» охоплює широке коло ситуацій різної правової природи, далеко не всі з яких наділені агресивним характером, тоді як агресивні воєнні дії можуть мати обмежений масштаб за місцем, часом або способом здійснення, на відміну від агресивної війни як системного, масштабного й політично вмотивованого застосування сили проти іншої держави. Попри зовнішню подібність, поняття «агресивна війна», «воєнний конфлікт» та «агресивні воєнні дії», якими оперує чинна редакція ст. 437 КК України, несуть різне кримінально-правове навантаження і потребують чіткого розмежування. Як раз відсутність нормативно визначених критеріїв такого розмежування утворює другу суттєву проблему у застосуванні зазначеної статті.

Поєднання злочину агресії з воєнними злочинами, державною зрадою, колабораційною діяльністю або іншими складами кримінальних правопорушень є дійсною загрозою, якщо при кваліфікації за ст. 437 КК України не встановлювати чіткого функціонального зв'язку особи з агресією. Такий зв'язок передбачає з'ясування того, чи мала особа здатність впливати на стратегічні рішення, чи здійснювала організаційно-керівні функції, чи забезпечувала механізм планування, підготовки або ведення агресивної війни. Адже природа злочину агресії полягає не в рядовому виконанні наказів, а в ухваленні, організації або практичному втіленні рішень, що запускають чи підтримують агресивну війну як політико-військове явище, а отже, поширення дії ст. 437 КК України на всіх без винятку учасників бойових дій на боці держави-агресора було б юридично хибним. Через це проблема кваліфікації дій осіб, які брали участь в агресивній війні, однак не мали реального впливу на її перебіг на керівному рівні, залишається однією з ключових.

У разі врахування змови як обставини, що підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину, а не як самостійна форма об'єктивної сторони, норма набула б більшої внутрішньої послідовності: чіткі форми агресивної діяльності охоплювалися б безпосередньо складом злочину, тоді як попередня домовленість між співучасниками виконувала б роль кваліфікуючої ознаки. Тому видається більш логічним розглядати змову не як окреме діяння поряд із плануванням, підготовкою чи розв'язуванням агресивної війни, а як підставу для посилення відповідальності у випадках, коли відповідні дії вчиняються групою осіб. Часткове збігання змови із загальним поняттям готування до кримінального правопорушення породжує обґрунтований сумнів щодо доцільності її збереження як самостійної форми об'єктивної сторони саме у складі злочину агресії, адже змова за своєю суттю є лише попередньою домовленістю про майбутнє вчинення злочину. Включення змови до ч. 1 ст. 437 КК України як однієї з форм кримінально караної поведінки потребує окремого критичного осмислення.

Прив'язка об'єктивної сторони ст. 437 КК України не до загального уявлення про війну, а до конкретних діянь із ознаками агресії стала б важливим кроком до підвищення визначеності та передбачуваності цієї норми. Категорія «акт агресії» має чітко окреслене міжнародно-правове наповнення і охоплює такі конкретні форми протиправної поведінки, як вторгнення, окупація, анексія, бомбардування, блокада портів або берегів, напад на збройні сили іншої держави тощо, що робить її значно точнішим інструментом кримінально-правової кваліфікації порівняно з розмитими поняттями «агресивна війна» та «воєнний конфлікт». Поступове зближення диспозиції ст. 437 КК України з міжнародно-правовою категорією «акту агресії» шляхом відмови від надто широких і неоднозначних формулювань видається першочерговим і найбільш виправданим способом усунення наявних нормативних прогалин в описі об'єктивної сторони злочину агресії.

Ризик різнобічної оцінки одних і тих самих дій різними правозастосовними органами суттєво знизився б за умови чіткого нормативного або судово-практичного розмежування форм об'єктивної сторони злочину агресії. Ведення агресивної війни охоплювало б подальше здійснення агресивних воєнних дій після їх початку, розв'язування – фактичний запуск агресії, підготовка – створення матеріальних, організаційних, військових та інформаційних передумов для її реалізації, а планування – розроблення політичного і військового задуму агресивних дій. Відсутність таких критеріїв змушує правозастосовну практику звертатися до

доктринальних джерел та міжнародно-правових актів для з'ясування змісту понять, які закон лише називає, але не розкриває. Тому другою важливою пропозицією є законодавче закріплення або принаймні судово-практичне роз'яснення змісту кожної з форм об'єктивної сторони – планування, підготовки, ініціювання, розв'язування та ведення агресивної війни.

Чітке закріплення у нормі або судовій практиці того, що ст. 437 КК України поширюється передусім на осіб, які реально впливають на політичні чи військові рішення щодо агресії, а не на кожного рядового учасника бойових дій, дозволило б точніше відмежовувати злочин агресії від воєнних злочинів, державної зради, колабораційної діяльності та інших суміжних складів. Водночас більш виваженим підходом було б не виключення змови з кола кримінально караних діянь узагалі, а перенесення її до кваліфікуючих ознак – передбачення підвищеної відповідальності у випадках, коли планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни здійснюються групою осіб за попередньою домовленістю. Збереження змови як самостійної форми об'єктивної сторони злочину агресії в ч. 1 ст. 437 КК України є концептуально непослідовним, оскільки за своєю правовою природою вона тяжіє до інституту готування або ознаки співучасті, а не до самостійного прояву агресивної діяльності. Усе це свідчить про необхідність перегляду місця змови у складі злочину агресії.

Висновки. Правильне відмежування злочину агресії від воєнних злочинів, державної зради, колабораційної діяльності та інших суміжних кримінальних правопорушень, а також забезпечення зрозумілості, передбачуваності й практичної придатності норми стануть закономірним результатом послідовного вдосконалення ст. 437 КК України. Досягнення цієї мети потребує наближення диспозиції до міжнародно-правового поняття «акт агресії», нормативної конкретизації змісту планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, а також чіткого визначення кола осіб, здатних нести відповідальність за цей злочин. Ризик надмірно широкого застосування ст. 437 КК України до осіб, які фактично не мають впливу на політичні або військові рішення держави-агресора, дискусійність змови як самостійної форми злочину, розмитість законодавчих понять та відсутність чіткого розмежування між окремими формами об'єктивної сторони усе це становить сукупність ключових проблем, виявлених у ході проведеного аналізу. Багатоелементна та складна природа об'єктивної сторони злочину агресії за ст. 437 КК України, що охоплює як попередні форми злочинної поведінки планування, підготовку та розв'язування агресії, так і безпосереднє ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій, зумовлює нагальну потребу в подальшому законодавчому вдосконаленні цієї норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 14.05.2026).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19 (дата звернення: 14.05.2026).

3. Юріков О. О. Протидія планування, підготовці, розв'язанню та веденню агресивної війни на території України. Юридичні науки та їхня роль у розвитку правової культури сучасної людини: монографія. Baltija Publishing. Рига. 2022. С. 180-197. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-209-8-9 URL: https://surl.li/rlshcm (дата звернення: 14.05.2026).

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

5. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3909-20 (дата звернення: 24.05.2026).

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4012-20 (дата звернення: 24.05.2026).

7. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998 URL: https://surl.li/bgavny (дата звернення: 25.05.2026).

8. Визначення агресії : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 3314 (XXIX). URL: https://surl.li/beshdd (дата звернення: 14.05.2026).

9. Resolution RC/Res.6. The Crime of Aggression : adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by the Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court. URL: https://surl.li/dfnims (дата звернення: 30.05.2026).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176 (дата звернення: 24.05.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.341
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.39

Рокунь С. В.,
доктор філософії права, директор
Навчально-наукового інституту економічної безпеки і митної справи
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-9453-7244

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Анотація. У статті досліджено використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями. Вихідним є положення, що у таких провадженнях спеціальні знання не повинні зводитися до епізодичного залучення спеціаліста під час окремої процесуальної дії або до призначення експертизи після вилучення об'єктів. Їх доцільно розглядати як послідовний пізнавальний супровід розслідування, який починається з визначення природи невідомої інформації, продовжується вибором обізнаної особи та належної форми використання її знань і завершується перевіркою та поєднанням отриманого результату з іншими доказами. Розмежовано функції спеціаліста й експерта, а також консультативну, технічну, дослідницьку та перевірочну складові використання спеціальних знань. Обґрунтовано, що специфіка транснаціональної організованої діяльності зумовлює потребу поєднання знань у сфері цифрових технологій, фінансів, бухгалтерського обліку, дослідження документів, мовлення, телекомунікацій, матеріалів і речовин залежно від конкретного механізму кримінальної діяльності.

Визначено особливості роботи з віддаленими електронними даними, багатоланковими фінансовими операціями, документами різних держав, кодованим спілкуванням та результатами досліджень, проведених за межами України. Запропоновано застосовувати пізнавальну карту потреби у спеціальних знаннях, яка пов'язує факт, що підлягає перевірці, галузь знань, об'єкт, форму залучення фахівця, очікуваний результат і спосіб його подальшої процесуальної перевірки. Сформульовано вимоги до постановки питань експертові, підготовки об'єктів, оцінки висновку та використання допоміжних консультацій. Доведено, що результативність спеціальних знань визначається не кількістю залучених фахівців чи експертиз, а правильністю встановлення пізнавальної потреби, компетентністю відповідної особи, належністю вихідних матеріалів і можливістю простежити зв'язок спеціального висновку з конкретними обставинами кримінального провадження.

Ключові слова: *знання, експерт, спеціаліст, дослідження, експертиза, докази, інформація, цифровізація, фінанси, документи.*

Rokun S. V. Use of special knowledge during the investigation of criminal offences committed by transnational organized groups and criminal organizations

Abstract. The article examines the use of special knowledge during investigations of criminal offences committed by transnational organized groups and criminal organizations. The study proceeds from the view that, in such proceedings, special knowledge should not be reduced to occasional participation of a specialist in a single procedural action or to the appointment of an examination after objects have already been seized. It is proposed to treat special knowledge as a continuous cognitive support mechanism that begins with identifying the nature of an unresolved information problem, continues with selecting a competent person and an appropriate procedural or advisory form, and ends with verification and integration of the result into the evidentiary system. The functions of a specialist and an expert are distinguished, together with advisory, technical, research and verification components. The transnational character of organized criminal activity requires a combination of knowledge in digital technologies, finance, accounting, document examination, speech and language analysis, telecommunications, materials and substances, depending on the specific criminal mechanism. Particular

© Рокунь С. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

attention is paid to remote electronic data, multi-stage financial transactions, documents originating from different states, coded communications and expert materials obtained abroad. A cognitive map of the need for special knowledge is proposed, linking the fact to be verified, the relevant field of knowledge, the object, the form of specialist involvement, the expected result and the method of subsequent procedural verification. Requirements are formulated for expert questions, preparation of objects, assessment of expert conclusions and use of advisory assistance. The effectiveness of special knowledge is argued to depend not on the number of specialists or examinations involved, but on accurate identification of the cognitive need, competence of the person involved, quality of source materials and the ability to trace the connection between a specialized conclusion and particular circumstances of the criminal proceeding.

Key words: *knowledge, expert, specialist, examination, evidence, information, digitalization, finance, documents, investigation.*

Постановка проблеми. У кримінальних провадженнях щодо транснаціональних організованих груп та злочинних організацій значна частина фактичної інформації спочатку існує у формі, яка не дає слідчому можливості самостійно встановити її зміст або доказове значення. Йдеться про масиви даних з електронних пристроїв і віддалених сховищ, складні банківські операції, бухгалтерські записи, документи іноземного походження, змінені або видалені файли, аудіозаписи, спеціальну термінологію, коди, технічні характеристики предметів і речовин. Юридична підготовка дозволяє визначити, які обставини мають значення для провадження, але не замінює професійних знань, необхідних для прочитання, відновлення, зіставлення чи наукового дослідження відповідних об'єктів [1; 4].

Проблема полягає не лише у складності окремих об'єктів. Транснаціональна організована діяльність створює інформаційне середовище, у якому різні фрагменти однієї події можуть потребувати знань з кількох галузей одночасно. Платіж у банківській системі може мати значення лише після поєднання економічного аналізу з відомостями про електронний доступ до рахунку; документ, вилучений у одного учасника, набуває іншого змісту після технічного дослідження способу його виготовлення та зіставлення з даними про підприємство в іншій державі; запис розмови може потребувати технічного покращення якості, ідентифікації голосу та змістового аналізу спеціальної лексики. Через це використання спеціальних знань у таких провадженнях має бути не реакцією на вже сформований масив доказів, а способом визначення того, які дані необхідно отримати, зберегти та дослідити.

Неправильний вибір форми використання спеціальних знань породжує окрему групу ризиків. Консультативне пояснення іноді помилково сприймається як достатня заміна експертного дослідження; експертові ставляться питання про юридичну кваліфікацію, роль особи або достовірність показань; на дослідження передаються неповні чи неналежно підготовлені об'єкти; спеціаліста залучають уже після того, як первинні електронні дані змінено або втрачено. У транснаціональному провадженні до цього додається необхідність розуміти походження матеріалу, отриманого за кордоном, компетенцію особи, яка проводила дослідження, та можливість використання результату за правилами українського кримінального процесу [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні засади використання спеціальних знань у кримінальному провадженні послідовно розробляються українською криміналістичною та судово-експертною наукою. Р. Л. Степанюк і С. П. Лапта дослідили співвідношення правових і спеціальних знань та обґрунтували необхідність відмежовувати професійні знання обізнаних осіб від питань кримінально-правової оцінки і кримінального процесуального характеру [4, с. 196–199]. І. В. Пиріг і Г. С. Бідняк систематизували форми використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні, зосередивши увагу на участі спеціаліста та експертному дослідженні [5].

В. Д. Пчолкін і А. І. Мурадли показали залежність змісту спеціальних знань від специфіки досліджуваних господарських процесів і необхідність залучення знань у сфері фінансів, ціноутворення, оподаткування та бухгалтерського обліку [6, с. 236–247]. Р. Л. Степанюк і В. Г. Колесник розкрили сучасні можливості комп'ютерно-технічної експертизи та проблеми підготовки цифрових об'єктів і формулювання

питань експертові [7, с. 289–305]. Т. Г. Фоміна та О. О. Рачинський дослідили процесуальні проблеми електронних доказів, що має безпосереднє значення для визначення меж технічної та експертної допомоги при роботі з цифровою інформацією [8, с. 207–220].

Питання оцінки результатів експертної діяльності розглянуті В. А. Журавлем, В. О. Коноваловою та Г. К. Авдєєвою, які звернули увагу на необхідність перевірки наукової обґрунтованості й достовірності висновку та можливість використання консультативної допомоги обізнаних осіб під час такої оцінки [9, с. 252–261]. К. Караман дослідив організаційно-тактичні засади призначення комп'ютерно-технічної експертизи, а М. Г. Щербаковський – значення судової експертизи як засобу одержання доказової інформації та випадки її обов'язкового призначення [10, с. 93–102; 11, с. 148–157]. В. Ю. Шепітько і М. В. Шепітько окреслили роль криміналістики й судової експертизи в міжнародному співробітництві з розслідування кримінальних правопорушень [12, с. 179–186]. Наявні праці створюють необхідне теоретичне підґрунтя, однак питання побудови системи спеціальних знань саме для багатоепізодного транснаціонального розслідування потребує самостійного опрацювання.

Метою статті є визначення змісту, форм, функціональних напрямів та особливостей використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначати перелік потрібних експертиз або фахівців, доцільно встановити межі самого поняття спеціальних знань. Для цілей кримінального провадження їх не варто ототожнювати з будь-якою інформацією, якої не має конкретний слідчий. Спеціальними є професійно сформовані знання та навички у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла чи іншої діяльності, які використовує обізнана особа для вирішення завдань, що виходять за межі звичайної юридичної компетенції суб'єкта доказування. Такий підхід дає змогу відокремити спеціальне пізнання від правової оцінки фактів, яка належить слідчому, прокурору та суду [2; 4, с. 196–199].

З цього випливає принципове обмеження: експерт або спеціаліст не повинен підміняти суб'єкта кримінального провадження у вирішенні питання про наявність складу кримінального правопорушення, винуватість особи, достовірність показань чи доведеність участі у злочинній організації. Обізнана особа може встановлювати технічні, економічні, ідентифікаційні, діагностичні та інші фактичні властивості об'єктів, пояснювати їх значення у межах своєї компетенції, але юридичний висновок формується шляхом оцінки всього доказового масиву. Змішування цих рівнів особливо небезпечне у провадженнях, де схема діяльності складна й виникає спокуса поставити експертові узагальнене питання про те, хто фактично керував операціями або чи свідчать документи про «злочинний характер» певної діяльності [4; 11, с. 148–157].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України розрізняє процесуальні можливості спеціаліста та експерта. Спеціаліст залучається тоді, коли потрібні спеціальні знання й навички для консультацій, пояснень, технічної допомоги, роботи з об'єктами та іншої передбаченої законом діяльності; експерт проводить самостійне дослідження і формує висновок щодо поставлених питань у межах спеціальних знань [1]. Закон України «Про судову експертизу» та Інструкція Міністерства юстиції України № 53/5 визначають організаційні й методичні засади експертної діяльності [2; 3]. У практичній площині це означає, що вибір між спеціалістом і експертом залежить не від складності справи як такої, а від характеру потрібного результату.

Доцільно розмежовувати чотири функції спеціальних знань. Перша – орієнтуюча: фахівець допомагає зрозуміти, які властивості об'єкта можуть містити інформацію та яким способом їх варто перевірити. Друга – забезпечувальна: спеціаліст сприяє правильному виявленню, копіюванню, відбору, пакуванню, збереженню або опису об'єктів. Третя – дослідницька: експерт на основі спеціальних методик встановлює фактичні дані, які не можуть бути достовірно отримані шляхом звичайного сприйняття. Четверта – перевірочна: спеціальні знання використовуються для оцінки повноти вихідних матеріалів, можливих

методичних обмежень і внутрішньої узгодженості вже отриманого експертного результату [5; 9, с. 252–261].

Для транснаціонального розслідування важлива не стільки класифікація форм, скільки своєчасний перехід між ними. Консультація може передувати процесуальній дії й визначати, що необхідно шукати; участь спеціаліста – забезпечувати правильне вилучення; експертиза – відповідати на питання, які потребують дослідження; подальша консультація – допомагати слідчому зрозуміти методичні межі висновку та визначити, які додаткові обставини необхідно перевірити. Така послідовність не створює підпорядкування між фахівцями, а забезпечує безперервність спеціального пізнання від первинного виявлення інформації до її доказової оцінки.

На наш погляд, для цієї категорії проваджень доцільно використовувати пізнавальну карту потреби у спеціальних знаннях. Її одиницею має бути не експертиза і не конкретний спеціаліст, а невирішене фактичне питання. Для кожного такого питання фіксуються: факт, який необхідно перевірити; наявний об'єкт або джерело інформації; галузь знань; потрібна форма допомоги; особа чи установа, що володіє відповідною компетенцією; матеріали, які треба додатково отримати; очікуваний результат; спосіб його перевірки; наявність іноземного елемента. Така карта відрізняється від загального плану розслідування тим, що дозволяє побачити пізнавальну прогалину до моменту, коли вона перетвориться на неможливість провести якісне дослідження.

Перший великий напрям становлять спеціальні знання у сфері цифрових технологій. Транснаціональні групи використовують мобільні пристрої, електронні облікові записи, віддалені сервери, засоби приховування інформації та кілька способів зв'язку. Завдання спеціаліста на початковій стадії полягає не в самостійному тлумаченні змісту всього цифрового масиву, а в забезпеченні коректного отримання даних, запобіганні їх зміні, фіксації технічних параметрів та визначенні можливих напрямів подальшого дослідження. Якщо ж необхідно відновити видалені відомості, дослідити програмне середовище, встановити технічні характеристики файлів, способи їх створення чи інші властивості, виникає потреба у відповідній судовій експертизі [7, с. 289–305; 10, с. 93–102].

Не кожне питання щодо електронних даних потребує експертизи. Коли зміст повідомлення або документа доступний для безпосереднього сприйняття і не заперечується його технічне походження, надмірне призначення досліджень лише збільшує строки. Натомість за наявності спору про цілісність, авторство, спосіб створення, видалення, зміну файлів або використання певного пристрою спеціальні знання набувають визначального значення. Т. Г. Фоміна й О. О. Рачинський слушно звертають увагу на проблеми допустимості та оцінки електронних доказів [8, с. 207–220]. У досліджуваних провадженнях ця проблема посилюється тим, що один інформаційний масив може зберігатися на технічній інфраструктурі кількох держав.

Робота з віддаленими даними вимагає чіткого розмежування технічного та процесуального питань. Спеціаліст може пояснити архітектуру сервісу, технічні способи збереження відомостей, формат журналів доступу або вимоги до копіювання. Проте він не визначає законний спосіб отримання даних, які перебувають під юрисдикцією іншої держави. Такий спосіб обирають компетентні суб'єкти кримінального провадження відповідно до правил міжнародного співробітництва. Технічна можливість доступу не може підміняти процесуальну підставу. Для транснаціонального провадження це одне з ключових правил: спеціальні знання забезпечують якість отримання й дослідження, але не виправляють порушення порядку одержання інформації [1; 12, с. 179–186; 13].

Другий напрям пов'язаний із фінансовими та економічними знаннями. Багатоланковий рух коштів, використання юридичних осіб, взаємозаліків, фіктивних господарських операцій і платежів через різні держави не дозволяє обмежитися простим читанням банківської виписки. На початковому рівні фахівець у сфері фінансів або бухгалтерського обліку може допомогти визначити економічний зміст операцій, виділити взаємопов'язані платежі, встановити перелік первинних документів та сформувати перелік даних, яких бракує.

Судово-економічна експертиза потрібна тоді, коли необхідне дослідження документально підтверджених операцій і вирішення питань, що належать до експертної компетенції [6, с. 236–247].

У цій частині поширеною помилкою є постановка експертові питання про те, чи є операція фіктивною, чи спрямовувалась вона на легалізацію доходу або хто є фактичним організатором фінансової схеми. Такі формулювання містять правову або слідчу оцінку. Коректне завдання має стосуватися документально встановлюваних параметрів: відповідності записів первинним документам, розміру операцій, взаємозв'язку бухгалтерських показників, наявності документального підтвердження певних витрат чи надходжень. Після отримання цих даних слідчий зіставляє їх із показаннями, відомостями про користувачів рахунків, електронними даними та іншими доказами.

Третій напрям утворює дослідження документів. У транснаціональній діяльності документи можуть бути створені в різних державах, містити реквізити іноземних установ, печатки, підписи, переклади, електронні підписи або комбінувати паперову й електронну форму. Участь спеціаліста потрібна для визначення способу поводження з оригіналом, виявлення ознак змін і відбору зразків, тоді як технічне дослідження реквізитів, почерку чи способу виготовлення належить до експертного рівня. Важливо не пошкодити об'єкт до дослідження і не створити ситуацію, коли походження документа неможливо відновити через неналежну фіксацію його отримання [5].

Документ іноземною мовою породжує два різні завдання. Перекладач забезпечує розуміння змісту учасниками кримінального провадження і реалізацію мовних гарантій, тоді як спеціаліст у галузі мовознавства може знадобитися для дослідження особливостей тексту, професійної термінології, умовних позначень або мовних ознак автора. Ці функції не слід змішувати. Переклад відповідає на питання, що сказано у тексті іншою мовою, а спеціальне лінгвістичне дослідження – які властивості самого висловлювання мають значення для встановлення фактичних обставин.

Подібне розмежування потрібне при роботі з аудіозаписами. Технічне покращення якості запису, встановлення ознак монтажу, ідентифікація голосу, дослідження акустичних характеристик та змістовий аналіз професійної або кодованої лексики є різними завданнями. Вони можуть потребувати різних спеціальностей і не повинні автоматично об'єднуватися в одне надмірно широке питання. Якщо висновок залежить від поєднання кількох галузей знань, слід заздалегідь визначити, чи достатньо послідовних досліджень, чи доцільне комплексне експертне вирішення.

Четвертий напрям стосується ідентифікаційних і діагностичних досліджень матеріальних об'єктів. Залежно від виду кримінальної діяльності це можуть бути наркотичні засоби, зброя, боєприпаси, вибухові речовини, сліди рук, біологічні об'єкти, матеріали, речовини, транспортні засоби, упаковка, маркування та інші предмети. Методика статті не повинна встановлювати універсальний перелік експертиз для всіх транснаціональних груп, оскільки такий перелік був би формальним. Критерієм вибору є зв'язок конкретного об'єкта з версією та обставиною, яку неможливо надійно перевірити без спеціального дослідження.

Використання спеціальних знань щодо матеріальних об'єктів починається ще до експертизи. Помилка під час відбору, змішування зразків, неналежне пакування, відсутність опису стану або невстановлене походження здатні знецінити подальше дослідження незалежно від кваліфікації експерта. Тому підготовка об'єкта має розглядатися як самостійний етап спеціального пізнання. І. В. Пиріг і Г. С. Бідняк обґрунтовано пов'язують результативність експертизи з якістю залучення спеціаліста та підготовки матеріалів на попередніх стадіях [5].

Складність транснаціонального провадження зумовлює потребу в експертній диференціації. Один великий масив вилучених матеріалів не означає, що його треба передавати одному експертові або в одну установу. Доцільно попередньо розподілити об'єкти за пізнавальними завданнями: що необхідно ідентифікувати, що відновити, що обчислити, які властивості порівняти, які причинні зв'язки дослідити. Такий розподіл скорочує кількість невизначених питань, полегшує підготовку зразків і дозволяє отримувати часткові

результати без очікування завершення надмірно складного дослідження.

Водночас фрагментація не повинна руйнувати зв'язок між результатами. Якщо цифрове дослідження встановило особу, яка користувалася електронним рахунком, економічне дослідження – рух коштів, а технічна експертиза документів – спосіб виготовлення договору, слідчому необхідно зіставити ці висновки з єдиною хронологією подій. Експертні результати не утворюють доказову систему автоматично. Їх пізнавальна цінність виникає після співвідношення з конкретною подією, особою, місцем, часом і іншими незалежними джерелами.

Особливого значення набуває формулювання питань експертові. Питання має бути конкретним, відповідати предмету експертної спеціальності, спиратися на надані об'єкти та не містити правової оцінки. Невдале питання може бути формально зрозумілим, але методично невирішуваним через відсутність порівняльного матеріалу або недостатність вихідних даних. М. Г. Щербаковський звертає увагу на значення належного визначення підстав і завдань експертного дослідження [11, с. 148–157]. Для складного провадження доцільно до направлення матеріалів отримати консультацію щодо переліку об'єктів і меж можливостей відповідного виду експертизи, не втручаючись при цьому у майбутнє самостійне дослідження експерта.

Слід уникати й протилежної крайності – формування питання під очікувану слідчу версію. Експертне завдання не повинно спонукати обізнану особу підтвердити вже сформований висновок. Нейтральне формулювання, достатній набір об'єктів та можливість експерта вказати на виявлені значущі обставини забезпечують вищу доказову цінність результату. Процесуальний статус експерта та гарантії його самостійності мають розглядатися не як формальність, а як умова надійності спеціального пізнання [1; 2].

Оцінка висновку експерта також потребує відмови від двох помилкових підходів. Перший полягає у сприйнятті висновку як безумовно правильного через авторитет експертної установи. Другий – у намаганні слідчого самостійно перевірити складні наукові положення, не маючи відповідної підготовки. В. А. Журавель, В. О. Коновалова та Г. К. Авдєєва наголошують на потребі оцінювати належність, допустимість, обґрунтованість і достовірність експертного висновку та допускають консультативну допомогу відповідних фахівців при такій оцінці [9, с. 252–261].

Для практичної оцінки доцільно послідовно перевіряти: чи компетентна особа проводила дослідження; чи належно отримані й описані об'єкти; чи достатні вихідні матеріали; чи відповідають застосовані методи поставленим завданням; чи описано хід дослідження настільки, щоб простежувався перехід від встановлених ознак до висновку; чи не виходить експерт за межі компетенції; чи узгоджується висновок з іншими доказами. Виявлена суперечність не означає автоматичної помилковості експерта, але створює окреме слідче завдання, яке потребує перевірки.

У транснаціональному розслідуванні частина спеціальних результатів може надходити з іншої держави. Це можуть бути висновки експертних установ, результати лабораторних досліджень, технічні протоколи, документи про ідентифікацію особи або об'єкта. Їх не слід оцінювати лише за назвою документа. Необхідно встановити, ким і в якій процедурі проведено дослідження, які об'єкти були надані, чи простежується їх походження, яка методика застосована, чи містить матеріал достатній опис для розуміння результату та в якій процесуальній формі його передано Україні. Міжнародне співробітництво у сфері криміналістики й судової експертизи спрямоване на поєднання наукових можливостей різних держав, однак воно не скасовує вимог до оцінки кожного конкретного матеріалу [12, с. 179–186; 13].

Якщо іноземний висновок побудований за процедурою, що відрізняється від української, слідчий не повинен механічно переоформлювати його як висновок вітчизняного експерта. Правильнішим є визначення його процесуальної природи та способу використання відповідно до порядку отримання. За потреби спеціаліст може допомогти зрозуміти методи та термінологію, а експерт – провести самостійне дослідження наданих об'єктів, якщо це можливо й необхідно. Такий підхід зберігає межу між оцінкою вже одержаного матеріалу та створенням нового джерела доказової інформації.

Черговість залучення спеціальних знань доцільно визначати з урахуванням ризику втрати інформації. Журнали доступу, віддалені облікові записи та інші нестійкі цифрові відомості можуть бути змінені або видалені, тому їх збереження має передувати дослідженням, які без втрати якості можуть бути проведені пізніше. Водночас матеріали, що надаються експертові, повинні бути достатніми та структурованими відповідно до конкретного завдання, а не становити невпорядкований масив усього кримінального провадження.

Для транснаціональної організованої діяльності характерне поєднання спеціальних знань різної природи. Тому ефективною видається не модель «один вид кримінального правопорушення – стандартний набір експертиз», а модель «конкретне фактичне питання – відповідна галузь знань – належна форма – перевірюваний результат». Вона дозволяє уникати шаблонності і змінювати набір фахівців залежно від механізму діяльності конкретного угруповання. У провадженні щодо незаконного обігу предметів визначальними можуть бути знання про речовини, маркування і транспорт; у фінансовій схемі – бухгалтерські та цифрові; у мережевому шахрайстві – комп'ютерні, телекомунікаційні, мовні та економічні.

Використання спеціальних знань не завершується отриманням висновку. Після кожного значного спеціального результату необхідно визначити, яку версію він підтверджує або спростовує, які нові факти відкриває, чи потребує додаткових зразків, допиту, вилучення документів або іншого дослідження. Такий зворотний зв'язок перетворює спеціальні знання з допоміжного елементу на реальний пізнавальний ресурс розслідування, не змішуючи при цьому компетенцію слідчого та обізнаних осіб.

З урахуванням викладеного використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями, пропонуємо розуміти як організоване застосування у передбачених законом процесуальних і допустимих консультативних формах професійних знань та навичок обізнаних осіб для виявлення, збереження, дослідження, пояснення і перевірки фактичної інформації, яка через свою технічну, економічну, природничу, мовну чи іншу спеціальну природу не може бути належно пізнана лише засобами юридичної діяльності. Визначальною ознакою такого використання є функціональний зв'язок спеціального результату з конкретним пізнавальним завданням кримінального провадження.

Висновки. Використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених транснаціональними організованими групами та злочинними організаціями, доцільно будувати не як перелік типових експертиз, а як систему послідовного вирішення пізнавальних завдань. Потреба у спеціальних знаннях виникає тоді, коли фактична інформація має технічну, економічну, природничу, мовну або іншу професійну природу і не може бути належно встановлена лише юридичними засобами. Вибір конкретної форми залежить від очікуваного результату: консультації й технічна допомога спеціаліста забезпечують орієнтування та збереження інформації, а експертне дослідження використовується для отримання самостійного науково обґрунтованого висновку у межах компетенції експерта.

Для досліджуваної категорії проваджень основними напрямами спеціального пізнання є робота з цифровими даними, фінансовими операціями, документами, аудіозаписами, матеріальними об'єктами та іншими слідами, конкретний набір яких визначається механізмом діяльності певної групи чи організації. Транснаціональний елемент зумовлює додаткову вимогу: технічна можливість отримання або дослідження відомостей за кордоном не підміняє належної процесуальної форми їх одержання. Результати іноземних досліджень повинні оцінюватися за походженням об'єктів, компетентністю виконавця, застосованими методами, змістом документа та способом його передання українській стороні.

Запропонована пізнавальна карта потреби у спеціальних знаннях дозволяє пов'язати невирішений факт з відповідною галуззю знань, об'єктом, формою залучення обізнаної особи, необхідними вихідними матеріалами, очікуваним результатом та способом його подальшої перевірки. Її застосування спрямоване на недопущення надмірного або

запізнілого призначення експертиз, постановки питань правового характеру, втрати нестійких електронних даних, передачі непідготовлених об'єктів і некритичного сприйняття експертних висновків. Такий підхід орієнтує спеціальне пізнання на конкретну доказову потребу та забезпечує його зв'язок із подальшими рішеннями у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

4. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Співвідношення правових і спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». 2013. № 1082. Вип. 16. С. 196–199. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/2484

5. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 140 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3719

6. Пчолкін В. Д., Мурадли А. І. Використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері виробництва споживчих товарів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 236–247. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.22. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17772

7. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2 (102). С. 289–305. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19077

8. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). Ч. 2. С. 207–220. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/27680221-cf9d-4969-9ec4-bb8f334a9448

9. Журавель В. А., Коновалова В. О., Авдєєва Г. К. Оцінка достовірності висновку експерта: світові практики та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2021. Т. 28. № 2. С. 252–261. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18951

10. Караман К. Призначення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування злочинів. *Наука і правоохорона діяльність*. 2026. № 2 (72). С. 93–102. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/41482

11. Щербаковський М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 148–157.

12. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Роль криміналістики та судової експертизи в міжнародному співробітництві з розслідування злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 179–186. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.179-186

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.; ратифікована Законом України від 04 лютого 2004 р. № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.32 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.40

Рощина І. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-3765-2091

Кришевич О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6136-8106

ПЕРЕДАЧА АБО ЗБИРАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ СЛУЖБОВУ ІНФОРМАЦІЮ, ЗІБРАНУ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ, КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, У СФЕРІ ОБОРОНИ КРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Сучасні воєнні конфлікти характеризуються активним використанням інформаційних, розвідувальних та контррозвідувальних можливостей, що зумовлює необхідність належного захисту не лише відомостей, які становлять державну таємницю, а й іншої інформації з обмеженим доступом. Специфіка ст. 330 КК України зумовлює необхідність її самостійного дослідження, оскільки предметом кримінального правопорушення є не будь-яка службова інформація, а спеціально визначена законом категорія відомостей, пов'язана з оперативно-розшуковою, контррозвідувальною діяльністю або сферою оборони країни. У статті здійснено кримінально-правовий аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 Кримінального кодексу України, що встановлює відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, які становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. Службова інформація у зазначених сферах може безпосередньо стосуватися функціонування правоохоронних органів, контррозвідувального забезпечення, оборонного планування, організації відповідних заходів та інших аспектів забезпечення національної безпеки. Чинна редакція норми передбачає відповідальність за відповідні дії за умови відсутності ознак державної зради або шпигунства, що породжує низку проблем при кримінально-правовій кваліфікації. Досліджено в статті об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, особливості предмета посягання, характеристики суб'єкта та форми вини. Окрему увагу приділено проблемі розмежування ст. 330 КК України з державною зрадою, шпигунством та інших кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також визначенню критеріїв відмежування службової інформації від відомостей, що становлять державну таємницю. Обґрунтовано, що ключовими критеріями розмежування мають виступати предмет посягання, спрямованість умислу, спеціальна мета, характер адресата інформації, спосіб її отримання та передачі, а також спрямованість діяння на заподіяння шкоди національній безпеці України. Крім того, необхідність удосконалення кримінально-правового та інформаційно-правового механізму охорони відомостей з обмеженим доступом в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *службова інформація, оперативно-розшукова діяльність, контррозвідувальна діяльність, оборона країни, національна безпека, державна зрада, шпигунство, кримінальне правопорушення, кримінально-правова кваліфікація, відмежування, інформація з обмеженим доступом, державна таємниця, кримінальна відповідальність, відомості.*

© Рощина І. О., Кришевич О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Roshchina I. O., Kryshevych O. V. Transfer or collection of information constituting official information gathered in the course of operational-investigative, counterintelligence activities, in the field of national defense: criminal-law characterization and distinction from criminal offenses against the foundations of national security

Abstract. Modern military conflicts are characterized by the active use of information, intelligence, and counterintelligence capabilities, which necessitates the proper protection not only of information constituting state secrets but also of other information with restricted access. The specific nature of Article 330 of the Criminal Code of Ukraine necessitates a separate study of this provision, since the subject of the criminal offense is not just any official information, but a category of information specifically defined by law that is related to operational-investigative and counterintelligence activities or the country's defense sector. This article provides a criminal law analysis of the elements of the criminal offense set forth in Article 330 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for the transfer or collection–with the intent to transfer–to foreign enterprises, institutions, organizations, or their representatives of information constituting official information gathered in the course of operational-investigative and counterintelligence activities, in the field of national defense. Official information in these areas may directly concern the functioning of law enforcement agencies, counterintelligence support, defense planning, the organization of relevant measures, and other aspects of ensuring national security. The current version of the provision establishes liability for such actions provided there are no signs of treason or espionage, which raises a number of issues regarding criminal classification.

This article examines the objective and subjective elements of a criminal offense, the specific features of the object of the offense, the characteristics of the perpetrator, and the forms of guilt. Particular attention is paid to the problem of distinguishing Article 330 of the Criminal Code of Ukraine from treason, espionage, and other criminal offenses against the foundations of Ukraine's national security, as well as to defining the criteria for distinguishing official information from information constituting a state secret. It is argued that the key criteria for distinguishing between these offenses should be the subject of the offense, the direction of intent, the specific purpose, the nature of the recipient of the information, the method of its acquisition and transmission, as well as whether the act is directed at causing harm to Ukraine's national security. Furthermore, the paper highlights the need to improve the criminal law and information law mechanisms for protecting restricted-access information under martial law.

Key words: *classified information, operational and investigative activities, counterintelligence activities, national defense, national security, treason, espionage, criminal offense, criminal classification, distinction, restricted-access information, state secret, criminal liability, information.*

Постановка проблеми. В умовах тривалої збройної агресії проти України питання кримінально-правової охорони інформації, пов'язаної із забезпеченням державної та національної безпеки, набуває особливого значення [1]. Одним із кримінально-правових засобів такого захисту є ст. 330 КК України, яка передбачає відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни [3]. Оперативно-розшукова діяльність законодавчо визначається як система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [10]. Контррозвідувальна діяльність, своєю чергою, є спеціальним видом діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, спрямованим, зокрема, на попередження, своєчасне виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України [11]. Звідси випливає, що службова інформація, яка формується внаслідок таких видів діяльності, має підвищену цінність для держави, а її незаконне передання може створювати передумови для зриву оперативних заходів, розкриття способів діяльності відповідних органів, встановлення причетних до них осіб та інших негативних наслідків. Інформація, яка раніше могла мати переважно внутрішньовідомче значення, сьогодні може прямо стосуватися обороноздатності, діяльності правоохоронних органів, контррозвідувального забезпечення та функціонування сектору безпеки і оборони [9]. Одним із основних принципів кримінального права є вимога юридичної визначеності, оскільки особа повинна мати можливість передбачити, які саме відомості мають спеціальний правовий статус і які дії щодо них є кримінально караними. Тому особливої актуальності набуває питання належного документального оформлення статусу службової

інформації, визначення режиму доступу до неї, кола осіб, які мають право з нею працювати, а також процедур її передачі, зберігання та використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової охорони інформації з обмеженим доступом досліджувалася у працях представників науки кримінального права, інформаційного права, теорії державної безпеки та кримінології. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України) розглядалися в роботах таких учених, як Ю. Бабій, В. Базелюк, Ю. Безсусідня, В. Бойчук, Т. Вислоцька, О. Володавська, О. Горпинюк, О. Зозуля, Є. Мелеховець, В. Олійник, О. Самойлова, О. Тихомиров, О. Тугарова та ін. Проте до цього часу залишається чимало недосліджених питань, що потребує подальших наукових розвідок. Особливе місце у відповідних дослідженнях посідають питання кримінально-правової характеристики державної зради, шпигунства, розголошення державної таємниці, незаконного поводження з інформацією та документами, що містять відомості з обмеженим доступом.

Мета статті є комплексна кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, визначення його об'єктивних і суб'єктивних ознак, проблем кваліфікації та розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Основною складовою дослідження виступає предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, є відомості, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни**.** Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає, що до службової може належати, зокрема, інформація, зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, якщо її не віднесено до державної таємниці.

Тобто, предмет кримінального правопорушення – службова інформація (зокрема, з грифом «Для службового користування») у сфері оборони країни, зібрана в процесі оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності. Ця інформація може бути як конфіденційною, так і неконфіденційною, але іншою службовою. К*онфіденційна інформація* – це інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може бути предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 330 КК України, лише в тому випадку, якщо вона: а) була отримана в процесі контррозвідувальної чи оперативно-розшукової діяльності у сфері оборони як службова інформація (тобто отримана не випадково); б) стосується сфери оборони країни.

Однак поняття *«службова інформація»* є значно вужчим, ніж поняття «конфіденційна інформація, що є власністю держави». У ч. 1 ст. 9 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» чітко зазначено, яка інформація може належати до категорії «службова»: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [4].

У ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» передбачено такі *вимоги щодо віднесення інформації до службової*: 1) інформація використовується виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації

може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. *У разі невиконання хоча б однієї з них інформація є відкритою.* Документам, що містять службову інформацію, присвоюється гриф «для службового користування». Віднесення інформації до службової не означає, що вона не є публічною [4].

Оперативно-розшукова інформація – відомості, одержані шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності на основі передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» підстав для вирішення завдань, пов'язаних з пошуком і фіксацією фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп, розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, суспільства і держави [5]. До службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової діяльності, належить інформація, отримана під час проведення такої діяльності.

Контррозвідувальна інформація – інформація, яка добувається, аналітично обробляється та використовується у контррозвідувальній діяльності і містить ознаки або факти щодо розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, а також інформація про заходи протидії такій діяльності, щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян (ст. 2 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність») [14].

До *службової інформації у сфері оборони країни*, ст. 1 ЗУ від 06.12.1991 р. № 1932-XII «Про оборону України», належать дані щодо: підготовки до збройного захисту та захисту країни в разі збройної агресії або збройного конфлікту; здатності держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту, проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони, планів заходів щодо формування та реалізації воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, завдань і функцій ЗС та інших військових формувань, їх розвитку, підготовки і підтримання боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності, планування їх застосування; розвитку військово-промислового комплексу, умов мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах; тощо [9].

Отже, для правильної кваліфікації за ст. 330 КК України необхідно встановити *сукупність таких ознак предмету:* інформація має бути службовою; вона має бути зібрана у процесі оперативно-розшукової або контррозвідувальної діяльності чи у сфері оборони країни; відповідні відомості не повинні становити державну таємницю; особі вони були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Саме остання обставина має принципове значення для встановлення зв'язку між особою та інформацією. При цьому не кожна інформація, яка перебуває у розпорядженні державного органу чи військового формування, автоматично набуває статусу предмета кримінального правопорушення за ст. 330 КК України [8].

Однією з найскладніших проблем застосування ст. 330 КК України є визначення меж між службовою інформацією та інформацією, що становить державну таємницю. Закон України «Про державну таємницю» визначає перелік відомостей, які можуть бути віднесені до державної таємниці, зокрема у сфері оборони [7]. До них належать і відомості про стратегічні й оперативні плани, документи бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, мобілізаційне розгортання, організацію, чисельність, дислокацію, бойову готовність, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань. Отже, службова інформація за ст. 330 КК України є своєрідною проміжною категорією інформації з обмеженим доступом**,** яка не досягає правового рівня державної таємниці, однак її незаконне передання може створювати істотні ризики для функціонування державного апарату, правоохоронної діяльності та обороноздатності держави.

Об'єктивною стороною правопорушення за ч. 1 ст. 330 КК України охоплює дві альтернативні форми поведінки: передачу відповідних відомостей іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам; збирання відповідних відомостей з метою їх передачі зазначеним іноземним суб'єктам. Таким чином, законодавець криміналізує не лише фактичне передання службової інформації, а й попередню діяльність, коли особа цілеспрямовано збирає відповідні відомості для їх подальшого передання [2]. Під *передачею відомостей* слід розуміти доведення відповідної інформації до відома іноземного підприємства, установи, організації або їх представника. Спосіб передачі для складу кримінального правопорушення принципового значення не має. Вона може здійснюватися безпосередньо або за допомогою засобів комунікації, у документальній, електронній, усній чи іншій формі, якщо внаслідок цього інформація фактично надходить до відповідного адресата. Водночас для правової оцінки необхідно встановити саме факт передачі відомостей, які мають передбачені ст. 330 КК України ознаки**,** оскільки передання загальнодоступної інформації саме по собі не утворює складу кримінального правопорушення. Другим альтернативним діянням *є збирання відомостей з метою їх подальшої передачі* і законодавець встановлює кримінальну відповідальність уже на стадії цілеспрямованого збирання інформації [2]. На відміну від звичайного отримання інформації у процесі службової діяльності, кримінально караним є саме цілеспрямоване збирання відомостей, поєднане зі спеціальною метою – передати їх іноземному підприємству, установі, організації або їх представнику.

Передача таких відомостей – повідомлення їх вказаним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам будь-яким способом. Вона можлива в усній (розповідь) чи письмовій (лист, креслення, план, малюнок, аудіо-, відеозапис тощо) формі і може здійснюватись особисто при зустрічі, під час розмови телефоном, по радіо, телекомунікаційними мережами, з використанням тайників, через посередників тощо [2]. *Як приклад*, Особа 1, працюючи на посаді професора кафедри фізичних основ електронної техніки Харківського національного університету радіоелектроніки та перебуваючи за місцем своєї роботи надав згоду на участь у IV Китайсько-Українському науково-технічному форумі, який відбувся на базі Харбінського політехнічного інституту, надіславши електронний лист організаторам заходу. Разом із цим, під час підготовки матеріалу для проведення лекцій, у Особи 1 виник умисел на передачу службової інформації у сфері оборони країни іноземній установі, шляхом копіювання фотоматеріалів науково-дослідної роботи, яка має гриф обмеження доступу «Для службового користування», одним з авторів якої власне є сам Особа 1. Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, Особа 1 здійснив копіювання відомостей зазначеної науково-дослідної роботи, що стали відомі йому у зв'язку з виконанням ним його службових обов'язків, на власний USB флеш-накопичувач, з метою використання у своїй презентації під час участі у вищевказаному форумі та подальшої передачі представникам даної іноземної наукової установи. Однак, під час проходження митного огляду речей Особа 1 на митному посту «Бориспіль-аеропорт» Київської митниці ДФС при спробі його вильоту з України до КНР співробітниками митниці виявлено USB флеш-накопичувач, на якому містились електронні файли з фотознімками вищезазначеної роботи. Таким чином, Особа 1 своїми умисними протиправними діями, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 330 КК [13].

Збирання відомостей, що становлять службову інформацію, полягає в добуванні її різними способами (підслуховування, випитування, фотографування, зняття інформації з баз даних тощо). У разі коли збирання інформації проводилося шляхом незаконного використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації чи викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службової особи своїм службовим становищем, дії винної особи за наявності всіх необхідних ознак необхідно кваліфікувати також за ст. 359 або ст. 362 КК.

За змістом зазначені дії аналогічні тим, що вчинюються при шпигунстві (ст. 114 КК).

У будь-якому разі інформація, що є предметом кримінального правопорушення, передається або збирається з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Суть понять «іноземна організація» та «представники іноземних організацій» у статтях 111, 114 і 330 КК практично однакова (за тим винятком, що в останній поняття «іноземна організація» не охоплює поняття «іноземне підприємство» та «іноземна установа»). *Іноземне підприємство (установа, організація)* – будь-яка, незалежно від організаційної форми, зареєстрована в установленому порядку на території будь-якої іноземної держави юридична особа (зокрема й заснована на державній формі власності), зацікавлена в отриманні службової інформації. До кола іноземних організацій належать промислові, науково-дослідні, торговельні, посередницькі та інші підприємства, установи чи організації. До останніх можуть належати благодійні та релігійні іноземні організації. Представник іноземних підприємства, установи, організації – особа, яка є їх працівником та представляє їхні інтереси [12].

Кримінальне правопорушення вважається *закінченим* з моменту передачі або початку збирання з метою передачі відомостей, що становлять службову інформацію, яка збирається конфіденційним шляхом.

Відносно**,** *суб'єкта* кримінального правопорушення ‘ *спеціальний* – фізична особа, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і працює в установі, що володіє відомостями, які становлять предмет цього кримінального правопорушення, адже цій особі такі відомості були довірені чи стали відомі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків зі збирання, аналізування або архівування службової інформації. Важливим є те, що ця інформація виникає в результаті використання оперативних джерел, тобто у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності або стосується сфери оборони країни. Основним акцентом є не наявність у особи статусу службової особи як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а наявність службового зв'язку з інформацією і особа повинна мати доступ до відповідних відомостей саме у зв'язку з виконанням покладених на неї службових функцій, оскільки доступ до службової інформації може мати широкий спектр працівників державних органів, військових формувань, правоохоронних структур та інших суб'єктів, а не лише службові особи у вузькому кримінально-правовому значенні. Зберігання такого роду інформації іншими особами, не зазначеними в диспозиції статті, з метою передачі іноземному адресатові, охоплюється поняттям пособництва і має кваліфікуватися за ч. 5 ст. 27, ст. 330 КК.

Що стосується *суб'єктивної сторони* кримінального правопорушення вина у формі *прямого умислу*. Крім того, якщо кримінальне правопорушення вчиняється у формі збирання службової інформації, тобто охоплює і більш ранню стадію суспільно небезпечного діяння, обов'язковою суб'єктивною ознакою також є *мета* – передання службової інформації у сфері оборони країни зібраної в процесі оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Отже, випадкове, необережне чи ненавмисне отримання особою відомостей, які належать до службової інформації, саме по собі не може бути кваліфіковане за ст. 330 КК України. Особливо важливим є встановлення усвідомлення особою характеру інформації та спрямованості її дій. Для правильної кримінально-правової оцінки необхідно з'ясувати, чи усвідомлювала особа обмежений характер доступу до відповідних відомостей і чи охоплювався її умислом факт їх передачі визначеному законодавцем іноземному адресату. *Мотиви* вчинення кримінального правопорушення можуть бути різними, але якщо вони є *корисливими*, відповідальність настає за ч. 2 ст. 330 КК.

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що службова інформація є окремим різновидом інформації з обмеженим доступом, яка отримується або створюється суб'єктом владних повноважень у процесі виконання своїх обов'язків і не віднесена законом до державної таємниці. Службовій інформації присвоюється гриф «Для службового користування» і кожен примірник такого документа має номер. Предметом складів кримінальних правопорушень державна зрада та шпигунство є державна таємниця. Згідно із ст. 1 Закону України «Про

державну таємницю», під поняттям «державна таємниця» слід розуміти вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері науки і техніки, оборони, економіки, державної безпеки й охорони правопорядку, розголошення яких може заподіяти шкоду національній безпеці України, і які визнані в порядку, встановленому в цьому Законі, державною таємницею, що підлягає охороні державою. Даний Закон містить вичерпний перелік даних відомостей [7]. Відомості, що належать до кожного з цих видів інформації, є предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 330 КК, лише в тому разі, якщо вони стосуються сфери оборони країни, але *не є державною таємницею*. У випадку, коли такі відомості становлять державну таємницю, вчинене залежно від суб'єкту кримінального правопорушення і змісту суб'єктивної сторони її складу слід кваліфікувати як державну зраду (ст. 111 КК), шпигунство (ст. 114 КК) або розголошення державної таємниці (ст. 328 КК) [13]. Таким чином, с*т. 330 КК* предметом є виключно *службова інформація* (специфічні дані з ОРД, контрозвідки чи сфери оборони), а державна зрада (ст. 111) та шпигунство (ст. 114*):* предметом є відомості, що становлять державну таємницю. Передача або збирання секретних даних із грифом секретності «таємно», «цілком таємно» чи «особливої важливості» кваліфікується за цими статтями [6]. Разом з тим, відповідно до Закону України «Про державну таємницю», одним із видів державної таємниці є також інформація у сфері оборони держави. Тому, у правозастосуванні можуть виникати випадки, коли поширення або збирання інформації з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам фактично підпадатиме під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК і кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111, 114 КК [1]. Для уникнення помилок під час кваліфікації кримінально протиправних діянь, видається доцільним виключити із диспозиції статті 330 КК України вказівку на вид службової інформації – у сфері оборони країни. Суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст.330 КК, є особа, якій відомості, що становлять державну таємницю (службову інформацію), були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Категорії працівників, які допускаються до роботи з виданнями з грифом «Для службового користування», визначаються керівниками організацій. Суб'єктом вчинення державної зради може бути лише громадянин України, а суб'єктом шпигунства – лише іноземець або особа без громадянства [2].

Таким чином, ключовим критерієм розмежування має бути не лише характер переданих відомостей**,** а насамперед спрямованість умислу, статус адресата, характер сприяння іноземній державі або її представникам та спрямованість посягання. Наприклад, для державної зради не є обов'язковою ознакою передання інформації саме з обмеженим доступом, а важливим є встановлення спрямованості відповідних дій на надання допомоги представникам держави-агресора у проведенні підривної діяльності проти України. І, якщо передання інформації фактично є складовою діяльності, спрямованої на допомогу іноземній державі у проведенні підривної діяльності проти України, то необхідно оцінювати вчинене передусім крізь призму положень про державну зраду. Таким чином, формальне встановлення факту передання службової інформації іноземному адресату не повинно автоматично зумовлювати кваліфікацію за ст. 330 КК України**.**

Висновки. В умовах воєнного стану ефективність кримінально-правової охорони службової інформації набуває особливого значення. Водночас посилення відповідальності повинно поєднуватися з дотриманням принципів законності, юридичної визначеності, індивідуалізації кримінальної відповідальності та недопущенням необґрунтованого розширення кримінально-правової заборони. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що ст. 330 КК України є важливим елементом кримінально-правового механізму охорони інформаційної складової національної безпеки України. Специфіка цієї норми полягає в тому, що предметом кримінального правопорушення є не будь-яка службова інформація, а відомості, зібрані у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності або у сфері оборони країни, які не належать до державної таємниці. Об'єктивна сторона

кримінального правопорушення характеризується альтернативними діями – передачею відповідних відомостей або їх збиранням з метою подальшої передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям чи їх представникам.

Особливе значення має розмежування ст. 330 КК України з державною зрадою та шпигунством. Оскільки наявність у диспозиції ст. 330 КК України прямої вказівки на відсутність ознак цих кримінальних правопорушень свідчить про необхідність комплексної оцінки фактичних обставин справи, насамперед спрямованості умислу та характеру посягання на інтереси держави. Тому, перспективними напрямами подальших наукових досліджень є розроблення критеріїв відмежування службової інформації від державної таємниці, удосконалення підходів до розмежування ст. 330 і ст. 111 КК України, критерії віднесення інформації до предмета ст. 330 КК України; визначення моменту закінчення кримінального правопорушення; встановлення спеціальної мети при збиранні інформації; визначення змісту поняття «тяжкі наслідки для інтересів держави»; розмежування ст. 330 КК України з державною зрадою і шпигунством; встановлення умислу особи; визначення ролі іноземного адресата інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головіна О. О. Характеристика об’єкта державної зради. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 185–191.

2. Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень [Текст] : навч. посіб. / [О.М. Алексійчук, І.А. Вартилецька, В.В. Голубош та ін.]; за заг. ред. О.С. Тарасенка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 7БЦ, 2026. 587 с.

3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А.В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 1064 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

6. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

7. Про державну таємницю: Закон України від 21.01. 1994 р. № 3855-XII / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 No2469-VIII / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

9. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. No 1932-XII / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

11. Про розвідку: Закон України від 17.09. 2020 р. № 912-IX / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL:. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text

12. Теоретико-кримінальні засади державної політики у сфері національної безпеки: монографія. Київ : 7БЦ, 2025. 225с.

13. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 22.04.2019 р. Справа № 638/5564/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/.

14. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26. 12. 2002 року № 374-IV / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL:. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.611
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.41

Сміх В. В.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0008-9812-8219

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ УБИВСТВАМ

Анотація. У статті на основі дослідження законодавства, практики правозастосування та правової доктрини окреслено підходи до визначення принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам. Автором показано, що дослідження принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам є вкрай актуальним, оскільки воно спрямоване на вирішення одного з ключових завдань сучасної держави – забезпечення ефективного захисту людського права на життя. Таке дослідження має не лише теоретичне, а й значне практичне значення, оскільки створює наукове підґрунтя для формування збалансованої, ефективної та системної правової протидії найнебезпечнішому прояву насильства в суспільстві. До таких принципів автор відносить пріоритет кримінально-правової охорони людського права на життя як ключової суспільної цінності; відповідності міжнародним стандартам захисту права на життя; відповідності кримінально-правової політики протидії умисним убивствам загальним принципам державної кримінально-правової політики; забезпечення об'єктивності, повноти та оперативності розслідування умисних убивств; забезпечення пропорційності покарання характеру та ступеню небезпечності вчиненого умисного вбивства; невідворотності кримінальної відповідальності за їх вчинення; забезпечення ефективної превенції умисних убивств засобами державного впливу; поєднання державних та недержавних форм протидії умисним убивствам; відкритості та демократизму; спрямованості діяльності держави на зниження рівня умисних убивств; поєднання кримінально-правової репресії та запобігання умисним убивствам (принцип поєднання заходів протидії); інституційної та функціональної поліцентричності; орієнтації на підвищення державної спроможності ефективно контролювати рівень і динаміку умисних убивств у суспільстві.

Ключові слова: *державна політика, державна кримінально-правова політика, злочин, умисні вбивства, протидія умисним убивствам, принципи, кримінальна відповідальність.*

Smikh V. V. On the question of the principles of state criminal-legal policy to combat intentional murder

Abstract. The article, based on a study of legislation, law enforcement practice, and legal doctrine, outlines approaches to determining the principles of state criminal law policy to counter intentional homicides. The author shows that the study of the principles of state criminal law policy to counter intentional homicides is extremely relevant, since it is aimed at solving one of the key tasks of the modern state – ensuring effective protection of the human right to life. Such research has not only theoretical, but also significant practical significance, since it creates a scientific basis for the formation of a balanced, effective, and systematic legal counteraction to the most dangerous manifestation of violence in society. The author includes such principles as the priority of criminal law protection of the human right to life as a key social value; compliance with international standards for the protection of the right to life; compliance of criminal law policy to counter intentional homicides with the general principles of state criminal law policy; ensuring objectivity, completeness, and efficiency of the investigation of intentional homicides; ensuring proportionality of punishment to the nature and degree of danger of the committed intentional homicide; inevitability of criminal liability for their commission; ensuring effective prevention of intentional homicides by means of state influence; combining state and non-state forms of counteraction to intentional homicides; openness and democracy; focusing state activities on reducing the level of intentional homicides; combining criminal-legal repression and preventing intentional homicides (the principle of combining countermeasures); institutional and functional polycentricity; focusing on increasing the state's ability to effectively control the level and dynamics of intentional homicides in society.

Key words: *law, state, public policy, state criminal law policy, crime, intentional homicide, combating intentional homicide, principles, criminal liability.*

© Сміх В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Важливість і актуальність дослідження принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам зумовлюються як фундаментальним значенням унікального людського права на життя, так і роллю держави у забезпеченні безпеки, правопорядку та соціальної стабільності в сучасному соціумі. Зважаючи на вивищення аксіологічних та антропологічних засад у механізмі правового регулювання загалом, а особливо в сенсі захисту людського права на життя, за сучасних умов така проблематика виходить далеко за межі суто кримінально-правового аналізу й набуває міждисциплінарного, конституційного та навіть цивілізаційного виміру досліджень. Як відомо, об'єктом посягання у випадку умисного вбивства є життя людини як найвища соціальна, конституційна та міжнародно-правова цінність. Саме тому ефективна протидія цьому злочинові є одним із базових позитивних обов'язків держави, що втілюється, зокрема, у створенні ефективної системи захисту життя людини [5].

Метою статті є дослідження соціолого-правових та кримінологічних основ формування принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам на основі аналізу законодавства, практики правозастосування та правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці питання принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам розглядалися у роботах таких ряду учених, як, зокрема, В. Борисов, С. Гусаров, О. Джужа, С. Загороднюк, А. Закалюк, О. Кваша, О. Литвак, О. Острогляд, Є. Письменський, Є. Стрельцов, П. Фріс, М. Хавронюк та ін.УЩоправда, ці дослідження стосувалися досліджень кримінальної відповідальності за умисне вбивство, кримінологічного аналізу умисних убивств, тощо. Оскільки цілісна теорія принципів такої політики ще не сформована, порушене питання актуалізує уваги щодо принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам.

Виклад основного матеріалу. Рівень захисту життя виступає критерієм гуманістичної спрямованості правової системи та показником реального забезпечення засадничих прав людини. Разом із тим, рівень і динаміка умисних убивств відображають не лише стан злочинності, а й глибші характеристики держави: ефективність її інститутів, здатність контролювати насильство, забезпечувати правопорядок і підтримувати монополію на легітимне застосування сили. За сучасних умов істотно зростають вимоги суспільства до здійснення виваженої та науково обґрунтованої кримінально-правової політики у сфері протидії умисним убивствам. Без чітко визначених принципів [2] така політика ризикує стати фрагментарною, ситуативною або надмірно репресивною. Отже, саме принципи забезпечують внутрішню узгодженість державної політики в означеній сфері, послідовність криміналізації та пеналізації, баланс між ефективністю протидії злочинності та дотриманням прав людини, послідовність і передбачуваність правового регулювання [3, с. 30]. Для України особливої актуальності ця проблематика набуває в контексті імплементації європейських стандартів, сформованих практикою ЄСПЛ та доктриною верховенства права (правовладдя). Дослідження таких принципів виконує важливу методологічну функцію, оскільки дозволяє чіткіше визначити цілі та межі кримінально-правового впливу у сфері протидії умисним убивствам, ретельніше оцінювати ефективність чинного законодавства в цій сфері, формувати критерії для його подальшого вдосконалення та забезпечувати системність правових реформ у сфері кримінальної юстиції. Між тим, сучасні соціальні трансформації, збройні конфлікти, поширення організованої злочинності, незаконного обігу зброї та нових форм міжособистісного насильства істотно ускладнюють здійснення політики із протидії умисним убивствам.

Основне призначення принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам полягає в тому, що вони визначають ціннісні орієнтири державної політики; формують її концептуальну ідеологічну основу; спрямовують нормотворчу діяльність; забезпечують єдність правозастосування; встановлюють межі державного примусу та кримінально-правової репресії стосовно умисних убивств; координують усі елементи системи протидії умисним убивствам; слугують критерієм оцінки її ефективності; визначають стратегічні і тактичні напрями її розвитку.

Виокремлення основних принципів державної політики протидії умисним убивствам зазвичай здійснюється не довільно чи інтуїтивно, а через поєднання кількох наукових і аналітичних методів. У сучасній кримінології, кримінальному праві та кримінально-правовій політиці можна виділити такі основні способи їх виокремлення:

1) антрополого-аксіологічний (першоосновою виокремлення таких принципів є соціальна цінність людського життя як найвищого блага, визнаного Конституцією України; оскільки умисне вбивство посягає на фундаментальне природне право людини – право на життя, принципи відповідної політики повинні відображати пріоритет охорони життя, безпеки особи та гуманістичний характер кримінально-правового впливу);

2) конституційний (базою для формування принципів є конституційні положення, зокрема, визнання людини, її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю; принцип верховенства права; принцип законності; рівність усіх перед законом; гарантії прав і свобод людини; саме Конституція визначає аксіологічні та юридичні орієнтири кримінально-правової політики);

3) кримінально-правовий (принципи кримінально-правової політики мають ґрунтуватися на фундаментальних принципах кримінального права, зокрема законності; справедливості; гуманізму; особистої відповідальності; вини; індивідуалізації кримінальної відповідальності; вони визначають допустимі межі кримінально-правового реагування);

4) об'єктний (особливості умисного вбивства як найтяжчого злочину проти життя зумовлюють виокремлення спеціальних принципів, пов'язаних із пріоритетністю захисту життя; невідворотністю реагування; адекватністю кримінально-правової реакції; диференціацією відповідальності залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки;

5) телеологічний, або цільовий (принципи мають випливати із стратегічних цілей такої політики, а саме: запобігання умисним убивствам; забезпечення ефективного кримінально-правового захисту життя; справедливе покарання винних; відновлення соціальної справедливості; мінімізація криміногенних ризиків.

6) міжнародно-правовий (важливим джерелом формування принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам є міжнародні стандарти захисту права на життя, сформульовані, зокрема, у практиці Ради Європи, Організації Об'єднаних Націй та Європейського суду з прав людини. Вони вимагають від держави: ефективного захисту життя; належного розслідування випадків насильницької смерті; пропорційності втручання; дотримання прав людини у кримінальному провадженні);

7) узагальнено-правозастосовчий (виокремлення принципів має спиратися також на судову практику; статистичні тенденції умисних убивств; практику досудового розслідування; проблеми кваліфікації та призначення покарання; саме правозастовна практика виявляє, які засади є реально необхідними для ефективної протидії);

8) спеціально-дефінітивний (щоб певне положення було визнано принципом державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам, воно повинно: мати фундаментальний характер; бути нормативно або доктринально обґрунтованим; діяти на всіх стадіях реалізації такої політики; мати універсальне значення; визначати зміст правотворчої та правозастосовної діяльності держави в ході реалізації цієї політики).

Змістовне наповнення кожного правового принципу відповідає в загальних рисах чинному законодавству тієї держави, де він закріплюється і реалізується, а також історичному етапові розвитку самої держави (де головною є цінність життя людини, її захищеність, умови для забезпечення рівного та справедливого захисту людського життя тощо), тобто змістовне наповнення принципів такої політики в різні епохи і в різних країнах може суттєво відрізнятися.

На наш погляд, принципи кримінально-правової політики у сфері протидії умисним убивствам не можна ототожнювати із принципами кримінального права з тих же причин, з яких принципи права нетотожні принципам політики як таким [1]. Як наголошує П. Фріс, принципи політики далеко не завжди оформлені у вигляді правових норм, а натомість вони можуть знаходити своє відображення

в програмових документах вищих органів державної влади, уряду, заявах та промовах Президента України, документах політичних партій та громадських організацій [16, с. 65]. Водночас принципи кримінального права і принципи кримінально-правової політики у сфері протидії умисним убивствам перебувають у відносинах тісного взаємозв'язку, взаємозумовленості та ієрархічної співпідпорядкованості. Вони не є тотожними, однак утворюють єдину нормативно-ідеологічну систему, в межах якої принципи кримінального права становлять фундамент, а принципи кримінально-правової політики – функціональний механізм реалізації цього фундаменту у сфері державного реагування на умисні вбивства.

У демократичній правовій державі кримінально-правова політика не існує поза правом і не може бути вищою за нього. Вона, насамперед, є інституціалізованою формою реалізації певних правових цінностей, закріплених у Конституції та в кримінальному законодавстві держави. Саме право визначає межі, зміст і допустимі засоби державного впливу на сферу кримінально-правових відносин. Тому політика у сфері протидії умисним убивствам повинна не створювати власні автономні правила, а має розвивати й конкретизувати вже наявні правові засади. Тим часом принципи кримінального права мають загальнообов'язковий характер; закріплені прямо або імпліцитно в Конституції та кримінальному законі; є юридичними орієнтирами для законодавця, суду та інших органів; мають вищий ступінь нормативності; виступають основою всієї системи кримінально-правового регулювання, включаючи формування й реалізацію кримінально-правової політики держави.

Первинність принципів кримінального права не означає заперечення існування зворотного впливу принципів кримінально-правової політики протидії умисним убивствам на принципи кримінального права в цілому. Хоча принципи кримінального права є первинними, принципи кримінально-правової політики також впливають на розвиток кримінального права за такими основними напрямками: стимулюють оновлення кримінального законодавства відповідно до пріоритетів кримінально-правової політики в означеній сфері; сприяють уточненню змісту та специфіки дії (реалізації) кримінально-правових норм з протидії умисним убивствам; адаптують кримінальне право до нових криміногенних викликів у сфері динаміки насильницької злочинності. Однак цей вплив не змінює похідного статусу принципів кримінально-правової політики протидії умисним убивствам по відношенню до принципів кримінального права держави. На практиці це означає, що кримінально-правова політика не може суперечити принципам законності, гуманізму, справедливості, вини та індивідуалізації; будь-які політичні рішення щодо посилення відповідальності за умисні вбивства повинні відповідати фундаментальним засадам кримінального права; у разі колізії принципів політики та права пріоритет мають саме принципи кримінального права. Отже, кримінально-правова політика не може суперечити принципам кримінального права. Саме останні визначають межі допустимої криміналізації; обмежують дискрецію законодавця; встановлюють стандарти правозастосування; гарантують захист прав людини. Наприклад, навіть за високого суспільного запиту на суворе покарання за умисні вбивства політика не може відступати від принципів гуманізму, справедливості та індивідуалізації відповідальності.

Висновки. Принципи державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам – це ключові, фундаментальні, вихідні засади й ідеї, які відображають забезпечують ціннісну визначеність і спрямованість, нормативну узгодженість і стабільність, функціональну ефективність і правову легітимність державної діяльності у сфері охорони і захисту життя людини від умисних протиправних посягань.

Ці принципи формують не тільки ідейну основу кримінально-правової політики протидії умисним убивствам, але і спрямовують цю політику, сприяють структуруванню зусиль держави у відповідному напрямі її здійснення, чинять суттєвий влив на формування кримінального права та його реалізацію у сфері протидії насильницькій злочинності в цілому. Водночас такі принципи, будучи відносно сталими, все ж перебувають у стані динаміки, змін, що слід враховувати в подальших дослідженнях розвитку цих принципів залежно від

тих процесів, що відбуваються в суспільстві, та їх збалансованості й узгодженості.

Виокремлення основних принципів державної політики протидії умисним убивствам зазвичай здійснюється не інтуїтивно, а через поєднання кількох науково-аналітичних методів, які в сукупності складають багаторівневий аналіз, що поєднує нормативно-правову доктрину, інституційну практику, емпіричні кримінологічні дані, порівняльно-правові дослідження та стандарти ЄСПЛ, що дозволяє виявити як ціннісні орієнтири, так і функціональні механізми державного контролю над насильством. Водночас відокремлення принципів державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам від суміжних правових явищ має здійснюватися за такими критеріями: рівень абстракції, функціональне призначення, нормативно-ціннісний характер, ступінь стабільності, регулятивна роль та місце у структурі політики. Саме сукупність цих ознак дозволяє точно визначити природу принципів як фундаментальних засад, що формують зміст, межі та спрямованість державної політики у сфері захисту життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лащук Є. В. Поняття принципів кримінально-правової політики та їх співвідношення з принципами кримінального права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 20. С. 160-173.

2. Острогляд О. В. Характеристика принципів кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку України. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 99-105.

3. Гусаров С. М. Кримінально-правова політика України: трансформації періоду війни та повоєнна перспектива. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 1. С. 24-31.

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.9:004.056
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.42

Тарнаруцька А. В.,
здобувач вищої освіти
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0003-8246-2128

Ніколаєнко Т. Б.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-4587-2561

КІБЕРЗЛОЧИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВУ

Анотація. У статті проведено дослідження сучасних викликів, які у зв'язку із цифровізацією державного сектору, впровадження кіберфізичних систем у промисловість та енергетику створили, з однієї сторони безпрецедентні можливості для загальносвітового прогресу, з іншої сторони, відкриті питання, які потребують системного підходу щодо зміни усталених постулатів щодо об'єкта, суб'єкта, предмета та місця вчинення кіберзлочинів.

Висвітлено, що в умовах розвитку технологій є потреба у перегляді правових положень у чинному КК щодо територіалізації вчинення кіберзлочинів з можливістю притягнення винних до відповідальності.

Проаналізовано, що нові форми посягань (маніпуляції ШІ, крадіжки віртуальних активів, атаки на інтернет речей) потребують перегляду об'єктів правової охорони в контексті захисту кіберпростору.

Окреслено, що з розвитком децентралізованих фінансів, технології блокчейн та віртуальних активів необхідно розширити предмети кіберзлочинів, унормувати заходи для забезпечення притягнення до відповідальності, на кшталт «крипто-арешту» в мережі, правового врегулювання статусу смарт-контрактів, а також впровадження спеціальної кримінальної відповідальності для розробників та власників ШІ за неналежний нагляд за автономними системами.

Встановлено, що сучасне кримінальне законодавство повинно враховувати при визначенні суті шкоди, які заподіюється від вчинення кіберзлочинів в розрізі системного аналізу деструктивного їх впливу на інформаційні та управлінські процеси на рівні державі.

Сучасні кібератаки, які в умовах воєнного стану впливають на забезпечення критичної інфраструктури, критичної інформаційної інфраструктури та за своїми наслідками є загрозою національній та громадській безпеці, доцільно розглянути такі кіберзлочини в системі воєнних злочинів.

Ключові слова: *кіберзлочини, об'єкт злочину, суб'єкт злочину, предмет злочину, територіалізація злочину, штучний інтелект, воєнні злочини.*

Tarnautska A. V., Nikolaienko T. B. Cybercrime: current challenges for criminal law

Abstract. This article examines the current challenges that, due to the digitization of the public sector and the introduction of cyber-physical systems in industry and the energy sector, have, on the one hand, created unprecedented opportunities for global progress, and, on the other hand, have raised unresolved issues that require a systematic approach to revising established assumptions regarding the object, subject, subject matter, and location of cybercrimes. The article highlights that, in light of technological advancements, there is a need to revise the legal provisions in the current Criminal Code regarding the territorial jurisdiction of cybercrimes, with a view to holding perpetrators accountable. The analysis shows that new forms of cybercrimes (AI manipulation, theft of virtual assets, and attacks on the Internet of Things) require a review of the objects of legal protection

© Тарнаруцька А. В., Ніколаєнко Т. Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

in the context of cybersecurity. It is noted that with the development of decentralized finance, blockchain technology, and virtual assets, it is necessary to expand the scope of cybercrimes, standardize measures to ensure accountability–such as “crypto-seizure” online–legal regulation of the status of smart contracts, and the introduction of specific criminal liability for AI developers and owners for failing to properly supervise autonomous systems. It has been established that modern criminal legislation must take into account, when determining the nature of the harm caused by cybercrimes, a systematic analysis of their destructive impact on information and management processes at the national level. Given that modern cyberattacks, under conditions of martial law, affect the security of critical infrastructure and critical information infrastructure and, due to their consequences, pose a threat to national and public security, it is appropriate to classify such cybercrimes as war crimes.

Key words: *cybercrimes, object of the crime, subject of the crime, subject matter of the crime, territorialization of the crime, artificial intelligence, war crimes.*

Постановка проблеми. На межі першої та другої чверті XXI століття стрімка та незворотна конвергенція цифрових технологій стала визначальним фактором радикальної трансформації всієї системи соціальних, економічних, політичних та правових відносин. Інформаційно-комунікаційні системи, мобільні мережі нового покоління (5G/6G), глобальний інтернет речей (IoT), нейромережі та розподілені хмарні обчислення сформували нову багатошарову реальність – кіберпростір. Відповідно до Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» цей простір фактично позбавлений будь-яких фізичних кордонів, він функціонує в режимі «24/7» і характеризується надвисокою швидкістю обміну інформаційними потоками, що остаточно нівелює традиційні геополітичні та юридичні уявлення про простір, час і державні межі. [16, стаття 1].

Масштабна цифровізація державного сектору (зокрема, успішна реалізація концепції «держави у смартфоні» в Україні), бурхливий розвиток децентралізованих фінансів (DeFi), впровадження кіберфізичних систем у промисловість та енергетику створили безпрецедентні можливості для загальносвітового прогресу. Водночас ці процеси породили глибокі системні вразливості, які стали фундаментом для появи та стрімкого поширення якісно нових, так би мовити «інтелектуальних» злочинів. Кіберзлочини сьогодні – це не поодинокі акти аматорського хакерства, а потужна, високотехнологічна, анонімна та ієрархічно структурована транснаціональна індустрія, яка починає функціонувати за бізнес-моделлю «злочин як послуга» (Crime-as-a-Service). За рівнем своєї прибутковості, масштабами охоплення аудиторії та ступенем руйнівного впливу на фінансову і політичну стабільність провідних держав вона сьогодні впевнено конкурує з найбільш небезпечними видами транснаціональної організованої злочинності. Для класичної доктрини кримінального права, як зазначають провідні вчені у цій галузі О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, це явище стало фундаментальним екзистенційним викликом, оскільки поставило під сумнів базові, усталені століттями постулати, зокрема, про місце вчинення кримінального правопорушення/злочину, державний суверенітет у віртуальному полі, правову природу об’єкта посягання та психологічні й юридичні характеристики суб’єкта вчинюваного правопорушення [9, с. 745-764].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні питання щодо протидії комп’ютерним кримінальним правопорушенням/злочинам (надалі будемо зазначати лише як злочини), формування засад так званого «цифрового кримінального права» та правової охорони інформаційних відносин перебували у колі наукових інтересів таких вчених, як: В.М. Бутузов [7], О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк [9]. Процесуальні аспекти роботи із цифровими слідами, особливості використання електронних доказів та цифрова криміналістика ґрунтовно висвітлені у працях М.А. Погорецького [14], Ю.Ю. Орлова [12], Е. Кейсі [1], Б. Шнайєра [18]. Попри значний науковий вклад у цьому напрямку, стрімка еволюція технологій потребує оновлення правового реагування та унормування з урахуванням викликів суачсності. Так, невирішеними залишаються питання кваліфікації діянь, які вчиняються автономними агентами штучного інтелекту без прямого втручання людини, правового статусу смарт-контрактів як інструментів автоматичного вчинення таких злочинів.

У звязку з цим **метою нашого дослідження** є проведення системного аналізу трансформації ключових інститутів кримінального права

в контексті кваліфікації кіберзлочинів, дослідження природи новітніх технологічних загроз та наукове обґрунтування концептуальних засад переходу до нової правової парадигми як «цифрового кримінального права».

Виклад основного матеріалу. Сучасна кримінально-правова наука розглядає кіберзлочини не як окремий вид злочину, а як складну, динамічну сукупність суспільно небезпечних діянь, де комп'ютерні системи, мережі або цифрові дані виступають або як безпосередній об'єкт злочинного посягання, або як головний інструмент його підготовки та реалізації [7, с. 67-81]. Особливість цього явища полягає у його здатності до миттєвої зміни та адаптації будь-яких технологічних інновацій. У кримінально-правовому аспекті кіберзлочинів можна виокремити у певні групи. Це: а) кіберзалежні злочини (cyber-dependent), які технічно неможливі без існування комп'ютерних мереж та цифрових систем (до них можна віднести наприклад, «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж» (ст. 361 Кримінального кодексу України (далі – КК), «Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут» (ст. 361^1 КК); «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку» (ст. 363^1 КК)) та б) кіберопосередковані злочини (cyber-enabled). До останньої групи злочинів можна віднести ті злочини, де цифрові технології масштабують та модифікують так би мовити загально кримінальні протиправні діяння, на кшталт, шахрайства, крадіжки, вимагання, надаючи їм ознак анонімності та масовості. Для прикладу крадіжка цифрових активів або розповсюдження забороненого контенту [8, 142]. Проведення такої диференціації є фундаментом для удосконалення як самої кваліфікації нових видів злочинів у кіберпросторі, так й підвищенням ефективності методики їх розслідування.

В умовах шаленого розвитку технологій територіалізація вчинення злочину є одним із правових аспектів, які потребують уваги їх правового вирішення. Сучасне кримінальне право у традиційному його розумінні вибудоване за територіальним принципом щодо вчинення кримінального правопорушення (ст. 10 КК) [19, ст. 10]. У кіберпросторі «місце вчинення злочину» має дещо інший зміст. Правопорушник для вчинення кіберзлочинів може використовувати різні схеми щодо так званого «заплутування» ідентифікації місця його вчинення. Вчиняючи злочин, наприклад, щодо певної інформації, яка перебуває в певному місці (місто, країна, континент), сам порушник може перебувати у зовсім іншому місці і це місце може бути кардинально інше від предмету вчиненого злочину (інший континент, чи безпосередньо країна, яка взагалі не має кримінальної відповідальності за подібні дії або не підтримує договори про екстрадицію). У такому разі складається ситуація «позитивного конфлікту юрисдикцій», коли декілька держав одночасно мають формальне право на розслідування, проте жодна з них не володіє повним доступом до серверів та цифрової доказової бази [4, с. 59-71]. Порушники при цьому можуть уникати відповідальності використовуючи «юрисдикційний арбітраж», де свідомо переносячи свої технічні потужності в країни з низьким рівнем регулювання IT-сфери та відсутністю міжнародної правової кооперації [10, ст. 22].

Також у сучасних цифрових реаліях ми змушені говорити про появу абсолютно нових об'єктів правової охорони, як, наприклад: віртуальні активи, персональні дані (цінні економічні ресурси, цілісні алгоритми штучного інтелекту), стабільність функціонування об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (енергомережі, транспортні системи, реєстри виборців тощо), посягання на які може призвести не лише до заподіяння матеріальної шкоди, до соціального колапсу цілих регіонів та потребують належного правового захисту. Тому сучасне кримінальне право має враховувати ці виклики сучасності та поступово відходити від вузького розуміння заподіяння матеріальної шкоди, а розглядати системність аналізу деструктивного впливу на інформаційні та управлінські процеси на рівні державі.

Потребує також нового підходу і розуміння суб'єкту кіберзлочину. Відповідно до умов чинного законодавства (ст. 18 КК) «суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» [19] Проте, як ми вже зазначали вище, вчинення кіберзлочинів можливо у симбіозі людини та технологій, де ідентифікація виконавця вчиненюваного діяння ускладнюється сучасними технологічними винаходами (шифруванням, «цибулевою маршрутизацією» (Tor), використанням анонімних проксі-серверів та VPN тощо). Крім того в контексті професіоналізації кіберкриміналу, сьогодні вчиняють такі злочини не поодинокі «хакери», а високоорганізовані угруповання з чітким розподілом ролей та функцій щодо виконання того чи іншого процесу/складової об'єктивної сторони злочину (кодери, тестувальники вразливостей, психологи-маніпулятори, «мувери» криптовалют тощо). Слід враховувати також і те, що учасники (співучасники) кіберзлочинів, здебільшого можуть не знати один про одного, доведення наявності у них «єдиного умислу» щодо вчинення кіберзлочину у їх співучасті є надзвичайно складним завданням. Як правильно зазначив В.П. Шеломенцев: «Криміналізація суспільства обумовлює поширення організованої злочинності у середовищі глобальних інформаційних мереж, які давно вже перетворилися в електронний аналог суспільного життя.» [17, с. 314]. Доволі небезпечними у цьому разі виступають APT-групи (Advanced Persistent Threats), які мають пряму або опосередковану державну підтримку, якафактично перетворює кіберзлочини на інструмент гібридної війни.

Окремим викликом для сучасного суспільства є розвиток децентралізованих фінансів, технології блокчейн та віртуальних активів, які не лише позитивно впливають на суспільство в цілому, але й сприяють трансформації методів легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, на зміну класичним офшорам прийшли так звані «міксери», анонімні криптогаманці та децентралізовані протоколи обміну, які дозволяють миттєво конвертувати викрадені активи, оминаючи будь-який централізований банківський контроль. Особливістю блокчейну (децентралізована цифрова база даних, що функціонує як ланцюжок блоків, де кожен блок містить інформацію, захищену криптографією.) є його незмінність та децентралізація, що створює унікальну правову дилему: з однієї сторони, всі транзакції є публічними, з іншої, – встановлення реального власника гаманця без спеціалізованих інструментів аналітики є фактично неможливим [4, с. 60]. В контексті кримінального права, така ситуація вимагає чіткого визначення та унормування, з однієї сторони, віртуальних активів, як предметів кіберзлочинів, з іншої сторони, з дотриманням вимог Конвенції про кіберзлочинність, унормуванні заходів для забезпечення відповідальності, на кшталт «крипто-арешту» в мережі, а також правового врегулювання статусу смарт-контрактів [10, заголовок 4, ст.19]. Якщо смарт-контракт автоматично виконує розподіл вкрадених коштів, то як наголошує В.П. Шеломенцев, є потреба у кваліфікації такої діяльності не просто як шахрайства, а як високотехнологічного відмивання грошей із використанням автономного програмного коду [17, с. 316].

Особливої гостроти в умовах сучасних глобальних конфліктів набувають і питання захисту критичної інформаційної інфраструктури та протидії кібертероризму. Сьогоднені кібератаки, які відбуваються в умовах воєнного стану на енергосистему України, системи водопостачання, транспортні вузли за своїми негативними наслідками можна прирівняти до застосування зброї масового ураження. Крім того втручання в систему керування зокрема АЕС чи роботу залізничного сполучення можна однозначно визначити як вчинення терористичного акту (ст. 258 КК). І знову ж таки у цьому аспекті залишається проблемним питання суб'єкта вчинюваного злочину, адже, як показують реалії сьогодення, він може діяти від імені іншої особи чи іншої держави з використанням сучасних технологій. Тому доцільно унормувати у КК кіберзлочини як одними із видів воєнних злочинів. Я переконана, що кібератаки в умовах воєнного стану доцільно розглядати і як злочини проти миру та безпеки людства з посиленням кримінальної відповідальності за створення «бот-нетів», призначених для масштабних деструктивних операцій.

Наступним викликом у системі вчинюваних кіберзлочинів для кримінального права є розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ). Як показав аналіз вчинюваних правопорушень у період 2024-2026 рр., технології генеративного ШІ постали одним із основних інструментів створення надреалістичного маніпулятивного контенту. Це призвело до появи нових видів злочинів, пов'язаних із маніпуляцією на світових фінансових ринках шляхом генерування фальшивих заяв політиків чи бізнесменів, використанням автономних шкідливих програм, які здатні самостійно, без вказівок людини, досліджувати систему захисту жертви, обирати оптимальну стратегію атаки та змінювати свій код для обходу антивірусних систем [6, с. 1-19]. Така ситуація породила концептуальну проблему встановлення вини вчинюваного діяння, де вибір дій покладається на автономні системи (алгоритми). У зв'язку з цим виникає питання: а хто б є суб'єктом злочину? Оскільки за чинним КК ним може бути лише фізична особа, то у разі, коли діяння вчиняється автономною системою (алгоритмом), питання притягнення винних до відповідальності залишається відкритим. Особа може бути притягнути до кримінальної відповідальності у разі створення, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів (ст. 361^1 КК), втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК), проте якщо злочин вчиняє автономна шкідлива програма, які здатна самостійно, без вказівки людини обирати оптимальну стратегію атаки, а змінювати свій код для обходу антивірусних систем, обирати «жерству», притягнути до відповідальності ШІ є неможливим. Тому, зрозумілою є позиція науковців, які обговорюють питання впровадження спеціальної кримінальної відповідальності для розробників та власників ШІ за неналежний нагляд за автономними системами, або ж введення поняття «технологічної необережності» [2].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що у сучасних умовах розвитку технологій кіберзлочини набувають нових форм, що потребує перегляду базових юридичних інститутів щодо суб'єкта та об'єкта кіберзлочинів, особливостей місця їх вчинення та визначення кіберзлочинів у системі воєнних злочинів.

Доцільно у чинному КК сформулювати нові форми посягань (маніпуляції ШІ, крадіжки віртуальних активів, атаки на інтернет речей) як види кіберзлочинів; розширити види предметів кіберзлочинів та розуміння матеріальної шкоди від їх вчинення в контексті деструктивного впливу на інформаційні та управлінські процеси на рівні державі; запровадити нові види відповідальність за використання автономних бот-мереж та технологій синтетичного медіаконтенту у формі крипто-арешту та запровадити кримінальну відповідальність для розробників та власників ШІ за неналежний нагляд за автономними системами.

Конфлікт інтересів: один із авторів є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Burlington : Academic Press, 2011. 840 p. URL: https://shop.elsevier.com/books/digital-evidence-and-computer-crime/casey/978-0-08-092148-8.

2. Cumbhadrika C., Herman K. Utilization of Artificial Intelligence in Cybercrime Investigation Process and Protection of Suspects' Human Rights. Global International Journal of Law and Social Sciences. 2025. Vol. 3, № 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/397881735.

3. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj.

4. Mordvyntsev M. V., Pashniev D. V., Khliestkov O. V. International Models of Legal Regulation for Combating Cybercrime: Recommendations for Ukraine. Проблеми законності. 2025. № 1. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/894.

5. Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced co-operation and disclosure of electronic evidence : international treaty of 12 May 2022. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/second-additional-protocol.

6. Varela Enríquez C., Toasa R., Urdaneta M. The Use of Artificial Intelligence in Cybercrime: Impact Analysis in Ecuador and Mitigation Strategies. Journal of Cybersecurity and Privacy. 2025. Vol. 5, № 4. DOI: https://doi.org/10.3390/jcp5040100.

7. Бутузов, В. (2011). Системно-структурний аналіз як метод дослідження протидії комп'ютерній злочинності. *Правова інформатика*, (1), 67-71.

8. Демедюк С. В., Користін О. Є. Тенденції та характерні особливості online-шахрайства в Україні. Наука і правоохорона. 2024. № 3–4 (142–154). DOI: https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).12

9. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право України : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

10. Конвенція про кіберзлочинність : міжнародний документ від 23.11.2001 (Budapest Convention). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

12. Кудінов В. А., Орлов Ю. Ю. Підготовка фахівців з протидії кіберзлочинності. Бюлетень з обміну досвідом роботи. 2011. № 138. С. 23–34.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

14. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 3, № 5. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37.

15. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17.

16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.

17. Шеломенцев В. П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 314–322.

18. Schneier, B. Click Here to Kill Everybody: Security and Survival in a Hyper-connected World. W.W., 2021.

19. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 06.07.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.43

Жигилій Д. Л.,
доктор філософії,
асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8532-7560

Гнатюк А. Ю.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-0222-3545

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У СПРАВАХ ПРО КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблематики застосування запобіжних заходів у справах про колабораціонізм крізь призму конвенційних стандартів забезпечення прав і основоположних свобод людини. За результатами аналізу судової практики виділено 4 підходи щодо обрання запобіжних заходів у вказаній категорії справ: 1) суди ухвалювали рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави, посилаючись на: а) безальтернативність запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у справах про колабораціонізм, б) тяжкість кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, в) наявність суспільного інтересу у справах про колабораціонізм; 2) суди ухвалювали рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою із визначенням розміру застави; 3) суди ухвалювали рішення про обрання більш м'якого запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою або внесенням застави, зокрема а) особистого зобов'язання, б) домашнього арешту; 4) суди ухвалювали рішення про відмову у застосуванні запобіжних заходів. Аргументовано, що у справах про колабораціонізм положення ч. 6 ст. 176 КПК України не встановлюють безальтернативний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а положення ч. 4 ст. 183 КПК України надають судам дискреційні повноваження визначати або не визначати розмір застави. При цьому, відповідно до конвенційних стандартів забезпечення прав та основоположних свобод людини, тяжкість кримінального правопорушення у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, а також суспільний інтерес у справах про колабораціонізм не можуть бути виключними підставами для застосування найбільш суворого запобіжного заходу.

Ключові слова: *колабораціонізм, запобіжні заходи, тримання під вартою, застава, домашній арешт, особисте зобов'язання, тяжкість кримінального правопорушення, покарання.*

Zhyhylii D. L., Hnatiuk A. Yu. Problematic issues of the application of preventive measures in collaboration cases (based on court practice materials)

Abstract. The article is devoted to the study of the application of preventive measures in cases of collaboration through the prism of conventional standards for ensuring the right to liberty and personal security. Based on the analysis of judicial practice, 4 approaches were identified regarding the selection of preventive

© Жигилій Д. Л., Гнатюк А. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

measures in this category of cases: 1) the courts decided to select a preventive measure in the form of detention without determining the amount of bail, referring to: a) the lack of alternatives to the preventive measure in the form of detention in cases of collaboration, b) the gravity of the criminal offense of which the person being prosecuted is suspected or accused, c) the presence of public interest in cases of collaboration; 2) the courts decided to select a preventive measure in the form of detention with the determination of the amount of bail; 3) the courts decided to select a milder preventive measure not related to detention or the payment of bail, in particular a) personal obligation, b) house arrest; 4) the courts decided to refused preventive measures in criminal proceedings. It is argued that in cases of collaboration, the provisions of Part 6 of Art. 176 of the CPC of Ukraine do not establish a non-alternative pre-trial restriction in the form of detention, and the provisions of Part 4 of Art. 183 of the CPC of Ukraine grant the courts discretionary powers to determine or not to determine the amount of bail. At the same time, in accordance with the convention standards for ensuring human rights, the gravity of the criminal offense of which a person brought to criminal responsibility is suspected or accused, as well as the public interest in cases of collaboration, cannot be the sole grounds for applying the most severe preventive measure.

Key words: *collaborationism, preventive measures, detention, bail, house arrest, personal obligation, severity of criminal offense, punishment.*

Постановка проблеми. За правилами КПК України під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України («Колабораційна діяльність»), за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (ч. 6 ст. 176 КПК України). При постановленні відповідної ухвали, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст. ст. 177 та 178 КПК України, слідчий суддя, суд має право не визначати розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України (ч. 4 ст. 183 КПК України). Відтак, у справах про колабораціонізм законодавець не регламентує тримання під вартою як безальтернативний запобіжний захід та надає судам дискреційні повноваження визначати або не визначати розмір застави. Водночас, виникає питання чи може слідчий суддя, суд обрати інший більш м'який запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою або визначенням застави (наприклад, особисте зобов'язання, особисту поруку чи домашній арешт). Привертає увагу також проблематика реалізації ч. 2 ст. 183 КПК України, відповідно до якої можливість застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою залежить у тому числі від тяжкості кримінального правопорушення, враховуючи зокрема те, що у справах про колабораціонізм деякі з них відносяться до кримінальних проступків (ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України) або нетяжких злочинів (ч. 3, 4 ст. 111-1 КК України). Це може свідчити про конкуренцію ч. 2 ст. 183 КПК України та ч. 6 ст. 176 КПК України. Тож, наукове осмислення проблемних питань застосування запобіжних заходів у справах про колабораціонізм є актуальним та відповідає викликам судової практики.

Виклад основного матеріалу. На думку К.О. Котельви, за результатами розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу відносно особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні колабораційної діяльності слідчий суддя може ухвалити одне з таких рішень: а) застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою та визначити розмір застави; б) застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою та не визначати розмір застави; в) постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу (тобто взагалі не обирати жоден із запобіжних заходів) [1]. Натомість аналіз судової практики щодо застосування запобіжних заходів у справах про колабораціонізм (ст. 111-1 КК України) дозволяє виділити 4 підходи, зокрема: 1) суди обирають запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави; 2) суди визначають розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 3) суди обирають запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою або внесенням застави; 4) суди відмовляють у задоволенні клопотань про обрання запобіжного заходу. Тож, розглянемо їх детальніше.

Підхід № 1. Суди обирають запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави [1,2,3,5,7,8]. У рамках цього підходу варто виділити три проблемних аспекти, коли суди застосовують тримання під вартою: а) як безальтернативний запобіжний

захід [2,3]; б) з посиланням на тяжкість кримінального правопорушення [3,5]; в) з посиланням на наявність суспільного інтересу у справах про колабораціонізм [7,8].

А) Суди застосовують тримання під вартою як безальтернативний запобіжний захід [2,3]. Наприклад, у справі № 490/7511/25 задовольняючи клопотання сторони обвинувачення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, суд звернув увагу захисника на те, що положеннями ч. 6 ст. 176 КПК України передбачено застосування під час дії воєнного стану безальтернативного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. Відтак, визначення розміру застави є неможливим [2]. Подібне аргументування застосовано судом також у справі № 636/4314/23 під час розгляду клопотання про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відносно обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 14, ч. 5 ст. 111-1, ч. 2 ст. 110 КК України [3].

Втім, такий підхід суперечить як положенням ч. 4 ст. 183 КПК України, які надають судам дискреційні повноваження визначати або не визначати розмір застави, так і Рішенню Конституційного Суду України від 19.06.2024 № 7-р (II)/2024, відповідно до якого застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою залежить не лише від тяжкості злочину, а й від наявності ризиків, визначених ст. 177 КПК України. Під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 КПК України у суду є можливість, за певних підстав та обставин, визначених статтями 177, 178 КПК України, застосувати заставу як більш м'який запобіжний захід. Тож, за ч. 6 ст. 176 КПК України запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не визначено як безальтернативний винятковий запобіжний захід [4].

Б) Суди застосовують тримання під вартою, посилаючись на тяжкість кримінального правопорушення [3,5]. Наприклад, у справі № 636/4314/23, продовжуючи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою відносно обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, суд виходив з того, що Особа_3 обвинувачується у вчиненні тяжкого злочину, що дає підстави вважати реально існуючим ризик того, що з урахуванням тяжкості покарання, яке загрожує обвинуваченому у випадку визнання його винним, останній спробує переховуватись від суду [3]. Ще одним прикладом є справа № 635/1477/23 у якій суд також задовольнив клопотання прокурора про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку з тим, що тяжкість покарання за ч. 5 ст. 111-1 КК України сама по собі може бути підставою та мотивом для обвинуваченого переховуватись від суду [5].

Втім, такий підхід суперечить практиці ЄСПЛ. Йдеться про рішення у справі «Дерев'яненко і Тарасова проти України» (заяви № 39465/23 і 43066/23).[1] Перший заявник посилався на порушення ст. 5 Конвенції з огляду на те, що національні суди неодноразово продовжували йому запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (загальний строк тримання під вартою становив 1 рік і 7 місяців), при цьому не спростовували аргументів заявника щодо відсутності ризиків, визначених ст. 177 КПК України та не розглядали можливість застосування альтернативного запобіжного заходу. Натомість уряд посилався на тяжкість кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, у вчиненні якого підозрювався заявник, а також наявність ризиків у кримінальному провадженні, зокрема переховуватися від органів досудового розслідування, незаконно впливати на свідків. Разом з цим, на думку уряду, у цій справі існував суспільний інтерес, оскільки тривала війна проти України та конкретні проблеми безпеки, пов'язані з окупацією, були важливими факторами при прийнятті рішення [6].

У свою чергу ЄСПЛ, оцінюючи чи мало місце порушення ст. 5 Конвенції у справі «Дерев'яненко і Тарасова проти України» (заяви № 39465/23 і 43066/23), виходив з наступного: 1) ризик втечі обвинуваченого не може оцінюватися виключно на підставі тяжкості покарання, яке йому загрожує. Необхідно

[1] Автори аналізують висновки ЄСПЛ лише щодо заяви першого заявника, який обвинувачувався у зайнятті колабораційною діяльністю (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Друга заявниця обвинувачувалась у пособництві державі-агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК України).

також враховувати низку інших факторів, які можуть підтвердити небезпеку переховування, або зробити її настільки незначною, що вона не може виправдати тримання під вартою (п. 65); 2) за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України було передбачено штраф як альтернативне покарання позбавленню волі у зв'язку з чим аргументи національних судів, щодо тяжкості покарання як підстави для існування ризику втечі були непереконливими (п. 66–67); 3) національні суди не спростували тверджень заявника про відсутність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, а саме того, що заявник: а) залишався за місцем проживання впродовж усього часу від звільнення окупованої території до його затримання, б) мав міцні соціальні зв'язки та був призовного віку, що унеможливлювало виїзд закордон; в) не контактував зі свідками, які евакуювалися на захід України (п. 68–69). Тож, ЄСПЛ констатував, що мало місце порушення ст. 5 Конвенції [6].

В) Суди застосовують тримання під вартою, посилаючись на суспільний інтерес у справах про колабораціонізм [7,8]. Наприклад, у справі № 229/5183/23, суд, задовольняючи клопотання прокурора про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, виходив з того, що своїм рішенням повинен забезпечити не тільки права обвинуваченого, а й високі стандарти охорони загальносуспільних прав та інтересів. Забезпечення таких стандартів, як підкреслює ЄСПЛ, вимагає від суду більшої суворості в оцінці порушень цінностей суспільства. Тож, тримання під вартою може бути виправдане, якщо існують реальні ознаки наявності справжнього суспільного інтересу, який незважаючи на презумпцію невинуватості, переважає принцип поваги до особистої свободи, закріплений ст. 5 Конвенції [7]. Аналогічні аргументи суд наводив у справі № 183/8535/22 під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, посилаючись на рішення ЄСПЛ у справі «Летельє проти Франції» [8].

Втім, ЄСПЛ у справі «Дерев'яненко і Тарасова проти України» (заяви № 39465/23 і 43066/23) висловив занепокоєння щодо неправильного тлумачення національними судами практики Суду. Це пов'язано з тим, що вищенаведені аргументи не були наявні ні у рішенні ЄСПЛ у справі «Летельє проти Франції», ні в жодному іншому рішенні за ст. 5 Конвенції (п. 70). Вони можуть бути частковим перефразуванням твердженням із справи «Селмуні проти Франції» (заява № 25803/94) і не є доречними у контексті оцінки того, чи виправдане тримання під вартою відповідно до ст. 5 Конвенції, оскільки стосуються підходів до розмежування різних форм жорстокого поводження відповідно до ст. 3 Конвенції (п. 72) [6].

Підхід № 2. Суди визначали розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [9]. Наприклад, у справі № 183/4344/23 слідчий суддя наголосив, що має право, а не обов'язок не визначати розмір застави. Втім, обставини кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, у вчиненні якого підозрюється Особа_5, а також відомості про особу підозрюваного, який раніше не судимий, одружений, має неповнолітню дитину, вищу освіту, страждає на хронічні захворювання і потребує лікування свідчать про відсутність підстав для реалізації права не визначати розмір застави. Тож, було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою із визначенням розміру застави [9].

Підхід № 3. Суди обирали запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою [10,11,12,13,14,15]. *Особисте зобов'язання.* Наприклад, у справі № 562/1299/22 слідчим суддею обрано запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання відносно підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, який перебуваючи за місцем свого проживання публічно розміщував на своїй сторінці облікового запису в соціальній мережі «одноклассники» дописи до підтримки рішень та дій держави-агресора [10]. Ще одним прикладом є справа № 461/6802/24, у якій також застосовано особисте зобов'язання відносно підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України [11].

Особиста порука. Відзначимо, що судовій практиці відомі випадки, коли у справах про колаборайну діяльність сторона захисту заявляла клопотання про застосування

запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. Втім, суди відмовляли у задоволенні цих клопотань у зв'язку з відсутністю доказів на підтвердження належного виконання поручителем його процесуальних обов'язків [12]. Наприклад, у справі № 953/896/23 слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, оскільки заявником не надано доказів про те, що поручитель в силу своєї діяльності може поручитися за виконання підозрюваною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України покладених на неї обов'язків відповідно до ст. 194 КПК України і за необхідності матиме об'єктивну можливість доставити її до органу досудового розслідування чи в суд на першу вимогу, так само як і не доведено, що поручитель відповідає вимогам, викладеним у ч. 2 ст. 180 КПК України [12]. У свою чергу, на думку К.О. Котельви, особиста порука є перспективним запобіжним заходом у справах про колабораціонізм. Якщо за людину готовий поручитися інший громадянин України, який користується авторитетом та повагою громади, значить така людина заслуговує на певний кредит довіри. Крім того, це був би перший крок в бік примирення та порозуміння в суспільстві [1].

Домашній арешт. Наприклад, у справі № 953/896/23, задовольняючи клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту відносно підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, слідчий суддя виходив з того, що законом не встановлено обмежень щодо застосування вказаного запобіжного заходу, оскільки ч. 2 ст. 181 КПК України передбачено, що домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі [12]. Ще одним прикладом є справа № 948/783/23, у якій слідчий суддя задовольнив клопотання сторони обвинувачення про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту відносно підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. При цьому наголошено на неможливості застосування застави, оскільки підозрюваний офіційно не працевлаштований та немає стабільного доходу [13]. Принагідно згадати також справу № 383/119/23, у якій суд задовольнив клопотання прокурора про зміну запобіжного заходу обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України з тримання під вартою на домашній арешт. При цьому суд враховував, що особа обвинувачується у вчиненні нетяжкого кримінального правопорушення, а ризики, які були підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зменшилися [14].

Неможливо оминути увагою також справу № 761/23984/23, у якій слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про обрання відносно підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, мотивувавши тим, що сторона обвинувачення не навела обсягу вагомих фактичних даних в обґрунтування підозри, які свідчили б про необхідність застосування виключного запобіжного заходу. Тяжкість злочину та суворість покарання, яке загрожує особі в разі визнання винуватості, не може слугувати єдиною підставою для застосування тримання під вартою та не свідчить про неможливість уникнення встановлених ризиків шляхом застосування інших, більш м'яких запобіжних заходів із покладенням процесуальних обов'язків, передбачених ст. 194 КПК України. Тож, керуючись ч. 4 ст. 194 КПК України, відповідно до якої якщо при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор доведе обставини, передбачені п. 1, 2 ч. 1 ст. 194, але не доведе обставин, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 194, слідчий суддя має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні. Відтак, було застосовано домашній арешт [15].

Підхід № 4. Суди відмовляли у задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу [16,17,18,19]. Наприклад, у справі № 203/1892/24 прокурор на стадії підготовчого провадження заявив клопотання про обрання відносно обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, запобіжного заходу

у вигляді домашнього арешту. Відмовляючи у задоволенні клопотання, суд виходив із того, що посилання на тяжкість обвинувачення, як на головний чинник при оцінці ймовірності того, що особа буде переховуватися від правосуддя, перешкоджатиме розслідуванню або вчинятиме нові злочини є недостатнім. Суворість покарання є визначальним елементом при оцінці ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, втім необхідність ізоляції особи від суспільства не можна оцінювати з винятково абстрактного погляду, беручи до уваги тільки тяжкість кримінального правопорушення. До того ж, ризики, на які посилався прокурор спростовуються тим, що обвинувачені не проігнорували жодного виклику суду про явку у судове засідання [16].

Ще одним прикладом є справа № 183/8154/22, у якій слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відносно підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. Це пов'язано з тим, що прокурором не доведено наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. До того ж, слідчим суддею враховано те, що особа підозрюється у вчиненні нетяжкого злочину, за вчинення якого передбачено альтернативні види покарання, не пов'язані з позбавленням волі, а найсуворіше покарання у вигляді позбавлення волі не більше, ніж 3 роки. Окрім цього, підозрюваний належним чином виконує процесуальні обов'язки [17].

Судовій практиці також відомі випадки, коли сторона обвинувачення не подавала клопотання про застосування запобіжного заходу відносно підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні колабораційної діяльності. Відтак, жоден із запобіжних заходів не застосовувався. Йдеться про кримінальні провадження за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України [18,19].

Відзначимо, що підходи, відповідно до яких, суди під час розгляду клопотання про обрання запобіжних заходів у справах про колабораціонізм застосовували більш м'який запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою або внесенням застави відповідають конвенційним стандартам забезпечення прав і основоположних свобод людини. Йдеться про кримінальні провадження щодо розслідування проступків, передбачених ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України, санкції яких не визначають покарання у вигляді позбавлення волі або нетяжких злочинів, передбачених ч. 3, 4 ст. 111-1 КК України. Це пояснюється тим, що:

1) запобіжний захід не може ототожнюватись із покаранням і застосовується виключно з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання ризиків, передбачених ст. 177 КПК України;

2) положення ч. 2 ст. 183 КПК України не передбачають застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних проступків. До того, ж санкції ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України не передбачають покарання у виді позбавлення волі, а санкції ч. 3, 4 ст. 111-1 України передбачають основні види покарань, які є альтернативними позбавленню волі. Водночас, для подолання конкуренції ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України законодавцю варто переглянути перелік кримінальних правопорушень, щодо яких дозволяється під час дії воєнного стану застосувати до підозрюваного або обвинуваченого запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 ст. 176 КПК України (тобто тримання під вартою);

3) безальтернативне застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою може слугувати ризиком порушення не лише ст. 5 ЄКПЛ, а й ст. 3 Конвенції з огляду на переповненість СІЗО, проблеми з водо- та енергопостачанням через ракетні обстріли критичної інфраструктури тощо (на думку, К.О. Котельви) [1].

Висновки. У справах про колабораціонізм тримання під вартою не є безальтернативним запобіжним заходом, оскільки положення ч. 4 ст. 183 КПК України надають судам дискреційні повноваження визначати або не визначати розмір застави у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. При цьому тяжкість кримінального правопорушення, у якому підозрюється або обвинувачується особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, а також суспільний інтерес у справах

про колабораціонізм не можуть бути виключними підставами для обрання запобіжного заходу. Застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою або внесенням застави (йдеться про особисте зобов'язання та домашній арешт) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, передбачених ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України або нетяжких злочинів, передбачених ч. 3, 4 ст. 111-1 КК України відповідають конвенційним стандартам забезпечення прав та основоположних свобод людини. Водночас, для подолання конкуренції ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України законодавцю варто переглянути перелік кримінальних правопорушень, щодо яких дозволяється під час дії воєнного стану застосувати до підозрюваного або обвинуваченого запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 ст. 176 КПК України (тобто тримання під вартою).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Котельва К.О. Запобіжний захід для підозрюваних у колабораціонізмі: чи вистачить слідчих ізоляторів? // *УГСПЛ.* 2022, 17 груд. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/zapobizhnyy-zakhid-dlia-pidozriuvanykh-u-kolaboratsionizmi-chy-vystachyt-slidchykh-izoliatoriv/ (дата звернення: 27.07.2026).

2. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 30 вересня 2025 р. у справі № 490/7511/25 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130716958 (дата звернення: 27.07.2026).

3. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 08 червня 2026 р. у справі № 636/4314/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137180271 (дата звернення: 27.07.2026).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі № 3-111/2023(207/23, 315/23) за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 р. № 7-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text (дата звернення: 27.07.2026).

5. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 02 березня 2026 р. у справі № 635/1477/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134546999 (дата звернення: 27.07.2026).

6. Case of Derevyanko and Tarasova v. Ukraine (Applications nos. 39465/23 and 43066/23) : Judgment of European Court of Human Rights, 23 July 2026 // HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-251252 (Last accessed: 27.07.2026).

7. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 20 липня 2026 р. у справі № 229/5183/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/138333080 (дата звернення: 27.07.2026).

8. Ухвала Самарівського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 17 березня 2026 р. у справі № 183/8535/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134876681 (дата звернення: 27.07.2026).

9. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11 квітня 2023 р. у справі № 183/4344/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110166311 (дата звернення: 27.07.2026).

10. Ухвала Здолбунівського районного суду Рівненської області від 04 липня 2022 р. у справі № 562/1299/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105091009 (дата звернення: 27.07.2026).

11. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 03 лютого 2025 р. у справі № 461/6802/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124901868 (дата звернення: 27.07.2026).

12. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 07 лютого 2023 р. у справі № 953/896/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108976914 (дата звернення: 27.07.2026).

13. Ухвала Машівського районного суду Полтавської області від 21 березня 2023 р. у справі № 948/783/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109708535 (дата звернення: 27.07.2026).

14. Ухвала Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 25 січня 2023 р. у справі № 383/119/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582137 (дата звернення: 27.07.2026).

15. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 12 липня 2023 р. у справі № 761/23984/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112421691 (дата звернення: 27.07.2026).

16. Ухвала Звенигородського районного суду Черкаської області від 30 червня 2022 р. у справі № 694/557/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105087182 (дата звернення: 27.07.2026).

17. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 27 лютого 2023 р. у справі № 643/1466/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109230438 (дата звернення: 27.07.2026).

18. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпра від 22 травня 2024 р. у справі № 203/1892/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119214141 (дата звернення: 27.07.2026).

19. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 20 грудня 2022 р. у справі № 183/8454/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108045568 (дата звернення: 27.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.44

Ісланкін С. М.,
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0864-2679

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПЛАНУВАННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню сутності криміналістичного прогнозування як методики організації та здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Аргументовано, що криміналістичне прогнозування забезпечує своєчасне передбачення розвитку слідчих ситуацій, прийняття обґрунтованих процесуальних і тактичних рішень, адаптацію планування розслідування до змін оперативної обстановки, а також мінімізацію ризиків втрати доказової інформації. Здійснено аналіз науково обґрунтованих підходів щодо визначення категорії **«**криміналістичне прогнозування» та запропоновано визначення цього поняття з урахуванням особливостей здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Наголошено, що криміналістичне прогнозування є динамічним та адаптивним методом пізнавальної діяльності органів досудового розслідування, що спрямований на системний аналіз інформації та прогнозування розвитку слідчих ситуацій. Застосування останнього дає змогу оптимізувати використання наявних засобів, своєчасно коригувати план розслідування, адаптувати тактику проведення слідчих (розшукових) дій до змін оперативної обстановки, а також забезпечити повне, всебічне й неупереджене дослідження обставин кримінального правопорушення. Додатково виокремлено чинники, що впливають на ефективність прогнозування під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. До таких чинників належать порушення функціонування критичної інфраструктури, повторні ракетні та артилерійські удари, обмеження доступу до окремих територій, ускладнення взаємодії з суб'єктами сектору безпеки й оборони тощо. Поряд із цим, практичне значення криміналістичного прогнозування полягає у можливості своєчасного коригування плану розслідування, оптимізації проведення слідчих (розшукових) дій та підвищення ефективності досудового розслідування. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації ризиків втрати доказової інформації та забезпеченню належного виконання завдань кримінального провадження.

Ключові слова: *криміналістичне прогнозування, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, воєнний стан, безпекові ризики.*

Islankin S. M. Criminalistic forecasting as an effective method for planning investigative (search) activities

Abstract. This research article examines the nature of forensic forecasting as a methodology for organizing and conducting pretrial investigations under martial law. It is argued that forensic forecasting ensures the timely anticipation of developments in investigative situations, the adoption of well-founded procedural and tactical decisions, the adaptation of investigation planning to changes in the operational situation, and the minimization of risks associated with the loss of evidentiary information. An analysis of scientifically grounded approaches to defining the category of "criminalistic forecasting" is conducted, and a definition of this concept is proposed, taking into account the specific features of conducting pretrial investigations under martial law. It is emphasized that forensic forecasting is a dynamic and adaptive method of cognitive activity for pre-trial investigation agencies, aimed at the systematic analysis of information and the forecasting of the development of investigative situations. The application of this method makes it possible to optimize the use of available resources, adjust the investigation plan in a timely manner, adapt the tactics of investigative (search) actions to changes in the operational situation, and ensure a complete, comprehensive, and impartial examination of the circumstances of a criminal offense. In addition, factors affecting the effectiveness of forecasting during a pretrial investigation

© Ісланкін С. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

under martial law have been identified. These factors include disruptions to critical infrastructure, repeated missile and artillery strikes, restrictions on access to certain territories, and difficulties in coordinating with entities in the security and defense sectors, among others. At the same time, the practical significance of forensic forecasting lies in the ability to make timely adjustments to the investigation plan, optimize investigative (search) activities, and enhance the effectiveness of pretrial investigations. Implementing these measures will help improve the effectiveness of pretrial investigations, minimize the risk of losing evidence, and ensure the proper fulfillment of the objectives of criminal proceedings.

Key words: *criminalistic forecasting, investigative (search) activities, pretrial investigation, martial law, security risks.*

Постановка проблеми. Одним із ефективних методів, який безпосередньо впливає на організацію та планування слідчих (розшукових) дій є криміналістичне прогнозування. Зазначений метод виконує низку функцій, спрямованих на прийняття обґрунтованих рішень під час досудового розслідування. Серед таких пропонується виокремити: тактичну, прогностичну, орієнтуючу, попереджувальну та раціональну. Водночас криміналістичне прогнозування не обмежується використанням напрацювань інших галузей знань. Воно полягає у їх удосконаленні з урахуванням специфіки криміналістики та сучасних умов здійснення розслідування.

Особливої актуальності обраний метод набуває в умовах воєнного стану, що пояснюється ускладненням криміногенної ситуації в країні. Як наголошує Войтович Н. Ф., на тлі збройної агресії РФ організовані злочинні угруповання адаптували свої схеми до нових умов. Спостерігається активізація наступних проявів: контрабанда зброї та військових товарів; злочини, пов'язані з гуманітарною допомогою – викрадення, перепродаж, фіктивне постачання; тіньовий обіг пального, медикаментів, продуктів харчування; мародерство, привласнення майна, залишеного на деокупованих територіях [1, с. 52]. Зазначене зумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації розслідування, що вимагає не лише реагування на вже вчинені діяння, а й можливості передбачення їх подальшого розвитку.

Вбачається, що практична діяльність органів досудового розслідування безпосередньо пов'язана зі складовими прогнозування в частині зміни слідчих ситуацій, поведінки учасників кримінального провадження, результатів прийнятих рішень, а також формування доказової інформації. За таких умов метод криміналістичного прогнозування потребує адаптації з урахуванням особливостей криміналістичних об'єктів і практичних проблем, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень. У цьому контексті дискусійними залишаються саме практичні аспекти його застосування, що потребує удосконалення криміналістичних знань та методичного забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами здійсненого аналізу наукової літератури, можна констатувати, що обраний предмет нашого дослідження не є новим для правової науки. Втім, реалії воєнного стану активізували наукові пошуки у цьому напрямку. Так, серед авторів, які досліджували обрану нами тематику, пропонується виокремити: Боднарук О. М., Войтович Н. Ф., Журавель В. А., Калініна І. В., Клименко Н. І., Новіков О. В., Павлова Н. В., Татарин Н. М., Тома М. Г. та інші.

Метою написання статті є дослідження криміналістичного прогнозування, як дієвого методу планування слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Почати наше дослідження пропонується із теоретичних положень, які стосуються визначення категорії «криміналістичне прогнозування». Принагідно відзначити, що науковці не сформували єдиного погляду щодо її тлумачення. Так, Павлова Н. В. пропонує звертатися до етимології терміна «прогноз», який походить від грецького πρόγνωσις «передбачення», і «gno» – «знати». Згідно з академічним тлумачним словником української мови, прогноз являє собою передбачення на основі наявних даних напряму, характеру й особливостей розвитку та закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві. Із цього випливає, що передбачення – це здатність передбачати майбутнє, те, що має відбутися [6, с. 402].

Своєю чергою, Татарин Н. М. розглядає прогнозування, як метод розслідування кримінальних правопорушень, що полягає

в продумуванні через операції мислення можливі варіанти поводження як особи злочинця, так й особи, яка проводить досудове розслідування, та результатів їх впливу на виконання окреслених тактичних і стратегічних завдань розслідування. При цьому слід усвідомлювати, що формування прогнозів дає змогу не тільки спланувати та впорядкувати проведення окремих процесуальних дій, ухвалення процесуальних рішень та/або здійснення досудового розслідування загалом, а й передбачити небажаний варіант розвитку події і відмовитися від використання деяких засобів і методів збирання доказових та орієнтовних відомостей [7, с. 109].

Разом із цим, Клименко Н. І. та Калініна І. В. відносять криміналістичне прогнозування до сфери наукового передбачення, наголошуючи, що необхідність виділення цієї обставини виникає тому, що у криміналістичній та експертній практиках поширеним є інтуїтивне прогнозування. Цілком зрозуміло, що інтуїція не може бути чинним замінником наукового передбачення: прогнозування на засадах інтуїції є вимушеним, оскільки наукою ще не розроблені відповідні рекомендації. Тому первісною якістю криміналістичних та експертних прогнозів є їх наукова обґрунтованість [4, с. 210].

Доповнюючи наведене, ми погоджуємось з думкою Новіков О. В. який зазначає, що незважаючи на широке різноманіття методів і методик прогнозування злочинності, більшість із них є варіаціями базових підходів. Багато з цих методів та методик належать, скоріше, до окремих прийомів чи процедур прогнозування, інші являють собою набір окремих прийомів, які відрізняються від базових чи один від одного кількістю окремих прийомів і послідовністю їх застосування. Таким чином, для виявлення можливостей і обмежень прогнозування криміногенної ситуації у повоєнний період доцільним є аналіз потенціалу найбільш поширених методів, без необхідності охоплення всієї множини існуючих підходів [5, с. 46].

На підставі викладеного, зауважимо, що гносеологічна суть прогнозування, як методу планування слідчих (розшукових) дій проявляється через його динамічний характер. Враховуючи, що детермінанти злочинності постійно змінюються, доцільною є його адаптація до змін у криміногенному середовищі шляхом постійного оновлення прогнозних даних та коригування тактики проведення слідчих (розшукових) дій. Така властивість прогнозування забезпечує можливість активного моделювання процесуальної діяльності уповноважених органів, визначення її оптимальних напрямів та послідовності з урахуванням трансформаційних процесів у суспільному житті. Водночас згаданими вище авторами, прогнозування розглядається як інтелектуальний процес, що ґрунтується на застосуванні наукових методів, які гарантують можливість передбачати закономірності розвитку злочинності з метою оптимізації діяльності органів досудового розслідування.

Погоджуючись із наведеною позицією, відзначимо думку Журавля В. А., який наголошує, що випереджаючий розвиток елементів злочинної діяльності порівняно з процесами розробки, уніфікації та впровадження в практику судово-слідчих органів прийомів, засобів та методів їх розкриття, розслідування та попередження необхідно розглядати як одну з ключових проблем, яку необхідно вирішувати у тому числі й засобами криміналістичного прогнозування. Саме прогнозні судження здатні дати відповідь щодо необхідності впровадження в теорію та практику боротьби зі злочинністю таких криміналістичних нововведень, які б дали змогу мінімізувати або повністю усунути існуючу диспропорцію між рівнем і характером прояву елементів злочинної діяльності та засобів протидії їм [2, с. 240].

Зазначене відповідає концепції криміналістичної прогностики, як окремого напрямку знань. У цьому контексті обґрунтованою є думка, щодо розгляду криміналістичної прогностики у двох аспектах: як окреме криміналістичне вчення, яке являє собою систему наукових положень про загальні закономірності побудови й перевірки прогнозів, що відображують перспективи і напрямки розвитку криміналістики та об’єктів її пізнання в майбутньому; як галузь правового (юридичного) прогнозування, що становить собою різновид передбачення у сфері боротьби зі злочинністю, де спільною сферою прогностичних досліджень правознавців, процесуалістів та криміналістів є передбачення тенденцій і перспектив

розвитку та вдосконалення методів і засобів здійснення досудового розслідування та судового розгляду, розширення доказової бази, своєчасного введення нормативного регулювання і відповідальності [3, с. 189].

З огляду на зазначене, слід зауважити, що воєнний стан також вплинув на рівень воєнних та антивоєнних чинників криміногенної ситуації в країні. У своїй сукупності вони визначають тенденції, а також проблеми адаптації системи протидії злочинності й шляхи їх подолання. Як зазначають Тома М. Г. та Боднарук О. М., аналізуючи проблематику протидії злочинності в умовах воєнного стану, важливо зосередити увагу на визначенні та систематизації низки ключових індикаторів. Ці індикатори мають прямий вплив на результативність заходів, спрямованих на зниження рівня злочинності та забезпечення громадської безпеки. Особливо актуальним є дослідження таких аспектів, як адаптація правоохоронних органів до нових реалій, доступність ресурсів для проведення оперативно-розшукових заходів, ступінь координації між різними структурами, а також психологічний стан населення у складних умовах воєнного часу. Відстеження і аналіз цих чинників дозволяє виявити слабкі місця, прогнозувати потенційні виклики та оптимізувати стратегії боротьби зі злочинністю відповідно до актуального соціально-політичного контексту [8, с. 55].

За таких умов предмет нашого дослідження є не лише організаційним, але й практичним інструментом моделювання проведення слідчих (розшукових) дій та мінімізації ризиків втрати доказової інформації. В умовах воєнного стану практичний аспект криміналістичного прогнозування проявляється у можливості врахування специфічних факторів, які безпосередньо впливають на ефективність досудового розслідування. До таких належать: порушення функціонування критичної інфраструктури; повторні ракетні та артилерійські удари; обмеження доступу до окремих територій; ускладнення взаємодії з суб'єктами сектору безпеки й оборони тощо. Зважаючи на такі обставини, формування можливих прогнозів забезпечує своєчасне коригування плану розслідування відповідно до зміни слідчої ситуації.

На противагу цьому, в умовах воєнного стану суттєво зростає значення прогнозування поведінки учасників кримінального провадження. Пов'язується це з існуванням підвищеної ймовірності зміни місця перебування учасників досудового розслідування, зокрема, свідків, потерпілих або підозрюваних через виїзд за кордон, мобілізацію, евакуацію та інше. Водночас прогнозування таких обставин дає змогу своєчасно визначити найбільш доцільний порядок отримання доказової інформації. Гарантією цього є дотримання низки послідовних дій, спрямованих на виконання завдань кримінального провадження.

Пропонується звернути увагу на запропоновану Павловою Н. В. модель здійснення криміналістичного прогнозування у методиці розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. Запропонований алгоритм набуває загального методичного значення, що надає можливість застосовувати його під час розслідування й інших видів кримінальних правопорушень. До таких етапів криміналістичного прогнозування вона відносить: визначення мети та підстав криміналістичного прогнозування; аналіз вихідної інформації, у тому числі із застосуванням методу екстраполяції щодо події кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства; висунення гіпотез щодо події кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства та перспектив кримінального провадження в цілому; обрання шляхів реалізації заходів, спрямованих на вирішення стратегічних та тактичних завдань розслідування кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства; прийняття тактичних і організаційних рішень щодо розслідування кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства; прогнозування наслідків та ймовірних ризиків реалізації тактичних і організаційних рішень; реалізація тактичних і організаційних рішень; оцінка результатів і порівняння їх з прогнозом; обрання нових шляхів, враховуючи допущені помилки; здійснення прогнозування, враховуючи помилки, що були допущені внаслідок попереднього прогнозу тощо; верифікація (перевірка й оцінка) прогнозу [6, с. 403].

Висновки. Отже, криміналістичне прогнозування є важливою складовою організації

та здійснення досудового розслідування, що забезпечує науково обґрунтоване передбачення розвитку слідчих ситуацій. Застосування останнього дає змогу оптимізувати використання наявних засобів, своєчасно коригувати план розслідування, адаптувати тактику проведення слідчих (розшукових) дій до змін оперативної обстановки, а також забезпечити повне, всебічне й неупереджене дослідження обставин кримінального правопорушення.

Встановлено, що в умовах воєнного стану значення криміналістичного прогнозування підвищується, адже здійснення досудового розслідування відбувається під впливом специфічних чинників, пов'язаних із безпековою ситуацією, обмеженням доступу до окремих територій, порушенням функціонування критичної інфраструктури та іншими обставинами, які потребують постійного перегляду й адаптації прийнятих рішень. З огляду на це криміналістичне прогнозування доцільно розглядати як динамічний та адаптивний метод пізнавальної діяльності органів досудового розслідування, спрямований на системний аналіз інформації та прогнозування розвитку слідчої ситуації.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на удосконалення теоретичних засад криміналістичного прогнозування, розроблення практичних алгоритмів його застосування під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, а також імплементації сучасних інформаційно-аналітичних технологій у процес прогнозування. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації ризиків втрати доказової інформації та забезпеченню належного виконання завдань кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Войтович, Н. Ф. (2025). Організована злочинність в умовах воєнного стану: сучасні виклики та наукові орієнтири. *Успіхи і досягнення в науці*, 9, 50-61.

2. Журавель, В. А. (2023). Закономірності, які вивчає криміналістика. *Вісник Національної академії правових наук України*, 30(1), 227-249.

3. Журавель, В. А. (2024). Професорка В. О. Коновалова – вчена-новаторка. У А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, & Є. Є. Демидова (Ред.), Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (с. 25-28). Право.

4. Клименко, Н. І., & Калініна, І. В. (2019). Криміналістичне та експертне прогнозування: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 1(1), 206-210.

5. Новіков, О. В. (2025). Проблеми використання деяких методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період. У В. С. Батиргареєва (Ред.), Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. (Вип. 49, с. 43-55). Право. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-43

6. Павлова, Н. В. (2022). Криміналістичне прогнозування у методиці розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. Юридичний науковий електронний журнал, 7, 401-404. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/97

7. Татарин, Н. М. (2024). Прогнозування й моделювання як методи організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*, 4(89), 107-111. https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-107-111

8. Тома, М. Г., & Боднарук, О. М. (2025). Протидія злочинності в умовах війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція, 74, 55-59.

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.341.3:343.85
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.45

Мельник А. М.,
здобувач науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення
та правозастосування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-3473-1564

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ БПЛА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Анотація. У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий і криміналістичний аналіз зарубіжного досвіду застосування безпілотних літальних апаратів під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними групами. Встановлено, що в сучасній правоохоронній практиці БПЛА використовуються у трьох взаємопов'язаних напрямах: як технічний засіб повітряного спостереження та оперативного забезпечення; як інструмент безконтактної фіксації, картографування і тривимірного моделювання місця події; як об'єкт цифрової криміналістики у випадках вилучення дронів, пультів керування, мобільних пристроїв і хмарних облікових записів у членів злочинних угруповань. Такий поділ дає змогу розглядати безпілотну систему не лише як носій камери, а як комплекс взаємопов'язаних апаратних, програмних, телекомунікаційних і доказових компонентів.

Узагальнено практики Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Італії та Австралії, а також підходи Європолу, Інтерполу й Управління ООН з наркотиків і злочинності. Визначено, що БПЛА найбільш ефективні під час розслідування незаконного обігу наркотичних засобів і зброї, торгівлі людьми, незаконного переправлення осіб, контрабанди, організованих екологічних злочинів, діяльності прихованих виробництв, складів, лабораторій і маршрутів переміщення предметів злочину.

Окрему увагу приділено правовим і доказовим обмеженням. Обґрунтовано необхідність розмежування відкритої аерофотозйомки місця події, цільового спостереження за конкретною особою та систематичного масового моніторингу території. Підкреслено, що законність польоту не тотожна допустимості отриманої інформації у кримінальному провадженні. Для судової перспективи матеріалів необхідними є належна процесуальна підстава, визначена мета місії, пропорційність втручання у приватність, сертифікований оператор, синхронізація часу, збереження оригінальних файлів, телеметрії та журналів польоту, обчислення контрольних сум, документування копіювання, розмежування первинних і похідних матеріалів, захист від несанкціонованого доступу та можливість незалежної перевірки фотограмметричної чи алгоритмічної обробки.

Запропоновано модель імплементації зарубіжного досвіду в Україні, що передбачає створення міжвідомчих груп застосування БПЛА, запровадження єдиного стандарту планування й протоколювання польотної місії, криміналістичну готовність техніки, диференційовані строки зберігання матеріалів, обов'язкову оцінку впливу на приватність для нових систем, кібербезпекову перевірку обладнання та постачальників, інтеграцію з геоінформаційними й аналітичними системами та заборону покладати процесуальні рішення виключно на результати автоматизованого розпізнавання. Практичне значення дослідження полягає у формуванні алгоритму застосування БПЛА на різних етапах розслідування організованої злочинної діяльності та переліку критеріїв оцінки належності, допустимості й достовірності одержаних цифрових доказів.

Ключові слова: *безпілотний літальний апарат, БПЛА, організована злочинна група, досудове розслідування, повітряне спостереження, огляд місця події, цифрові докази, фотограмметрія, телеметрія, ланцюг збереження доказів, криміналістична тактика.*

© Мельник А. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Melnyk A. M. Foreign experience in the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in the investigation of crimes committed by organized criminal groups

Abstract. The article provides a comprehensive comparative legal and forensic analysis of foreign experience in the use of unmanned aerial vehicles for the detection, documentation and investigation of criminal offences committed by organised criminal groups. It is established that contemporary law-enforcement practice employs UAVs in three interrelated capacities: as technical means of aerial surveillance and operational support; as instruments for contactless recording, mapping and three-dimensional reconstruction of crime scenes; and as objects of digital forensic examination when drones, controllers, mobile devices and cloud accounts are seized from members of criminal networks. This classification makes it possible to examine an unmanned aircraft system not merely as a camera platform but as an interconnected set of hardware, software, telecommunications and evidentiary components.

The paper systematises practices developed in the European Union, the United States, the United Kingdom, Canada, Italy and Australia, together with approaches promoted by Europol, INTERPOL and the United Nations Office on Drugs and Crime. UAVs are particularly useful in investigations concerning drug and firearms trafficking, trafficking in persons, migrant smuggling, contraband, organised environmental crime, concealed production facilities, warehouses, laboratories and logistical routes. They enable rapid examination of inaccessible or hazardous terrain, observation of vehicles and premises, situational awareness during searches and arrests, detection of caches, documentation of spatial relationships and preservation of the initial condition of large-scale scenes.

Special attention is paid to legal and evidentiary limitations. The article differentiates between overt aerial documentation of a crime scene, targeted surveillance of an identified person and systematic wide-area monitoring. The legality of a flight does not by itself guarantee the admissibility of the information collected. For the material to withstand judicial scrutiny, it is necessary to establish a lawful procedural basis, a clearly defined mission purpose, proportionality of the privacy interference, qualified operation, time synchronisation, preservation of original files, telemetry and flight logs, hash verification, documented copying, separation of original and derivative products, access control and independent reproducibility of photogrammetric or algorithmic processing.

A model for adapting foreign practices to Ukraine is proposed. It includes inter-agency UAV teams, a unified standard for planning and recording missions, forensic readiness of equipment, differentiated data-retention periods, mandatory privacy impact assessments for new systems, cybersecurity and supply-chain review, integration with geographic information and analytical platforms, and a prohibition on making procedural decisions solely on the basis of automated recognition. The practical value of the research lies in developing an algorithm for UAV deployment at different stages of organised-crime investigations and criteria for assessing the relevance, admissibility and reliability of the resulting digital evidence.

Key words: *unmanned aerial vehicle; UAV; organised criminal group; pre-trial investigation; aerial surveillance; crime-scene examination; digital evidence; photogrammetry; telemetry; chain of custody; privacy protection; forensic tactics.*

Постановка проблеми. Організована злочинність традиційно характеризується стійкістю, розподілом ролей, конспірацією, використанням корупційних зв'язків, транскордонною мобільністю та здатністю швидко пристосовуватися до змін у правоохоронній діяльності. Цифрова трансформація надала організованим злочинним групам нові можливості для дистанційного керування незаконними операціями, спостереження за правоохоронцями, розвідки маршрутів, доставки заборонених предметів, контролю прихованих лабораторій і складів. Водночас ті самі технології створюють нові можливості для органів досудового розслідування[18]. Одним із найбільш перспективних засобів є безпілотний літальний апарат, здатний швидко отримувати просторово прив'язані зображення, відео, теплові дані й телеметрію без направлення працівника безпосередньо до небезпечної або важкодоступної зони.

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності орієнтує держави на міжнародне співробітництво та використання спеціальних методів розслідування, зокрема електронного чи іншого спостереження, контрольованої поставки та операцій під прикриттям [20]. БПЛА не названі у Конвенції окремо, однак функціонально можуть забезпечувати реалізацію окремих форм спостереження, документування контрольованих операцій, встановлення маршрутів переміщення предметів злочину та координацію міжвідомчих дій. При цьому застосування безпілотника не повинно підміняти правову підставу конкретної слідчої чи негласної слідчої дії. Технічна

можливість бачити об'єкт із повітря не усуває вимог законності, необхідності й пропорційності втручання.

Актуальність проблеми посилюється подвійним характером дронів. З одного боку, вони є правоохоронним інструментом. Європол відносить до усталених напрямів використання безпілотних систем спостереження й розвідку, відстеження осіб, транспортних засобів та об'єктів, тактичну підтримку, картографування місця події, отримання високоякісних фото- і відеоматеріалів та створення тривимірних моделей за допомогою LiDAR і фотограмметрії [15]. З іншого боку, організовані злочинні структури використовують дрони для контрабанди, спостереження за наркотичними лабораторіями, розвідки правоохоронних позицій, доставки предметів до установ виконання покарань та інших форм «злочину на відстані» [15; 14]. Отже, слідчий повинен бути готовий не лише застосувати службовий БПЛА, а й належно вилучити, зберегти та дослідити безпілотну систему, яку використовували правопорушники.

Застосування БПЛА породжує комплекс проблем. До авіаційної безпеки додаються ризики надмірного втручання у приватне життя, випадкового збирання даних щодо сторонніх осіб, необґрунтовано тривалого зберігання відео, витоку інформації через хмарні сервіси виробника, підміни або перекодування файлів, помилок геолокації, неточності 3D-моделей і непрозорого автоматизованого розпізнавання. Європол окремо звертає увагу на залежність правоохоронних органів від обмеженого кола постачальників, вразливості кібербезпеки й захисту даних, а також необхідність суспільної довіри та зрозумілої правової регламентації [15]. За відсутності уніфікованого стандарту один і той самий відеозапис може бути цінною оперативною орієнтуючою інформацією, але виявитися слабким доказом через неможливість пояснити його походження, цілісність або спосіб обробки. Разом з тим, використання напрацювань держав, які вже накопичили значний практичний досвід у цій сфері, є одним із ключових ресурсів для формування ефективної вітчизняної методики протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю.

Метою статті є аналіз позитивних зарубіжних практик застосування БПЛА під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними групами, а також практик протидії використанню безпілотників самими такими групами, з подальшою можливістю адаптації та впровадження цих практик у сучасні реалії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять праці українських та зарубіжних учених-дослідників, таких як: І.М. Єфіменко, В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, С.С. Кудінов, Р.Л. Степанюк, Ю.М. Чорноус, С.О. Павленко, В.Г. Севрук, О.В. Батюк, Д.Б. Сергєєва, М.А. Погорецький, О.М. Дуфенюк, С.В. Пеньков, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, О.В. Дикий та ін. Водночас аналіз їхніх праць, а також інших наукових досліджень у цій сфері свідчить, що в межах проблематики криміналістичного забезпечення протидії застосуванню безпілотних літальних апаратів організованими злочинними групами залишається низка аспектів, які потребують подальшого вивчення, зокрема щодо адаптації зарубіжних методик форензики дронів до вітчизняної слідчої практики.

Виклад основного матеріалу. Застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА) організованими злочинними групами є одним із найбільш динамічних викликів сучасної криміналістики та кримінології. Зростання доступності дронів і вдосконалення їхніх технічних можливостей зумовлює потребу у боротьбі з таким явищем на всіх етапах – від виявлення каналів незаконного постачання зброї, наркотичних засобів і контрабанди до розслідування та притягнення винних до відповідальності. В умовах сучасної кримінальної ситуації криміналістична наука займає центральне місце в структурі протидії використанню БПЛА організованими злочинними групами, і роль зарубіжного досвіду в цьому процесі неможливо переоцінити.

Криміналістичне забезпечення протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю здійснюється у рамках загального законодавства країн, зокрема відповідно до профільних стандартів цифрової криміналістики[21, с. 71; 6]. Основними завданнями правоохоронних органів у цій сфері є виявлення

фактів застосування дронів для вчинення злочинів, дослідження вилучених безпілотників як джерела цифрових доказів, а також профілактика цього виду злочинної діяльності шляхом виявлення й нейтралізації загроз ще до їх реалізації [12, с. 292].

Одним із ключових методичних стандартів у цій сфері є документ «Найкращі практики форензики дронів» (Best Practices for Drone Forensics), розроблений Науковою робочою групою з цифрових доказів (SWGDE) у 2022 році й оновлений у 2024 році. Стандарт визначає безпілотний літальний апарат (unmanned aerial vehicle, UAV) як власне повітряне судно, тоді як поняття безпілотної авіаційної системи (unmanned aircraft system, UAS) охоплює також наземну станцію керування та інші пов'язані компоненти, що має принципове значення для визначення повного переліку об'єктів, які підлягають вилученню під час огляду місця події [19]. Документ наголошує на високій волатильності даних польотних журналів дрона: у разі заповнення виділеної пам'яті пристрою новими даними старі записи автоматично видаляються, тому невідкладне вилучення пристрою є критично важливим для запобігання втраті доказової інформації [19].

Практична ефективність застосування форензики БПЛА для викриття організованих злочинних мереж підтверджується статистикою федеральних пенітенціарних установ США: кількість зафіксованих випадків використання дронів для контрабанди до установ виконання покарань зросла із 23 випадків у 2018 році до 479 випадків щорічно на цей час, що становить зростання на 2000% [13]. Форензичний аналіз вилучених безпілотників, застосованих для доставляння мобільних телефонів і наркотичних засобів до установ виконання покарань у штаті Огайо, дав змогу на основі даних GPS-навігації та польотних журналів встановити місця запуску дронів, ідентифікувати осіб-операторів та здійснити затримання учасників організованого каналу постачання контрабанди [13, с. 2].

Один із висновків аналізу зарубіжної практики полягає в тому, що безпілотник дедалі частіше використовується злочинними групами не лише для вчинення основного злочину, а й для протидії правоохоронній діяльності. Резонансним є випадок, коли під час проведення спеціальної операції із звільнення заручників Федеральним бюро розслідувань злочинне угруповання застосувало рій безпілотників для контрспостереження за діями тактичної групи правоохоронного органу [10]. Цей випадок засвідчив нову тактичну реальність, яку слід враховувати під час планування спеціальних операцій щодо організованих злочинних груп: заходи забезпечення таємності й раптовості операції повинні включати компонент виявлення та нейтралізації безпілотників [4].

Нормативно-правові заходи протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю в зарубіжних країнах активно розвиваються у відповідь на зростання масштабів проблеми. За даними Міністерства внутрішньої безпеки США, лише за останні шість місяців 2024 року в межах 500 метрів від південно-західного кордону країни зафіксовано понад 27 тисяч випадків польотів безпілотників [16]. Мексиканські наркокартелі використовують дрони для трьох основних цілей: розвідки позицій прикордонної служби та маршрутів патрулювання; контрабанди наркотичних засобів і переправлення нелегальних мігрантів; а також озброєних атак на конкуруючі угруповання й представників правоохоронних органів за допомогою дронів-камікадзе [16, с. 3; 17]. Особливо показовим є встановлений контррозвідувальними органами України факт, згідно з яким представники мексиканських картелів під псевдонімами та фальшивими документами проходили підготовку з використання FPV-дронів на теренах України під приводом волонтерської участі у протидії збройній агресії, тоді як реальною метою було здобуття бойового досвіду застосування високоманеврових ударних дронів для подальшого використання в організованій злочинній діяльності [17, с. 1].

У відповідь на ці виклики законодавці США здійснили низку системних кроків. Ухвалений у грудні 2025 року Акт SAFER SKIES розширив повноваження підготовлених працівників правоохоронних органів штатів і місцевого рівня щодо знешкодження чи знищення безпілотників з метою захисту масових зібрань, об'єктів критичної інфраструктури та пенітенціарних установ [16, с. 4]. На рівні штату Аризона на

початку 2025 року ухвалено закон, який надає працівникам поліції імунітет від цивільно-правової відповідальності в разі знищення безпілотника в межах 15 миль від державного кордону за наявності обґрунтованої підозри щодо використання дрона в контрабандній чи іншій протиправній діяльності [11].

Практична діяльність зарубіжних правоохоронних органів у протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю передбачає використання спеціальних технічних засобів радіомоніторингу та радіоелектронного придушення, а також залучення висококваліфікованих спеціалістів цифрової криміналістики для дослідження вилучених пристроїв. Окремо варто відзначити важливість організації роботи зі збору цифрових доказів у формі, придатній для подальшого судового розгляду справ, що передбачають серйозні кримінальні покарання за злочини, вчинені організованими групами із застосуванням дронів [3, с. 86].

Загалом протидія застосуванню БПЛА організованою злочинністю потребує постійного вдосконалення й адаптації до нових викликів, таких як розвиток FPV-технологій, здешевлення дронів та поява нових способів їх бойового й контрабандного застосування. Одночасно для підвищення ефективності боротьби з цим явищем важливо забезпечити реалізацію всіх аспектів проблеми – від правових і організаційних до технічних, розвідувальних і міжнародних.

Проблема застосування БПЛА організованими злочинними групами є однією з найактуальніших у сфері криміналістики та боротьби з організованою злочинністю. Науковці в Україні та за її межами приділяють значну увагу вивченню цієї проблеми, зокрема в контексті розробки нових криміналістичних методик документування злочинів, вчинених із застосуванням дронів. Р.Л. Степанюк акцентує увагу на важливості формування окремого напряму криміналістичної методики – форензики безпілотних літальних апаратів – як складової загальної системи цифрової криміналістики [8, с. 34].

Одним із ключових напрямків у дослідженні цієї проблеми є правові механізми, що забезпечують протидію застосуванню дронів організованою злочинністю, як на національному, так і на міжнародному рівні. О.М. Дуфенюк наголошує на необхідності адаптації національних кримінально-процесуальних інститутів, зокрема інституту негласних слідчих (розшукових) дій, до особливостей вилучення й дослідження безпілотників як специфічного технічного об’єкта [2, с. 112]. Зокрема, роль спеціалізованих оперативно-технічних підрозділів поліції та служб безпеки є визначальною у протидії цьому виду злочинної діяльності, оскільки застосування БПЛА організованими групами, як правило, супроводжується використанням складних логістичних і технічних схем, що діють на рівні кількох країн.

Сучасні методи протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю включають використання новітніх технологій, таких як системи радіомоніторингу, аналізу великих даних, а також створення міжнародних баз даних для обміну інформацією про зафіксовані випадки використання дронів у злочинній діяльності. С.В. Пеньков підкреслює важливість застосування таких інструментів у протидії незаконним схемам контрабанди, що використовуються організованими злочинними групами для транспортування заборонених предметів через державний кордон [7, с. 77].

Особливу увагу варто приділити профілактичним заходам, спрямованим на запобігання застосуванню БПЛА організованою злочинністю, оскільки це дозволяє не тільки зменшити кількість злочинів, пов’язаних із контрабандою та насильством, а й запобігти виникненню нових організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на використанні безпілотних технологій [18]. На думку О.О. Торбаса, важливим аспектом є вдосконалення правових норм, які стосуються нейтралізації безпілотників, а також заходи, спрямовані на протидію їх незаконному використанню через кордони держав [9, с. 125]. Протидія застосуванню БПЛА організованою злочинністю також потребує тісної співпраці між правоохоронними органами різних країн та використання спеціалізованих міжнародних стандартів, таких як рекомендації SWGDE щодо форензики дронів.

Розвиток наукових досліджень у сфері протидії застосуванню БПЛА організованими групами та злочинними організаціями також передбачає увагу до важливих аспектів

правозастосовчої практики. О.В. Дикий акцентує увагу на необхідності посилення юридичної відповідальності за використання дронів в організованій злочинній діяльності, пропонуючи детальніше вивчити новітні методи протидії цьому виду злочинності, зокрема через удосконалення тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо об'єктів, пов'язаних із безпілотними технологіями [1, с. 140].

Іншим важливим напрямком є розвиток спеціалізованих підрозділів, здатних прогнозувати й переривати канали використання БПЛА організованими злочинними групами. Як зазначає С.С. Кудінов, створення ефективної системи виявлення й нейтралізації безпілотників, здатної оперативно реагувати на нові загрози, є критичним елементом протидії організованій злочинності в умовах стрімкого розвитку технологій [5, с. 129]. Такі системи повинні включати не лише засоби радіомоніторингу, але й інтегровані бази даних про зафіксовані випадки застосування дронів, що дозволяють своєчасно виявляти й припиняти злочинну діяльність.

Таким чином, наукові розробки у сфері протидії застосуванню БПЛА організованими групами та злочинними організаціями продовжують розвиватися, охоплюючи різні аспекти цієї складної проблеми. Науковці акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до протидії цій злочинній діяльності, що включає правові, технологічні, розвідувальні та міжнародні інструменти.

На рівнях практичної діяльності важливо також забезпечити високий рівень підготовки кадрів правоохоронних органів, здатних ефективно реагувати на нові методи застосування БПЛА організованою злочинністю. Для цього вкрай необхідно проводити регулярне навчання співробітників слідчих і оперативних підрозділів, вивчати досвід зарубіжних колег і впроваджувати нові методики дослідження безпілотників, що включають елементи міжнародної співпраці. Крім того, робота з іншими країнами у питаннях обміну інформацією про канали застосування БПЛА організованими злочинними групами, а також участь у міжнародних тренінгах, присвячених форензиці дронів, може значно підвищити кваліфікацію українських слідчих і оперативних працівників.

Невід'ємною частиною протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю є заходи щодо ліквідації каналів їх незаконного використання в контрабандній діяльності. Участь оперативних підрозділів у операціях, спрямованих на припинення діяльності організованих груп, що використовують дрони для постачання заборонених предметів, є одним із центральних напрямків роботи. Для цього необхідно тісно співпрацювати з прикордонними службами та міжнародними правоохоронними структурами, що дозволяє оперативно виявляти й ліквідовувати злочинні угруповання, які застосовують безпілотні технології.

Висновки. Таким чином, зарубіжний досвід застосування БПЛА під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, є складним комплексом нормативно-правових стандартів, організаційних механізмів і технічних рішень, спрямованих на забезпечення публічної безпеки та зниження рівня криміналізації суспільства в умовах стрімкого розвитку безпілотних технологій. Ефективна протидія застосуванню БПЛА організованою злочинністю ґрунтується на поєднанні спеціалізованих стандартів цифрової криміналістики (насамперед рекомендацій SWGDE) з організаційно-правовими механізмами нейтралізації безпілотників, що створює передумови для належної міждержавної співпраці в боротьбі з транснаціональними каналами використання дронів у злочинній діяльності. Особливу роль відіграють превентивні заходи, спрямовані на своєчасне виявлення загроз, а також розвиток спеціалізованих оперативно-технічних підрозділів, здатних забезпечити виявлення, вилучення та дослідження безпілотників як джерела цифрових доказів. Подальше вдосконалення вітчизняної практики протидії застосуванню БПЛА організованою злочинністю потребує впровадження новітніх технологій моніторингу та радіоелектронного придушення, а також розширення інституційної спроможності правоохоронних органів у боротьбі з організованими формами злочинності, що використовують безпілотні технології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дикий О. В., Сидорчук В. В. Поняття OSINT та суміжні категорії. Юридичний науковий елект-ронний журнал. 2024. No 9. С. 332–335. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/78. (дата звернення 14.07.2026).

2. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. Baltic Journal of Legal and Social Sciences. 2022. № 1. P. 46−56. DOI: https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6. (дата звернення 14.07.2026).

3. Дуфенюк О.М., Лілікович М.П. Особливості тактики огляду місць ракетних ударів. Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доповідей учасників науково-практичного семінару (04 грудня 2025 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС. 2025. С. 85–89.

4. Караман К. В. Виявлення цифрових слідів: особливості й алгоритм. Вісник Харківського націо-нального університету внутрішніх справ. 2025. Вип. 3 (110). С. 141–150. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.03.12. (дата звернення 14.07.2026).

5. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М. Правове регулювання використання OSINT та його результатів під час встановлення обставин кримінальних правопорушень. Науковий вісник Львівського держав-ного університету внутрішніх справ. 2025. No3. С. 126–133. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-3-14. (дата звернення 14.07.2026).

6. Павлюк Н. В. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності: зміст та напрямки. Теорія і практика правознавства. 2020. № 1 (17). С. 1–13. doi: 10.21564/2225-6555.2020.17.206512.

7. Патик Л. Л., Патик А. А., Мировська А. В. Участь спеціалістів в огляді місця вчинення воєнного зло-чину. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 2. С. 277–284. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-277-284. (дата звернення 14.07.2026).

8. Степанюк Р.Л. Цифрова криміналістична розвідка: поняття та перспективи розвитку. ISSN 1727-1584(Print), ISSN 2617-2933(Online). Право і безпека – Law and Safety. 2026. № 1 (100). С. 34–45.

9. Торбас О. О. Особливості доказування за допомогою OSINT у кримінальному процесі. Актуальні проблеми держави і права. 2025. No 105. С. 246–252. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp. v105.2025.28. (дата звернення 14.07.2026).

10. A Criminal Gang Used a Drone Swarm To Obstruct an FBI Hostage Raid. Defense One, 2018. URL: https://www.defenseone.com/technology/2018/05/criminal-gang-used-drone-swarm-obstruct-fbi-raid/147956/ (дата звернення 14.07.2026).

11. Border state law enforcement shoot down weaponized drug smuggling drones. Fox News, 2025. URL: https://noticias.foxnews.com/us/border-state-law-enforcement-shoot-down-weaponized-drug-smuggling-drones (дата звернення 14.07.2026).

12. Cherniavskyi, S., Tychyna, D. Pertsev, R. (2022). International experience of forensic support for crime investigation. Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs, 12(3), 9-16. URL: https://doi.org/10.56215/04221203.09. (дата звернення 14.07.2026).

13. Drone forensics: How police use digital evidence from drones to fight crime and terrorism. Police1.com, 2025. URL: https://www.police1.com/investigations/drone-forensics-how-police-use-digital-evidence-from-drones-to-fight-crime-and-terrorism (дата звернення 14.07.2026).

14. Europol. The changing DNA of serious and organised crime: EU Serious and Organised Crime Threat Assessment 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf. (дата звернення 14.07.2026).

15. Europol. The Unmanned Future(s): The impact of robotics and unmanned systems on law enforcement. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/unmanned-futures. (дата звернення 14.07.2026).

16. How Mexican cartels are using drones, now and in the future, 2026. URL: https://www.brookings.edu/articles/how-mexican-cartels-are-using-drones-now-and-in-the-future/ (дата звернення 14.07.2026).

17. How Mexican cartels employ drones as tools to smuggle drugs and fight enemies. Associated Press, 2026. URL: https://www.yahoo.com/news/articles/mexican-cartels-employ-drones-tools-232033280.html (дата звернення 14.07.2026).

18. Pertsev, R.V. (2022). Use of «smart» technologies in forensics. Kryminalistyka i sudova ekspertyza, 67, 104–113. URL: https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.12

19. SWGDE Best Practices for Drone Forensics (21-F-002-1.2). Scientific Working Group on Digital Evidence, 2024. URL: https://www.swgde.org/wp-content/uploads/2024/03/2024-03-07-SWGDE-Best-Practices-for-Drone-Forensics-21-F-002-1.2.pdf (дата звернення 14.07.2026).

20. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto. United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html. (дата звернення 14.07.2026).

21. Yefimenko, I. (2022). Modern possibilities of using unmanned aerial vehicles by Police authorities and units: Analysis of foreign and Ukrainian experience. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 27(3), 65-77. https://doi.org/10.56215/0122273.65 (дата звернення 14.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.13:341.31
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.46

Нагорний А. М.,
здобувач науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення
та правозастосування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-5264-0572

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У МІСЦЯХ ВЕДЕННЯ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. У статті здійснюється комплексний порівняльно-правовий і криміналістичний аналіз зарубіжних підходів до організації та проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях ведення активних бойових дій, з акцентом на практичній імплементації цих підходів у вітчизняні реалії. На основі міжнародних стандартів документування порушень міжнародного гуманітарного та кримінального права (Берклійський протокол щодо цифрових відкритих джерел, методичні документи Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду), а також національних моделей окремих держав узагальнено організаційні, тактичні та доказові механізми розслідування в умовах збройного конфлікту: створення спеціалізованих слідчих і фактологічних органів з розмежуванням функцій правової оцінки та кримінального переслідування; стандартизацію процедур виявлення, фіксації та верифікації цифрових доказів (геолокаційні, метадані, фото- та відеоматеріали з відкритих джерел); забезпечення безперервності ланцюга збереження доказів в умовах обмеженого доступу до місця події; використання дистанційних і змішаних форм проведення слідчих (розшукових) дій; а також моделі відкладеного (документаційного) розслідування, розраховані на подальше кримінальне переслідування після завершення активної фази бойових дій. Проаналізовано ізраїльську модель розслідування інцидентів, пов'язаних із веденням бойових дій (Механізм фактологічної оцінки Генерального штабу, Корпус Військового прокурора-адвоката, Слідчий відділ військової поліції), а також колумбійську модель спеціальної перехідної юрисдикції (Jurisdicción Especial para la Paz), що здійснює розслідування злочинів, вчинених у зв'язку зі збройним конфліктом, на засадах пріоритизації та відбору найбільш тяжких і показових справ. Окремо розкрито критичні застереження міжнародних моніторингових органів щодо ризиків втрати незалежності розслідування в разі суміщення функцій правового супроводу бойових операцій і кримінального переслідування за наслідками цих операцій.

Систематизовано багаторівневий зарубіжний досвід крізь призму актуальних потреб органів досудового розслідування України, які здійснюють документування кримінальних правопорушень безпосередньо в районах бойових дій або на деокупованих територіях. Практичне значення дослідження полягає у формулюванні критеріїв розмежування невідкладних і відкладених слідчих (розшукових) дій в умовах бойових дій, а також пропозицій щодо стандартизації протоколів фіксації доказів для підвищення їх допустимості та достовірності в подальшому судовому провадженні.

Ключові слова: *досудове розслідування; бойові дії; збройний конфлікт; воєнні злочини; зарубіжний досвід; ланцюг збереження доказів; цифрові докази; Берклійський протокол.*

Nahornyi A. M. Foreign experience of pre-trial investigation in areas of active hostilities

Abstract. The article provides a comprehensive comparative-legal and forensic analysis of foreign approaches to organising and conducting pre-trial investigation of criminal offences committed in areas of active hostilities, with emphasis on the practical transplantation of these approaches into Ukraine's context. Drawing on international standards for documenting violations of international humanitarian and criminal law (the Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, policy papers of the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court), as well as national models of individual states, it synthesises organisational, tactical, and evidentiary mechanisms for investigation under armed-conflict conditions: the creation of specialised investigative and

© Нагорний А. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

fact-finding bodies with a separation of legal-advisory and prosecutorial functions; standardisation of procedures for identifying, recording, and verifying digital evidence (geolocation and metadata, open-source photo and video material); ensuring an unbroken chain of custody under conditions of restricted access to the scene; the use of remote and hybrid forms of conducting investigative (search) actions; and models of deferred (documentation-based) investigation designed for subsequent prosecution after the active phase of hostilities has ended. The paper analyses the Israeli model of investigating hostilities-related incidents (the General Staff's Fact-Finding and Assessment Mechanism, the Military Advocate General's Corps, the Military Police Criminal Investigation Division) and the Colombian model of a special transitional jurisdiction (Jurisdicción Especial para la Paz), which investigates crimes committed in connection with the armed conflict on the basis of prioritisation and selection of the most serious and representative cases. Particular attention is paid to the critical reservations expressed by international monitoring bodies regarding the risk of loss of investigative independence where the functions of legal advice on combat operations and criminal prosecution for the consequences of those operations are combined within a single body.

The article systematises multi-level foreign experience specifically through the current needs of Ukraine's pre-trial investigation bodies, which document criminal offences directly in areas of hostilities or in de-occupied territories. The study's practical value lies in formulating criteria for distinguishing urgent from deferred investigative (search) actions under combat conditions, as well as proposals for standardising evidence-recording protocols to strengthen their admissibility and reliability in subsequent court proceedings.

Key words: *pre-trial investigation; hostilities; armed conflict; war crimes; foreign experience; chain of custody; digital evidence; Berkeley Protocol.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила безпрецедентне для вітчизняної практики завдання – забезпечити повноцінне досудове розслідування кримінальних правопорушень на територіях, де тривають активні бойові дії, або на щойно деокупованих територіях. Масштаб цього завдання ілюструється офіційною статистикою: за даними Офісу Генерального прокурора України, станом на травень 2026 року зафіксовано 256 тисяч кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією РФ, з яких понад 225 тисяч кваліфіковано саме як воєнні злочини – і ця кількість продовжує стрімко зростати (для порівняння, наприкінці травня 2024 року йшлося про 129 тисяч таких правопорушень, а вже станом на квітень 2026 року – про 221,9 тисячі). Лише за період із червня 2025 по червень 2026 року правоохоронні органи додатково зареєстрували 72 295 нових кримінальних проваджень, пов'язаних із російською агресією, з яких 68 900 – за статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни)[5].

Наведені показники засвідчують не лише масштаб злочинної діяльності, а й об'єктивну неспроможність органів досудового розслідування забезпечити повноцінне, невідкладне документування кожного окремого епізоду в режимі реального часу. Це прямо підтверджується тим, що Офіс Генерального прокурора був змушений розробити окрему Стратегію розслідування міжнародних злочинів на 2026-2028 роки, яка вперше на офіційному рівні запроваджує принципи пріоритизації справ і використання типових (шаблонних) моделей розслідування для більш ефективного розподілу обмежених ресурсів. Показово й те, що, за оцінками фахових правозахисних організацій, близько 97-98% справ про воєнні злочини наразі розглядаються судами заочно, за відсутності обвинуваченого, – а це означає, що переважна більшість доказової бази у таких провадженнях формується виключно на етапі документування самого інциденту, часто без жодної подальшої можливості проведення слідчих дій за участю сторони обвинувачення.

У таких умовах органи досудового розслідування стикаються з об'єктивними обмеженнями, не властивими звичайній слідчій практиці мирного часу: неможливістю негайного доступу до місця події, яке може перебувати під контролем противника або в зоні активного вогневого контакту; руйнуванням матеріальної слідової картини внаслідок подальших бойових дій; загрозою життю і здоров'ю слідчих, дізнавачів та експертів під час виїзду на місце події; розосередженням свідків і потерпілих унаслідок вимушеного масового переміщення населення; а також ускладненою або взагалі неможливою комунікацією з особами, які перебувають на тимчасово окупованій території. Додатковим виміром проблеми є документування злочинів проти дітей (за даними Офісу Генерального прокурора, станом на жовтень

2025 року внаслідок збройної агресії загинула 661 дитина та понад 2203 дітей отримали поранення) і масштабного знищення об'єктів культурної спадщини, що вимагає спеціалізованих, вузькопрофільних підходів до збирання доказів, які виходять за межі традиційної слідчої підготовки[5].

Використання напрацювань інших держав, які мали чи мають подібний досвід документування кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту – зокрема щодо пріоритизації справ в умовах їх масового вчинення, дистанційної фіксації доказів та інституційного розмежування функцій фактологічної оцінки й кримінального переслідування, – виступає одним із ключових ресурсів для формування ефективної вітчизняної моделі досудового розслідування, здатної впоратися з реальним масштабом виявленого злочинного явища, а не лише з його частковою, вибірковою фіксацією.

Метою статті є аналіз позитивних зарубіжних практик організації та проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень у місцях ведення активних бойових дій, а також подальша можливість адаптації та впровадження цих практик у сучасні реалії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організаційно-правового та криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту досліджували такі науковці, як В.В. Тіщенко[6], В.Ю. Шепітько[7], Г.О. Пожар, Д.Б. Сергєєва та інші. Водночас аналіз їхніх праць, а також інших наукових досліджень у цій сфері свідчить, що в межах проблематики організації розслідування безпосередньо в районах ведення бойових дій – на відміну від розслідування вже завершених інцидентів – залишається низка аспектів, які потребують подальшого вивчення, зокрема щодо тактики невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах обмеженого доступу до місця події та стандартизації фіксації цифрових доказів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення практичного досвіду держав, які мали чи мають досвід документування кримінальних правопорушень в умовах активного збройного конфлікту, дозволяє визначити ті підходи та напрацювання, які можуть бути найбільш перспективними й адаптованими до вітчизняних реалій. Основними напрямами удосконалення мають стати: розмежування невідкладних і відкладених слідчих (розшукових) дій залежно від безпекової обстановки; стандартизація протоколів фіксації цифрових доказів; забезпечення інституційної незалежності органів, які здійснюють розслідування, від органів військового командування; а також розвиток дистанційних форм проведення процесуальних дій.

Проведення досудового розслідування в районах активних бойових дій істотно відрізняється від розслідування кримінальних правопорушень у звичайних умовах. Небезпека повторних обстрілів, мінування території, руйнування транспортної та комунікаційної інфраструктури, переміщення населення, відсутність стабільного зв'язку, обмежений доступ до місця події та ризик знищення матеріальних слідів зумовлюють необхідність застосування спеціальних організаційних і криміналістичних алгоритмів. У таких умовах ефективність розслідування залежить не лише від процесуальної компетентності слідчого, а й від попереднього оцінювання безпекової ситуації, координації з військовими підрозділами, саперами, судово-медичними експертами, фахівцями з цифрових технологій і представниками міжнародних організацій.

Зарубіжний досвід свідчить, що основоположним принципом розслідування подій, пов'язаних зі збройними конфліктами, є поєднання оперативності з безпекою учасників слідчих дій та збереженням доказової інформації. Міжнародний комітет Червоного Хреста наголошує, що розслідування можливих порушень міжнародного гуманітарного права має розпочинатися невідкладно, оскільки можливість виявлення та належного збирання доказів часто існує лише протягом нетривалого часу після події. Водночас вимога оперативності не означає допустимості необґрунтованого ризику для слідчо-оперативної групи, експертів, потерпілих чи свідків[12].

У практиці міжнародних та іноземних органів розслідування доступ до місця події, розташованого в зоні бойових дій, зазвичай здійснюється поетапно. Спочатку проводиться дистанційне оцінювання обстановки на підставі супутникових знімків, матеріалів безпілотних

літальних апаратів, повідомлень військових підрозділів, даних розвідки та інформації місцевих органів влади. Після цього визначаються безпечні маршрути пересування, імовірність повторного вогневого ураження, наявність мін, нерозірваних боєприпасів, пошкоджених інженерних споруд та інших небезпечних об'єктів. Безпосередній огляд розпочинається лише після підтвердження можливості відносно безпечного перебування на відповідній території.

Подібна організація потребує запровадження диференційованого порядку огляду місця події. Залежно від рівня загрози можуть застосовуватися повний, скорочений або дистанційний формат огляду. Повний огляд проводиться за умови стабільної безпекової ситуації та передбачає детальне дослідження території, фото- і відеофіксацію, складання планів і схем, вилучення матеріальних об'єктів, огляд тіл загиблих та залучення необхідних спеціалістів. Скорочений огляд застосовується за наявності реальної загрози повторного обстрілу і передбачає першочергову фіксацію та вилучення об'єктів, які мають найбільше доказове значення або можуть бути швидко втрачені. Дистанційний формат ґрунтується на використанні безпілотних літальних апаратів, супутникових зображень, відеозаписів, тривимірного моделювання та відкритих цифрових джерел.

Важливе значення має досвід держав – членів НАТО щодо використання так званих доказів із поля бою – *battlefield evidence*. Під ними розуміють інформацію або матеріальні об'єкти, отримані під час військових операцій, які можуть бути передані правоохоронним органам і використані в судовому провадженні. У 2020 році НАТО затвердило політику щодо доказів із поля бою, спрямовану на створення умов для передавання інформації, зібраної військовими підрозділами, компетентним правоохоронним і судовим органам[11].

Відповідний підхід має принципове значення, оскільки військовослужбовці нерідко першими прибувають на місце обстрілу, виявляють тіла загиблих, уламки боєприпасів, документи, електронні носії, зброю та інші об'єкти. Проте первинно такі матеріали можуть збиратися для виконання розвідувальних або оперативно-військових завдань, а не для подальшого доказування у кримінальному провадженні. Через це виникає ризик втрати інформації про час, місце, обставини виявлення об'єкта, осіб, які мали до нього доступ, а також про умови його пакування, зберігання та передавання.

Зарубіжна практика розв'язує цю проблему шляхом навчання військовослужбовців базових правил криміналістично коректного поводження з потенційними доказами. Йдеться не про наділення військових повноваженнями слідчих, а про формування криміналістичної обізнаності: уміння не змінювати обстановку без необхідності, здійснити первинну фотофіксацію, позначити координати, записати час виявлення, забезпечити окреме пакування об'єктів і задокументувати кожний етап їх передавання. Доктринальні матеріали НАТО передбачають, що захоплені матеріали й документи, які можуть бути використані як докази воєнних злочинів, злочинів проти людяності або терористичних правопорушень, повинні зберігатися окремо та передаватися військовій поліції або іншому компетентному органу розслідування.

Водночас слід наголосити, що міжнародні документи не встановлюють єдиної уніфікованої моделі розслідування в умовах бойових дій, натомість пропонують сукупність стандартів, орієнтованих на збереження доказової цінності здобутої інформації для подальшого судового провадження – як національного, так і міжнародного.

Варто відмітити, що сьогодні ключовим міжнародним стандартом у цій сфері є Берклійський протокол щодо цифрових відкритих джерел (Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations), розроблений Центром з прав людини Школи права Каліфорнійського університету в Берклі спільно з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини у 2020 році[8]. Протокол установлює мінімальні стандарти виявлення, збирання, збереження, верифікації та аналізу матеріалів соціальних мереж та інших цифрових відкритих джерел з метою підвищення ефективності їх використання в розслідуваннях порушень міжнародного кримінального, гуманітарного права та права прав людини [2]. Особливе значення Протокол має саме для розслідувань в умовах активних бойових дій, коли безпосередній доступ слідчого до місця події часто неможливий, а основним джерелом первинної

інформації є матеріали, поширені очевидцями, волонтерами чи журналістами через відкриті цифрові канали. Протокол детально регламентує процедури забезпечення автентичності такого матеріалу (перевірка метаданих, геолокаційна прив'язка, хеш-ідентифікація файлів) та вимоги до безперервності ланцюга збереження цифрових доказів від моменту їх виявлення до передачі уповноваженому органу, до чого слід адаптувати українське законодавство[3].

Разом з тим, не менш важливими є методичні підходи закладені й у політичних документах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо попереднього вивчення ситуацій та відбору справ, які орієнтують національні органи розслідування на пріоритизацію найбільш тяжких і репрезентативних епізодів у ситуації масового вчинення кримінальних правопорушень, коли повне розслідування кожного окремого епізоду в режимі реального часу є практично неможливим.

Відтак, перспективним в цьому контексті є застосування спеціалізованих захищених платформ для передавання доказової інформації. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду запровадив систему OTPLink, через яку зовнішні суб'єкти та свідки можуть передавати інформацію і матеріали, що стосуються міжнародних злочинів. Використання таких платформ дозволяє структурувати масиви цифрових даних, знизити ризик їх втрати й забезпечити захищений канал комунікації з особами, які перебувають у різних державах або небезпечних регіонах[4].

Значний інтерес становить досвід Міжнародного кримінального суду щодо формування спеціалізованих слідчо-криміналістичних груп. У 2022 році Офіс прокурора МКС направив в Україну групу з 42 слідчих, судових експертів і допоміжного персоналу. Такий формат ілюструє комплексний характер розслідування подій збройного конфлікту, за якого процесуальні рішення, криміналістичне документування, цифровий аналіз, робота зі свідками та міжнародна координація здійснюються в межах єдиної стратегії[4].

Ізраїльський досвід становить показовий приклад інституційної моделі розслідування інцидентів, що виникають безпосередньо в ході ведення бойових дій. В Армії оборони Ізраїлю функціонує багаторівнева система: первинну фактологічну оцінку інцидентів, пов'язаних із застосуванням сили під час бойових операцій, здійснює Механізм фактологічної оцінки Генерального штабу, який на основі оперативних матеріалів, свідчень військовослужбовців і технічних даних (записи безпілотних літальних апаратів, журнали цілевказання) готує первинний фактологічний висновок щодо обставин інциденту. У разі виявлення обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення матеріали передаються до Корпусу Військового прокурора-адвоката, який ухвалює рішення про відкриття кримінального розслідування, що надалі здійснюється Слідчим відділом військової поліції [13; 1].

Так, з 2014 року Армія оборони Ізраїлю проводить розслідування інцидентів, що сталися в Газі під час операції «Захисний край» (липень-серпень 2014 року), та викликали занепокоєння щодо дотримання Армією оборони Ізраїлю ізраїльського законодавства та міжнародного права збройних конфліктів. У ході розслідування офіс Генерального військового адвоката – головного військового юрисконсульта Ізраїлю – розглянув близько 360 інцидентів, направивши 24 з них на кримінальне розслідування. Наразі це призвело до засудження трьох солдатів за злочин мародерства [1].

Показово, що ця модель передбачає чітке розмежування трьох послідовних етапів – оперативної фактологічної оцінки, правового аналізу та власне кримінального розслідування – що дозволяє здійснювати первинну фіксацію обставин інциденту практично одразу після його настання, без очікування завершення активної фази бойових дій, і водночас відкласти власне кримінальне розслідування до моменту, коли це стає безпечно і практично можливим. Водночас міжнародні моніторингові органи, зокрема Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Міжнародна комісія юристів, неодноразово висловлювали застереження щодо структурного конфлікту інтересів цієї моделі: оскільки Корпус Військового прокурора-адвоката одночасно надає правові консультації командуванню під час планування та проведення бойових операцій і згодом приймає рішення про відкриття кримінального розслідування щодо наслідків цих

самих операцій, це ставить під сумнів незалежність і безсторонність розслідування [14; 16]. Цей критичний висновок має самостійне практичне значення для формування вітчизняної моделі: він підтверджує необхідність інституційного розмежування органів правового супроводу бойових дій і органів, уповноважених розслідувати кримінальні правопорушення, вчинені в ході таких дій.

Колумбійський досвід демонструє альтернативну модель – розслідування злочинів, вчинених у зв'язку зі збройним конфліктом, у межах спеціальної перехідної юрисдикції. Створена відповідно до Мирної угоди 2016 року між урядом Колумбії та Революційними збройними силами Колумбії, Спеціальна юрисдикція для миру (Jurisdicción Especial para la Paz, JEP) є судовим компонентом Комплексної системи істини, справедливості, репарації та неповторення [10; 9]. На відміну від ізраїльської моделі, орієнтованої на розслідування окремих інцидентів у режимі, максимально наближеному до реального часу, колумбійська модель побудована на засадах пріоритизації та відбору: розслідуванню в межах JEP підлягають насамперед найбільш тяжкі та репрезентативні випадки, а також особи, які несуть найбільшу відповідальність за системні порушення, вчинені протягом багаторічного збройного конфлікту, тоді як менш тяжкі епізоди можуть розглядатися в узагальненому порядку в межах колективних справ (macro-casos) [15]. У вересні 2025 року JEP ухвалила перші вироки за результатами розгляду таких колективних справ, що стало безпрецедентним прикладом практичної реалізації моделі відкладеного, але системного розслідування злочинів воєнного часу [9].

Ключовим методологічним висновком з колумбійського досвіду для вітчизняної практики є принцип пріоритизації та стратегічного відбору справ в умовах, коли одночасне повне розслідування кожного окремого епізоду, вчиненого в зоні бойових дій, є ресурсно неможливим: слідчі органи повинні мати чіткі, заздалегідь визначені критерії відбору справ для пріоритетного розслідування (тяжкість наслідків, системний характер діяння, доказова доступність, репрезентативність для встановлення загальної картини подій), тоді як решта задокументованих епізодів накопичується у форматі, придатному для подальшого розслідування без втрати доказової цінності.

Узагальнюючи розглянутий зарубіжний досвід, можна виокремити такі спільні організаційно-тактичні елементи, застосовні до умов ведення активних бойових дій: – розмежування невідкладної фактологічної фіксації обставин події та власне кримінального розслідування, яке може бути відкладене до настання безпечних умов; – інституційна незалежність органу, який ухвалює рішення про відкриття кримінального провадження, від структур, залучених до планування чи супроводу бойових дій; – стандартизація процедур збирання й верифікації цифрових доказів як основного джерела інформації в умовах обмеженого фізичного доступу до місця події; (4) наявність чітких критеріїв пріоритизації справ для розслідування в умовах масового та одночасного вчинення правопорушень.

Висновки. У процесі адаптації зарубіжного досвіду з метою підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях ведення активних бойових дій, доцільно враховувати низку ключових положень: по-перше, необхідне законодавче й відомче закріплення розмежування невідкладних слідчих (розшукових) дій, які можуть і повинні проводитися безпосередньо в ході чи одразу після бойового зіткнення, та відкладених слідчих дій, проведення яких переноситься до настання безпечних умов, без втрати доказової цінності зафіксованого матеріалу; по-друге, важливим завданням є розроблення уніфікованого протоколу фіксації цифрових доказів (фото-, відеоматеріалів, геолокаційних і метаданих) відповідно до стандартів, аналогічних Берклійському протоколу, з обов'язковим забезпеченням безперервності ланцюга збереження доказів; по-третє, ефективність розслідування можлива лише за умови інституційної незалежності слідчих органів від структур військового командування, залучених до планування бойових операцій, – за прикладом критичних застережень щодо ізраїльської моделі; по-четверте, в умовах масового й одночасного вчинення правопорушень доцільним є запровадження чітких критеріїв пріоритизації та відбору справ для першочергового розслідування за прикладом колумбійської моделі, за одночасного

забезпечення можливості подальшого розслідування решти задокументованих епізодів. Крім того, необхідним є розроблення методичних рекомендацій щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій у дистанційному та змішаному форматах, а також підготовка слідчих і оперативних працівників до роботи в умовах підвищеної небезпеки для життя і здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Генеральний військовий прокурор Ізраїлю завершує розслідування «Чорної п'ятниці» та інші: попередні спостереження (Israel's Military Advocate General Terminates 'Black Friday' and Other Investigations: Initial Observations), 2018. URL: https://www.lawfaremedia.org/article/israels-military-advocate-general-terminates-black-friday-and-other-investigations-initial (дата звернення 12.07.2026).

2. Документування воєнних злочинів: як працює протокол Берклі? URL: https://ecpl.com.ua/news/dokumentuvannia-voiennykh-zlochyniv-iak-pratsiuie-protokol-berkli/ (дата звернення 14.07.2026).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 22.07.2026).

4. Прокурор МКС Карім А.А. Хан КС оголошує про запуск розширеної платформи для подання доказів: OTPLink. URL: https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-announces-launch-advanced-evidence-submission-platform-otplink?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 24.07.2026).

5. Статистика Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення 14.07.2026).

6. Тіщенко В.В. Криміналістика: теорія і практика підготовки кадрів для органів досудового розслідування. Одеса: Юридична література, 2022. 312 с.

7. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2021. 456 с.

8. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. Human Rights Center, UC Berkeley School of Law; UN OHCHR, 2020. URL: https://humanrights.berkeley.edu/publications/berkeley-protocol-on-digital-open-source-investigations/ (дата звернення 14.07.2026).

9. Colombia's Peace Process: an unprecedented tribunal hands down its first convictions. EJIL: Talk!, 2025. URL: https://www.ejiltalk.org/colombias-peace-process-an-unprecedented-tribunal-hands-down-its-first-convictions/ (дата звернення 17.07.2026).

10. Conozca aquí qué es la Jurisdicción Especial para la Paz. Misión de Observación Electoral. URL: https://moe.org.co/en/jurisdiccion-especial-para-la-paz/ (дата звернення 14.07.2026).

11. Countering terrorism. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/countering-terrorism?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 24.07.2026).

12. Guidelines on investigating violations of international humanitarian law: law, policy, and good practice. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/guidelines_on_investigating_violations_of_ihl_final.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 24.07.2026).

13. Is the IDF's ongoing Gaza operation complying with the laws of war? The Times of Israel, 2023. URL: https://www.timesofisrael.com/is-the-idfs-ongoing-gaza-operation-complying-with-the-laws-of-war/ (дата звернення 24.07.2026).

14. Israel: reform military justice system and ensure accountability for crimes under international law. International Commission of Jurists, 2022. URL: https://www.icj.org/israel-reform-military-justice-system-and-ensure-accountability-for-crimes-under-international-law/ (дата звернення 13.07.2026).

15. Symposium on Colombia's special jurisdiction for peace. International Review of the Red Cross, 2025. URL: https://international-review.icrc.org/articles/symposium-on-colombias-special-jurisdiction-of-peace-930 (дата звернення 22.07.2026).

16. Thematic report – Indiscriminate and disproportionate attacks during the conflict in Gaza (October-December 2023). OHCHR, 2024. URL: https://www.un.org/unispal/document/thematic-report-ohchr-19jun24/ (дата звернення 17.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 343.131
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.47

Різниченко К. В.,
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3618-5468

ҐЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ґенези принципу пропорційності в кримінальному процесі України від найдавніших часів до сьогодення. Актуальність теми статті зумовлена зростанням ролі принципу пропорційності як складової верховенства права та необхідністю забезпечення справедливого балансу між публічними інтересами держави й правами людини під час кримінального провадження. Незважаючи на відсутність прямого закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України принципу пропорційності серед загальних засад кримінального провадження, його вимоги імпліцитно враховані у значній кількості процесуальних норм та інститутів, зокрема, пов'язаних із застосуванням заходів процесуального примусу та обмеженням прав людини.

У статті здійснено комплексний ретроспективний аналіз розвитку уявлень про пропорційність у кримінальному процесі на українських землях із використанням загальноприйнятої історичної періодизації. Простежено трансформацію ідеї пропорційності від ранніх уявлень про справедливу відплату та арифметичну рівність покарання, закріплених у пам'ятках звичаєвого права, до нормативного закріплення вимог співмірності у кримінальному процесуальному законодавстві відповідних історичних періодів. Особливу увагу приділено впливу реформ Нового часу та Новітньої історії України на закріплення в законодавстві та практичну реалізацію вимог пропорційності. Водночас відзначеного вагомий вплив практики європейських стандартів захисту прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Обґрунтовано, що сучасне розуміння пропорційності охоплює критерії законності, необхідності, придатності й недопущення надмірного втручання держави у права особи. Зроблено висновок, що принцип пропорційності є невід'ємним елементом сучасного кримінального провадження, забезпечує легітимність процесуального примусу, реалізацію верховенства права та ефективний баланс між інтересами кримінального правосуддя і гарантіями прав людини, що визначає перспективність подальших наукових досліджень і вдосконалення правозастосовної практики.

Ключові слова: *принцип пропорційності, верховенство права, засади кримінального провадження, обмеження прав людини, баланс інтересів.*

Riznychenko K. V. Genesis of the principle of proportionality in the criminal procedure law of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the study of the genesis of the principle of proportionality in the criminal procedure of Ukraine from ancient times to the present day. The relevance of the research is determined by the growing importance of the principle of proportionality as an integral component of the rule of law and the need to ensure a fair balance between the public interests of the State and individual rights in criminal proceedings. Although the principle of proportionality is not expressly enshrined among the general principles of criminal proceedings in the Criminal Procedure Code of Ukraine, its requirements are implicitly reflected in a significant number of procedural provisions and legal institutions, particularly those governing coercive procedural measures and restrictions on human rights.

The article provides a comprehensive retrospective analysis of the development of the concept of proportionality in criminal procedure on the territory of Ukraine based on the generally accepted historical periodization. It traces the evolution of the idea of proportionality from early notions of just retribution and the arithmetical equality of punishment embodied in customary law to the legislative consolidation of the requirement of proportionality in the criminal procedural legislation of different historical periods. Particular attention is paid to the influence of judicial reforms during the Modern and Contemporary periods of Ukrainian history on the legislative

© Різниченко К. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

recognition and practical implementation of the principle of proportionality. The article also emphasizes the significant impact of European human rights standards and the case law of the European Court of Human Rights on the development of this principle.

It is substantiated that the modern understanding of proportionality encompasses the requirements of legality, necessity, suitability, and the prohibition of excessive interference with individual rights. The article concludes that the principle of proportionality constitutes an essential element of contemporary criminal proceedings, ensuring the legitimacy of procedural coercion, the implementation of the rule of law, and an effective balance between the interests of criminal justice and the protection of human rights. This, in turn, determines the prospects for further scholarly research and the continued improvement of law enforcement practice.

Key words: *principle of proportionality, rule of law, principles of criminal proceedings, restriction of human rights, balance of interests.*

Постановка проблеми. Ідея пропорційності своїм корінням іде в давні часи і там знаходить перші фактичні підтвердження [1, с. 49-50]. Однак формування доктрини пропорційності, яка подекуди йменується «мігруючою доктриною» [2, с. 14], у її сучасному та цілісному розумінні мало місце лише наприкінці XIX ст., а міжнародне визнання – з прийняттям провідних міжнародних документів у сфері захисту прав людини в II половині XX ст. Вагомість судової практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини обумовила поширення пропорційності практично на всі західноєвропейські юрисдикції протягом 1980-х років, а потім у 1990-х роках на країни Східної Європи, і сприяла укоріненню елементів змісту пропорційності в правопорядках цих держав. У законодавстві практично всіх європейських держав прямо або опосередковано вказують на існуюче співвідношення між обмеженням прав людини і публічними цілями, які таке обмеження переслідує. Правова система України сприйняла принцип пропорційності. Як загальний принцип права він притаманний усім галузям права, зокрема, кримінальному процесуальному праву.

Мета дослідження. Відображаючи елементи об'єктивної дійсності, пропорційність, постійно змінюючи форми свого вияву, пройшла складний шлях від ідеї до загального принципу права. Попри відсутність закріплення у статті 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), принцип пропорційності є імпліцитною засадою кримінального провадження і знаходить свій вияв в багатьох нормах та інститутах кримінального провадження. Вимоги пропорційності (співмірності) знаходять нормативне відображення у правовому регулюванні заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних інститутів, пов'язаних із обмеженням конституційних прав особи.

Водночас осмислення сутності та змісту принципу пропорційності в кримінальному провадженні, в сучасному його розумінні, неможливе без звернення до його ґенези. У зв'язку із зазначеним, метою цієї статті є здійснення ретроспективного аналізу пропорційності в кримінальному процесі України від найдавніших часів до сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів учення про пропорційність в кримінальному процесі присвятили свої праці Д.Л. Аббасова, Ю.П. Аленін, І.Л. Беспалько, О.В. Верхогляд-Герасименко, В.К. Волошина, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, С.Л. Деревянкін, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, В.М. Михайленко, І.В. Тітко, В.Г. Уваров та інші. Водночас питання ґенези принципу пропорційності в кримінальному процесуальному управі України є малодослідженим та потребує комплексного осмислення.

Виклад основного матеріалу. Для цілей цієї роботи у дослідженні ретроспективи пропорційності в кримінальному процесі України ми послуговуємося загальноприйнятою хронологічною періодизацією історії, яка включає такі етапи: Стародавня історія (від найдавніших часів до V ст.), Середньовіччя (V-XV ст.), Ранньомодерний або Ранній новий час (XVI-XVIII ст.), Модерний або Новий час (XIX ст.) та Новітня історія (XX-XXI ст.) [3].

Стародавня історія України у період від найдавніших часів до V ст. характеризується пануванням норм звичаєвого права та правових традицій, яке тривало до появи держави, яка в подальшому бере на себе функцію активного кримінального переслідування [4, с. 554].

Як відмічає І.В. Строков, в первісному суспільстві поняття справедливості пов'язували з неухильним виконанням норм, правил поведінки, обов'язкових для усіх, недопущенням порушення заборон [5, с. 20]. Водночас Ю.В. Старосольський наголошує, що із розвитком державної організації, карний процес розвивався «від приватної розправи до державного права покарання, від приватно-правової розплати до публічно-правового покарання» [6, с. 3]. Пам'ятки зазначеного періоду, які б відображали тогочасне уявлення про пропорційність, до нашого часу не збереглися.

Першою пам'яткою права періоду ***Середньовіччя*** (V-XV ст.), яка дійшла до наших часів, є Руська Правда [4, с. 554-555]. Її створення як єдиного збірника права відносять до кінця XI ст. – першої чверті XII ст. Руська Правда, подібно до давньоримських законів XII таблиць, німецької Салічної Правди, вавилонського Судебника царя Хаммурапі, кельтської Великої книги стародавнього права, містить норми як кримінального, так і цивільного права. Зазначені норми мають прецедентний характер, оскільки виникли як судове рішення князя по конкретній справі. Проте, будучи судебником, Руська Правда не дає повної картини судоустрою та судочинства. Основний зміст Руської Правди відображає інтереси князівського господарства та управління. Ідея пропорційності в часи давньоруської держави була нерозривно пов'язана з тогочасним уявленням про справедливість і містилася в нормах, що передбачали відповідальність за скоєне діяння за так званим принципом таліону: міра покарання має точно та буквально відповідати шкоді, що була спричинена злочином. Таким чином, звичаєві за своєю природою норми Руської Правди втілювали уявлення про справедливість, яка знаходила вираз в арифметичній рівності. Подібні уявлення запропонував видатний мислитель високої класичної доби античної філософії – Аристотель. Філософ вважав, що належне при відплаті передбачає рівність арифметичну, тобто кількісну. Таке уявлення про пропорційність було панівним на українських землях в часи Київської Русі та період феодальної роздробленості.

На українських землях, що входили до складу російської держави наприкінці XV ст. діяв Судебник 1479 року. Його норми визначали порядок організації центрального і місцевого управління та суду. Ідея пропорційності тут свого відображення не знаходить. Більше того, Судебник дуже чітко протиставляє приватний інтерес потерпілого від окремого злочину і загальний феодальний інтерес, і надає останньому перевагу. Наприклад, Судебник 1479 року виділяє особливу категорію злочинців – «відомих хвацьких людей». У цю широку категорію небезпечних злочинців складали всі ті, хто здійснював найбільш тяжкі порушення проти феодальної власності та феодального порядку. Належність до цієї категорії дозволяла, і навіть зобов'язувала суддів застосовувати смертну кару за злочини, що тягнуть для інших злочинців грошові покарання, а сам факт «оговорення добрими людьми» особи, підозрюваної у вчиненні злочину, був достатньою підставою для застосування до нього «досвіду», тобто тортур.

Таким чином, у період стародавньої історії України та середньовіччя ґенеза уявлень про пропорційність у кримінальному процесі на українських землях була тісно пов'язана з еволюцією форм соціальної організації та правового регулювання. Якщо перші уявлення про пропорційність знаходили свій вираз у відплаті, співмірній заподіяній шкоді, то подальший розвиток законодавства засвідчив поступове підпорядкування кримінально-правових засобів охороні публічних і феодальних інтересів.

Ранньомодерний або Ранній новий час (XVI-XVIII ст.). Протягом другої половини XIV – першої половини XVI ст. в добу Великого князівства Литовського суди, які функціонували на українських землях, керувалися при розгляді справ від початку нормами звичаєвого права, Руської Правди, а згодом великокнязівським законодавством [4, с. 555]. У нормах Статуту Великого князівства Литовського 1529 року містить велика кількість засад, на основі яких мало здійснюватися судочинство у кримінальних справах, а саме: законність, презумпція невинуватості, персональна відповідальність тощо. Також встановлювалася вимога розмірності покарання до тяжкості скоєного злочину. Так у першому артикулі Статуту Великого князівства Литовського 1529 року закріплювалося зобов'язання монарха «карати будь-яким

грошовим штрафом, смертною карою або в'язницею, або конфіскацією маєтку» тільки після того, як «відповідно до законів християнського права остаточно була б доведена їх вина… за звичаями християнських прав, вони повинні бути засуджені і покарані відповідно до тяжкості їх злочинів». У цей період часу подібне уявлення про пропорційність та межі її застосування було притаманне і для правових систем сім'ї загального права. Ранній прояв ідеї пропорційності в зазначений історичний період можна знайти в Великій хартії вольностей та Білі про права 1689 року, а також рішеннях Королівського суду, які виступали джерелом співмірності в правопорядках сім'ї загального права.

Серед інших джерел, що діяли на українських землях і відображали ідею пропорційності в контексті розмірності покарання до вчиненого, є Соборне Уложення 1649 року. Водночас інтерес для дослідження ідеї пропорційності в кримінальному процесі мають положення «Короткого зображення процесів», що є додатком до Воїнського Статуту 1716 року. Спеціальна глава тут присвячена допиту з пристрастями та тортурам. Умовою застосування тортур законодавець називає обґрунтовану підозру судді про вчинення злочину обвинуваченим. Далі законодавець дає ряд порад судді стосовно застосування тортур, по-перше, залежно від тяжкості злочину, а по-друге, залежно від особистості обвинуваченого. Надаючи суду широкий розсуд у питаннях застосування і визначення тяжкості тортур, законодавець досить очевидно погрожує судді жорстоким покаранням у випадках, коли катування було застосоване «з їх вигадки без жодної підозри».

Отже, в зазначений період ідея пропорційності набула більш чіткого нормативного закріплення. Проте у поєднанні з широким суддівським розсудом та застосуванням репресивних засобів, зокрема тортур, вона не набула універсального значення та обмежувалася потребами тогочасної кримінальної політики.

У ***модерновий*** період української історії або ***Новий час*** (друга половина XVIII ст. – початок XX ст.) кримінальне судочинство на українських територіях, які в той час входили до складу російської та Австрійської імперій, стало об'єктом реформ, за результатами яких відбувся перехід від слідчої, розшукової форми кримінального судочинства, до нової – змішаної. Норми прийнятих статутів кримінального судочинства були досить прогресивними та встановлювали демократичні засади як судоустрою, так і судочинства. «Кримінальний процес почав перебудовуватися на нових засадах, які стали результатом тих соціально-політичних змін, які відбулися в Європі в кінці XVIII і першій половині XIX століття» – зазначав М.М. Гродзинський (переклад –наш) [7, с. 4]. У цей період відображення в законодавчих актах принципу пропорційності стає більш очевидним.

У Статуті кримінального судочинства 1864 року поряд із такими засадами як презумпція невинуватості, гласність, змагальність судочинства, всебічне, об'єктивне дослідження і оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів [7, с. 4-5], норми та інститути кримінального процесуального права відображають елементи принципу пропорційності. Так норми інституту застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: 1) містять виключний перелік запобіжних заходів і порядок їх застосовування; 2) встановлюють законну мету, а саме запобігання обвинуваченому ухилитися від суду; 3) містять диференціацію запобіжних заходів залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення та виду передбаченого покарання. Реалізація цих положень у сукупності з іншими засадами покликана забезпечити відповідність запобіжних заходів критеріям придатності, необхідності та заборони надмірності.

Прогресивні та демократичні засади кримінального судочинства, які стали надбанням реформ другої половини XIX ст. поступово втрачають своє значення в правозастосуванні. На початку XX ст. частим явищем при провадженні досудового слідства був допит свідка з погрозами, а підозрюваного – з тортурами. У свою чергу суди, яким ставало відомо про тортури або які переконувалися у фальшивості актів, вважали можливим подекуди чинити суд на основі таких доказів. Установи касаційної інстанції в деяких випадках вважали можливим залишати в силі постановлені за таких умов обвинувальні вироки, і в той же час не вважали

за потрібне розпочинати кримінальне переслідування. Серед іншого, під час попереднього слідства був заборонений допуск захисника до підсудного з метою недопущення зловживань зі сторони захисників. Такий «порядок» професор М.П. Чубинський називає «ненормальним», та порівнює його з абсурдністю «заборони вексельного обороту, через те, що вексель легко підробити» [8, с. 298-299].

У науці кримінального процесу елементи пропорційності, хоч і мінімально, але, знаходять своє відображення. Науковці відмічають необхідність забезпечення правильності провадження, з урахуванням особливостей конкретного випадку. Важливість врахування особистих якостей злочинця, а не лише діяння, яке він вчинив, відмічає професор М.П. Чубинський. В своїх замітках професор говорить: «…лише при такому обліку може провадитися у життя необхідний для суспільних інтересів принцип доцільності покарання, який вимагає щоб суддя міг широко індивідуалізувати покарання, то з цієї точки зору необхідно надати судді широкий простір і не стискати його тісними рамками, шкідливими для справи правосуддя» (переклад – наш) [8, с. 311]. Таким чином, професор констатує конфлікт «між законом та життям, між інтересом індивідуальним та інтересом суспільним» (переклад – наш) [8, с. 314].

Отже, модерновий період характеризується якісно новим етапом розвитку принципу пропорційності у кримінальному судочинстві, який знайшов своє відображення як у законодавстві, так і в науковій думці. Судові реформи другої половини XIX ст. заклали нормативні передумови для забезпечення співмірності процесуального примусу, зокрема через диференціацію запобіжних заходів та їх підпорядкування законній меті. Водночас суперечності правозастосовної практики й збереження репресивних підходів засвідчили розрив між прогресивними законодавчими положеннями та їх фактичною реалізацією.

Новітня історія (XX-XXI ст.). Перший кримінальний процесуальний кодекс *радянської доби* був прийнятий у 1922 році. Він проголошував демократичні засади, однак включав і такі положення, які вочевидь були далекими від демократичних. Слід зазначити, що Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – КПК УРСР) 1922 року не містив достатніх гарантій захисту прав людини, в першу чергу підозрюваного та обвинуваченого, і встановлював широкі межі розсуду суду та сторони обвинувачення. Так наприклад, відповідно до ст. 118 КПК УРСР 1922 року «слідчий може відмовити обвинуваченому та потерпілому в праві бути присутніми при оглядах, допитах та інших слідчих діях і задавати питання слідчим та експертам, якщо визнає, що їх участь та присутність при проведенні слідчих дій може перешкоджати розкриттю істини або збереженню в таємниці тих відомостей, передчасне розголошення яких може завадити ходу попереднього слідства». Не зважаючи на те, що обмеження прав передбачене законом та переслідує законну мету, через відсутність гарантій, забезпечення балансу публічного та приватного інтересів не видається можливим.

Елементи ідеї пропорційності можна знайти в положеннях зазначеного кодексу, що регламентують порядок обрання та застосування запобіжних заходів. Так, відповідно до статті 150 КПК УРСР 1922 року, при вирішенні питання про необхідність обрання запобіжного заходу слідчий бере до уваги важливість злочину, тяжкість існуючих доказів, вірогідність з боку обвинуваченого ухилитися від суду та слідства або перешкоджання розкриттю істини, стан здоров'я обвинуваченого, рід занять та інші обставини. Прийнята у 1927 році, нова редакція КПК УРСР майже повністю повторювала статті попередньої редакції, однак кількість антидемократичних засад (наприклад: аналогія закону; заборона закрити кримінальну справу за суспільно небезпечний вчинок, на тій підставі, що в кримінальному кодексі не зазначено ознак цього вчинку) у ній зростала.

Прийнятий у 1960 році КПК УРСР, як у своїй першій редакції, так і у наступних, не містив згадок про пропорційність. Як попереднє законодавство радянської доби, кодекс не містив достатніх гарантій захисту прав людини, і встановлював широкі межі розсуду суду, прокуратури, органів дізнання та слідства. Як зазначає С.А. Альперт: «Органи розслідування, прокуратура та суд покликані проявляти належну активність та ініціативу у захисті порушених

злочином прав та законних інтересів громадян з тим, аби торжествували законність, справедливість» (переклад – наш) [9, с. 3].

У цілому радянський період характеризувався переважанням публічного інтересу над приватним та недостатнім рівнем процесуальних гарантій захисту прав людини, що істотно обмежувало реалізацію вимог пропорційності.

Позитивні зміни кримінального процесуального законодавства розпочалися із *проголошенням Україною незалежності*. З 1992 року в нормах Кримінально-процесуального кодексу України було посилено процесуальний контроль суду за діями органів досудового слідства та дізнання, з'явилася можливість оскаржити рішення слідчого, органу дізнання, прокурора про відмову в порушенні чи закритті кримінальної справи та інше.

Слід зазначити, що відтворення принципу пропорційності в кримінальному процесуальному праві України якісно змінилося із ратифікацією Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, виконанням рішень та застосуванням практики Європейського суду з прав людини.

З метою адаптації національного законодавства до сучасних вимог, з урахуванням європейських та міжнародних норм у галузі захисту прав людини, 13 квітня 2012 року прийнято КПК України. Принцип пропорційності не віднесений до загальних засад кримінального провадження і прямо не закріплений в КПК України, однак елементи його змісту складають підґрунтя багатьох кримінальних процесуальних інститутів, адже розумне співвідношення між цілями державного впливу і засобами їх досягнення має забезпечуватися при прийнятті та реалізації кримінальних процесуальних норм.

Глобалізаційні процеси, орієнтація на європейську систему цінностей в питаннях реформування кримінального процесуального законодавства, усвідомлення виключної ролі правовладдя (верховенства права) та зміщення фокусу на природно-правову концепцію розуміння права стали каталізаторами процесу міграції принципу пропорційності в правову систему України в цілому, та в галузь кримінального процесуального права зокрема. Сьогодні вимоги принципу пропорційності імпліцитно враховані в нормах КПК України, що стосуються порядку обмеження таких прав, як право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності тощо. Відповідно елементи пропорційності ми знаходимо в інститутах заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, досудового розслідування кримінальних проступків тощо.

Висновки. Таким чином, становлення принципу пропорційності в кримінальному процесуальному праві України є тривалим історичним процесом, який пройшов еволюцію від первісних уявлень про справедливу відплату та арифметичну рівність покарання до сучасного розуміння пропорційності як загального принципу права, спрямованого на забезпечення справедливого балансу між публічними інтересами держави та правами і свободами людини. Сьогодні принцип пропорційності в кримінальному провадженні забезпечує реалізацію принципу верховенства права, легітимність процесуального примусу та ефективний баланс між інтересами кримінального правосуддя і гарантіями прав людини. Зазначене обумовлює необхідність звернення особливої уваги правників до удосконалення механізмів практичної реалізації вимог принципу пропорційності та створює підґрунтя для подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Погребняк С. П. Принцип пропорційності у судовій діяльності. Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 2. С. 49–55. DOI: https://doi.org/10.21564/2227-7153.2012.2.183856; URL: https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/183856 (дата звернення: 03.07.2026).

2. Cohen-Eliya M., Porat I. Proportionality and Constitutional Culture. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 168 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/abs/proportionality-and-constitutional-culture/proportionality-and-constitutional-culture/447FDD82D62ACA17D8DFA93A96A98049 (дата звернення: 03.07.2026).

3. Кульчицький С. В. Періодизація історії України. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL: https://esu.com.ua/article-883399 (дата звернення: 04.07.2026).

4. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 553–562. URL: https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-3-nomer-85011-2016/kryminalnyy-proces-v-ukrayini-istoriya-i-suchasnist (дата звернення: 04.07.2026).

5. Строков І. В. Правові та моральні основи забезпечення справедливості й законності в слідчій діяльності *:* автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1998. 16 с.

6. Старосольський Ю. В. Нарис карного процесу. Мюнхен, 1947. 64 с. URL: https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/12846-starosolskiy-yu-naris-karnogo-protsesu/ (дата звернення: 04.07.2026).

7. Гродзинський М. М. Вчення про докази та його еволюція: відбиток з кн. «Архів кримінології та судової медицини». № 1. Харків: Юридичне видавництво Нарком'юсту УРСР, 1925. 21 с.

8. Чубинський М. П. Статті та промови з питань кримінального права та процесу. Т. 2: 1906-1911 рр. Харків, 1912. 318 с.

9. Альперт С. А. Захист у радянському кримінальному процесі прав та законних інтересів осіб, які зазнали майнової шкоди від злочину. Харків: Харківський юридичний інститут, 1984. 36 с.

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.6
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.48

Анісова О. І.,
аспірантка
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: 0009-0002-4571-8190

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проведено комплексне теоретико-правове дослідження та систематизацію багаторівневої системи джерел правового регулювання виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (далі – МКА) в Україні. Автор аргументує, що практична дієвість МКА як провідного альтернативного інструменту вирішення транскордонних спорів безпосередньо залежить від ефективності механізмів визнання та примусового виконання арбітражних рішень через судову екзекватуру. Дослідження набуває особливої актуальності в умовах стратегічного курсу України на європейську інтеграцію, що вимагає неухильної гармонізації національної нормативної бази із міжнародними стандартами та правом ЄС. У статті детально проаналізовано ієрархічну структуру джерел, яку диференційовано за рівнями (міжнародний, національний, договірний) та характером обов'язковості: імперативні, надімперативні, диспозитивні норми та «*м'яке право*». Ключову увагу приділено Нью-Йоркській конвенції 1958 року як універсальному фундаменту системи, а також Європейській конвенції 1961 року, крізь призму їхньої колізійної взаємодії та пріоритету над внутрішнім правом. Досліджено моделі співвідношення міжнародних договорів та національного законодавства, що базуються на принципах субсидіарності та «більш сприятливого права». Окремим вектором аналізу є національне законодавство України (ЦПК, ГПК, спеціальні закони), що встановлює процесуальний порядок виконання рішень. Автор розкриває специфіку застосування надімперативних норм (*lois de police*) та концепції «публічного порядку» як механізмів захисту державного суверенітету, що потребують вузького тлумачення для запобігання неправомірному судовому втручанню. Висвітлено роль диспозитивних інструментів (арбітражних регламентів) та джерел «м'якого права» (Принципи УНІДРУА, Керівництва ІВА) у забезпеченні автономії волі сторін. Особливий акцент зроблено на правовій природі висновків Верховного Суду як «квазіпрецедентів», що забезпечують єдність судової практики та проарбітражний підхід, ґрунтуючись на принципі мінімального втручання. У висновках підкреслено необхідність подолання правової невизначеності у питаннях арбітрабельності та вдосконалення механізмів правозастосування задля створення безпечного інвестиційного середовища та зміцнення довіри міжнародного бізнесу до України.

Ключові слова: *міжнародний комерційний арбітраж; арбітраж; арбітражний розгляд; виконання рішення арбітражу; міжнародний спір; джерела нормативного регулювання; «м'яке право»; імперативні норми; судова практика; колізійні норми; публічний порядок*.

Anisova O. I. Problematic aspects of the systematization of sources of legal regulation of the enforcement of international commercial arbitration awards in Ukraine

Abstract. This article presents a comprehensive theoretical and legal study and systematization of the multi-tiered system of sources governing the legal regulation of the enforcement of international commercial arbitration (ICA) awards in Ukraine. The author argues that the practical effectiveness of ICA as a leading alternative instrument for resolving cross-border disputes is directly contingent upon the efficiency of the mechanisms for recognition and compulsory enforcement of arbitral awards through judicial exequatur proceedings. The study acquires particular relevance in the context of Ukraine's strategic course toward European integration, which necessitates the consistent harmonization of the national regulatory framework with international standards and EU law. The article provides a detailed analysis of the hierarchical structure of sources, differentiated by level

© Анісова О. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

(international, national, and contractual) and by the nature of their binding force: mandatory, overriding mandatory, dispositive norms, and soft law instruments. Primary attention is devoted to the New York Convention of 1958 as the universal foundation of the system, as well as to the European Convention of 1961, examined through the lens of their conflict-of-laws interaction and supremacy over domestic law. The models governing the relationship between international treaties and national legislation, grounded in the principles of subsidiarity and the "more favorable law", are also examined. A distinct line of analysis addresses Ukraine's national legislation (the Civil Procedure Code, the Commercial Procedure Code, and special laws) establishing the procedural framework for the enforcement of awards. The author elucidates the specifics of applying overriding mandatory norms (lois de police) and the concept of "public policy" as mechanisms for safeguarding state sovereignty, which require narrow interpretation in order to prevent undue judicial interference. The role of dispositive instruments (arbitral rules) and soft law sources (the UNIDROIT Principles, IBA Guidelines) in ensuring party autonomy is also addressed. Particular emphasis is placed on the legal nature of Supreme Court opinions as "quasi-precedents" that promote uniformity of judicial practice and a pro-arbitration approach grounded in the principle of minimal intervention. The conclusions underscore the necessity of overcoming legal uncertainty in matters of arbitrability and improving enforcement mechanisms in order to create a secure investment environment and strengthen the confidence of the international business community in Ukraine.

Key words: *international commercial arbitration; arbitration; arbitral proceedings; enforcement of arbitral awards; international dispute; sources of normative regulation; soft law; mandatory norms; judicial practice; conflict-of-laws rules; public policy*.

Постановка проблеми. Дієвість МКА як провідного альтернативного інструменту вирішення транскордонних спорів безпосередньо залежить від можливості визнання та фактичного примусового виконання його рішень, оскільки лише через судову екзекватуру вони набувають реальної сили. Саме гарантія виконання визначає, наскільки доцільним для бізнесу є обрання арбітражу замість традиційного державного судочинства. Ця спроможність перебуває у прямому зв'язку із якістю законодавчої бази та результативністю її застосування на практиці, що зумовлює обґрунтовану потребу в детальному дослідженні масиву нормативних актів, які становлять джерельну базу виконання рішень МКА. Для України цей аналіз має особливе значення у контексті євроінтеграційних процесів, які вимагають неухильної гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу.

Необхідність та важливість дослідження джерел правового регулювання виконання рішень МКА обумовлена сукупністю правових, економічних та геополітичних чинників, які визначають життєздатність цього інституту, серед яких можна виділити наступні: 1) забезпечення практичної ефективності арбітражу, що безпосередньо залежить від належного функціонування механізмів визнання та виконання рішень, оскільки лише завдяки судовому примусу арбітражне рішення набуває реальної сили; 2) гармонізація із міжнародними стандартами та європейська інтеграція, що є особливо актуальним у контексті інтеграції України до європейського правового простору та необхідності гармонізації національного законодавства з правом ЄС; 3) подолання правової невизначеності та захист публічного порядку з метою чіткого розмежування поняття «судового контролю» та «втручання», запобігаючи необґрунтованим відмовам у виконанні рішень, та забезпечення вузького тлумачення категорії «публічний порядок», що мінімізує ризики суб'єктивізму та забезпечує стабільність міжнародного обороту [1, с. 101]; 4) системне розуміння ієрархії джерел, оскільки подвійний характер регулювання (міжнародні конвенції та національні закони) вимагає глибокого аналізу їх взаємозв'язку для правильного застосування принципів сумлінного виконання міжнародних договорів та «більш сприятливого права» [2, с. 4; 3]. Отже, вивчення цієї теми є фундаментом для створення передбачуваного та безпечного правового середовища, що є запорукою економічного відновлення та довіри світової бізнес-спільноти до України [4, с. 206].

Метою статті є комплексне дослідження та систематизація багаторівневої системи джерел правового регулювання виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (МКА) в Україні через аналіз складної ієрархії та взаємодії міжнародних конвенцій, національного законодавства, диспозитивних інструментів, норм «м'якого права» та судової практики,

задля розкриття правової природи механізмів примусового виконання арбітражних рішень та забезпечення їх практичної ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика джерел правового регулювання та процедури виконання рішень МКА перебуває у стані активного наукового розроблення, основні вектори яких спрямовані на гармонізацію національного законодавства України із європейськими стандартами та Нью-Йоркською конвенцією, тлумачення оціночних категорії як бар'єрів для виконання рішень тощо. Окремі аспекти аналізу джерел МКА в контексті визнання і виконання арбітражних рішень знайшли відображення в дослідженнях таких теоретиків та практиків у сфері МКА як І.Г. Побірченко, Г.А. Цірат, Ю.Д. Притика, В.І. Кисіль, А.С. Довгерт, О.П. Подцерковний, В.І. Нагнибіда, А.В. Петровський, М.А. Тетерук, О.В. Коч, А. Мисишин, С.О. Кравцов, С.М. Теплюк, В.М. Барановська, В.О. Ситий, В.В. Яковлєв та інші.

Проте динамічні зміни в політичній, економічній ситуації, поглиблення інтеграційних процесів України та зумовлені цим нові глобальні виклики вимагають постійної актуалізації досліджень задля подальшої адаптації арбітражних процедур до сучасних умов глобалізації та цифровізації, подолання суб'єктивізму у застосуванні застереження про публічний порядок, зменшення ризиків неправомірного судового втручання, дослідження і вдосконалення механізмів та особливостей правозастосування національних юрисдикцій при безпосередньому приведенні до виконання арбітражних рішень.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання МКА здійснюється на трьох окремих рівнях: 1) міжнародному; 2) національному; 3) договірному (у вузькому розумінні диспозитивної домовленості сторін спору, які використовують арбітраж для вирішення останнього та реалізують принцип «автономії волі сторін» в арбітражі). При цьому лише міжнародний рівень правового регулювання МКА носить універсальний характер [5, с. 303].

На міжнародному рівні акти правового регулювання МКА можна поділити на: 1) нормативні акти, які диференціюються на: а) акти універсальної дії; б) акти локальної дії; та 2) акти ненормативного характеру.

Також науковці виділяють й інші критерії поділу джерел правового регулювання МКА. Зокрема, Мисишин А. пропонує їх диференціацію за такими видами: 1) національне законодавство: 2) міжнародні договори: а) двосторонні договори; б) багатосторонні договори. За територією, на яку поширюється дія джерел правового регулювання питань визнання і виконання рішень МКА, їх можна поділити на національні та міжнародні [6, с. 44].

Заслуговую на увагу в даному контексті думка Якимчук М.Ю., згідно з якою норми міжнародного приватного права, яке також охоплює й регламентацію МКА, пропонується розподіляти на дві категорії. До першої належать норми прямої дії, що безпосередньо регламентують поведінку учасників правовідносин, визначаючи їхні права та обов'язки. Другу категорію становлять колізійні норми, які не регулюють права й обов'язки сторін, а лише встановлюють, право якої держави має застосовуватися для врегулювання відповідних правовідносин у конкретній ситуації. За формою зовнішнього закріплення вказаних норм, тобто за критерієм джерела, останні розподіляються на: 1) міжнародні договори; 2) національне законодавство; 3) міжнародні і торговельні звичаї; 4) судова та арбітражна практика [2, с. 3].

Підсумовуючи різні наукові думки у підходах до поділу та визначення різновидів джерел МКА, вбачається можливим здійснення їх диференціації також за критерієм обов'язковості до застосування на:

1) Імперативні джерела (*Mandatory Law*), які охоплюють норми права, які є обов'язковими для учасників арбітражних правовідносин і не можуть бути змінені або виключені за їхньою згодою. У арбітражі вони зазвичай поділяються на процесуальні (норми права місця арбітражу, *lex arbitri*) та матеріальні (норми права, що застосовується до суті спору, *lex causae*). До імперативних джерел відносяться:

а) Міжнародні багатосторонні конвенції: Нью-Йоркська Конвенція ООН про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 року (далі – Нью-Йоркська конвенція) [7]; Європейська Конвенція

про зовнішньоторговельний арбітраж від 21.04.1961 року (далі – Європейська конвенція) [8]; Угода щодо застосування Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1962 року [9]; Міжамериканська конвенція про міжнародний комерційний арбітраж від 1975 року (прийнята на конференції з міжнародного приватного права Організації Американських Держав, яка відбулася в Панамі) [10]; Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [11].

б) Міжнародні двосторонні договори. Такі договори укладаються в двосторонньому порядку між окремими державами та направлені на врегулювання питання щодо надання правової допомоги державами-учасницями одна одній у певних сферах, в тому числі порядок взаємодії між компетентними органами різних держав для надання правової допомоги, виконання процесуальних дій, вручення документів тощо. Такі договори можуть включати, як прямі застереження про надання взаємної допомоги в сфері вирішення комерційних спорів та арбітражу, так і опосередковано ці питання можуть унормовуватись шляхом їх включення у сферу цивільних правовідносин, щодо яких державами надається взаємна правова допомога. Україна має широкий перелік двосторонніх договорів про надання правової допомоги у цивільних і комерційних справах [12], частина з яких укладена України, починаючи з часу незалежності, а інша частина, укладена за участю СРСР та/або УРСР, застосовується у порядку правонаступництва згідно із Законом України «Про правонаступництво України» та положеннями Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 1978 року [6, с. 44]. Прикладами таких двосторонній договорів є Угода між Урядом України та Урядом Австралії про торговельно-економічне співробітництво від 17.03.1998 року, ратифікована Україною 06.07.1999 року, Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року (ратифікований 04.02.1994 року, набув чинності 04.04.1994 року).

в) Національне законодавство. В Україні міжнародний комерційний арбітраж та виконання його рішень регламентується Законом України «Про міжнародне приватне право» [13], Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [14], Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [15], Законом України «Про виконавче провадження» [16], Цивільним процесуальним кодексом України [17], Господарським процесуальним кодексом України [18].

г) Надімперативні норми (*Lois de police*). Це особлива категорія імперативних положень національного або міжнародного права (також відомі як «*норми безпосередньої дії*» або «*overriding mandatory rules*»), дотримання яких держава вважає критично важливим для захисту свого публічного порядку: політичного, соціального чи економічного устрою. Як відзначає Нагнибіда В.І., характеризуючи надімперативні норми у сфері МКА, вони підлягають безпосередньому застосуванню до відповідних правовідносин незалежно від положень як колізійних норм, так і норм права, визначених на їх підставі як застосовне право. У сфері міжнародного комерційного арбітражу такі норми розглядаються як один із ключових чинників, що обмежують автономію волі сторін та дискреційні повноваження арбітражного складу щодо вибору матеріального і процесуального права, яке регулює договірні відносини та предмет спору, незалежно від того, чи підпорядковуються вони певному національному правопорядку, чи джерелам транснаціонального права, зокрема *lex mercatoria*. [19, с. 78]. Прикладами надімперативних норм на рівні національного законодавства України є приписи ст. 14 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка прямо встановлює, що положення цього Закону не виключають застосування імперативних норм права України, які регулюють відповідні правовідносини, незалежно від того, право якої держави визначене як застосовне; крім того, суд наділений правом застосувати імперативні норми права іншої держави, якщо вони перебувають у тісному зв'язку зі спірними правовідносинами, за винятком випадків, встановлених законом [13]; ч.5 ст. 13 Цивільного кодексу України, що забороняє використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції або зловживання монопольним становищем [20].

Яскравим прикладом надімперативної норми у міжнародному приватному праві є положення частини 2 ст. V Нью-Йоркської конвенції щодо публічного порядку та об'єктивної арбітрабільності, відповідно до якої у визнанні та приведені до виконання арбітражного рішення може бути також відмовленого, якщо держава виконання визнає, що об'єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законами цієї держави, або визнання і виконання арбітражного рішення суперечать публічному порядку країни виконання. Наведена норма виступає міжнародним механізмом контролю, що базується на надімперативних вимогах держави виконання.

Таким чином, головна відмінність між імперативними та надімперативними нормами полягає в тому, що *Mandatory Law* діє як обов'язкове правило лише в межах відповідної правової системи (місця арбітражу або обраного права), тоді як *Lois de police* мають «активну роль»: вони «коригують» колізійний метод і застосовуються безпосередньо в силу закону, щоб захистити публічні інтереси держави. Лише порушення надімперативних норм, що становлять основу правопорядку, є безумовною підставою для відмови у виконанні рішення МКА через застереження про публічний порядок, в той час як порушення імперативних норм таку підставу не створюють.

2) Диспозитивні джерела опосередковують сукупність правових інструментів та нормативних положень, які не мають обов'язкової юридичної сили (на відміну від імперативних норм), проте відіграють ключову роль у регулюванні арбітражного процесу завдяки реалізації принципу автономії волі сторін (lex voluntatis) [21, с. 30]. До диспозитивних джерел відноситься більшість норм Регламентів, арбітражних установ (Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України (ICAC), Арбітражного інституту Стокгольмської торговельної палати, Міжнародної торгової палати (ICC), Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ 1976 року, Арбітражний Регламент ЮНСІТРАЛ, які застосовуються за погодженням сторін, що дозволяє сторонам самостійно визначати процедуру розгляду арбітражного спору та «підлаштувати» процес під власні потреби в межах автономії волі.

3) «М'яке право» (*Soft Law*) становлять міжнародні документи рекомендаційного характеру (принципи, правила, керівництва), розроблені такими міжнародними організаціями як УНІДРУА, ЮНСІТРАЛ або ІВА, а також звичаї торгового обороту, що утворюють неформальну нормативну базу, яка забезпечує гнучкість, конфіденційність та ефективність арбітражу, дозволяючи сторонам уникати жорстких обмежень національних правових систем, та одночасно сприяє уніфікації арбітражної практики на глобальному рівні [22, с. 16], [23, с. 31]. Прикладами джерел «м'якого права» є: Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж 1985 року, Рекомендації для арбітражних установ та інших заінтересованих органів щодо арбітражних розглядів, що проводяться на основі Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ (у редакції 2010 року), які застосовуються в диспозитивному порядку; Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, які, на думку Нагнибіди В.І., становлять гнучкий правовий інструмент для регулювання договірних відносин у міжнародній комерційній практиці, як частина концепції *lex mercatoria*, та засіб тлумачення і доповнення міжнародних договорів або національного законодавства [22, с. 17]; Керівництва ІВА (Міжнародної асоціації юристів): Керівництво ІВА з конфліктів інтересів у міжнародному арбітражі (2014), Правила ІВА про отримання доказів у міжнародному арбітражі (2010, 2020), Керівництво ІВА з представництва сторін у міжнародному арбітражі (2013), Керівництво ІВА зі складання міжнародних арбітражних застережень (2010), Правила етики міжнародних арбітрів ІВА (1987).

4) Судова практика. Правова система України, яка належить до романо-германської правової сім'ї, на відміну від англосаксонської моделі права, не визнає судовий прецедент джерелом права. Відповідно, правові позиції, викладені у судових рішеннях, не створюють нових норм права та не мають нормативного характеру. Виняток становить практика Європейського суду з прав людини, яка відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визнається джерелом права в Україні [24].

Водночас у забезпеченні однакового застосування законодавства особливу роль відіграють правові висновки Верховного Суду, які хоча й не набувають статусу джерела права, проте мають своєрідну правову природу, яка характеризується поєднанням окремих ознак інтерпретаційного акта та прецедентної практики, не ототожнюючись при цьому з класичним судовим прецедентом, з огляду на що в сучасній юридичній доктрині вони обґрунтовано розглядаються як особливий правовий феномен, який в науковій літературі нерідко характеризують терміном «квазіпрецедент» [25, с. 47]. Так, правові висновки Верховного Суду не мають правотворчого характеру, а реалізують функцію офіційного роз'яснення змісту чинних правових норм і вироблення єдиного підходу до їх застосування, в зв'язку з чим виступають орієнтиром для судів нижчих інстанцій під час вирішення аналогічних спорів, що сприяє формуванню єдиної та передбачуваної судової практики, а також реалізації принципу правової визначеності. Так, ч.5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, повинні враховуватися іншими судами під час застосування відповідних правових норм. Аналогічні приписи містяться і в процесуальному законодавстві, зокрема, ч.4 ст. 263 ЦПК України та ч.4 ст. 236 ГПК України встановлюють обов'язок суду враховувати правові висновки Верховного Суду під час вибору та застосування норми права до спірних правовідносин. Разом із тим обов'язок врахування не є абсолютним, оскільки законодавство не позбавляє суд можливості відступити від раніше сформульованої правової позиції Верховного Суду, якщо таке відступлення є належним чином мотивованим та обґрунтованим (ст. 403 ЦПК України, ст. 302 ГПК України) [22], [23].

Цікавим прикладом судової практики, яка змінює вектор правозастування у бік проарбітражної позиціє, є постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.11.2023 року у справі № 910/3208/22, в якій досліджувалось питання поширення чинності арбітражного застереження, викладеного в контракті, на спір за участю особи, яка не підписувала цей контракт, однак набула прав та обов`язків його сторони, та застосування до спірних правовідносин вимог ст. 8 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», п.7 ч.1 ст. 226 ГПК України, які встановлюють обов'язок суду залишити позов без розгляду і направити сторони до арбітражу. Верховний Суд висловив позицію, згідно з якою включення сторонами до договору умови із арбітражним застереженням поширює дію такої арбітражної угоди також на правовідносини, які виникають за участю особи, що в подальшому вступила у відповідні договірні відносини, набувши прав та обов'язків сторони договору [26].

Прикладом сталого підходу у питанні визначення меж перегляду національним судом арбітражного рішення є правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові 21.12.2023 року у справі № 824/83/23 [27], згідно з якою констатовано дотримання загальновизнаного для проарбітражних юрисдикцій принципу мінімального втручання державних судів у діяльність МКА під час розгляду заяв про скасування арбітражних рішень, оскільки повноваження суду не охоплюють перевірку правильності застосування арбітражним складом норм матеріального права чи переоцінку вирішеного спору по суті, а обмежуються виключно встановленням наявності або відсутності підстав для скасування арбітражного рішення, вичерпний перелік яких регламентовано ч.2 ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», ч.2 ст. 459 ЦПК України.

Таким чином, регулювання та регламентація МКА здійснюється широким масивом нормативних та ненормативних джерел, які визначають різні аспекти арбітражу, починаючи його поняттям, місцем серед способів вирішення комерційних спорів з іноземним елементом, статусом та змістом як процедури, порядком обрання арбітражної установи, формування складу арбітражу, визначенням арбітражної угоди, диспозитивних повноважень сторін спору у вирішенні процедурних аспектів арбітражного провадження, та завершуючи процедурою звернення арбітражного рішення до виконання, включно із його визнанням та безпосереднім виконання у країні виконання.

При цьому необхідно констатувати, що джерела унормування процедури визнання

та виконання арбітражних рішень є значно вужчими у порівнянні із загальним правовим полем МКА. В Україні виконання арбітражних рішень ґрунтується на приписах Нью-Йоркської конвенції, Європейської конвенції, які ратифіковані Україною та набули для неї чинності відповідно 10.01.1961 року та 07.01.1964 року, та національних законодавчих актах: Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», Закон України «Про виконавче провадження», Цивільний процесуальний кодекс України.

Проте, превалююче та особливе місце серед наведених джерел обґрунтовано займає саме Нью-Йоркська конвенція, яка вже у власній назві закріпила своє предметне спрямування на врегулювання правовідносин щодо визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. Наразі вона є одним з основних міжнародних нормативних актів універсальної дії та ратифікована понад 170 державами, зокрема й Україною.

Досліджуючи значення Нью-Йоркської конвенції та її співвідношення у із національним правом, окремі науковці пропонують у межах правопорядку держави місця виконання арбітражного рішення виокремлювати два самостійні складники правового регулювання визнання та примусового виконання арбітражних рішень: матеріальний і процесуальний, які, як правило, закріплюються в єдиних нормативно-правових актах, передусім у національних законах про арбітраж. При цьому матеріально-правові норми здебільшого відтворюють вичерпний перелік підстав для відмови у визнанні та приведенні до виконання арбітражних рішень, закріплений Нью-Йоркською конвенцією. Процесуально-правові норми, натомість, є індивідуальними для кожного окремого правопорядку, хоча й формуються в межах, окреслених зазначеною Конвенцією, та регламентують особливості відповідної процедури [28, с. 338].

МКАС при ТПП України при підготовці юридичного висновку (AMICI CURIAE BRIEF) для Верховного Суду у справі № 910/8318/16 за позовом ТОВ «Березанський переробний завод» до ТОВ «Грейн пауєр» про стягнення грошових коштів, яка перебуває на розгляді великої палати верховного суду, який був затребуваний при розгляді Великою Палатою Верховного Суду справи № 910/3208/22, визначаючи правовий статус Нью-Йоркської конвенції у системі законодавства України, акцентував увагу на тому, що Нью-Йоркська конвенція є, перш за все, міжнародним договором та повинна трактуватися в світлі приписів ст. 27, 31, 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, як обов'язкове до застосування нормативне джерело, невиконання якого не може обумовлюватися приписами внутрішнього права, особливо зважаючи на приписи ст. 9 Конституції України, ст. 10 Цивільного кодексу України, ч.2 ст. 3 ГПК України, які однозначно закріплюють примат міжнародного договору над будь-яким актом національного законодавства України, за виключенням Конституції України. Наведене дозволяє виокремити три самостійні ситуації співвідношення Нью-Йоркської конвенції та законодавства України: 1) у випадку, коли Нью-Йоркська конвенція та національне законодавство містять норми, що регулюють тотожний предмет правовідносин, пріоритет надається положенням Конвенції, якщо тільки відповідні норми національного закону не є більш сприятливими для сторін; 2) за відсутності у Нью-Йоркській конвенції норми, яка б регулювала конкретне питання, що виникає у правозастосовній практиці, національне законодавство підлягає субсидіарному застосуванню як доповнення до конвенційного регулювання; 3) у разі якщо Нью-Йоркська конвенція містить пряме відсилання до норм національного права, застосуванню підлягає відповідне національне законодавство [3].

Відповідно до п.1 ст. I Нью-Йоркської конвенції Конвенція поширює свою дію на визнання та приведення до виконання арбітражних рішень, ухвалених на території держави, відмінної від тієї, у якій порушується питання про їх визнання та виконання, у спорах за участю як фізичних, так і юридичних осіб, а також до арбітражних рішень, які відповідно до законодавства держави виконання не належать до категорії внутрішніх рішень.

Схоже за змістом положення встановлює й ст. 35 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», відповідно до якої

арбітражне рішення незалежно від держави, на території якої воно було постановлене, має обов'язкову юридичну силу та підлягає виконанню за умови звернення заінтересованої особи до компетентного суду з відповідним письмовим клопотанням, з дотриманням вимог, передбачених статтями 35 і 36 вказаного Закону.

Одночасно, на відміну від Нью-Йоркської конвенції, яка умовно поділяє арбітражні рішення на «іноземні» та «внутрішні», Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» поширює загальні засади визнання та виконання арбітражних рішень також і на внутрішні рішення, оскільки не містить застереження про їх виключення із сфери регулювання Закону.

Згідно зі ст. III Нью-Йоркської конвенції кожна держава – учасниця визнає арбітражні рішення обов'язковими і приводить їх до виконання згідно з процесуальними нормами тієї території, де запитується визнання та приведення до виконання цих рішень, на умовах, викладених у наступних статтях Конвенції. Згадані процесуальні норми приведення до виконання рішень МКА в Україні врегульовані главою 3 Розділу IX ЦПК України (ст. ст. 474-482). На думку Кравцова С.О., виключення Нью-Йоркською конвенцією із сфери свого регулювання питань процесуального порядку виконання арбітражних рішень, негативно звужує обсяг правового захисту арбітражних рішень, залишаючи за компетентним судом право відмовити у визнанні та виконанні арбітражного рішення [29, с. 53].

Статті IV, V Нью-Йоркської Конвенції, які за змістом інкорпоровані відповідно у ст. ст. 35, 36 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та ст. ст. 476, 478 ЦПК України, визначають мінімальний перелік документів, які додаються до клопотання про визнання та приведення до виконання арбітражного рішення, у вигляді оригіналів або належним чином засвідчених копій арбітражного рішення та арбітражної угоди і, за необхідності, їх перекладу, якщо вказані документи викладені іноземною мовою, та встановлюють вичерпний перелік підстав для відмови у визнанні та виконанні арбітражного рішення.

Що стосується Європейської конвенції, то, на відміну від Нью-Йоркської конвенції, вона номінально відноситься до нормативних актів локальної дії, хоча охоплює учасників, які виходять за межі Європейської спільноти, що фактично свідчить про її універсальну дію [5, с. 304]. З приводу правового значення Європейської конвенції Яковлєв В.В. зазначає, що вона є нормативним актом, який встановлює міжнародно-правові стандарти альтернативного вирішення спорів у сфері арбітражу [30, с. 86].

В контексті безпосереднього регулювання процедури визнання та приведення до виконання рішення МКА Європейська конвенція має значну вужчу сферу регулювання у порівнянні з Нью-Йоркською конвенцією та закріплює такі ключові положення: визнає допустимим ініціювання процедури оскарження та скасування арбітражного рішення у встановленому порядку; визначає правовий взаємозв'язок між скасуванням арбітражного рішення компетентними органами однієї держави та правовими наслідками такого скасування для визнання і виконання зазначеного рішення на території іншої держави; регламентує кореляцію між підставами, що слугують підґрунтям для скасування арбітражного рішення, та правовими наслідками відмови у його примусовому виконанні [23, с. 100].

Таким чином, право місця виконання арбітражного рішення відіграє визначальну роль у регулюванні процедури визнання та примусового виконання арбітражних рішень як у матеріально-правовому, так і в процесуальному аспектах, що кореспондується із сучасною архітектурою МКА, яка вибудувана на засадах динамічної рівноваги між міжнародною уніфікацією та правовою автономією держав. Нью-Йоркська конвенція виступає свого роду ядром та першоджерелом цієї системи: вона окреслює непорушні межі матеріально-правового та процесуального регулювання визнання й виконання арбітражних рішень, закріплює базові процесуальні принципи, формуючи тим самим загальні міжнародно-правові стандарти у відповідній сфері та залишаючи національним юрисдикціям простір для адаптації загальних стандартів до власних правових традицій і цінностей.

Висновки. Наразі сфера правової регламентації МКА характеризується уніфікацією правового регулювання, що є закономірною відповіддю на об'єктивну потребу у забезпеченні узгодженої взаємодії правових систем різних держав в умовах глобалізації міжнародних комерційних відносин. Пройшовши шлях від перших універсальних міжнародно-правових інструментів до сучасної розгалуженої системи міжнародно-правового регулювання, уніфікаційний процес набув якісно нового змісту та втілився на міжнародному рівні у Нью-Йоркській і Європейській конвенціях та на національному рівні у положеннях Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», ЦПК України, які становлять яскравий приклад імплементації уніфікованих міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.

Одночасно система джерел правового регулювання МКА не обмежуються міжнародними багатосторонніми конвенціями та національним законодавством, а органічно доповнюються й іншими, як то: міжнародні двосторонні договори, надімперативні норми, диспозитивні джерела, норми «м'якого права», судова практика у сфері МКА.

Становлячи складну систему, джерела правового регулювання МКА не існують відокремлено одне від одного, а активно взаємодіють між собою та перебувають у постійному взаємозв'язку, побудованому на принципах ієрархії, гармонізації та взаємодоповнюваності. Таким чином, система джерел працює як багаторівневий механізм, де міжнародні стандарти задають глобальну рамку, національне законодавство забезпечує процесуальний примус, а арбітражні регламенти та судова практика забезпечують гнучкість та передбачуваність розгляду справ, та у своїй сукупності характеризується наступними особливостями: 1) пріоритетом міжнародних договорів (конвенцій) над національним законодавством, коли внутрішнє право не може бути виправданням для невиконання конвенційних зобов'язань, забезпечуючи сумлінність виконання міжнародних договорів; 2) колізійному зв'язку між Нью-Йоркською та Європейською конвенціями; 3) імплементацією міжнародних стандартів у національне право; 4) подвійним характером регулювання, коли конвенційний рівень встановлює загальний міжнародний стандарт та вичерпний перелік підстав для відмови у виконанні рішення, тоді як національне право (lex fori) регулює технічні та процедурні аспекти такого виконання; 5) принципом «більш сприятливого права» (ст. VII Нью-Йоркської конвенції), який дозволяє зацікавленій стороні посилатися на норми національного законодавства, якщо вони встановлюють більш ліберальний режим для виконання рішення, ніж сама Конвенція; 6) обмеження судового втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Петровський А.В. Європейські стандарти у сфері визнання та виконання рішень МКА та їх імплементація в національне законодавство. *Київський часопис права*, 2025, 3. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/660/627

2. Якимчук М.Ю. Джерела міжнародного приватного права: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2021. № 1(23).* URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21ymytpa.pdf

3. Юридичний висновок МКАС при ТПП України (AMICI CURIAE BRIEF) для Верховного Суду у справі № 910/8318/16 від 18.10.2023 року. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Vysnovok-dlya-VP-VS-MF.pdf

4. Ситий В.О. Міжнародний комерційний арбітраж в Україні за умов воєнного стану: правові засади визнання та примусового виконання рішень. *Нове українське право* 5 (2025). URL: https://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/884/812

5. Поляков Р. Б. Порівняльно-правовий аналіз нормативних актів, які регулюють порядок вирішення спорів міжнародним арбітражем. Comparative legal analysis of regulations governing the procedure for resolving disputes by international arbitration. *Право і суспільство*. № 4/2020. С. 302-308. URI: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29544

6. Мисишин А. Джерела правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних юрисдикційних органів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 6/2018. С. 41-45. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/9.pdf

7. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958) (the «New York Convention»). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/new-york-convention-e.pdf (дата звернення: 30.06.2026)

8. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_069 (дата звернення: 30.06.2026)

9. Угода щодо застосування Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1962 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_336 (дата звернення: 30.06.2026)

10. Міжамериканська конвенція про міжнародний комерційний арбітраж 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_024 (дата звернення: 30.06.2026)

11. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text (дата звернення: 30.06.2026)

12. Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах), оприлюднений Міністерством юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/perelik-dvostoronnih-ta-bagatostoronnih-mijnarodnih-dogovoriv-u-sferi-pravovoi-dopomogi-ta-pravovogo-spivrobitnitstva-u-tsivilnih-ta-kriminalnih-spravah-po-krainah (дата звернення: 30.06.2026)

13. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n77 (дата звернення: 30.06.2026)

14. Про міжнародний комерційний арбітраж. Закон України від 24.02.1994 року № 4002-XII/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text (дата звернення: 30.06.2026)

15. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України від 16.04.1991 № 959-XII/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text (дата звернення: 30.06.2026)

16. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 30.06.2026)

17. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 30.06.2026)

18. Господарський процесуальний кодекс України. Закон України від 06.11.1991 року № 1798-XII/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 30.06.2026)

19. Нагнибіда В.І. Загальна характеристика застосування імперативних норм під час вирішення спорів у порядку міжнародного комерційного арбітражу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020 № 45.* С. 77-81. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc45/juspradenc45.pdf

20. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n81 (дата звернення: 30.06.2026)

21. Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посіб. Київ: Алерта. 2019, 410 с.

22. Нагнибіда В.І. Принципи УНІДРУА: інструментальне призначення та місце в концепті lex mercatoria. *Методологія теорії і практики юриспруденції. Юридичний вісник. 2021. № 3. С. 15-23.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2021_3_4

23. Міжнародний комерційний арбітраж: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти усіх форм навчання / Подцерковний О.П., Будурова Г.М., Зятіна Д.В., Згама А.О.: [Електронне видання]. Одеса. НУ «ОЮА». 2021. С. 101. URL: https://economiclaw.com.ua/lit/mka_2021.pdf

24. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 30.06.2026)

25. Кобаль О.В. Актуальні питання судової практики у правовій системі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 44-47. URL: https://www.lsej.org.ua/3_2024/9.pdf

26. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114685588 (дата звернення: 30.06.2026)

27. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115860517 (дата звернення: 30.06.2026)

28. Нагнибіда В. І. Монографія. Механізм правозастосування при вирішенні спорів у міжнародному комерційному арбітражі / За наук. ред. проф. О. Д. Крупчана. К., 2020. 492 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1014/Nahnybida_Mono_Print_Final.pdf?sequence=1&isAllowed=y

29. Кравцов С.О. Проблемні питання визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 2013, 6-1 (2): 52-56. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-2/juspradenc6-1-2.pdf

30. Яковлєв В.В. Міжнародно-правові стандарти у сфері альтернативного вирішення спорів. *Порівняльно-аналітичне право–електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2017. № 3. С. 85-88. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7401f6cb-e8d2-4d93-820d-c37cdd7b6efa/content.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.171
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.49

Антончик Ю. С.,
аспірант факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0009-0001-5363-4942

МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. У статті простежено становлення соціального виміру європейської інтеграції від Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року до проголошення Європейського стовпа соціальних прав 2017 року. Показано, що молодь від самого початку фігурувала в праві Союзу не як самостійний суб'єкт соціального захисту, а в тісному зв'язку з освітою та професійним навчанням, тобто в тому вимірі, який відповідає становищу молодої особи на етапі переходу від навчання до самостійного трудового життя. Проаналізовано вікові межі, закріплені актами Союзу, і встановлено, що єдиного визначення молоді в його праві не існує. Директива Ради 94/33/ЄС про захист молоді на роботі визнає молодою особою кожного, хто не досяг вісімнадцяти років, Рекомендація Ради про запровадження Гарантії для молоді 2013 року охоплювала осіб віком до двадцяти п'яти років, а Рекомендація 2020 року розширила цю межу до двадцяти дев'яти років включно. Такі розбіжності засвідчують, що вік у праві Союзу має функціонально прив'язаний, а не статусно визначальний характер, оскільки встановлюється не для молоді загалом, а для кожного виду підтримки окремо, залежно від мети конкретного акта. Обґрунтовано висновок, що право молодої особи на соціальний захист виникає з неоднорідного фактичного складу, елементи якого належать до різних категорій галузевого понятійного апарату. Вік діє через правовий статус і виконує допускову функцію, оскільки окреслює коло адресатів молодіжного регулювання, однак самостійно жодного суб'єктивного права не породжує. Соціальна потреба діє через видову дієздатність і активує конкретне соціально-захисне правовідношення, бо саме від її характеру залежить вид захисту, який молода особа може реалізувати. Завершений юридичний механізм утворює лише поєднання обох елементів, оскільки вік поза зв'язком з потребою залишається формальною ознакою, а потреба без досягнення відповідного віку юридичного значення в межах молодіжної соціальної політики не набуває.

Ключові слова: *молодь, соціальний захист, соціальна політика, соціальна потреба, право Європейського Союзу, суб'єкт правовідносин, правовий статус, законодавство.*

Antonchyk Yu. S. Youth as a subject of the right to social protection in the European Union

Abstract. The article traces the formation of the social dimension of European integration from the Treaty establishing the European Economic Community of 1957 to the proclamation of the European Pillar of Social Rights in 2017. It is shown that from the very outset young people appeared in the law of the Union not as an independent subject of social protection, but in close connection with education and vocational training, that is, in the dimension that corresponds to the position of a young person at the stage of transition from education to independent working life. The age limits laid down by the acts of the Union are analysed, and it is established that no single definition of youth exists in its law. Council Directive 94/33/EC on the protection of young people at work recognises as a young person anyone who has not attained the age of eighteen, whereas the Council Recommendation of 2013 on establishing a Youth Guarantee covered persons up to twenty-five years of age, and the Council Recommendation of 2020 extended this limit to twenty-nine years inclusive. Such divergences demonstrate that age in the law of the Union is function-specific rather than status-defining, since it is determined not for youth in general but separately for each type of support, depending on the purpose of the particular act. It is substantiated that the right of a young person to social protection arises from a heterogeneous composite set of legal facts, the elements of which belong to different categories of the conceptual apparatus of the field. Age operates through legal status and performs a gateway function, since it delineates the range of addressees of youth regulation, yet by itself it gives rise to no subjective right. Social need operates through specific capacity to act and activates a particular social protection legal relationship, because the type of protection that

© Антончик Ю. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

a young person is able to realise depends precisely on the character of that need. A complete legal mechanism is constituted only by the combination of both elements, since age detached from need remains a formal characteristic, while need unaccompanied by the attainment of the requisite age acquires no legal significance within youth social policy.

Key words: *youth, social protection, social policy, social need, European Union law, subject of legal relations, legal status, legislation.*

Постановка проблеми. Розвиток права соціального захисту Європейського Союзу супроводжується послідовним визнанням молоді пріоритетною цільовою групою соціальної політики, що підтверджується як програмними документами Союзу, так і системою кількісних показників, за якими оцінюється успішність підтримки молодих людей на національному й наднаціональному рівнях [1]. Це визнання, однак, не супроводжується самостійною правовою концептуалізацією молоді як суб'єкта соціально-захисних правовідносин. Право Європейського Союзу послуговується, як правило, віковими межами молодих осіб, встановлюючи їх окремо для кожного виду підтримки, а вітчизняна доктрина права соціального захисту традиційно оперує суміжними категоріями застрахованої особи, непрацездатної чи безробітної особи, під які молодь підпадає лише опосередковано.

Варто зазначити, що ця невизначеність має не лише теоретичне значення. Дослідження Європейської мережі соціальної політики фіксує структурні прогалини та перешкоди в доступі молоді до соціального захисту в межах Європейського Союзу [2, с. 3]. А це означає, що відсутність чіткої правової конструкції суб'єкта позначається і на практичній ефективності молодіжної соціальної політики. З'ясування того, яким чином вік молодої особи співвідноситься з категоріями правового статусу і правосуб'єктності, є актуальним науковим завданням. Розв'язання якого дає змогу побудувати теоретично обґрунтовану модель молоді як суб'єкта соціально захисних правовідносин і тим самим усунути прогалину, що негативно позначається на визначеності правового регулювання цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні засади вчення про суб'єкта права викладені в працях П.М. Рабіновича [3, с. 134], О. Ф. Скакун [4]. У галузевій доктрині права соціального забезпечення це було предметом дослідження таких вчених як Н. Б. Болотіна [5], О. І. Кульчицька [6], П. Д. Пилипенко [7, с. 107-113; 8], С. М. Синчук [9], І. І. Шамшина [10], Г. О. Яковлєва [11]. Молодь як самостійного суб'єкта права в загальнотеоретичному вимірі розглядали О. Є. Проць [12]. Однак жодна з цих праць, не звертається до молоді як самостійної вікової категорії в межах галузевого понятійного апарату права соціального захисту.

Еволюцію соціальної політики Європейського Союзу щодо молоді висвітлено в працях Л. Ярової [13] та В. Олещенко [14]. Інвестиційний характер цієї політики підтверджують М. Йеркес і Т. Кнайн [15], а також М. Пельцер, Ф. Гофманн-ван де Полль і А. Роттах [16], які на основі аналізу документів ЄС і Ради Європи виявили подвійний дискурс молоді як ресурсу майбутнього суспільства і водночас вразливої категорії, що потребує захисту. Практичні наслідки цього підходу висвітлює звіт Європейської мережі соціальної політики [2].

Проведений огляд засвідчує, що залишається невирішеною частина проблеми, яка полягає в поєднанні двох дослідницьких традицій: вітчизняна галузева доктрина розкриває правосуб'єктність і правовий статус, але не звертається до молоді як самостійної вікової категорії, тоді як дослідження права та політики Європейського Союзу констатують функціональний підхід до молоді та не послуговується апаратом правоздатності, дієздатності та статусу.

Метою статті є обґрунтування теоретичної моделі молоді як суб'єкта соціально-захисних правовідносин, яка розкриває юридичний механізм, через який вік і соціальна потреба спільно зумовлюють виникнення права молодої особи на соціальний захист.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист молоді в Європейському Союзі доцільно розглядати не ізольовано, а як складову ширшої соціальної політики Союзу, у межах якої він історично сформувався та набув сучасного змісту. Соціальна політика не була самостійним напрямом діяльності європейських співтовариств від початку інтеграції, оскільки у 1950-х роках інтеграційний порядок

денний формувався переважно в термінах ринкової інтеграції та лібералізації, а кроки в напрямі розвитку соціального виміру залишалися скромними [13, с. 257]. Перші згадки про соціальну політику з'явилися в Договорі про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року, який закріпив право робітників-мігрантів на вільне пересування, принцип рівної оплати праці чоловіків і жінок та передумови гармонізації національних систем соціального страхування [17].

На думку вченої, реальне становлення європейської соціальної політики відбулося у 1980-х роках із ухваленням Єдиного європейського акта 1986 року та Хартії основних соціальних прав трудящих 1989 року, а етапним для соціального виміру став Маастрихтський договір 1992 року [13, с. 257-267]. Показово, що в Маастрихтському договорі відповідний розділ дістав назву «Соціальна політика, освіта, професійне навчання й молодь» [18]. Це розміщення є показовим, оскільки молодь від початку фігурувала в праві Союзу не як самостійний суб'єкт соціального захисту, а в тісному зв'язку з освітою та професійним навчанням. Тобто саме в тому вимірі, що відповідає її становищу на етапі переходу від навчання до самостійного трудового життя.

Сучасний етап соціальної політики Союзу пов'язаний із проголошенням Європейського стовпа соціальних прав у листопаді 2017 року, який становить збірку принципів рекомендаційного характеру, спрямованих на модернізацію державами-членами своїх соціальних стандартів та політики зайнятості [19]. У межах цієї політики молодь фігурує не як носій окремого суб'єктивного права, а як цільова група, на яку спрямовуються кількісно вимірювані завдання. Так, стратегічний план «Європа-2020» [20] серед цілей соціальної політики визначив забезпечення здобуття вищої освіти не менш ніж сорока відсотками молоді та зменшення частки учнів, які передчасно покидають школу, до десяти відсотків [14, с. 59]. За словами В. Олещенко, досягнення цих цілей оцінюється за системою соціальних індикаторів, серед яких дострокове припинення навчання молодих людей віком від вісімнадцяти до двадцяти чотирьох років та частка молоді віком від п'ятнадцяти до двадцяти чотирьох років, яка перебуває поза освітою та зайнятістю [14, с. 61].

Вчені переконані, що обґрунтування підтримки молоді в цих документах має виразно інвестиційний характер, оскільки зменшення нерівності в доступі до освіти розглядається як чинник нагромадження людського капіталу та економічного розвитку [13]. Цей висновок також підтверджується і міжнародними дослідниками, зокрема М. Йеркес і Т. Кнайн доводять, що молодіжна політика Європейського Союзу ґрунтується на вузькій нормативній точці відліку, зосередженій на соціальному інвестуванні в людський капітал, що обмежує можливості молодих людей із різним походженням жити повноцінним життям [15, с. 409]. Відтак, можна зробити висновок, що соціальний захист молоді в Європейському Союзі мотивується не лише наявністю потреби в конкретної особи, а й очікуваним суспільним ефектом від інвестиції в молоде покоління, що вже на рівні політики виявляє тяжіння до програмної, а не суто забезпечувальної моделі.

Крім того увага Європейського Союзу до молоді виявляється не лише в ухваленні програмних документів, а й у специфічному дискурсі, яким органи Союзу обґрунтовують саму необхідність підтримки молодого покоління. Дослідження М. Пельцер, Ф. Гофманн-ван де Полль та А. Роттаха, що ґрунтується на аналізі документів Європейського Союзу та Ради Європи у сфері молодіжної політики, показує, що молодь послідовно конструюється як ресурс майбутнього суспільства, якому одночасно притаманна вразливість і потреба в захисті з боку дорослого суспільства [16, с. 107–109]. Молода особа постає в цьому дискурсі водночас і як «архітектор власного життя», здатний самостійно формувати своє майбутнє, і як носій вікової вразливості, що потребує підтримки та захищеного простору для розвитку [16, с. 106, 108].

У загальній теорії права передумовою участі особи в конкретних правовідносинах є її здатність бути суб'єктом права взагалі, тобто мати правосуб'єктність. Ключовою властивістю, що конституює суб'єкта права, виступає правосуб'єктність, яку О. Ф. Скакун розглядає як єдність трьох взаємопов'язаних елементів, а саме правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Правоздатність за цим підходом означає передбачену нормами права здатність особи мати суб'єктивні юридичні права і виконувати юридичні обов'язки [4, с. 380].

У галузевій доктрині правоздатність розуміється як соціально-правова властивість особи, яка виникає від народження, не залежить від її волі та зовнішніх обставин, є однаковою за змістом і моментом виникнення для всіх та не поділяється на види [7, с. 110–111; 9, с. 83–84]. Натомість дієздатність є видовою, або, як її ще називають, галузевою, оскільки вона виникає одночасно з правом на конкретний вид забезпечення, а тому видів її стільки, скільки законодавство передбачає підстав для реалізації права [6, с. 41, 42, 69; 5, с. 160; 9, с. 87].

Окремі науковці поряд із правосуб'єктністю розглядають правовий статус. Дослідження П. Д. Пилипенка, І. І. Шамшиної та С. М. Синчук збігаються в тому, що статус не характеризує учасника правовідносин, а є середовищем і визначником правового поля, у межах якого суб'єкт права набуває ознак правосуб'єктності та стає суб'єктом конкретних правовідносин [8, с. 142; 10, с. 33–34; 9, с. 91]. Загальнотеоретичне вчення розрізняє загальний статус, який поширюється на всіх і є постійним, спеціальний або родовий статус, що характеризує становище окремої категорії осіб, доповнює чи обмежує загальний та індивідуальний статус конкретної особи [4, с. 380].

Проблематику молоді як самостійного суб'єкта права в загальнотеоретичному вимірі розглянула О. Є. Проць, яка обґрунтувала належність молоді до соціальних спільнот, здатних набувати ознак суб'єкта права [12, с. 384].

Варто зауважити, що Європейська наукова традиція не послуговується апаратом правоздатності та дієздатності при дослідженні суб'єктів права на соціальний захист, а зосереджується на особливостях правового становища молодої особи, зумовлених віком, використовуючи власний понятійний інструментарій [16, с. 103–104]. Хоча європейська доктрина цього понятійного апарату не застосовує, проте М. Йеркес і Т. Кнайн аналізуючи становище молоді через категорію спроможностей та нерівної здатності діяти, показують, що вік поряд зі статтю, класом та освітнім рівнем формує здатність молодих людей робити вибір у межах національних і наднаціональних контекстів [15, с. 410]. Таким чином, попри відмінність методологічних рамок, обидві традиції сходяться в тому, що вік визначає становище та доступ молодої особи, а не її здатність мати права.

Термін «молодь» справді вживається в актах Європейського Союзу, однак єдиного законодавчого визначення цієї категорії не існує. Кожен акт, яким запроваджується конкретний вид підтримки чи захисту молоді, самостійно визначає вікові межі кола осіб, на яких він поширюється, і ці межі суттєво різняться залежно від предмета регулювання. Так, Директива Ради 94/33/ЄС від 22 червня 1994 року про захист молоді на роботі у статті 3 визначає «молоду особу» як будь-яку особу віком до вісімнадцяти років, а в межах цієї категорії окремо виділяє «дитину» як молоду особу віком до п'ятнадцяти років або таку, що ще підпадає під обов'язкове повне навчання, і «підлітка» як молоду особу віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років, яка більше не підпадає під обов'язкове навчання [21]. Рекомендація Ради від 22 квітня 2013 року про запровадження Гарантії для молоді визначала коло молодих осіб віком до двадцяти п'яти років [22], тоді як Рекомендація Ради від 30 жовтня 2020 року про посилену Гарантію для молоді розширила цю межу до двадцяти дев'яти років включно [23]. Регламент (ЄС) 2018/1475, яким засновано Європейський корпус солідарності, у статті 12 визначав учасником особу віком від вісімнадцяти до тридцяти років, дозволяючи реєстрацію на порталі з сімнадцяти років [24], а замінений з 1 січня 2021 року Регламент (ЄС) 2021/888 зберігає ту саму вікову рамку участі [25].

Ця фрагментарність контрастує з вітчизняним підходом, за якого законодавець визначає молодь єдиною віковою межею від чотирнадцяти до тридцяти п'яти років, причому верхню межу було підвищено з двадцяти восьми років лише в 2004 році, і це рішення й дотепер викликає неоднозначну оцінку в доктрині [12, с. 380].

Наведені приклади підтверджують, що вік у праві Європейського Союзу виконує не статусно-визначальну, а функціонально-прив'язану роль, оскільки він окреслюється не для молоді загалом, а для кожного виду підтримки чи захисту окремо, залежно від мети конкретного акта.

Установлюючи вікові межі молоді, законодавець не змінює нічиєї правоздатності й не створює нової дієздатності. Він окреслює те

правове поле, у межах якого дієздатність, породжена соціальною потребою, взагалі здатна виникнути у молодіжній формі. Саме тут вік є обов'язковим і незамінним, оскільки без вікової межі коло адресатів молодіжного законодавства узагалі не існувало б.

На рівні виникнення конкретного суб'єктивного права вік є визначальним. Особа, яка не належить до вікової групи, права на молодіжні заходи підтримки не набуде за жодних обставин, навіть за наявності тотожної соціальної потреби. Держава свідомо визнає пріоритетним надання підтримки особам певного віку, враховуючи об'єктивні труднощі первинного працевлаштування за відсутності професійного досвіду. Водночас вік є умовою необхідною, але не достатньою, оскільки право виникає лише тоді, коли поряд із віком наявна соціальна потреба у формі, передбаченій нормою. Обидва елементи є необхідними, і жоден з них окремо права не породжує.

Фактичний склад, з яким законодавство пов'язує виникнення права молодої особи, є неоднорідним, оскільки його елементи належать до різних категорій галузевого апарату. Вік діє через правовий статус і виконує функцію допуску до молодіжного законодавства. Соціальна потреба діє через видову дієздатність і виконує функцію активації конкретного правовідношення. Ця конструкція узгоджується із загальнотеоретичним ученням про складний фактичний склад, елементи якого належать до різних сфер правового регулювання, класичною ілюстрацією якого слугує приклад пенсійних правовідносин, що виникають лише за наявності досягнення встановленого віку, необхідного стажу та рішення уповноваженого органу [4, с. 389].

Висновки. Право молодої особи на соціальний захист виникає не з одного юридичного факту, а з фактичного складу, окремі елементи якого належать до різних понять галузевого апарату права соціального захисту. Вік виявляє свою юридичну дію через категорію правового статусу і виконує допускову функцію, оскільки окреслює коло осіб, на яких поширюється молодіжне регулювання, однак жодного конкретного суб'єктивного права сам по собі не породжує. Інакше діє соціальна потреба. Вона виявляється через видову дієздатність і активує конкретне соціально-захисне правовідношення, бо саме від її характеру залежить те, який вид соціального захисту молода особа може реалізувати в кожній окремій ситуації.

Якщо розмежувати допускову та активаційну функції, знаходить пояснення питання, яке залишалося поза увагою і вітчизняної галузевої доктрини, і європейської наукової традиції, що засвідчив проведений огляд наукових джерел. Ідеться про те, чому вік молодої особи, попри всю його значущість, самостійно права на соціальний захист не породжує. З тих самих міркувань стає зрозумілою й обмеженість функціонального підходу права Європейського Союзу, який фіксує вікові межі, не звертаючись до категорій правоздатності та дієздатності, а тому потребову складову механізму залишає нерозкритою.

Запропонована модель показує, що самодостатнім не є жоден із двох елементів фактичного складу. Вік поза зв'язком з потребою залишається формальною ознакою, яка окреслює хіба що потенційне коло правомочних осіб. Потреба, не підкріплена досягненням відповідного віку, не набуває юридичного значення в межах молодіжної соціальної політики. Завершений юридичний механізм виникнення права молодої особи на соціальний захист утворює саме поєднання обох елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Petkovic S. Proposal for an updated dashboard of EU youth indicators. 2021. URL: https://www.academia.edu/figures/12459772/figure-1-proposal-for-an-updated-dashboard-of-eu-youth (дата звернення: 06.07.2026)

2. Ghailani D., Peña-Casas R., Coster S. et al. Access to social protection for young people : ESPN Synthesis Report / European Social Policy Network. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. URL: https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=25107&langId=en (дата звернення: 07.07.2026)

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 10-е, допов. Львів : Край, 2008. 224 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алерта ; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.

5. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2008. 663 с.

6. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2007. 188 с.

7. Пилипенко П. Д. Правосуб'єктність у трудових правовідносинах. Наукові праці Пилипенка Пилипа Даниловича. Вибране. Дрогобич : Коло, 2013. С. 107–113.

8. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 214 с.

9. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. 433 с.

10. Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права : правове регулювання в умовах ринкової економіки : монографія. Луганськ : Література, 2010. 448 с.

11. Яковлєва Г. О. До проблеми визначення поняття «суб'єкт права соціального забезпечення». Право та інновації. 2017. № 2 (18). С. 69–74. URL: https://pti.org.ua/ndipzir/uk/article/view/210/163 (дата звернення: 06.07.2026)

12. Проць О. Є. Молодь як суб'єкт права. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Випуск 61. С. 379-387. URL: https://apdp.in.ua/index.php/vipusk-61.html (дата звернення: 06.07.2026)

13. Ярова Л. Соціальна політика Європейського Союзу: етапи розвитку і правова база. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К., 2010. Вип. 21. С. 257-267. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/26812 (дата звернення: 06.07.2026)

14. Олещенко В. Новітня політика Європейського Союзу у сфері соціальних прав. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2020. Вип. 1. С. 58–64. URL: https://www.researchgate.net/publication/347981419_NOVITNA_POLITIKA_EVROPEJSKOGO_SOUZU_U_SFERI_SOCIALNIH_PRAV (дата звернення: 07.07.2026)

15. Yerkes M. A., Knijn T. European Union youth policy: moving beyond mobility. Social Policy & Administration. 2026. Volume 60, Issue 3. P. 409-418. DOI: 10.1111/spol.70003. (дата звернення: 08.07.2026)

16. Pelzer M., Hofmann-van de Poll F., Rottach A. Europe's future, Europe's resource? European youth (work) policy perspectives on young people. Nordic Journal of Youth Research. 2024. Volume 32, Issue 1. DOI: 10.1177/11033088231205158. (дата звернення: 08.07.2026)

17. Договір про заснування Європейського економічного співтовариства : міжнар. договір від 25 берез. 1957 р. Рим, 1957.

18. Договір про Європейський Союз : міжнар. договір від 7 лют. 1992 р. Official Journal of the European Communities. 31.08.1992. C 224.

19. Interinstitutional Proclamation on the European Pillar of Social Rights (2017/C 428/09). *Official Journal of the European Union*. 2017. C 428. P. 10–15. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017C1213(01) (дата звернення: 08.07.2026).

20. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth : Communication from the Commission. COM(2010) 2020 final. Brussels, 3.03.2010.

21. Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work. Official Journal of the European Communities. 20.08.1994. L 216. P. 12–20.

22. Council Recommendation of 22 April 2013 on establishing a Youth Guarantee (2013/C 120/01). Official Journal of the European Union. 26.04.2013. C 120. P. 1–6.

23. Council Recommendation of 30 October 2020 on A Bridge to Jobs – Reinforcing the Youth Guarantee and replacing the Council Recommendation of 22 April 2013 on establishing a Youth Guarantee (2020/C 372/01). Official Journal of the European Union. 4.11.2020. C 372. P. 1–9.

24. Regulation (EU) 2018/1475 of the European Parliament and of the Council of 2 October 2018 laying down the legal framework of the European Solidarity Corps and amending Regulation (EU) No 1288/2013, Regulation (EU) No 1293/2013 and Decision No 1313/2013/EU. Official Journal of the European Union. 4.10.2018. L 250. P. 1–20.

25. Regulation (EU) 2021/888 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 establishing the European Solidarity Corps Programme and repealing Regulations (EU) 2018/1475 and (EU) No 375/2014. Official Journal of the European Union. 8.06.2021. L 202. P. 32–54.

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.50

Боровик Л. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії,
доцент кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID: 0000-0002-8997-0577

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОПОВІДАЧА ООН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ МЕДІА

Анотація. У статті, спираючись на аналіз міжнародного законодавства та практичної діяльності, розкрито роль спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа. Акцентовано увагу на тому, що він відіграє важливу роль в контексті міжнародного моніторингу дотримання свободи медіа, документування відповідних порушень, привернення до них уваги міжнародної спільноти та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення державної політики і законодавства у сфері свободи вираження поглядів. Доведено, що значення діяльності Спеціального доповідача ООН у контексті забезпечення свободи медіа полягає, насамперед, у створенні незалежного міжнародного механізму контролю за виконанням державами зобов'язань у сфері свободи вираження поглядів. Хоча Спеціальний доповідач не наділений повноваженнями ухвалювати юридично обов'язкові рішення, або безпосередньо припиняти порушення, його діяльність дає змогу документувати випадки переслідування журналістів, насильства, свавільних затримань, цензури, обмеження доступу до інформації та втручання у незалежність медіа. Констатовано, що звернення до урядів, оприлюднення результатів моніторингу та представлення доповідей Раді ООН з прав людини і Генеральній Асамблеї ООН перетворюють окремі порушення на предмет міжнародної уваги та посилюють політичну й репутаційну відповідальність держав.

Ключові слова: *міжнародне законодавство, Спеціальний доповідач ООН, забезпечення, свобода медіа, журналісти.*

Borovyk L. A. The role of the UN Special Rapporteur on ensuring media freedom

Abstract. The article, based on an analysis of international legislation and practical activities, reveals the role of the UN Special Rapporteur on ensuring media freedom. It emphasizes that he plays an important role in the context of international monitoring of compliance with media freedom, documenting relevant violations, drawing the attention of the international community to them and developing recommendations for improving state policy and legislation in the field of freedom of expression. It has been established that the significance of the UN Special Rapporteur's work in ensuring media freedom lies primarily in the creation of an independent international mechanism to monitor states' compliance with their obligations regarding freedom of expression. Although the Special Rapporteur is not empowered to issue legally binding decisions or directly halt violations, their work makes it possible to document instances of the persecution of journalists, violence, arbitrary detention, censorship, restrictions on access to information, and interference with media independence. It has been established that appeals to governments, the publication of monitoring results, and the presentation of reports to the UN Human Rights Council and the UN General Assembly transform individual violations into matters of international attention and heighten the political and reputational accountability of states.

Key words: *international legislation, UN Special Rapporteur, ensuring, media freedom, journalists.*

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення свободи вираження поглядів і свободи засобів масової інформації в сучасних міжнародних відносинах нерозривно пов'язана з функціонуванням ефективних механізмів міжнародного моніторингу.

© Боровик Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

В умовах зростання кількості порушень прав журналістів, поширення цензурних практик, інформаційних маніпуляцій та використання цифрових технологій для обмеження свободи слова особливого значення набуває діяльність міжнародних інституцій, уповноважених здійснювати незалежний нагляд за дотриманням державами міжнародних стандартів у цій сфері. Саме механізми міжнародного моніторингу забезпечують систематичний збір інформації про порушення, формують рекомендації щодо їх усунення та сприяють розвитку міжнародного співробітництва у сфері захисту свободи вираження поглядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, присвячені міжнародному забезпеченню свободи медіа, у своїх наукових працях розглядали: Ю.М. Бідзіля, Г.І. Гецко, О.Г. Глущук, К.О. Горська, А.В. Дудатьєв О.М. Коваль, О. О. Козир, В.В. Лавров та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в українській науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання визначення ролі спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа.

Саме тому **метою статті** є: розкрити роль спеціального доповідача ООН щодо забезпечення свободи медіа.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні доповідачі – це незалежні експерти, призначені Радою ООН з прав людини (раніше Комісією ООН з прав людини), уповноважені моніторити, консультувати та публічно звітувати про ситуацію з правами людини в конкретних країнах (мандати країн) та про порушення прав людини в усьому світі (тематичні мандати). Тематичні мандати охоплюють широкий спектр питань, що стосуються громадянських, культурних, економічних, політичних та соціальних прав, включаючи права людини мігрантів, насильство щодо жінок, права внутрішньо переміщених осіб, свободу віросповідання та свавільні затримання, серед багатьох інших. Функції Спеціальних доповідачів включають реагування на індивідуальні скарги, проведення досліджень, надання консультацій з питань технічної співпраці та здійснення візитів до країн для оцінки конкретних ситуацій з правами людини. Більшість Спеціальних доповідачів також отримують інформацію про конкретні заяви про порушення прав людини та надсилають термінові звернення або листи з заявами до урядів із проханням про роз'яснення та конкретні заходи для припинення порушень прав [1].

Місія Спеціальних доповідачів полягає у звітуванні перед Генеральною Асамблеєю ООН та Радою з прав людини з теми або країни, за яку вони відповідають. Таким чином, вони не мають конкретного мандату на захист, а радше виконують функцію документування та оповіщення. Основний метод, який використовують Спеціальні доповідачі, полягає у зборі всієї відповідної інформації з усіх доступних джерел, включаючи неурядові організації (НУО). Вони також можуть відвідувати відповідні країни. Рада з прав людини або Генеральна Асамблея ООН можуть вимагати від них публікації кількох послідовних доповідей з однієї й тієї ж теми. На практиці спеціальні доповідачі, представники, незалежні експерти, робочі групи та інші подібні органи, які здійснюють моніторинг та звітують про конкретні країни чи тематичні питання, поступово встановили практичні правила, яких держави повинні дотримуватися, щоб гарантувати незалежність, об'єктивність та чесність своєї місії на місцях [2]. Отже, спеціальні доповідачі ООН – це незалежні експерти, призначені Радою ООН з прав людини для моніторингу, дослідження та висвітлення ситуації з правами людини в окремих державах або у межах визначених тематичних напрямів. Вони збирають і аналізують інформацію з різних джерел, реагують на повідомлення про ймовірні порушення, надсилають урядам термінові звернення та листи із запитами про роз'яснення, здійснюють візити до країн і готують доповіді для Ради ООН з прав людини та Генеральної Асамблеї ООН. Спеціальні доповідачі не є судовими чи правозастосовними органами й не ухвалюють обов'язкових рішень, а виконують передусім моніторингову, консультативну, документальну та попереджувальну функції. Незалежність і результативність їхньої діяльності забезпечуються свободою пересування, доступом до інформації та відповідних установ, можливістю конфіденційного спілкування зі свідками, а також гарантіями безпеки й захисту осіб, які співпрацюють із ними.

Спеціальні доповідачі ООН здійснюють діяльність за різними напрямами, втім, в розрізі представленої проблематики, слід вказати

Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження. У 1993 році Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав людини затвердила мандат Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження. Після заміни Комісії з прав людини, Рада з прав людини вирішила продовжити мандат ще на три роки у березні 2008 року (резолюція 7/36). Мандат було знову поновлено на додаткові три роки у березні 2011 року (резолюція 16/4 Ради з прав людини), березні 2014 року (резолюція 25/2), березні 2017 року (резолюція 34/18) та знову у березні 2020 року (резолюція 43/4). До повноважень доповідача було віднесено: (a) Збирати всю відповідну інформацію, де б вона не мала місце, щодо порушень права на свободу думки та вираження поглядів, дискримінації, погроз або застосування насильства, домагань, переслідувань або залякувань, спрямованих на осіб, які прагнуть здійснити або сприяти здійсненню права на свободу думки та вираження поглядів, зокрема, у пріоритетному порядку, щодо журналістів чи інших фахівців у сфері інформації; (b) Збирати, отримувати та відповідати на достовірну та надійну інформацію від урядів, неурядових організацій та будь-яких інших сторін, яким відомі ці випадки; (c) Надавати рекомендації та пропозиції щодо шляхів і засобів кращого сприяння та захисту права на свободу думки та її вираження в усіх його проявах; та (d) Сприяти наданню технічної допомоги або консультаційних послуг Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини з метою кращого просування та захисту права на свободу думки та її вираження [3].

Спеціальний доповідач з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження отримує інформацію і скарги щодо ймовірних порушень права на свободу думки та свободу вираження поглядів. Важливо, що Спеціальний доповідач не ухвалює рішень за індивідуальними скаргами і не може вимагати від держави усунення будь-якого ймовірного порушення. Натомість він порушує перед відповідною державою питання, що викликають занепокоєння. Спеціальний доповідач може звернутися до відповідного уряду із запитом надати коментарі щодо викладених тверджень, отримати роз'яснення, нагадати уряду про його міжнародні зобов'язання або запросити інформацію про заходи, яких він вживає для виправлення ситуації. Такий обмін інформацією з урядом, який зазвичай називають «комунікаціями», може здійснюватися у різних формах і мати різний ступінь значущості. Зокрема, Спеціальний доповідач звертається до уряду або через лист із викладом тверджень, або шляхом направлення термінового звернення [4]. Спеціальний доповідач зберігає конфіденційність усіх повідомлень, що надходять до уряду та від нього, до моменту їх включення до щорічної доповіді, яка подається Раді ООН з прав людини. Повідомлення, надіслані Спеціальним доповідачем та іншими спеціальними процедурами, також узагальнюються у доповідях, що подаються Раді ООН з прав людини на кожній її черговій сесії. Спеціальний доповідач особливо зацікавлений в отриманні інформації про проблеми або порушення, пов'язані з такими питаннями: затримання, дискримінація, погрози, застосування насильства чи переслідування, спрямовані проти осіб або фахівців у сфері інформації, які прагнуть реалізувати або сприяти реалізації права на свободу думки та вираження поглядів; діяльність політичних партій і профспілкових активістів; дії проти друкованих або телерадіомовних засобів масової інформації чи обмеження їхньої незалежної діяльності; позови проти видавців і представників інших медіа, таких як книги, журнали, кіно, театр та образотворче мистецтво; діяльність правозахисників; перешкоди у реалізації прав жінок, зокрема права висловлювати свою думку та бути почутими, брати участь у процесах прийняття рішень, мати рівний статус перед законом, а також шукати й отримувати інформацію з питань, що мають особливе значення для жінок, таких як планування сім'ї та насильство щодо жінок; а також перешкоди у доступі до інформації про проєкти та ініціативи, запропоновані урядом для просування права на розвиток, і перешкоди для участі у процесі прийняття рішень [4].

У 2025 році Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань заохочення та захисту права на свободу думки та її вираження, Представник Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

з питань свободи ЗМІ, Спеціальний доповідач Організації американських держав (ОАД) з питань свободи слова та Спеціальний доповідач Африканської комісії з прав людини та народів (АКПЛН) з питань свободи слова та доступу до інформації в Африці («мандатори») звернули увагу на проблему використання штучного інтелекту, в тому числі й у журналістській діяльності. У доповіді зазначається, що інструменти штучного інтелекту все частіше використовуються журналістами та медіадіячами для підвищення ефективності процесу збору новин, сприяння поширенню новин та для таких завдань, як аналіз даних розслідувань, перевірка фактів, автоматизоване створення контенту, переклад, транскрипція, репортажі доступними способами або для організації, налаштування та персоналізації контенту. Оскільки штучний інтелект вбудовується у виробництво та поширення новин, він відіграє фундаментальну роль у формуванні публічних дебатів, політичного порядку денного та спектру інформації, доступної для людей. Незважаючи на ці переваги, штучний інтелект створює значні ризики та виклики для журналістики. Концентрація влади та контролю серед кількох великих корпоративних гравців щодо проектування, розробки, навчання та впровадження систем штучного інтелекту, а також зростаюча залежність медіа від штучного інтелекту, що ризикує вплинути на редакційний вибір, викликають серйозні занепокоєння щодо різноманітності, плюралізму, інклюзивності, надійності та підзвітності медіа та інформаційної екосистеми в цілому [5].

У висновку спеціальні доповідачі ООН дійшли до висновку, що реакція держав та інших зацікавлених сторін на вплив штучного інтелекту на свободу слова та свободу й плюралізм ЗМІ повинна керуватися такими принципами:

1. Захист свободи думки та вираження поглядів, включаючи свободу ЗМІ та право на інформацію. Право на свободу думки та вираження поглядів є невід'ємною частиною людської гідності, автономії та творчості, і має бути вбудоване протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту, включаючи його проектування, розробку, навчання та розгортання. Розробка, проектування та впровадження штучного інтелекту повинні завжди підтримувати абсолютний характер права на свободу думки та гарантуватися протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту.

2. Сприяти здоровому, плюралістичному та різноманітному інформаційному середовищу. Забезпечення та доступність широкого й різноманітного спектру якісної та точної інформації повинні бути вбудовані протягом усього життєвого циклу розробки, навчання та впровадження штучного інтелекту. Системи штучного інтелекту повинні створюватися та використовуватися для підвищення, а не підриву довіри громадськості до надійності та цілісності інформаційного порядку.

3. Поважати конфіденційність та захист даних. Право на конфіденційність та міжнародні стандарти захисту даних, включаючи згоду, обмеження цілей, прозорість та підзвітність, повинні поважатися протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту. Залежність штучного інтелекту від величезних наборів даних, включаючи персональні дані, робить надійні гарантії важливими для забезпечення цих фундаментальних прав.

4. Гарантувати право на рівність та недискримінацію. Право на рівність та недискримінацію є основою міжнародного права у сфері прав людини. Системи штучного інтелекту повинні бути розроблені, розроблені, навчені та розгорнуті таким чином, щоб пом'якшити упередження та дискримінацію, забезпечити інклюзивність, відобразити різноманітні культурні контексти та гарантувати рівне здійснення свободи думки та вираження поглядів для всіх спільнот. Також важливо, щоб право на свободу вираження поглядів було ретельно збалансовано з правом на рівність та недискримінацію.

5. Сприяти рівному доступу до можливостей ШІ. Рівний доступ до переваг технології штучного інтелекту може сприяти створенню умов, які дозволяють людям задовольняти свої трудові, економічні, культурні та соціальні потреби, а також рівному користуванню правом на свободу думки та вираження поглядів, включаючи свободу ЗМІ. Рівний доступ можна гарантувати шляхом подолання цифрової нерівності, усунення бар'єрів для використання ШІ вразливими та маргіналізованими групами, сприяння цифровій грамотності та, зокрема, сприяння розвитку та доступу до інклюзивних, сталих, надійних та заснованих на правах людини технологій ШІ.

6. Забезпечити прозорість, підзвітність та ефективні засоби правового захисту. Прозорість та підзвітність, включаючи наявність ефективних засобів правового захисту, є ключовими принципами гарантування підходу до штучного інтелекту, орієнтованого на права людини. Повага до прозорості вимагає надання змістовної інформації та доступу до даних, що відповідають контексту, для сприяння загальному розумінню того, як штучний інтелект впливає на доступ до інформації та свободу слова, включаючи свободу ЗМІ, а також для забезпечення підзвітності.

7. Сприяти співпраці за участю багатьох зацікавлених сторін та багатосторонньому співробітництву. З огляду на транскордонний та глобальний вплив штучного інтелекту, багатостороння співпраця та участь багатьох зацікавлених сторін в управлінні штучним інтелектом є життєво важливими, особливо в той час, коли громадянський простір та багатосторонні інституції зазнають серйозних атак [5].

Висновки. Таким чином, значення діяльності Спеціального доповідача ООН у контексті забезпечення свободи медіа полягає, насамперед, у створенні незалежного міжнародного механізму контролю за виконанням державами зобов'язань у сфері свободи вираження поглядів. Хоча Спеціальний доповідач не наділений повноваженнями ухвалювати юридично обов'язкові рішення, або безпосередньо припиняти порушення, його діяльність дає змогу документувати випадки переслідування журналістів, насильства, свавільних затримань, цензури, обмеження доступу до інформації та втручання у незалежність медіа. Звернення до урядів, оприлюднення результатів моніторингу та представлення доповідей Раді ООН з прав людини і Генеральній Асамблеї ООН перетворюють окремі порушення на предмет міжнародної уваги та посилюють політичну й репутаційну відповідальність держав.

Водночас, діяльність Спеціального доповідача має не лише реактивне, а й превентивне та нормотворче значення. Узагальнюючи практику держав і аналізуючи нові загрози, він конкретизує зміст міжнародних стандартів свободи медіа та формулює орієнтири для національного законодавства і правозастосування. Особливо важливою ця функція є в умовах цифровізації інформаційного середовища та поширення штучного інтелекту, що створюють ризики алгоритмічної дискримінації, непрозорого поширення інформації, концентрації медійного впливу та втрати редакційної автономії. Таким чином, діяльність Спеціального доповідача ООН має важливе значення для міжнародного моніторингу дотримання свободи медіа, документування відповідних порушень, привернення до них уваги міжнародної спільноти та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення державної політики і законодавства у сфері свободи вираження поглядів. Водночас ефективність цього механізму значною мірою залежить від готовності держав співпрацювати зі Спеціальним доповідачем і враховувати надані ним рекомендації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. What are U.N. Special Rapporteurs? / URL: https://www.aclu.org/documents/faqs-united-nations-special-rapporteurs

2. Special Rapporteurs. The Practical Guide to Humanitarian Law / URL: https://guide-humanitarian-law.org/special-rapporteurs

3. About the mandate. Special Rapporteur on freedom of expression and opinion / URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-freedom-of-opinion-and-expression/about-mandate

4. Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression / URL: https://cgljresourcehub.law.northeastern.edu/human-rights-oversight/united-nations/human-rights-council/special-procedures/special-rapporteur-on-the-promotion-and-protection-of-the-right-to-freedom-of-opinion-and-expression/

5. Joint declaration on ai, freedom of expression and media freedom (October 24, 2025) / URL: https://www.oas.org/en/IACHR/jsForm/?File=/en/iachr/expression/basic_documents/declarations/2025-1.asp

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.176:349.42:664.38(4-672ЄС:477)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.51

Волченко Н. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії біоекономіки
та зеленого маркетингу
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-5748-972X

Данько Ю. І.,
доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії біоекономіки
та зеленого маркетингу
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-9847-1593

Ніфатова О. М.,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії біоекономіки
та зеленого маркетингу
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0001-9325-6176

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ БІЛКІВ У ЄС ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ[1]

Анотація. У статті досліджено правове регулювання альтернативних білків у контексті продовольчої безпеки та європейської інтеграції України. Обґрунтовано, що альтернативні білки не утворюють єдиної юридичної категорії, оскільки режим конкретного продукту залежить від його походження, складу, історії споживання, технології виробництва, умов використання та профілю ризику. Проаналізовано право Європейського Союзу щодо новітніх харчових продуктів, оцінки ризиків, авторизації, маркування та післяринкового контролю. Встановлено, що модель ЄС поєднує визначення статусу продукту, незалежну оцінку EFSA, централізовану авторизацію та включення дозволеного продукту до Союзного переліку із зазначенням умов використання. Доведено необхідність диференційованого ризик-орієнтованого підходу до рослинних продуктів, білків комах, мікробної біомаси, прецизійної ферментації та культивованих клітин. Для кожної технологічної платформи мають застосовуватися окремі вимоги до доказів безпечності, поживної цінності, алергенності, стабільності виробничого процесу та можливих забруднювачів. Порівняльний аналіз засвідчив, що законодавство України вже містить основні елементи державної реєстрації новітніх харчових продуктів, наукової оцінки, відкритого реєстру та врахування дозволів ЄС. Водночас проблеми пов'язані з практичною реалізацією норм, недостатньою деталізацією процедур та інституційною спроможністю системи оцінювання ризиків. Запропоновано дворівневу модель правової інтеграції альтернативних білків, яка охоплює регуляторну допустимість продукту та його функціональну придатність для забезпечення продовольчої безпеки. Обґрунтовано, що законний допуск на ринок має доповнюватися поживною адекватністю, масштабованістю виробництва, економічною доступністю, прозорим маркуванням і суспільною прийнятністю. Сформульовано пропозиції щодо запровадження консультаційної процедури визначення статусу продукту, диференційованих методичних настанов, незалежної наукової оцінки, цифрового реєстру та порядку визнання дозволів ЄС.

Ключові слова: *продовольча безпека, альтернативні білки, новітні харчові продукти, культивоване м'ясо, прецизійна ферментація, оцінка ризику, маркування, право Європейського Союзу, законодавство України.*

[1] Робота виконана в рамках реалізації проєкту прикладного наукового дослідження 2026 р.: «Циркулярні стратегії і економічна доцільність впровадження альтернативних білкових технологій в системі продовольчої безпеки» (№ держ. реєстрації: 0126U000308)

© Волченко Н. В., Данько Ю. І., Ніфатова О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Volchenko N. V., Danko Yu. I., Nifatova O. M. Legal regulation of alternative proteins in the EU and its implementation in Ukraine

Abstract. The article examines the legal regulation of alternative proteins in the context of food security and Ukraine's European integration. It is argued that alternative proteins do not constitute a single legal category, since the legal regime applicable to a specific product depends on its origin, composition, history of consumption, production technology, intended conditions of use, and risk profile. EU legislation governing novel foods, risk assessment, authorisation, labelling, and post-market monitoring is analysed. The study establishes that the EU model combines the determination of a product's regulatory status, an independent scientific assessment by the European Food Safety Authority (EFSA), centralised authorisation, and the inclusion of authorised products in the Union list, together with the applicable conditions of use. The need for a differentiated, risk-based approach to plant-based products, insect proteins, microbial biomass, precision fermentation products, and cultivated cell-based foods is demonstrated. Each technological platform should be subject to specific evidentiary requirements regarding safety, nutritional value, allergenicity, production process stability, and potential contaminants. The comparative analysis demonstrates that Ukrainian legislation already contains the principal elements of a system for the state registration of novel foods, scientific risk assessment, maintenance of a public register, and recognition of EU authorisations. At the same time, the main challenges concern the practical implementation of the relevant legal provisions, insufficient procedural detail, and the institutional capacity of the risk assessment system. A two-level model for the legal integration of alternative proteins is proposed, encompassing the regulatory admissibility of a product and its functional suitability for contributing to food security. It is argued that lawful market access should be complemented by nutritional adequacy, production scalability, economic affordability, transparent labelling, and societal acceptance. Proposals are formulated to introduce a consultation procedure to determine a product's regulatory status, adopt differentiated methodological guidelines, ensure independent scientific assessment, establish a digital register, and regulate the procedure for the recognition of EU authorisations.

Key words: *food security, alternative proteins, novel foods, cultivated meat, precision fermentation, risk assessment, food labelling, European Union law, Ukrainian legislation.*

Постановка проблеми. Продовольча безпека в сучасній правовій та міждисциплінарній доктрині не зводиться до фізичної наявності їжі. Поряд із наявністю, доступом, використанням і стабільністю дедалі більшого значення набувають сталість продовольчих систем та здатність людини впливати на рішення щодо виробництва, розподілу й споживання харчових продуктів [3]. Такий підхід змінює юридичну постановку проблеми, коли держава має не лише стимулювати виробництво, а й забезпечувати безпечність, економічну доступність, достовірне інформування споживача, стійкість ланцюгів постачання та недискримінаційний доступ до поживного раціону.

Масштаб проблеми підтверджують глобальні показники. За даними доповіді "Стан продовольчої безпеки та харчування у світі у 2025 р.", у 2024 р. близько 673 млн осіб зазнавали голоду, приблизно 2,3 млрд осіб перебували у стані помірної або тяжкої продовольчої незахищеності, а близько 2,6 млрд осіб не могли дозволити собі здоровий раціон [7]. Війна російської федерації проти України додатково продемонструвала транскордонний характер продовольчих ризиків. Порушення виробництва, логістики, доступу до портів, енергоресурсів і добрив впливає на імпортозалежні держави та вимагає політики диверсифікації джерел харчових ресурсів [1].

У цьому контексті альтернативні білки розглядаються як можливий елемент диверсифікації. До них у науковій та ринковій комунікації відносять рослинні замінники продуктів тваринного походження, мікопротеїн, білки комах, продукти біомасної та прецизійної ферментації, а також культивовані клітинні продукти. Проте зазначене поняття має описовий, а не нормативно визначений характер. Тому правове питання полягає не в тому, чи належить продукт до широкої групи альтернативних білків, а в тому, якими є його джерело, склад, технологія виробництва, історія безпечного споживання, заявлене використання та профіль ризику.

Відсутність такого розмежування створює підґрунтя для формування протилежних підходів до правової кваліфікації альтернативних білків. Використовують автоматичне віднесення будь-якого альтернативного білка до категорії новітніх харчових продуктів або припускають, що екологічна чи технологічна інноваційність продукту сама по собі може бути достатньою підставою для застосування

спрощеного порядку його допуску на ринок. Проте правовий режим має визначатися характеристиками конкретного продукту, а не його маркетинговою назвою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Ляхтеенмякі-Уутела, М. Рахікайнен, А. Лонкіла та Б. Ян системно проаналізували правові аспекти альтернативних білків у Європейському Союзі, показали множинність застосовних правових режимів і визначили центральне місце законодавства про новітні харчові продукти [10]. Дослідження С. Р. Юе зі співавторами розкриває фактичну тривалість процедур авторизації та структуру рішень ЄС у 2018 – 2023 рр. з цього питання [19]. Наукові рекомендації Європейського агентства з безпеки харчових продуктів (EFSA) деталізують доказові вимоги до складу, виробничого процесу, токсикології, поживної цінності, алергенності та очікуваного споживання [6]. Як зазначають Дж. Хаді та Г. Брайтвелл [9], а також Д. Богуєва та Д. Дж. Макклементс [2], різні категорії альтернативних білків характеризуються неоднаковими профілями безпечності та потребують диференційованого оцінювання ризиків, про що йдеться і у доповіді FAO щодо прецизійної ферментації [18]. Л. Ліндберг та співавтори підтверджують, що рослинні аналоги не утворюють однорідної групи за складом, рівнем перероблення та поживною цінністю [11]. Техніко-економічні дослідження культивованого м'яса свідчать про значну залежність масштабування від параметрів біопроцесу, вартості середовища та виробничої інфраструктури [8;14]. Окремий масив праць присвячено споживчій прийнятності. Як зазначає М. К. Онвезен зі співавторами, сприйняття альтернативних білків залежить від смаку, уявлень про користь для здоров'я, обізнаності споживачів, харчової неофобії та соціальних норм [13]. Для правового регулювання це означає, що маркування є не технічним додатком до авторизації, а самостійним інструментом реалізації права споживача на поінформований вибір.

Водночас у наявній літературі недостатньо поєднано три рівні аналізу: юридичну кваліфікацію різних видів альтернативного білка, порівняння процедур ЄС та України і оцінку того, за яких умов допущений продукт фактично сприяє продовольчій безпеці. Саме ця прогалина визначає спрямованість дослідження.

Метою дослідження є визначення правових умов, за яких альтернативні білки можуть бути інтегровані у продовольчу систему як безпечний і суспільно корисний ресурс, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України з урахуванням acquis ЄС. Наукова гіпотеза полягає в тому, що допуск альтернативного білкового продукту на ринок є необхідною, але недостатньою умовою для його внеску в продовольчу безпеку. Регуляторна допустимість має доповнюватися функціональною придатністю продукту через масштабованість, доступність, поживну адекватність, стійкість виробництва та суспільну прийнятність.

Методологічну основу становлять формально-юридичний метод (для тлумачення норм права ЄС та України), порівняльно-правовий (для зіставлення моделей кваліфікації, оцінки ризику, авторизації та реєстрації), системно-структурний (для визначення зв'язків між безпечністю, маркуванням, простежуваністю та продовольчою політикою), функціональний (для оцінки здатності правового режиму перетворювати технологічну інновацію на легальний продукт), метод нормативного моделювання (для розроблення авторської дворівневої моделі правової інтеграції). Емпіричну базу нормативного аналізу становлять Регламенти (ЄС) № 178/2002, 2015/2283, 1169/2011, імплементаційні регламенти 2017/2470 та 2018/456, настанови EFSA, Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів", Закон України "Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів" та Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва".

Виклад основного матеріалу. Альтернативні білки не утворюють єдиного об'єкта правового регулювання. Для цілей юридичної кваліфікації доцільно розрізняти щонайменше три напрями правового регулювання. Перший підхід до регулювання застосовується до продуктів, виготовлених з інгредієнтів із

усталеною історією споживання за допомогою звичайних технологічних процесів. Значна частина рослинних бургерів, напоїв або паст на основі сої, гороху, зернових чи бобових не набуває статусу новітнього харчового продукту за настановами EFSA лише через те, що імітує продукт тваринного походження. До такого продукту застосовуються загальні вимоги харчового законодавства щодо безпечності, гігієни, складу, простежуваності та інформації для споживача.

Інші продукти відповідають критеріям новизни. За ст. 3 Регламенту (ЄС) 2015/2283 новітнім є продукт, який не використовувався для споживання людиною у значному обсязі в Союзі до 15 травня 1997 р. та належить до однієї з установлених категорій, зокрема, отриманий із мікроорганізмів, грибів, водоростей, тварин, рослин, клітинних або тканинних культур чи за допомогою нового виробничого процесу [16]. До сфери застосування цього правового режиму, залежно від характеристик конкретного продукту та технології його виробництва, можуть належати окремі білкові продукти з комах, мікопротеїни, продукти прецизійної ферментації, а також харчові продукти, отримані з культивованих клітин.

Продукт також може одночасно підпадати під законодавство про ГМО, харчові добавки, ензими, ароматизатори, заяви про користь для здоров'я, матеріали, що контактують із харчовими продуктами, або спеціальні вимоги до продуктів тваринного походження. У такому випадку режим "новітні харчові продукти" не замінює інших правових режимів, а застосовується разом із ними. Отже, визначальним є принцип кумулятивної юридичної кваліфікації.

Європейське право передбачає консультаційний механізм у випадках, коли оператор не впевнений у статусі продукту. Відповідно до ст. 4 Регламенту 2015/2283 та Імплементаційного регламенту (ЄС) 2018/456 запит подається компетентному органу держави-члена, а висновок щодо статусу ґрунтується на документованій історії споживання та характеристиках продукту [5; 16]. Значення цієї процедури полягає у зменшенні регуляторної невизначеності до здійснення витрат на повне реєстраційне досьє.

Загальну архітектуру харчового права ЄС формує Регламент (ЄС) № 178/2002, який закріплює принцип аналізу ризику, розмежовує оцінку ризику та управління ризиком і встановлює вимоги щодо простежуваності [15]. Спеціальним актом щодо новітніх продуктів є Регламент (ЄС) 2015/2283 [16]. Його логіка полягає в тому, що продукт може бути допущений до ринку лише тоді, коли на підставі наявних наукових доказів він не становить ризику для здоров'я, не вводить споживача в оману і, якщо призначений замінити інший продукт, не є для споживача поживно несприятливим.

Заявка подається Європейській Комісії та повинна містити опис продукту, виробничого процесу, складу, специфікацій, запропонованих видів використання та рівнів споживання, а також наукові докази безпечності. Якщо потрібна наукова оцінка, її проводить EFSA. Оновлена у 2024 р. настанова EFSA передбачає послідовний опис ідентичності продукту, стабільності, виробничого процесу, композиційних даних, історії використання, передбаченого споживання, абсорбції, метаболізму, поживної інформації, токсикології та алергенності [6]. Нормативний строк підготовки висновку EFSA становить дев'ять місяців після визнання заявки дійсною, а після отримання висновку Комісія має підготувати проєкт імплементаційного акта протягом семи місяців [16]. Проте перебіг строків може призупинятися для надання заявником додаткової інформації. Саме тому нормативний строк не є тотожним фактичній тривалості процедури.

Емпіричний аналіз 117 дозволів, наданих у 2018 – 2023 рр., показав, що 52,1 % рішень стосувалися нових продуктів, 38,5 % – змін умов використання або характеристик раніше дозволених продуктів, а 9,4 % – традиційних харчових продуктів із третіх країн. Середня тривалість розгляду нових заявок, завершених у 2023 р., становила близько 38 місяців; з 2020 р. усі проаналізовані процедури містили періоди зупинення строку через запити додаткових даних [19]. Ці результати підтверджують, що якість первинного досьє є юридично та економічно значущим фактором доступу до ринку.

Позитивне рішення завершується включенням продукту до переліку, сформованого Імплементаційним регламентом (ЄС) 2017/2470.

У переліку визначаються специфікації, умови використання, категорії харчових продуктів, максимальні рівні та спеціальні вимоги до маркування [4]. Авторизація за загальним правилом має родовий характер, тобто дозволеним продуктом можуть користуватися різні оператори, які дотримуються встановлених умов. Виняток становить тимчасовий п'ятирічний захист власних наукових даних за умов, передбачених ст. 26 Регламенту 2015/2283 [16].

З правової точки зору перелік підтверджує законність введення продукту в обіг, робить умови авторизації доступними для операторів і контролюючих органів, а також забезпечує однакові умови доступу до ринку в усіх державах-членах. Саме ця комбінація правовстановлювальності, інформаційності та уніфікованості відрізняє системний правовий режим від разового експертного висновку. Пропорційність регуляторного навантаження вимагає відмови від уніфікованої презумпції ризику для всіх альтернативних білків. Різні технологічні платформи створюють різні небезпеки та, відповідно, різні вимоги до доказів. Для рослинних аналогів м'яса істотне значення мають алергенний потенціал інгредієнтів, наявність антипоживних чинників, уміст натрію, ступінь технологічного оброблення, жирнокислотний склад, біодоступність окремих мінеральних речовин та загальна поживна цінність продукту [2, с. 2–4, 21–22; 11, с. 14–16; 12]. Результати систематичного огляду засвідчують значну варіативність інгредієнтного та нутрієнтного складу різних видів аналогів м'яса. Окремі відмінності порівняно з традиційними м'ясними продуктами можуть оцінюватися позитивно, тоді як інші можуть становити потенційні харчові обмеження [11, с. 16]. Отже, узагальнена позитивна або негативна оцінка всієї категорії рослинних аналогів м'яса є недостатньо обґрунтованою, а їхню безпечність і поживну цінність слід оцінювати з урахуванням складу та технології виробництва конкретного продукту. Для харчових продуктів із комах профіль безпечності залежить від виду комахи, використовуваної стадії її розвитку, умов вирощування та складу кормового субстрату. Оцінюванню підлягають мікробіологічні небезпеки, мікотоксини, важкі метали та інші забруднювачі, а також вплив способів післязбирального і технологічного оброблення на безпечність кінцевого продукту [9, с. 8–10]. Окреме значення має ризик сенсибілізації та алергенної перехресної реактивності, зокрема в осіб з алергією на ракоподібних і кліщів домашнього пилу [19, с. 5–8; 9, с. 9–10]. Тому дозвіл надається не абстрактно "на комах", а на конкретний вид, форму продукту та умови використання, зафіксовані у переліку [4]. Для прецизійної ферментації юридично значущими є характеристики виробничого мікроорганізму, генетична стабільність штаму, контроль виробничого середовища, чистота цільового білка, залишкові клітини, ДНК, токсини, метаболіти та потенційна алергенність. У дослідженнях Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) окремо наголошується, що сама назва технології не визначає її правовий статус, адже не всі процеси прецизійної ферментації є новими, а оцінювати необхідно конкретний продукт і процес [18]. Для харчових продуктів, отриманих із культивованих клітин тваринного походження, оцінюванню підлягають походження клітин, генетична та фенотипова ідентичність і стабільність клітинної лінії, спосіб її одержання і банкування, здійснені модифікації, склад живильного середовища, умови культивування та параметри виробничого процесу. Окремо мають досліджуватися ризики вірусної, пріонної та мікробіологічної контамінації, використані хімічні й біологічні матеріали, можливі домішки та залишки, а також склад і стабільність готового продукту [6].

Результати техніко-економічних досліджень свідчать, що прогнозована можливість масштабування виробництва культивованого м'яса істотно залежить від характеристик клітинної лінії, складу та вартості живильного середовища, типу й об'єму біореакторів, виробничої конфігурації та вихідних припущень моделі [8; 14]. На підставі цього вважаємо, що експериментальне підтвердження окремого технологічного процесу не може саме по собі розглядатися як доказ його стабільної та економічно життєздатної реалізації в промисловому масштабі. Отже, правове регулювання альтернативних білків має ґрунтуватися не на загальній оцінці певної технології як апріорі безпечної або небезпечної, а на диференційованому та ризик-орієнтованому підході до кожного конкретного продукту. Зміст і обсяг

доказів, що подаються для його допуску на ринок, повинні визначатися походженням продукту, способом виробництва, складом, передбачуваними умовами використання та характером потенційних ризиків. Такий підхід дає змогу забезпечити належний рівень захисту здоров'я споживачів, водночас не покладаючи на заявника вимог щодо надання даних, які не мають істотного значення для оцінювання відповідного продукту.

Авторизація продукту не вичерпує повного правового регулювання. Регламент (ЄС) № 1169/2011 забороняє інформацію, що вводить в оману щодо природи, ідентичності, властивостей, складу, кількості, способу виробництва або походження харчового продукту [17]. Для новітнього продукту до загальних правил можуть додаватися спеціальна назва, відомості про форму чи технологію, застереження щодо алергенів і умови використання, визначені переліком ЄС [4]. У сфері альтернативних білків маркування має одночасно забезпечувати такі інтереси, як безпечність для осіб з алергіями, зрозумілу ідентифікацію продукту, можливість порівняння поживних характеристик, недопущення недобросовісної конкуренції та маніпулятивних екологічних або медичних заяв. Спір щодо використання назв "м'ясо", "бургер", "молоко" чи "сир" не може вирішуватися лише на користь традиційного сектору або лише на користь інноваційного виробника. Юридичним критерієм має бути реальна ймовірність введення в оману середнього споживача. Споживча прийнятність залежить від ціни, смаку, звичності, сприйняття природності та довіри до регулятора [13]. Звідси випливає, що прозоре маркування не є перешкодою для інновацій; навпаки, воно створює інституційну довіру, без якої новий продукт залишається нішевим. Водночас надмірно стигматизуючі формулювання, які не пов'язані з ризиком, можуть створювати непропорційний бар'єр доступу до ринку. Окремої уваги потребують твердження про екологічність, здоров'я та поживну еквівалентність. Вони мають оцінюватися за загальними вимогами доказовості та не можуть автоматично випливати з альтернативного походження білка. Наприклад, рослинне походження саме по собі не доводить нижчого вмісту солі, достатньої кількості незамінних амінокислот або меншого екологічного впливу конкретного виробничого ланцюга [2].

Національне законодавство не можна характеризувати як таке, що повністю позбавлене спеціального режиму для новітніх харчових продуктів. Після змін, внесених Законом України № 3221-IX [20], Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" містить розгорнуте визначення новітнього харчового продукту, категорії якого значною мірою відтворюють логіку Регламенту (ЄС) 2015/2283. До них належать, зокрема, продукти з новою або навмисно модифікованою молекулярною структурою, отримані з мікроорганізмів, грибів, водоростей, матеріалів мінерального походження, рослин, тварин, клітинних або тканинних культур, а також продукти, отримані новими виробничими процесами або такі, що містять спеціально розроблені наноматеріали. Стаття 31-1 Закону № 771/97-ВР установлює, що новітні харчові продукти підлягають державній реєстрації, а використання об'єктів санітарних заходів допускається, якщо вони зареєстровані в Україні та/або дозволені чи визнані безпечними в Європейському Союзі [22]. Ця норма є важливим механізмом правового зближення, оскільки дозволяє враховувати результати європейської оцінки. Водночас для правозастосування необхідно чітко визначити документальну форму підтвердження статусу в ЄС, порядок перевірки актуальності умов авторизації та правила перенесення спеціальних обмежень і вимог щодо маркування.

Для державної реєстрації заявник подає опис продукту і виробничого процесу, дані про склад, наукові докази безпечності, методи аналізу, запропоновані умови використання та маркування. Наукову оцінку проводить уповноважена особа. Закон встановлює строк 270 робочих днів для оцінки новітнього харчового продукту, який може бути одноразово продовжений на такий самий строк із належним обґрунтуванням [22]. Після отримання наукового висновку рішення має визначати умови використання, обмеження та вимоги щодо маркування.

Українська модель також передбачає безстроковість державної реєстрації, можливість зупинення або перегляду рішення у разі появи

нової інформації про ризик, обов'язок оператора повідомляти про нові наукові або технічні відомості та ведення відкритого державного реєстру [22]. Отже, на рівні закону закладено базові елементи життєвого циклу регулювання: допуск, умови використання, публічність і реагування на нові дані.

Закон України "Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів" установлює загальну заборону на інформацію, що вводить в оману щодо властивостей, складу, способу виробництва чи інших характеристик продукту [21]. Цей акт створює основу для маркування альтернативних білків, однак не замінює спеціальних правил, які можуть бути необхідними для конкретного новітнього продукту, алергену або способу виробництва.

Порівняння показує, що основна проблема України полягає не у відсутності законодавчої конструкції, а в її практичній реалізації (таблиця 1). На рівні закону не деталізовано окремої публічної консультаційної процедури визначення статусу продукту, аналогічної Регламенту (ЄС) 2018/456. Ефективність системи залежить від підзаконного порядку, інституційної спроможності уповноваженої особи, доступності методичних настанов, функціонування відкритого цифрового реєстру та узгодженості з іншими режимами (ГМО, добавками, ензимами, твердженнями про користь для здоров'я та державним контролем).

Для розмежування формального допуску продукту та його реального значення для продовольчої безпеки пропонується дворівнева модель правової інтеграції (рис. 1). Перший рівень – це регуляторна допустимість, що відповідає на питання, чи може конкретний продукт законно перебувати на ринку, а другий – функціональна придатність для продовольчої безпеки, яка визначає, чи виходить дозволений продукт за межі технологічної демонстрації або преміального сегмента.

На перетині двох рівнів формується правовий тест готовності альтернативного білка до включення до продовольчої політики. Продукт не проходить цей тест, якщо він є технологічно перспективним, але не має законного статусу; якщо він законно допущений, але поживно несприятливий як заміна; або якщо він безпечний і поживний, але економічно недоступний для груп, на захист яких спрямована політика продовольчої безпеки. Запропонована модель дає змогу уникнути змішування компетенцій. Органи оцінки ризику встановлюють безпечність; органи управління ризиком визначають умови допуску; органи соціальної та аграрної політики оцінюють доступність і масштабованість; органи захисту прав споживачів забезпечують достовірність інформації. Водночас усі рішення мають бути узгоджені навколо реалізації спільної мети, а саме доступу населення до безпечного й поживного харчування.

Висновки. З урахуванням проведеного порівняльно-правового аналізу доцільним вбачається запровадження окремої адміністративної консультаційної процедури визначення статусу продукту до подання реєстраційного досьє. Рішення має бути мотивованим, ухваленим у визначений законом строк і публічним у частині, що не містить інформації з обмеженим доступом, а також придатним для використання іншими операторами щодо аналогічних продуктів. Доцільним є затвердження деталізованих методичних настанов для різних технологічних платформ, зокрема для рослинних продуктів, комах, мікробної біомаси, прецизійної ферментації та клітинних культур. Такі настанови мають бути узгоджені з чинними документами EFSA, але водночас адаптовані до компетенцій уповноважених органів і наявної лабораторної інфраструктури України.

Важливим напрямом є забезпечення інституційної незалежності наукової оцінки ризиків. Для цього необхідно встановити прозорі критерії уповноваження, запровадити обов'язкове декларування конфлікту інтересів, передбачити залучення зовнішніх експертів, оприлюднення наукових висновків і можливість їх фахового рецензування. Необхідним є забезпечення фактичного формування та повноцінного функціонування передбаченого законодавством Державного реєстру новітніх харчових продуктів як відкритої цифрової інформаційної системи. Реєстр має забезпечувати пошук за назвою продукту, його джерелом, виробничим процесом, заявником, умовами використання, вимогами до маркування, датою ухвалення рішення та поточним статусом. Якщо допуск продукту до обігу в Україні ґрунтується на його авторизації в ЄС, українська інформаційна

Таблиця 1

Порівняльна характеристика правових режимів новітніх харчових продуктів

Елемент	Європейський Союз	Україна	Оцінка та напрям удосконалення
Визначення статусу	Критерії ст. 3 Регламенту 2015/2283; окрема консультаційна процедура за Регламентом 2018/456.	Критерії новітності закріплені у Законі № 771/97-ВР; окрему консультаційну процедуру на рівні закону не деталізовано.	Запровадити публічну процедуру попереднього визначення статусу та базу оприлюднених висновків.
Оцінка ризику	EFSA як незалежний науковий орган; деталізовані настанови та вимоги до досьє.	Наукову оцінку проводить уповноважена особа; закон визначає основні складові досьє.	Закріпити критерії незалежності, конфлікту інтересів, експертного складу та оприлюднення наукових висновків.
Строки	9 місяців для висновку EFSA та 7 місяців для проєкту рішення Комісії; можливі затримки строків.	270 робочих днів для новітнього продукту; можливе одноразове продовження на такий самий строк.	Установити прозору статистику фактичних строків, причин зупинення та запитів щодо додаткових даних.
Рішення та реєстр	Включення до Союзного переліку із специфікаціями, умовами використання та маркуванням.	Державна реєстрація, умови використання та відкритий державний реєстр.	Забезпечити машиночитаний реєстр із посиланнями на доказову базу, версіями рішень і статусом продукту в ЄС.
Наукові дані	Можливий п’ятирічний захист власних наукових даних за встановлених умов.	Передбачено захист конфіденційної інформації, але спеціальна модель тимчасової ексклюзивності не є центральним елементом цього режиму.	Врегулювати баланс між конфіденційністю, прозорістю оцінювання, конкуренцією та стимулюванням витратних досліджень.
Маркування	Загальні вимоги Регламенту 1169/2011 та спеціальні умови Союзного переліку.	Загальні вимоги Закону № 2639-VIII та спеціальні умови рішення про реєстрацію.	Розробити технологічно нейтральні правила щодо назв, алергенів, способів виробництва та порівняльних заяв.
Післяринковий контроль	Можливість встановлення моніторингу; простежуваність і загальні механізми вилучення/відкликання.	Перегляд рішення за новою інформацією; обов’язок оператора повідомляти про ризик.	Установити єдиний формат повідомлення, обмін даними з ЄС та публічні повідомлення про зміну статусу.

Джерело: складено автором на основі [4–6; 15–17; 19–22].

система повинна містити пряме посилання на відповідний запис у Союзному переліку. Окремого нормативного врегулювання потребує порядок правового визнання дозволів ЄС. Він має визначати перелік документів, що підтверджують авторизацію, правила застосування специфікацій і максимальних рівнів, а також правові наслідки зміни, призупинення або виключення продукту з Союзного переліку. Доцільним є також запровадження автоматизованого обміну інформацією про ризики.

Правила маркування мають ґрунтуватися на принципі технологічної нейтральності. Використання спеціальної назви повинно бути обов’язковим лише тоді, коли її відсутність створює реальний ризик введення споживача в оману або коли це необхідно для захисту осіб з алергіями. Заборони на використання традиційних назв не повинні перетворюватися на прихований інструмент захисту окремих секторів від конкуренції.

Отже, альтернативний білок є технологічною та економічною, але не самостійною юридичною категорією. Застосовний режим визначається джерелом, складом, історією споживання, виробничим процесом і заявленим використанням конкретного продукту. Європейська модель поєднує попередню

Рис. 1. Елементи рівнів правової інтеграції режиму новітніх харчових продуктів

Джерело: розробка авторів

кваліфікацію статусу, незалежну наукову оцінку EFSA, централізовану авторизацію, Союзний перелік, спеціальні умови маркування та можливість післяринкового моніторингу. Її слабкою стороною є тривалість і ресурсомісткість процедури, особливо за неповного первинного досьє. Національне законодавство після змін 2023 р. містить змістовну конструкцію державної реєстрації новітніх харчових продуктів, відкритого реєстру, наукової оцінки та врахування дозволів ЄС. Тому предметом подальшого реформування має бути, насамперед, операціоналізація цієї конструкції.

Першочерговими кроками є консультаційна процедура визначення статусу, прозорі критерії діяльності уповноваженої особи, диференційовані настанови щодо доказів, цифровий реєстр, механізм актуалізації рішень ЄС і технологічно нейтральне маркування. Законний допуск на ринок є необхідним, але недостатнім для зміцнення продовольчої безпеки. Продукт набуває такого значення лише за одночасної безпечності, поживної адекватності, масштабованої наявності, економічної доступності, прозорого інформування та суспільної прийнятності. Запропонована дворівнева модель може бути використана як аналітична рамка для правової оцінки нових білкових продуктів і для відбору інновацій, які доцільно підтримувати за допомогою інструментів аграрної, соціальної та інноваційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ben Hassen T., El Bilali H. Impacts of the Russia-Ukraine War on Global Food Security: Towards More Sustainable and Resilient Food Systems? *Foods*. 2022. Vol. 11, No. 15. Article 2301. DOI: https://doi.org/10.3390/foods11152301.

2. Bogueva D., McClements D. J. Safety and nutritional risks associated with plant-based meat alternatives. *Sustainability*. 2023. Vol. 15, No. 19. Article 14336. DOI: https://doi.org/10.3390/su151914336.

3. Clapp J., Moseley W. G., Burlingame B., Termine P. Viewpoint: The case for a six-dimensional food security framework. *Food Policy*. 2022. Vol. 106. Article 102164. DOI: https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102164.

4. Commission Implementing Regulation (EU) 2017/2470 of 20 December 2017 establishing the Union list of novel foods. *Official Journal of the European Union.* 2017. L 351. P. 72–201 (Current consolidated version: 14/07/2026). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2017/2470/oj (дата звернення: 29.07.2026).

5. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/456 of 19 March 2018 on the procedural steps of the consultation process for determination of novel food status. *Official Journal of the European Union.* 2018. L 77. P. 6–13. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2018/456/oj (дата звернення: 29.07.2026).

6. EFSA Panel on Nutrition, Novel Foods and Food Allergens. Guidance on the scientific requirements for an application for authorisation of a novel food in the context of Regulation (EU) 2015/2283. *EFSA Journal*. 2024. Vol. 22, No. 9. Article e8961. DOI: https://doi.org/10.2903/j.efsa.2024.8961.

7. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2025: Addressing high food price inflation for food security and nutrition. Rome : FAO, 2025. DOI: https://doi.org/10.4060/cd6008en.

8. Goodwin C. M., Aimutis W. R., Shirwaiker R. A. A scoping review of cultivated meat techno-economic analyses to inform future research directions for scaled-up manufacturing. *Nature Food*. 2024. Vol. 5. P. 901–910. DOI: https://doi.org/10.1038/s43016-024-01061-3.

9. Hadi J., Brightwell G. Safety of alternative proteins: technological, environmental and regulatory aspects of cultured meat, plant-based meat, insect protein and single-cell protein. *Foods.* 2021. Vol. 10, No. 6. Article 1226. DOI: https://doi.org/10.3390/foods10061226.

10. Lähteenmäki-Uutela A., Rahikainen M., Lonkila A., Yang B. Alternative proteins and EU food law. *Food Control*. 2021. Vol. 130. Article 108336. DOI: https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.108336.

11. Lindberg L., Reid McCann R., Smyth B., Woodside J. V., Nugent A. P. The environmental impact, ingredient composition, nutritional and health impact of meat alternatives: A systematic review. *Trends in Food Science & Technology.* 2024. Vol. 149. Article 104483. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tifs.2024.104483.

12. Monaco A. A perspective on the regulation of cultivated meat in the European Union. *npj Science of Food*. 2025. Vol. 9. Article 21. DOI: https://doi.org/10.1038/s41538-025-00384-0

13. Onwezen M. C., Bouwman E. P., Reinders M. J., Dagevos H. A systematic review on consumer acceptance of alternative proteins: Pulses, algae, insects, plant-based meat alternatives, and cultured meat. *Appetite*. 2021. Vol. 159. Article 105058. DOI: https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105058.

14. Pasitka L., Wissotsky G., Ayyash M. et al. Empirical economic analysis shows cost-effective continuous manufacturing of cultivated chicken using animal-free medium. *Nature Food.* 2024. Vol. 5. P. 693–702. DOI: https://doi.org/10.1038/s43016-024-01022-w.

15. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. *Official Journal of the European Communities*. 2002. L 31. P. 1–24. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/178/oj (дата звернення: 29.07.2026).

16. Regulation (EU) 2015/2283 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on novel foods. *Official Journal of the European Union*. 2015. L 327. P. 1–22. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/2283/oj (дата звернення: 29.07.2026).

17. Regulation (EU) No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on the provision of food information to consumers. *Official Journal of the European Union.* 2011. L 304. P. 18–63. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/1169/oj (дата звернення: 29.07.2026).

18. Sturme M., van der Berg J. P., Kleter G. Precision fermentation: With a focus on food safety. Rome: FAO, 2025. 68 p.

19. Yue S. R., Verhoeckx K. C. M., Houben G. F., Bøgh K. L. Analysis of trends and allergenicity risk assessments in novel food approvals within the European Union between 2018 and 2023. *Food and Chemical Toxicology.* 2025. Vol. 197. Article 115249. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fct.2025.115249.

20. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва : Закон України від 30.06.2023 № 3221-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3221-20#Text (дата звернення: 29.07.2026).

21. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 06.12.2018 № 2639-VIII (ред. від 02.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text (дата звернення: 29.07.2026).

22. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (ред. від 22.07.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 29.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.232.2:336.76(100)
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.52

Драчов О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Юридичного інституту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-4823-4546

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правові механізми регулювання світового фінансового ринку та їх роль у забезпеченні фінансової стабільності, сталого й інклюзивного економічного зростання та реалізації Цілі сталого розвитку 8. Обґрунтовано, що сучасний світовий фінансовий ринок є інституційно організованим середовищем транскордонного руху капіталу, функціонування якого одночасно створює можливості для фінансування реального сектору та формує системні ризики, здатні поширюватися між юрисдикціями. Розкрито нелінійний характер взаємозв'язку між фінансовим розвитком і економічним зростанням та доведено необхідність переходу від кількісного розширення фінансового сектору до забезпечення його оптимальної глибини, стійкості й розвиткової спрямованості. Фінансову стабільність запропоновано розглядати як функціональний стан системи, за якого вона зберігає здатність до безперервного фінансування продуктивної діяльності, поглинання шоків і підтримання інвестицій та зайнятості. Систематизовано міжнародно-правові механізми регулювання світового фінансового ринку за нормативним, інституційним та операційним рівнями. Охарактеризовано роль МВФ, Світового банку, Ради з фінансової стабільності, Базельського комітету та інших міжнародних органів у моніторингу системних ризиків, координації нагляду, виробленні стандартів і кризовому реагуванні. Особливу увагу приділено співвідношенню міжнародно-правових норм і міжнародного фінансового soft law та механізмам його непрямого юридичного впливу. Визначено напрями вдосконалення міжнародного фінансового правопорядку з урахуванням принципів пропорційності, підзвітності та інклюзивності. Для України акцентовано необхідність поєднання макрофінансової стійкості, імплементації фінансового acquis ЄС, міжнародної підтримки та фінансування повоєнного відновлення. Запропоновано оцінювати ефективність міжнародного фінансового правопорядку за здатністю забезпечувати триєдиний результат: достатню фінансову глибину, системну стійкість і спрямування капіталу на сталий економічний розвиток.

Ключові слова: *світовий фінансовий ринок; міжнародно-правове регулювання; міжнародний фінансовий правопорядок; фінансова стабільність; системний ризик; міжнародні фінансові організації; міжнародне фінансове soft law; макропруденційне регулювання; сталий економічний розвиток; Ціль сталого розвитку 8.*

Drachov O. V. International legal mechanisms for regulating the global financial market in the context of ensuring sustainable economic growth and financial stability

Abstract. The article examines international legal mechanisms for regulating the global financial market and their role in ensuring financial stability, sustainable and inclusive economic growth, and the implementation of Sustainable Development Goal 8. It is argued that the global financial market is an institutionally organised environment for cross-border capital flows which, while expanding opportunities for financing the real economy, also generates systemic risks capable of spreading across jurisdictions. The non-linear relationship between financial development and economic growth is analysed, and the need to move from quantitative expansion of the financial sector towards ensuring its optimal depth, resilience and development-oriented functioning is substantiated. Financial stability is understood as a functional state in which the financial system remains capable

© Драчов О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of financing productive activity, absorbing shocks, and supporting investment and employment. International legal mechanisms for regulating the global financial market are systematised at normative, institutional and operational levels. The role of the IMF, the World Bank, the Financial Stability Board, the Basel Committee and other international bodies in systemic-risk monitoring, supervisory coordination, standard-setting and crisis response is characterised. Particular attention is paid to the relationship between binding international legal rules and international financial soft law, including mechanisms of its indirect legal influence on national regulation. Directions for improving the international financial legal order are identified with regard to proportionality, accountability and inclusiveness. For Ukraine, emphasis is placed on combining macro-financial resilience, implementation of the EU financial acquis, international support and financing for post-war recovery. The effectiveness of the international financial legal order is proposed to be assessed through a threefold result: sufficient financial depth, systemic resilience and the orientation of capital towards sustainable economic development.

Key words: *global financial market; international legal regulation; international financial legal order; financial stability; systemic risk; international financial institutions; international financial soft law; macroprudential regulation; sustainable economic development; Sustainable Development Goal 8.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обґрунтована тим, що сучасний етап розвитку світової економіки характеризується поглибленням міжнародної фінансової взаємозалежності, інтенсивним транскордонним рухом капіталу, цифровізацією фінансових послуг та посиленням впливу світового фінансового ринку на темпи й характер економічного розвитку держав. Фінансовий ринок забезпечує мобілізацію та перерозподіл капіталу, фінансування підприємницької й інвестиційної діяльності, управління ризиками та підтримання платіжного обороту. Водночас його функціонування супроводжується накопиченням системних ризиків, поширенням кризових явищ між національними юрисдикціями, посиленням боргових дисбалансів і виникненням нових форм фінансової нестабільності.

Зазначені процеси набувають особливого значення в контексті реалізації Цілі сталого розвитку 8, яка передбачає сприяння поступальному, всеохопному та сталому економічному зростанню, продуктивній зайнятості й гідній праці. Досягнення цієї цілі залежить не лише від кількісного розширення фінансового сектору, а й від його спроможності забезпечувати стабільне та ефективне фінансування реальної економіки, підприємництва, інновацій, інфраструктурних проєктів і створення робочих місць.

У межах ЦСР 8 окремого значення набувають розширення доступу фізичних осіб і суб'єктів господарювання до банківських, страхових та інших фінансових послуг, зміцнення спроможності фінансових установ, підтримка малого і середнього підприємництва та формування умов для стійкого економічного розвитку. Отже, фінансова стабільність повинна розглядатися не як самостійна мета, відокремлена від суспільно-економічного розвитку, а як необхідна передумова довгострокового та інклюзивного економічного зростання.

Водночас надмірна фінансова лібералізація, неконтрольоване кредитне розширення, концентрація ризиків у банківському та небанківському секторах, спекулятивний рух капіталу й недостатня прозорість фінансових операцій можуть призводити до протилежного результату – посилення економічної нестабільності, скорочення інвестицій, втрати робочих місць та поглиблення соціально-економічних диспропорцій. Це свідчить про необхідність забезпечення балансу між розвитком світового фінансового ринку, його інноваційністю, доступністю фінансових ресурсів і належним рівнем регуляторного контролю.

Транскордонний характер сучасних фінансових відносин обмежує можливості держав самостійно запобігати системним ризикам і нейтралізувати наслідки глобальних фінансових криз. Діяльність транснаціональних банків, інвестиційних фондів, страхових компаній, платіжних платформ та інших учасників фінансового ринку одночасно охоплює декілька юрисдикцій, унаслідок чого національні заходи регулювання дедалі частіше потребують міжнародної координації.

За таких умов зростає роль міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку, які охоплюють міжнародні договори, діяльність міжнародних фінансових організацій, міждержавну регуляторну взаємодію, міжнародні стандарти фінансового нагляду, механізми обміну інформацією,

макропруденційне регулювання та інструменти кризового реагування. Важливою особливістю сучасної системи є поєднання обов'язкових міжнародно-правових норм із положеннями міжнародного фінансового soft law, які, попри формально рекомендаційний характер, істотно впливають на національне законодавство та практику фінансового регулювання.

Особливість міжнародно-правового регулювання світового фінансового ринку полягає також у відсутності єдиного універсального міжнародного договору, який би комплексно визначав правила функціонування глобальної фінансової системи. Натомість міжнародний фінансовий правопорядок формується через сукупність установчих договорів міжнародних фінансових організацій, міжнародних договорів спеціального характеру, актів регіональної інтеграції, а також численних стандартів soft law. Така модель регулювання характеризується високим рівнем інституційної взаємодії та поступовою трансформацією рекомендаційних стандартів у фактично обов'язкові правила шляхом їх імплементації до національного законодавства.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю визначення того, наскільки чинні міжнародно-правові та інституційні механізми забезпечують не лише стабільність світового фінансового ринку, а й його спрямованість на реалізацію суспільно значущих завдань, закріплених у ЦСР 8. Йдеться про необхідність переходу від розуміння фінансової стабільності як простого збереження платоспроможності фінансових установ до її сприйняття як стану фінансової системи, здатної безперервно виконувати функції фінансування економічного розвитку, підтримки підприємництва, інвестицій та зайнятості навіть в умовах зовнішніх і внутрішніх потрясінь.

Таким чином, комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку є необхідним для встановлення взаємозв'язку між фінансовою стабільністю та сталим економічним зростанням, визначення ролі міжнародних інституцій і регуляторних стандартів у реалізації ЦСР 8, а також формування науково обґрунтованих напрямів удосконалення міжнародного фінансового правопорядку.

Метою статті є комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку та визначення їх ролі у забезпеченні сталого й інклюзивного економічного зростання, підтриманні фінансової стабільності та реалізації Цілі сталого розвитку 8.

Досягнення поставленої мети передбачає:

1. визначення взаємозв'язку між функціонуванням світового фінансового ринку, фінансовою стабільністю та сталим економічним зростанням;

2. розкриття змісту фінансової стабільності як міжнародно-правової та інституційної передумови реалізації ЦСР 8;

3. систематизацію міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку, спрямованих на запобігання системним ризикам і кризовим явищам;

4. визначення ролі міжнародних фінансових організацій, міжнародних органів фінансового нагляду та установ, які формують глобальні регуляторні стандарти;

5. дослідження співвідношення міжнародно-правових норм і міжнародного фінансового soft law у регулюванні світового фінансового ринку;

6. обґрунтування напрямів удосконалення міжнародно-правового регулювання світового фінансового ринку з урахуванням необхідності збалансування фінансової стабільності, економічного розвитку та реалізації ЦСР 8.

Виклад основного матеріалу. Світовий фінансовий ринок у сучасних умовах є не лише сукупністю транскордонних операцій із грошовими коштами, цінними паперами, кредитними ресурсами та похідними фінансовими інструментами. Він виступає інституційно-організованим середовищем, у межах якого відбуваються мобілізація заощаджень, перетворення їх на інвестиційний капітал, розподіл ризиків і переміщення фінансових ресурсів між державами, секторами економіки та групами учасників. Саме тому стан цього ринку безпосередньо впливає на можливості фінансування виробництва, інновацій, інфраструктури, підприємницької діяльності та зайнятості. У попередніх моїх дослідженнях справедливо наголошувалося, що розвиток світової фінансової системи має оцінюватися не лише через обсяги фінансових операцій, а й через її здатність підтримувати

якість життя, стабільне економічне зростання та запобігання кризовим явищам [1, с. 118].

Глобалізація фінансових відносин розширила можливості залучення капіталу, в той же час одночасно й посилила взаємозалежність національних фінансових систем. Межі між банківським, фондовим, страховим та валютним сегментами поступово втрачають абсолютний характер, а ризики, сформовані в одному сегменті або юрисдикції, здатні передаватися через транснаціональні фінансові групи, платіжні системи, ринки ліквідності й спільні портфелі активів. У науковій літературі світовий фінансовий ринок тому характеризується як механізм акумуляції та міждержавного перерозподілу капіталу, функціонування якого потребує нових методів управління і регулювання[2, с. 30].

Функціональне значення світового фінансового ринку для економічного розвитку проявляється щонайменше у п'яти напрямах. По-перше, він забезпечує мобілізацію тимчасово вільних ресурсів і їх спрямування до суб'єктів, які мають інвестиційні потреби. По-друге, ринкове ціноутворення створює орієнтири для оцінки вартості капіталу та ризику. По-третє, система фінансового посередництва зменшує трансакційні витрати й інформаційну асиметрію. По-четверте, інструменти диверсифікації, страхування та хеджування дають змогу перерозподіляти ризики. По-п'яте, сам ринок формує інформаційну основу для регуляторних рішень. Водночас ці ж функції можуть набувати дестабілізаційного характеру, якщо капітал відривається від потреб реального сектору, а фінансові операції переважно обслуговують короткострокові спекулятивні стратегії [2, с. 48–49].

Важливо зазначити, що в контексті Цілі сталого розвитку 8 вказана подвійність має принципове значення. Стале економічне зростання не може бути ототожнене зі збільшенням валового внутрішнього продукту незалежно від джерел такого збільшення. Воно передбачає тривалість позитивної динаміки, її інклюзивність, продуктивний характер і спроможність економічної системи створювати гідні робочі місця. Отже, фінансовий ринок виконує функцію реалізації ЦСР 8 лише тоді, коли фінансове посередництво підтримує продуктивні інвестиції, підприємництво й технологічне оновлення, а не формує автономний контур нарощування вартості фінансових активів.

Звідси випливає, що міжнародно-правове регулювання світового фінансового ринку не повинно обмежуватися захистом формальної свободи руху капіталу або забезпеченням платоспроможності окремих фінансових установ. Його функціональною метою має бути створення умов, за яких фінансовий ринок одночасно зберігає здатність акумулювати та перерозподіляти капітал, витримує внутрішні й зовнішні шоки та спрямовує ресурси на довгостроковий економічний розвиток. Саме поєднання алокаційної, стабілізаційної та розвиткової функцій дає підстави розглядати фінансову стабільність як складову механізму реалізації ЦСР 8, а не як ізольовану технічну мету фінансових регуляторів.

Важливо також звернути увагу на те, що в теорії фінансового розвитку, тривалий час переважало уявлення про майже лінійну залежність: поглиблення фінансового сектору розширює доступ до кредиту, підвищує ефективність інвестицій та, відповідно, прискорює економічне зростання. Після глобальної фінансової кризи 2007–2008 років така модель була істотно переглянута. Емпіричні дослідження Міжнародного валютного фонду засвідчили, що залежність між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням має дзвоноподібний характер: на початкових і середніх етапах фінансове поглиблення сприяє зростанню, однак після досягнення певного рівня позитивний ефект слабшає, а надмірне розширення фінансового сектору може мати негативні наслідки [3, с. 15–16].

Висновок про можливість «надмірного фінансування» не означає заперечення ролі фінансового ринку. Він змінює критерій оцінювання його ефективності. Значення має не максимальний обсяг кредиту або фінансових активів, а відповідність фінансової глибини інституційній спроможності держави, якості нагляду, структурі економіки та здатності фінансових установ належним чином оцінювати ризик. У дослідженні Ж.-Л. Аркана, Е. Беркеса та У. Паніцци виявлено, що за певних умов граничний вплив кредитування

приватного сектору на зростання стає негативним, а орієнтовна зона такого перелому може виникати за рівня приватного кредиту близько 80–100 відсотків ВВП. Однак цей показник не слід перетворювати на універсальну юридично обов'язкову межу: він демонструє наявність нелінійності, а не встановлює єдиний норматив для всіх держав [4, с. 6].

Причини негативного ефекту надмірного фінансового поглиблення пов'язані з проциклічністю кредиту, зростанням цін на активи, посиленням боргового навантаження, переміщенням людського капіталу з продуктивних секторів до фінансового посередництва та погіршенням якості розподілу ресурсів. Розширення фінансового сектору, яке не супроводжується відповідним розвитком інститутів і нагляду, підвищує ймовірність кредитних бумів, різкого скорочення ліквідності та системних криз [4, с. 48–49].

Важливо розрізняти довгостроковий і короткостроковий вплив фінансового розвитку. У довгостроковій перспективі фінансове посередництво підтримує зростання через спрямування заощаджень у продуктивні інвестиції та диверсифікацію ризиків. Проте процес поглиблення ринку може супроводжуватися фінансовою крихкістю, банківськими кризами, циклами буму і спаду та високою волатильністю, які негативно впливають на випуск у короткостроковому періоді. Таким чином, економічне зростання і фінансова стабільність не є взаємовиключними цілями, але між ними виникають часові та інституційні суперечності, що потребують регуляторного узгодження [5, с. 23].

Для міжнародного фінансового права з цього випливає принциповий висновок: правове регулювання має бути спрямоване не на механічне розширення фінансового ринку, а на формування оптимальної фінансової глибини. Її ознаками є достатній доступ до фінансування, здатність спрямовувати ресурси до продуктивних видів діяльності, відсутність надмірної концентрації ризиків та наявність механізмів поглинання шоків. Такий підхід відповідає ЦСР 8, оскільки дозволяє поєднати розвиток фінансових послуг із довгостроковою продуктивністю, зайнятістю та стійкістю економічної системи.

Отже, категорія фінансової стабільності повинна розумітися функціонально. Вона характеризує не статичний стан відсутності коливань, а спроможність фінансової системи безперервно виконувати ключові функції, забезпечувати перерозподіл капіталу й поглинати шоки без істотної шкоди для реального сектору. Варто зазначити, що близьким до нього є поняття стійкості фінансової системи, яке охоплює здатність протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії, функціонувати під час кризи та відновлюватися до прийнятного стану рівноваги. Саме таке розуміння дозволяє пов'язати стабільність із результатами ЦСР 8: безперервністю фінансування підприємств, збереженням інвестицій і робочих місць [6, с. 4–5; 7, с. 525].

Коли ми говоримо про сучасну політику фінансової стабільності, то її центральною категорією є системний ризик. Його особливість полягає в тому, що збитки виходять за межі установи або ринку, де первинно виникла проблема. Невиконання зобов'язань, різке падіння вартості активів або втрата ліквідності можуть спричинити каскадні збої й в інших установах і ринках та, зрештою, порушити функціонування реальної економіки. У правовій доктрині системний ризик визначається через поєднання економічного шоку, ланцюгового поширення втрат і негативного впливу на ширшу фінансову або економічну систему [8, с. 204].

Джерела системного ризику не зводяться до розміру окремих банків. Вони включають взаємопов'язаність фінансових установ, спільні експозиції до однакових активів, залежність від короткострокового ринкового фінансування, синхронізацію бізнес-моделей та проциклічну поведінку. У часовому вимірі системний ризик накопичується в періоди тривалого кредитного розширення та низької оцінки ризику; у структурному вимірі він формується через взаємозалежність і концентрацію. О. Бутцбах додатково звертає увагу на недостатню організаційну різноманітність банківського сектору: якщо установи використовують подібні моделі, активи та джерела фінансування, система стає вразливою до спільного шоку [9, с. 240–243].

Транскордонний характер системного ризику створює юридичну проблему розриву

між масштабом ринку та територіальною компетенцією регуляторів. Національний орган нагляду насамперед відповідає за стабільність установ у власній юрисдикції, тоді як негативні наслідки їх діяльності можуть виникнути в інших державах. Водночас застосування жорсткіших вимог в одній юрисдикції здатне стимулювати переміщення операцій до менш регульованих ринків. Таким чином, суто національна відповідь породжує ризики регуляторного арбітражу, фрагментації та недостатньої координації кризових дій.

У цьому контексті міжнародно-правове регулювання виконує три взаємопов'язані функції. Перша – інформаційно-моніторингова, що передбачає вироблення порівнюваних індикаторів, обмін даними та раннє виявлення вразливостей. Друга – нормативно-координаційна, спрямована на узгодження мінімальних вимог до капіталу, ліквідності, управління ризиками, нагляду й відновлення фінансових установ. Третя – кризово-операційна, яка охоплює механізми спільного реагування, фінансової підтримки, врегулювання неплатоспроможності та розподілу відповідальності між державами.

Моніторинг системного ризику повинен охоплювати не лише поточні показники платоспроможності, а й накопичення вразливостей, здатних матеріалізуватися в майбутньому. Запропонована фахівцями МВФ рамка багатостороннього нагляду поєднує матрицю окремих фінансових вразливостей із узагальненою оцінкою ризиків для майбутнього економічного зростання. Такий підхід є важливим для юридичної аргументації, оскільки дозволяє пов'язувати регуляторні заходи не лише з фактом вже існуючої кризи, а й із обґрунтованою необхідністю запобігання її значним негативним наслідкам [10, с. 4–6].

Водночас превентивне втручання створює проблему легітимності. Обмеження кредитування, запровадження додаткових буферів капіталу або посилення вимог до ліквідності можуть мати короткострокові витрати для учасників ринку. Тому міжнародні стандарти мають поєднувати наукову обґрунтованість, прозорість критеріїв, підзвітність органів і можливість адаптації до національних умов. Без цього макропруденційна політика ризикує перетворитися або на формальний набір інструментів, або на надмірно дискреційне регулювання.

Особливу увагу необхідно зосередити на системі міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку. Сучасна міжнародна фінансова регуляторна архітектура має багаторівневий і юридично неоднорідний характер. Її складовими є міжнародні договори, установчі акти міжнародних фінансових організацій, рішення їх органів, регіональне наднаціональне право, двосторонні та багатосторонні механізми співпраці регуляторів, а також стандарти й рекомендації, що формально не мають обов'язкової сили. Внаслідок цього регулювання світового фінансового ринку не може бути пояснене лише класичною моделлю міжнародного договору. Воно функціонує як поєднання міжнародно-правових норм, інституційних процедур і міжнародного фінансового soft law.

Незважаючи на відсутність юридично обов'язкової сили, міжнародні фінансові стандарти фактично виконують функцію нормативних орієнтирів для держав. Їх застосування забезпечується не традиційними механізмами міжнародно-правової відповідальності, а процедурами взаємного оцінювання (peer review), програмами оцінки фінансового сектору (FSAP), вимогами міжнародних фінансових організацій, а також очікуваннями міжнародних інвесторів і рейтингових агентств. У результаті формується механізм так званого «непрямого юридичного впливу» міжнародного soft law.

Перший блок становлять інституційні механізми. Міжнародний валютний фонд здійснює багатосторонній і двосторонній нагляд, оцінює макрофінансові вразливості та надає фінансову підтримку державам. Група Світового банку й регіональні банки розвитку забезпечують довгострокове фінансування реформ, інфраструктури та розвитку інституцій. Рада з фінансової стабільності координує вироблення і впровадження міжнародних регуляторних підходів. Базельський комітет, IOSCO, IAIS та інші органи встановлення стандартів формують спеціалізовані вимоги для банківського, фондового й страхового секторів. Науковці обґрунтовано розглядають міжнародні фінансові організації як ключовий

елемент інституційної основи світової фінансової системи, що поєднує регулювання, кризове управління та фінансування розвитку [11, с. 101–102].

Другий блок – стандартизаційний. Міжнародні стандарти капіталу, ліквідності, корпоративного управління, розкриття інформації, нагляду та врегулювання неплатоспроможності переважно належать до soft law. Їх юридичне значення, однак, не можна оцінювати лише за формальною необов'язковістю. Стандарти інтегруються в національне законодавство, використовуються міжнародними організаціями в процедурах оцінювання, враховуються кредиторами й рейтинговими агентствами та стають умовою доступу до міжнародних ринків. У такий спосіб рекомендаційна норма набуває практичної регуляторної сили через механізми імплементації, моніторингу, взаємного оцінювання та ринкової дисципліни.

Третій блок охоплює координацію нагляду. Вона реалізується через колегії наглядових органів, меморандуми про обмін інформацією, спільні оцінки ризиків, механізми взаємного визнання і планування врегулювання транскордонних фінансових груп. Її завдання полягає не в усуненні національної компетенції, а у подоланні інформаційних прогалин і суперечностей між юрисдикціями. Особливо важливо, щоб координація охоплювала не лише банківські групи, а й небанківське фінансове посередництво, ринки капіталу, центральних контрагентів і цифрові платформи.

Четвертий блок – регіональна правова інтеграція. Досвід Європейського Союзу показує, що поглиблення єдиного фінансового ринку супроводжується зближенням національного законодавства, лібералізацією руху капіталу, розподілом повноважень між національним і наднаціональним рівнями та створенням європейських органів фінансового нагляду. Ця модель не може бути автоматично перенесена на глобальний рівень, проте вона демонструє значення узгоджених правил, спільного нагляду та механізмів врегулювання для зменшення ризиків інтегрованого ринку [12, с. 82–83].

П'ятий блок формують механізми фінансування розвитку. У контексті ЦСР 8 міжнародно-правове регулювання має оцінюватися не лише за здатністю обмежувати ризики, а й за спроможністю підтримувати модернізацію, інновації, підприємництво та зайнятість. Фінансування міжнародних фінансових організацій може сприяти технологічному оновленню і макроекономічній стабілізації, однак результат залежить від спрямування ресурсів на економічний розвиток, нові галузі та створення робочих місць, а також від урахування особливостей конкретної держави [11, с. 132–133].

Запропонована систематизація дає змогу виділити три рівні міжнародно-правового впливу на світовий фінансовий ринок: нормативний, інституційний та операційний. Нормативний рівень визначає стандарти поведінки і мінімальні вимоги. Інституційний рівень розподіляє компетенції, формує процедури координації та підзвітності. Операційний рівень забезпечує моніторинг, фінансування, нагляд і кризове реагування. Ефективність системи залежить не від домінування одного рівня, а від їх узгодженої взаємодії.

Орієнтація міжнародного фінансового регулювання на реалізацію ЦСР 8**.** ЦСР 8 надає міжнародному фінансовому регулюванню додатковий критерій результативності. Фінансова система може бути формально стабільною, але не виконувати розвиткової функції, якщо доступ до фінансових ресурсів залишається обмеженим, кредитування концентрується у великих корпораціях, а інвестиційні потоки не сприяють створенню продуктивних робочих місць. Тому стабільність повинна поєднуватися з інклюзивністю та ефективністю розподілу капіталу.

У межах запропонованого підходу доцільно виділити чотири критерії відповідності міжнародно-правового регулювання завданням ЦСР 8.

Перший – розвитковий: здатність правил та інституцій спрямовувати капітал у продуктивні інвестиції, інфраструктуру, інновації й підприємництво. Другий – стабілізаційний: спроможність запобігати накопиченню системних ризиків та забезпечувати безперервність ключових фінансових послуг. Третій – інклюзивний: розширення доступу домогосподарств, мікро-, малих і середніх підприємств до належних фінансових послуг. Четвертий – інституційний: прозорість, підзвітність і координація міжнародних та національних органів.

Відповідно міжнародні фінансові організації повинні поєднувати кризове фінансування з підтримкою структурних реформ та інвестиційних проєктів. Досвід взаємодії держав із такими організаціями свідчить, що залучення ресурсів може підтримувати макрофінансову стабільність, однак для довгострокового ефекту необхідні прозорість використання коштів, узгодженість програм із національною стратегією розвитку та спрямування на реальний сектор. Інакше фінансова допомога може стабілізувати короткострокові показники, не усуваючи структурних причин уразливості [7, с. 524–525].

Так само міжнародні регуляторні стандарти мають враховувати можливі побічні наслідки для країн із різним рівнем фінансового розвитку. Вимоги, розроблені для великих і складних фінансових систем, можуть створювати надмірні витрати для невеликих установ або ринків, що формуються. Тому принцип пропорційності повинен застосовуватися не лише на рівні окремих установ, а й у міжнародному вимірі. Йдеться не про зниження стандартів, а про добір способів і строків імплементації, які зберігають їх мету та не блокують доступ до фінансування.

Наукові висновки про нелінійну залежність між фінансовим розвитком і зростанням підтверджують необхідність саме якісного, а не суто кількісного підходу. Фахівці МВФ наголошують, що негативні компроміси між розвитком і стабільністю можуть послаблюватися завдяки якісним інститутам, ефективному регулюванню й нагляду; при цьому потрібне не максимальне нарощування правил, а їх краща конструкція і належне застосування [3, с. 30].

Таким чином, у контексті ЦСР 8 предметом правового регулювання є не лише поведінка фінансових установ, а й функціональна спрямованість фінансових потоків. Це не означає адміністративного визначення кожної інвестиції. Йдеться про створення системи стимулів і обмежень, за якої ціна ризику відображає його реальний масштаб, спекулятивні стратегії не отримують прихованих переваг, а довгострокове фінансування продуктивної діяльності не витісняється короткостроковими операціями.

Для України взаємозв'язок фінансової стабільності та економічного зростання має особливе значення через поєднання воєнних ризиків, значної потреби у зовнішньому фінансуванні, структурних дисбалансів і необхідності європейської інтеграції. Національна фінансова система має одночасно забезпечувати поточну макрофінансову стійкість, фінансування відновлення, адаптацію до права Європейського Союзу та збереження доступу бізнесу й населення до фінансових послуг.

Українські стратегічні дослідження розглядають фінансову стабільність як одну з ключових передумов сталого економічного зростання та наголошують на необхідності поєднання антикризових інструментів із модернізацією фінансової системи. Сучасніше поняття стійкості додатково охоплює здатність системи адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх впливів, безперервно функціонувати в кризовий період і відновлюватися після нього. В умовах війни це означає необхідність оцінювати не лише нормативи капіталу та ліквідності, а й операційну безперервність, кіберстійкість, валютні ризики, залежність від міжнародної підтримки та спроможність фінансувати відновлення [6, с. 4–5; 13, с. 6–9].

Міжнародно-правовий вимір української політики має будуватися за кількома напрямами. По-перше, необхідне послідовне наближення до фінансового acquis ЄС з урахуванням не тільки формального перенесення норм, а й розвитку наглядової та судової спроможності. По-друге, участь у програмах міжнародних фінансових організацій має бути пов'язана з довгостроковими пріоритетами структурної модернізації. По-третє, потрібна інтеграція у механізми обміну наглядовою інформацією та врегулювання транскордонних груп. По-четверте, слід формувати національну макропруденційну рамку, сумісну з міжнародними стандартами, але адаптовану до структури українського фінансового сектору.

Європейський вектор особливо важливий для банківського ринку. Дослідження міжнародного банкінгу в Україні демонструють, що зближення з європейськими пруденційними вимогами, розвиток нагляду та врахування сталих ризиків створюють основу для глибшої інтеграції, однак потребують інституційної готовності й трансформації національної моделі регулювання. Відтак імплементація

норм ЄС повинна поєднуватися з оцінкою їх впливу на кредитування економіки, конкуренцію та доступність фінансових послуг [14, с. 90–91].

На глобальному рівні доцільно вдосконалювати міжнародно-правове регулювання за п'ятьма напрямами. Перший – підвищення прозорості та підзвітності органів, які формують міжнародні фінансові стандарти. Другий – розширення представництва держав із ринками, що формуються, у процесі вироблення правил. Третій – встановлення чіткіших процедур оцінювання транскордонних наслідків національних регуляторних рішень. Четвертий – поєднання оцінки фінансової стабільності з показниками доступу до фінансування, продуктивних інвестицій і зайнятості. П'ятий – розвиток механізмів взаємної допомоги та врегулювання криз без перенесення непропорційних витрат на суспільство.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу міжнародно-правові механізми регулювання світового фінансового ринку можна визначити як систему нормативних, інституційних, координаційних і операційних засобів, за допомогою яких держави, міжнародні організації та транснаціональні регуляторні мережі узгоджують правила функціонування фінансових ринків, виявляють і обмежують системні ризики, забезпечують кризове реагування та створюють умови для спрямування фінансових ресурсів на сталий економічний розвиток.

Наукова цінність такого визначення полягає в тому, що воно поєднує стабілізаційну та розвиткову складові. Фінансова стабільність у цій моделі є не кінцевим результатом сама по собі, а станом, за якого світовий фінансовий ринок зберігає спроможність фінансувати продуктивну діяльність і підтримувати реалізацію ЦСР 8. Водночас економічне зростання не може визнаватися сталим, якщо воно ґрунтується на надмірному борговому навантаженні, спекулятивному зростанні цін на активи або накопиченні системних ризиків.

Отже, ефективність міжнародного фінансового правопорядку доцільно оцінювати за його спроможністю забезпечувати триєдиний результат: достатню фінансову глибину, системну стійкість і розвиткову спрямованість капіталу. Саме баланс цих складових дає змогу перетворити світовий фінансовий ринок із потенційного джерела глобального поширення криз на інструмент сталого, інклюзивного та продуктивного економічного зростання. Такий підхід узгоджує міжнародно-правове регулювання з цілями сталого розвитку й водночас формує логічну основу для подальшого дослідження міжнародного фінансового правопорядку.

У результаті дослідження запропоновано авторський підхід до визначення міжнародно-правових механізмів регулювання світового фінансового ринку та їх систематизації за нормативним, інституційним і операційним рівнями. Обґрунтовано, що ефективність таких механізмів доцільно оцінювати не лише через забезпечення фінансової стабільності, а й через їх здатність сприяти реалізації Цілі сталого розвитку 8 та забезпеченню сталого економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Драчов О. В. Генезис формування та становлення світової фінансової системи. Київський часопис права. 2024. № 3. С. 117–124 URL: https://www.kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/497/484

2. Мозговий О. М. та ін. Сучасна парадигма функціонування світового фінансового ринку. Міжнародна економічна політика. 2016. С. 29–49. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/567f1a8f-f52f-4cb5-99e6-dfd91ef81a4c/content

3. Sahay R., Čihák M., N'Diaye P. et al. Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets. IMF Staff Discussion Note SDN/15/08. 2015.URL: https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported/external/pubs/ft/sdn/2015/_sdn1508pdf.pdf

4. Arcand J.-L., Berkes E., Panizza U. Too Much Finance? IMF Working Paper WP/12/161. 2012. P. 6. URL: https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2016/12/31/too-much-finance-6011

5. Loayza N., Rancière R. Financial Development, Financial Fragility, and Growth. IMF Working Paper WP/05/170. 2005. URL: https://www.imf.org/-/media/websites/imf/imported-full-text-df/external/pubs/ft/wp/2005/_wp05170.pdf

6. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України: аналітична доповідь / Шемаєва Л. Г., Жаліло Я. А., Юрків Н. Я. та ін.; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-11/dopovid-fin-stiykist-1.pdf

7. Захожай К. В., Славкова А. А. Діяльність міжнародних фінансових організацій у контексті забезпечення макрофінансової стабільності держави. Економіка та суспільство. 2024. С. 518–526. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e64c7e3f-4679-4bbc-8fa5-2d05f2bd70ca/content

8. Schwarcz S. L. Systemic Risk. Georgetown Law Journal. 2008. Vol. 97. P. 193–249. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2549&context=faculty_scholarship

9. Butzbach O. Systemic Risk, Macro-Prudential Regulation and Organizational Diversity in Banking. Policy and Society. 2016. Vol. 35, No. 3. P. 239–251. URL: https://academic.oup.com/policyandsociety/article/35/3/239/6403933

10. Adrian T., He D., Liang N., Natalucci F. M. A Monitoring Framework for Global Financial Stability. IMF Staff Discussion Note 2019/006. 2019. URL: https://www.elibrary.imf.org/view/journals/006/2019/006/article-A001-en.xml

11. Сіденко С. В., Кульбіда М. В. Міжнародні фінансові організації у процесах економічної модернізації країн. Міжнародна економічна політика. С. 101–137. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9932f421-47ba-44b5-bd99-5ebdd5c652e9/content

12. Драчов О. В. Ґенеза правового регулювання банківського ринку ЄС. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 2(46). С. 82–91. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/723/687

13. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован та ін. Київ: НІСД, 2011. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-04/0427Pok_dop.pdf

14. Буряченко А. Є., Тихий Є. В. Міжнародний банкінг в Україні: детермінація, генеза та європейський вектор. Міжнародна економічна політика. 2023. С. 78–96. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0091a37-3c37-4dbf-817f-717f79f1d564/content

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.225
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.53

Панченко І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнофахової підготовки та морської безпеки
Херсонської державної морської академії
ORCID: 0000-0003-4545-3794

КОНТРОЛЬ ВІДПОВІДНОСТІ СУДЕН МІЖНАРОДНИМ МОРСЬКИМ КОНВЕНЦІЯМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА ТА ЗАХИСТУ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз контролю відповідності морських суден вимогам міжнародних конвенцій як ключового інструменту забезпечення безпеки мореплавства та захисту морського середовища. Досліджено правову природу інспектування суден, спрямованого на превентивне запобігання аваріям та недопущення виходу в море субстандартного флоту. Розкрито міжнародно-правову основу контролю відповідності суден, де особливу увагу приділено положенням таких ключових конвенцій, як UNCLOS, SOLAS, MARPOL та STCW. Простежено інституційну еволюцію нагляду від поодиноких перевірок до глобальних цифрових мереж, зокрема платформи GISIS та обов'язкового аудиту держав-членів ІМО.

Доведено, що системна криза інституту реального зв'язку та поширення практики зручних прапорів змістили центр тяжіння правозастосовчої діяльності в бік державного портового контролю. Визначено правову проблему делегування повноважень класифікаційним товариствам та окреслено межі їхньої юридичної відповідальності у разі морських аварій. Особливу увагу приділено правовим аспектам дистанційного супутникового та авіаційного спостереження (AIS, LRIT, CleanSeaNet), які дозволяють долати латентність екологічних правопорушень, але загострюють питання юрисдикційних меж прибережних держав та реалізації права на переслідування по гарячих слідах. Виявлено матеріально-технічну диспропорцію між державами, що призводить до появи зон послабленого портового контролю та накопичення субстандартного флоту.

Для подолання виявлених диспропорцій запропоновано стратегічні напрями модернізації міжнародно-правового регулювання, що передбачають цифровізацію взаємодії морських адміністрацій та уніфікацію системи покарань. Насамперед обґрунтовано необхідність конвенційного закріплення обов'язку держав щодо взаємного автоматизованого доступу до національних баз даних інспекцій для унеможливлення недобросовісної перереєстрації суден. Другим кроком визначено розробку під егідою ІМО уніфікованої шкали мінімальних граничних майнових санкцій, здатних забезпечити превентивний ефект та позбавити економічного сенсу експлуатацію субстандартних суден у будь-якому морському регіоні.

Ключові слова: *безпека мореплавства, міжнародні морські конвенції, морське право, держава порту, держава прапора, субстандартне судно, захист морського середовища.*

Panchenko I. M. Control of vessel compliance with international maritime conventions as an instrument for ensuring safety of navigation and protection of the marine environment

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of control of vessel compliance with international maritime conventions as a key instrument for ensuring safety of navigation and protection of the marine environment. The legal nature of vessel inspection aimed at accident prevention and preventing a substandard fleet from putting to sea is investigated. The international legal basis for control of vessel compliance is revealed, with special attention paid to the provisions of such key conventions as UNCLOS, SOLAS, MARPOL, and STCW. The institutional evolution of supervision from isolated inspections to global digital networks, including the GISIS platform and the mandatory IMO Member State Audit Scheme, is traced.

It is proven that the systemic crisis of the genuine link institution and the spread of the practice of flags of convenience have shifted the center of gravity of enforcement activity toward Port State Control. The legal

© Панченко І. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

problem of delegating authority to classification societies is identified and the boundaries of their legal liability in case of maritime casualties are outlined. Special attention is paid to the legal aspects of remote satellite and aerial monitoring (AIS, LRIT, CleanSeaNet), which allow overcoming the latency of environmental offenses but sharpen the issue of jurisdictional boundaries of coastal States and the exercise of the right of hot pursuit. A material and technical disparity between States is identified, leading to the emergence of areas of relaxed port control and the accumulation of substandard vessels.

To overcome these disparities, strategic directions for the modernization of international legal regulation are proposed, providing for the digitization of interaction between maritime administrations and the unification of the penalty system. First, the necessity of conventional anchoring of the obligation of States to provide mutual automated access to national inspection databases to prevent unfair re-registration of vessels is substantiated. The second step is the development under the auspices of the IMO of a unified scale of minimum limit financial sanctions capable of providing a preventive effect and depriving the operation of substandard vessels of economic sense in any maritime region.

Key words: *safety of navigation, international maritime conventions, maritime law, port state control, flag state, substandard vessel, protection of the marine environment.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку глобального торговельного судноплавства характеризується збільшенням інтенсивності перевезень, ускладненням логістичних ланцюгів та технологічною модернізацією флоту. Зазначені тенденції забезпечують ефективність світової економіки, проте об'єктивно генерують високі ризики техногенного та екологічного характеру. Забезпечення безпеки мореплавства та захисту вразливих морських екосистем від забруднення з суден належить до пріоритетних завдань міжнародної спільноти. Попри наявність розгалуженої системи міжнародно-правових договорів, ратифікація конвенцій сама по собі не гарантує автоматичного зниження рівня аварійності чи недопущення незаконних скидів шкідливих речовин. Юридична дієвість міжнародного морського правопорядку безпосередньо залежить від ефективності інструментів контролю за реальним виконанням конвенційних вимог безпосередньо на борту суден. У зв'язку з цим виникає наукова та практична потреба системного дослідження верифікації відповідності суден як цілісного правового та технічного інституту.

Стан наукового дослідження проблеми демонструє наявність кількох доктринальних підходів. Традиційно в літературі домінує інституційний підхід, зосереджений на вивченні нормативних повноважень держав прапора, держав порту та Міжнародної морської організації (далі – ІМО). Проте останнім часом дедалі частіше з'являються прагматичні ризик-орієнтовані концепції та дослідження цифрового виміру морського права. Разом з тим, існує дефіцит комплексних досліджень, присвячених системному аналізу правового регулювання контролю за виконанням міжнародних морських конвенцій, у яких би реалізація наглядових повноважень прибережних держав та застосування новітніх засобів верифікації розглядалися у межах єдиного академічного викладу.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз інструментів перевірки відповідності морських суден вимогам міжнародних конвенцій, визначення ролі інституційних механізмів та цифрових технологій у забезпеченні безпеки судноплавства, а також окреслення шляхів подолання юрисдикційних перешкод на шляху модернізації морського правопорядку. Для досягнення цієї мети поставлено завдання з'ясувати правову природу контрольних заходів, проаналізувати базовий конвенційний масив, простежити еволюцію Глобальної інтегрованої системи морської інформації (далі – GISIS) та обов'язкового аудиту держав-членів ІМО, розкрити правові межі діяльності держав прапора, держав порту та класифікаційних товариств, а також дослідити правові аспекти дистанційного нагляду та юрисдикційні обмеження у виключних економічних зонах і відкритому морі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інституту моніторингу у сучасному міжнародному морському праві вимагає чітко орієнтованого підходу, де головним напрямом аналізу виступає судно та діяльність судновласника щодо забезпечення його відповідності міжнародним стандартам. З правової точки зору, цей процес виступає як спеціалізована форма контролю та нагляду за тим, як морські

судна, їхні оператори та екіпажі дотримуються вимог міжнародних конвенцій. Сутність зазначеної діяльності полягає у безперервному зборі, аналізі та оцінці відомостей про фактичний технічний стан судна, безпеку його експлуатації та недопущення забруднення морського середовища.

Правова природа таких перевірок відображає перехід від реактивного підходу до превентивної моделі, де нагляд є інструментом управління ризиками. Його завдання не просто покарати за порушення, а не допустити виходу в море субстандартного судна, яке через технічні несправності або некомпетентність екіпажу становить загрозу для людського життя та екології. Юридичною підставою для впровадження такого контролю є міжнародні договори та конвенції, які вимагають, щоб кожне судно постійно перебувало під наглядом і підтверджувало свою відповідність конвенційним параметрам.

Система суб'єктів у цьому процесі ділиться на дві ключові групи. Першу, базову групу складають судновласники (оператори суден), які несуть первинну відповідальність за технічний стан флоту, та екіпажі суден. Другу групу складають контролюючі органи. Держава прапора здійснює первинний нагляд за суднами свого реєстру. Держава порту виступає додатковим інструментом верифікації, перевіряючи іноземні судна, що заходять у її порти. Визнані організації (класифікаційні товариства) виступають експертними суб'єктами, яким делеговано право проводити технічні огляди [1]. На глобальному рівні ІМО координує ці процеси, забезпечуючи єдність вимог до судноплавства.

Об'єктами перевірки є матеріально-технічні, експлуатаційні та організаційні складові системи забезпечення безпеки міжнародного судноплавства. Головним об'єктом є судно як складний інженерний комплекс, де нагляду підлягає міцність корпусу, справність механізмів, навігаційного та рятувального обладнання. Другим об'єктом є діяльність судновласника у сфері управління безпекою та наявність процедур протидії ризикам. Третім об'єктом виступає екіпаж судна, його здатність безпечно керувати транспортним засобом та діяти в аварійних ситуаціях. З позиції широкого наукового погляду, сутність оцінки суден можна розглядати через різні доктринальні підходи. Класичний інституційний підхід робить акцент на суворому дотриманні формальних процедур сертифікації, натомість сучасний ризик-орієнтований підхід пропонує фокусувати інспектування на суднах та операторах із високим індексом ризику або незадовільними показниками безпеки судноплавства, що дозволяє оптимізувати ресурси контролюючих органів.

Нормативно-правову основу наглядової діяльності формує комплексна система міжнародних конвенцій, що регламентують стандарти безпеки цивільного судноплавства. Конвенція ООН з морського права 1982 року (далі – UNCLOS) становить правову основу для функціонування всієї системи морського правопорядку. Стаття 94 UNCLOS чітко визначає, що контроль має поширюватися на кожне конкретне судно, яке несе прапор держави, в технічній, адміністративній та соціальній сферах. Водночас статті 218 та 220 Конвенції наділяють держави порту та прибережні держави повноваженнями щодо проведення перевірок та інспектування іноземних суден з метою забезпечення захисту морського середовища від забруднення [2]. Головним технічним документом для верифікації суден є Міжнародна Конвенція про охорону людського життя на морі 1974 року (далі – SOLAS), яка містить вимоги до конструкції, стабільності та навігаційних засобів судна. Відповідно до SOLAS, відсутність конвенційних свідоцтв або їх невідповідність фактичному стану судна є правовою підставою для визнання судна субстандартним та заборони його експлуатації [3].

Екологічні параметри, яким має відповідати судно, визначені Міжнародною конвенцією по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (далі – MARPOL). Вона вимагає оснащувати судна обладнанням для запобігання нафтовому забрудненню, контролю викидів та утилізації сміття, а інспектування спрямоване на перевірку роботи цих систем і ведення суднових журналів [4]. Особливе місце у системі безпеки посідає людський складник, термінологічне визначення якого у міжнародно-правовій доктрині зазнало суттєвої еволюції. Якщо раніше традиційно використовувалося поняття «людський фактор», то у сучасній практиці ІМО та положеннях Конвенції про підготовку

і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (далі – STCW) закріплено більш точний та об'ємний термін «людський елемент» [5]. Така зміна підходів зумовлена тим, що нове поняття є значно ширшим, оскільки воно охоплює не лише індивідуальні помилки, а й увесь комплекс професійних, соціальних та організаційних відносин на борту судна [6]. Відповідно до цього, нагляд у межах STCW спрямований на перевірку укомплектованості судна екіпажем згідно зі стандартами щодо безпечного складу, верифікацію легітимності професійних дипломів та контроль за дотриманням режиму праці та відпочинку задля запобігання втомі моряків.

Формування цього конвенційного масиву віддзеркалювало тривалу трансформацію підходів світової спільноти. Історичний розвиток інструментів контролю пройшов шлях від поодиноких перевірок держави прапора до створення глобальних інформаційних мереж, оскільки швидке зростання флоту та поява практики використання зручних прапорів дозволяли багатьом суднам уникати реальних перевірок. Це змусило переорієнтувати механізми верифікації в бік цифровізації, результатом чого стало створення Глобальної інтегрованої системи морської інформації. Ця цифрова платформа IMO кардинально змінила підхід до оцінки суден. Дані про технічний стан конкретного судна, виявлені дефекти або факти його затримання одразу вносяться до єдиної бази даних і стають доступними морським адміністраціям у режимі реального часу.

Згодом виник механізм обов'язкового аудиту держав-членів IMO, який став вищим етапом еволюції міжнародно-правової системи контролю за дотриманням конвенційних стандартів. Він перевіряє, чи здатна державна морська адміністрація забезпечити належний нагляд за суднами під своїм прапором та іноземними суднами у своїх портах [7]. Непроходження державою такого аудиту є прямим свідченням для міжнародної морської спільноти та контролюючих органів інших країн про те, що судна під її прапором мають високий ризик невідповідності конвенційним стандартам, що автоматично підвищує увагу до них з боку інспекторів у всьому світі.

Практична реалізація міжнародних стандартів судноплавства починається з виконання державою прапора її первинних обов'язків. Проте цей механізм стикається із системною кризою інституту зручних прапорів. Багато держав керуються виключно комерційною вигодою у вигляді реєстраційних зборів, свідомо мінімізуючи рівень реальних технічних перевірок. Це створює правову ситуацію, за якої формальний зв'язок між державою та судноплавною компанією стає фіктивним, що прямо суперечить вимозі Конвенції UNCLOS щодо наявності реального зв'язку. Міжнародне морське право, закріплюючи вимогу щодо наявності реального зв'язку між державою та судном, все ще стикається із проблемою відсутності універсальних інструментів прямого примусу до її дотримання на рівні єдиної міжнародної інституції. Шляхи підвищення ефективності виконання цих зобов'язань лежать у площині посилення інституційної відповідальності держав прапора через розширення повноважень IMO щодо реагування на систематичні порушення, зокрема шляхом врахування результатів обов'язкових аудитів при визначенні загального індексу ризику всього суднового реєстру держави.

Нездатність окремих держав прапора забезпечити належний рівень перевірок змусила сформувати другий рубіж безпеки – контроль держави порту. Цей правовий інститут дозволяє перевіряти іноземні судна у своїй юрисдикції на відповідність Конвенціям SOLAS, MARPOL, STCW та іншим нормативно-правовим актам. Діяльність у цій сфері організована за регіональним принципом на підставі регіональних меморандумів про взаєморозуміння, які охоплюють майже всі ключові морські регіони світу, де найбільш впливовими є Паризький [8] та Токійський меморандуми [9]. Роль цих меморандумів полягає у гармонізації процедур перевірок та створенні системи обміну даними на основі динамічних матриць ризику [10], які автоматично розраховують пріоритетність інспектування кожного судна. Застосування такого заходу правового примусу, як затримання судна в порту до повного усунення виявлених невідповідностей, тягне за собою суттєві фінансові втрати для судновласника, що безпосередньо стимулює його

інвестувати у підтримання належного технічного стану флоту.

Паралельно, з метою подолання дефіциту власного інспекторського персоналу морських адміністрацій, відбувся розвиток інституту визнаних організацій, серед яких провідну роль посідають класифікаційні товариства [11]. Через укладення двосторонніх угод держави делегують цим спеціалізованим експертним установам окремі повноваження щодо проведення технічних оглядів суден, оцінки їх відповідності та видачі конвенційних свідоцтв від імені уряду. Така модель делегування породжує складну правовую проблему визначення меж відповідальності. У випадку морської аварії виникає юридична колізія щодо того, хто саме має нести відповідальність – класифікаційне товариство, яке видало свідоцтво, чи держава, яка делегувала йому відповідні функції. Сучасна судова практика та еволюція міжнародно-правових норм свідчать про поступове обмеження імунітету визнаних організацій шляхом включення у контракти положень про їхню фінансову відповідальність за грубу недбалість інспекторів.

Модернізація механізмів перевірки відповідності суден пов'язана із впровадженням систем дистанційного спостереження, які функціонують паралельно з традиційними методами фізичного інспектування судна біля причалу. Базовим інструментом такого операційного контролю є Автоматична ідентифікаційна система (далі – AIS), що забезпечує безперервну передачу в ультракороткохвильовому діапазоні статичних та динамічних параметрів судна [12]. Її супутниковий сегмент перетворив систему на глобальний інструмент дистанційного спостереження за рухом суден у відкритому морі. Для забезпечення стратегічного рівня безпеки було впроваджено Систему розпізнавання та відстеження суден на далекій відстані (далі – LRIT), яка використовує захищені супутникові канали [13]. Прибережні держави отримали право отримувати інформацію про будь-яке судно, що прямує в їхні порти, на відстані до однієї тисячі морських миль від узбережжя, що дозволяє заздалегідь оцінити ризики до входу судна у територіальне море.

Спектр можливостей супутникових технологій виявляється незамінним для подолання латентних екологічних правопорушень у відкритому морі, оскільки використання радіолокаційного зондування дозволяє цілодобово фіксувати незаконні скиди забруднюючих речовин, що раніше було неможливим через обмеженість засобів візуального спостереження в нічний час. Технологічний прорив пов'язаний із впровадженням космічного радіолокаційного зондування та безпілотних літальних апаратів. Європейська супутникова служба CleanSeaNet в режимі реального часу аналізує радарні знімки морської поверхні, автоматично виявляючи характерні плями скидів за суднами-порушниками [14]. Застосування цих технологій створює спектр правових питань щодо допустимості використання таких даних як доказів у судовому процесі. Для притягнення судновласника до відповідальності використовуються також безпілотні апарати, оснащені газоаналізаторами (так звані «нюхачі»), які аналізують хімічний склад вихлопних газів на предмет перевищення рівня сірки у паливі [15]. Дані дистанційного нагляду є підставою для негайного проведення фізичного інспектування судна державою порту та відбору проб палива, а знімки інтегруються у доказову базу для накладення штрафів.

Отримання цифрових доказів актуалізує проблему меж реалізації владних повноважень прибережних держав, оскільки головною юридичною перешкодою є специфіка розмежування сфер дії державних юрисдикцій. У відкритому морі базовим залишається принцип виключної юрисдикції держави прапора, який обмежує можливості інших країн щодо проведення примусового інспектування. Водночас, якщо супутниковий або авіаційний нагляд чітко фіксує факт масштабного правопорушення у відкритому морі чи виключній економічній зоні, прибережна держава має право реалізувати право на переслідування по гарячих слідах (ст. 111 Конвенції UNCLOS) з метою зупинки та затримання судна-порушника, за умови, що таке переслідування було розпочате у межах її юрисдикції та тривало безперервно [2].

У виключних економічних зонах правовий режим захисту середовища базується на компромісі між інтересами судноплавства та екологічною безпекою. Стаття 220 Конвенції

UNCLOS чітко регламентує градацію примусових заходів прибережної держави. За наявності обґрунтованих підстав вважати, що судно вчинило незаконний скид, держава може запросити інформацію про ідентифікацію судна. Фізичний огляд судна дозволяється, якщо правопорушення призвело до значного викиду, що загрожує забрудненням. Натомість право на порушення судового розгляду та затримання іноземного судна виникає лише тоді, коли правопорушення спричинило або загрожує спричинити серйозну шкоду узбережжю чи живим ресурсам. Такі обмеження суттєво ускладнюють притягнення винних осіб та судновласників до відповідальності за систематичні скиди, оскільки право застосування реальних санкцій за некатастрофічні забруднення часто передається до виключної юрисдикції держав прапора, які не завжди мають технічні можливості для здійснення належного контролю на значній відстані від своїх кордонів.

Ефективність глобального нагляду упирається також в економічну та технологічну асиметрію між державами [16, с. 8]. Впровадження сучасних інструментів верифікації – центрів обробки даних LRIT, безпілотних комплексів, інтелектуальних систем аналізу ризиків – вимагає колосальних інвестицій та кадрів. У той час як провідні морські держави створюють повністю цифровізовані системи контролю у своїх водах, багато країн Африки, Латинської Америки та Океанії не мають фінансової можливості утримувати навіть базовий штат кваліфікованих інспекторів. Ця нерівність призводить до виникнення зон послабленого портового контролю – регіонів, де через слабкість нагляду накопичуються субстандартні судна, оскільки недобросовісні судновласники переорієнтовують свої логістичні маршрути через порти країн із низьким рівнем контролю.

Подолання виявленої технологічної та регуляторної диспропорції потребує модернізації чинної нормативної бази. Першим ключовим напрямом є нормативне закріплення принципу абсолютної прозорості та транскордонного обміну інформацією. Це передбачає імплементацію на рівні конвенцій ІМО імперативного зобов'язання держав забезпечувати автоматизований доступ до національних баз даних морських інспекцій. Це позбавить недобросовісних судновласників можливості експлуатувати технічно несправні судна шляхом їх швидкого переведення з одного реєстру до іншого. Другим напрямом є гармонізація та уніфікація санкцій за порушення конвенційних вимог. На сучасному етапі розміри майнових стягнень кардинально варіюються залежно від національного законодавства конкретної держави порту. Відсутність уніфікованого міжнародного стандарту покарань дозволяє судноплавним компаніям розглядати ймовірні штрафні санкції як допустимі фінансові ризики та закладати їх у структуру операційних витрат. Модернізація правового регулювання вимагає розробки під егідою ІМО обов'язкової шкали мінімальних граничних розмірів санкцій, які б мали реальний превентивний ефект і робили експлуатацію субстандартних суден економічно недоцільною незалежно від місця виявлення правопорушення.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що інститут моніторингу відповідності суден у сучасному міжнародному морському праві трансформувався у комплексну превентивну модель управління ризиками. Ця діяльність, що базується на конвенційній системі UNCLOS, SOLAS, MARPOL та STCW, сьогодні проходить глибоку цифрову та інституційну модернізацію. Запровадження обов'язкового аудиту держав-членів ІМО та платформи GISIS змістило акцент із поодиноких інспекцій на системну оцінку спроможності самих морських адміністрацій, внаслідок чого непроходження зазначеного аудиту тепер виступає прямим правовим індикатором підвищеного ризику для всього суднового реєстру держави.

Водночас практична реалізація конвенційних стандартів стикається із системною кризою інституту реального зв'язку через поширення практики зручних прапорів, що змістило центр тяжіння правозастосовчої діяльності в бік державного портового контролю. Саме затримання судна в порту до повного усунення виявлених невідповідностей, пов'язане із суттєвими фінансовими втратами, є найефективнішим інструментом стимулювання судновласників до забезпечення належного технічного стану

флоту. Паралельно делегування повноважень визнаним організаціям (класифікаційним товариствам) зумовило тенденцію до обмеження їхнього імунітету шляхом імплементації у двосторонні угоди положень про фінансову відповідальність за недбалість інспекторів.

Застосування новітніх систем дистанційного спостереження (AIS, LRIT, CleanSeaNet) дозволяє ефективно виявляти латентні екологічні правопорушення, водночас загострюючи питання щодо меж реалізації владних повноважень прибережних держав. Попри право на переслідування по гарячих слідах за статтею 111 UNCLOS, притягнення винних осіб до відповідальності за систематичні скиди часто ускладнюється через збереження принципу виключної юрисдикції держави прапора у відкритому морі. Ця правова ситуація додатково обтяжується формуванням зон послабленого портового контролю у регіонах, де через низькі стандарти нагляду накопичуються субстандартні судна.

Подолання виявлених диспропорцій вимагає комплексної модернізації міжнародно-правового регулювання, насамперед шляхом конвенційного закріплення обов'язку держав щодо забезпечення взаємного автоматизованого доступу до національних баз даних морських інспекцій. Такий крок дозволить унеможливити практику недобросовісної перереєстрації суден, яка використовується судновласниками для приховування технічних невідповідностей флоту конвенційним стандартам. Другим стратегічним напрямом має стати розробка під егідою ІМО уніфікованої шкали мінімальних граничних розмірів майнових санкцій, здатних забезпечити реальний превентивний ефект та позбавити економічного сенсу експлуатацію субстандартних суден у будь-якому морському регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. The Importance of Regular Ship Inspections & Marine Surveys. Virtue Marine. 2024. URL: https://www.virtuemarine.nl/post/the-importance-of-regular-ship-inspections-and-marine-surveys

2. United Nations Convention on the Law of the Sea. Організація Об'єднаних Націй: офіційний веб-сайт. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

3. SOLAS. Consolidated Edition. Icelandic Transport Authority: офіційний веб-сайт. URL: https://www.samgongustofa.is/media/english/SOLAS-Consolidated-Edition-2018.docx.pdf

4. International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973. Inter-American Committee on Ports: офіційний веб-сайт. URL: https://portalcip.org/wp-content/uploads/2024/05/MARPOL-INGLES.pdf

5. Human Element. Міжнародна морська організація: офіційний веб-сайт. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/humanelement/pages/default.aspx

6. Resolution A.947(23). Human element vision, principles and goals for the Organization. Adopted on 27 November 2003. Міжнародна морська організація: офіційний веб-сайт. URL: https://www.cdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/AssemblyDocuments/A.947(23).pdf

7. Member State Audit Scheme. Міжнародна морська організація : офіційний вебсайт. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/msas

8. Paris Memorandum of Understanding on Port State Control. Paris MoU: офіційний веб-сайт. URL: https://parismou.org/system/files/2025-06/Paris%20MoU%20including%2046th%20amendment%20.pdf

9. Memorandum of Understanding on Port State Control in the Asia-Pacific Region. Tokyo MoU: офіційний веб-сайт. URL: https://www.tokyo-mou.org/wp/wp-content/uploads/Memorandum-rev23.pdf

10. ІМО підписала оновлену угоду про обмін даними з Паризьким меморандумом. Центр транспортних стратегій. 2026. URL: https://cfts.org.ua/news/2026/03/10/imo_pidpisala_onovlenu_ugodu_pro_obmin_danimi_z_parizkim_memorandumom_86107

11. Recognized Organizations. Міжнародна морська організація : офіційний вебсайт. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/implementationofinstrumentssupport/recognizedorganizations

12. Автоматична ідентифікаційна система. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Автоматична_ідентифікаційна_система

13. Long-range identification and tracking (LRIT). Міжнародна морська організація: офіційний веб-сайт. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/safety/pages/lrit.aspx

14. CleanSeaNet Service. Європейське агентство з безпеки на морі (EMSA): офіційний веб-сайт. URL: https://www.emsa.europa.eu/csn-menu.html

15. EMSA sniffer drone monitoring sulphur and nitrogen emissions from ships operating in the Channel. Європейське агентство з безпеки на морі (EMSA): офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://www.emsa.europa.eu/newsroom/press-releases/item/4740-emsa-sniffer-drone-monitoring-sulphur-and-nitrogen-emissions-from-ships-operating-in-the-channel.html

16. Abubakar Mahmud Sheriff, Mohan Anantharaman, Rabiul Islam, Hong-Oanh Nguyen. A review of port state control inspections: critical issues and emerging trends in maritime oversight. *Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs*. 2025. P. 1-23. DOI: https://doi.org/10.1080/18366503.2025.2554348

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.218.2
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.54

Тараненко М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-1594-5598

УРЯДИ В ЕКЗИЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ, МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правову природу урядів в екзилі, умови їх виникнення та критерії, за яких орган, що перебуває поза межами національної території, може зберігати або набувати здатність представляти державу у міжнародних відносинах. Метою дослідження є визначення місця урядів в екзилі у системі міжнародно-правових відносин, з'ясування співвідношення легітимності та ефективності у практиці визнання урядів, а також систематизація основних напрямів їх діяльності. Методологічну основу становлять формально-юридичний, історико-правовий, порівняльно-правовий і системний методи, застосовані до аналізу міжнародно-правової доктрини, практики держав та окремих історичних моделей екзильного врядування.

Обґрунтовано, що уряд в екзилі не є самостійним суб'єктом міжнародного права, відокремленим від держави, а виступає її представницьким органом або претендентом на такий статус. Його міжнародні повноваження мають похідний характер і залежать від збереження міжнародної правосуб'єктності держави, правомірності походження відповідного органу, ставлення до нього інших держав та здатності реально виконувати представницькі функції. Втрата ефективного контролю над територією не обов'язково припиняє міжнародно-правовий статус законного уряду, особливо коли така втрата є наслідком іноземної агресії, окупації, анексії, державного перевороту чи іншого грубого порушення міжнародного права.

Систематизовано основні напрями діяльності урядів в екзилі: дипломатичне та міжнародне представництво, договірна діяльність, управління державним майном за кордоном, захист громадян, нормотворча, військово-організаційна, інформаційна, гуманітарна та правонаступницька діяльність. На матеріалах європейських урядів у Лондоні в період Другої світової війни, уряду Кувейту в 1990–1991 роках, конституційної влади Гаїті в 1991–1994 роках і Державного центру УНР в екзилі показано різні моделі збереження державного представництва за відсутності ефективного контролю над національною територією. Сформульовано авторське визначення уряду в екзилі та запропоновано функціонально-легітимаційну модель встановлення його міжнародно-правового статусу, що поєднує юридичні, політичні та фактичні елементи оцінювання.

Ключові слова: *уряд в екзилі; визнання урядів; міжнародна правосуб'єктність; легітимність; ефективний контроль; окупація; міжнародне представництво; Державний центр УНР в екзилі.*

Taranenko M. M. Governments in exile in international law: criteria of legitimacy, international recognition and functional capacity

Abstract. The article examines the international legal nature of governments in exile, the conditions under which they emerge, and the criteria according to which an authority located outside the national territory may retain or acquire the capacity to represent a State in international relations. The purpose of the study is to determine the place of governments in exile within the system of international legal relations, to clarify the relationship between legitimacy and effectiveness in the practice of government recognition, and to systematise the principal areas of their activity. The methodological framework of the study comprises formal legal, historical legal, comparative legal, and systemic methods applied to the analysis of international legal doctrine, State practice, and selected historical models of governance in exile.

© Тараненко М. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is substantiated that a government in exile is not an independent subject of international law separate from the State, but rather acts as its representative organ or as an authority claiming such status. Its international powers are derivative and depend on the continued international legal personality of the State, the lawful origin of the relevant authority, the attitude of other States towards it, and its actual capacity to perform representative functions. The loss of effective control over the territory does not necessarily terminate the international legal status of a lawful government, particularly where such loss results from foreign aggression, occupation, annexation, a coup d'état, or another serious violation of international law.

The principal areas of activity of governments in exile are systematised, including diplomatic and international representation, treaty-making, administration of State property abroad, protection of nationals, normative activity, military organisation, information and humanitarian activities, and the preservation of legal and institutional continuity. Drawing on the experience of European governments based in London during the Second World War, the Government of Kuwait in 1990–1991, Haiti's constitutional authorities in 1991–1994, and the State Centre of the Ukrainian People's Republic in exile, the article demonstrates different models of preserving State representation in the absence of effective control over the national territory. An original definition of a government in exile is formulated, and a functional-legitimacy model for determining its international legal status is proposed, combining legal, political, and factual elements of assessment.

Key words: *government in exile; recognition of governments; international legal personality; legitimacy; effective control; occupation; international representation; State Centre of the Ukrainian People's Republic in exile.*

Постановка проблеми. Уряд як система вищих органів виконавчої влади зазвичай асоціюється з ефективним управлінням населенням і територією держави. Проте історія міжнародних відносин демонструє численні ситуації, за яких законні органи влади внаслідок іноземного вторгнення, окупації, анексії, державного перевороту або громадянської війни були змушені залишити територію держави та продовжити діяльність за кордоном. Найбільш масштабно цей феномен проявився під час Другої світової війни, коли в Лондоні діяли уряди Бельгії, Чехословаччини, Греції, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Польщі та Югославії. Ф. Оппенгеймер характеризував цю концентрацію іноземних урядів в якості своєрідної «мініатюрної Європи» та наголошував, що їх поява поставила перед міжнародним правом нові питання щодо юрисдикції, законодавства, збройних сил, судів і державного майна [9, с. 568–595].

По суті, феномен уряду в екзилі перебуває на перетині кількох інституцій міжнародного права: безперервності держави, визнання урядів, представництва держави у міжнародних відносинах, правового режиму окупації, юрисдикції держав, дипломатичних привілеїв та імунітетів, міжнародної відповідальності й права міжнародних організацій. Саме тому визначення статусу конкретного екзильного органу не може ґрунтуватися лише на його назві, політичній програмі або посиланні на історичну правонаступність. Необхідно встановити, чи існує держава, яку він претендує представляти; чи має цей орган достатні підстави вважатися її урядом; у якому обсязі його статус визнається іншими державами; які функції він фактично здійснює; якими є межі його діяльності на території держави перебування.

Актуальність проблеми посилюється тим, що універсальний міжнародний договір, який визначав би поняття уряду в екзилі, порядок набуття такого статусу, його права та обов'язки, відсутній. Практика держав залишається неоднорідною: в одних випадках перевага надається ефективному контролю над територією, в інших – конституційній або демократичній легітимності, а в ситуаціях іноземної агресії вирішального значення набуває обов'язок не визнавати правомірними результати застосування сили. І. Фернандес-Моліна слушно звертає увагу, що міжнародне визнання урядів у сучасній практиці не є простим бінарним актом. Воно формується через декларативні заяви, дипломатичні контакти, неформальну взаємодію, міжурядове співробітництво та різні форми матеріальної підтримки, які можуть мати неоднакові й навіть суперечливі легітимаційні наслідки [8].

У цьому контексті наукового значення набуває вироблення комплексної моделі, яка дозволяла б відрізняти уряд в екзилі у міжнародно-правовому розумінні від політичної еміграційної організації, національно-визвольного руху, опозиційного комітету, тимчасового представницького органу чи самопроголошеної «альтернативної влади».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичне дослідження правового становища урядів та інших органів у вигнанні належить Ф. Оппенгеймеру. На матеріалах союзних урядів, розміщених у Великій Британії, автор проаналізував співвідношення державного суверенітету, визнання та територіальної юрисдикції держави перебування [9]. Найбільш системне сучасне дослідження інституту визнання урядів в екзилі здійснив С. Талмон, котрий у своїх наукових доробках дослідив два взаємопов'язані питання: яке юридичне значення має визнання уряду та які наслідки воно породжує для органу, що претендує представляти державу [10, с. 3–18], а також нормативні критерії легітимності уряду в екзилі та виходив із того, що такий уряд не є самостійним суб'єктом міжнародного права, а виступає представницьким органом міжнародно-правової особи – держави й носієм її суверенних повноважень [11, с. 499–538].

Сучасний науковий дискурс визнання урядів розвивають І. Фернандес-Моліна, Дж. Коул, А. Хачем та У. Гетевей. Так, І. Фернандес-Моліна розкриває визнання як сукупність практик і наголошує на напруженні між міжнародним та внутрішнім визнанням, легітимністю й ефективністю, послідовністю зовнішньої політики та потребою залучати різних учасників конфлікту [8]. Дж. Коул, А. Хачем і У. Гетевей пов'язують визнання уряду з правом надавати згоду на іноземну військову присутність, укладати міжнародно-правові зобов'язання, розпоряджатися державними активами, користуватися імунітетами, представляти державу в міжнародних організаціях, а також із відповідальністю за додержання міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права [7, с. 801–817].

Український досвід діяльності органів УНР в екзилі досліджували Ж. Дзейко, В. Яблонський, І. Музика та інші автори. Ж. Дзейко аналізує трансформацію органів УНР після втрати ними реального впливу на населення і територію України, структуру Ради Республіки та Державного центру УНР в екзилі, а також доходить висновку про формально громадський статус повоєнного Державного центру за одночасного наслідування ним функцій державної влади [2, с. 59–64]. В. Яблонський комплексно висвітлив інституційний розвиток Державного центру, його політичну, міжнародну, інформаційну, військову, гуманітарну й організаційну діяльність [4, с. 155–165; 5, с. 2–5] та здійснив детальний аналіз «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі», який фактично виконував роль своєрідного екзильного конституційного акта [6, с. 330–349].

Попри значну історіографію, міжнародно-правова природа уряду в екзилі, співвідношення його легітимності та функціональної спроможності, а також можливість застосувати вироблені міжнародною практикою критерії до українського досвіду потребують подальшого комплексного дослідження.

Метою статті є визначення міжнародно-правової природи уряду в екзилі, формулювання критеріїв його легітимності та функціональної спроможності, з'ясування юридичного значення міжнародного визнання, систематизація основних напрямів діяльності таких урядів і оцінка особливостей Державного центру УНР в екзилі крізь призму загальної міжнародно-правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою функцією уряду в екзилі є міжнародне представництво держави. Воно охоплює дипломатичні відносини, участь у міжнародних конференціях та організаціях, ведення переговорів, доведення позиції держави до міжнародної спільноти й підтримання юридичної вимоги про відновлення територіального порядку. Здатність виконувати цю функцію безпосередньо залежить від визнання. Уряд, який зберігає місце держави у міжнародній організації або контроль над її дипломатичними місіями, отримує суттєву інституційну перевагу над територіальним de facto режимом.

До міжнародного представництва належить і договірна діяльність. Визнаний уряд в екзилі може укладати угоди від імені держави, якщо має відповідні повноваження за її правом і якщо інша сторона визнає його здатність виражати державну волю. Однак особливої обережності потребує згода на іноземне військове втручання. Орган, який не має реального зв'язку з державою або створений і підтримується державою, що здійснює інтервенцію, не повинен використовувати формальне «запрошення» для легалізації порушення заборони застосування сили. Саме право уряду давати згоду на військову присутність є одним із найбільш значущих наслідків визнання [7, с. 802–804].

Другою групою є майнові та фінансові повноваження: контроль над державними рахунками, золотовалютними резервами, дипломатичною нерухомістю, архівами, суднами й іншими активами за кордоном. Практичне вирішення питання залежить від позиції виконавчої та судової влади держави, на території якої знаходиться майно. У ситуації конкуренції урядів передача активів одному з них є не лише майновим рішенням, а й потужною формою міжнародного визнання та матеріального посилення.

Третім напрямом виступає нормативна діяльність. Уряд в екзилі може приймати закони, декрети та адміністративні акти, спрямовані на збереження інституційної наступності, регулювання статусу державних службовців і військовослужбовців, управління активами, підготовку до визволення території. Однак необхідно розрізняти чинність акта за правом представленої держави та можливість його реалізації у державі перебування. На думку С. Талмона, визнаний уряд в екзилі здійснює власну державну юрисдикцію, а не юрисдикцію, передану йому державою перебування [10, p. 207–250].

Запрошення уряду розміститися на території держави або його офіційне визнання можуть передбачати мовчазну згоду на обмежену законодавчу й адміністративну діяльність. Проте примусові заходи, такі як арешт, обшук, вилучення майна, виконання вироку, утримання особи під вартою потребують окремої правової підстави та, як правило, відбуваються за участі органів держави перебування. Інакше уряд у вигнанні по суті порушував би її територіальне верховенство. Досвід союзних урядів у Великій Британії показав, що держава перебування могла дозволяти діяльність військових або морських судів, визначати межі їхньої компетенції та забезпечувати виконання рішень, не передаючи їм британського суверенітету [9, с. 574–590; 10, с. 207–250].

Четвертим важливим напрямом слугує організація збройних сил і участь у спільній боротьбі проти окупанта. Уряд в екзилі може зберігати командування частинами національних збройних сил, формувати підрозділи з громадян своєї держави, укладати угоди щодо їх розміщення та застосування. Водночас статус військовослужбовців, дисциплінарне підпорядкування, кримінальна юрисдикція та порядок використання сили мають бути погоджені з державою перебування та відповідати міжнародному гуманітарному праву [10, с. 207–250].

П’ятим напрямом є захист громадян та гуманітарна діяльність. Уряд у вигнанні може вести облік громадян, видавати або продовжувати документи, підтримувати біженців і військовополонених, представляти інтереси населення перед іноземними державами та міжнародними організаціями, збирати інформацію про порушення міжнародного права на окупованій території. Ефективність такої діяльності значною мірою визначає, чи є уряд реальною інституцією, а не символічним «політичним клубом».

Шостий напрям – інформаційна та легітимаційна діяльність. Уряд в екзилі прагне зберегти політичну єдність, підтримувати зв’язок із населенням і діаспорою, протидіяти пропаганді окупаційної влади, формувати міжнародну коаліцію та готувати відновлення конституційного порядку. Ця діяльність не замінює юридичних повноважень, але забезпечує їх суспільну основу.

Таким чином, функціональна спроможність уряду в екзилі не тотожна повноті територіальної влади. Вона означає здатність реально здійснювати доступний в умовах вигнання комплекс зовнішніх, організаційних, нормативних, військових, гуманітарних та інформаційних функцій. Межі цих функцій визначаються міжнародним правом, конституційним правом представленої держави та згодою держави перебування.

Європейські уряди, що діяли в Лондоні в період Другої світової війни, становлять класичну модель уряду в екзилі. Їхні держави зберігали міжнародну правосуб’єктність, союзники не визнавали окупацію та підпорядковані окупантам режими як остаточну зміну суверенітету, а органи в екзилі продовжували дипломатичну, військову й нормативну діяльність. Важливо, що Велика Британія не просто політично підтримувала ці уряди, а створила реально діючі внутрішньо-правові механізми для функціонування їх збройних сил і судових органів. Так було забезпечено баланс між безперервністю суверенних повноважень окупованих держав і територіальним суверенітетом держави перебування [9, с. 568–595].

Ця модель демонструє три ключові ознаки. По-перше, існування держав не ставилося під сумнів. По-друге, органи в екзилі мали чітку інституційну наступність із довоєнними конституційними урядами. По-третє, вони користувалися широким міжнародним визнанням і були включені до союзної системи військового та дипломатичного співробітництва. Саме поєднання цих елементів компенсувало відсутність територіального контролю.

Іншу, але близьку модель становив уряд Кувейту після вторгнення Іраку 2 серпня 1990 року. Рада Безпеки ООН у резолюції 660 засудила вторгнення та вимагала негайного й безумовного виведення іракських військ [12]. Резолюція 662 проголосила іракську анексію Кувейту такою, що не має юридичної сили, та закликала держави й міжнародні організації не визнавати її [13]. За цих умов законний уряд Кувейту, перебуваючи за межами території держави, продовжував міжнародне представництво й розпорядження доступними державними ресурсами. Його статус підтримувався не лише двостороннім визнанням, а й колективною системою невизнання незаконної анексії.

Кувейтський випадок підтверджує, що в ситуації агресії легітимність уряду в екзилі безпосередньо пов'язана із забороною набуття території силою. Визнання органу, встановленого агресором, означало б легітимацію наслідків міжнародного правопорушення. Тому тут критерій ефективного контролю поступається принципу законності міжнародної ситуації.

Особливу модель демонструє Гаїті після військового перевороту 1991 року. Президент Жан-Бертран Арістід був усунений і перебував за кордоном, тоді як фактичну владу здійснював військовий режим. Міжнародна спільнота зберегла орієнтацію на конституційну та демократичну легітимність усуненої влади. Резолюцією 940 Рада Безпеки ООН уповноважила держави створити багатонаціональні сили для сприяння поверненню законно обраного президента та відновленню легітимної влади Гаїті [14].

Гаїтянський приклад не є тотожним класичному уряду окупованої держави. Держава не була анексована, а територіальний de facto режим мав внутрішнє походження. Проте він демонструє, що наприкінці XX століття міжнародна практика в окремих випадках поставила конституційну й демократичну легітимність вище за фактичний контроль. Разом із тим ця практика не сформувала універсального правила: як зазначають Дж. Коул, А. Хачем та У. Гетевей, міжнародне право й досі не містить послідовної системи критеріїв, а рішення держав та організацій часто поєднують ефективність, легітимність і зовнішньополітичну доцільність [7, с. 817–865].

Український досвід має особливий характер і не може механічно ототожнюватися з лондонськими урядами періоду Другої світової війни. Наприкінці 1920 року органи УНР втратили контроль над територією та безпосередній вплив на населення. Міжнародне становище УНР істотно відрізнялося від становища безперервно визнаних європейських держав: її державність не отримала універсального визнання, а міжнародні домовленості початку 1920-х років закріпили інший територіально-політичний порядок. Саме тому дискусія про Державний центр УНР в екзилі включає не лише питання про уряд, а й складніше питання про продовження самої української державної правосуб'єктності в умовах відсутності ефективної влади та обмеженого міжнародного визнання.

Ж. Дзейко вважає, що після фактичного припинення існування УНР її екзильні органи втратили статус державних і набули громадського статусу, хоча продовжували позиціонувати себе як органи влади та приймати акти, які називали законами й постановами [2, с. 60–64]. Така оцінка підкреслює розрив між внутрішньою самоідентифікацією Державного центру та його зовнішнім міжнародно-правовим становищем. Водночас вона не заперечує значення Державного центру як інституції політико-правової наступності.

У 1921 році було здійснено спробу зберегти систему органів УНР через Раду Республіки, Раду Народних Міністрів і Голову Директорії. Після припинення діяльності Ради Республіки головними носіями екзильної інституційної традиції залишалися Голова Директорії та уряд. Новий етап розпочався з прийняттям 10 червня 1948 року «Тимчасового закону про реорганізацію Державного центру УНР в екзилі». Цей акт визначив органами Державного центру Президента УНР і віце-президента, Уряд та Українську Національну Раду [6, с. 337–339; 1, с. 311–324].

В. Яблонський характеризує цей акт в якості своєрідної екзильної конституції, що закріпила представницький орган, систему політичної відповідальності уряду, механізми безперервності президентської влади, елементи поділу влад та інституційної взаємодії [6, с. 330–349]. Українська Національна Рада виконувала функції передпарламенту, брала участь у формуванні уряду та контролі за ним. Президент забезпечував представництво й безперервність влади, а уряд організовував поточну діяльність. З огляду на відсутність територіальної адміністрації найважливішими стали зовнішньополітичний та інформаційний напрями [6, с. 345–347].

У міжнародно-правовому сенсі сильними сторонами Державного центру були інституційна тривалість, збереження правових актів і символів УНР, наявність організованої політичної структури, взаємодія з українською еміграцією, послідовне обстоювання незалежності України та добровільне припинення діяльності після відновлення незалежної держави. 15 березня 1992 року Українська Національна Рада вирішила припинити діяльність Державного центру з моменту передачі повноважень владі незалежної України, а 22 серпня 1992 року відповідні повноваження й державні клейноди були передані Президентові України [2, с. 63–64; 1, с. 108–109].

Водночас його міжнародно-правова позиція мала суттєві обмеження: відсутність широкого офіційного визнання як уряду України, відсутність місця держави у міжнародних організаціях, обмежені можливості здійснення дипломатичної й консульської діяльності, відсутність контролю над державними активами та збройними силами. Український приклад також свідчить, що екзильна інституція може виконувати не лише безпосередньо владну, а й меморіально-конституційну функцію: зберігати альтернативну правову традицію, державні символи, документи та концепцію легітимної державності до моменту, коли її передача реально існуючій незалежній державі стає можливою. Документальну спадщину Державного центру І. Музика обґрунтовано розглядає як пам'ятку української правової думки [3, с. 505–514].

Висновки. Уряд в екзилі не є окремим від держави суб'єктом міжнародного права. Його правове значення полягає у здатності виступати представницьким органом держави та реалізовувати належні їй права й обов'язки в межах, сумісних із міжнародним правом і територіальним суверенітетом держави перебування.

Просторове перебування органу за кордоном і його самоназва не є достатніми для набуття урядового статусу. Необхідно встановити існування представленої держави, правові та фактичні підстави претензії на її представництво, інституційну наступність, характер зв'язку з населенням, міжнародне визнання та функціональну спроможність.

Втрата ефективного контролю над територією не обов'язково припиняє статус законного уряду. Особливо це стосується випадків, коли контроль втрачено внаслідок агресії, окупації або анексії. Визнання влади, створеної агресором, лише на підставі ефективності суперечило б забороні застосування сили та обов'язку не визнавати незаконні територіальні ситуації.

Міжнародне визнання не наділяє орган суверенітетом, якого він не має, але є ключовою умовою практичного здійснення урядових функцій у міжнародному та іноземних правопорядках. Воно відкриває доступ до дипломатичних відносин, активів, судового захисту, імунітетів, міжнародних організацій і можливості здійснювати погоджену юрисдикцію.

Основними напрямами діяльності уряду в екзилі є міжнародне представництво, договірна й дипломатична діяльність, управління державними активами, нормативне регулювання, організація збройних сил, гуманітарний захист громадян, інформаційна робота та збереження інституційної наступності. Примусова виконавча або судова діяльність на території держави перебування можлива лише за її згодою. Найбільш міцною є позиція конституційного уряду безперервно існуючої держави, витісненого внаслідок міжнародно-протиправного застосування сили та підтриманого широким міжнародним визнанням.

Державний центр УНР в екзилі не мав повного статусу загальновизнаного уряду в міжнародно-правовому розумінні, однак був значно більшим, ніж звичайна еміграційна громадська організація. Він виступав

інституційним центром української державницької наступності, відтворював окремі владні функції, зберігав конституційну та символічну спадщину УНР і завершив діяльність шляхом передачі повноважень незалежній Україні.

Для встановлення статусу уряду в екзилі доцільно застосовувати функціонально-легітимаційну модель, яка охоплює безперервність держави, правомірність походження органу, причини вигнання, інституційну наступність, незалежність, зв'язок із населенням, міжнародне визнання, функціональну спроможність та відповідність основоположним нормам міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / ред. Л. Р. Винар, Н. Пазуняк. Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фундація ім. С. Петлюри; Веселка, 1993. 493 с.

2. Дзейко Ж. О. Правовий статус та діяльність органів влади Української Народної Республіки в екзилі (кінець 1920 р. – 22 серпня 1992 р.): історико-правові аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84, ч. 1. С. 59–64. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.1.7. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/9.pdf

3. Музика І. В. Документальна спадщина ДЦ УНР в екзилі як пам'ятка правової думки. Правова держава. 2018. Вип. 29. С. 505–514. URL: https://pravova-derzhava.org/pravova-derjava-issue-29-2018-505

4. Яблонський В. М. Державний центр УНР в екзилі у 1920–1992 рр.: історіографія проблеми. Український історичний журнал. 2020. № 4. С. 155–165. URL: https://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2020_4_14.

5. Яблонський В. М. Діяльність Державного центру УНР в екзилі (1921–1992 рр.): дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 2021. URL: https://history.org.ua/uploads/editor-files/2021_03/6061a40ad08de.pdf.

6. Яблонський В. М. «Конституція» Державного Центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. 2014. Вип. 10. С. 330–349.

7. Cole J., Hachem A., Hathaway O. A. Recognition Rules: The Case for a New International Law of Government Recognition. New York University Law Review. 2025. Vol. 100. P. 785–866. URL: https://nyulawreview.org/wp-content/uploads/2025/06/100-NYU-L-Rev-785.pdf.

8. Fernández-Molina I. The International Recognition of Governments in Practice(s): Creatures, Mirages, and Dilemmas in Post-2011 Libya. International Studies Review. 2023. Vol. 25, Issue 4. Article viad050. DOI: 10.1093/isr/viad050. URL: https://academic.oup.com/isr/article/25/4/viad050/7339816

9. Oppenheimer F. E. Governments and Authorities in Exile. American Journal of International Law. 1942. Vol. 36, No. 4. P. 568–595. DOI: 10.2307/2192751. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/governments-and-authorities-in-exile/4A367A33657401E14EA65BF62F537A98

10. Talmon S. Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile. Oxford: Clarendon Press, 1998. 393 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199248391.001.0001. URL: https://www.academia.edu/49951847/Recognition_of_Governments_in_International_Law_With_Particular_Reference_to_Governments_in_Exile

11. Talmon S. Who Is a Legitimate Government in Exile? Towards Normative Criteria for Governmental Legitimacy in International Law. The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie / ed. by G. S. Goodwin-Gill, S. Talmon. Oxford: Clarendon Press, 1999. P. 499–538. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198268376.003.0023. URL: https://academic.oup.com/book/2383/chapter/142590790

12. United Nations Security Council Resolution 660 (1990), 2 August 1990, S/RES/660 (1990). URL: https://digitallibrary.un.org/record/94220.

13. United Nations Security Council Resolution 662 (1990), 9 August 1990, S/RES/662 (1990). URL: https://digitallibrary.un.org/record/94573.

14. United Nations Security Council Resolution 940 (1994), 31 July 1994, S/RES/940 (1994). URL: https://digitallibrary.un.org/record/191651.

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

УДК 341.9:340.12
DOI https://doi.org/10.32782/klj/2026.3.55

Шевченко Л. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права і процесу
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
ORCID: 0000-0002-0453-5892

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОНОМІЇ ВОЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті розглянуто роль принципу верховенства права у реалізації автономії волі в міжнародному приватному праві. Проаналізовано сучасні доктринальні підходи до розуміння автономії волі як одного з основних інститутів міжнародного приватного права, що забезпечує можливість учасників приватноправових відносин з іноземним елементом самостійно визначати право, яке регулюватиме їхні права та обов'язки. Визначено основні юридичні умови та обмеження здійснення автономії волі, пов'язані із застосуванням імперативних норм, застереженням про публічний порядок, захистом слабшої сторони та недопустимістю обходу закону.

Обґрунтовано, що реалізація автономії волі повинна здійснюватися відповідно до вимог принципу верховенства права, який забезпечує юридичну визначеність, передбачуваність правового регулювання, пропорційність, справедливість, рівність сторін та ефективний судовий захист. Проаналізовано Доповідь Венеційської комісії «Rule of Law» як міжнародний документ, що розкриває систему елементів верховенства права та визначає універсальні стандарти здійснення юридично значущої діяльності.

Особливу увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини. Досліджено правові позиції Суду у справах, пов'язаних із визнанням і виконанням іноземних судових рішень, міжнародним комерційним арбітражем та забезпеченням права на справедливий суд. Показано, що хоча ЄСПЛ безпосередньо не застосовує колізійні норми міжнародного приватного права, його практика конкретизує зміст окремих елементів верховенства права та формує стандарти, які повинні враховуватися національними судами під час реалізації автономії волі.

Зроблено висновок, що принцип верховенства права доцільно розглядати не як зовнішнє обмеження автономії волі, а як систему правових стандартів, що забезпечує її належну реалізацію у міжнародному приватному праві та сприяє досягненню справедливого балансу між приватною автономією сторін, правами людини та публічними інтересами держави.

Ключові слова: *міжнародне приватне право, автономія волі, верховенство права, вибір застосовного права, юридична визначеність, Європейський суд з прав людини, Венеційська комісія, право на справедливий суд.*

Shevchenko L. A. The rule of law and the implementation of autonomy of the will in private international law

Abstract. The article examines the role of the rule of law in the implementation of party autonomy in private international law. Modern doctrinal approaches to understanding party autonomy as one of the fundamental institutions of private international law are analysed. It is shown that party autonomy enables participants in cross-border private legal relations to determine the law governing their rights and obligations while remaining subject to legal limits established by international treaties, national legislation and generally recognised legal principles.

The paper identifies the principal legal requirements and restrictions governing the exercise of party autonomy, including overriding mandatory rules, the public policy exception, protection of the weaker party and the prohibition of abuse of law. It is argued that the exercise of party autonomy should comply with the requirements

© Шевченко Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of the rule of law, ensuring legal certainty, foreseeability, proportionality, fairness, equality of the parties and effective judicial protection.

Special attention is paid to the Venice Commission's Rule of Law Checklist as an authoritative international document defining the essential elements of the rule of law and establishing universal standards applicable to legally significant activities, including private legal relations.

The article also analyses the case law of the European Court of Human Rights concerning the recognition and enforcement of foreign judgments, international commercial arbitration and the guarantees of a fair trial. Although the Court does not directly resolve conflict-of-law issues, its legal positions clarify the content of the rule of law and establish standards that should guide national courts when exercising party autonomy in private international law.

The study concludes that the rule of law should not be regarded merely as an external limitation on party autonomy but rather as a system of legal standards ensuring its proper implementation and maintaining a fair balance between private autonomy, human rights and the public interests of the State.

Key words: *private international law; party autonomy; rule of law; choice of applicable law; legal certainty; European Court of Human Rights; Venice Commission; right to a fair trial.*

Постановка проблеми. Однією з визначальних тенденцій розвитку сучасного міжнародного приватного права є розширення сфери застосування автономії волі сторін, що забезпечує можливість самостійного вибору права, яке регулюватиме приватноправові відносини з іноземним елементом. Водночас реалізація автономії волі не є абсолютною, оскільки здійснюється в межах правового порядку, заснованого на фундаментальних правових цінностях. У зв'язку з цим особливого значення набуває принцип верховенства права, який визначає вимоги до здійснення автономії волі, забезпечуючи баланс між свободою учасників приватноправових відносин і необхідністю захисту прав людини, юридичної визначеності, справедливості та інших основоположних засад правопорядку.

Попри широке застосування автономії волі в міжнародному приватному праві, недостатньо дослідженим залишається питання правових стандартів її реалізації. Більшість наукових праць присвячено визначенню правової природи автономії волі, порядку вибору застосовного права та межам свободи волевиявлення сторін. Водночас практично не досліджено, яким чином принцип верховенства права впливає на реалізацію автономії волі, визначає допустимі межі її здійснення та забезпечує баланс між приватними інтересами сторін, правами людини й публічними інтересами держави. За таких умов виникає потреба в комплексному дослідженні ролі верховенства права як системи правових стандартів, що визначають належну реалізацію автономії волі у міжнародному приватному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять кілька взаємопов'язаних напрямів сучасних наукових досліджень, серед яких доцільно виокремити такі:

– теоретичні засади автономії волі в міжнародному приватному праві, у межах яких досліджуються поняття, правова природа, функції, сфера застосування та межі автономії волі як одного з ключових інститутів міжнародного приватного права (А. Довгерт, С. Задорожна, О. Мережко, Г. Онищенко, А. Рубанов, М. Тригубович, А. Філіп'єв, Є. Чубикіна та ін.);

– правове регулювання реалізації автономії волі, що охоплює питання вибору застосовного права, колізійного регулювання договірних та інших приватноправових відносин з іноземним елементом, а також обмежень автономії волі, пов'язаних із дією імперативних норм, публічного порядку та захистом слабшої сторони (Л. Ануфрієва, А. Бєлов, В. Звєков, В. Поздняков, М. Розенберг та ін.);

– принцип верховенства права: сутність, зміст та елементи, який представлений дослідженнями, присвяченими розкриттю змісту верховенства права, його структурних елементів та ролі у функціонуванні демократичної правової держави (С. Головатий, А. Заєць, Н. Камінська, М. Козюбра, С. Погребняк, Г. Попадинець, П. Рабінович, Л. Чеханюк, С. Шевчук та ін.);

– практика Європейського суду з прав людини як джерело формування стандартів верховенства права, що охоплює дослідження впливу правових позицій ЄСПЛ на розвиток принципу верховенства права, забезпечення юридичної визначеності, пропорційності, права

на справедливий суд та інших його елементів (М. Козюбра, О. Крижова, О. Литвин, Н. Петечел, А. Пухтецька, П. Рабінович, Т. Цувіна, С. Шевчук, та ін.).

Попри ґрунтовне опрацювання правової природи автономії волі, механізмів її реалізації та меж застосування, питання впливу принципу верховенства права на реалізацію автономії волі у міжнародному приватному праві залишається недостатньо висвітленим. Недостатньо досліджено й значення практики Європейського суду з прав людини для формування стандартів реалізації цього інституту. Зазначені аспекти становлять предмет пропонованого дослідження.

Метою статті є визначення ролі принципу верховенства права у реалізації автономії волі в міжнародному приватному праві, обґрунтування його значення як системи правових стандартів оцінки правомірності вибору застосовного права та аналіз практики Європейського суду з прав людини, що конкретизує відповідні стандарти.

Виклад основного матеріалу. Автономія волі (lex voluntatis) традиційно розглядається як один із базових інститутів міжнародного приватного права. У сучасній доктрині зміст автономії волі не зводиться лише до права сторін на вибір застосовного права. Вона характеризується як багатогранне правове явище, що виявляється як принцип міжнародного приватного права, колізійна прив'язка та механізм визначення застосовного права. Еволюція цього інституту свідчить про поступове розширення сфери його застосування. Якщо спочатку її використання пов'язувалося переважно з договірними зобов'язаннями, то сучасне законодавство допускає реалізацію цього принципу й в інших сферах приватноправових відносин, що мають іноземний елемент.

Право сторін на вибір застосовного права закріплене в Законі України «Про міжнародне приватне право» (ст. 5), відповідно до якого учасники правовідносин можуть за взаємною згодою обрати право, що підлягає застосуванню до змісту їхніх прав та обов'язків, якщо інше не встановлено законом. Вибір права допускається у випадках, передбачених законом, і є одним основних колізійно-правових механізмів регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом [1].

Реалізація автономії волі в міжнародному приватному праві здійснюється з урахуванням вимог міжнародних договорів і національного законодавства. Її дія не є абсолютною, оскільки обмежується необхідністю захисту слабшої сторони та публічних інтересів держави [2–4]. У доктрині та законодавстві сформовано низку юридичних умов, які можуть бути розглянуті як критерії правомірності вибору застосовного права.

1. Критерій наявності іноземного елементу. Автономія волі можлива, лише якщо правовідносини ускладнені іноземним елементом (наприклад, сторони з різних країн, предмет договору знаходиться за кордоном тощо) [1]. Законодавство деяких країн, зокрема України, не дозволяє такий вибір, якщо всі фактичні обставини стосуються лише однієї держави.

2. Критерій допустимості обраного права. Сторони можуть обрати право будь-якої держави, в тому числі й тієї, що не пов'язана з договором. Крім того зазвичай дозволяється обирати міжнародні звичаї, принципи права (наприклад, принципи УНІДРУА) чи правові системи, визнані на певній території [4, с. 167].

3. Критерій форми та обсягу. Вибір права повинен бути чітко вираженим у письмовій формі або прямо випливати з умов угоди. При цьому сторони можуть обирати право для договору в цілому або лише для окремої його частини («розщеплення» колізійної прив'язки). Вибір можна зробити під час укладання угоди або змінити його пізніше за взаємною згодою [5, с. 237].

Водночас реалізація автономії волі підлягає контролю щодо відповідності встановленим законом обмеженням. Суд чи інший компетентний орган перевірить вибір на відповідність таким обмеженням:

– імперативні норми (норми безпосереднього застосування): жоден вибір права не може скасувати суворі правила, які є обов'язковими для держави, на території якої виконується договір, що стосується, наприклад, правил безпеки, митних або валютних обмежень тощо;

– публічний порядок (основи правопорядку): вибране право не застосовується, якщо його норми порушують конституційні засади, права людини чи моральні принципи держави [2];

– захист слабшої сторони: у трудових, споживчих чи сімейних відносинах автономія волі суворо обмежується шляхом накладання заборони обирати право, яке позбавляє фізичну особу (працівника чи покупця) мінімального захисту за її «домашнім» законом;

– обхід закону: у разі, якщо сторони обрали право іншої країни виключно для того, щоб уникнути застосування норм, які діяли б за звичайних умов (наприклад, для зменшення податків, обходу відповідальності тощо), такий вибір вважається недійсним [6].

Функціональне призначення автономії волі полягає у забезпеченні гнучкості, передбачуваності та правової визначеності регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом. Надання сторонам права самостійно обирати застосовне право створює можливість завчасно визначити правовий режим їхніх прав та обов'язків, мінімізувати правову невизначеність і забезпечити стабільність договірних відносин. Такий підхід ґрунтується на презумпції, що саме учасники правовідносин найкраще обізнані зі своїми економічними інтересами та особливостями співробітництва, а тому здатні обрати правопорядок, норми якого найбільшою мірою відповідають їхнім потребам. У міжнародній комерційній практиці це нерідко зумовлює вибір нейтрального та передбачуваного права, яке користується довірою учасників міжнародного обороту. Концептуально автономія волі спирається на диспозитивний метод правового регулювання, відповідно до якого учасники приватноправових відносин є вільними у визначенні змісту своїх прав та обов'язків за умови дотримання вимог закону і непорушення прав та законних інтересів інших осіб.

Автономія волі є проявом приватноправової свободи, однак жодне суб'єктивне право не має абсолютного характеру. Надання сторонам можливості самостійно визначати застосовне право обумовлює необхідність встановлення правових меж здійснення такої свободи. Існування цих меж покликане забезпечити баланс між приватними інтересами учасників правовідносин і публічними інтересами держави, а також гарантувати дотримання фундаментальних правових цінностей. За таких умов особливого значення набуває принцип верховенства права, який визначає загальні стандарти здійснення автономії волі та забезпечує баланс між свободою вибору сторін і необхідністю захисту фундаментальних правових цінностей.

Принцип верховенства права належить до фундаментальних засад сучасної правової держави та є визначальним орієнтиром розвитку національного й міжнародного правопорядку. Його зміст не обмежується вимогою формального дотримання закону, а охоплює систему взаємопов'язаних правових цінностей, серед яких юридична визначеність, рівність перед законом, заборона свавілля, доступ до правосуддя, пропорційність, повага до прав людини та ефективний судовий захист. Ціннісна природа верховенства права зумовлює його вплив на всі сфери правового регулювання, у тому числі й на міжнародне приватне право.

Для міжнародного приватного права універсальний характер зазначених елементів означає, що свобода сторін щодо вибору застосовного права не може оцінюватися виключно з позицій формальної відповідності законодавству. Її реалізація повинна відповідати загальним стандартам верховенства права, насамперед вимогам юридичної визначеності, справедливості, пропорційності, добросовісності та ефективного судового захисту. Саме тому елементи верховенства права можуть бути використані як методологічні орієнтири для оцінки належної реалізації автономії волі.

Отже, верховенство права забезпечує баланс між свободою вибору застосовного права та необхідністю захисту фундаментальних правових цінностей. З цих позицій доцільно оцінювати реалізацію автономії волі у міжнародному приватному праві, що знаходить своє відображення у практиці Європейського суду з прав людини.

На міжнародному рівні одним із найбільш авторитетних документів, що розкриває зміст принципу верховенства права, є Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) «Rule of Law», схвалена на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD(2011)003rev). У цьому документі наголошено, що верховенство права

є фундаментальним принципом демократичної держави, зміст якого не може бути зведений лише до формальної вимоги дотримання закону. Венеційська комісія розглядає верховенство права як систему взаємопов'язаних елементів, до яких належать законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, повага до прав людини, рівність перед законом і недискримінація [7].

Запропонований Венеційською комісією підхід має універсальний характер і не обмежується сферою публічно-правових відносин. Визначені нею елементи верховенства права становлять загальні стандарти здійснення будь-якої юридично значущої діяльності, у тому числі реалізації приватноправових прав та інтересів. У міжнародному приватному праві це означає, що автономія волі сторін може здійснюватися лише за умови дотримання вимог юридичної визначеності, передбачуваності правового регулювання, справедливості, пропорційності та ефективного судового захисту. Саме тому зазначені елементи верховенства права є методологічною основою оцінки належної реалізації автономії волі та знаходять подальшу конкретизацію у практиці Європейського суду з прав людини.

Розуміння верховенства права як системи правових стандартів знайшло послідовне відображення у практиці Європейського суду з прав людини. Хоча Суд безпосередньо не застосовує колізійні норми міжнародного приватного права і не вирішує питання вибору застосовного права, його правові позиції конкретизують зміст окремих елементів верховенства права, які повинні враховуватися національними судами під час реалізації автономії волі.

Однією з основних гарантій верховенства права є забезпечення права на справедливий суд під час визнання та виконання іноземних судових рішень. Показовою у цьому контексті є справа «Пелеґрінні проти Італії» (*Pellegrini v. Italy.* Заява № 30882/96. Страсбург, 20 липня 2001 року) [8], в якій ЄСПЛ наголосив, що національний суд не може обмежитися формальною перевіркою умов визнання іноземного рішення. Перед його визнанням він повинен переконатися, що провадження в іноземній юрисдикції відповідало основоположним гарантіям справедливого судового розгляду, передбаченим статтею 6 Конвенції. Таким чином, свобода сторін щодо вибору юрисдикції або права не звільняє державу від обов'язку забезпечити ефективний судовий захист. Правова позиція Суду свідчить, що автономія волі реалізується лише за умови дотримання фундаментальних процесуальних гарантій, які становлять невід'ємний елемент верховенства права.

Іншим важливим проявом верховенства права є принцип юридичної визначеності та справедливого балансу між взаємною довірою держав і необхідністю захисту прав людини. У справі «Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*. № 17502/07. Страсбург. 23 травня 2016 року) [9] Велика палата ЄСПЛ зазначила, що навіть за наявності міжнародних механізмів взаємного визнання судових рішень національний суд повинен перевіряти, чи не призведе їх автоматичне виконання до порушення основоположних прав особи. Такий підхід демонструє, що міжнародне співробітництво у сфері цивільного судочинства не може здійснюватися за рахунок відмови від фундаментальних гарантій верховенства права. Для міжнародного приватного права ця правова позиція має особливе значення, оскільки підтверджує, що реалізація автономії волі не усуває необхідності судового контролю за дотриманням конвенційних стандартів.

Вимога забезпечення справедливого судового розгляду поширюється і на випадки, коли сторони добровільно передають спір на вирішення міжнародного комерційного арбітражу. У справі «Компанія «Регент» проти України» (*Regent Company v. Ukraine*. Заява № 773/03. Страсбург, 3 квітня 2008 року) [10] ЄСПЛ підкреслив, що добровільне звернення до арбітражу саме по собі не означає відмови від гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції. Держава повинна забезпечити можливість ефективного судового контролю за виконанням арбітражних рішень у випадках, коли існують ознаки порушення основоположних процесуальних прав. Відтак автономія волі сторін щодо вибору способу вирішення спору не може тлумачитися як абсолютна свобода, позбавлена вимог верховенства права.

Подібний підхід простежується і в рішеннях «Муту та Пехштайн проти Швейцарії»

(*Mutu and Pechstein v. Switzerland*. Заяви № 40575/10 та 67474/10. Страсбург, 2 жовтня 2018 року) [11] та «Таббане проти Швейцарії» (*Tabbane v. Switzerland*. Заява 41069/12. Страсбург, 1 березня 2016 року) [12], в яких Суд сформулював важливий стандарт щодо добровільності арбітражної угоди. ЄСПЛ виходить із того, що відмова особи від окремих процесуальних гарантій може бути допустимою лише за умови її добровільності, усвідомленості та однозначності. Отже, автономія волі не означає необмеженої свободи сторін, а передбачає їхню реальну можливість здійснювати вибір без примусу та з повним розумінням його правових наслідків.

Узагальнення практики Європейського суду з прав людини дає підстави стверджувати, що Суд конкретизує зміст стандартів верховенства права, сформульованих у міжнародно-правових документах, та демонструє їх практичне застосування під час вирішення конкретних справ. До таких стандартів належать забезпечення права на справедливий суд, юридична визначеність, пропорційність, ефективний судовий контроль і належний захист прав людини. Хоча практика ЄСПЛ безпосередньо не регулює питання вибору застосовного права, вона визначає умови, за яких реалізація автономії волі відповідає вимогам принципу верховенства права. У цьому контексті верховенство права виконує не лише обмежувальну, а насамперед гарантійну функцію, забезпечуючи рівність сторін, передбачуваність правового регулювання, ефективний судовий захист і можливість передбачити правові наслідки здійснення права на вибір застосовного права. Отже, принцип верховенства права слід розглядати не як зовнішнє обмеження автономії волі, а як систему правових стандартів, що забезпечує її належну реалізацію у міжнародному приватному праві.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що автономія волі є одним із головних інститутів міжнародного приватного права, реалізація якого здійснюється в межах, визначених міжнародними договорами, національним законодавством та загальними принципами права. Забезпечуючи баланс між свободою вибору застосовного права та необхідністю захисту прав людини, публічних інтересів, юридичної визначеності, справедливості й ефективного судового захисту, гарантійну функцію у міжнародному приватному праві виконує принцип верховенства права. Елементи верховенства права, сформульовані Венеційською комісією та конкретизовані у практиці ЄСПЛ, можуть бути використані як методологічні орієнтири оцінки належної реалізації автономії волі. Це дає підстави розглядати верховенство права як систему правових стандартів, що забезпечує її ефективне здійснення у міжнародному приватному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення 25.06.2026).

2. Цимбалюк І. І. Колізійно-правове регулювання меж застосування принципу автономії волі у міжнародному приватному праві. *Альманах міжнародного права.* 2024. Випуск 31. С. 39–48. DOI: https://doi.org/10.32782/ILA.2024.31.04 (дата звернення: 11.07.2026).

3. Марченко Д. Автономія волі сторін та імперативні вимоги до форми договору в міжнародному приватному праві: колізійні аспекти. Юридичний вісник. 2025. № 2. С. 211–217. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.23 (дата звернення: 23.06.2026).

4. Шевченко Л. А. Сутність та значення принципу автономії волі в міжнародному приватному праві. Молодий вчений. 2019. № 4(68). С. 165–168. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-39 (дата звернення: 24.06.2026).

5. Риженко В. А. Автономія волі в міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 11. С. 236–239. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/58 (дата звернення: 23.06.2026.)

6. Погорецька Н. В. Щодо питання про співвідношення інститутів автономії волі сторін та обходу закону у міжнародному приватному праві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Випуск 2. С. 253–267. URL: https://surl.li/vqofad (дата звернення: 30.06.2026).

7. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD(2011)003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України.* 2019. Випуск 11. С. 14–38. http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0001071764 (дата звернення: 11.07.2026).

8. Справа «Пелеґрінні проти Італії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *HUDOC.* URL: https://surl.li/adbkff (дата звернення: 21.06.2026).

9. Справа «Авотінш проти Латвії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *HUDOC.* URL: https://surl.li/clfxei (дата звернення: 25.06.2026).

10. Справа «Компанія «Регент» проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_426#Text (дата звернення: 01.07.2026).

11. Справа «Муту та Пехштайн проти Швейцарії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *HUDOC.* URL: https://surl.li/xgffaa (дата звернення: 02.07.2026).

12. Справа «Таббане проти Швейцарії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *HUDOC.* URL: https://surl.li/bweern (дата звернення: 02.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026

НОТАТКИ

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 3

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*
Верстка *Ю. Семенченко*

Дата розміщення онлайн – 16.11.2026 р.
Дата друку – 23.11.2026 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 49,76. Обл.-вид. арк. 42,54
Замовлення № 1026/902. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.